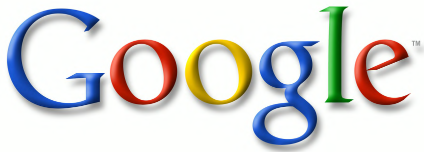

NYPL RESEARCH LIBRARIES
3 3433 06662460 6

Fryxell

BERÄTTELSER
UR
SVENSKA HISTORIEN.

ADERTONDE DELEN,

KARL DEN ELFTES HISTORIA.

FJERDE HÄFTET,

OM IN- OCH UTRIKES ÄRENDERNE.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

STOCKHOLM,
HOS L. J. HJERTA.

STOCKHOLM,

TRYCKT HOS JOH. BECKMAN, 1852

INNEHÅLL.

FÖRSTA AFDELNINGEN.

OM INRIKES ÄRENDERNA.

ANDRA AFDELNINGEN.

OM UTRIKES ÄRENDERNA.

RÄTTELSER:

Sid. 16, r. 14 står: namn läs: —
» — r. 21 » revolutionen » reformationen.
» 61, r. 27 » en » ett.
» 70, r. 35 » Licojen » Livijns.
» 76, r. 3 » regeringens » regeringars.
» 99, vid noten tillägges: att ..... Språket i den föreslagna konungabalken är så föga vårdadt, att denna skrift icke gerna kan hafva flutit ur Lindskiölds penna.
» 20, r. 23, tillägges: att i den konungabalk, som 1696 tillämnades, hade man föreslagit, att konungen skulle *äga efter sitt behag gifva och utdela alla ämbeten i gemen både i det verldsliga och kyrkoståndet.*
» 128, r. 27. 30 står: Fabricius läs: Fabritius.
» 183, r. 18 » den » det.
» 188, r. 35 » dess » dennes.
» 205, r. 34 » 600 » 6000.
» 250, r. 14 » oförmåga » förmåga.

KARL DEN ELFTES REGERING.

Fjerde häftet.

BERÄTTELSE

OM

IN- OCH UTRIKES-ÄRENDERNA.

FÖRSTA AFDELNINGEN.

OM INRIKES ÄRENDERNA.

FÖRSTA KAPITLET.

OM KARL DEN ELFTE OCH ADELN.

Vi hafva redan omständligen beskrifvit det läge, hvari svenska adeln befann sig år 1672, när Karl den elfte uppsteg på tronen 1). Här må likväl det hufvudsakligaste deraf i korthet upprepas.

Ståndet var vid nämnde tid deladt i trenne partier. Nederst stod den talrika småadeln, för det mesta tillkommen under Kristinas regering och derföre utan anor och ofta utan någon större och sjelfständig förmögenhet. I stället fanns inom densamma mycken afund mot mer högättade och rika slägter. En del af dessa sednare bildade andra partiet, bestående förnämligast af friherrarna och af

1) Se 14. 116—140 och 16. 77—98.

de äldsta och mägtigaste adliga husen. Högsta uttrycket för nämnde flock utgjordes af det så kallade råds- eller bielke-partiet. Denna samhällsklass var föremål för den lägre stående småadelns afund; men hyste sjelf alldeles samma känslor mot de än högre upplyftade grefvarna. Sistnämnde herrar utgjorde det tredje partiet, eller rättare sagdt, ett föga utbildadt ämne dertill. Först genom grefve-privilegierna 1651 blefvo de i betydligare mån skilda från den öfriga högadeln. Antalet och styrkan ökades genom den mängd slägter, som Kristina upphöjde till samma värdighet. De voro dock tillhopa alltför svaga för att kunna ega något sjelfständigt och varaktigare lif. De hade emellertid bemägtigat sig förmyndare-styrelsen och Per Brahe och Magnus Gabriel De la Gardie blefvo hvar på sitt vis deras förnämsta män.

Vi hafva likaledes redan omtalat, huru dessa partier steg för steg störtades af hvarandra; De la Gardie och hans vänner 1675 af rådspartiet, småadeln och ofrälse-stånden 1); — sedermera, rådspartiet 1680 af de två sistnämnde samhällsklasserna 2); — och slutligen, småadeln 1682 af ofrälsestånden 3). Karl den elfte och hans förtrogna vänner ledde i hemlighet hela denna rörelse. Det öfverensstämde med hans lynne och regerings-åsigter att nedsätta ridderskapet. Han leddes till denna riktning dels af egennytta, för att mer obehindradt kunna genomdrifva envåldet och reduktionen; dels af rättskänsla, för att afskaffa skilnaden mellan frälse och ofrälse. Derföre gjorde han ock tidigt nog åtskilliga inskränkningar i ridderskapets friheter. Den 1671 påbudna adliga gårdsrätten blef upphäfven 1675. Den ofta missbrukade patronats-magten vid prestlägenheters tillsättande inskränktes. Likaså bortgick rättigheten att näst slägtingarna kunna tillbörda sig de hemman, hvilkas skatteräntor adeln fått eller köpt.

---

1) Se **16.** 10—29.
2) Se **16.** 145—174.
3) Se **17.** 141—145.

Frälsemännens åbönder och torpare befalldes ock att jemnte skattejordens innehafvare hädanefter deltaga i en hop väg-, bro- och byggnads-skyldigheter, från hvilka de förut åtnjutit frihet. Adeln ålades först half och sedermera hel hammarskatt, från hvilken afgift ståndet likaledes förut varit befriadt. Grefve- och friherreskaper samt frälsegårdar inom fredsmilen förpligtades att lika med rikets andra innebyggare underhålla tropparna vid dessas tågande genom landet. Att vid högadliga begrafningar uppräkna den bortgångnes åtta eller sexton anor började att enligt konungens önskan bortläggas. Rang-ordningen utsträcktes ända ned till kaptens-graden; och en mängd ämbetsmän, ehuru ofrälse, förklarades adliga vederlikar. Härigenom blef bördens, adelskapets, värde nedsatt till och ofta djupt under tjenstens, den kungliga fullmagtens. Ofrälseman, som tubbat adlig jungfru, hade enligt fordna stadgar icke fått taga henne sedermera till äkta; men af Karl den elfte blef det hädanefter tillåtet. I allmänhet sökte han så mycket möjligt var befordra hopsmältningen af de olika samhällsklasserna.

Ett hit hörande uppträde gjorde på sin tid mycket buller. Den bekanta riks-skattmästaren Gustaf Bonde hade en dotter Maria Elisabet, hvilken i sitt första äktenskap var gift med Knut Kurcks stjufson. Blifven enka, ingick hon 1680 en kärleksförbindelse med Nils Gripenhielm, son till Karl den elftes lärare. Hennes slägtingar, af gammal adel, ville dock icke veta af någon förbindelse med uppkomlingen; ehuru ömmande omständigheter sedermera påskyndade äktenskapet. Gripenhielm tillagade derföre hemma i sina rum ett blifvande bröllop och ditbjöd en hop vänner af det yngre adelspartiet. Det var en qväll i Januari 1681. Flere bland gästerna, anförda af Hans Wachtmeister och gardes-öfversten Hastfer, den sednare åtföljd af många sina officerare och soldater, gingo från bröllopsgården upp till Maria Bondes slägtingar och sjuke stjufsvärfader Knut Kurck. Här utforo de i allahanda hotelser, låtande äfven förstå, att konungen gillade

det ifrågavarande frieriet. Derpå sprungo de upp till den hos Kurck boende älskarinnan, hvilken utan motstånd följde dem till Gripenhielms rum, hvarest vigseln genast blef förrättad. På gatan hade emellertid samlats en mängd folk, full af förvåning öfver det ovanliga uppträdet; ty då bortförandet skedde, var klockan mellan tio och elfva på natten. Modren och svärfadern klagade hos konungen öfver den störda husfreden och öfver den olagliga vigseln; men Karl gaf blott snäsande svar och bad dem söka ordentlig domstol; alltsammans på ett sätt, som visade, att han ämnade skydda Gripenhielm och dess vänner. Kurck fann bäst att ej mer röra i saken.

Förut är taladt om den stränga efterräkning, konungen anställde rörande det sätt, hvarpå adeln under fordna tider fullgjort sin rusttjenst 1). För samma tjenstgöring också hädanefter utgaf han nya föreskrifter, som voro mycket tyngre än förut. Den ränta, för hvilken man skulle hålla rustning, blef nämligen nedsatt från 500 till 300 daler. Hästen skulle ock vara så hög och ryttaren så öfvad, att villkoren ofta icke utan svårighet kunde uppfyllas. Både hästens och karlens munderingar måste dessutom vara serdeles goda; och vid mönstringarna hände ofta, att konungen sjelf granskade alltsammans, skärande eller slående sönder hvarje persedel, som befanns underhaltig. Flere herrar hade i sjelfva verket för sin rusttjenst underhållit blott smärre och föga dugliga hästar; men vid mönstringarna läto de sina egna vagnshästar i stället framledas, för att genom dessas vackrare utseende vinna nåd för Karls ögon. Men denne lät genast sätta kronans brännmärke på hästarna, så att de icke skulle sedermera kunna i behofvets stund mot andra och sämre bortbytas.

Det ojemnförligt hårdaste slag, Karl den elfte tillfogade adeln, var reduktionen. Derigenom förlorade ståndet sin fordna öfverlägsenhet i rikedom, och den dermed förenade lättheten att vinna en lika stor öfverlägsenhet både

1) Se II. 165.

i bildning och samhällsläge. Denna sida af saken är dock redan förut framställd 1).

Fastän konungen var adeln tämligen obenägen, fortfor han dock att till dylik värdighet upphöja en stor mängd personer. Men dervid är åtskilligt att märka. Befordringar till enkel adlig värdighet fortgingo oafbrutet under hela hans regering. Annorlunda var förhållandet med friherrar. Alltifrån Kristinas tid 1654 hade ingen sådan blifvit nämnd, förrän nära tjugu år derefter eller 1673, då denna utmärkelse gafs åt gunstlingen Gripenhielm. Sedermera följde ett antal af 23 dylika utnämningar endast på de sju åren, som förflöto från 1673 till 1680. Derpå följde ett uppehåll af andra sju år, under hvilka inga friherrliga värdigheter utdelades. Men år 1687 blefvo på en gång icke mindre än 12 herrar benådade med detta namn, och nästan alla på sjelfva julaftonen. Sedermera fortgingo dylika belöningar på vanligt sätt.

Förhållandet med grefvarna liknar något när det med friherrarna. Från Kristinas tid hade ingen grefve blifvit utnämnd, förrän Karl den elfte år 1674 dertill upphöjde sin halfbroder Gustaf Carlsson. Samma år hade han likaledes lofvat samma värdighet åt Johan Gyllenstierna och dess bror Göran; ehuru brefvet derom icke blef förr än långt efteråt på riddarhuset formligen aflemnadt. Likaså har han 1679 lofvat framtida grefskap åt Sten och Nils Bielke 2). Men båda dessa utnämningar, så väl Gyllenstiernornas som Bielkarnas, blefvo på sätt och vis hållna hemliga; och inga nya hördes af förrän 1687 den 10 December, då icke mindre än 12 personer dermed benådades, hvarefter också dessa upphöjelser fortgingo på vanligt sätt. Karl den elfte har således från 1672 till 1680, samt från 1687 och allt till sin död utdelat dessa högre värdigheter ungefär på samma vis, som andra regenter gjort. Från 1680 till December 1687 har han deremot

1) Se II. 369—371, 416.

2) Riks-registrat. d. 17 Maj 1679. Grefskap tyckes hafva redan 1676 blifvit lofvadt åt N. Bielke. Se II. att som

icke tillåtit sig en enda dylik upphöjelse. Det tyckes, som han under denna tid ämnat sträcka indragningarna af grefve- och friherreskap icke blott till den förlänta jorden utan ock till sjelfva värdigheten, till och med för dem, som redan innehade en dylik. Det fanns verkeligen ett rykte, som omtalade någon sådan hans plan. Ofvanstående visar, att åtminstone första delen deraf blef till en tid iakttagen, och konungen tycktes verkligen vara på vägen att helt och hållet afskaffa dessa värdigheter. I slutet af 1687 kommo de likväl åter i gång. Bland dertill bidragande orsaker nämnes, att Nils Bielke upphöjdes af kejsaren till tysk riksgrefve; och att Karl derföre ville genom meddelandet af dylika inhemska hedersnamn minska värdet och frestelsen af de utländska. Men säkerligen har en så ringa tillfällighet icke varit förnämsta orsaken till den vigtiga åtgerden. Det är mer än troligt, att många bland uppkomlingarna känt liflig åtrå efter dessa afundade värdigheter och namn, och att de oförmärkt sökt uppmana konungen till sådanas åter-utdelande. Ett rykte säger ock, att det var Lindskiöld, som i denna punkt öfvertalade konungen. Med nämnde rådsherres glödande utmärkelselystnad och med hans stora magt öfver Karl den elfte, är saken icke otrolig. Man säger ock, att Karls stolthet ville visa, huru han äfven i denna punkt hade lika magt och kunde omgifva sig med lika glans, som företrädarne gjort. En sägen går, att han vid något tillfälle yttrat: *jag skall visa, det jag kan göra grefvar och friherrar likasåväl som kung Orre;* ett öknamn, som reduktionspartiet gaf åt Gustaf Adolf för hans i deras tycke spelande och obetänksamma hushållning och vidt kringflygande planer. Hvilka än orsakerna må hafva varit, följden blef dock, att nämnde värdigheter begynte 1687 återigen utdelas. Konungen skall i början hafva ämnat göra dem blott personliga, icke ärftliga. Slutligen stannade han dock vid det gamla bruket. Deremot fingo de nyutnämnde alldeles inga grefve- eller friherreskap. Åt grefvarna gafs dock någon ersättning. Hvar och en bland dem fick år-

ligen och intill dödsdagen uppbära 2000 riksdaler utöfver sin vanliga lön 1).

På detta sätt fick man slutligen se Flemingar, Gyllenstiernor, Wachtmeistrar, Gyllenborg, Hastfer, Lindskiöld, Wallenstedt m. fl. låta sig af Karl den elfte upphöjas till greflig värdighet; ett stånd hvilket samma herrar hade i början af samma Karls regering med yttersta häftighet angripit.

Ganska betydelsefullt är för öfrigt det stora antalet af de adliga värdigheter, som Karl den elfte utdelade och det af alla slag. Före honom funnos på riddarhuset 21 grefliga, 55 friherrliga och 826 adliga, summa 902 ätter; men vid hans död voro de grefliga 43, de friherrliga 107, de adliga 1,349, och hela summan 1,499. Öfver hufvud kan beräknas, att han på hvarje år af sin regering tillskapade tjugufyra nya riddarhusslägter, och att antalet af grefvar och friherrar fördubblades, och det af adelsmän ökades med mer än hälften. Ståndets tillväxt i antal kan bäst bedömas af nedanstående förteckning öfver dess slägter vid följande tidpunkter.

	1625 då riddarhuset inrättades.	1632	1644	1654	1660	1672	1680	1697.
Grefvar	3	3	3	21	21	21	22	43.
Friherrar	8	8	9	55	55	55	78	107.
Adelsmän	120	183	318	625	677	826	974	1349.
S:a	131	194	330	701	753	902	1074	1499 2).

Denna nu uppkomna och serdeles stora mängd af adelsmän har naturligtvis ganska mycket nedsatt deras

1) Så berättas åtminstone i des Königreichs Schweden kuriöser Geschichts-Kalender sid. 84. Danska ministern omtalar samma rykte; men uppger summan till 1000 d. s. m., d. v. s. 500 riksdaler.

2) Denna beräkning är gjord, enligt tiden icke för adlandet utan för introduktionen, enligt Stiernman. De utdöda slägterna äro icke frånräknade.

anseende. Serdeles faller detta i ögonen, om man tänker på de förra tiderna. År 1644 funnos i landet 3 grefliga 1), 9 friherrliga och 318 adliga ätter. Efter 53 år eller år 1697 var Sverge öfversvämmadt af 43 grefliga, 107 friherrliga, 1,349 adliga slägter. Ett så brådväxande antal af värdigheter skulle nödvändigt medföra ett lika brådstörtadt fall af värdet. Om detta också icke var afsigten, så blef det åtminstone följden.

Vår uppmärksamhet påkallas ock af en annan omständighet, nämligen af förhållandet mellan de ätter, som upphöjdes till gref- eller friherrlig värdighet; de främmande å ena, och de egentligt svenska å andra sidan. Förut vägde det någorlunda lika. Vid Karls uppträde på tronen funnos bland grefvarna 9 ätter af svenskt och 12 af främmande 2) ursprung; och bland friherrarna 24 svenska och 31 främmande. Detta förhållande ändrades ganska mycket under Karl den elftes tid. Bland de af honom till greflig värdighet upphöjda slägterna voro blott 7 svenska, men 15 utlänningar; och bland friherrarna 16 svenska mot 36 främlingar; således alltid ett mer än dubbelt större antal af utländsk rot. Förhållandet är så framstående, att det icke gerna kan vara en tillfällighet. Snarare synes det utgå från »djup beräkning». Karl den elftes reduktion och envälde voro nämligen mycket motbjudande för den gamla svensk-adeln med dess stora förläningar och republikanska böjelser. Karl lyssnade derföre gerna till Johan Gyllenstiernas råd att så vidt möjligt nedsätta denna samhällsklass och i stället framhjelpa est- och liffländingar. Dertill bidrog ännu en omständighet. Utan större egna besittningar och utan närmare och häfdvunnet sammanhang med sjelfva folket, voro de främmande slägterna i viss mån beroende af konungen och benägna för

1) En ännu lefvande grefvinna Sture oräknad.

2) Dit räkna vi dock äfven sådana, som härstammade från Estland, Liffland, Pommern, Bremen, Danmark; äfven om inflyttandet skett för längre tid tillbaka, t. ex. slägterna Banér, Gyllenstierna, Horn m. fl.

hans envälde. Den gamla infödda adeln hade deremot upp- och sammanväxt med landets minnen och uråldriga frihet, och varit dennas förnämsta taleman och försvar. Stora egna arfvegods gjorde nämnde herrar också nästan helt och hållet oberoende af konungamagten. Alla dessa skäl gemensamt verkade obenägenhet för både envåldet och reduktionen. Märkvärdigt är ock, att vid den stora statshvälfningens genomförande bestodo hofvets högadliga kämpar för det mesta af ättlingar från främmande slägter, t. ex. Fleming, Gyllenstierna, Hastfer, Lichtone, Mörner, Wachtmeister m. fl.; hvaremot andra sidans ledare oftast hörde till den ursprungliga svensk-adeln, t. ex. Brahe, Kurck, C. G. Oxenstierna, Rålamb, Sparre, Stenbock, m. fl.

Vi vilja här på en punkt sammanföra de åtgerder, som under denna regering bidrogo att minska adelns fordna öfverlägsenhet och förbereda dess sammansmältande med det öfriga folket. De voro: 1:o fullkomliga afskaffandet af hvarje feodal-begrepp; hvarmed också försvann den skilnad, man förut velat uppdraga mellan medelbara och omedelbara undersåtare; — 2:o reduktionen, hvilken beröfvade adeln dess stora öfverlägsenhet i rikedom och på samma gång minskade tillfället att lättare än andra förvärfva större kunskaper och fördelaktigare samhällsställning; — 3:o minskandet eller fullkomliga afskaffandet af en hop friheter och serskilda företräden, genom hvilka adeln varit utmärkt som en egen samhällsklass, skild från och stående öfver andra medborgare; — 4:o det utomordentligt ökade antalet af alla slags dylika värdigheter; hvarigenom anseendet mer och mer nedsattes, och mången adelsman nödgades att stanna på lägre platser bredvid och någon gång under ofrälse medborgare, samt att med såma ingå slägtskaps-förbindelser. Härtill kommo 5:o: de lmänna läroverken, hvilka fortforo att bland stora skaror frälsemän sprida upplysning och kunskaper, ofta uppnånde, stundom öfverträffande adelns. Sistnämnde samhällsklass, förarmad af reduktionen, mägtade ej heller att som

förut genom skickliga enskilda lärare och utrikes resor skaffa sina söner en uppfostran, fullständigare än alla andras. Adeln var ändå i allmänhet för stolt att låta sina barn begagna offentliga läroverken. Härigenom förlorade ståndet en del af den öfverlägsenhet i kunskaper, som det förut innehaft. Detta sistnämnde förhållande framstod i synnerhet efter reduktionen; ehuru tecken dertill redan förut börjat visa sig 1).

ANDRA KAPITLET.

KARL DEN ELFTE OCH SVENSKA KYRKAN.

Kristendomens lärer blefvo af Karl den elfte omfattade med djup vördnad och lefvande tro. Dessa känslor, förenade med den renaste välmening och det outtröttligaste nit, skulle nödvändigt åstadkomma stora och helsosamma förändringar. Sådana genomfördes ock, och flere bland dem så vigtiga, att de icke blott framträda i den tidens historia, utan stå ännu med sina följder qvar i verkligheten. Det var först genom Karl den elfte som svensk-lutherska kyrkan mägtade hinna till fullkomlig utveckling och stadga.

Alla Sverges konungar den tiden voro i egna och i mängdens ögon sjelfskrifna vårdare och högsta målsmän för de evangeliskt-lutherska församlingarna. Åliggandet ansågs som ett slags historiskt arf efter Gustaf Wasa och Gustaf Adolf, och Karl den elfte uppfattade med serdeles värma och allvar detta sitt höga uppdrag.

Sträng luthersk renlärighet i den tidens mening var derföre, hvad han framför allt befordrade inom sitt rike, och hvad han oeftergifligt fordrade hos hvarje sin undersåte. Sådant var enligt tidens anda, hvilken uttalade sig i ett då gängse ordspråk, nämligen: *Sverges lycka*

---

1) Se 10. 84, 85.

är att hafva blott en konung och en trosbekännelse. Karl var, som sagdt är, helt och hållet uppväxt i denna anda, i denna tro på lutherska lärans icke blott företräde, utan ock på dess oumbärlighet för salighetens vinnande. För Nils Bielke yttrade han helt allvarligt och välmenande sina farhågor för den själavåda, som åtföljde tjenstgöring bland de katolska fransmännerna. Presterna först och främst och jemväl den rådande tidsandan styrkte honom i denna åsigt. Den fromma och nitiska biskop Gezelius försäkrade honom, att Cromwell icke hade kunnat drifvas till sitt *oerhörda konungamord, så framt han ej varit ledd af Calvini anda; hvaraf man kunde se,* mente biskopen, *huru skadligt det vore, om denna bekännelse blefve tillåten i riket.* Med samma ögon betraktades katolska läran. Ännu 1695 års psalmbok förklarade påfven som antikrist och försäkrade, att han och hela hans parti *voro utestängda från Guds rike.*

Hvad Karl ansåg rätt, det bragte han ock till verkställighet, här såsom alltid. Derföre var han mycket sträng mot alla i Sverge varande personer af främmande trosbekännelse. De ålades till och med att på bönedagar från början till slut bevista lutherska gudstjensten, och detta vid strängt vite. Sina egna andaktshögtider fingo de deremot icke hålla offentligt, utan blott i enskilda rum; och den svenska undersåtare, som afhörde en dylik, måste erlägga dryga böter. Strängeligen förböds ock att hålla serskilda sammankomster och andaktsöfningar i någon annan rigtning än allmänna kyrkan föreskref. Den svenske undersåte, som öfvergaf lutherska och antog någon främmande troslära, blef landsförvist.

Karl den elfte sökte på allt sätt främja allmogens kunskap i kristendomens hufvudläror. Det behöfdes; ty förra tiders mörker var djupt. Bibeln fanns väl öfversatt på svenska, likaså en hop uppbyggelseskrifter; men högst få bland bönderna förmådde läsa en rad i dessa eller i andra böcker. De kunde således icke sjelfva taga någon kännedom af det uppenbarade Ordet, utan hela

deras kunskap bestod, uti hvad de hörde presten säga och förestafva. Det var hos dem en tro på andras tro, ofta likaså blind som hos katolikerna; ehuru af annat innehåll. Att öppna dessa ögon för evangelii eget ljus, att väcka dessa sinnen till egen granskning och eftertanka; se der det stora mål, som Karl den elfte föresatte sig! Första och oundgängligaste medlet till dess uppnående var, att allmogen skulle lära sig läsa i bok. Beslutet derom blef ock så snart nog fattadt. Svedberg säges hafva varit den, som först eller förnämligast ledde konungen till denna åsigt, och som sedermera sjelf jemnte biskoparna Gezelius, Spegel, Carlberg m. fl. ifrigt bidrog till verkställigheten. Dertill fordrades dock många nya och kraftfulla åtgerder. Presterna befalldes strängeligen tillhålla *»barn, drängar »och pigor att lära läsa i bok och se med egna ögon, »hvad Gud i sitt heliga ord bjudit och befallt»*. För handhafvandet häraf skulle presterna föra ordentliga husförhörslängder och hålla en hop hus- och katekes-förhör; med icke ringa böter för dem, som uteblefvo. Tillika ålades presterskapet att vid hvarje nattvardsgång förhöra gästerna, och att icke utdela sakramentet åt någon äldre person, som icke kunde trosartiklarna och instiktelseorden; ej heller åt någon yngre, som icke kunde Luthers eller den så kallade lilla katekesen. Dessa kunskapsfordringar synas nu för tiden ganska ringa. Men i Karl den elftes dagar voro de tämligen svåra att genomdrifva; nämligen bland ett folk, der endast ganska få kunde skilja bokstäfverna åt, och der blott för några slägtleder tillbaka gudstjensten skedde för det mesta på latin och menniskorna ännu lågo försänkta i den gröfsta okunnighet. Allmogen ansåg ock de nya fordringarna vara alltför högt stegrade och ville i början icke underkasta sig desamma. Måhända hade det aldrig lyckats att genomdrifva saken, så framt ej regenten varit icke blott enväldig, utan ock derjemnte en Karl den elfte. Men denne herre skyggade icke tillbaka för någon svårighet. Först och främst föregick han med exemplet af eget hof, befallande gång på

gång, att alla dithörande personer skulle infinna sig vid de påbudna förhören. Landshöfdingarna fingo likaledes stränga tillsägelser att utkräfva böterna af de bönder, som icke bevistade samma läsemöten. När detta icke hjelpte, tillgrep han beslutsamt en hop än kraftigare medel. Den ryttare, knekt eller båtsman, som i fråga om dessa öfningar visade tredska eller olydnad, blef fälld, någon gång till tre par spö 1). När presten uppmanade bönder till kristendomskunskap och husförhör och dessa svarade ovettigt, blefvo de dömda till gatlopp 2). Vi veta icke, om dessa kraftåtgerder någonsin användes. Men blotta hotelsen derom var ganska verksam, i synnerhet då den kom från en Karl den elfte. Det lyckades ock för honom och för hans envåldsmagt att i strid, ofta mot presternas beqvämlighet, än oftare mot allmogens tröghet och ovilja, genomdrifva den vigtiga och för samma allmoge så högst välgörande förändringen. Det var i följe af detta jättesteg och dess följder, som svenska böndernas kunskaper på en gång så framrycktes, att ståndet i nämnde hänseende uppnådde en ganska hög plats bland sina likar inom de öfriga folken. Vår samtid har fått hugna sig åt det andra stora till samma mål syftande steget, nämligen allmänt införande af folkskolor och än högre kunskaper. Följderna skola icke uteblifva. Hvad sålunda regering samt högre och mellanstående samhällsklasser hafva i våra dagar gjort för allmogens upplysning, är ett motstycke, till hvad regering och högadel för omkring 230 år sedan gjorde för medelklassens upplyftande till kunskaper och bildning. Svenska folkets historia framter i detta hänseende en herrlig tafla, rik på drag af högre samhällsklassers bröderliga vård om de lägres upplysning och förädling.

Återvändom till Karl den elfte! Hans omsorg för istendomskunskapens utbredande sträckte sig vida omring. Löner anslogos åt prester, som skulle intränga i

1) Linköp. bibl. kungabref och cirkulärer, d. 29 Okt. 1695.
2) S. st. Kongl. Maj:ts resolutioner öfver åtskilliga svåra kasus.

nordens aflägsna skogar och undervisa der bortgömda finnar och lappar. Huru han arbetade för est- och liffländningarnas upplysning, skall längre fram omtalas. Tillika sörjdes för vården af svensk-lutherska församlingar i London, Lisabon och flerestädes; slutligen ock i det amerikanska Nya Sverge; ehuru sistnämnde nybygge redan öfvergått i främmande hand, och under många år icke haft ringaste förbindelse med den fordna moderstaten.

Kyrkotukten blef af Karl den elfte upprätthållen på ett sätt, som nutiden knappt skulle kunna tro. Sjelf föregick han också här med exemplet af en serdeles noggrannhet, bevistande nästan alla de offentliga kyrkotiderna hvarenda söndag, och gående till nattvard fyra gånger om året. Samma uppmärksamhet fordrade han af andra; och han sökte så mycket möjligt afskaffa adelns enskilda gudstjenster hemma i deras salar eller småkapell. Gardesregementerna med både öfver- och underbefäl skulle hvarje söndag icke blott bevista gudstjensten utan ock esomoftast undergå kristendoms-förhör. Intet slags arbete, skådespel eller lustbarhet var om söndagen tillåtet. Slutligen förböd han formligen och strängt enhvar att under någon af kyrkotiderna begifva sig ut på gatan åkande, ridande eller gående. Undantag gjordes blott för de prester eller läkare, som voro stadda på sjukbesök. Alla andra, som visade sig, blefvo gripna af dertill utsatta gardesvakter, och genast fällda till dryga böter. Främmande sändebud ville icke underkasta sig denna inskränkning. För att likväl tvinga dem och med våld hindra åkdonen, lät Karl slutligen genom lästa kedjor hålla de förnämsta gatorna spärrade under hela den tid, som folket var eller skulle vara i kyrkan 1). I fråga om punktlighet vid gudstjensten, visade han sig lika sträng. Den, som kom efter begynnelsen eller gick före slutet, blef fälld till böter af

---

1) Stenbockska ark. på Thorsjö. Charlotte till Eva Magdalena Oxenstierna d. 24 Okt. 1696, jmfr. Fryxells handl. 3. 369.

icke mindre än sex mark silfvermynt. Den, som under samma tid började en resa, fick plikta 40; och den, som dertill lånade häst eller båt, 20 mark s. m. Den, som längre tid hållit sig från kyrka eller nattvard, blef förvisad från socknen eller dömd till tukthus. Den, som i berusadt tillstånd svor vid sakramentet, fick någon gång till straff en del af sin tunga bortskuren. Den, som länge och utan att låta bättra sig, förde ett förargligt och ogudaktigt lefverne, blef stundom landsförvist, för att, som det hette, *rensa riket.* Den, som sökte vränga och falskligen uttyda bibelns ord, blef likaledes landsförvist och hans skrift offentligen bränd. En, som fört kätterskt tal mot Gud och föraktligt mot konungen, blef dömd till gatlopp i trenne städer och till lifstidsfängelse 1).

KYRKOLAGEN AF 1686.

Under katolska tiden hade presterskapet i många fall åtnjutit frihet från verldslig rättegångs-ordning. Ståndet lydde förnämligast under domkapitlen, biskoparna och påfven. I sådan riktning var också den då gällande kyrkobalken utarbetad. Den blef alltså i många fall oanvändbar genom införandet af reformationen. Till den tyska protestantismen hörde nämligen, att det förut af påfven beroende presterskapet blef numera afhängigt af landsfursten, och att denne sistnämnde fick högsta domsrätten äfven i andliga och kyrkliga ärender. Gustaf Wasa, med sin stora magtlystnad, önskade göra en sådant åsigt allmänneligen gällande äfven i Sverge. Men med sin lika stora försigtighet undvek han i början alla våldsammare åtgerder. Modet växte dock med framgången och han började snart arbeta på kyrkoståndets ordnande under det verldsliga. Första vigtigare steget togs redan 1527, då Gustaf i rang och hedersplats nedflyttade biskoparna under

1) Linköpings arkiv. Kgl. br. och kgl. resolutionerna öfver åtskilliga svårare kasus.

rådet och presterna under adeln. Ett ofta förnyadt drag af samma tänkesätt visade sig ock, då han gång på gång tog kyrkans, det andliga samhällets egodelar och använde dem till statens, till det verldsliga samhällets tjenst. Än djerfvare tilltag vågades, då konungen delade stiften, tillvällade sig magt att utnämna biskopar; och slutligen afskaffade detta deras gamla namn, kallande dem i stället Ordinarier. Tillika blef den andliga myndigheten helt och hållet laggd under den verldsliga, då Gustaf Wasa år 1539 förordnade utlänningen lekmannen Georg Norrman till öfveruppsyningsman öfver stiftsstyrelserna och alla kyrkoärender. Denna presternas nedsättning fortfor mer eller mindre ända tills, Johan den tredje åt biskoparna återgaf namn, magt och odelade stift.

Oaktadt dessa angrepp mot kyrkans fordna sjelfständighet, hade hvarken Gustaf Wasa eller Erik vågat formligen afskaffa den gamla kyrkobalken. Än mindre ville de bekräfta densamma. På sådant sätt inträdde en slags öfvergångstid, och i visst fall ett tillstånd af laglöshet. Domkapitlen blefvo genom revolutionen i mycket upplösta serdeles efter 1540, och deras likasom biskoparnas magt tillföll för det mesta konungen. Men omkring 1573 återupprättade Johan biskoparnes välde och anseende, hvilket nu blef så mycket oinskränktare, som de ej mera hade hvarken de fordna domkapitlen bredvid, eller den fordna påfvemyndigheten öfver sig. I stället för den sednare hade de ej heller fått någon annan högsta domstol, med undantag af konungens tillfälligtvis ingripande magt. Denna lät väl ofta känna sig på ett ganska eftertryckligt sätt; men var likväl mera personlig än grundad på en ordnad och utöfvad genom en mellanstående öfver alla kyrkoärender rådande myndighet.

År 1571 utgaf gamla Laurentius Petri en slags kyrkoordning, hvilken skulle blifva för hela riket antagen. I allmänhet var den dock medlande, och uttalade derföre icke bestämdt hvarken den ena eller andra grundsatsen. Snart derefter inträdde ock de liturgiska oroligheterna och

sedermera kronostriderna mellan Sigismund och Karl, genom hvilket allt det uppstod så mycken villervalla i riket, att ifrågavarande ämne icke kunde ordnas. Då sakerna sedermera under Karl den nionde började stadga sig, hördes något hvar önska, att fäderneslandet måtte för dessa ärenders behandling få en allmänt gällande lag. Nämnde konung lät ock den gamla kyrkobalken, såsom olämplig, uteslutas ur den landslag, som då genom trycket lemnades åt allmänheten, och 1593 blef ofvannämnde kyrkoordning af 1571 stadfästad. Hennes brister erkändes dock. Någon ny och fullständigare stadga kunde Karl den nionde emellertid icke hinna utarbeta. Så förgick från reformationens införande nära nog ett helt århundrade, utan att svenska församlingen erhöll någon bestämd och utförlig kyrkolag och presterskapet någon gemensam öfverdomstol. Tvärtom fingo biskoparna vid Uppsala möte 1593 rättighet att sjelfva ordna ett och annat rörande kyrkoväsendet; en rättighet, som snart nog utbildades till mycken sjelfrådighet, någon gång till sjelfsvåld. Sina stift behandlade de i flere fall efter godtycke; och hvar och en föreskref för de samma sådana ordningar och kyrkoböcker, som honom bäst syntes.

Gustaf Adolf hade mycket sinne både för god ordning och för stark konungamagt. Han sökte derföre bryta denna hvarje biskops sjelfständighet eller sjelfrådighet, och i stället ordna hela ståndet under ett ämbetsverk, motsvarande de i andra vägar gällande kollegierna eller hofrätterna. Han föreslog derföre till högsta domstol i kyrkoärender ett så kalladt general-konsistorium. Den tyska protestantismens grundsats att ställa kyrkan under verldslig rätt vågade han likväl icke helt och hållet genomföra. Ifrågavarande domstol skulle derföre bestå af icke blott ·rldsliga utan ock andliga ledamöter. Men äfven i så-·n gestalt mötte den häftigt motstånd af presterskapet, ·rdeles af biskoparna, under anförande af den utmärkte ·udbeckius. De ville högst ogerna medgifva det andliga ·åndets ordnande under verldslig ämbetsman och domstol.

Eburu harmsen öfver denna gensträfvighet, nedlade dock Gustaf Adolf hela saken kanske ock derföre, att hans tid blef mer och mer upptagen af de stora krigen. Kristinas förmyndarestyrelse och i viss mån äfven hon sjelf framdrog förslaget återigen, men med samma utgång; ty presterna ville nödvändigt bibehålla sitt gamla oberoende 1). Och de fingo tills vidare bibehålla det. — Hela tiden bortåt fortforo sålunda biskoparna att öfver sig icke hafva någon bestämd ämbetsmyndighet, och stundom ville de icke ens tillåta vad från domkapitlen till hofrätterna. Deremot uppstod den vanan att som *en slags öfverrätt* i vissa fall betrakta det vid riksdagarna församlade presterskapet. Detta kallade sig *Consistorium regni*, d. v. s. riks-konsistorium, och började afdöma åtskilliga dit hänskjutna kyrkoärender.

Vid flere riksdagar talades emellertid om en ny kyrkolag; men verket afbröts genom villervallorna under Kristinas sista regeringstid. År 1655 företogs saken ånyo och förslag uppsattes af dertill valda ombud. Men målet blef också denna gång afbrutet, nämligen genom Karl den tiondes krig och de arbetande biskoparnas oenighet. År 1664 begärde ständerna återigen en ordentlig kyrkolag. Samma anhållan förnyades sedermera vid nästan hvarenda riksdag, dels af ständerna i allmänhet, dels af serskilda stånd och i synnerhet af de högre. Så fortgingo önskningarna oafbrutet ända till 1680. Nu kom i detta, likasom i mån-

1) Stundom tecknas dessa uppträden såsom en ofrälseståndens strid emot adeln. I någon fast ringare mån har ock en sådan beståndsdel deri förefunnits. Men sjelfva den hufvudsakliga tvistepunkten var presterskapets ovilja mot hvarje öfver detsamma uppsatt verldslig myndighet. Det var i sig sjelft blott ett enskildt uppträde af den strid, som andeliga och verldsliga magten nästan oupphörligt hafva fört, angående hvarderas oberoende af eller välde öfver hvarandra; en strid, som äfven våra dagar fått bevittna. Tvisten från 1623 till 1649 mellan svenska regeringarna å ena samt biskoparna och presterskapet å andra sidan har också, med hänsyn till dess inre rättvisa, blifvit mycket olika bedömd. För regeringens åsigt hafva talat Verelius, Lagerbring, Geijer; för biskoparnas deremot Wallqvist, Franzén, P. E. Thyselius.

ga andra fall, verkställighetens tid. År 1681 förordnade Karl några andliga och verldsliga herrar att genast utarbeta en kyrkolag. Vanligtvis blefvo hans befallningar utan uppskof verkställda. Så skedde också nu. Det färdiga förslaget vardt redan vid riksdagen 1682 framlaggdt till presternas granskning. Dessa herrar förforo dervid något långsamt. Gång på gång påskyndade konungen verket och hotade slutligen i vredesmode att ditskicka några bönder för att hjelpa presterna sätta arbetet i raskare fart. Slutligen blefvo ståndets anmärkningar färdiga och öfverlemnade till rådets och med-ständernas pröfning. Man vardt likväl icke färdig vid den riksdagen. Karl tyckte ej heller serdeles om förslaget, ty det utsträckte presternas domsrättighet längre än han ville. Genom en serskild förordning afskar han derföre hela den tvisten, och lade under verldslig domstol flere mål, som presterna velat lägga under den andliga. Till granskande af deras förslag i öfrigt nedsatte han ock en ny nämnd, bestående af blott lekmän, nämligen: Bergenhielm, Ehrenstéen, Anders Lilliehök, Lovisin, Skyttehielm, Thegner och Örnstedt 1). När genom så många arbetare arbetet gick långsamt, fick Lilliehök befallning att ensam uppsätta förslaget och sedermera framlägga det för de andra 2). I Maj 1685 var deras skrift färdig. Konungen befallde nu dessa herrar att gemensamt med några till Stockholm kallade biskopar omigen öfverse och fullända utkastet och förbjöd dem att skiljas åt, förrän allting blifvit färdigt 3). Och det blef färdigt. Våren 1686 öfverlemnades det till rådets granskning, hvari Karl sjelf deltog med all uppmärksamhet. Så blef slutligen den nya kyrkolagen fulländad och den 3 September 1686 till efterlefnad påbjuden.

---

1) Braheska ark. på Skokloster. Miscellan. T. I. Kongl. br. d. 3 Jan. 1684.

2) S. st. Konungen till A. Lilliehök d. 8 Juli 1684.

3) S. st. Konungen till Ehrenstéen d. 12 Maj 1685 och till Lilliehök d. 5 Juni s. å.

Ständerna hade begärt, att denna förordning icke skulle blifva någon ny lag, utan blott en förbättring af den gamla 1). Detta vardt äfven, för det mesta, iakttaget. En stor ändring skedde dock, dels genom, dels i sammanhang med den ifrågavarande saken. Kyrkan blef bestämdt nedsatt under den verldsliga magten. Rättigheten att från biskopar och domkapitel vädja till hofrätterna stadfästades. Den domsrätt, som riksdags-presterna förut tillvällat sig under namn af *riks-konsistorium*, blef helt och hållet upphäfd. Med sin vanliga ovilja för ordet *riks*, fästadt vid ämbeten och myndigheter 2), förböd Karl den elfte namnet *Consistorium regni* eller *riks*-konsistorium såsom *ett ord, det der kunde föranleda många missbruk* 3). I öfrigt begagnade han också i denna vigtiga punkt den enväldiga lagstiftningsmagt, han 1682 dels fått, dels tagit 4). Den 3 Sept. 1686 blef den nya kyrkolagen af konungen till efterlefnad påbjuden, och det utan ständernas hörande eller bifall. Detta sednare kom först den 9 November s. å. Också i andra hänseenden utvidgade han området för sitt kyrkovälde. År 1693 förklarade han, att de flesta liffländska prestegäll borde af konungen tillsättas. Ett rykte finnes, att han tillämnat något dylikt äfven i Sverge.

Ehvad som ock kan mot tillkomsten af denna lag invändas, så skedde dock genom densamma åt fäderneslandet en stor välgerning. Förordningen ansågs äfven på sin tid vara ganska nyttig och ändamålsenlig. Många förbättringar måste väl snart nog vidtagas; dock utgör densamma resningen till Sverges ännu gällande kyrkoförfattning; och i Liffland lär den hafva bibehållit sig ända till 1832.

KATEKESEN AF ÅR 1690.

Med katekes var ungefär på samma sätt, som med kyrkolag. Redan under reformationens första år blef Lu-

1) S. st. Karls förhållningsbref d. 30 Jan. 1684.
2) Se **16.** 179, 180.
3) Wexiö ark. Spegels bref.
4) Se **16.** 204—208.

thers så kallade lilla katekes på svenska öfversatt och begagnad vid undervisningen. Snart kändes dock behofvet af utförligare läroböcker. En mängd dylika sammanskrefvos ock, än på ett än på annat sätt, och brukades sedermera om hvarandra, allt efter som hvarje biskop föreskref. Katekesernas olika innehåll och framställningssätt förorsakade dock mycken villervalla och var jemväl opassande inom ett folk, som hade gemensam trosbekännelse. Alla önskade ock en gemensam och allmänt antagen lärobok. Men också i denna punkt stannade allting vid blotta önskningar, tills Karl den elfte blef sadelfast på sin tron, hvarefter man också här inom kort öfvergick till verklighet. En nämnd valdes för uppsättandet af dylik lärobok. Spegel förde dervid pennan; och det så uppkomna förslaget bestod egentligen af ett urval från de bästa förra försöken, och det trycktes på konungens bekostnad. Men under sista bearbetandet och tryckningen flyttade Spegel till Skara, hvarigenom verket blef, som man sade, något vanvårdadt 1). Från flere stift och enskilda prester kommo äfven många och, som det tyckes, svåra anmärkningar. Spegel måste undergå den förödmjukelsen att se sitt arbete ogilladt, och af konungen vid slutet af nämnde år indraget och förbjudet.

Behofvet af ett dylikt gjorde sig dock mer och mer gällande, och Karl den elfte beslöt, att bristen skulle ovillkorligen afhjelpas. Den 4 December 1688 befallde han erkebiskop Svebilius att, i stället för den Spegelska, uppsätta en ny katekes, och att denna skulle vara färdig om två månader, så att den kunde föreläggas de snart sammanträdande ständerna. Boken blef också färdig; och derpå ständerna förelaggd, af presterskapet granskad och slutligen af konungen till allmänt bruk påbjuden år 1690. Så fick ändtligen Sverge en allmänt gällande katekes.

Brådskan vid dess författande lemnade visserligen efter sig många spår, hvilka föranledde tadel redan då för tiden.

1) Wexiö ark. Spegels bref. Sannfärdig berättelse om den Catechismo, som trycktes i Stockholm 1686.

Likväl har boken bibehållit sig ända till våra dagar; ty först år 1811 blef den efterträdd af ett annat försök i samma väg.

Svebilius ville, att hans katekes skulle oaktadt ofvannämnde brister blifva antagen till symbolisk bok. Detta hindrades dock; förnämligast genom en hop anmärkningar, som Benzelius gjorde. Likväl blef dess antagande påbjudet öfver hela riket, med undantag af några Finnlands aflägsnare trakter, hvarest man på presterskapets begäran fick bibehålla gamla Gezelii lärobok, hvilken af dervarande allmoge var både känd och älskad.

HANDBOKEN AF ÅR 1693.

Förhållandet var här ungefär detsamma som med kyrkolag och katekes. Första handbok för evangeliska församlingen i Sverge blef 1529 af Olaus Petri utgifven. Den inneböll likväl många katolska missbruk och vidskepelser, hvilka man för folkets blindhets skull ännu icke vågade afskaffa. Sedermera utkommo flere förbättrade handböcker; i synnerhet en af 1614, hvilken skulle vara allmänt gällande. Men i detta liksom i många andra fall rådde mycken olikhet, till och med oordning. Sådant kunde Karl den elfte aldrig lida. Vid jubelfesten 1693 befallte han presterna uppsätta förslag till ny handbok. Inom några månader var den skrifven, granskad, gillad och till allmänt bruk påbjuden. Flere böner voro tagna ur äldre handböcker, dels katolska, dels protestantiska. Några bland de nya uppsattes af Svedberg, andra deremot hämtades ur Arndts skrifter 1). Så bekom Sverge den handbok, som sedermera blef intill 1811 bibehållen.

PSALMBOKEN AF ÅR 1695.

Det var egentligen i sin katolska form, som kristna kyrkan blef i vesterlandet först och fullständigt utbildad

1) Nordin. Anecdot. Benzel. enligt Spegels berättelse.

och erhöll sina för offentlig gudstjenst beräknade böner och psalmer. Detta skedde förnämligast i de länder, der latinet var allmännaste modersmålet. Det blef derföre också kyrkans språk. Sådant skedde så mycket lättare och häldre, som latinet redan förut var utbildadt till så stor rikedom och fullständighet, att det bättre än något annat lånade sig till uttryck för andakten. Så uppkom tidigt nog i södra och vestra Europa den praktfulla latinska messan, med sina böner, psalmer och dessa sednares ordnade och välljudande toner. Sedermera började kristendomen framtränga till folk, som voro af annat tungomål, och slutligen också under nionde århundradet till Sverge. Att de hit inkomna lärarne skulle vid menighetens undervisning använda landets språk var naturligt och nödvändigt. Men för sjelfva gudstjensten funnos på det dåvarande svenska tungomålet hvarken psalmer eller böner. Till en början kunde sådana icke med någon framgång ens på detsamma skrifvas; ty det var ännu allt för rått och ofullständigt och saknade ord och uttryck för en mängd af de nya begreppen och känslorna. Det var utbildadt icke till bön utan till trots, icke till fridfulla psalmer utan till djerfva och utmanande krigssånger. I sådana klingade dess röst, öfvad och stark. Psalmens och bönens ljud kunde det *blott* svagt och ofullkomligt framstamma. Intet under derföre, att de inkomna lärarne ville till sjelfva den högtidliga gudstjensten allra häldst begagna sina förut kända, och derjemnte vackra, välordnade och välljudande latinska sånger och böner. Sådan var här likasom annorstädes en af de naturliga orsakerna, hvarföre latinet blef vid gudstjensten nästan uteslutande begagnadt i stället för modersmålet. Sedermera kom härtill någon gång den beräknin--n att på sådant sätt hindra folket från sjelfständig känne-m af läran, och att såmedelst hålla detsamma i blindt beende af presterskapet.

Slutligen började man inse det onaturliga, det orik-a häri; och sådant ju mer den enskilda fromheten hun-t uppöfva och utbilda modersmålet till användbarhet

för offentlig gudstjenst. Redan före lutherska lärans införande hade värman af svensk andakt genomträngt det hårda språket och börjat göra det smidigt och böjligt för uttalandet af de nya begreppen och känslorna. På sådant sätt hade redan då några psalmer, böner och andaktsöfningar blifvit på vårt tungomål författade. I och med reformationen tog svenska församlingen i detta hänseende ett jättesteg framåt, nämligen då en fullkomligt svensk gudstjenst infördes. Detta var ett verk af bröderna Petri, af deras starka tro och lågande nit, samt af det förbättrade skick, som de gåfvo åt modersmålet; alltsammans utfördt under skyddet af Gustaf Wasas spira. År 1530 utkom den första svenska psalmbok, skrifven för det mesta af nämnde bröder. Den innefattade blott femton numror; flere strängar hade ännu icke Davidsharpan i norden. Af dessa femton bibehöllos dock tretton i 1695 års psalmbok och i den af år 1819 qvarstå ännu sju deribland 1). De voro dels lånade från äldre kyrkor, dels författade af Luther och Laurentius Petri. Sedermera tillkommo flere nya psalmböcker och psalmer, mest öfversatta från tyskan och från Davids psaltare, hvilken man mer och mer ansåg sig böra använda för detta ändamål. Men här, likasom i det öfriga kyrkoväsendet, rådde af förutnämnde orsaker mycken frihet, till och med sjelfsvåld. Mångenstädes blefvo de latinska psalmerna länge nog sjungna för deras sköna innehåll och väl utarbetade toner. Detta var framför allt händelsen i städerna, hvarest jemnförelsevis flere personer förstodo det främmande språket, och inlärda skolgossar kunde med större fullkomlighet återgifva de herrliga tonerna. Deremot på landet, der latinska sångerna icke uppburos af utförandets behag och åhörarnes lärdom, måste de redan förut lemna rum för svenska psalmer, och för både tankens och andaktens önskan att känna innehållet af sin sång. Som emellertid ingen viss psalmbok var föreskrifven, brukades i olika stift än den ena än den andra, allt efter som hvarje biskop ansåg bäst.

1) Näml. № 17, 21, 26, 49, 50, 60 och 152.

Kristinas förmyndare kände det skadliga af en sådan olikhet och förmanade biskoparna att densamma afhjelpa. Ett försök i den vägen gjordes ock, förnämligast genom erkebiskop Paulinus. År 1643 utkom en psalmbok, hvilken erhöll en slags stadfästelse såsom allmänt gällande. Hon blef det likväl icke; ty nära nog samma sjelfsvåld och godtycklighet rådde äfven sedermera; och det till mycken oreda och mycket obehag, såväl inom församlingarna som presterskapet. En hvar, som älskade svenska kyrkan, önskade äfven att snart få se villervallan afhjelpt medelst erhållandet af en psalmbok, som vore fullständig och gemensam för hela riket.

Den, som lifligast uppfattade denna tanke var Jesper Svedberg, och tidepunkten derföre året 1691. Ett sådant arbete blef ock vid nämnde tid långt möjligare att åstadkomma än någonsin förut. Svenska språket och verskonsten hade på de sista 40 åren erhållit mycken uppodling och förädling. Händelsevis frambragte också fäderneslandet just nu en rad högt begåfvade psalmsångare, Arrhenius, Brask, Lagerlöf, Ollon, Spegel m. fl., hvilka lemnade bidrag, rikare och herrligare, än hvad förut funnits att tillgå. Till skaldskap var Svedberg några bland dem underlägsen, men i afseende på nit och kraft tvärtom. Tanken på en ny psalmbok var ett frö, som visserligen låg inom hvarje bättre dåtidens sinne. Men det var hos honom som det först grodde, och sköt sin brodd i dagen. Han började med att i tysthet för sig sjelf arbeta på ett sådant försök, och sedermera att derom flitigt öfverlägga med Urban Hjärne, prosten Boëthius i Mora och superintendenten Kolmodin i Wisby. Derpå anmälte han företaget hos konungen och fick uppdrag att detsamma fortsätta. Nu vände han sig till Spegel och till några andra skalder och erhöll tillåtelse att använda deras utgifna psalmförsök. Hjelp vid granskningen utbad han sig af Peter Lagerlöf, hvilken var utmärkt genom en sällsynt förening af både snille, lärdom och smak. Omkring 1691 lärer Svedberg hafva börjat detta arbete, och redan tvänne år

derefter kunde den kraftfulle mannen framlägga ett fullständigt förslag af icke mindre än 483 psalmer. Det blef formligen gilladt af teologerna i Uppsala och af riksdagspresterna 1693 och derpå med konungens bifall från trycket utgifvet.

Mot detta, liksom mot alla nya verk, gjordes dock flere ogillande anmärkningar; kommande från tröghet, ovana, inskränkning, stundom måhända från afund, stundom ock från ärlig öfvertygelse. Konungen fick kunskap om tadlet. Innan boken blef påbjuden och kringspridd, befallde han derföre biskopar och domkapitel att öfver densamma inkomma med sina påminnelser. Så skedde. Då aflemnades många hvassa anmärkningar, i synnerhet af biskop Carlsson, professor Jernfelt och superintendenten Lang, han, som började predika om, att undersåtarne skulle vara konungens trälar. Dessa herrar påstodo, att i Svedbergs psalmbok funnos grofva irrläror, hvilka kunde *föranleda oroligheter och tvister, lika svåra, som de i konung Sigismunds tid.* Hvad, som i synnerhet äfven då stötte den stränga renlärighets-ifvern var, att psalmerna ansågos här och der för mycket *lagiska*, d. v. s. att de lade för stor vigt på lagen och gerningarne, och derföre inneburo *»ett hemligt pietisteri»;* såsom man den tiden använde ordet. På detta motstånd följde nya öfverläggningar, nya granskningar; slutligen till och med i rådets och konungens egen öfvervaro. Karl insåg mer och mer, att de flesta anmärkningarna rörde blotta obetydligheter och ordtvister. Han uttalade högt sin öfvertygelse härom, och skall en gång under ett häftigt utbrott hafva fattat professor Jernfelt i bröstet och häftigt stött honom emot väggen, så att denne sjuknade af förskräckelse. Mannen afled verkligen någon tid derefter i Dorpt. Af dessa tillfälligheter hopflickade Karls fiender sedermera den sägen, att professorn skulle några dagar efter konungens misshandling hafva dött af densammas följder. Förtalet är så mycket mera ogrundadt, som Jernfelt afled först 1695 och blef en vecka före sin död benådad med utnämning till pastor vid tyska kyrkan i Dorpt.

Rådsherrarna hade emellertid alldeles samma tanke, som konungen, nämligen, att anmärkningarna voro af föga vigt och värde. Vid närmare betänkande höll dock Karl rådligast att underkasta psalmboken ännu en granskning. Redan af egen öfvertygelse satte han ganska stort värde på renlärigheten. Han gjorde det ock för att icke kunna på denna ömtåliga punkt angripas af de många fiender, som reduktionen uppretat. Alla rikets biskopar och superintendenter kallades derföre till Stockholm och befalldes att genast skrida till ordnande af den nya psalmboken. Konungen påskyndade verket och fastställde arbetstimmarna från 8—12 f. m. och 2—5 e. m. Innan kort var också utkastet färdigt. Svedbergs förslag hade innehållit 483 psalmer. Bland dem blefvo nu uteslutna omkring 70 1); men deremot 4 andra tillaggda, så att det nya innehållet utgjorde 413 numror. Tonerna dertill utarbetades och ordnades förnämligast af Uppsala-professorerna Olof Rudbeck och Harald Wallerius.

År 1691 tog arbetet sin början. Efter fyra år var allting färdigt, och år 1695 blef psalmboken stadfästad och till allmänt begagnande påbjuden. Den fortfor att vara gällande intill 1819.

Den förut nämnda Svedbergska psalmboken blef emellertid såsom irrlärig förbjuden. Svedberg skall på tryckning och papper hafva lidit en förlust af omkring 30,000 d. kpm., för hvilken konungen sedermera icke velat godt-

---

1) Bland de uteslutna var ock Lindskiölds eller troligare hans svärmoders aftonpsalm: Jag i tysta skuggors timmar, hvilken dock sedermera under N:o 437 ingick i 1819 års psalmbok. År 1695 blef han utesluten såsom för mycket poetisk. Svedberg klagade mycket deröfver; ty, sade han, denna psalm är ett mönster af den herrligaste skaldegåfva någon undfått. Den är en klar lysande diamant i guld. Och, tillägger han, den hade lika väl kunnat bibehållas, som Prudentii af alla kristna församlingar begagnade och lika bildrika psalm: "Nu tystne de klagande ljuden" (N:o 492).

göra honom. Om ej Svedberg sjelf berättat denna omständighet, skulle vi icke hafva trott densamma; ty de öfverensstämmer icke med den beredvillighet, Karl e alltid visade, då det gällde uppoffringar för dylika förem.

Den utropade irrlärigheten i Svedbergs psalmbok var emellertid icke värre, än att en hop af de tryckta exemplaren kort derefter af regeringen skänktes åt nybygget Nya Sverge, till begagnande af der boende trosförvandter.

NY BIBELÖFVERSÄTTNING.

En sådan hade redan då varit i många år både behöflig och efterlängtad. Slutligen kom Karl den elfte, och sökte äfven här bringa önskningarna till verkställighet. Redan 1675 skulle ett arbete i sådan riktning begynnas; men det afbröts först genom kriget, sedermera genom reduktions-bråket. Slutligen och år 1691 blef återigen för sagde ändamål en bibelnämnd nedsatt med Benzelius till ordförande och Svedberg till utmärktaste ledamoten. Redan 1692 var förslaget färdigt och granskningen deraf begyntes. Man ville likväl icke hafva någon ny öfversättning utan blott en förbättring af den gamla. Men många, och bland andra Benzelius, motsatte sig hvarje ändring, som kunde falla i ögonen. Verket torde ock hafva blifvit hindradt, dels genom afund, dels genom det buller och bråk, som på förut omtalade sätt uppstod, rörande Svedbergs psalm-arbete. Ändteligen blef detta trassel slut, och den nya psalmboken stadfästad. Med glädje kastade nu Karl sina blickar tillbaka på frukterna af de sista årens mödor, kyrkolagen 1686, katekesen 1690, handboken 1693, psalmboken 1695. Med glädje kastade han ock blickarna framåt i hopp att genom en förbättrad bibel-öfversättning sätta kronan på dessa sina arbeten. *Nu*, skref han till alla domkapitlen, *nu, sedan ändteligen psalmboken är färdig, skall bibel-öfversättningen med allvar pådrifvas* 1).

1) Linköp. ark. Ecclesiastik-handl. Kongl. brefvet till biskopar och superintendenter d. 9 Dec. 1695.

Efter åtskilliga förberedelser blef också vid slutet af 1696 en ny nämnd till verkets fulländande nedsatt. Om Karl lefvat några år längre, hade det också troligen blifvit fulländadt; om icke såsom något mästerstycke, dock otvifvelaktigt till stor fromma för församlingen.

Emellertid, hvilken kedja af genomförda och verkliga förbättringar har icke närvarande kapitel framställt? förbättringar, som ändtligen bragt till verkställighet mycket af hvad svensk-lutherska kyrkan allt från sin första stiftelse behöft och fordrat, men hittills i 150 års tid fordrat förgäfves. Nu gingo många af de fromma önskningarna i fullbordan; och man kan på dessa Karl den elftes stora verk lämpa den store skaldens ord:

fullbordat har en dag, hvad sekler ämnat.

Ingen svensk konung har för kyrko-ärendernas ordnande uträttat så mycket, som konung Karl den elfte gjorde.

TREDJE KAPITLET.

OM PRESTERSKAPET.

Låtom oss betrakta ämnet under dess olika synpunkter, hvar och en serskild!

PRESTERSKAPETS FÖRHÅLLANDE TILL KONUNG OCH MEDSTÄNDER.

Under katolska tiden satte sig presterskapet vanligtvis emot hvarje försök till konungamagtens utvidgande. Ståndet förfäktade deremot ofta nog sådana åsigter, som mer eller mindre lutade till republiken; detta i Sverge likasom annorstädes. Kyrkans högre värdigheter innehades äfven för det mesta af de stora slägternas medlemmar, hvilka sjelfva hyste benägenhet för dylika samhällsläror. Så knöts mellan andliga och verldsliga aristokra-

tien det förbund, som då för tiden ofta visade sig och utöfvade stört inflytande på fosterlandets öden.

Hela detta förhållande blef sedermera genom reformationen sönderbrutet. Ett bland de förnämsta medel, som Gustaf Wasa för samma sitt ändamål begagnade, var nämligen att skilja adeln från presterskapet. Detta skedde förnämligast derigenom, att han vid riksdagen 1527 gaf åt adeln det företräde i rang, som presterna förut innehaft; och likaså derigenom, att han tillät samma adel deltaga i återindragandet af de gods, som frånkändes kyrkorna. Medlet lyckades förträffligt; och det var i synnerhet genom adelns biträde, som Gustaf Wasa lyckades att i strid mot prester och bönder störta det katolska prestväldet. Förhållandet utbildades sedermera i samma riktning. Den tidens adliga slägter voro i följe af Kristian Tyranns blodbad ganska få och i följe af Gustaf Wasas kyrko-reduktioner ganska rika. De brydde sig derföre icke längre om att söka högre preståmbeten, i synnerhet som dessa genom reformationen blifvit betydligen nedsatta både till rang, magt och inkomster. I sammanhang härmed uppstod snart nog den åsigten, att ridderskapet, såsom numera statens högsta samhällsklass, skulle förnedras, om det befattade sig med presterliga sysslor, eller med handel och näringar; ty, mente man, endast krigareyrket och högre verldsliga ämbeten äro en värdig sysselsättning för ädlingar. Detta tänkesätt blef af regenterna med klok beräkning vidare utbildadt. Så uppkom en stor förändring. I stället för katolska tidens Wasar, Oxenstiernor, Trollar och Örnefotar, m. fl., såg man efter reformationen på svenska biskopsstolarna nästan blott ofrälse män, ofta födda i kojan. Derigenom framträdde ett alldeles nytt förhållande, i hvilket presterna blefvo icke blott skiljda från adeln, utan kommo ock till densamma i en nästan fiendtlig ställning. Orsakerna voro flere. Djupast på botten låg presterskapets egennyttiga saknad och längtan efter den magt och det högre anseende, ståndet under katolska tiden åtnjutit. Deraf följde naturligtvis ovilja mot adeln, som icke blott

hjelpt till att fråntaga presterna dessa fördelar, utan ock tillegnat sig en dryg part af desamma. Agget växte genom ridderskapets växande öfvermod på dess nyvunna högre samhällsplats, hvilken adels-stolthet lät i dagliga lifvet känna sig hos de bättre, som förnäm nedlåtenhet, hos de sämre, som rått högmod. Dertill kommo flere anspråk från adelns sida. Ett sådant var dess påstådda magt att enligt den så kallade patronatsrätten tillsätta en mängd prestlägenheter och det mot både biskopens och församlingarnas vilja. En annan punkt var, att adeln undvek den offentliga gudstjensten, likasom den tyckt sig för god att deri med det öfriga folket deltaga. Häraf följde den tredje tvistepunkten, nämligen att frälseherrarna för sin enskilda gudstjenst anskaffade huspredikanter, hvilka i torftig och beroende ställning svårligen kunde upprätthålla en lärares anseende och sjelfständighet, och hvilka dock sedermera vid befordran voro i vägen för sådana prester, som tjenstgjort inom de verkliga församlingarna. En fjerde punkt var, att de många nya och ofta olagliga säterier, som adeln tillskapade, betydligen minskade presterskapets inkomster. Om alla dessa och flere dylika punkter fördes emellan adeln och presterna en oupphörlig riksdagsstrid; hvilken tilltog i bitterhet, ju mer man ökade adelns antal och de deraf för presterskapet härflytande olägenheterna.

Dessa voro de serskildt tryckande och retande omständigheterna. Att de utvecklades till en helt och hållet ny samhällsåsigt, dertill bidrogo de nya undervisningsverk, som från och med Gustaf Adolfs tid inom fäderneslandet uppblomstrade. De voro mest beräknade på presterskapets bildning och blefvo ock en plantskola förnämligast för detta stånd. Deras inflytande på detsamma var i hänseende till samhället tvåfaldigt. Ganska många ofrälse och ofta fattiga personer vunno genom nämnde undervisningsverk en höjd af kunskaper, som upphann och stundom öfverträffade, hvad flertalet bland adeln kunde visa. De sålunda framdragna ofrälsemännen, till största delen prester, hade svårt att tåla adelns öfverlägsenhet i samhällsställning;

emedan den ej längre hvilade på öfverlägsenhet i kunskaper och duglighet. — De nya läroverkens andra politiska inflytande var, att föranleda en närmare bekantskap med grekiska och romerska fornåldern och med då förtiden ofta förefallna strider mellan högre och lägre samhällsklasser. Ynglingen fick t. ex. i skolan läsa Sallustii lifliga skildringar af flere dylika förhållanden, samt de lågande tal, som Marius höll mot orättvisan af bördens företräden m. m. Tillämpningen gjorde sig sjelf, då samma yngling, sedermera inträdande i det verkliga lifvet, såg här i sitt eget fädernesland samma skilnad mellan adel och oadel, samma anledningar till öfvermod å ena och afund å andra sidan. Så inlärdes i skolan och utbildades i lifvet de romerska plebejernas sträfvan att tillintetgöra patriciernas öfvervälde; och det var bland presterna, som dessa åsigter först och allmännast gjorde sig gällande och framträdde i dagen. Mer och mer satte sig detta stånd i spetsen för de andra ofrälsemännen, och i strid mot riddarhuset; och det var med afseende på dylika förhållanden, som Gustaf Adolf plägade kalla presterna för sin tids *folktribuner*. Vid riksdagen 1650 utbröt det länge närda agget i en öppet förklarad fejd, hvilken oafbrutet fortgick ända till 1680, då den slutade med adelns fall.

I sista skiftet af denna strid hade presterna och ofrälsemännen i allmänhet förenat sig med konungamagten och till och med påkallat enväldet. Detta föranledde mellan Karl den elfte och presterskapet ett slags förbund, hvilket blef så mycket starkare, som det var knutet icke blott af gemensamma fördelar och ömsesidig tacksamhet, utan ock af inbördes aktning; en känsla, hos presterna, grundad på deras erfarenhet om Karls rena och outtröttliga nit; och hos Karl på hans djupa och allvarliga vördnad för det uppenbarade ordet och dess lärare. Man påstod också tämligen allmänt, att han visade mycken partiskhet för detta stånd. Betraktom förhållandet!

PRESTERSKAPET GYNNAS.

Den egentligaste kampen mellan adeln å ena, samt konungen och ofrälsemännen å andra sidan utbröt i och med detsamma Gransknings-kommissjonen nedsattes, d. v. s. ungefär 1675. Detta år och just vid stridens början bekräftade Karl den elfte presternas förra privilegier; och i Februari 1681, sedan segern var vunnen, utfärdade han en omständlig förordning rörande deras aflöning. Den hvilade till en del på gamla grunder och tillerkände åt presten hvar trettionde snes säd, som stod på åkern, samt en mark smör af hvarje ko, som stod i ladugården, utom flera andra förmåner. I allmänhet voro dock bönderna nöjda med denna nya förordning; och ville bibehålla den, ofta i strid mot presterna, som önskade vidblifva det förra löningssättet. Förordningen tyckes således hafva efter den tidens sed varit icke blott rättvis utan ock billig. Med landets växande odling skulle emellertid presterskapets lön hafva i enlighet med dessa grunder växt till en orimlig höjd. Dess utkräfvande skulle ock mer och mer föranleda svårigheter. För att få rigtig lön skulle presten varit tvungen att också hädanefter med motbjudande noggrannhet årligen räkna sina åhörares kreatur och sädesskylar. Man klagade nämligen, att eljest skulle en mängd sockenboar, fast de verkligen skördat t. ex. 800 skylar, likväl uppgifva kanske blott 400, eller 200; endast för att sålunda kunna minska sin afgift till kyrkoherden, likasom de på samma svikliga sätt minskade sin tionde till kronan. I sådana förhållanden skulle tvister blifva å ena sidan oundvikliga, och å den andra obehagliga och för religionsvården skadliga. Att förekomma dylika slitningar hade derföre redan Gustaf Adolf sökt införa frivilliga och alltid gällande öfverenskommelser, om, huru mycket presten vid hvarje lägenhet skulle bekomma i årlig lön. Karl den elfte pådref ytterligare samma sak och enligt plan med både kraft och framgång. Under hans rege-

ring blefvo också i många stift dylika öfverenskommelser ingångna.

Det lägre presterskapet, de så kallade kaplanerna, hade hittills ofta saknat egna boställen. Deras lön och samhällsläge var så ringa och beroende, att dugligare personer sällan ville nedlåta sig till dylika platser. Både ämbetet och ämbetsmannen kommo i ett förakt, som kunde menligt inverka på sjelfva saken. Karl ville rädda alla tre. Han sökte derföre att åt nämnde tjenstemän förskaffa en någorlunda tillräcklig lön. Dessutom lät han landshöfdingarna uppsöka en hop återindragna och välbelägna hemman, hvilka anslogos till boställen åt kaplanerna. — Ett märkligt drag bör icke förtigas. Kyrkoherdarna gåfvo ofta sina hjelpeprester en alltför obetydlig lön. Skara domkapitel, anfördt af Spegel, föreslog derföre, att en dylik kyrkoherde borde väl ensam få behålla hela bostället; men af lönen och sportlerna gifva en fjerdedel åt medhjelparen. Detta förslag tyckes hafva blifvit af konungen gilladt och stadfästadt 1).

Vi hafva talat om konungens och presternas förbund mot adeln, och huru sistnämnde samhällsklass tvingades till reduktionen 1680. Vi hafva också omtalat 2) den mycket allmännare förlust, som drabbade samma stånd 1682, när ofrälsemännen under presternas anförande genomdrefvo ett förslag, att man till fyllande af kronans behof borde från adeln återtaga äfven de mindre förläningar, som understego 600 dalers ränta. Detta framkom den 31 Oktober 1682. Ridderskapet, i högsta förbittring, beslöt hämnas. Redan den 23 November framkom ett annat af dem uppgjordt motförslag, huru samma kronans behof borde fyllas. Detta angrep borgerskapet och presterna. Det ville nedsätta och jemnka biskopslönerna, indraga prestestommar och vederlag, sammanslå små socknar och taga det ledig-

1) Wexiö ark. Spegels brefvexling sid. 44. Konungens stadfästelse är af den 4 Maj 1691.

2) Se 17. 144.

blifna prestbostället åt kronan o. s. v. Bönderna, som den 31 Oktober hjelpte presterna att plocka adeln, voro nu en månad derefter färdiga att hjelpa adeln vid presternas plockning. Dessa sednare uppsatte å sin sida en tämligen vidlyftig försvarsskrift. Den är i sitt slag märkvärdig nog. De, hvilka nyss varit så stränga mot adeln, togo nu ganska illa vid sig, när det gällde dem sjelfva. De omtalade, *huru Guds milda hand gifvit allt, hvad menniskorna ega; — huru det derföre vore en okristlig och otillbörlig handel och en stor vanart och otacksamhet mot Gud, om man sökte nedpruta den af honom påbjudna, heliga tionden; — huru, om tionden minskades, så minskades ock håg och uppmuntran till dygd och lärdom; — huru evangeliska läran sedermera af sina vedersakare skulle af brist på skickliga målsmän lättare nedsättas; — huru brottsligt det vore, att sammanslå socknar och derigenom afskaffa kyrkor, som äro Guds hus och kyrkogårdar, som äro Gudi helgade; — huru allt, hvad kyrkan har, är Kristi arfvedel och Kristi bruds morgongåfva och andliga hemgift, hvilken det är farligt att vidröra, och som ingen bör förvandla till annat bruk; — slutligen, huru alla namnkunniga och lyckosamma furstar, en Constantinus den store, Justinianus, Magnus Ladulås och alla konungar af den högt bepriseliga vasaätten, samt framför alla andra den store Gustaf Adolf, hafva visat presterskapet mycken ynnest; noga besinnande, att all välsignelse och lycksalighet, så andlig som timlig, kommer af gudsfruktans rätta öfning.* Sådant var hufvudinnehållet af presternas skrift. Om det nu var dessa eller andra skäl, som inverkade på konungen, det lemna vi derhän. Men slutet blef, att han afböjde det mot presterskapet rigtade anfallet.

Huru Karl i det längsta skyddade samma stånd från alla svårare följder af reduktionen, är redan berättadt 1); likaså den aktning och det anseende, han beständigt sökte förskaffa åt deras både personer och ämbete.

---

1) Se **17.** 260.

KARLS UPPSIGT ÖFVER PRESTERNA.

Karl skyddade visserligen presterskapet både ofta och kraftigt; men han sökte ock att, så vidt möjligt, göra nämnde ämbetsmannaklass nyttig för svenska folket. Derhän syftade alla hans åtgerder. Vi hafva sett den stränghet, hvarmed han straffade de åhörare, som försummade gudstjensten eller satte sig upp emot lärare-ämbetet. Samma stränghet rigtades ock mot de prester, som försummade eller bröto sina pligter mot åhörarna. Skrapor, tjenstledigheter och afsättningar vankades icke sällan, både för den ene och andre. Derjemnte skärptes kunskapsfordringarna och det tyckes, som en serskild pastoral-examen blifvit nu för första gången allmänneligen föreskrifven. Äfven om konungen till något pastorat utnämnt en oexaminerad kyrkoherde, ålades konsistorium på det allvarligaste att före tillträdet pröfva hans duglighet och kunskaper. Många skadliga ovanor blefvo dels inskränkta, dels afskaffade. Att söka mer än ett extra nådår förböds 1). Missbruket att gifva afväntningsbref på framdeles lediga prestlägenheter hade återigen insmugit sig 2); men blef snart ånyo afskaffadt 3). — Äfven en annan ovana hade uppkommit; mycket skadlig, ehuru grundad på ett slags välmening. Man var nämligen i allmänhet ganska angelägen om att försörja afledna fattiga presters enkor och barn. Det befinnes till och med, att Lunds domkapitel har för sådan afsigt sökt tillförbinda alla befordrade prester att icke till hustrur välja andra än prestenkor eller prestdöttrar. Man hade ock vant sig att vid lägenheternas återbesättande häldst välja sådana personer, som lofvade gifta sig med företrädarens enka eller dotter och derigenom upprätthålla sterbhuset. Åtgerden var skadlig och mycket tadlad. Men missbruket gynnades till en del af allmänna tänkesättet och af församlingarna; af dessa sednare stundom i beräkning

1) Linköp. bibl. Kgl. br. d. 19 Mars 1684.
2) Wexiö ark. Spegels brefvexling.
3) Linköp. bibl. Kgl. br. d. 18 Dec. 1691.

att dymedelst slippa underhålla företrädarens ofta fattiga hustru och barn. Karl hade sjelf i början af sin regering ofta följt och till och med uttalat dessa åsigter 1). Men längre fram, och inseende deras skadlighet, gjorde han helt och hållet slut på dylika befordringar. Derföre lästes ock i en af tidens smygskrifter följande loford:

Ej vill konung min,
Att qvinfolk åt en prest jus patronatus säljer,
Och enkan någon man åt Kristi brud utväljer o. s. v.

Karl antog verkligen mer och mer den grundsatsen, att man vid sysslornas tillsättande skulle endast och allenast afse församlingarnas bästa.

Vår tids lagar afse i allmänhet att gifva hvarje ledig prestsyssla åt en af de tre äldsta sökande presterna. Detta är ett våld på församlingarnas fria valrätt; — det är ett gäckande af den rättskänsla, som för sysslan fordrar en bland de skickligaste, icke en bland de äldsta; — det är att till befordringsgrund taga, icke församlingens rättighet att få den bästa möjliga lärare, utan presternas inbördes anspråk att i någorlunda bestämd ordning få lägenhet. Denna för presterskap, folk och själavård menliga grundsats var då för tiden ännu icke antagen och kunde ej heller gillas af den klara blick, Karl den elfte hade i fråga om föremålet för ämbetsmannens verksamhet. Gång på gång uttalade han den åsigten, att man vid lägenheternas besättande borde främst och uteslutande söka få den, som bäst skötte sysslan, och icke den lärdaste, icke den äldsta. Om dessa konungens befordrings-grundsatser hette det i nyssnämnde smygskrift:

»Vill någon biskop bli, han måste visa mer,
»Än rynkor och grått skägg; ty konungen väl ser,
»Att utväxt mossa ej gör stenen mera mjuker;
»Och hjorden mår ej godt, när herden sjelf är sjuker. 2).

---

1) Se Wexiö och Lunds Domkap. arkiv.
2) Wexiö ark., Qvarto 3.

Efter denna grundsats blefvo prester utsedda både af församlingarna och af konungen sjelf. Stundom befallte han biskoparna att samvetsgrannt uppgifva, hvem bland de sökande var för socken nyttigast, hvarpå äfven denne utnämndes. På sådant sätt blefvo lägenheterna i allmänhet försedda med de dugligaste tjenstemannaämnen, som förefunnos, och det ofta i dessas bästa och kraftfullaste ålder. Otvifvelaktigt är, att dylika åtgerder hafva i hög grad främjat den svenska församlingens herrliga blomstring, som inträffade under Karl den elftes styrelse.

Till uppnående af detta höga mål bidrogo på sitt sätt äfven åtskilliga andra omständigheter. Karls tänke- och regeringssätt tillät icke att företaga några fria och vetenskapliga undersökningar rörande statskyrkans lärobyggnad eller serskilda satser. Presterskapet vände fördenskull hela sin håg och verksamhet till kristendomens utöfning och gudstjenstens ordnande. Till denna deras riktning bidrog också i hög grad Karl den elfte sjelf och hans afgjorda böjelse för verklighet, för verkställighet. Biskop Svedberg var en närbeslägtad ande, hvilken, ehuru ännu blott professor, likväl kraftigt och djupt ingrep i tidens anda och ärendernas gång. Konungens ifran för en verklig och lefvande kristendom fick dessutom ökad fart och framgång genom de högt begåfvade och af fromt nit lågande män, hvilka prydde Sverges biskopstolar; en Carlberg, Gezelius, Pontinus, Spegel, Steuchius m. fl., hvilka, outtröttliga i sin verksamhet och i sin nitälskan, besökte församlingarna och bemödade sig om att upprätthålla ordning, gudsfruktan och kyrkotukt. De fingo häruti behöfligt understöd af en mängd kraftfulla och fromma prestmän, hvilka Karl den elfte, som sagdt är, mer och mer började utnämna, icke efter de förtjenster, som ligga i år och i pappersbetyg, utan efter deras förmåga och vilja att bland folken vårda och främja det högre lifvet och dess frukter.

Af dessa anledningar utvecklade sig svensk-lutherska församlingen till en både starkare och innerligare kristendom, än någonsin förut. Nya och förbättrade kyrkoböcker

och stadgar utgåfvos; ordning och tukt blefvo kraftigt upprätthållna af konungens både lagstiftning, lagskipning och egna exempel; samt genom det lika ärliga som kraftfulla nit, hvarmed han både framdref och understödde presterskapet. Så bildades svenska folket till en sann och allvarlig kristendom i tänke- och lefnadssätt. Blott få konungar hafva i detta hänseende uträttat så mycket godt, som konung Karl den elfte.

Stundom måste man betvifla eller ogilla de medel, han begagnade; dessa stränga, ofta småaktiga föreskrifter; denna ofördragsamhet mot andra bekännelser; detta bemödande att tvinga ett helt folk att känna, tänka, bedja och söka saligheten endast på det sätt, som Karl sjelf föreskrifvit; likaså dessa höga böter, dessa hårda straff, spöslitningar, gatulopp, m. m. genom hvilka han sökte vinna sitt mål. Man igenkänner Karls lynne och vana att vilja med sin herrskarekraft genomdrifva allt, hvad han ansåg vara godt och nyttigt. Så ville han också nästan med våld tvinga svenskarne att blifva ett sedligt och gudfruktigt folk. Ett dylikt förfarande plägar dock vanligen misslyckas och gifva blott sken, icke verklighet. Att det här lyckades, det var icke magtens, icke våldets verk. Det var en välsignelserik följd af Karls egna oskrymtade och rena gudsfruktan, och af verksamheten hos de utmärkt fromma och nitiska lärare, som på hans tid vårdade den svenska församlingen.

FJERDE KAPITLET.

OM UNDERVISNINSVERKEN.

HÖGSKOLORNA

i Uppsala och Åbo förblefvo ungefär i samma tillstånd som förut; dock med en och annan förbättring, ehuru af mindre vigt.

Karl den elftes förmyndare hade inrättat högskolan i Lund. Den började blomstra upp, serdeles genom några tyska dit insatta lärare. Verket erhöll ock betydligt understöd i början af Karl den elftes egen regering och intill danska anfallet år 1676. Men genom detta krig blefvo icke blott professorerna skingrade utan ock staden i det närmaste förstörd. Efter freden 1679 tvekade regeringen, huruvida läroverket borde derstädes fortsättas eller ej. Det var fråga om att förvandla det till ett högre gymnasium, ett så kalladt *Collegium illustre.* Man hade ock i förslag att från det lilla, halft nedbrända Lund flytta lärosätet till Kristianstad eller Landskrona. Detta sednare stod i sammanhang med Johan Gyllenstiernas förut omtalade 1) plan att göra sistnämnde ort till södra Skandinaviens hufvudsstad.

Tanken att förvandla högskolan till gymnasium var en följd af Karls starka benägenhet för soldatväsendet. Lärosätet hade nämligen haft sitt betydligaste underhåll af en mängd stiftelser och gåfvogods, hvilka under katolska tiden hört till domkyrkan och dess prester; men som efter reformationen blifvit begagnade för andra ändamål. De utgjorde tillsammans 925 hemman, af hvilka i början af 1670-talet åtminstone 420 voro anslagna till högskolan 2). Karl ansåg dock vigtigare att bibehålla och indela ett under fälttågen der i landet uppsatt häst-regemente. Emedan för sådant ändamål andra hemman saknades, tog han en stor del af berörde kapitelgods från lärosätet och använde dem till boställen och underhåll åt nämnde tropp. På sådant sätt uppkom först brist på medel för högskolan, och sedermera förslaget om dess nedsättande till ett lägre undervisningsverk. Men Karl återade sig och högskolan blef omigen upprättad. Sina gods fick den likväl icke tillbaka. Till underhåll togos i stället en hop medel, för

---

1) Se 16. 70.

2) Anteckningar om Lunds högskola, benäget meddelade af professor Brunius.

det mesta från skånska kyrkorna och från andra der i landet varande inrättningar. Detta Karls uppförande har emellertid ådragit honom mycket klander. Man har anmärkt, att, om de ursprungligt anslagna medlen fått stanna vid lärosätet, hade detta kunnat utveckla ett mycket verksammare lif och öfver norden i än rikare mått sprida ljus och vetenskaplig ära.

Denna dess tillämnade verksamhet vardt likväl genom mångahanda omständigheter försvårad. Staden hade under kriget blifvit till stor del förstörd och mer än hälften af dess byggnader lågo i aska. Studenterna måste sammantränga sig, ofta fem till sex i en kammare, någon gång utan eldstad och sängkläder; och till föreläsningsrum funnos i början knappt några andra lägenheter än domkyrkan och dess halfförfallna grafkor och kapeller. Gatorna utan stenläggning voro högst otrefliga, och professorernas löner, som sagdt är, dels borttagna, dels förknappade. Oaktadt dessa svårigheter sträfvade man dock framåt. Sedan Karl en gång beslutat lärosätets återupprättande, anskaffades ock de nödvändigaste medlen. Småningom tillkom den ena fördelen, den ena gåfvan efter den andra, t. ex. Gripenhielms boksamling, Winstrups praktfulla byggnad, den så kallade Lundagården, ytterligare flere tomter till anläggande af en botanisk örtagård, o. s. v. Lindskiöld, Ascheberg och Gyldenstolpe nämnas alla tre, såsom de der med nit och framgång befordrat återupprättandet af detta lärosäte.

Vi minnas högskolan i Dorpt; — huru den blef under Karl den tiondes krig af ryssarne förstörd; — huru den sedermera under förmyndaretiden skulle enligt liff- och estländningarnes begäran flyttas till Pernau; — och huru man redan började derstädes uppföra byggnader för sådant ändamål; men att saken icke hann gå i fullbordan. Länge svigtade sedermera Karl den elfte sjelf i valet mellan Pernau och Dorpt. Ändteligen i sitt femtonde regeringsår eller omkring 1687 bestämde han sig för den sistnämnde staden. Beslutet blef sedermera ofördröjligen verkställdt och den förnyade högskolan år 1690 af Hast–

fer invigd. Emellertid hade nu Est- och Liffland allt sedan 1656 varit i saknad af ett sådant läroverk.

Högskolan i Greifswald var den inrättning, genom hvilken Sverges vetenskapsmän skulle sättas i förbindelse med yrkesbröderna i utlandet. Men äfven detta lärosäte hade lidit ganska mycket genom kriget. Återupprättandet gick långsamt, och 1696 var fråga om verkets förläggande till Stettin.

En återblick visar, att Karl den elftes regering icke på något utmärktare sätt främjade rikets högsta lärosäten.

DE LÄGRE UNDERVISNINGSVERKEN

hugnades med en mycket kraftigare uppmuntran. Skolor eller gymnasier anlades i Karlstad, Kalmar och på Wisingsö; och stundom skänkte konungen ur egen handkassa rikliga understöd åt sådana inrättningar. En förbättrad skolordning utgafs, och landshöfdingarna ålades, att hvar i sin ort uppmana adeln att hålla sina barn i de offentliga läroverken.

Redan i förra delar hafva vi flere gånger talat om de hälsosamma följderna af dessa inrättningar 1). I allmänhet funnos inom fäderneslandet blott få personer, som hade nog tillgångar att låta sina barn besöka utrikes läroverk. De inrikes voro ännu före 1620 ganska ofullständiga. För största delen af småadel och ofrälsemän var det derföre då för tiden en fullkomlig omöjlighet att skaffa sina söner något större mått af kunskaper. Denna brist afhjelptes genom de många nya läroverk, för hvilka Sverige har att tacka konung Gustaf Adolf, drottning Kristina, samt sextonhundratalets båda högadliga förmyndarestyrelser. Härigenom öppnades en helt och hållet ny bana för samhällets utbildning. Förut hade man lidit stor brist på dugliga ämnen till både lärare och statsmän, och derföre ofta nödgats inkalla utlänningar. Hädanefter icke så. De många och stora anlag, som funnos inom småadeln och ofrälse medelklassen, och som hittills

1) 6, 167—169; 10, 84, 85.

för det mesta legat gömda i mörker och okunnighet; dessa fingo nu tillfälle att utveckla sig och framträda till nyttig och ärofull verksamhet för sig sjelfva och för fäderneslandet. Derföre såg man ock vid denna tid bland utmärkta vetenskapsidkare och statsmän ett vida större antal inhemska herrar än någonsin förut. Vi hafva redan berättat, huru Westerås nya läroverk, under den store biskop Rudbeckii ledning, framdrog många sedermera ryktbara män. Något dylikt var ock följden af den utmärkte biskop Paulini nitiska arbete vid Strengnäs nystiftade gymnasium. Tilläggas må ett tredje och serdeles talande exempel. Det aflägsna Wermland hörde länge under biskopen i Skara eller superintendenten i Mariestad och hade inom sina egna gränsor blott ett enda läroverk, och detta ganska ofullständigt. De anlag, som funnos bland landets barn, blefvo derföre vanligtvis outvecklade, och förra tiders historia visar ytterst sällan någon vermlänning, som utmärkt sig genom antingen stats- eller vetenskapliga förtjenster. Men mot medlet af sextonhundratalet framträdde Wermlands protestantiska apostel, den vördnadsvärde Sven Elfdalius, sedermera kallad Camenius. Han var son af en komminister i Elfdalen; men blef sjelf sedermera skolerektor och slutligen superintendent i Karlstad. I båda dessa befattningar arbetade han med utmärkt både nit och framgång på förbättrandet af dervarande läroverk, så att detta blef nära nog ett fullständigt gymnasium. Följderna visade sig snart. Den förut i vitterhetens, vetenskapernas och politikens verld nästan obekanta landsorten frambragte inom kort en mängd personer, som intogo ett högt rum i kyrka, stat, konst och vetenskap, t. ex. Arnell, Broman, Carlberg, Hermelin, Jernfelt, Karlsten, Kilander, Lagerlöfvarna och Rudén; måhända kunna äfven Dahlstierna och Sparfvenfeldt hit räknas. Så kraftigt och välgörande verkar ljuset på det folk, öfver hvilket det får sprida sina värmande strålar.

Och att det skulle sprida dem icke blott genom gymnasier och lärda skolor öfver medelklassen utan genom en

allmännare undervisning också öfver sjelfva bondeståndet; detta var Karl den elftes afsigt och odödliga förtjenst. Vi hafva redan omtalat, huru han sökte bland svenska allmogen införa kristendomskunskap och innanläsning. Det var första steget på bildningens trappa, första strålen in i okunnighetens förut tjocka mörker. Ett och ett halft århundrade stannade Sverges bondestånd på detta trappsteg, i detta halfdunkel. Det har i våra dagar fått taga ett för dem betydande steg uppåt och in i vetandets högre och ljusare rymder, derigenom att vexelundervisning och förbättrade folkskolor blifvit allmänt införda. Likasom förra tiders lärda skolor och gymnasier upptäckte och framdrogo de många stora anlag och personligheter, som funnos inom medelklassen; likaså skola nutidens folkskolor till ljus och verksamhet framdraga de många utmärkta anlag och personligheter, som finnas inom bondeståndet och den arbetande klassen, och hvilka eljest skulle mer eller mindre blifvit förlorade för sig sjelfva och för fäderneslandet. Man har klagat öfver svårigheten att åstadkomma en socknarnas sjelfstyrelse; ty man har saknat tillräckligt antal af dertill användbara personer; allmogen har varit för okunnig. Såsom man fordom ofta nödgades taga utlänningar till statens ämbetsmän, likaså har man hittills endast kunnat taga ståndspersoner till sockenstyrelsernas ledning. Men likasom 1600-talets lärda skolor hafva till statens tjenst uppammat svenska ämbetsmän; likaså skola 1800-talets folkskolor till vårdande af allmänna angelägenheter hvar inom sin krets uppamma ett tillräckligt antal af användbara personer ur bondeståndet. Ljuset skall äfven här medföra sitt välgörande inflytande, nämligen att till lif och verksamhet framkalla alla de bättre och ädlare beståndsdelarna inom den talrikaste samhällsklassen af Svea rikes innevånare. Så skola vi också hädanefter bibehålla och förvara vår ärorika plats såsom ett bland jordens mest kunniga och bildade folk.

För vinnandet af detta herrliga mål har före våra dagar ingen svensk konung uträttat så mycket, som konung Karl den elfte gjorde.

FEMTE KAPITLET.

VETENSKAPERNAS TILLSTÅND.

Hvarken anlag, böjelse eller uppfostran hade ingifvit Karl den elfte något lifligare deltagande för högre vetenskapliga forskningar. Man anmärkte, att vid hans hof blefvo dylika ämnen sällan omtalade och deras idkare sällan sedda. Högskolorna fingo ej heller af honom åtnjuta några ovanligare nådebevisningar. Detta måste i någon mån inverka på deras föremål, på vetenskaperna sjelfva. Vi skola med en hastig blick öfverskåda deras tillstånd och öden.

TEOLOGIEN

fick såsom vetenskap under denna tid icke någon ytterligare utbildning. Den utgjorde visserligen det ämne, som tidsandan mest gynnade; men till samma anda och än mer till Karl den elftes åsigter och regeringssätt hörde att icke tillåta några förändringar, icke ens några allvarsammare undersökningar om statskyrkans en gång antagna och stadgade lärosatser. Öfver detta förbud vakades med yttersta noggrannhet, och flere skrifter blefvo af sådan orsak ogillade och undertryckta. I denna stundom långt gångna ofördragsamhet fingo presterna vanligtvis en kraftig handräckning både af allmänna tänkesättet och af konungamagten.

Ett undantag inträffade likväl; men detta ganska stort och märkvärdigt. Det står dock i sammanhang med en annan vetenskap; nämligen, med

FILOSOFIEN.

Efter Johan Skyttes och erkebiskop Paulini frånfallen blef den förut i Uppsala herrskande ramistiska filosofien öfvergifven, och man återtog Aristotelis lära. Emellertid hade den ryktbare Cartesius uppkommit med helt andra

heten göra en sak nyttig för folk och rike, då blef Karl den elfte aldrig efter, och således ej heller på detta fält. I Stockholm inrättades anatomisal 1680, laboratorium chemicum 1683 samt collegium medicum 1688. I samma stad dogo förut årligen vid pass hundra barn af brist på kunniga jordegummor. Sådana blefvo nu anskaffade och ordentligt barnbördshus inrättadt, i synnerhet genom Urban Hiärne och Johan van der Hoorn. I Lund blef läkarekonsten vid det förnyade lärosätet så kraftigt framdrifven, att 1689 firades derstädes den första medicine-doktors-promotion.

Äfven i dessa hänseenden hade Sverge förut varit beroende af utlandet och från detsamma hämtat sina flesta och förnämsta läkare. Men också här utvecklade svenska folket sin förmåga att vara sig sjelft nog; och Karl understödde kraftigt ett så ädelt bemödande. Han befallde, att alla inom fäderneslandet tjenstgörande läkare och fältskärer skulle hädanefter vara af svensk ämbetsmannamyndighet förhörda och gillade. Möjligheten af dessa åtgerder var också en följd af den undervisningsverkens pånyttfödelse, som började under Gustaf Adolfs regering.

NATURKUNSKAPERNA

fortforo att i alla vägar utbreda sig, dock småningom och utan någon ovanligare företeelse. Stjernkunskapen uppoddlades genom Bilberg och Spole m. fl. Ännu var dock landet i detta hänseende fullt af vidskepelse. Trolldomshistorierna äro bekanta och redan omtalade 1). En spådom utspriddes, att Stockholm skulle sjunka eller brinna den 5 Augusti 1665; hvarföre bönestunderna förökades och en mängd borgare flyttade med sin egendom ur staden. Vid kometer fästades mycken vigt. År 1665 förklarade liffländska landtdagen, att en sådan då synlig släpstjerna var ett ris af Guds hotande vrede öfver folkets prakt,

1) Se 14. 143.

yppighet och slöseri; hvarföre också ridderskapet beslöt en sträng öfverflöds-förordning för att derigenom afvända det hotande straffet. Sjelfva Erik Dahlberg var fången i dylika föreställningar. En gång störtade han af hästen och skadade sig illa. Han upptecknade händelsen i sin dagbok och ansåg den hafva varit ett otvifvelaktigt förebud till hans hustrus död, hvilken inträffade kort derefter.

ÖRTKUNSKAPEN

blef mycket uppdrifven mot förut; hvarom mera framdeles, då vi komma till teckningen af Olof Rudbeck.

JORDKUNSKAPEN

blef i vetenskapligt hänseende föga bearbetad; dock anställdes några gradmätningar uppe i Lappland. För det omedelbara användandet gjordes deremot ganska mycket. Landtmäteriverket, hvilket efter Buræi tid varit försummadt, bragtes återigen på fötter, sedan Karl Gripenhielm 1683 blifvit dess föreståndare. Ganska många landskapskartor utarbetades, långt mera fullständiga och noggranna än någonsin förut. Likaså blefvo sjökort öfver Kattegat och Östersjön ritade af en vid namn Gädda. Men äfven Karl den elfte bibehöll den gamla fördomen, att dylika verk borde hållas hemliga, på det de icke måtte visa fienden väg in i landet. Detta minskade allmänhetens deltagande för det okända arbetet. Försigtighetsmåttet blef ändå otillräckligt. En vacker dag voro nämligen en hop kartor alldeles försvunna. Snart befunnos de åter på sina ställen igen; utan att man kunde förklara, hvarken huru de kommit bort eller kommit tillbaka. Under tiden hade de troligen varit i främlingars hand; ty kort derefter utkom i Paris en karta öfver Sverge, grundad förnämligast på dem, som Gripenhielm föranstaltat, och som man i Stockholm sökt hålla hemliga.

hade ett i många hänseenden lysande och märkvärdi[g] tidskifte. Våra häfdatecknares verksamhet delade sig und[er] det samma i trenne olika rigtningar.

Den första valde till föremål samtidens historia. Hög öfver alla andra står på detta fält häfdatecknaren Pufen dorf, utmärkt genom sina förträffliga arbeten om Kristin och Karl den tionde. Han förtjenar, och skall längre fra[m] erhålla vår serskilda uppmärksamhet. — Men äfven i e[tt] annat hänseende har Karl den elftes tidehvarf betydlige[n] inverkat på sin samtids historia. Den stora då timad[e] statshvälfningen hade liksom alla sådana framkallat tvänn[e] olika partier med sina olika omdömen. Båda ville rätt-färdiga sina åsigter, sina åtgerder. Båda uppsatte för så-dant ändamål flere skrifter. För Karl den elfte och han[s] män talade Gyllenborgs 1) och kollegiernas ämbetsberättel-ser, afgifna 1697 2); likaså konungens egna berättelse[r] och propositioner vid riksdagarna, samt några hans kun-görelser, rörande kopparkompanierna, m. fl. Dessa all[a] voro uppsatta för det mesta på Karls befallning och i af-sigt att försvara hans åtgerder. På det de lyckliga fruk-terna af konungens egen regering måtte framstå i så myck[et] ärorikare dager, hafva de herrar, som erhållit författare-uppdraget, sökt utmåla rikets förra tillstånd så olycklig[t] som möjligt. I synnerhet fästade man sig vid kronogod-sens afyttrande, hvilket af dåtidens allmänna tänkesätt mycket ogillades. Åtgerden, d. v. s. afyttrandet, ha[de] visserligen börjat vidtagas redan af Gustaf Wasas sö[ner] och blifvit sedermera i stort fortsatt af Gustaf Adolf [och] i synnerhet af Kristina. Sådant ville dock konungskhe[ten] på Karl den elftes tid icke veta af. Man kastade derf[ör] allt klandret i denna väg på förmyndarestyrelserna; [och] förteg eller förbigick så lätt som möjligt, att regente[rne]

1) Tryckt i Loenboms handl. 9:de, 10:de och 11:te Del. dessa berättelser 16. 347.

2) Tryckta i Loenboms handl. Den af kammarkolleg. sersk[ildt]

sjelfva hade i långt högre grad gjort sig skyldiga till samma fel. Man talade ock ganska mycket om den nöd och förlägenhet, hvari riket var försänkt, då Karl tillträdde regeringen. Den nöd, som då verkligen fanns, var dock i sjelfva verket en följd, icke blott af sista förmyndarestyrelsens slapphet och egennytta; utan lika mycket och än mer af Kristinas slöserier och af Karl Gustafs krig och olyckliga hushållning. Dessa två sednare, för konungahuset föga hedrande men dock sanna förhållanden blefvo likväl aldrig framdragna, icke ens antydda, i ofvannämnda af Karl den elftes ämbetsmän författade berättelser. Tystnaden är lätt förklarlig. Om ock konungen insett rätta förhållandet, hvilket torde vara tvifvelaktigt; så har han dock icke utan nödtvång kunnat sjelf, eller genom andra uttala den sanningen, att det var hans far, Karl Gustaf, och hans slägtinge Kristina, som hade mer än andra förorsakat den brist, hvaröfver man klagade. En sådan hans ömtålighet kunde enhvar lätteligen gissa. Den andel, som nämnde regenter hade i nöden och olyckorna, blef derföre i ämbets-berättelserna med fullkomlig tystnad förbigången. Deremot sökte man, så mycket möjligt var, kasta alla felen, alla skuggorna på båda förmyndarestyrelserna. Man gjorde detta med så mycket större både ifver och framgång, som riksförmyndarne hörde till den samhällsklass, hvilken då rådande tidsanda sökte med allo magt nedsätta. I denna riktning voro dessutom författarne af nämnde ämbets-uppsatser så mycket ifrigare, som den tillika innebar ett rättfärdigande af deras egna åtgerder. De hade nämligen sjelfva uppstigit till ära och magt just genom att förfölja och störta det parti, till hvilket förmyndarestyrelserna hörde. — Å andra sidan hade ock dessa herrar förmyndare och deras vänner till sitt försvar uppsatt flere innehållsrika arbeten; t. ex. Klas Rålambs deduktion, adelsskriften 1673, försvarsskriften af Gustaf Adolf De la Gardie 1678 och åtminstone tre dylika uppsatser af hans far, gamla Magnus Gabriel 1). Men alla dessa blef-

1) Smyg- och nidskrifterna oräknade.

vo förhemligade eller genom stränga förbud från allmänhetens kännedom undanhållna af det rådande partiet och genom det envälde och trycktvång, som utöfvades. Denna ensidighet till fördel för Karl den elfte och hans män fortfor naturligtvis under hans son, Karl den tolfte och under hans sedermera på tronen sittande dotter Ulrika Eleonora och under Gyllenborgska ättens då för tiden stigande magt och inflytande. Allmänheten fick under hela detta tidehvarf, och äfven långt efteråt förnämligast läsa blott ena sidans skrifter; hvaremot den andras blefvo i arkiven liggande till största delen gömda och glömda. Af dessa orsaker har Karl den elftes, hans företrädares, och i synnerhet de båda förmyndarestyrelsernas historia blifvit i flere hänseenden betraktad och behandlad med en orättvisa och ensidighet, som fortgått ända till våra dagar.

Den andra historiska riktningen under nämnde konungs tid sysselsatte sig med granskningen af fornålderns häfder. Denna verksamhet hade fått förnyadt lif genom en mängd från Island hemförda handskrifter, hvilka redan nu spridde öfver fäderneslandets fordna öden ett nytt och oväntadt ljus, och framdeles genom Wilde och Dalin helt och hållet omskapade vår häfdateckning. Under Karl den elftes tid började man utgifva dessa och en hop andra handlingar, rörande vår äldre historia. I spetsen för sådana arbeten stod Magnus Gabriel De la Gardie genom det af honom inrättade antiqvitets-kollegium; och den verksammaste på banan var Hadorph. Genom dessa och andras bemödanden utkommo flere skrifter af mycket värde, och hvilka hvarje häfdaforskare måste än i dag anlita. Denna allvarliga och verkligt vetenskapliga riktning hörde dock egentligen till förmyndaretiden; ehuru den också fortgick under de första femåratalen af Karl den elftes egen styrelse. Den blef dock snart undanträngd genom en ny åsigt.

Det var nämligen den tredje historiska riktningen, eller den Rudbeckska. Den innebar en fullkomlig omstörtning af fäderneslandets dittills gällande äldre historia;

ch inträffade samtidigt med den stora statshvälfning, som 1680 omstörtade fäderneslandets dittills gällande samhällskick. Ty år 1679 utkom första delen af Rudbecks Atantica, genom hvilket verk han sökte bevisa, att Sverge ar det land, som Plato omtalte under namn af ön Atntis; och att svenska staten var den äldsta, förnämsta, ch den från hvilken ljus, kunskaper och samhällsskick lifvit utspridda öfver hela verlden, m. m. Denna besynerliga lärobyggnad skall utförligare beskrifvas vid teckingen af dess upphofsman. Den lyckades vinna samtiens bifall i så hög grad, att för en längre tid blef Sverges istoria skrifven nästan uteslutande enligt dess åsigter.

SPRÅK-KUNSKAPEN

latin och grekiska uppnådde vid denna tid sin måhända ögsta blomstring här i Sverge, åtminstone med hänsyn till örmågan att i tal och skrift använda dessa tungomål. llmänt skref man latinska vers, och ej sällan grekiska. Det utsäde, som skedde i de från Gustaf Adolfs tid förättrade undervisningsverken hade nu hunnit bära sina nognande frukter, i synnerhet inom de gamla språkens mråden. Upmark och Lagerlöf äro de största latinska ångare, som funnits vid Uppsala högskola och måhända i ela Sverge. Jemnte dem visade sig på samma skaldeana en hop statsmän och lärda, om hvarandra; t. ex. ergenhielm, Columbus, Gripenhielm, Hermelin, And. Lillieök, Lindskiöld, Olivecrantz, Stobæus m. fl. och man kunde ån denna tid utgifva en vacker samling latinska af svenkar författade skaldestycken, ofta sprittande af lif, qvickhet ch behag 1). Så fick det gamla romarespråket här i noren en eftersommar, icke utan fägring och frukt. Glansunkten inföll under Karl den elftes regering. Sedermera

1) Rika bidrag till en sådan svensk-latinsk parnass finnas i Linköpings arkiv under namn af Carmina suecor. poëtarum.

började dess alster småningom undanträngas af den ny-europeiska odlingen och dennas mer och mer framträdande mästerstycken. Förebuden visade sig redan nu. Som förut anmärkt är, hade Italiens nya vitterhet begynt att bredvid det gamla Roms mästerstycken täfla om den bildade allmänhetens ynnest; och Frankrikes skaldskap höll på att mogna för att snart och än mägtigare inträda på samma vädjebana.

MODERSMÅLET

var uppblandadt med en mängd främmande ord, latinska, tyska, fransyska. Detta missbruk gick så långt, att man knappt kunde känna igen fädernas tungomål. En något sednare författare låter svenska språket anföra öfver denna sin förnedring följande klagan:

"Sin början thetta tog först i the stora städer;
"Ther miste jag min skrud och snygga hederskläder.
"På landet sedan ock; mest hos the höga herrar:
"Ther mina elskare så achtades som narrar,
"Och oförståndigt folk: then icke kunde prata
"Fransöskt hvart tredje ord, then monde hofvet rata.
"Thet gick så vidt dermed, att bonden ock på sidsta
"Så platt förvillad blef, att han ej sjelfver viste,
"Om han var svensker man, fransk, välsker eller tysker.
"Så helt var han förryckt, att han var nästan rysker.
"Ty när han kom till folck, som höltz i något verde,
"Han också fremmand' ord så smånings af them lärde;
"Them han så ynkeligt förbråkade och skemde;
"Att thet hvar rettsint man, som hördet, svåra grämde.
"Utlendskan, syster min, som fru och stor förstinna
"Blef achtad; jag försmådd, som ringa tjenarinna.
"Jag, som tillförne satt, en drottning blaud de fremsta,
"En terna moste bli, och stå ibland de semsta.
"Hon blef emot all rätt afhållen högt och hedrad;
"Men jag, ehvart jag kom, sidvyrdad och förnedrad.
"Min hela kropp, som förr var lyteslös och fager,

"Blef bråkad, illa lytt, lam, vahnföhr, mechta svager.
"Min tecka skrud ock blef i brokot slarf förvandlat.
"Man hade uti allt så illa med mig handlat;
"Att nästan ingen mer var till, hvart jag mig vände,
"Som mig, för thet jag var, rett ansåg och erkende".

Förhållandet var verkeligen sådant. Modersmålet blef förvandladt till ett brokigt lappverk af allahanda främmande språk. Fransyskan fick dock släppa till de flesta bitarna. Tagom t. ex. ett stycke ur Bengt Oxenstiernas bref till Sparfvenfeldt. Der läsas följande rader: *jag vill gifva honom marquer af den estime, jag till honom hafver. Alltså har jag ej velat manquera att secundera den intention han hafver att commorera någon tid i Moscau* 1). En sådan svenska kunde ingen svensk förstå utan att tillika känna främmande tungomål. Fortfarandet häraf skulle hafva medfört oberäkneligt stor skada; och bland annat också den, att svenska allmogen svårligen kunnat lära sig förstå ett dylikt språk och derföre sent eller aldrig kommit till åtnjutande af den upplysning, som numera kan erhållas genom lättfattliga böcker, uppsatta på oblandadt modersmål. Ett sådant kunde dock redan under Karl den elftes tid skrifvas, blott man allvarligt ville; det synes af föregående verser samt af åtskilliga andra Bengt Oxenstiernas uppsatser, och i synnerhet af några Erik Lindskiölds tal, hvilka äfven i detta hänseende äro serdeles utmärkta. Också funnos många, som ifrade för språkets renhet; bland andra Jesper Svedberg med sin vanliga på verkligheten gående nitälskan.

Detta sednare bemödande understöddes derigenom, att man nu ändtligen började på vetenskapligt sätt behandla sjelfva språket. Man var förut i detta hänseende ganska svag. Den lärde Olof Rudbeck hade t. ex. 1677 utgifvit en akademisk inbjudning, skrifven på svenska. Men den innehöll till ovännernas förlustelse flere svåra grammati-

1) Linköp. ark. Sparfvenfeldts brefvexl. d. 20 Juli 1684.

kaliska misstag 1). Året derpå eller 1678 och måhända föranledd af nämnde uppträde, sammanskref Erik Aurivillius den första svenska språklära, man känner. Den blef dock aldrig tryckt. Sedermera sågos flere delvis gjorda försök i samma väg. Slutligen år 1696 utkom Tjällmans *svenska språk- och skrifkonst*. Det var den första från trycket utgifna språklära för vårt modersmål. Den följdes sedermera af många försök i samma väg. Det dröjde emellertid ännu omkring 130 år, innan man i våra dagar ändtligen kom till den öfvertygelsen, att svenska språket borde i svenska skolor och af svensk ungdom ordentligen och framför alla andra tungomål inläras.

Genom ofvannämnde bemödanden blefvo emellertid i fråga om modersmålets behandling åtskilliga missbruk utdömda, serdeles med afseende på rättstafningen. För att utmärka sjelfljudets längd hade man antingen skrifvit det dubbelt, t. ex. *taal*, eller med tillagdt h, t. ex. *tahl*; men nu började man i stället skrifva helt enkelt *tal*. Äfven begynte man mer och mer att genom dubbelt medljud utmärka det föregående sjelfljudets korthet och tonvigt, t. ex. *tall*; flere andra förbättringar att förtiga.

SKALDEKONSTEN

började mer och mer idkas inom vårt fädernesland och på vårt fädernespråk. Vanligtvis tillegnar man Stiernhielm den äran att hafva gifvit lif och fart häråt. Så förhöll det sig ock; men till den svenska skaldekonstens utveckling bidrogo dock andra och allmännare förhållanden. Dit räkna vi det långvariga, blott genom några få krigsår afbrutna, fredslugnet från 1660 till 1700; ytterligare modersmålets tilltagande odling och användbarhet; och slutligen och ej minst de nya undervisningsverken, hvilka utbredde en allmännare kännedom och smak för Roms och

1) Linköp. arkiv. Misch masch. I. En granskning af Ol. Rudbecks program 1677.

Greklands mästerstycken, samt derigenom också väckte lågen för all annan slags vitterhet.

Vi nämnde modersmålets tilltagande odling och användbarhet. Dessa egenskaper hade likväl icke hunnit den höjd, som fordras för ett fullkomligare skaldskap. Vi minnas, huru och af hvad orsak den gamla kristna kyrkan hade till psalmer och böner användt latinet. Så finner man ock, att ännu under Karl den elftes regering fosterlandets mest begåfvade snillen hafva till uttryck för sina poetiska ingifvelser häldst begagnat det utbildade och välljudande romarespråket. Flere sådane skalder äro nyligen uppräknade. De utgjorde en egen sångareskola; utan tvifvel den yppersta, den snillrikaste på sin tid.

Men vid deras sida uppväxte ock en skara svenska sångare. Det bör vara vår pligt och vår glädje att fästa uppmärksamheten vid deras tillvaro, och lyssna till deras ljud. Denna tidens mångahanda qväden voro nämligen det nybildade modersmålets första allsidigare bemödande att i diktens olika toner pröfva sin röst. Också höra vi redan nu anslagen till de skilda sångarter, som sedermera i vårt fäderneslаnd utbildat sig till allt skönare och fullkomligare samljud.

Dåtidens skalder kunna nämligen indelas i fyra flockar.

Den första och i allo största utgöres af författrarna till nya psalmboken. De bildade sig förnämligast efter sångarbröderna af samma art i det lutherska Tyskland, och voro Ausius, Brask, Kolmodin, Ollon, Svedberg m. fl., anförda af sina tvänne mästare Arrhenius och Spegel. Hvad desse män välsignelserikt begynte, har i våra dagar blifvit fulländadt af Sverges störste psalmsångare Wallin, och af Franzén och Ödman m. fl. vid hans sida.

Den andra skaldeflocken bestod af Gripenhielm, Lejoncrona, Rosenhane, Rudén m. fl. under anförande af Gunnar Eurelius, adlad Dahlstierna. Nämnde herrar togo till föredöme italienska känslo- och herdedikter och sökte härma dessas bilder, qvickheter och konstiga versformer. Framför andra är likväl ett sådant skaldskap i behof af språkets

rikedom, böjlighet och utbildning. Nämnde sångareförsök, anställda på Karl den elftes tid, måste derföre mer eller mindre misslyckas i anseende till modersmålets dåvarande fattigdom och råhet. Dessa brister och ojemnheter började likväl att just genom ifrågavarande skalders bemödanden afhjelpas och afnötas. Ett sådant förädlingsarbete fortgick sedermera allt framgent. Språket blef mer och mer rikt, böjligt, behagligt, så att slutligen efter mer än ett århundrade dess röst har i våra dagar kunnat värdigt uttala de herrliga ingifvelserna af Sverges största och mest bildrika skald, af Esaias Tegnér.

Tredje flocken valde till efterföljd tyskarnas dåvarande vitterhet och serdeles den, som sysselsatte sig med sedelära och tankebilder. Hit räkna vi under Karl den elftes tidehvarf Columbus och Lagerlöf, m. fl. De stodo vid början af banan. Vid det upphunna målet hafva våra dagar sett Leopold och hans skola.

En fjerde flock höjde sin röst i dryckesvisan. Ryktbarast bland dessa sångare var Lasse Lucidor och kort derefter Runius. Sednare tider hafva lyssnat till samma toner, men med ojemnförligt större lycka och mästerskap anslagna af Bellman, Valerius och Wennerberg.

I nästa del skola vi gifva läsaren en teckning af de förnämsta bland Karl den elftes samtida skalder. Tillhopa utgjorde de den första större och mångsidigare sångareskola, som här i Sverge uppträdt. I deras arbeten röjer man dock öfverallt spåren af en nybörjande skaldekonst, ett ännu ouppodladt språk, en brist på tjenliga rim, ord och ordformer, genom hvilka fel deras vittra skrifter vanligtvis blifva för våra öron mer eller mindre tröga och obehagliga. Blott elden af den tidens brinnande andakt mägtade då och då genomglödga språket ända derhän, att det lånade sig till helgjutna, ännu af en sen efterverld beundrade, skaldestycken. Så äro än i denna dag många Arrhenii, Ollons och Spegels m. fl. psalmer, af svenska folket kända, sjungna och älskade. Allt det öfriga har försvunnit i glömskans haf. Blott några få forskare vilja nume-

ra genomläsa de sånger, som gjorde sin tids förtjusning och då flögo från mun till mun. De hafva likväl icke gagnlöst förklingat. Det var med deras ljud, som man började stämma strängarne på den lyra, den Davidsharpa, från hvilken i våra dagar Tegnér och Wallin framtrollat toner, mer hänförande, än Sverge någonsin förut hört. Sångareskolorna under Karl den elftes tid lade grunden till den svenska vitterhetens sedermera fulländade tempel; och äfven på dem kunna lämpas den store skaldens ord:

hvar stode vi, om de ej varit till?

TONKONSTEN

blef föga bearbetad för sin egen skull. Till sjelfständigt lif kunde den här i Sverge ännu icke på länge upplyfta sig. Den fick tills vidare nöjas med att vara tjenarinna åt andra. Den nya psalmboken behöfde nämligen bättre ordnade toner; men för sådant ändamål fanns inom hela fäderneslandet ingen egentlig tonsättare. Saken anförtroddes derföre åt professorerna Olof Rudbeck och Harald Walerius, hvilka ansågos vara för uppdraget de skickligaste. Deras arbete och den derigenom förbättrade kyrkosången bidrogo att lifva tycket för nämnde konst.

Densamma har ock, enligt sägen, och i någon mån vunnit befordran och spridning genom de musikanter, som vid regementerna hädanefter tämligen ordentligt anställdes. Så har under denna tid svenska tonkonsten blifvit öfvad och uppöfvad förnämligast i kyrkan och fältlägret. Att i det sednare strida för den förra var äfven svenska folkets uppdrag under det ärorika sjuttonde århundradet.

BILDANDE KONSTERNA

hade i Sverge fått förnyad väckelse, genom hvad våra landsmän sett, lärt och äfven förvärfvat i trettioåra kriget, och hvarigenom de bekommit smak för dylika föremål, samt medel till deras anskaffande. Tvänne person-

ligheter gåfvo mycken fart häråt; vi mena Kristina och Magnus Gabriel De la Gardie. Följderna af deras bemödanden mognade under Karl den elftes fredliga regering. Sverge mägtade likväl ännu icke åstadkomma någon utmärktare skola af infödda konstnärer. Tvänne tyskar, Ehrenstrahl och Tessin, blefvo fäder, den ene för målnings-, den andre för byggnadskonsten i vårt fädernesland. Båda tillsammans förherrligade Karl den elftes tidehvarf. De gynnades af begge drottningarna; af Ulrika Eleonora, som sjelf älskade och idkade målningskonsten; och af Hedvig Eleonora, som offrade ganska mycket både på byggnader och skilderier. Konungen sjelf hade i dylika ämnen föga smak och föga omdöme, men måhända öfvertalad af båda drottningarna och troligen också af egen pligt, lemnade han betydliga anslag för sådana företag och i synnerhet för uppförandet af nya byggnader.

Någon skicklig bildhuggare fanns icke inom fäderneslandet, hvarken svensk eller utlänning. En förelöpare till nämnde konst är dock stämpelsnideriet. Detta hade länge blifvit i myntverken öfvadt, för det mesta dock af utländska män. Nu uppstod likväl en infödd mästare, vermlänningen Arvid Karlstén, hvars skådepenningar voro utarbetade med så mycken mjukhet och behag, att de väckte stor uppmärksamhet både inom och utom fosterlandet. Han är stamfader för de svenska konstnärerna i detta yrke.

Ehrenstrahls och Tessins personligheter och verksamhet skola längre fram utförligen tecknas. Deras inflytande på svenska konstsinnet blef ganska stort. Det var förut blott sällan, som man inom fäderneslandet haft tillfälle att se någon tafla af större värde. Nu och från Ehrenstrahls hand fick man en mängd sådana, dels i Stockholm, dels på omgifvande lustslott. Deras anblick lockade till deltagande och efterföljd månget konstsinne, som i saknad af denna väckelse skulle hafva slumrat utan medvetande af sina anlag och sin kallelse. Bredvid Ehrenstrahl stod en annan snillrik målare; också med utländskt blod i ådrorna, men dock af svenska hjeltebragder lifvad till konst-

närlig verksamhet. Det var Lemke, hvilken på duken afbildat först de kämpastrider, i hvilka Karl Gustaf besegrade polackarna och eröfrade Skåne, Halland och Bleking; och sedermera de fältslag, i hvilka Karl den elfte tryggade samma eröfringar och kanske räddade Sverges sjelfbestånd.

Båda dessa målares förnämsta arbeten finnas på Drottningholm, förstlingen af Sverges återvaknade byggnadskonst och af Tessinernas snille. Dock hade dessa sednare i fransmannen De la Vallé en företrädare, som uppbyggt riddarhuset och Katrina kyrka, sådan den sistnämnde var före branden. Denne man, ehuru öfverträffande sina närmaste föregångare, blef dock sjelf mycket mer öfverträffad af sina efterträdare, af de nämnde Tessinerna genom dessas odödliga mästerverk öfverståthållarehuset, samt Drottningholms och Stockholms slott; mindre arbeten att förtiga. Byggnadskonsten har i Sverge aldrig haft ett så lysande tidehvarf, aldrig frambragt så herrliga alster.

Tidens konstsinne visade sig storartadt äfven deruti, att det mägtade göra rättvisa åt fordna åldrars mästerstycken, om ock dessa voro alster af en helt olika anda. Som bekant är, hade katolska tiden äfven i vårt fädernesland uppfört flere herrliga byggnadsverk, t. ex. Uppsala och Lunds domkyrkor, utom åtskilliga andra tempel. Några af dem höllo sedermera på att förfalla, och deribland en af de vackraste, nämligen Varnhems kyrka i Westergötland. Men denna herrliga byggnad blef af De la Gardie återställd nära nog till sin ursprungliga form och skönhet; utan några af de störande förändringar, hvarmed sednare tiders smak ofta rubbat och skadat fordna tiders mästerverk. En annan prydlig gammaldags byggnad, vi mena Askersunds landskyrka, skulle utvidgas; men äfven detta skedde i så lycklig öfverensstämmelse med hennes första och egentliga plan, att hon ännu väcker åskådarens bifall och beundran.

I sistnämnde byggnadsföretag egde Erik Dahlberg någon del. Redan före Ehrenstrahl och Tessin och till

samlingar, som tillhörde gymnasierna eller domkapitlen. Sedermera kommo de nya undervisningsverken och spridde bland medelklassen ljus, och längtan efter än mera ljus; och i förhållande dertill hade antalet af både böcker och boksamlingar betydligen ökat sig redan vid tidepunkten af Karl den elftes död. I våra dagar har man börjat att här och der i socknarna anlägga smärre boksamlingar, beräknade för allmogens läsning. Också de skola framdeles växa, i samma mån, som de nu förbättrade folkskolorna äfven inom bondeståndet sprida ljus, och längtan efter än mera ljus.

TRYCKFRIHET OCH TIDNINGAR.

Den rådande tidsandan kände icke någon serdeles längtan efter tryckfrihet. Den yrkade snarare motsatsen, såsom ett bihang till, ett stöd för den stränga renlärighet, det oinskränkta konungavälde, som dåvarande allmänna tänkesätt fordrade. Detta öfverensstämde också helt och hållet med Karl den elftes åsigter, både som enväldig konung och rättrogen lutheran. Följderna säga sig sjelfva. Tryckfriheten inskränktes mer och mer. Redan förut hafva vi omtalat straffen för afvikande trosläror. Nästan lika strängt behandlades de, som i tal eller skrift förgrepo sig mot konungamagten. Vid riksdagen 1682 förklarade rådet och ständerna, *att eho, som fördristade sig att emot konungen och dess gerningar och anordningar något tala, densamma skulle anses hafva handlat mot sin eds och trohets pligt.* Vi minnas ock, huru häftigt Karl sjelf upptog de tämligen oskyldiga ord, som Anders Lilliehök 1682 yttrade 1); samt de riksgagneliga och sanningsenliga anmärkningar, Klas Rålamb hade 1660 gjort 2); likaså de utlåtanden, fordna rådsherrar fällt rörande statsmagternas inbördes förhållande 3). Redan exemplet af dylika hans

1) Se **16.** 202.
2) Se **16.** 199.
3) Se **16.** 246.

efterräkningar skulle binda tungorna; och detta så mycket mer, som Karl den elfte, i allmänhet sluten och folkskygg, älskade att äfven i detta hänseende undandraga sig blickarna. Under hans resa kring landet 1683 blef det för medföljande hofherrar förbjudet att underrätta sina i Stockholm varande vänner om de orter, konungen besökte, och om de göromål, hvarmed han sysselsatte sig. Stundom, när han vistades i hufvudstaden, skall man hafva förbjudit postverket att utlemna enskilda personers bref förrän tre timmar efter det, konungen mottagit sina; sådant för den händelse, att dessa sednare kunde gifva anledning att bemägtiga sig eller undanhålla några bland de förra. Vigtigare men allmänna statspapper skulle stundom hållas hemliga, t. ex. liffländningarnas klagoskrift 1686 och panteräfst-ordningen samma år; och vid svåra böter fick ingen utan vederbörligt tillstånd trycka några offentliga handlingar, ej heller reduktionens afgifna domar. Ur rådsprotokollerna uteslötos helt och hållet öfverläggningarna om några kinkigare ämnen, t. ex. om Lejonmarck 1689, om Schiller 1690, om tyska ersättnings-penningarna 1691 o. s. v. I stränga hofartiklar föreskrefs, att alla kring konungens person anställda ämbetsmän skulle iakttaga en obrottslig tystnad rörande hans förehafvanden; och det befalldes att från hofvet bortskaffa icke blott alla lättsinnta och snartalande tjenare, utan ock dem, som veta dylika lösmunta personer vara i konungens hof och sådant likväl icke angifva. Hans ömtålighet för granskningar och tadel ha vi redan med många exempel 1) omtalat. De för sådana förseelser bestämda straffen voro rätt allvarsamma. Kätterskt tal mot Gud samt förakt och groft tadel mot konungen och dess regering skulle någon gång beläggas med gatulopp i tre städer och derpå följande lifstids-arbete i fängelserna 2). Vi känna likväl intet bevis, att ett så-

---

1) Jfr **16.** 199, 202 m. fl.

2) Linköp. ark. Kongl. Maj:ts resolutioner öfver åtskilliga svåra casus. — Ett Utslag af 1687.

dant bestraffningsbud gått i verkställighet. Hvad likväl både denna och andra dylika stadgar medförde, var ett strängt hemlighetsmakeri, en förseglad tystlåtenhet rörande allmänna angelägenheter. Främlingar klagade öfver omöjligheten att med svenskarna få tala om annat än hästar och hvalpar. Tystnaden var så djup, att den till och med betydligt försvårar häfdaforskarens arbete. Från förra åren träffar man stundom brefvexlingar, som innehålla förtroliga och ofta vigtiga meddelanden angående allmänna angelägenheter. Från tidehvarfvet efter 1680 hafva vi knappt funnit en enda sådan samling. Man vågade icke ens till sin närmaste vän skrifva några förtroliga bref om den tidens ställningar och förhållanden.

Det säger sig sjelft, att under slika omständigheter skulle tidningarna innehålla blott de nakna, yttre tilldragelserna, och alldeles icke någonting, som liknade en framställning, en granskning af riksstyrelsen och af dess drifdjedrar. Så var ock händelsen med de få dagblad, som under dessa årtiotal fortgingo.

SJETTE KAPITLET.

OM LANDTFÖRSVARET OCH INDELNINGSVERKET[1]).

Sverges äldsta här utgjordes af det landtvärn, som i behofvets stund uppbådades. Häraderna skickade erforderligt manskap och munförråd, och när, såsom ofta hände, krigsfärden skulle anställas till sjös, blefvo fartyg och besättning utrustade af de så kallade skeppslagen. Förmodligen var alltsammans blott en beväring för året eller tillfället; men icke någon slags stående här.

Första tecknet till en dylik utgjordes af lifvakten kring

1) För flere i detta kapitel förekommande uppgifter står författaren i en tacksam förbindelse hos herr generalen af Lefrén och herr krigsrådet Forsberg.

konungens person, dessa så kallade hofkämpar, berserkar, konungens män, hvilka ofta i sagorna omtalas. Småningom blefvo dock beväpningen och krigssättet förändrade och så konstiga, att de fordrade en större skicklighet och öfning än förut. Man började då inse behofvet af troppar, som voro för yrket serskildt inöfvade. I synnerhet visade sig detta, när tillgränsande stater begynte använda ett ordentligt och välrustadt rytteri. För sådan tjenstgöring hade det fordna svenska landtvärnet hvarken tillgångar eller vana. Det var derföre, som Magnus Ladulås inrättade rusttjensten; d. v. s. att han beviljade en viss skattefrihet åt den, som till rikets tjenst underhöll rustad ryttare och häst. Den så uppkomna troppen var ett slags begynnelse till en stående här. Jemnte detta rytteri infördes småningom bruket af lego- eller, som vi nu kalla dem, värfvade troppar. Men dessa, vanligtvis främlingar, voro alltid dyrlegda, ofta opålitliga och äfven i eget land oordentliga och våldsamma. Derföre sökte man gifva det gamla landtvärnet en sådan utbildning, att det ungefär svarade emot en inhemsk stående här. Sådant skedde förnämligast af vasa-konungarna, från stamfadern till och med Gustaf Adolf; och medlet dertill var ett slags indelning.

Egentligen taladt, har vårt fädernesland haft efter hvarandra tvänne sinsemellan något olika slag af indelning. Vi vilja i korthet teckna dem båda.

DET ÄLDRE INDELNINGSVERKET.

Redan under hedniska tiden gåfvo konungarna åt många sina krigare serskilda hemman såsom lön eller boställe. Åt mägtigare undersåtare lemnades större jordområden mot villkor att derföre underhålla ett större antal knektar. Äfven den gamla hedniska landtstormen hvilade på den grundsats, att hvarje större område, härad eller skeppslag skulle uppställa ett motsvarande antal stridsmän. I alla dessa inrättningar visar sig ett bemödande att likasom *indela* krigaren på eller efter jorden. Detta fortgick under hela katolska tidehvarfvet.

Ännu ett steg i samma rigtning blef under samma tid taget genom den nämnde rusttjenstens införande, enligt hvilken man kunde betrakta frälsehemmanet eller åtminstone dess frälsefrihet såsom en slags indelning, gifven för underhållet af den rustade ryttaren och af hans häst. Längre fram bestämdes, huru stor hemmanränta skulle svara mot hvarje ryttare, genom hvilken stadga man än mera närmade sig planen för ett indelningsverk.

Emellertid gällde detta endast för frälsemännens rusttjenst. Det egentliga landtvärnets krigare blefvo t. ex. utkallade om våren och återgingo hvar till sitt yrke om hösten, så att nästa år ofta andra trädde i deras ställe. Inga soldater funnos med bestämd lön, bestämda boställen och bestämd tjenstgöring. Man kunde säga, antingen att inga soldater funnos; eller ock, att alla fria män voro soldater. Gustaf Wasa var den, som först började ordna dessa förhållanden. Han hade i sin sold en hop värfvade troppar, mest rytteri. I fredstider underhöllos dessa i så kallade *borgläger;* d. v. s. de inqvarterades på kloster, kungsgårdar, kronohemman, prestgårdar och ofta i byarna hos allmogen. Detta föranledde likväl mycket sjelfsvåld och öfvervåld, mycket knorr och missnöje. Då har hos Gustaf Wasa först upprunnit den klarare aningen om ett slags indelningsverk; en plan, att till ett stående manskaps underhåll och hemvist anslå vissa bestämda jordlägenheter. Han ville derföre i hvarje socken anlägga så kallade *afvels-gårdar,* hvilka med sin hela afkastning i foder och lifsmedel skulle användas till tropparnas och i synnerhet till rytteriets underhåll och hemvist. Till sådana inrättningar skulle tagas en hop tillgängliga hemman, häldst dock öde, och ouppodlade lägenheter. Härvid blef det för konungen en stor lättnad att kunna för nämnde ändamål tillgripa många af de gårdar, som han till kronan indragit från kyrkorna och presterskapet. Man kan säga, att vårt äldre indelningsverk uppkom först med och medelst indragningen af det andliga frälset; likasom vårt sednare indelningsverk sammanhängde med indragningen af det adliga.

Att bringa det stora företaget till någon fulländning hann emellertid icke Gustaf Wasa sjelf; än mindre Erik den fjortonde under sina krig och villor. Johan den tredje anslog väl en hop hemman och hemmansräntor till krigsfolkets inqvartering eller lön; men det var först den kraftfulle och skarpsinnige Karl den nionde, hvilken i detta liksom i många andra hänseenden utbildade, hvad hans store fader påbegynt. Verket fortsattes och bragtes genom Gustaf Adolf till än bättre ordning; i synnerhet, hvad som angick rytteriet. Kristinas förmyndare fortgingo på samma bana, och det var nu, som regementerna blefvo närmare bestämda. Under Kristinas egen styrelse kom verket i någon oreda mest derigenom, att en mängd till härens underhåll anslagna kronohemman såldes eller bortskänktes. Man ville sedermera återinföra den gamla ordningen; men derifrån hindrades Karl Gustaf genom krig, och Karl den elftes förmyndare genom slapphet och tvister.

Det var hufvudsakligast i tvänne afseenden, som detta det äldre indelningsverket skilde sig från det yngre, från Karl den elftes. Första olikheten beträffar bostället, hvilket enligt äldre indelningsverket antingen icke fanns, eller ock för det mesta blott som en inqvartering; — hvaremot det yngre anslog serskilda soldattorp och befälsboställen. Den andra punkten rörde soldaternas anskaffande, hvilket under äldre indelningsverket skedde genom utskrifningar, men under det yngre genom frivilliga öfverenskommelser. Låtom oss i båda hänseenden betrakta det äldre indelningsverket; hvarvid ock skall visa sig nyttan af den förändring, Karl den elfte vidtog.

En del af hären aflönades medelst krono- eller skattehemman. Krigsmannen hade ett sådant större eller mindre sig anvisadt, att antingen som lön uppbära någon del af dess ränta; eller ock genom en slags inqvartering der hafva sitt underhåll, hvilket då afräknades på gårdens krono-räntor. Häraf intrasslades uppbörden och statsräkenskaperna ganska mycket; hvarjemnte mellan soldaten och jordägaren föreföllo oupphörliga tvister, ofta så småaktiga

och invecklade, att de omöjligen kunde genom några allmänna stadganden förekommas. En annan del af manskapet och i synnerhet af rytteriet hade kronohemman till underhåll; och icke blott till inqvartering, utan till ordentliga boställen. Ryttaren skulle då afräkna sin lön på gårdens ränta. Denna inrättning, som i synnerhet tillhör Karl den nionde och Gustaf Adolf, utgjorde ett tydligt närmande till det sednare indelningsverket. Så fingo soldat eller ryttare sig anvisade de hemman, af hvilka de skulle njuta lön och underhåll; och man upplade öfver alla dylika lägenheter serskilda krigs-jordeböcker 1). Men dessa inrättningar vunno aldrig stadga. De råkade snart i oordning, serdeles genom de nästan oupphörliga krigen från 1600 till 1660. Ryttaren var för det mesta i fält. Hans hemman blef då bortstädjadt åt någon dess brukare. Denne fick småningom en genom häfd uppkommen besittningsrätt till jorden, hvarigenom sådane kronohemman på ett olofligt sätt betraktades som ett slags frälse mot villkor, att innehafvaren underhöll af desammas räntor en ryttare. Denne sednare, i stället för att sjelf vara boställsinnehafvare, förvandlades så till sventjenare, en slags väpnad legokarl åt den bonde, som lyckats tillegna sig det ursprungligen åt ryttaren eller soldaten anslagna kronohemmanet. Missbruket var tämmeligen allmänt. Vi hafva redan förut anfört exempel deraf 2). Ofta hände ock, att då ryttaren eller knekten fallit, lyckades det för enkan att med hjelp af slägt och grannar bemägtiga sig och behålla det kronohemman, som varit åt krigaren anslaget. Det troddes redan omkring 1638, att man i Finnland hade på slikt sätt frånsnillat kronan 2 till 3000 hemman eller kanske skatteräntor 3). Genom sådana folkets tilltag blef krigarens underhåll försvåradt och staten förlorade en mängd sig tillhöriga hem-

1) De kallades Militiæ jordeböcker.

2) Se 14. 177. Jmfr Licojen kort öfversigt af svenska kavalleriets indelningsverk före Karl XI:s tid, sid. 101—108, i krigsvetenskaps-akademiens handl. 1835.

3) Se 8. 118.

man. Dessa blefvo likaledes i betydlig mängd förskingrade genom några regeringars alltför stora slöseri; nämligen att bortpanta, bortskänka eller bortsälja kronohemman eller räntor af skattehemman. Det blef visserligen förbjudet att för dylika ändamål tillgripa ifrågavarande krigsmanshemman 1). Men sådant kunde icke af någon regering fullkomligt handhafvas; tý allt för stor var egennyttan, än på ena, än på andra sidan; likaså oredan i det ännu på långt när icke tillräckligt ordnade statsverket. De, som genom köp, förpantning eller gåfva bekommit dylika gårdar, sökte sedermera på hvarjehanda sätt undandraga sig fullgörandet af det knektunderhåll, som med lägenheten varit förknippadt. Detta berättas i synnerhet om åtskilliga bland de af Kristina utnämnde grefvarna och om de krigsmanshemman, som lågo inom deras nya, så kallade grefskap. Flere gånger sökte väl regeringarna att förekomma eller rätta dessa missbruk; och i synnerhet Kristina utfärdade i sådant hänseende åtskillige allvarsamma förordningar, hvarjemnte man tid efter annan upprättade serskilda krigs-jordeböcker. Men fåfängt! Oordningen och villervallan fortforo, och det var derigenom, som man slutligen kom på den tanken att åt hvarje den svenska härens krigare anskaffa en mindre men serskild och oförytterlig bostad, nämligen det så kallade *ryttare-* eller *soldattorpet.* Deruti ligger den ena skilnaden mellan gamla och nya indelningsverket.

Den andra rörer sättet för soldaternas anskaffande. Enligt gamla bruket skedde detta genom utskrifning. När behofvet påkallade, togs till soldat hvar tionde, högst sällan hvar åttonde man på krono- eller skattejord; och hvar tjugonde samt i svåra tider hvar adertonde eller femtonde man på frälsejord 2). Detta medförde många svårigheter

---

1) Enligt den tidens språk kallades de Militiæ-hemman, och böra ej förblandas med Krigsmanshus-hemman.

2) Stundom skedde denna utskrifning efter antalet, icke af sjelfva de i orten befintliga karlarna, utan efter hushållen, eller ock efter gårdarna.

och mycket missbruk. De nyutskrifna soldaterna saknade alltid öfning och ofta anlag för yrket; och icke sällan hände, att de rymde undan och dolde sig i rikets aflägsnare och föga kända skogstrakter. Genom de många till frälse sålda eller bortgifna krono- och skattegodsen minskades ock antalet af de soldater, som man vid dylika utskrifningar kunde erhålla. År 1620 t. ex. fick man 8,298 man; men år 1671, blott 2,197. Härtill kom äfven en mängd underslef. Adel, prester, städer och åtskilliga ämbetsmän hade mer eller mindre rättighet att, som det hette, *försvara*, d. v. s. frikalla sina underhafvande från utskrifning. De, som på sådant sätt beskyddades, fingo namn af *Försvarskarlar*. Härmed bedrefs mycket underslef, och försvars-karlarna uppstego till ett antal, många gånger större än, hvad det rätteligen borde utgöra. Deraf minskades å andra sidan antalet af soldater vid utskrifningarna och af arbetare för jorden; båda delarna, men i synnerhet den sista till stor skada för fäderneslandet. Det var i synnerhet borgerskapet och adeln, som beskylldes för detta missbruk. En enskild frälseherre hade någongång 60 till 70 försvarskarlar, som voro till större delen olagliga; men hvilka mycket ökade hans arbetsstyrka och vinst 1). Likaså klagades öfver städerna. De skulle uppsätta ett visst antal båtsmän och deremot vara fria från utskrifning. Lockade af denna trygghet, ditflyttade en öfverflödig mängd karlar ifrån landet, hvilka blefvo gerna mottagna och skyddade af borgerskapet, som dymedelst fick tjenstehjon för godt pris, hvaremot jordbruket på landet beröfvades nödiga arbetare. Äfven om menigheterna berättas, att hela socknar falskeligen föregåfvo sig höra till bergslager för att derigenom slippa ifrån knektutskrifningarna; hvarjemnte bönderna voro outtömliga i hvarjehanda påhitt. I synnerhet plägade de rymma undan, eller ock förebära låtsade sjukdomar, döfhet, ledvrickningar, benskador, m. m. för att derigenom slippa krigstjensten. Att

1) Se S. 103 och Rådsprot. d. 17 Nov. 1680.

också oärliga ämbetsmän skulle vid dessa förrättningar tillåta sig våld och egennytta, kan lätt anas och blef ofta öfverklagadt. Så hände, t. ex. att de gingo sina slägtingars och vänners drängar förbi och utskrefvo andras, häldst ovännens; och att de stundom valde rika bönder blott för att dymedelst tvinga dessa att genom mutor lösa sig fria igen o. s. v. En fördel af utskrifningarna omtalas väl från dessa tider; nämligen, att redliga och kraftfulla mönsterherrar begagnade tillfället att rensa landet från en hop vanartiga, lata, våldsamma och utsväfvande personer, hvilka alltid först och främst togos och skickades ut bland kulorna 1). Men detta var också det enda goda, som utskrifningarna medförde. I öfrigt voro de mycket skadliga både för hären och jordbruket, samt föranledde en otalig mängd underslef och bedrägerier. Det var derföre, som Karl den elfte önskade att i deras ställe gårdarna skulle genom frivilliga öfverenskommelser lega sina soldater. Detta utgjorde den andra hufvudsakliga skilnaden mellan de begge indelningsverken. Karl den elftes inrättning var i båda dessa hänseenden ganska välgörande för fäderneslandet.

ÄLDRE FÖREDÖMEN TILL KARL DEN ELFTES INDELNINGSVERK.

Vi hafva sett olägenheterna af det äldre indelningsverket. Till deras undvikande hade också redan före Karl den elfte ett och annat försök blifvit anställdt. Dessa gjordes först i Dalarne, Helsingeland och de aflägsnare orterna. Orsaken var, att nämnde landskap hade af de gamla knektutskrifningarna lidit en större förlust än andra trakter. I de sydliga orterna funnos nämligen en stor mängd frälsebönder, hvilka till soldat uppställde blott hvar tjugonde man.

1) Att dertill taga egentliga förbrytare var likväl förbudet; men skedde dock ofta, i synnerhet när bristen på soldater var stor.

I norra landskaperna voro deremot nästan alla gårdarna skatte eller krono och måste således hvarje gång aflemna hvar tionde. I södra orterna funnos flere städer och mycken adel, och derjemnte bergslager här och der. Genom alla dessas friheter och försvarskarlar blef en betydlig mängd arbetare skyddad från utskrifningarna. Sättet var väl ofta olagligt; men följden i ett fall nyttig. I sådana trakter qvarstannade nämligen ett icke ringa antal arbetsföra personer, hvilka sedermera kunde begagnas till landtbruket; och ofta hände, att försvarskarlen gaf åt sin försvarare, adelsmannen, presten eller borgaren m. fl. blott en mindre skyddsafgift, och sedermera arbetade hos bonden. Så var ej förhållandet i Dalarna och Norrland. Der funnos få städer och föga adel. De stränga, stundom årliga, utskrifningarna af hvar tionde man gingo derföre nästan utan undantag öfver hela befolkningen och blefvo långt mer menniskoödande än annorstädes. Gårdar, som före de stora krigen räknade fem bönder, hade stundom efter desamma qvar blott en, stundom ingen; så att jorden lades öde eller till bete. Allmogen blef ytterst obenägen för krigstjensten, och 1614 rymde ej mindre än 600 dalknektar från hären och till sina hemvist, och funno der beskydd. Oftare än annorstädes hade också i Dalarna upplopp förefallit i anledning af de påbudna skrifningarna. Det var derföre i dessa trakter, som man började först söka botemedel mot det onda, och Gustaf Adolf och dalkarlarna visade dervid en väg, som framdeles ledde till det sednare indelningsverket. År 1621 1) blef nämligen en stor del af Dalarna befriad från knektutskrifningar; dock med villkor att till kronans tjenst alltid uppställa 1400 man. År 1649 beviljades åt Westerbotten samma frihet mot ett visst knektehåll af 1056 man. År 1650 begärde Helsingeland en dylik inrättning. Det afslogs då; men togs 1664 åter i betraktande och blef ändtligen 1675

1) Till och med några år förut tyckas dylika öfverenskommelser hafva blifvit träffade.

bifallet. Det tyckes, som Wermland, Nerike, Gestrikland, Medelpad och Wiborgs län sedermera hade mer eller mindre förbundit sig till något dylikt knektehåll, ehuru vi icke känna tiderna och villkoren. Äfven båtsmanshållet före 1682 närmade sig mångenstädes till det sednare indelningsverket; nämligen genom begagnandet af ett slags båtsmanstorp. Alla dessa inrättningar utgjorde öfvergångar mellan båda de olika indelningsverken; mer eller mindre, bibehållande det äldres aflöningssätt, men införande det sednares frivilliga öfverenskommelser.

KARL DEN ELFTE OCH SVENSKA KRIGSHÄREN FÖRE 1682.

När Karl den elfte uppsteg på tronen utgjorde svenska krigsmagten vid pass 54,000 man. En sådan styrka tyckes vara ganska betydlig. Freden var dock sällan i dessa tider att lita på; ty grannarna i öster, söder och vester fikade ständigt efter tillfälle att återtaga, hvad Sverge hade under sin nyss förflutna hjeltetid ryckt ifrån dem. Derföre tordes man aldrig blotta gränsorna; utan nödgades på alla sidor underhålla starka besättningar. Efter dylika afdrag beräknades Sverge kunna lemna blott 16,000 man till ett utom riket gående fälttåg.

Den nämnde hären befanns emellertid år 1672 icke på långt när i så godt skick, som vederborde; ty riksförmyndarnes krigsförvaltning var mycket klandervärd 1); och det gamla indelningsverket hade, såsom nyligen sades, råkat i någon villervalla. Många bland oordningarna fortforo ock under Karls ännu varande ungdomsår; och knektar förgingos äfven då af hunger och vanskötsel. Adeln anmälde 1675 förhållandet och ville i riksdagsbesvären införa klagomål deröfver; men Karl afböjde denna för hans styrelse ofördelaktiga punkt 2).

1) Se 14. 459.
2) Riddarhus-prot. 1675.

Ganska olyckligt var ock, att en stor mängd krigsmanshemman hade under förra regeringens tid blifvit från sin bestämmelse borttryckta. Men knappt hade Karl satat några veckor på tronen, förr än han i detta sednare fall gick saken och oordningen rakt på lifvet. Ifrågavarande hemman hade enligt 1655 års reduktions-stadga varit *förbudna*, och således äfven bort till kronan återtagas; fast man icke skridit till verkställighet deraf. Men nu blef en stor mängd genast indragen och använd till härens förstärkande. Sedermera kom det olyckliga året 1675. Med omkring 20,000 man hade Karl Gustaf Wrangel gått ut till Tyskland. Större delen blef under årets lopp upprifven genom striderna vid Ratenau, Fehrbellin och flerestädes; men i synnerhet genom de talrika rymningar, som följde olyckorna i spåren. Det misslyckade sjötåget s. å. kostade ytterligare ungefär 8000 soldater lifvet. Sjötåget 1676 och det olyckliga slaget vid Öland medtogo åter flera tusen menniskor. Således hade svenska hären inom vid pass ett års tid förlorat kanske 30,000 man. För att möta den i Skåne infallande fienden ägde Karl utom fästningarnas besättningar blott vid pass 5,500 krigare.

Men det var nu, som Sverges konung och allt Sverges folk genom evigt minnesvärda ansträngningar återuppsatte en ny här, och sedermera under köld och hunger genomförde det svåra skånska höståget, och slutligen under den dagslånga striden vid Lund beseglade Sverges räddning och sin egen ära.

Under följande krigsår hjelpte man sig fram så godt, man kunde. Indragningarna af krigsmanshemman fortgingo oafbrutet och mest till gagn för rytteriet, så att denna del af hären var vid fredsslutet nästan i bättre stånd än någonsin förut. Af fotfolket deremot återstod knappt hälften. Den 1680 beslutade reduktionen skulle emellertid förvandla en stor mängd dåvarande frälse till kronohemman, hvarigenom de borde vid utskrifningarna komma att gifva ett dubbelt större antal knektar. Man

hoppades kunna få ända till 7000 i stället för de 2197, som 1671 erhöllos.

Men redan Karl Gustaf hade, såsom man säger, tänkt på en annan ordning; och Karl den elfte önskade för hela riket ett visst knektehåll, ungefär sådant, som det i Dalarna. Vid riksdagen 1680 väcktes fråga derom. Karl ville, att adeln i stället för rusttjenst borde vid hvarje gård gifva bostad åt en kronans ryttare. Men Axel Sålarm talade deremot 1) och ståndet vägrade. Karl föreslog i rådet, att de fordna utskrifningarna borde bland frälsebönderna afskaffas och vissa knektehåll i stället införas. Gustaf Oxenstierna hade uppsatt förslaget derom. Men Johan Gabriel Stenbock svarade: *Jag tror det vara bäst, att vi bibehålla den gamla utskrifningen; ty derigenom har man medel i hand att kunna hålla ordning på folket. Dessutom fordrar konungen 1200 man af hvarje landsort; och för att tillvägabringa så stort antal, lära många af våra sätesgårdar få dansa med i frälseböndernas knektehåll.* Häruti instämde Göran Gyllenstierna, och rådet beslöt afstyrka förändringen; utom i gränsorterna, der den ansågs nyttig, såsom ett medel att förekomma den eljest vanliga rymningen 2). Tvänne ting framsticka i detta svar. Det ena är farhåga för nya uppoffringar; det andra är kärlek till de gamla utskrifningarna och till den lägenhet, de gåfvo att kunna på hvarjehanda sätt hålla efter allmogen; stundom till nytta för landet genom att skaffa bort en hop vanartiga personer, stundom till nytta för adelsmannen, knektutskrifvaren, genom att kunna hjelpa vänner och skada fiender. En tredje bevekelsegrund kan derjemnte lätt anas, nämligen ovilja mot konungen och derföre ock mot hvarje hans förslag. Sådana voro de skäl, på hvilka svenska rådsherrarna afstyrkte den för hela fäderneslandet så utmärkt nyttiga förändringen. Två år derefter hade samma rådsherrar förlorat dels sina ämbeten, dels den förnämsta delen af sin magt.

1) Riddarhus-prot. d. 5 Nov. 1680.
2) Rådsprot. d. 18 Okt. 1680.

KARL DEN ELFTES INDELNINGSVERK.

Sedan saken emellertid blifvit i allmänna tänkesättet förberedd, framryckte Karl vid 1682 års riksdag med sitt förslag om ett nytt indelningsverk. Ännu mötte dock saken hinder, både inom rådet och adeln. Soldattorp blefvo der visserligen bifallna, men icke så konungens förslag om frivilliga knekte-legor. Vi hafva nyligen angifvit de orsaker, för hvilkas skull nämnde samhällsklasser önskade utskrifningarnas bibehållande. Häldst ville man, att dessa hädanefter som hittills skulle bero af riksdagens bifall. Men för den händelse, att bestämda knektehåll icke beviljades, hade Karl fordrat rättighet att kunna, ständerna ohörda, anställa utskrifningar när som häldst. Adeln prutade väl något emot denna magtutsträckning 1); men slutade med att häldre densamma bifalla än att afstå från det gamla utskrifningssättet.

Bönderna befarade, att de föreslagna soldattorpen skulle helt och hållet tagas från deras gårdar och införas i krigsjordeboken. De ville derföre i början icke höra talas om det nya indelningsverket, utan yrkade knektutskrifningarnas fortfarande; men att dessa skulle hädanefter gå lika starka öfver frälse- som ofrälse jord. Denna olagliga begäran kunde konungen likväl icke bifalla. Han utvalde derföre trenne herrar, Klas Fleming, Kristofer Gyllenstierna och Axel Julius De la Gardie för att underhandla med bönderna, upplysa dem om rätta förhållandet, och vinna dem för konungens afsigt. Å andra sidan sökte utliggare från riddarhuset afråda, nästan hindra dem från bifall. Det sista verkade snarare motsatsen. Konungens ombud, understödda af presterna, lyckades slutligen att öfvertyga största delen bland bönderna om det nya sättets fördelar. Slutet blef, att flertalet i detta mål underkastade sig konungens vilja och behag; emedan de å andra sidan ingalunda ville *underkasta sig ridderskapets och adelns befallningar och*

---

1) Se 16. 208.

godtycke. Men bondeståndet söndrade sig. Karls förslag antogs af Uppland, Södermanland, Westmanland, Nerike och Östergötland samt af de landskap, som redan förut erhållit en någorlunda likartad inrättning. Men Westergötland, Småland samt hela Finnland med undantag af Wiborgs län ställde sig på adelns sida och afslogo det vissa knektehållet, samt ville fortfara med de vanliga utskrifningarna. Karl lät hvardera få sin vilja fram. Med de bifallande landskapen blef genast en förberedande öfverenskommelse träffad, och med de andra skulle knektutskrifningar på fordna sättet anställas. Men inom få år ångrade sig såväl adeln som de motspänstiga bönderna, och båda delarna antogo konungens förslag, den ena samhällsklassen, det ena landskapet efter det andra. Detta skedde ej mer på riksdagar utan på smärre landskapsmöten mellan innevånarne och konungens ombud.

Att nu ordna detta både invecklade och vidtomfattande verk var ytterst svårt och fordrade otroliga ansträngningar. Inom Svea och Göta riken var dock det mesta undangjordt omkring 1689. Under Karls sista lefnadsår fortgick arbetet i Finnland samt med rytteriet. Emellertid skedde än här än der oupphörliga smärre förändringar och förbättringar. En deribland var serdeles vigtig. Karl hade i början ålaggt rusthållarne en alltför tung börda. Under loppet af 1687 hände derföre, att 130 sådana personer uppsade sina rusthåll, detta blott i Åbo län. Dylikt missnöje spordes från flere håll, och vid riksdagen 1689 anmäldes formliga klagomål i ämnet. Karl undersökte uppgiften och fann den grundad. Han ville dock icke minska antalet af sina kära ryttare. Men år 1686 hade han fått lösningsrätt till sålda kronogods. Han började derföre att serdeles ofta begagna denna magt, och de hemman, som på sådant sätt återköptes, blefvo ganska ofta anslagna till rusthållens förstärkande 1). Genom dylika oupphörliga

1) Redukt.-kansl. Kungl. bref till redukt.-kommis. 1692. Enligt derstädes för alla landskapen befintliga bref, stiger

jemnkningar hindrades emellertid det fullständiga afslutandet. Ännu vid Karls död 1697 hade knappt något enda regemente fått sitt indelningsverk alldeles och en gång för alla färdigt. Hvad som återstod, utgjordes dock för det mesta af sådana obetydligheter, att den nya inrättningen redan var fullt användbar vid Karl den tolftes snart börjande krig. Helt och hållet afslutad blef den icke förr än 1733, då den ordnades äfven i Österbotten, det sista af de ännu återstående landskapen.

Det nya verkets grundvillkor voro, att tvänne eller stundom blott 1½ hemman (de kallades tillhopa en *rote*), skulle till kronans tjenst hålla en soldat och till dennes lön lemna några bidrag, och till hans boställe utse och bebygga ett på rotens egor befintligt torp m. m. Å sin sida anslog konungen dels kungsgårdar och kronohemman, dels räntor till boställen och löner åt öfver- och underbefäl och derjemnte stundom bidrag till sjelfva soldaternas underhåll. Indelningen för rytteriet (den kallades *rustning*) var något olika; men vi hinna icke inlåta oss i närmare beskrifning derom.

De, som till fullbordande af detta stora verk mest och kraftigast arbetade, voro Cronhielm, Eldstierna, Gyllenborg, Gyllenhoff, Lowisin m. fl., och kanske allramest konungen sjelf. I många trakter red han omkring och besåg med egna ögon de förnämsta boställena. En stor skara rusthållare fingo personligt företräde, hvarvid han granskade deras uppgifter och bestämde rustnings-fördelningen. Dessutom höll han täta mönstringar och vapensyner och undersökte sjelf noga och uppmärksamt, huruvida knekt, ryttare, häst och mundering uppfyllde föreskrifterna.

Att han härvid skulle ofta förfara godtyckligt och strängt, det låg i lynnet både af honom sjelf och af tiden.

---

antalet af sådana inlösta köpegods för blotta året 1692 till öfver 100 stycken. Så uppkommo många så kallade Augmentshemman.

Man berättar en mängd sådana drag från hans vapensyner och indelningsresor. En bland de vanligaste sägnerna är af följande innehåll. Inför konungen framträdde till mönstringsbordet en fet och frodig hemmansegare. *Hur många hemman har du?* frågade Karl. — *Fyra,* svarade bonden. — Konungen genmälte: *du ser mig ut att tåla tu ryttare, du.* Bonden, förargad öfver den, som han tyckte, orimligt höga beskattningen, svarade djerft: *hvarföre icke så gerna sju?* — Karl inföll: *det vare sagdt! kamrer, skrif sju ryttare på karlen!* och det blef dervid. I trakten af Kungsör och Strömsholm finnes en mängd berättelser om dylika uppträden, och om det egenmägtiga sätt, hvarpå han skiftade dervarande åkrar och ängar.

Karl var för öfrigt så nöjd med sitt indelningsverk och ansåg detsamma för Sverge så nyttigt, att han befallte, det en hvar, som understod sig att ens föreslå någon ändring deri, skulle böta 1000 d. s. m.

KARLS ÖFRIGA ÅTGERDER ANGÅENDE LANDTFÖRSVARET.

Med lika utmärkt omsorg och nit sökte Karl att ordna och bibehålla den sålunda uppsatta hären. Krigsartiklarna förbättrades, och kompanierna gjordes starkare för att minska befälets antal. Detta tillsattes nu mera af konungen, och man sökte förmå dess medlemmar att sjelfva begagna sina boställen 1). Soldaterna höllos i allvarlig tukt och till ordentlig kristendomsläsning. Strängeligen förbjöds att genom spel, dryckesvaror eller köp aflocka dem kronans tillhörigheter, och hvarje dylik handel förklarades ogilltig och straffbar. Befälet fick ej godtyckligen entlediga soldater; utan borde sådant ske vid offentliga mönstringar. Gamla förtjenta knektar blefvo försörjde på Wadstena krigsmanshus, hvilket betydligen utvidgades och förbättrades. Efter 1690 skulle hvarje rusthåll årligen afsätta

1) Falkenbergska arkivet på Brokind. Kongl. br. till landshöfdingarne d. 3 April 1687.

6 d. s. m., hvilka sammanlades och förräntades för att i nödens stund hafva en betydlig tillgång utan häftigare anlitande af rusthållarens egendom. På sådant sätt vor vid Karls frånfälle samlade 526,919 d. s. m. Förut had hvarje regemente haft serskild drägt och färg. Efter 168 skulle hela hären klädas i blått 1). Äfven musikanter in fördes och erhöllo indelta boställen.

Dessa författningar om härens ordnande fingo dubbe kraft derigenom, att konungen outtröttligt vakade öfve deras verkställighet både i stort och smått. Karl sökte visserligen att med utmärkt nit uppfylla alla sina regentpligter; men intet ämne blef vårdadt med så mycken förkärlek, som krigsärenderna. Troligtvis har ej heller svenska hären någonsin varit i ett för sin tid så fullständigt skick, som mot slutet af denna regering. Ingen konung har för ordnandet af vårt landtförsvar uträttat så mycket, som Karl den elfte gjorde.

Några sade, att han gjorde för mycket, och andra säga så än i dag. Många den tidens smygskrifvare påstodo, att svenska bonden blef alldeles utarmad, alldeles förstörd genom det dyra indelningsverket och genom soldaternas och befälets öfvermod och prejerier. Ingendera klagomålet var helt och hållet grundlöst; ty Karl dref verkligen allt för långt sin kärlek till soldater och soldatprakt, stora hästar, prydliga drägter o. d. Men att allmogen blifvit genom indelningsverket utarmad, derom hördes många rop; men lemnades inga bevis. Hvad soldaters och befälhafvares prejerier angår, så hafva nog dylika blifvit ofta föröfvade. Men Karl den elfte var icke den konung, som gynnade eller såg genom finger med dylikt. Han utfärdade stränga kungörelser mot alla slika tilltag och fästade vid deras begående hårda, till och med afskräckande straff. Å andra sidan klagades ock, och kanske

1) Månne, att möjligtvis härtill bidragit Rudbecks försäkran, att våra förfäder, innevånarne i det gamla Atlantis, hade vid högtidliga tillfällen burit denna färg?

lika ofta, att rotebonden sökte svikligen undandraga sig de pligter, honom i afseende på soldaten ålågo.

Karl den elfte förehade en egen och serdeles plan till landtförsvarets stärkande. Han ämnade nämligen bemägtiga sig all jorden i Liff-, Est- och Ingermanland och besätta den med soldater, hvilka skulle utgöra en stående sig ständigt föryngrande gränsvakt. Vi hafva redan utförligare framställt denna hans plan 1). Något sådant omtalas ock i afseende på Skåne; men konungens tidigt inträffade död afbröt både tanke och verkställighet.

Karl den elfte utvidgade och förbättrade svenska landtförsvaret till vida större fullkomlighet, än det förut ägt. Troligtvis har också kostnaden för detsamma uppstigit till högre summor. Att närmare bestämma siffertalet af denna tillväxt är likväl ännu omöjligt; emedan de hittills kände beräkningarna från den tiden icke haft nog utförlighet. Den kontanta utgiften för landtförsvaret tyckes, både före och efter indelningsverkets införande, hafva varit tämligen lika, stigande i båda fallen, i medeltal till en million d. s. m., stundom några hundrade tusen daler mer, stundom mindre 2). I detta hänseende tyckes indelningsverket icke hafva medfört någon förändring. Men i nämnde summor är troligen icke inbegripen årliga afkastningen af den jord och af de räntor, som voro till härens underhåll anslagna 3). Om dessa kunde tilläggas, skulle summorna säkerligen blifva mycket större. Men några så fullständiga uppgifter hafva vi icke lyckats finna för tiden före 1682. Vi kunna således icke angifva, huru mycket hären i ett för allt kostade, före indelningsverkets antagande. Också för nästan alla åren efter 1682 herrskar samma mörker 4); dock med ett undantag. En, som det

1) 17 del., s. 345.
2) Se Bilag. 2, uppgifterna om landtförsvaret.
3) Den tabell Bilag. 2, som finnes i slutet på denna del, visar de uppgifter, vi i detta ämne kunnat finna; och tillika, huru högst olika de sins emellan äro.
4) Mera ljus torde kunna erhållas af den, som kan åt handlin-

tyckes, säkert underrättad man, uppgifver, att år 1693 har svenska landtförsvaret kostat 2,432,015 d. s. m. 1). Troligtvis ingår i denna summa årliga afkastningen af de räntor och jordlägenheter, som blifvit genom indelningsverket åt hären anslagna. Vid åsynen af denna stora summa bör man dock erinra sig, att en daler silfvermynt var före 1681 lika med tvåtredjedelar, men efter samma år lika med blott hälften af en riksdaler i silfver, och att kostnaden således, jemnförd med förra årens, synes större, än den i sjelfva verket var. Man frestas någon gång till den förmodan, att svenska landtförsvaret har efter indelningsverket icke kostat stort mer än förut 2).

---

garna i statskontorets arkiv offra mera tid, än författaren haft att använda. Det nyss började ordnandet af det gamla, på Marieberg förvarade, krigsarkivet torde ock lemna vigtiga bidrag.

1) Danska ministerns uppgift. Se Fryxells handlingar 3. 340. Enligt en i riksarkivet befintlig men ounderskrifven handling, har landtförsvaret i Sverge år 1697 kostat 3,923,781 d. s. m. Uppsatsen har följande utseende.

I Sverge, Finnland, Skåne och Pommern

	Manskap.	Underhåll i sölfvermynt.
Kavalleriet	20,000.	1,026,017.
Infanteriet	54,029.	673,365.
Dragoner	1,182.	17,852.
Garnisonerna	19,916.	1,228,716.
Artilleriet	2,973.	428,085.
Fortifikationen	—	292,377.
Amiralitets-staten	2,000.	357,499.
Båtsmans-indelningen	—	42,672.
Gardies beklädning	—	32,000.
Amunitions-staten	—	171,369.
Summa	100,100	4,323,952.

Vi anse denna källa något osäker; ty den är ounderskrifven, och dess uppgifter om härens såväl styrka som underhållskostnad öfverstiga betydligen de siffror, som från pålitligare håll uppgifvas.

2) Ty se! Åren 1632—1677 har landtförsvaret i kontanta medel, men värdet af natura-prestationerna troligtvis oräk-

I afseende på landthärens styrka märkes, att den anses hafva genom reduktionen blifvit förökad med 5000 man, och kanske med lika mycket genom nya regementen eller värfningar. År 1672 uppgick den till 54,000; men år 1693 till 65,660 man 1).

nadt, kostat omkring en million d. s. m.; det vill, efter då varande myntvärden, säga ungefär 700,000 R:dr i silfver. (Se Bilag. 2). År 1693 har landtförsvaret, med deri troligtvis inberäknadt värde af natura-prestationerna, kostat 2,431,885 d. s. m.; det vill, efter dåvarande myntvärde, säga 1,216,007 ½ R:dr i silfver. Skilnaden utgör ungefär 516,000 R:dr i silfver. Till lika hög summa torde, om den vore känd, äfven uppgå årliga afkastningen af de jordlägenheter och räntor, som för det äldre indelningsverket fordrades och hvilka, efter all sannolikhet, icke blifvit inberäknade i den först nämnde kontanta utgiften. Vi förbehålla oss dock läsarens uppmärksamhet vid följande vårt uttryckliga tillkännagifvande; nämligen, att detta ämne är hitintills så outredt, att vi omöjligen kunnat komma till de bestämda, tillförlitliga och upplysande summor, som sakens vigt fordrar.

1) Bestående af följande delar:

	Man.	Kostnaden.
Kavalleri	15,000.	770,797.
Dragoner	1,182.	17,852.
National-Infanteri	33,392.	414,520.
Garnisonerna, Artilleri och värfvad Militie i de tyska provinserna	16,086.	1,228,716.
Summa	65,660.	2,431,885.

Uppgiften är af danska ministern i Stockholm officielt till dess hof afgifven. (Se Fryxells handlingar 3. 340). Vi känna ingen säkrare. Den bittra smygskriften Schwedisches Staats-perspectiv (Säfstaholms arkiv) uppgifver för 1698 års stat 18,900 till häst och 11,400 till fots. Källan i föregående not uppgifver 98,000 man, andra mindre skiftningar att förtiga.

SJUNDE KAPITLET.

OM SJÖFÖRSVARET.

Vi hafva förut talat om den försumlighet, hvarmed svenska flottan blef vårdad under de sednare åren af förmyndarestyrelsen 1). Kort efter Karls anträde till regeringen eller år 1675 räknade den likväl mindst 35 2) örlogsskepp. Men utredning och förråder voro otillräckliga; och folket saknade öfning. En stor del af den besättning, som var användbar, förlorades under det olyckliga sjötåget 1675. Sedermera och under åren 1676 och 1677 sökte Sverge genom otroliga ansträngningar upphjelpa sin flotta, för att kunna medelst densamma skydda kusterna och undsätta Pommern och Liffland. År 1675 utskickades från Stockholm 35 örlogsfartyg 3); 1676 likaledes 42 4) och år 1677 likaledes 36 5) utan att häri någon gång inräkna brännare och värbara handelsskepp. Alla tre tågen slutades olyckligt; och man beräknar att Sverge under detta krig förlorat 40 örlogsfartyg. Vid freden 1679 funnos qvar blott 26, och bland dessa intet af första storleken, och blott 12, som voro i brukbart stånd. Det blef en angelägen omsorg för både konung och ständer att återupprätta den för rikets trygghet nödvändiga sjömagten.

Men då detta verk skulle sålunda nära nog nyskapas, ville man för detsamma välja en annan och beqvämligare ort än den hittills begagnade. Detta föranledde anläggandet af

---

1) Se 14. 462.

2) Denna summa angifver måhända blott de örlogsfartyg, som deltogo i det olyckliga sjötåget s. å. Det är icke otroligt, att kronan hade några andra skepp, dels i Stockholm, dels i Göteborg.

3) H. Wachtmeister påstår dock, att några häribland voro blott bevärade handelsfartyg.

4) Utom Göteborgs escader.

5) Utom Göteborgs escader, som nu utgjorde 11 st. fartyg; andra säga 18; men inräkna måhända värbara köpmansfartyg.

KARLSKRONA.

Länge, ofta och på ett känbart sätt hade fäderneslandet fått erfara, att Stockholm icke var rätta platsen för rikets örlogsflotta. Hufvudstadens läge medförde nämligen följande svårigheter. Isen i Stockholms skärgård låg om vårarna flere veckor längre qvar än i söder och ute på hafvet, hvilken omständighet fördröjde svenska flottans utlöpande, så att fienden under tiden kunde obehindrad herrska på Östersjön och härja på kusterna; — nämnde skärgård fordrade ock vid utseglingen så många olika vindar, att, sedan isen ändtligen smält, behöfdes ofta flere dagar, någon gång veckor, innan flottan kunde hinna ut på fria hafvet och der komma i full verksamhet; — Pommern och de södra kusterna, för hvilkas undsättning sjömagten ofta behöfdes, voro äfven från Stockholm så aflägsna, att lång tid kräfdes för att hinna dit; hvaremot dansken, vår dåvarande enda fiende i Östersjön, kunde inom några dagar från Köpenhamn göra ett anfall mot Skåne, Småland eller Pommern, och åter vara hemma igen; — den långa vägen från Stockholm och dertill erforderliga långa tiden krafde ock vid hvarje sjötåg 3 à 4 veckors munförråd endast för sjelfva resan till, och lika mycket för resan från stället, oberäknadt, hvad dessutom behöfdes för sjelfva krigsföretaget; — samma långa väg och långvariga segling utsatte också flottan för flere stormar och missöden, än om hon haft sin plats t. ex. i Kalmare-trakten och kunnat derifrån inom några dagar nå sin bestämmelse. — Man påstod ock, att den mängd af sött vatten, som utströmmade i Stockholms hamn, gjorde, att skeppen der ruttnade förr, än om de badat sig i de saltare vågor, som skölja södra kusterna. Dessa vigtiga och välgrundade skäl gjorde sig hos klarseende personer mer och mer gällande; i synnerhet efter de tre sjötågen 1675, 1676 och 1677, hvilkas olyckliga utgång både våldsamt och smärtsamt ryckte allmänna uppmärksamheten till dessa ämnen. Redan under Karl Gustafs tid hade man också börjat tala

om nyttan af att förlägga flottan till södra orterna. Under fälttågen 1678 och 1679 fingo dessa åsigter erfarenhetens bekräftelse. I stället för att hvarje höst återföra skeppen till hufvudstaden, hade Wachtmeister lagt dem under kanonerna af Kalmare fästning. De kunde här, nära till krigets skådeplats, mycket hastigare och lättare än från Stockholm lemna erforderligt biträde; och den öfverlägsna danska sjömagtens rörelser oroades alltid genom tanken på Wachtmeister, hvilken hvarje stund var färdig att från Kalmar segla ut och vid lägligt tillfälle taga sin fiende i ryggen. Man kan nästan säga, att fäderneslandet åren 1678 och 1679 hade på detta sätt af sin lilla och föga kostbara sjöbeväring lika stor och kanske större nytta än af förra årens långt talrikare och utomordentligt dyrare flottor.

Hans Wachtmeister var således den, som första gången i sjelfva verket visade både möjligheten och fördelarna. Under krigets lopp tyckes han hafva mer och mer sysselsatt sig med dessa tankar och öfver skären från Kalmar ned till Sölvitsborg kastat forskande blickar för att uppleta en tjenlig plats åt den nya anläggningen. Enligt sägen bestämdes valet genom följande tillfällighet. Tvänne bönder från Nätraby hade blifvit dömda till döden, emedan de idkat sjöröfveri, ett då förtiden hos Blekingsboarna icke ovanligt näringsfång. De sutto på Lyckeby och väntade sin afrättning. Undertiden kom Hans Wachtmeister till stället. Fribytarne fingo då med honom ett samtal, hvarunder de lofvade att upptäcka en serdeles fördelaktig hamn, om amiralen deremot ville utverka deras benådning. Villkoret antogs, hvarefter de föreslogo viken vid Trossö. Wachtmeister, biträdd af Stuart, undersökte platsen och fann den tjenlig, hvarföre han, som det tyckes, redan 1678 började der uppföra några byggnader. Emellertid framkastades af andra personer andra förslag. Att flottan skulle stanna qvar i Stockholm, var ett envist påstående af den stora mängd, som lockades af dervarande slägt- och vänskapsförbindelser, af hufvudstadens nöjen

och beqvämligheter, af vadans magt och så vidare. Bland dem, som önskade flyttning till södern, talade somliga för Kalmar; men den mägtige Johan Gyllenstierna för det af honom gynnade Landskrona 1). Karl satte dock häri mesta förtroendet till Hans Wachtmeister, hvilken också var den, som framdeles skulle leda verket. Han infordrade dennes betänkande om flyttningen. Det inkom 1679 och föreslog nämnde Trossö till blifvande örlogshamn. I November samma år reste Karl sjelf till stället, åtföljd af Johan Gyllenstierna, Ascheberg, båda Wachtmeistrarna, amiral Sjöblad och öfverste Dahlberg. Tvänne dagar, den 17 och 18 November, användes att undersöka belägenheten. Den gillades och från samma stund var Karls beslut fattadt. *Vi vilja bygga en stad på din ö och sedermera ditlägga vår örlogsflotta;* sade konungen till dåvarande egaren, bonden Wittus Andersson. *Det har jag icke gifvit lof till,* svarade bonden. — *Men jag skall köpa ön utaf dig,* genmälte konungen. — *Jag ämnar icke sälja min ö,* svarade bonden. Dessa och flere dylika ord uppretade konungen. *Ditt sturska och genstäfviga väsende kan kosta ditt hufvud,* sade han. — *Mitt hufvud går icke så lätt heller att taga,* svarade Wittus. Den motsträfvige mannen blef kort derefter insatt på Karlshamns fästning. Enligt sägen var tagna anledningen den, att han skulle genom falska fyreldar hafva lockat seglare till skeppsbrott; eller som dylika näringsidkare uttryckte sig, han skulle hafva *tändt offereldar, på det hans strand måtte välsignas med skeppsvrak;* ett ohyggligt yrke, för hvilket kustbönderna ganska ofta blifvit beskyllda. Medan Wittus sålunda satt på fästningen, höllo hans hustru och dotter marketenteri för de redan till Trossö komna matroserna. Wittus fann detta i längden otrefligt. Han sålde sin Trossö, befriades och dog sedermera i Nätraby 2).

1) Nordin. Anecdot. Benzel.
2) I Barfods skånska märkvärdigheter sid. 25 säges, att Ove Thott redan 1674 hade till Karl XI sålt de öar, på hvilka Karlskrona sedermera anlades. Vi hafva icke funnit någon

Sedan alla hinder sålunda blifvit undanröjda, fortgick den nya anläggningen med raska steg. Redan 1678 hade Wachtmeister låtit på Hästön uppföra några byggnader. Efter konungens besök och beslut 1679 fingo Dahlberg och Stuart tillsägelse att utsticka gator och qvarter samt börja befästandet. Några fartyg ditfördes redan samma höst. Året derpå utfärdades privilegier för den nya staden, han kallades *Karlskrona*, och innevånarne i det närbelägna Rönneby ålades lemna sina förra bostäder och flytta till Trossön. De prutade emot; men i detsamma kom en vådeld och lade större delen af deras lilla stad i aska. Då begåfvo sig några öfver till Karlskrona; men andra stannade ännu tredskande qvar. Emellertid hade Karls magt blifvit 1680 ökad nära nog till envälde. Han befallde nu Rönnebyboarne att göra flyttningen och förbjöd dem strängeligen att hädanefter uppföra något enda hus i den förra staden; och de måste lyda. Derjemnte skänkte han åt Karlskrona medel till uppbyggande af rådstuga, prestboställe, skola, sjukhus m. m. och åt dess borgare ganska fördelaktiga fri- och rättigheter. Hans vanliga kraft frambragte sin vanliga verkan; och redan åtta år derefter kunde den nya staden framte några rätt vackra byggnader.

Lika raskt gick det med anläggningarna för flottan. Fartygen ditflyttades, största delen omkring 1680. De skyddande fästningsverken sattes i stånd, så mycket tid och tillgångar medgåfvo. Derjemnte uppfördes hus och boställen åt alla för en dylik inrättning nödvändiga verk, verkstäder och ämbetsmän. Vid Karls död räknades icke mindre än 126 sådana kronans der uppförda byggnader.

Flere faror hotade den nya inrättningen. Man fruktade, ena gången, att danska flottan skulle komma dit och förstöra det halffärdiga arbetet; en annan och flere gånger, att detta skulle ske genom mordbrännare. En dylik

---

bekräftelse för uppgiften; kanske afser den de andra kring Trossö liggande holmarne.

person anmälde sig ock hos danska regeringen; men hans förslag blef ej antaget.

Äfven från landsmäns sida hotade många faror, många försök att upprifva den nya anläggningen. Märkvärdigaste stormen utbröt 1683. Den förenade danska och fransyska flottan gjorde ett hotande kryssningståg inåt Östersjön. Man fruktade deras angrepp mot de i Karlskrona liggande svenska fartygen. Hans Wachtmeister påstod väl, att han kunde försvara både flottan och den nya staden; men Karl och rådsherrarna trodde fästningsverken ännu icke nog fullständiga 1). Flottan blef derföre dragen tillbaka till Kalmar. Detta gaf luft åt afunden mot Hans Wachtmeister och åt missnöjet med den nya inrättningen. Det uppstod ett häftigt skrik emot hela företaget. Det ansågs vara för *dyrt* och derjemnte *ändamålslöst. Det vore bättre*, ropade man, *att återföra flottan till Stockholm, der man redan förut hade hus och alla inrättningar i ordning, så att man icke behöfde tynga staten och de skattdragande med ny byggnadsskyldighet* o. s. v. Karlskrona ansågs dessutom ganska osäkert. Öfverste Sjöblad påstod, att han skulle *med fyra mörsare kunna förstöra hela flottan;* han ville derpå *sätta sitt lif i pant* 2). Till och med konungen tyckes hafva vacklat; men Wachtmeister kämpade ifrigt för sitt verk; och denna gången understödd af amiral Clerck. Karl for slutligen sjelf till stället, och tog omigen alla förhållanden i ögnasigte. Följden blef, att Karlskrona stadfästades; ehuru en del af flottan ännu stundom för säkerhets skull lades vid Kalmar.

Ett nytt försök gjordes omkring 1686. Man ville återigen hafva flottan tillbaka till Stockholm. Wachtmeister kämpade för Karlskrona; men fick numera emot sig äfven de båda under-amiralerna Sjöblad och Clerck. Man

---

1) Rådsprot. d. 9 Juli och 4 Aug. 1683.

2) Riksark. Historica t. Karl XI:s tid. Extract ur Lindskiölds bref till Karl d. 28 Maj 1686.

hade också ingifvit konungen åtskilliga för Wachtmeister mindre fördelaktiga tankar, så att denna sednare blef ganska nedslagen och nästan förlorade modet. Dock grep han sig åter an och lyckades slutligen att afböja äfven denna storm.

En ny dylik uppstod 1688. Amiral Clerck ville ha flottan delad mellan Karlskrona, Kalmar och Dalarön. Förslaget åsyftade att nedsätta det förstnämnda stället. Wachtmeister försvarade ihärdigt sitt verk; men han hade att kämpa mot ett ganska talrikt parti; äfven bland rådsherrarna, hvilka i synnerhet ville hafva flottan till Stockholm. Konungen hade blifvit ånyo uppretad mot Wachtmeister och mot hela företaget. Han ville nu mera icke ens fara ned för att sjelf undersöka förhållandet. Men närmast i hans förtroende hade Wachtmeister sin bror Axel, sin svåger Bengt Oxenstierna och sin svärfar Rutger Ascheberg. Dessa herrar understödde Karlskrona-saken och lyckades ändtligen öfvertala konungen att sjelf granska förhållandet. Det skedde och utföll så till Wachtmeisters fördel, att Karl förklarade sitt välbehag och befallde anläggningens fortsättande. Detta var det sista försök, som under Karl den elftes regering skedde mot den nya inrättningen. Karlskrona gick sedermera framåt och har vid många tillfällen rättfärdigat sin anläggares åsigter.

Låtom oss ej glömma de män, som vid detta stora verk hade sin andel i mödan och böra ock hafva sin andel i äran! Det var Dahlberg och Stuart, som uppgjorde planen för anläggningen och dess fästningsverk, och i synnerhet Stuart, som utförde dessa sednare. Kanonerna anskaffades af en ryktbar styckgjutare, öfverste-löjtnant Störning i Nyköping. Förråderna blefvo till folkets helsosamma och tillräckliga utspisning ordnade och underhållna af öfver-kommissarien Lagercrantz. Räkenskapsverket inrättades af Salomon von Otter; och fartygen blefvo i förbättrad form uppförda af den ryktbara skeppsbyggareslägten Sheldon. Men högt öfver alla dessa herrar och till och med öfver den häri stundom vacklande Karl den

elfte sjelf, står Hans Wachtmeister, såsom den man, utan hvilken anläggningen af Karlskrona troligtvis aldrig kommit till stånd. Det var han, som i flere fall visade vägen dertill. Det var han, som dref verket framåt och som tillika stärkte, stödde och upprätthöll detsamma mot försöken till dess öfverändakastande. Redan från början var han der nästan enväldig, fast det skulle heta, att han stod under gamla riksamiralen Stenbock. Men 1683 lossades ock detta svaga band. För egen säkerhet önskade likväl Wachtmeister snart nog att slippa ett sådant envälde och det uteslutande ansvar, som dermed förknippades. Sådana blefvo i synnerhet hans känslor efter den stormlöpning, som 1688 anställdes mot honom och mot Karlskrona. I följe af hans begäran blef också amiralitetskollegium snart derefter nedflyttadt till sistnämnde stad, så att han kunde på det samma stödja sin förvaltning.

Under ofvannämnde brytningar föreföllo mellan honom och Karl den elfte många tvister och egna uppträden, stundom så häftiga, att bittra ord fälldes och hand och käpp lyftades. De voro följder mindre af sak, än af personlighet. Båda herrarna voro hetlefrade och sjelfrådiga, viljande ingendera falla undan för den andra. Båda visade ock tämligen uppriktigt dessa sina tänkesätt. Men båda älskade äfven lika uppriktigt sitt fädernesland. Det ömsesidiga medvetandet häraf födde ock ett lika ömsesidigt förtroende, hvilket genast återvaknade, så snart blodet hunnit svalna. Under de sista åtta åren af sin lefnad lemnade Karl den elfte flottan och Karlskrona nästan helt och hållet i Hans Wachtmeisters hand, och detta förtroende blef icke sviket.

FLOTTANS VÅRD.

Det angelägnaste behofvet var att i stället för de många förlorade anskaffa nya fartyg. I början uppfördes sex till sju sådana hvarje år 1); men längre fram blott

1) Deri kanske inberäknadt hvad, som byggdes på de andra varfven.

två till tre; sedan nämligen första bristen blifvit någorlunda afhjelpt. Äfven i Riga upprättades skeppsvarf, emedan dervarande stora ekskogar gåfvo rikt förråd på verke. De svenska tillgångarna deraf blefvo närmast kring Karlskrona genom det pådrifna byggnadsarbetet så medtagna, att Karl för deras sparande började årligen från Tyskland inskrifva ekverke för omkring 50,000 riksdaler. Fartygen byggdes till det mesta af de ryktbara herrarna Sheldon, fader och två söner. De voro från England inkallade af Wachtmeister och bragte yrket till vida större fullkomlighet, än det förut här i Sverge uppnått 1).

Några säga, att Wachtmeister har sedermera genom orättvisa och hårdhet drifvit den äldre Sheldon ur landet. Säkert är dock, att båda sönerna stannade qvar, icke blott i Sverge utan ock i Karlskrona, och att de der allt framgent arbetade under Wachtmeister, utan att vi funnit tecken till något deras missnöje mot nämnde herre.

Till de många nybyggda fartygen fordrades en stark och öfvad besättning. Fordom tog kronan många sina båtsmän från norra orterna. Det var aflägset och obeqvämt. Karl lät derföre vid indelningsverkets genomförande anslå Bleking, Kalmaretrakten, Halland, Bohuslän m. fl. till båtsmans- i stället för knektehåll. Det tyckes ock, som han äfven i några andra landskap hade för samma ändamål tagit, hvad man kallade den *halfva strandmilen* utefter kusten 2). Härigenom erhöllos de flesta båtsmännen icke blott på närmare håll utan ock bestående af sådana personer, bland hvilka många redan från barndomen hade en viss sjövana. Detta gällde i synnerhet om Blekinge- och Kalmaretrakten, der ännu bland folket spordes lemningar icke blott af vikingalynne, utan stundom till och med af vikingabragder.

1) Sednare granskare påstå, att de Sheldonska fartygen voro något för små i förhållande till det antal kanoner, för hvilket de blifvit beräknade.

2) Nordin. fol. bunden 30, sid. 147. Kgl. br. d. 28 Jan. 1684. Jfr. Rabenius om båtsmanshållet.

Äfven detta båtsmanshåll var af Karl den elfte så ändamålsenligt ordnadt, att det icke blott vann bifall af sin samtid, utan äger ännu till sina hufvudsakligaste delar ett fortfarande bestånd. Några anse dock inrättningen mindre ändamålsenlig. De tro, att så inroterade båtsmän icke kunna erhålla tillräcklig öfning; och vilja i stället värfva ständiga matroser. Alldeles tillräckligt för flottans behof var samma båtsmanshåll icke ens i Karl den elftes tid. Han lärer nämligen dessutom hafva värfvat ett, stundom tvåtusen sjömän. För att i fredstider skaffa folket öfning, tillläts dem att tjena på köpmansfartyg. Det säges till och med, att kronans skepp med besättning blifvit stundom i sådan afsigt uthyrda. För att i öfrigt ordna och vårda detta folk och hålla dem i tukt, användes ungefär samma medel, som redan vid landthären äro omtalta, d. v. s. krigsartiklar, undervisningsverk, sträng religionsvård o. s. v. Sjökort, lotsverk, fyrbåkar m. m. blefvo mycket förbättrade, mot hvad de förut varit.

Under riksförmyndarnes tid hade sjöstaten årligen kostat från 250 till 400,000; under Karl den elftes regering stego dessa utgifter mer och mer och sista året enligt en uppgift ända till 666,000, allt d. s. m. Den skenbart stora skilnaden minskas dock, och försvinner nästan helt och hållet, om man, som förbemäldt är, tager i betraktande, att under Karl den elftes sednare år utgjorde en daler silfvermynt blott hälften, men under riksförmyndarne ungefär tvåtredjedelar af en rikdaler i silfver. Märkas bör ock, att fastän summorna således voro i sjelfva verket nästan lika stora; hafva riksförmyndarne lemnat efter sig en sjöstat, som, ehuru rik på fartyg, likväl var i många hänseenden ofullständig; men Karl den elfte hår deremot för de åt honom beviljade medlen anskaffat en flotta, för sin tid så fullkomlig, att Sverge kanske aldrig haft dess like. Under hans regering gick det icke an, att befälet, såsom under riksförmyndarne, använde kronans båtsmän till enskilda dagsverken, eller kronans krut och kulor till enskildt nöje och fördel; ej heller, att förråd-

skaffare lemnade åt kronans folk skämda och ohälsosamma lifsmedel. Försök af sistnämnde art gjordes väl också nu, och som det säges af Brynte Cronskiöld. Men en hop dylika, förskämda matvaror upptäcktes af Karl den elfte sjelf vid ett bland hans räfstebesök i Karlskrona. Han lät genast vräka alltsammans ur magasinerna och ned i hafvet.

Den stora utgiftsumman och den stora välrustade örlogsflottan stucko emellertid motståndsmännerna i ögat; och många påstodo knotande, att konungen underhöll en flotta, långt större än, som behöfdes, och att landet blef af dessa krigsutgifter helt och hållet utsuget och förstördt. Vi känna icke några bevis för denna sednare uppgiften.

Deremot är genom syn för saga ådagalaggdt, hur Karl sökte på det samvetsgrannaste sätt använda de för sjöstaten ämnade medlen. Vid hans död var Karlskrona uppbyggdt och ordnadt. Örlogsflottan som vid hans anträde till regeringen utgjorde blott 35 1) fartyg större och mindre med 1,936 kanoner, och som sedermera blef under kriget nästan förstörd, steg vid hans död återigen till 45 större örlogsskepp med 2,648 kanoner, hvarjemnte i riket funnos öfver 800 *värbara handelsfartyg*, d. v. s. sådana, som kunde i nödfall användas till krigstjenst. Före Karl den elfte hade kronan endast vid pass 5,100 båtsmän, och dessa för det mesta blott oöfvade bönder. De mer sjövana danskarna kallade dem: *Bonde-Drænge dyppede i Vand.* Vid Karl den elftes död funnos 11,386 matroser, bland hvilka många hade god öfning i yrket. Aldrig, hvarken förr eller sedermera har Sverge egt ett så starkt och välordnadt sjöförsvar, och ingen regent har för vårt fädernesland i detta hänseende ådagalaggt en så välgörande verksamhet, som konung Karl den elfte gjorde.

---

1) Se dock sid. 86.

ÅTTONDE KAPITLET.

OM LAGSTIFTNINGEN.

Ganska många nyttiga och välberäknade stadgar blefvo af Karl den elfte i alla vägar utgifna. En enklare rättegångsordning infördes; och derjemnte bevisningssättet genom vittnen i st. f. de fordom öfliga, så kallade eds-gerdsmännen. Man hade nämligen esomoftast erfarit, att sistnämnde bruk föranledde bedrägerier; och att just de största brottslingarna hade lättast att till sitt försvar framställa nödigt antal eds-gerds-män. De kunde nämligen alltid påräkna sådana tjenster och återtjenster af en hop samvetslösa likar, hvilka icke skyggde tillbaka för en falsk ed inför domstolen. Nu blef detta missbruk afskaffadt, likasom många andra. Vi hinna likväl icke uppräkna alla de öfriga smärre lagförbättringar, som Karl den elfte införde.

Men han ämnade i samma väg uträtta ändå mer, och genomföra ett arbete, lika herrligt och minnesvärdt, som något annat bland hans många storverk. Konung Kristofers lagbok började nämligen blifva mer och mer obrukbar. Språket var föråldradt och kunde af flere läsare ej mer begripas. En mängd föreskrifter stod i rak strid mot sedermera tillkomna förhållanden; t. ex. mot lutherska bekännelsen, mot arfriket m. m. En mängd nödvändiga bestämmelser saknades helt och hållet. Redan länge hade man derföre insett behofvet af en ny lagbok. Den skarpsynte och kraftfulle Karl den nionde sökte åstadkomma en sådan; men misslyckades. Kristinas förmyndare gjorde i samma väg några försök omkring 1640, och vid den tid, då Kristofers lagbok var redan 200 år gammal. Men äfven detta bemödande blef förgäfves. Under följande regenter talades och arbetades i samma riktning, fram och tillbaka. Somliga ville hafva en alldeles ny lag; andra ville blott hafva den gamla lagen öfversatt på bruklig svenska; andra ville hafva den gamla lagen, sådan som

han var, men med korta förklaringar öfver svårfattligare uttryck och med tillägg af de sednare författningar, som fullständigade hvarje dess kapitel. Somliga ville icke hafva någon ny lag alls, och bland dem framstod i synnerhet Per Brahe 1). Så blef i detta ämne mycket taladt, skrifvet och föreslaget; men ingenting hufvudsakligt uträttadt.

År 1672 förklarades Karl den elfte myndig. Derefter förflöto först tvänne år under gossetidens förströelser; sedermera, fem år under de beständiga och vådliga krigen. Derpå följde riksdagarna 1680 och 1682 med sina brottningar om envåldet och om reduktionerna. Under hela denna tid fick det stora lagverket hvila; äfven ett par år efteråt; d. v. s. medan konungen sysselsatte sig med kyrkoordningen. Men sedan denna ändtligen 1686 blifvit färdig, riktade Karl hela kraften af sin verksamhet på en fullständig omarbetning af den allmänna lagen.

Härvid bör märkas ett eget förhållande. Förut hade det alltid varit ständerna och i synnerhet adeln, som enträgnast anhållit om ny lagbok. Vid riksdagen 1686 utgick förslaget derom i synlig måtto från konungens gunstling Lindskiöld och understöddes i synnerhet af bönderna, hvilket stånd hade förut jemnförelsevis varit det mest likgilltiga i detta hänseende. Saken tyckes sammanhänga med Karl den elftes och Lindskiölds 2) kända åstundan att afskaffa den gamla konungabalken med dess inskränkningar af regentens magt; och att i stället erhålla en ny, mer öfverensstämmande med envålds-förändringarna af 1680 och 1682. Detta torde hafva bidragit till den ifver, Karl den elfte numera började visa för saken. Det vore dock att högeligen misskänna den store konungen och hans kärlek för både ordning och fosterland, om man ett ögonblick betviflade, att hans nit för den nya lagen hufvudsakligen härledde sig från sistnämnde ädla känslor.

I slutet af 1686 blef den nya lagnämnden tillsatt.

---

1) Se 14. 22.

2) Se 16. 230.

Erik Lindskiöld förordnades till ordförande och hade redan efter några månader färdigt sitt förslag till konungabalk, hvilket var den del, hvars utarbetande han åtagit sig. För de andra gick det trögare. Men de hade öfver sig och efter sig Karl den elfte och måste derföre anstränga alla krafter. Den ena balken efter den andra blef utarbetad och sedermera granskad, af lagnämnden, af rådet, af häradshöfdingar och borgmästare m. fl. År 1690 dog Lindskiöld, hvarefter Gyldenstolpe utnämndes till ordförande. Saken gick sedermera om möjligt än raskare framåt. Redan 1694 voro ärfda-, giftermåls- och byggningabalkarna färdiga och af konungen gillade. Nu skred man till de andra. I Mars 1696 blef den nya konungabalken 1) öfverantvardad åt lagnämnden. Gyldenstolpe anmälde sig för tillfället opasslig och deltog derföre icke i den vigtiga öfverläggningen; men han uppmanade de öfriga ledamöterna att enhvar göra sina anmärkningar vid utkastet. De förklarade sig hafva ingenting dervid att påminna. Det var denna föreslagna konungabalk, som skulle åt Sverges regent tillerkänna rättigheten att efter eget godtycke pålägga sina undersåtare de gerder och bevillningar, han ansåg behöfliga 2).

De balkar, som angingo brottmålen, voro vid samma tid under arbete och granskning. Om konungen lefvat några år längre, hade Sverge otvifvelaktigt redan då erhållit en ny lagbok. Det dröjde sedermera ända till år 1734, innan en sådan hann blifva färdig.

Karl den elftes i många fall berömvärda lagstiftning har dock några ganska mörka fläckar. Deribland räkna vi i synnerhet det ofta förekommande bemödandet att locka, egga och begagna den ena undersåtaren till spejare, angifvare, nära nog förrädare mot den andra. Folket uppmuntrades härtill genom löften om befordringar, om nådebevis,

---

1) Se **16.** 230. Vi veta icke, om det var den, som Lindskiöld redan 1686 utarbetade, eller ett nytt förslag af Gyldenstolpe.

2) Se **16.** 230.

om andel i böterna, om förtigande af angifvarens namn o. s. v. Det hela hade någon likhet med de illa beryktade *delatorerna* under romerska kejsaretiden. Otvifvelaktigt är dock, att, ehuru åtgerden var både misslyckad och klandervärd, har dock Karl vidtagit densamma i en slags välmening. Ordning och laglydnad var nämligen en sak, som han sökte befrämja och trodde sig böra befrämja på alla möjliga sätt; äfven på detta. Han tycktes uppfatta saken så, som borde enhvar redlig medborgare vara äfven moraliskt förpligtad att på samma sätt som styrelsen utspana och till straff befordra hvarje brottsling och att äfven såmedelst bidraga till ordningens upprätthållande i landet. Att de för sådant ändamål vidtagna åtgerderne å en annan sida sårade eller förslöade rättskänslan; — att de störde all trefnad och förtroende medborgare emellan; — att de lätt kunde af enskild ovilja och hämndlystnad missbrukas; — allt detta tyckes hafva helt och hållet undfallit konungens blickar. Men, han bedref detta slags spioneri, icke blott mot verkliga brott, utan ock mot hvarje äfven i förtroende yttradt missnöje med hans förfaringssätt, till och med mot hvarje ogillande åtbörd. Det djupt föraktliga och tadelvärda häri hade aldrig bort undfalla hans blickar.

Fastän Karl sökte på allt sätt frammana, uppmuntra och befrämja ett dylikt angifveri och ömsesidigt bespejande, lyckades han dock aldrig att få det antaget bland svenskarna.

NIONDE KAPITLET.

OM LAGSKIPNINGEN.

Då Gustaf Adolf stiftade Svea hofrätt, var afsigten att genom denna inrättning åstadkomma en högsta domstol, genom hvilken konungen skulle befrias från den mängd

rättegångar, som förut blifvit till honom vädjade. Men svenska folket kunde icke på många år lägga bort sin urgamla sed att betrakta konungens person såsom högsta och slutliga domaren i deras tvister. Snart blefvo derföre regenterna omigen öfverlupna af en hop personer, hvilka sökte ändring också i hofrätternas utslag. Deras begäran bifölls. Dylika så kallade revisjoner företogos derföre i rådet och under kansliets ledning; men spillde mycken tid. Då Per Brahe 1641 blef riksdrots, sökte han för detta ändamål inrätta en serskild beredning med egna ämbetsmän, som skulle i rådet föredraga ärenderna. År 1660 ville han för samma ändamål hafva ett serskildt kollegium, stående öfver alla hofrätterna och med drotset till ordförande och högsta vårdare af lagskipningen inom fäderneslandet. Förslaget kunde icke i sin helhet genomdrifvas. Det lyckades likväl Brahe och hans år 1663 ordnade justitie-revisjon att afsluta en mängd rättegångar, hvilka lågo qvar sedan Karl Gustafs krigstider. Under sista åren af riksförmyndarnes regering började åter lagskipningen att slappas och rättegångarna att lemnas oafgjorda. Ungefär på samma sätt gick det till under Karl den elftes ungdoms- och krigsår. Men efter 1680 utvecklade konungen i detta hänseende en ganska ovanlig och berömlig verksamhet. Han arbetade med ofta nämnde rättegångar den ena dagen, veckan och månaden efter den andra 1) och lyckades sålunda att inom några år göra slut på den stora skara efterliggande mål, som han fått i arf från föregående styrelser 2).

I öfrigt ordnade han domsagorna, förböd lagmän och häradshöfdingar att lemna sina ting, förrän alla utslag voro afkunnade; likaså, att vid domstolarna använda latinska

1) Jfr. 16. 185.

2) Författaren bör tacksamt erkänna den myckna hjelp, han i kapitlen om lagstiftningen och lagskipningen haft af Hr J. A. Posses Bidrag till Svenska Lagstiftningens historia; en ganska förtjenstfull fortsättning af de dyrbara verk, som H. Järta och J. J. Nordström i samma väg lemnat.

ord eller sådana uttryck, som allmogen icke kunde förstå. Åtskilliga behöfliga ändringar infördes i bestraffningssättet. När t. ex. förut någon person blifvit dömd till gatulopp, hade verkställigheten skett i städerna af borgerskapet och på landet af allmogen; hvilka båda samhällsklasser, för sådant ändamål, blifvit med spön i händer uppställda i långa rader utefter gatorna eller vägarna. Detta bjöd mer och mer emot för det allmänna tänkesättet och i trakten kring Jönköping begynte folket draga sig undan. Karl biföll deras yttrade önskningar. Borgare och bönder befriades från det blodiga åliggandet, hvilket i dess ställe uppdrogs åt soldaterna.

Vanligtvis lade dock Karl den elfte icke fingrarna imellan hvarken vid dom eller verkställighet. Ganska ofta får man läsa om stränga, till och med blodiga straff. Böter, spöslitningar, gatulopp och till och med afrättningar vankades något hvar gång. Här gällde i all sin kraft det gamla språket, *att öfverheten bär icke svärdet förgäfves*. I den då utkomna nya katekesen och enligt tidens anda skref också erkebiskop Svebilius: *vredgas må man ock öfver dem, som illa göra, och hata det, som syndigt är*. Tydligt är, att Karl ansett dessa straffande åtgerder som en vigtig del af sin konungsliga pligt, och stundom hörde man honom tala om nödvändigheten af att *rensa landet från missdådare och ogerningsmän*.

En så sträng lagskipning borde verksamt bidraga till upprätthållande af ordning och sedlighet i landet. Otvifvelaktigt har detta också varit händelsen, fastän inga listor från den tiden utvisa brottens ökade eller minskade antal. Det karolinska tidehvarfvets rena, om än råa seder; dess allvarliga tänkesätt; dess varma oskrymtade gudsfruktan; allt detta lefver dock i svenskens minne och välsignelse, likasom det, välgörande och stärkande, lefde i verkligheten, och gaf folket-kraft att bära de utomordentligt tunga bördor, som Karl den tolftes regering lade på dess skuldror. Det var, erkännom det! Karl den elftes både envälde och fadersvälde och beggederas både stränghet och välmening,

som till nämnde ädla och kraftfulla sinnesstämning uppfostrade svenskarna. En så allvarlig lagskipare, som han, har kanske aldrig setat på Sverges tron.

TIONDE KAPITLET.

ÄMBETSVERKEN OCH STATSREGLERINGEN.

Af Karl den elfte blefvo flere nya och behöfliga ämbetsverk inrättade, bland hvilka bör i synnerhet märkas statskontoret. Dess befattning vardt att mottaga, ansvara och enligt föreskrift utbetala alla statens medel. Inga summor fingo derifrån aflemnas, som icke voro antingen upptagna i den för året gällande staten, eller ock af konungen sjelf och genom skriftlig anordning begärda. Men om något hans bref fanns stridande mot samma statsreglering, ålades kontoret att före utbetalningen göra deremot underdåniga påminnelser; ty Karl antog sjelf den händelsen möjlig, att åtgerdens lagstridighet kunnat undfalla hans blick.

De gamla ämbetsverken blefvo förenklade och förbättrade. Borgen och säkerhet begynte allmännare fordras för erhållande af uppbördssysslor. — Under de förra oordningstiderna hände stundom, att, i mannens frånvaro, sköttes ämbetet af hustrun. Sådant hade till och med inträffat med kaptens-sysslorna vid amiralitetet. Karl förbjöd allvarligen ett dylikt missbruk, och befallte, att för hvarje frånvarande ämbetsman skulle alltid en ordentlig ställföreträdare tillsättas 1). — Utförandet af domar eller beslut påskyndades; och för alla ämbetsverk och ämbetsmän utfärdades omständliga förhållningsbref, genom hvilka konungen sökte ordna deras verksamhet och göra den för landet så nyttig som möjligt.

---

1) Kgl. Bref. d. 1 Aug. 1690; meddeladt af hr grefve P. Sparre.

Ämbetsmännens aflöning hade under föregående tider gifvit anledning till många och allvarsamma påminnelser. Några åtnjöto för mycket, många för litet; och hvad värst var, lönerna utföllo ganska oordentligt och uteblefvo stundom flere år efter hvarandra. Denna villervalla var tämligen gammal; men ökades än mer under Kristinas och Karl Gustafs tider. Allravärst blef det under Karl den elftes krigs- och ungdomsår. Man tillgrep alla möjliga medel för att fylla härens behof. En stor del af presterskapets vederlag blef tagen, likaså hofrättsherrarnas och andra ämbetsmäns löner; och allt detta, som det synes, fullkomligen godtyckligt. De högre värdigheternas innehafvare fingo lida än mer, och riksråd funnos, som icke på många år utbekommit sin lön 1). Detta inverkade ganska ofördelaktigt icke blott på ämbetsmännen sjelfva, utan ock på deras sysslor; och 1680 yttrades till och med af ständerna den önskan, att åtskilliga statens tjenare skulle blifva bättre underhållna. Karl insåg behofvet häraf, hvarföre verkställigheten snart också följde. Läsaren erinrar sig måhända villervallan och tvisterna angående statsregleringarna under riksförmyndarnes sista år 2). Sedan Karl den elfte 1680 fått fred och tid, magt och medel, blef der en helt annan ordning. Han började att sjelf hvarje år deltaga i statsregleringens uppgörande, dervid noga granskande hvarje punkt, jemnförande utgifterna mot inkomsterna och sysslans lön mot sysslans vigt. Derefter bestämdes, huru mycket en hvar skulle hafva, och hvarifrån medlen skulle tagas. Vanligtvis var det på Kungsör, som han tillhopa med några sina förtrogna utarbetade dessa statsregleringar. Sedermera höll han ock hand öfver, att de sålunda gifna och noggranna bestämmelserna blefvo lika punktligt iakttagna. Från denna tid utbekommo derföre ämbetsmännen sina löner rigtigt och ordentligt. De voro tillräckliga, men icke stora. *I min tjenst kan man blif-*

1) Rådsprot. d. 30 Juni 1680.
2) Se **II.** 110—124.

na salig, men icke rik, brukade Karl esomoftast säga och efter Gustaf Adolf upprepa. I bevillningar fingo ock samma ämbetsmän länge åt kronan återbetala en tiondedel, stundom en femtedel af den bekomna lönen.

Emellertid var ännu ingen bland dessa statsregleringar byggd på några säkra, en gång för alla bestämda grunder. Serskildt och nästan för hvartenda år måste man enligt för hand varande tillgångar bestämma lönernas mängd och storlek, och i synnerhet anvisa den ränta, hvarifrån de skulle tagas. Sådant medförde mycken oreda och osäkerhet, och för hvarje år ett nytt besvär. Karl uppfattade derföre den stora tanken att ordna äfven denna vigtiga del af förvaltningen, och att uppgöra en statsreglering, som hvilade på orubbliga grundvalar och tillgångar och derföre kunde blifva en gång för alla gällande. Detta gick också numera mycket lättare än förut; sedan nämligen reduktionen gifvit medel till löner och kronogods till boställen. Från 1690 och sedermera allt framgent arbetade Karl ganska flitigt för att komma till detta stora mål. Man fick snart färdiga en mängd dylika stater, t. ex. för högskolor, domkapitel, gymnasier, hospitaler, städer o. s. v. År 1696 blef verket ändtligen i det närmaste afslutadt 1), och vissa bestämda gårdar och medel en gång för alla anvisade till boställen och löner. Likasom hären genom indelningarna, så fingo ock de öfriga ämbetsmännen sin aflöning ordnad och stadgad genom denna statsreglering. Den blef ock högeligen beundrad och kallad ett storverk, nära nog jemnförligt med det mycket omtalade indelningsverket.

Man finner, att under Karl den elftes regering hafva statsutgifterna blifvit ganska mycket höjda, och blott på de 11 åren från 1686 till 1697, med icke mindre än nära 2 millioner daler s. m. årligen. Det är troligt, att

1) Stats-kont. ark., hvarest anordningarna och de personella staterna finnas utförliga och af Karl den XI:s egen hand undertecknade; bland andra också den vidlyftiga för år 1696.

en stor del af denna dryga tillväxt har uppkommit genom dels de nya sysslor, dels de förbättrade lönevillkor, som konungen ansåg nödiga för en ändamålsenligare styrelse af landet.

Ty om Karl åt sina ämbetsmän skaffade ordentliga löner, så tillhöll han dem ock att ordentligen göra sin tjenst. De långa jul-, påsk- och midsommarslof m. m., som riksråden förut togo sig 1), blefvo dels afskaffade, dels betydligt förkortade 2). Vissa dagliga arbetstimmar bestämdes, och dessa många nog; i synnerhet i de angelägnare verken. I reduktionen t. ex. skulle sekreteraren vara på ämbetsrummet kl. 7 om morgonen och de öfriga kl. 8, och sedermera arbeta till kl. 12; likaledes på eftermiddagen från tre till fem, eller från tre till sex 3). Genom upprepade skrifvelser förmanades ämbetsmännen att ordentligt iakttaga de föreskrifna arbetstimmarna. I ett af dessa bref tillade Karl med egen hand: »*kåmandes om mårgon presis klåkan 8 up och äftermidagen klåkan 3.*» Men huru han ock stafvade sina bref; följden blef dock, att ämbetsmännen i allmänhet *kåmo presis äfter klåkan.* De, som någongång sölade, och än mer, de som skolkade, fingo afdrag på sina löner 4). Karl vakade noga och strängt öfver verkställigheten. Genom en lönntrappa kunde han från sina rum när som häldst komma ned till de på slottet varande ämbetsverken. Det hände ofta, att han gjorde sådana påhälsningar stundom tidigt om morgonen; och olycklig den, som då icke fanns på sin plats. Ofta kunde han vid sådana besök sitta hela timmarna bredvid en kamrer eller annan tjensteman, noggrannt följande dennes göromål och ärendernas gång. Att så vaka öfver alla var dock en omöjlighet. Vigtigare ämbetsmän och verk skulle derföre

---

1) Se 14. 154.

2) Rådsprot.

3) Redukt.-kansl. kongl. br. till redukt.-kommiss. d. 4 Dec. 1684 och d. 17 Dec. 1687.

4) Redukt.-kommiss. prot. d. 5 Mars 1689.

en gång i månaden, stundom en gång i veckan redovisa för ärendernas gång och för hvad som blifvit undangjordt; till och med, att de ofta måste till granskning medtaga sina dagböcker och afslutade räkenskaper. Med lika kraft vakade han öfver ordningen i landsorterna. Under sina resor talte han än med den ene än med den andre, sökande på allt sätt få kunskap om verkliga tillståndet. En mängd missbruk blefvo snästa och afskaffade. Häradshöfdingar och lagmän fingo befallning att icke låta tingsmenigheterna vänta på sig, utan alltid börja vid bestämd timme. Landshöfdingarna blefvo strängt efterhållna, likaså alla andra tjenstemän. Allvarsamma, snäsande till och med hotande skrifvelser vankades, så snart fel eller försummelser upptäcktes; och i sådant fall gjordes ingen skilnad mellan högre och lägre. Presidenter, generaler, landshöfdingar och biskopar fingo mottaga lika skarpa skrapor som kamrerare, kaptener, fogdar och kyrkoherdar. Mycket värre blef det, när man råkade ut för konungens muntliga tillrättavisningar, i synnerhet, om han var vid dåligt lynne. Vid sådana tillfällen kunde knappt någon värdighet rädda från käppen. Om lättja, liderlighet eller oordningar i högre grad förekommo, blef ämbetsmannen genast och utan krus afsatt; likaså om han lemnade gifna föreskrifter utan verkställighet. Karl tålde icke hos andra och allraminst hos statens tjenare den ringaste olydnad mot lag eller konung. *De skola se,* sade han, *att de icke hafva någon narr för sig.*

Men var ämbetsmannen rättskaffens och duglig, då hade han ock i Karl den elfte en konung, som skaffade honom aktning och lydnad både hos folket och hos underordnade tjenstemän. Också här använde han ungefär samma tankegång, samma ord. *Folket,* sade han, *skall se och besinna, att de i mina landshöfdingar, biskopar och öfverstar icke hafva för sig några narrar att leka med; utan män, som äga att i konungens stad bjuda och befalla.* Åt dylika pålitliga herrar lemnade han ganska mycken magt. Voro de biskopar, så fingo de nästan sjelfrådigt tillsätta skol- och ofta prestsysslorna. Underordnade

ämbetsmän och verk, som på något sätt eller i småsaker krånglade mot sina förmän, blefvo kraftigt snästa. Så gick det t. ex. med stadsstyrelserna i Göteborg och Karlstad, hvilka satt sig upp mot vederbörande landshöfdingar.

Sedan Karl på sådant sätt regerat några år bortåt, framstod en märkbar förändring i alla dessa förhållanden. Hela staten började gå, som ett urverk, i bestämd och regelbunden ordning och takt. Försvunnen var den fordna villervallan, det fordna vacklandet mellan slapphet och sjelfsvåld; detta olycksbringande tänkesätt, som hvarken förstår att lyda eller befalla. Karl verkliggjorde skaldens ord; ty »*det vardt ordning ibland svenske männer, och magt och lydnad blefvo åter vänner*». I allt, som var rätt, lagligt och för fäderneslandet nyttigt, vande sig förmannen vid den tanken, att det var hans både pligt och rättighet att befalla; och likaså den underordnade, att det var hans både pligt och nytta att lyda; och detta i alla grader och förhållanden, från bondens myndighet öfver tjenstedrängen till fältmarskalkens öfver generalen. Karl den elftes regering har i sådant hänseende medfört en utomordentligt hälsosam inverkan på svenskarna.

Kastom tillbaka en granskande blick! Hela tjenstemannaskaran fick genom statsregleringen sin aflöning ordnad och genom utförliga förhållningsbref sin verksamhet bestämd. Noggrannhet och drift infördes i alla vägar; och hela folket, så högre som lägre, vandes vid ordning, lydnad, arbetsamhet och gudsfruktan.

Se der en rad af evärdliga förtjenster! Ingen regent har i denna väg varit för vårt fädernesland mera nyttig än konung Karl den elfte; knappt att en och annan kan nämnas vid hans sida.

Det låg dock i sakens natur, att sistnämnde förhållanden skulle lätt kunna missbrukas. Karl den elfte hade för hela samhällsskicket beräknat egentligen blott en enda drifkraft. Denna var konungens person, hans klara blick, varma fosterlandskärlek och otröttade kraft. Hos Karl den elfte funnos i synnerhet de båda sednare egenskaperna i

ovanligt hög grad, och derföre giok statsvagnen i det hela rätt väl, fast ofta nog långt utom de rätta hjulspåren: Sjelf gjorde Karl många och stora misstag i fråga, om hvad som var rätt eller nyttigt. Ofta blef ock hans förtroende sviket och i hög grad missbrukadt, t. ex. af en Örneklou, Hastfer m. fl., till och med af en Bengt Oxenstierna. Det berättas ock, att många ämbetsmän hafva med stöd af den konungsliga myndigheten huserat i landsorterna på ett ganska våldsamt och olagligt sätt, samt att folket icke vågat klaga deröfver af fruktan att få det än värre; om nämligen den brottslige lyckades inbilla konungen, att klagomålen voro alster af blott sjelfsvåld eller sturskhet.

Detta redan i Karl den elftes kraftigaste mannaår! Huru skulle det gå, när ålderdomssvagheten började infinna sig? Huru skulle det gå under en konung, som saknade Karls välmening, mod och ihärdighet? Man kunde lätt förutse, att många tjenstemän skulle under sådana omständigheter komma att tillåta sig sjelfsvåld, öfvermod och förtryck. Folket hade visserligen blifvit befriadt från adelns, men i dess ställe nedböjdt under ämbetsmännernas välde.

Antecknom ock ett par andra omständigheter, som härmed stodo i nära sammanhang! Svenska folket hade i äldsta tider utöfvat ett slags sjelfstyrelse, och deltagit i de allmänna ärendernas vård. Detta skedde dels genom härads- och landskapstingen, dels genom en så långt utsträckt fadersmagt och husbonderätt, att den i några fall företrädde och ersatte den lagskipning, som i sednare tider blifvit anförtrodd åt staten och dess ämbetsmän. Men denna gamla riktning till sjelfstyrelse försvagades och minskades mer och mer, såväl genom landskapstingens förvandlande till allmänna herre- och riksdagar, såsom ock och i synnerhet genom konungarnas från och med Gustaf Wasa växande magt. Återupplifvandet af den fordna vanan öfverensstämde ej heller med Karl den elftes lynne och enväldiga åsigter. Han ansåg det tvärtom vara sin både rättighet och skyldighet att vårda och styra alla offentliga angelägenhe-

ter. Ju mer han hade fått sträfva för att komma till magten, desto mera vigt lade han på hvarenda dess punkt. Envåldets grundsatser hvilade dessutom hos honom på en slags både religiös tro och välmenad rättskänsla. Tidsandan och en hop prester ingåfvo och underhöllo den första åsigten. Den sednare alstrades af omständigheterna. Han såg den ringa framgång, hvarmed råd, ständer och andra lägre myndigheter vårdat rikets och undersåtarnes välfärd. Han tyckte sig hafva för sådant ändamål långt mer både vilja och förmåga, och derföre också rättighet. Härtill kom det brinnande och outtröttliga verksamhetsbegär, som låg i hans lynne. Ledd af dessa omständigheter åtog han sig att ensam tänka och handla för hela samhället, och att besörja alla dess angelägenheter. Detta sökte han verkställa genom sina ämbetsmän, hvilka i egenskap af konungens ombud skulle vara likasom nervtrådar, de der från hufvudet, från magtens medelpunkt gingo till hvarje del af statskroppen. Så vidt ske kunde, sökte han hålla alla dessa trådar i sin egen hand och icke tillåta någon annan deras rörelse, än den, som utgick från honom sjelf. Han ryckte derföre till sig och till sin enskilda handläggning så många angelägenheter, till och med så många enskildheter, som möjligt. De missnöjda anmärkte, att icke en enda trumma, icke en pik, icke en soldatsko fick utlemnas, knappt någon enda beställning för det allmänna göras, utan konungens serskilda hörande och befallning. De påstodo, att gunstlingarne med flit läto honom inveckla sig i dessa småsaker, på det han sålunda skulle hindras från att öfverskåda det hela 1). Man har anmärkt, att Sverges konungar äro öfverhopade och deras tid ofta onödigtvis upptagen genom en stor skara mindre vigtiga regeringsbestyr, hvilka lätteligen och rätteligen kunnat öfverlemnas åt andra, åt ämbetsmännen eller menigheterna. Detta är i mycket en lemning från Karl den elftes tid och en följd

1) Bondeska arkivet på Säfstaholm. Schwedisches Staatsperspektiv.

af hans regerings- och reglementerings-begär. — Men det han nu icke kunde sjelf och personligen medhinna, det skulle förrättas af ämbetsmännen, såsom hans ombud, och på hans vägnar, och med hans magt, och på det sätt han föreskrifvit. All myndighet, all rörelse skulle i sjelfva verket utgå från honom, och från honom ensam. Ingen konung har kraftigare än han befordrat det så kallade centralisations-systemet.

Härigenom föll den gamla sjelfstyrelsen mer och mer i glömska och förslappning. Dertill bidrog ock dess egen beskaffenhet, sådan den nämligen dittills uppenbarat sig. Redan i de äldsta tiderna hade denna magt troligen och i betydlig mån hvilat på en slags aristokratisk grund; d. v. s. legat i händerna på de rikare och anseddare jordägarne, de så kallade *storbönderna*, den tidens jord-drottar. Dessa voro väl de, som mest infunno sig på landskapstingen och derstädes med sin öfvervägande magt afgjorde besluten. Äfven i sina hus och hemorter hafva de herrskat öfver trälar och underhafvande med en husbondemagt, som var godtycklig nog. Denna den gamla hednatidens sjelfstyrelse utbildade sedermera sin aristokratiska beståndsdel, och det i både allmän och enskild väg. Storbönderna, de rikaste och mägtigaste bland allmogen, förvandlades snart till frälsemän och utgjorde en betydlig del af sednare tiders adel. I denna nya gestalt bibehöllo de sin fordna vana att vilja leda landskapsting och riksdagar, och i och med detsamma rikets hela styrelse. Ur dessa förhållanden uppväxte slutligen riks-råds-ämbetet såsom kronan och högsta spetsen 1) af denna aristokratiska sjelf- och riksstyrelse. Äfven i det enskilda förhållandet sökte samma adel att också under kristna tiden genom hirdskrån eller gårdsrätter och längre fram genom den grefliga domaremagten bibehålla samma lagstiftnings- och lagskipnings-magt, som de gamla hedniska odal- och storbönderna innehaft öfver sina underhafvande. Detta

1) Se **16.** 88—96.

aristokratiens inflytande på lagskipningen ökades äfven derigenom, att häradshöfdinge- och lagmanssysslorna fallit nästan helt och hållet i händerna på riddterskapet. Man sökte slutligen mer och mer att genom ordentligt skrifven lag stadga och stadfästa denna slags från fordomtima häfdvunna sjelfstyrelse både i allmänna och enskilda angelägenheter.

Men dess öfvervägande aristokratiska beståndsdel stod å en annan sida i öppen strid mot den demokrati, den riktning till folkvälde, som i Sverges äldsta tider var likaledes ganska mägtig, och som under medeltiden aldrig kunde helt och hållet qväfvas, och som nu på 1600-talet med förnyad kraft uppvaknade hos ofrälseständen. Utom förut angifna orsaker till detta uppvaknande, till denna nya företeelse, vilja vi här påpeka ett annat och till samma mål bidragande förhållande. Hittills hade man med något tålamod underkastat sig frälsemännens öfverlägsna inflytande på sjelfstyrelsen, sålänge nämligen dessa företräden voro förenade med stora jordbesittningar; och sjelfva adelskapet derjemnte rörligt, så att det kunde vinnas eller förloras i följe af fullgjord eller underlåten rusttjenst. Den omständigheten, att en hvar kunde blifva frälseman, så snart han sjelf ville och mägtade uppfylla sistnämnde åliggande, denna frälseståndets för alla öppna tillgänglighet minskade oviljan mot dess företräden. Dessutom funnos i äldre tider få, och intill 1625 blott 131 slägter, som åtnjöto sådana frälsemannarättigheter. Missnöjet med deras magt hade derföre icke varit så allmänt, så till alla punkter trängande. Nu, år 1680 hade förhållandet blifvit helt annorlunda. På den korta tiden af de sista 55 åren hade antalet af adliga ätter blifvit åttadubbladt. Ty numera funnos till och med 1,071 1) sådana, och i hvarje vrå af riket stötte man på någon dylik herre, som der utöfvade sin gårdsrätt, sin godtyckliga lagskipning. Dessutom hade sjelfva egenskapen af frälseman undergått en vigtig och väsendtlig förändring, som noga bör märkas. Den var for-

1) De utdöda inberäknade.

dom och i hufvudsaken oberoende af födseln, men bunden vid större jordegendom och betingad af fullgjord rusttjenst. Nu hade adelskapet tvärtom blifvit bundet vid börden och oberoende af egendomen och rusttjensten. Det var genom flera omständigheter, men i synnerhet genom Johan den tredjes stadgar och genom riddarhusets ordnande på Gustaf Adolfs tid, som denna förändring skedde. Adliga rättigheterna hade tillförene ett slags försvar i den rikedom och den rustningstunga, som de förutsatte. Men hädanefter såg man uppträda en stor mängd personer, som icke utgjorde någon rusttjenst, icke hade någon egendom; men som likvisst åberopade sina adliga fri- och rättigheter; fastän för de samma icke kunde framtes något annat skäl, än tillfälligheten af adliga föräldrar. Detta kunde ej annat, än såra ofrälsemännens rättskänsla. Den häftiga ovilja, som sistnämnde samhällsklass vid ifrågavarande tid och nu mer än förut ådagalade mot frälseståndet, blef tvifvelsutan och till en icke ringa del förorsakad genom ofvan uppräknade tvänne förhållanden. Först nämligen genom adelns brådstörtadt ökade antal; och för det andra genom den nu omtalade förändringen i adelskapets natur. Till hvad vi förut anmärkt om orsakerna till frälseståndets fall under Karl den elftes tid, hafva vi härmedelst velat påpeka sistnämnde nu angifna, men förut ej tillräckligt beaktade omständighet.

Återvändom till frågan om sjelfstyrelsen! Såsom sagdt är, hvilade denna till en stor del på bördsaristokratisk grund, och hade derigenom i folkets ögon förlorat mycket af sin vigt och af sitt värde; detta redan för sjelfva grundsatsens skull, och än mer genom utöfningen. Man klagade nämligen, att vid den sistnämnde ådagalades ofta en i ögonen fallande väld för adliga ståndsbröder. Om nu rättigheten till magt skulle nödvändigt hvila på tillfälligheten af börd, så ville ofrälsestånden häldre erkänna, häldre underkasta sig denna grundsats, denna slags magtfullkomlighet hos en enda person, hos den ärftliga konungen, än hos en hel samhällsklass, hos den ärftliga adeln.

Konungen, trodde man, skulle genom sin höga ståndpunkt vara upplyftad öfver hvarje frestelse till partiskhet för den ena eller andra delen af sina undersåtare. Man älskade derföre mer en enväldig konungastyrelse, än en bördsaristokratisk sjelfstyrelse. Äfven detta förhållande var en bland orsakerna till den eftergifvenhet, hvarmed svenska folket tillät Karl den elfte göra konungamagten till förmyndare för alla slags allmänna angelägenheter; orsaken till den slapphet, hvarmed samma folk tillät samma herre afsnäsa hvarje försök att göra den andra statsmagten och den andra åsigten, näml. folkets sjelfstyrelse, gällande. Genom dessa omständigheter blefvo emellertid alla icke ämbetsmän afvända, till och med skrämda från hvarje inblandande i offentliga värf. Det uppfostrades ett slägte, som betraktade den enskildes deltagande i dylika angelägenheter såsom dels onödigt, emedan sådant ålåg ämbetsmännen, dels oloftigt, emedan det stridde mot den rättighet, konungen hade att ensam ordna alla sådana ärender.

ELFTE KAPITLET.

OM BERGVERKEN.

Karls utmärktaste regentvärde visade sig i den ordning och drift, som han införde i alla slags ämbetsverk. Med hänsyn till näringarnas befrämjande var han deremot mindre lycklig. Hans outtröttliga åhåga att ingripa i och efter sitt sinne ordna allt, äfven de minsta omständigheter, var måhända den egenskap, som gjorde, att han lyckades i ena och misslyckades i andra hänseendet.

Svenska bergverken 1) hade från och med Gustaf

1) För flere bland nedanstående uppgifter hafva vi att tacka hr bergsrådet Berndes, hvilken ur enskilda samlingar och bergskollegii arkiv desamma benäget meddelat.

Adolfs regering och sedermera allt framgent haft ett ganska lysande tidehvarf. Dertill bidrogo de många främlingar, som blifvit inlockade i landet, och hvilka genom sin erfarenhet och sina rikedomar betydligen uppdrefvo nämnde rörelse. Framgången befordrades ock genom förhållandet i England, hvarest träkol började tryta för likartade der varande anläggningar. Deraf höjdes priset på det svenska jernet, så att ett skeppund, som år 1613 kostade blott 4 r:dr, steg småningom och 1678 ända till $40^2/_3$ allt r:dr specie. Svenska bergshandteringen fick äfven i många år hugna sig af en utmärkt skicklig och nitisk styresman, nämligen presidenten Erik Flemming, hvilken blifvit i sin väg kallad *den ojemnförlige* 1). Det var också under hans ledning, som norrländska bergverken började komma i någon betydligare verksamhet. Hans bana som president i bergskollegium fortgick från 1652 till 1678 och således ett godt stycke in i Karl den elftes regeringstid.

Sistnämnde konung omfattade ifrågavarande ärender med mycket nit och sökte på sitt vanliga sätt ordna alla dit hörande förhållanden. Vi vilja med en hastig blick öfverskåda ställningen.

Vid Sala silfvergrufva blefvo åtskilliga förbättringar införda af Baltasar Grill. Men omkring 1675 aftogo ådrorna märkbart, så att tillverkningen föll från 8 eller 5000 utföre och ned till 4 eller 3000; till och med ett år till blott 1,622. Konungen öfverlemnade år 1682 detta verk helt och hållet åt kringliggande bergslag. De andra silfververken voro jemnförelsevis obetydliga.

Falu kopparfält gaf i början rik behållning. Årliga tillverkningen var mellan 10,000 och 16,000 skeppund. Grufvan hade emellertid blifvit bearbetad på ett ganska oförsigtigt sätt; deri nämligen, att man icke qvarlemnat tillräckligt antal pelare för att uppbära det öfverliggande berget. Flere gånger inträffade smärre och varnande gruf-

1) Incomparabilis.

ras, utan att likväl felet rättades. Men midsommarsdagen 1687 instörtade på en gång den betydligaste och bästa delen af grufvan. Dervid blefvo schakten uppfyllda, vattenkonster och andra nödiga inrättningar förderfvade och grufvans malmtillgångar oåtkomliga. Bergsmännen sjelfva saknade tillräckliga medel att rensa djupet eller upptaga nya malmstreck; och delägarne ville, såsom man sade, gerna bortskänka sina lotter, endast för att slippa ansvaret. Men med sin vanliga kraft tog Karl den elfte saken om hand. Verket fick ett understöd af 20,000 d. s. m. och derjemnte åtskilliga dryga inkomster, samt vigtiga fördelar och frihetsbref. Den eljest stränga reduktionen blef i afseende på härvarande bergsfrälse drifven med ovanlig efterlåtenhet. Deremot skulle också ägarne af sådan jord komma grufvan till hjelp. Slutligen blef der ock en lånebank inrättad. Genom dessa kraftiga handtag, upphjelpte Karl den elfte verket så lyckligt och följdrikt, att förlusten blef vida mindre än man befarat; ty tillverkningen nedsteg aldrig djupare, än till 8,741; men höll sig vanligtvis kring 9- eller 10,000 skeppund.

Jerntillverkningen gick framåt; men icke med någon serdeles fart. Antalet af hamrarne ökades visserligen i ena orten, men minskades ungefär till samma grad i någon annan. Deras antal år 1666 utgjorde 564, och 30 år derefter, eller år 1695, icke mer än 567. Man började dock mer och mer, att för hvarje hammare uppföra tvänne härdar, hvarigenom tillverkningen ökades. År 1683 ansågs den utgöra 150,000, men 1696 steg den till 228,526 skeppund.

De omständigheter, som hindrade bergshandteringens snabbare tillväxt, voro flera. Först den stränga renlärighet, som tidens anda, rikets presterskap och Karls egna grundsatser fordrade, och det med långt mera stränghet, än på Gustaf Adolfs, Axel Oxenstiernas och Kristinas tider. Denna mer och mer uppdrifna ofördragsamhet bortjagade eller afskräckte en mängd reformerta näringsidkare, hvilka eljest nu, likasom förut, velat härstädes nedsätta

sig och i nämnde yrken använda sina penningar och sin erfarenhet.

Andra hindret låg måhända i de skatter, hvarmed Karl den elfte började betunga också denna näringsgren, och i synnerhet stångjernstillverkningen. Sistnämnde rörelse hade förut blifvit uppmuntrad på allt möjligt sätt, och äfven genom en ganska låg beskattning. Masugnarna betalade åt kronan sitt tiondejern, men utlagorna på stångjernssmidet voro ganska ringa och berodde till en del på frivillig och enskild öfverenskommelse. Men Karl den elftes riksskattmästarelynne kunde icke i längden lemna en sådan inkomstkälla obegagnad. År 1683 uppgjordes en ny och allmän öfverenskommelse, om den afgift, som för stångjernssmidet borde erläggas. Den kallades *hammarskatt*. Karl ville bestämma densamma till två procent af tillverkningen; men stångjernspatronerna beviljade blott en. Konungen lät sig härmed nöja; dock endast tills vidare. Begäret efter ökade inkomster fortlefde; och sedan enväldet blifvit fullkomligen stadfästadt, väckte Karl år 1694 återigen fråga om, att, åtminstone i vissa fall, höja hammarskatten till 2 procent, och han var på vägen, att genomdrifva denna sin önskan, då hans bemödande blef afbrutet genom döden. — Redan förut, eller 1689, ålades jernverksägare att betala en viss summa för att få till koltägt begagna kronans allmänningar. Denna afgift kallades rekognition eller skogsöre. — Adeln hade förut varit befriad från all skatt af sina på frälsegrund anlaggda stångjernshamrar. Vid riksdagen 1682 måste likväl ståndet för desamma bevilja hälften, af hvad ofrälse brukeegare skulle komma att erlägga. År 1696, och efter fullgånget envälde, befallde Karl helt sjelfrådigt, att adeln skulle för samma sina frälsehamrar betala icke som hittills blott hälften, utan hädanefter en alldeles lika stor hammarskatt, som ofrälse jernverksägare.

Som ett tredje hinder för bergshandteringens framgång räkna vi de många föreskrifter, med hvilka man den tiden ansåg, att styrelserna borde ordna och leda hvarje

slags förvärf; men hvilka i stället ofta hindrade skötebarnets fria utveckling och tillväxt. Blickarna började väl att något klarna; men detta regeringens ofta småaktiga förmynderskap stod i allt för nära sammanhang med Karl den elftes vanor och envåldiga grundsatser och med hans ofta nämnda verksamhetsbegär, hvilket sökte att också på detta fält vara allt i alla. Deraf blef han ock stundom förledd till åtgerder, som för oss synas otroliga; och hvilka äfven då för tiden icke gerna kunde vara annat än skadliga. År 1689 blefvo t. ex. icke mindre än 84 stångjernshärdar i bergslagerna utdömda endast af det skäl, att de kunde taga kol och arbetare från tackjernsblåsningen.

Fjerde hindret kom från de svåra kaperier, genom hvilka i synnerhet England och Holland under åren 1689—1695 tillfogade Sverges handel en nästan oberäknelig skada. I följe af den rörelsens fortfarande stockning, som sålunda förorsakades, hade år 1693 priset på ett skeppund jern (ovisst om tack- eller stångjern), fallit från 6 till 3 r:dr; och kronans tiondejern blef flere år bortåt liggande osåldt, tills det ändtligen 1695 måste afyttras mot det låga priset af 10 d. k. m. för skeppundet.

Ofvannämnde, för riket i allmänhet högst förderfliga, kaperier bidrogo deremot att i en enskild landsort, nämligen i vestra Wermland, framdrifva stångjernssmidet på ett ganska märkligt sätt. Vester om Klarelfsdalen hade nämligen intill 1689 endast 6 hamrar blifvit anlaggda; men 1695 steg antalet till 24. På nämnde 6 år tillkommo således ej mindre än aderton nya hamrar, d. v. s. tre gånger så många, som förut i hela orten funnits; och man kan säga, att det är egentligen från samma tid, som dervarande stångjernsrörelse kan räkna sin uppkomst.

Orsakerna till denna ensidiga förkofran lågo icke blott i den ökade tackjernstillverkning, som de till bergslagen inflyttade belgiska slägterna lyckats åstadkomma; — ej heller i de stora, ännu föga anlitade koltillgångar, som i vestra Wermland förefunnos; — utan hufvudsakligen och allramest i den lätta afsättningen på Norrge; hvilken

under nämnde tid blef af serdeles stor vigt. Hela det öfriga rikets jernhandtering, likasom all annan rörelse, led nämligen ganska mycket genom Englands och Hollands kaperier, hvilka hindrade afsättningen och nedtryckte priserna. Men jernbruken i vestra Wermland kunde utan någon sådan förlust eller våda sälja sin tillverkning åt grannarna, åt norrmännen. Vid denna fria och tämligen oregelbundna rörelse visste äfven en och annan bruksidkare att undandraga sig åtskilliga afgifter, som vid en mer ordnad jernhandel måste erläggas. På grund af dessa förenade omständigheter uppväxte bruksrörelsen i det vestra Wermland med den utomordentliga fart, som vi redan berättat. Afbrottet blef sedermera lika hastigt och häftigt. Från och med 1696 till och med 1730 blef i hela Wermland icke en enda ny hammare anlaggd.

TOLFTE KAPITLET.

OM BORGERSKAPET.

Borgerskapet och städerna gingo under denna tid icke serdeles framåt. Orsakerna voro flere; t. ex. de höga bevillningar, hvilka från 1675 intill 1693 oupphörligt tryckte detta stånd, liksom adel och högre presterskap, och hvilka medtogo de tillgångar, som voro nödvändiga för nya och större företag; — äfvenså det nyssnämnda förmyndareskap, som regeringen allt framgent utöfvade; — vidare den osäkerhet i äganderätt, som reduktionen medförde, och som gjorde, att förmögnare personer mången gång ville häldre skrinlägga sina penningar, än begagna dem till större handelsföretag. De fruktade nämligen, att på det sednare sättet visa sin rikedom och dymedelst framlocka någon ny räfst. Mycket bidrog ock en viss skefhet i sjelfva tidsandan. Att ära den, som ära bör, var en sats,

som ännu icke fått vederbörlig utsträckning. Det svenska vikingalynnet bibehöll länge sin gamla ensidighet, att vilja uteslutande högakta krigaren och förakta krämaren. Borgerskapet sjelft delade denna falska åsigt och äflades att få sina söner anställda vid hären eller ämbetsverken, och sina döttrar gifta med herrar inom nämnde samhällsklasser. På sådant sätt gingo de förmögnaste och utmärktaste personligheterna ständigt öfver till andra yrken och borgerskapet blef qvarstående på en ganska låg punkt, ja så låg, att man numera knappt skulle kunna tro något dylikt. Under Karl den elftes krig och stränga utskrifningar hände det i några småstäder, att till och med rådmän togos till matroser; och vi hafva nyss omtalat, huru städernas borgerskap ofta måste som piskare tjenstgöra vid afstraffandet af till gatulopp dömde brottslingar.

I högre grad än någon annan hyllade borgerskapet den då rådande tidsandan; nämligen att man borde genom en mängd föreskrifter och inskränkningar binda handelsrörelsen och tvinga den att gå på vissa bestämda vägar, och genom vissa bestämda händer. Städernas egennytta väntade deraf stora fördelar, vanligtvis på andras bekostnad. Derföre arbetade de ock ganska ifrigt mot den så kallade landthandeln, och hade derom redan länge fört en häftig strid, för det mesta mot bruksägarne. Förhållandet fortgick äfven under Karl den elfte, hvilken gaf städerna tillåtelse att genom så kallade utridare söka upptäcka och till bestraffning framdraga dylika förbjudna landthandlare. Bemödandet att hindra jordbrukaren från all slags köpenskap hade gått än längre. Han hade t. ex. icke fått sjelf sälja sin säd åt bergsmannen eller bruksidkaren; ty detta var en handel, och all sådan skulle nödvändigt gå genom borgerskapet. Landtmannen hade derföre fordom måst afyttra sin säd till stadsmannen, hvarefter denne sålde varan till bergsmannen. Karls förmyndare afskaffade en så orimlig och skadlig omväg. Men i den fordna andan begärde dock borgerskapet 1680, att landtbrukaren, vare sig bonde eller adelsman, icke skulle få fritt och af

hvem som häldst uppköpa oxar och sedermera göda och försälja dem; ty en sådan näring tillhörde egentligen stadsborna. Karl gaf ett halft undvikande, halft afslående svar. Borgerskapet yrkade vidare och hade till en del genomdrifvit den lag, att ägare af jernverk icke fick sälja sin tillverkning till någon annan, än till en borgare. Likaledes blef det 1682 förbjudet för mångelskor att resa omkring i landet och uppköpa varor, och sedermera hålla dem till salu; *ty*, hette det, *bonden borde sjelf sälja sin vara i staden och till borgrarne.* Omkring 1681 lyckades borgerskapet att utverka förbud mot allmogens seglation, och man sökte likaledes lägga hinder i vägen för dess så kallade sockenhandtverkare 1). År 1689 utverkade Örebro-boarna en förordning, att Nerikes landtadel icke skulle få i staden uppköpa fisk och sedermera sälja den till hemmavarande grannar. Redan 1680 utlofvades, att ingen adelsman skulle hädanefter nämnas till borgmästare. Så var svenska folket på väg att utbilda sig till skarpt åtskilda klasser. Det var nära nog början till en kastinrättning. Adelsmannen skulle vara krigare eller ämbetsman, och ingenting annat 2), utom jordbrukare; presten blott prest, utan att sjelf blanda sig i annat eller låta andra blanda sig i religionsvården; — borgaren blott köpman eller handtverkare, utan att låta någon annan deltaga i dessa näringar; och bonden åkerbrukare, utan att få vända sig till andra företag.

Vi hafva redan omtalat, huru borgerskapet understödde Karl den elfte vid den statshvälfning, som åt honom gaf enväldet och reduktionen; — likaså huru han af tacksamhet i det längsta räddade samma stånd från flere hotande indragningar; — och slutligen, huru han de sista åren af sin lefnad ändå begynte att sjelf mot dessa sina

1) Riksark. riksdagsacta. Qvarto 1680.

2) Under Gustaf Adolfs och Axel Oxenstiernas tider ingingo likväl många högadliga herrar i de då vanliga stora handelskompanierna.

vänner anställa en djupt gripande räfst. Vi hänvisa läsaren till hvad i detta hänseende redan är anfördt 1).

Karl den elftes förhållande till borgerskapet var för öfrigt icke alldeles så vänskapligt, som till prester och bönder. Stundom föreföllo tämligen häftiga brytningar. Flera sådana äro redan i reduktionshistorien omtalade. Här må tilläggas en ny dylik, som inträffade vid 1680 års riksdag. Borgerskapet framkom med åtskilliga egennyttiga skråförslag, hvilka konungen till en del nödgades afslå, såsom vi förut nämnt. På samma gång fordrade han dock af samma stånd en utomordentligt hög bevillning 2). Men under anförande af riksdagsmannen från Askersund prutade borgerskapet häftigt och länge emot. Lindhielm kom dit med konungens befallning, att de skulle skynda sig; och talmannen Thegner ordade på det bevekligaste; men fåfängt. Askersundaren och hans vänner fortforo att ropa *nej!* Stockholms riksdagsmän framträdde dock slutligen och förklarade, att de för sin stad beviljade konungens fordringar. Detta föredöme verkade och saken gick igenom 3).

TRETTONDE KAPITLET.

OM HANDELN OCH NÄRINGARNE.

Föregående delar hafva visat, huru handel och näringar hade under riksförmyndarnes tid börjat småningom resa sig ur det djupa förfall, hvari de råkat under Karl den tiondes regering och krig 4). Af Karl den elftes skap-

1) Se 17. 263—270.
2) Se bilag. I.
3) Riksark. riksdagsacta fol. 1680.
4) Se 14. 163—169.

lynne kan något hvar ana, att han skulle med ifver omfatta dessa vigtiga föremål, samt också dervid ådagalägga sin ihärdiga kraft, sin varma fosterlandskärlek och sitt vanliga reglementeringsbegär.

Alla dessa egenskaper framträda också tydliga nog i de åtgerder, som vidtogos för handelns befrämjande. Fyrbåkarne blefvo till antal ökade och till inrättning förbättrade, och lotsverket nästan helt och hållet nyskapadt. Handelsvägarne lättades genom att ombygga slussarne vid Lilla Edet, och nybygga den förut nästan obrukbara Hjelmare kanal; — och slutligen genom att upprensa en hop vattendrag, på hvilka man skulle från vestra Wermland och Dal flotta timmer till Uddevalla-bolag och dess sågar m. m. Varf upprättades i flera bland rikets hamnar, och skeppsbyggeriet förbättrades genom de exempel, som slägten Sheldon i Karlskrona gaf. Likhet i mått, mål och vigt hade redan långt före detta blifvit påbjuden, men aldrig kunnat bringas till full verkställighet; ty folkets tröghet och gamla vanor lågo i vägen. Konungen antog nu en serskild uppsyningsman, som skulle resa kring landet och afskaffa sådana olikheter och oordningar.

All slags varuförädling stod ännu på en ganska låg punkt och var otillräcklig för landets behof. Man måste utifrån köpa kläde, pottaska, hattar, fransar m. m. och hade ej tillräckligt antal garfvare och sämskmakare, icke ens för de inom landet slagtade kreaturens hudar. Karl sökte omsorgsfullt gifva fart åt alla dessa och en mängd dylika näringar och handtverkerier.

Skråväsendet kom härvid naturligtvis i fråga. Om detsamma hade länge fortgått en häftig kamp. På ena sidan stod hufvudsakligen borgerskapet, som ifrigt försvarade den gamla inrättningen. På andra sidan uppträdde i synnerhet adeln såsom kämpe för näringsfriheten. Redan Axel Oxenstierna var mycket benägen för denna sednare, och det både i handel och handtverk. Äfven Kristina lemnade uppmärksamhet häråt. Den oss veterligen förste svenske man, som med allvar och följdriktighet ut-

veckläde nämnde lära, var dock Johannes Rising, en prostson från Risinge i Östergötland, och brorson till biskop Johannes Bothvidi. Han var en tid styresman öfver det amerikanska Nya Sverge; men blef, efter förlusten af samma nybygge, assessor i sjörätten. Denne Rising sammanskref under drottning Kristinas tid ett större verk, rörande handeln och näringarna. Det blef icke tryckt. Men sedermera gjorde han ur detsamma ett någorlunda vidlyftigt utdrag. Som villkor för handelns och näringarnas förkofran uppgifver han: 1:o religionsfrihet, dock med vissa gränsor; 2:o näringsfrihet, så att en främmande mästare må obehindradt, och utom eller inom gillen, idka sitt handtverk och söka sitt bästa; 3:o upphäfvandet af slutna 1) skrån eller slutna handelskompanier, ty de *äro landsens förderf;* 4:o upphäfvandet af alla yrkesrättigheter, som med andras uteslutande gifvas åt några vissa personer. *Man låte*, sade han, *tvärtom samma slags handtverkare gerna sätta sig ned bredvid hvarandra; ty då får man både bättre vara och bättre köp.* I allmänhet tillstyrkte han, att icke trycka handeln genom för tunga pålagor och tullar, eller genom några slags förhinder af monopolier, slutna kompanier 2) m. m., utan »*man löse, hvad fritt vara bör*». Skriften är för sin tid anmärkningsvärd, så väl genom framställningssättets renhet, som genom innehållets vigt; ty Rising såg långt framför sin tid, och mycket af hvad han redan då fordrade, har först i våra dagar hunnit till verkställighet. Han är stamfader för läran om svenska näringsfriheten.

Berörde, af Rising uppsatta, skrift låg länge undangömd, emedan författaren saknade medel till dess allmängörande. Slutligen kom uppsatsen till rikskansleren De la Gardies kännedom, hvilken år 1669 lät utgifva den från

---

1) D. v. s. bestämda till ett visst antal personer, som icke får öfverskridas.

2) Han föreslog dock i stället ett stort, för alla öppet och för hela Sverge gemensamt handelskompani.

trycket, och det på sin egen bekostnad. I allmänhet voro Karl den elftes förmyndare böjda för skråtvångets lossande, och genom dem upphäfdes den gamla inskränkning, som förut gjorde hvarje handtverk inom sig slutet. Vi hafva också redan omtalat 1) dessa herrars bemödande, att genom de så kallade *frimästarne* på Kungsholmen förbereda skråförfattningens upplösning. Detta skedde ungefär samtidigt med tryckningen af Risings skrift. Måhända stod det ena i sammanhang med det andra.

Såsom vi redan anmärkt, låg det i Karl den elftes både lynne och samhällsåsigter, att konungamagten borde ordna, styra och bestämma allt, äfven näringarna. Redan detta ingaf en viss benägenhet för skråförfattningar. Borgerskapet hade dessutom hjelpt honom sjelf till både reduktion och envälde. Han var på sätt och vis förbunden, att till återtjenst skydda deras skråvälde. Han gjorde det ock; och sådant ända derhän, att slutna skrån, hvilka hans förmyndare afskaffat, blefvo nu återigen införda. Vi hafva förut talat om det olagliga och svåra intrång, som borgerskapet led utaf adelns handtverkare eller så kallade försvarskarlar 2). Karl afskaffade det skadliga missbruket, så mycket möjligt var. Stundom gingo dock borgerskapets fordringar i detta hänseende ganska långt. Magnus Gabriel De la Gardie lät t. ex. hos en Stockholms-vagnmakare beställa en ny vagn; och på det att åkdonet måtte blifva så mycket snarare färdigt, fick hans enskilda vagnmakare bjelpa till vid arbetet och det på Stockholmsmästarens egen begäran. Häröfver blefvo denne sednares yrkesbröder mycket missnöjda och betraktade den adliga vagnmakarens biträde på den borgerliga verkstaden, såsom ett intrång i deras skrå och ämbete. De förbödo arbetet, pliktfällde kamraten och förklarade, att de hädanefter icke ville med honom dricka ur samma kanna. — Mot landtbrukares och främlingars handel utverkade borgerskapet

1) Se ss. 169, 170.
2) Se S. 105.

åtskilliga förbud och sökte äfven, såsom nämndt är, lägga hinder i vägen för alla handtverkerier på landet, och detta icke utan framgång; tills ändtligen 1686 församlingarne återfingo sin förra rättighet till egna sockenhandtverkare. Dessas rörelse inskränktes dock. År 1689 befallte Karl den elfte t. ex., att den sockenskomakare, som understod sig göra skor åt knektarne, skulle sjelf utskrifvas till knekt; och att den knekt, som understod sig drifva sådant yrke, skulle straffas med gatlopp; ty knekteskor finge icke göras af någon annan, än af den, som var dertill bestämd och berättigad. De soldater, som lågo i städerna, hade förut sökt näring och förtjenst genom åtskilliga handtverk. År 1683 förbjöd dem Karl den elfte att arbeta åt någon annan, än åt skråmästarne, och på något annat ställe, än i dessas verkstäder. Från en sådan allmän riktning gjordes dock ett och annat undantag till förmån för friare åsigter.

Egentligen taladt, äro slutna handelskompanier också ett slags skrån och höra mer eller mindre till samma uppfattning af näringsväsendet. Förut hade ock sådana varit tämligen allmänna här, likasom utrikes. Men handtverkeriskrået gynnade många tusen mästare och hade derföre lika många försvarare. Handelsskrået, de slutna kompanierna, gynnade i närmaste hand blott några få penningemän och hade således färre kämpar. Bolagens delägare, vanligtvis redan förut rika personer, bekommo ofta genom dylika inrättningar ganska stor vinst. Sådant ökade afunden och ogillandet. Mot de slutna handelskompanierna och mot alla slags monopolier yttrade sig ock allmänna tänkesättet vid riksdagen 1680 ganska högt. Såväl hemliga utskottet, som ständerna bådo konungen enhälligt, att, så fort ske kunde, afskaffa alla slika inrättningar; och han lofvade att så göra. Likväl blefvo några dylika verk dels bibehållna, dels återupplifvade; dock i mycket ringare antal än förut.

Regeringens förmyndarskap öfver handel och näringar blef drifvet ganska långt. Enligt dels ständernas, dels

enskilda menigheters anhållan, bestämde Karl de priser, mot hvilka vissa varor skulle säljas, t. ex. salt, säd, hö, m. m.; likaså, och på böndernas begäran, huru stor tull borde gifvas vid qvarnarna; huru stor lön en dräng eller piga borde erhålla, hvilket sednare skulle, med stöd af konungens allmänna stadga, uppgöras på häradstingen. Så begärde den tidens husbönder, att staten skulle bestämma lönevillkoren mellan arbetaren och arbetsgifvaren; en fordran, som i våra dagar blifvit yrkad, men ifrån en annan sida, nämligen från tjenstehjonets; och i en annan riktning, nämligen den socialistiska.

Det såmedelst erbjudna förmynderskapet åtog sig Karl icke ogerna, och han sträckte det tämligen långt. Han bestämde, huru många stångjernshamrar, som borde få anläggas, på det icke ett för stort antal skulle öfverdrifva tillverkningen och nedsätta priset. Han bestämde, huru många jerngrufvor, som finge i Dalarna bearbetas, på det icke allt för många dylika skulle taga dagsverkare, ved och kol från kopparverket. Han bestämde, huru mycket af sin skog skattebonden fick årligen svedja eller försälja; till och med huru många drängar han fick hafva på ett helt, ett halft, ett fjerdedels hemman o. s. v. Med ett ord, han sträckte kronans förmynderskap till en mängd företag, hvilka numera anses böra helt och hållet lemnas åt enskilda godtycket och omtankan.

Också i fråga om handeln uppenbarade sig Karl den elftes varma kärlek till fosterlandet och hans lifliga åtrå, att på sitt sätt förhjelpa det till lycka och välstånd. Han sökte vinna detta mål först och främst genom att, så mycket möjligt var, utestänga främlingarna och dymedelst försäkra sina svenskar om all handelsrörelse. I början, och innan fäderneslandet hade tillräckligt antal skepp och skeppsvarf, var det t. ex. lofgifvet att utrikes ifrån köpa fartyg; men längre fram blef detta förbjudet. Endast svenska sjökaptener fingo användas; men svenska båtsmän tillätos icke taga främmande tjenst. Huru han på slutet af

sin lefnad förjagade en hop utländska köpmän, skall framdeles omtalas.

Till väntad vinst för fäderneslandet fortsatte också Karl den elfte det gamla bemödandet att draga ryssk-holländska handeln från Archangel till Nyen, Narva och Riga, för att åt Sverge skaffa alla deraf flytande fördelar. År 1676 blef för en Rigaköpman, vid namn Lyders, privilegium utfärdadt, endast med afseende på en sådan åtgerd. År 1679 sökte Karl att i samma riktning träffa några öfverenskommelser med danska hofvet 1), hvilket genom en sådan handelns förflyttning skulle erhålla betydligt ökad inkomst af sundstullen. Under konungens hela regering blefvo härom underhandlingar förda, äfven med armeniska köpmän, hvilka man sökte förmå att skicka sina varor öfver Riga. Nu, som förra gångerna, misslyckades dock förslaget. Holland kom ganska väl ihåg Sverges lyckliga framsteg på handelsbanan under Gustaf Adolfs, Axel Oxenstiernas och Kristinas tid, och ville icke lemna oss tillfälle till ett nytt försök i samma väg. Ryssland kunde än mindre medgifva en sak, som skulle minska dess egna tullinkomster och deremot öka svenskarnas.

Med detta försök sammanhängde ett annat, nämligen att leda den persiska siden- och silkeshandeln genom Ryssland och öfver Riga eller Narva. Hvem, som uppkommit med tanken, känna vi icke; men redan 1679 blef Ludvig Fabricius med sådant uppdrag affärdad till Ispahan. Underhandlingar öppnades och varor afskickades; och Karl inköpte i Narva ett hus för de persiska handelsmännens beqvämlighet. Fabricius fick göra flere resor till Persien och båda staterna voro ense om förslaget. Men handelsvägen dem emellan skulle på en sträcka af mer än hundrade mil gå igenom Ryssland, och således blifva af samma land helt och hållet beroende. Detta var i alla händelser ett

1) Riksark. Palmsk. Miscel. Lund De la Gardiana M. S. III. 10. Karls instruktion för Joh. Gyllenstierna d. 7 Dec. 1679.

stort hinder; och blef ett än större, sedan tsar Peter uppstigit på ryska tronen, och till ett bland hufvudföremålen för sin verksamhet valt att försvaga Sverge och sträcka Rysslands välde till Östersjön. Den ifrågavarande persiska handeln kom också aldrig till någon blomstring.

För öfrigt hade Sverge och Ryssland en slags ömsesidig handelsfrihet, hvilken i åtskilliga fall kom sistnämnda magt till godo, äfven genom ett och annat missbruk. Kommers-kollegium anmälte t. ex., huru ryssarna tolkade sin frihet ända derhän, att de, kringvandrande i hela riket, men i synnerhet i Finland, drefvo ett slags gårdfarihandel och slutligen togo folkets penningar med sig tillbaka till Ryssland. — Också ett annat deras handelsknep omtalas. Norrska stockfisken var i Sverge belaggd med hög tull. Ryssarne uppköpte den nu, dels i Bergen, dels i Lofodden, förde sedermera varan till Archangel, och derifrån landvägen tullfritt in i Sverge, hvarigenom kronan i sistnämnde land förlorade en del af sin påräknade inkomst. Dessa missbruk blefvo dock af Karl den elfte småningom afskaffade.

Ett annat och dylikt hade länge varit i full fart vid motsatta gränsen, nämligen på Dalsland och i vestra Wermland. Der varande allmoge och sågverksägare hade nu under en tid af omkring 80 år skickat timmer, plankor och bräder till norrska sågverk och till det närbelägna Fredrikshall. Sistnämnde stad hade genom denna rörelse vunnit betydlig tillväxt. Men Sverge förlorade genom densamma både tullinkomsten och den vinst, som handeln och varuförädlingen medförde. Tillika anmärktes, att Fredrikshallsboerna ofta narrade bönderna att taga mesta betalningen i tobak, så att landet, af denna timmerhandel, hämtade mindre fördel än billigt var. Man hade länge känt och sökt afskaffa missbruket. Kristinas förmyndare anlade i sådan afsigt Wenersborg och Åmål, och Karl den elftes förmyndare sökte leda rörelsen till dessa svenska städer, men fåfängt. Nu kom Karl den elfte sjelf. Han beslöt draga samma handel till Uddevalla,

och han genomförde beslutet på sitt vanliga sätt. Han utlånade sjelf penningar till anläggande af ett sågverksbolag i sistnämnde stad.1). Sedermera förböd han dalbönder och wermländningar att sälja timmer till annan köpare. Han lät ytterligare nedrifva en hop sågar, som dels täflade med bolagets, dels genom sitt läge utefter gränsen lockade till oloflig trävaruhandel. För att lätta vägen till bolagets sågar, lät han upprensa flere dit ledande vattendrag. De till Norrge förande flottlederna skulle deremot stängas och göras obrukbara, hvarjemte han sökte inskränka all slags handel på sistnämnda land. I öfrigt bestämde han till och med, huru mycket timmer hvarje skattebonde skulle årligen få sälja från sin skog, och huru mycket bolaget skulle betala för tolften, o. s. v.; allt detta vid hårda straff för öfverträdelsen. Bönderna satte sig stundom med våld mot verkställandet häraf; men Karls jernvilja besegrade alla hinder; och rörelsen på Norrge måste inskränkas. I vestra Wermlands skogfyllda dalar har man stundom funnit stora timmerhögar, halft nedsjunkna i jorden och bäddade under tjocka täcken af mossa. Man tror dem vara från dessa tider och ämnade att utföras till Norrge; men att Karls stränga bud afskräckt från försöket 2).

Nu likasom under hela denna tiderymd var Holland svåraste hindret för svenska handelns uppblomstring. I det föregående är berättadt, huru denna stat, fastän Danmarks bundsförvandt i sista fejden, hade likväl vetat skaffa sig en vigtig undantagsrättighet, nämligen, att oaktadt samma krig drifva obehindrad handel med sin fiende, Sverge. Derigenom lyckades den kloka köpmansstaten att, så vidt görligt var, bibehålla icke blott handeln och handelsvinsten oförminskad, utan ock handelsvägen öppen och oaf-

---

1) Äfven flere städer kring Wenern tyckas hafva i någon, ehuru mindre, mån deltagit deri.

2) Skrifna handlingar och mundtliga sägner rörande detta bolag, meddelade af hr major M. Koch.

bruten och derföre lättare att än fullständigare begagna, när freden ändtligen blifvit afslutad. Vid sistnämnde tillfälle ingicks äfven ett nytt handelsförbund, hufvudsakligen grundadt på ömsesidig jemnlikhet. Karl var icke synnerligen nöjd dermed; men nöden framtvingade hans bifall. Följderna blefvo också mindre lyckliga. Holländska fartygen, lättare och snabbare än de svenska, skulle med lika rättigheter nödvändigt och snart tillrycka sig hela rörelsen. Svenska köpmännerna, försvagade af krig och bevillningar, kunde ej heller i förlagskostnad mäta sig med de rika holländarne. Dessa, jemnte engelsmännen, inträngde sig derföre mer och mer under de första åren efter kriget. En omständighet höll dock ännu till en tid svenska handeln uppe. Regeringen hade nämligen icke haft råd att sjelf bygga så många örlogsfartyg, som den behöfde. Man uppmuntrade derföre köpmännerna att uppföra sådana handelsskepp, som voro *värbara*, d. v. s. som kunde användas äfven i krig. När dylika sedermera af egarne begagnades till handel, fingo de derpå förda varorna åtnjuta en tull-lindring, stigande för de större till en tredjedel, för de mindre till en sjettedel. De förra kallades *helfria*, de andra *halffria*. Genom denna fördel kunde svensken till någon tid täfla med holländaren. Men man lyckades intala Karl, att nämnde frihet medförde en så betydlig tullförlust, att den borde afskaffas. Smygskrifvare 1) påstå, att det var Brynte Cronskiöld, som, mutad af holländarne, öfvertalade konungen till detta steg. Det togs verkligen, men följderna blefvo olyckliga. Beröfvade ett sådant företräde, kunde svenska fartygen ej längre täfla med utländningen, och Stockholms köpmän började den ene efter den andre sälja sina numera oanvänd-

1) Du Cros's relation, jmfr Pufendorfs anekdoter. Men Riddarhus. ark. Secreta Utsk. prot. d. 20 Okt. 1686 visar, att samma Cronskiöld klagat deröfver, att Hollands likhet med Sverge medförde endast i östanhafsländerna en årlig förlust af fyra tunnor guld.

bara skepp. Karl insåg sedermera misstaget. Han återinförde den afskaffade hel- och halffriheten, hvarpå svenska handeln började återigen få en något lifligare fart. Måhända, att farhåga för en sådan dess nya uppblomstring var en bland orsakerna till de kaperier, holländare och engelsmän sedermera mot densamma anställde, och hvilka skola längre fram utförligare omtalas.

Karls ofvannämnde åtgerder hjelpte väl svenska handeln återigen något på fötterna; men en betydlig del af rörelsen stadnade dock i utländningens hand. Då tog Karl den elfte ett ganska djerft och kraftigt steg till främlingarnes utträngande. Förhållandet var som följer. Redan Gustaf Wasa hade 1557 föreskrifvit, att de utrikes köpmän, som öfver sex veckor stadnade i Sverge, skulle sedermera för sina varor betala skatt, likasom svenska borgare gjorde. Förordningen blef gång efter annan upprepad af nästan alla följande regenter. Gustaf Adolf utvidgade denna främlingarnas så kallade *liggetid* till två månader. Dervid förblef det allt framgent. Men utländningarne tilläto sig mycket underslef och stadnade ofta hela året i Stockholm, drifvande egen och serskild rörelse till svenska handelsmännernas förfång 1). Fåfängt hade Karl den elfte sökt afskaffa missbruket. Den 2 Jan. 1696 tillgrep han ändtligen en af sina vanliga kraftåtgerder. Han förlängde liggetiden till fyra månader; men befallte också, att för första veckan derutöfver skulle pliktas 300 d. s. m., och för hvarje vecka ytterligare dubbelt; och likväl skulle utländningen icke hafva rättighet att derunder drifva någon handel vid plikt af varans förlust m. m. Dessa böter kunde dock undvikas, om främlingen ville svärja konungen tro- och huldhetsed och betala vanlig skatt och tunga, d. v. s. blifva helt och hållet svensk borgare. Förordningen var väl i visst fall något strängare,

1) Bondeska ark. på Säfstaholm. Extract ur svenska förra konungars beslut om främmande köpmän; hvilket innehåller en kort historik öfver ämnet.

än de fordna; men hvad, som väckte mesta uppseendet var, att Karl ville efter sin vana göra den till en verklighet. Vintern 1696 blefvo i Stockholm stränga undersökningar hållna, och de främmande handelsbetjenterna ålades att inom sagdan tid antingen blifva svenska borgare, eller ock lemna landet. Det första hade sina svårigheter, dels emedan Sverge icke tillät fri religionsöfning, dels emedan man befarade, att Karl skulle genom skatter och reduktioner borttaga en betydlig del af handelsvinsten. Att å andra sidan tvärhastigt lemna landet medförde andra svårigheter; ty mången hade i Sverge stora både varulager och fordringar, hvilka ingendera kunde inom så kort tid klargöras. Åtgerden väckte derföre mycket både harm och larm. Engelska och holländska sändebuden gjorde mot densamma den ena föreställningen efter den andra. Det hjelpte ej. Främlingarna måste bort. Engelska sändebudet begärde i vredesmode sitt hofs tillstånd att lemna Stockholm, och man såg der under Karls sista år knappt några andra främmande köpmän, än ryssar. England och Holland hotade och förespådde svenska handelns förfall genom brist på medel till nödiga förlag. Onekligen var äfven en sådan fara för handen. Men man berättade ock, att konungen ämnade af sina stora kontanta behållningar sjelf gifva åt svenska köpmän de lån och förskott, som fordrades, för att göra dem oberoende af utländningen och sätta dem i stånd att drifva en svensk och sjelfständig handelsrörelse. Planen är märkvärdig och smakar helt och hållet af Karl den elfte och af hans lågande fosterlandskärlek, hans outtröttliga reglementeringsbegär, hans djerfva tilltagsenhet, hans oböjliga ihärdighet. Med våld försvenskade han Skåne, Halland och Blekingen. Med våld ville han likaledes försvenska Estland, Liffland och Ingermanland, ja till och med sjelfva den fria verldshandeln.

Vi hafva sett de medel, Karl använde för att jaga bort utlänningarna och derigenom lemna handel och handtverk uteslutande i svenskarnas hand. Vi skola nu se,

hura han sökte locka och tvinga samma sina landsmän, att drifva de ifrågavarande näringarna.

De medel, som härtill för det mesta användes, bestodo i skyddstullar eller införsel-förbud för sådana varor, hvilka man ansåg kunna inom fäderneslandet tillverkas. Sådana voro hattar, knappar, snören, fransar, galoner och i synnerhet lärfter, kläden och sidentyger m. m. Ständerna hade flera gånger begärt dylika åtgerder, och de öfverensstämde helt och hållet med Karls egna åsigter. Mycket blef också i den vägen gjordt både för lärfts- och klädes-, men allramest för sidentygs-tillverkningen. Karl till och med förbjöd att bysätta den, som underhöll en i gång varande sidenväfstol; likaledes att taga i mät några till det yrket hörande redskap eller råämnen. För insmugglandet eller försäljandet af nämnde varor utsattes höga böter och straff, och dessa gång på gång ökade och skärpta. Men allt var fåfängt. Smuggleriet fortfor och Stockholms handelsbodar voro fulla af främmande sidenvaror, hvilka, när uppsyningsmannen kom med sina anmärkningar, föregåfvos vara införskrifna, innan det ifrågavarande förbudet afkunnades. År efter år fortforo köpmännerna att sålunda genom hvarjehanda bedrägeri gäcka konungen och hans bemödanden. Slutligen förlorade Karl tålamodet. *Emedan*, skref han, *ett så lastvärdt okynne och sjelfsvåld icke längre kan tålas; allt derföre måste vi skrida till de allvarsamma medel, som verkets nödvändighet fordrar.* Bland de så kallade »allvarsamma medel», som i följe häraf användes, voro också följande bud: *uppsyningsmän undersöke alla sidentygsbodar och hämte der befintliga förbudna varor till packhuset, hvarest de af ägaren skola försäljas; — den, som sedermera har i sin salubod ett förbudet sidentyg, plikte tre gånger dess värde, hvarpå stycket förbrännes och utprånglaren miste sin handelsrättighet; — skräddare, som syr kläder af förbudna tyger, plikte första gången 50, andra gången 100 daler; — skeppare eller båtsmän, som understödt smugglandet, dömes efter omständigheterna till längre eller kortare fästnings-*

arbete på Marstrand; — tullbetjent, som försummat undersökningen, betale böter eller miste tjenst; — om han tagit del i lurendrägeriet, blifve han ytterligare fälld till fästningsarbete för lifstiden, o. s. v.

Detta behandlingssätt, dessa stadgar äro redan i och för sig sjelfva ganska märkvärdiga, men de blefvo det än mera derigenom, att de icke blott stodo på papperet, utan ock gingo i verkställighet. Det hade varit märkligt att se, huru långt Karls jernvilja kunnat framtvinga saken, ifall en längre lifstid blifvit honom förunnad.

Men, frågar läsaren, huru långt lyckades han då i sjelfva verket? och hvilka följder hafva ofvannämnde hans kraftåtgerder kunnat åstadkomma? Svaret gifves från olika sidor på olika sätt. Vid Karls död aflemnade hvarje kollegium en redogörelse, för hvad under konungens regering blifvit uträttadt. En dylik ingafs ock från kommerskollegium. Den låter ganska gynnande, och påstår, att ifrån 1685 hade Sverges handelsflotta stigit till ett större antal, än någonsin förut, så att t. ex. endast i Stockholm funnos 229 värbara fartyg, att samma flotta sysselsatte 4000 båtsmän, för det mesta svenskar, och årligen intjente endast i frakter 4 till 500,000 rdr; — att tullen på de tio åren efter 1687 stigit 19 tunnor guld 1) högre, än de förra tio åren; — att en mängd nödvändighetsvaror numera blefvo inom riket förfärdigade, så att till och med konungen kunde kläda alla tropparna med inhemsk tillverkning 2); — att dels härigenom, dels genom förbudet mot öfverflödsvaror, hade handelsvågen från 1693 höjt sig till Sverges fördel o. s. v. — Så framställes saken af nämnde kollegium. Men dessa berätteleer äro ett slags

1) D. v. s. 1,900,000 antingen rdr eller troligare d. s. m. Men räkenskaperna i statskontorets arkiv visa, att åren 1686—97 var sjötullen vanligtvis årligen 400,000 d. s. m. mindre än 1680—86; men lilla tullen under samma tiderymd deremot 50 till 60,000 d. s. m. högre. Kanske äro de så kallade utrikes provinserna häruti icke inbegripna.

2) Detta blifver af andra dels betviflat, dels förnekadt.

ämbetsverkens sjelfpersonalier och böra som sådana betraktas; häldst de afgåfvos på en tid, då tryck- och talfrihet voro qväfda, och ingen inom landet vågade göra en enda anmärkning mot regeringens sjelfberömmande framställningar. Från andra och utrikes håll fördes annat språk. Gång på gång inberättade främmande sändebud till sina hof, huru svenska handeln tvinade och aftog, så att den icke på något sätt kunde förliknas med hvad den fordom varit. Måhända äro ej heller dessa uppgifter fullt tillförlitliga; ty stundom har brefskrifvaren påtagligen blifvit narrad af falska underrättelser; någongång hans blick förmörkad genom ovilja och skadeglädje 1). Till ledning för vårt omdöme hafva vi dock äfven andra på sitt vis offentliga yttranden. De kommo från borgerskapet sjelft, hvilket klagade jemmerligt öfver aftagande handel och rörelse, dels under kaperiernas tid, dels vid riksdagarna, när nämligen fråga blef om bevillningar. År 1689, t. ex., förklarade sig ståndet vara nära att af armod och magtlöshet nödgas nedlägga sin rörelse. Men också med hänsyn till sistnämnde uppträden är det svårt att veta, huru mycket, som var verklig nöd, och huru mycket, som var blott vanligt riksdagsgnäll; en olåt, som då och då uppstämmes af den slags ärelystnad, som vill dymedelst vinna hopens pris, och af den slags penningelystnad, som vill befrias från uppoffringar för fäderneslandet. Det torde numera vara omöjligt att afgöra, hvilkendera åsigten är den rättaste. Kanske ligger sanningen midt emellan dem båda. Att kommers-kollegii tafla är målad med allt för lysande färgor, kan dock anas, då man ser svenska handeln i flera år efter hvarandra rubbas och skadas först af danska kri-

1) Danska ministern inberättade t. ex. till Köpenhamn d. 7 Juli 1688, att handeln var det året hälften mindre än vanligt; se Fryxells handl. 2. 392. Men i statskontorets arkiv ses, att 1688 steg dock stora tullen till 532,033 d. s. m., hvilket var mer än de båda föregående åren; — och att under de förra sju åren var medeltalet ungefär 650,000 d. s. m.

get, och längre fram af holländska medtäflare och slutligen af utländska kaperier; — ser ytterligare svenska köpmän tryckas genom ganska höga bevillningar, och kanske än mer genom Karls sednaste in i räkenskapsböckerna trängande reduktioner 1); — ser främmande köpmän förjagas; — ser handeln i allmänhet lida genom inskränkande tvångsåtgerder och genom den fattigdom och osäkerhet, som reduktionerna förorsakade; — och slutligen ser denna gissning bekräftas derigenom, att statens inkomster af den stora sjötullen under en så lång fredstid, som från 1680—1697, alldeles icke stego, utan tvärtom småningom sänkte sig från omkring 650,000 ned till vid pass 510,000 d. s. m. 2). Allt detta tyckes besanna borgerskapets nyssnämnde riksdagsklagan. Men å andra sidan är det väl tämligen troligt, att fredslugnet och Karls ifriga och fosterlandsvarma bemödanden bort i någon mån framkalla en lifligare rörelse och förökad tillverkning. Utförseln från hela riket, utom öfversjöländerna, beräknades årligen uppgå till 700,000 livres 3). Införseln ansågs stiga lika högt och stundom än högre.

FJORTONDE KAPITLET.

BANKEN OCH MYNTET.

Den nya och nyttiga banken hade i början af Karl den elftes styrelse en svår storm att uthärda. Regeringen begärde gång efter gång dryga lån derur; men ständernas ombud vägrade ståndaktigt, att genom en dylik åtgerd skaka inrättningens förtroende. Den unga konun-

1) Se 17. 269.

2) Se räkenskaperna i statskontorets arkiv.

3) Uppgiften är af engelska i Stockholm varande sändebudet Robinson; men öfversatt på fransyska.

gen blef uppbragt. År 1674 hotade han att taga åtskilliga bankens tillgångar under sin egen vård; men tvisten biladés. Sedermera kommo de svåra krigsolyckorna, genom hvilka fäderneslandet bragtes nära sin undergång. Då kunde ständerna icke längre neka, utan försköto kronan i flera poster tillhopa nära en million d. s. m., hvilket var då för tiden ganska mycket. Man förtviflade om lånets återfående, hvarjemnte bankens enskilda gäldenärer under det allmänna betrycket ej heller förmådde inlösa sina skulder. Verket kom alltså i mycket trångmål. Sedan väcktes fråga om att återigen utgifva kreditivsedlar, ehuru detta slags mynt stod från fordom i ett ganska dåligt rykte 1). Omkring 1681 var derföre bankens ställning mycket betänklig. Men just vid samma tid hade Stora kommissjonen fällt en mängd domar öfver den fordna förmyndarestyrelsens medlemmar. Några bland dessa herrar blefvo ålaggda, att i böter eller skadestånd betala dryga summor. En betydlig del deraf anslog Karl till gäldande af kronans skuld hos banken. Genom denna och några dylika åtgerder kom verket omigen på fötter och fortgick sedermera i ungefär samma riktning, som förut.

Det vore för långt och för långtrådigt att uppräkna de förändringar, som i myntväsendet skedde. Vi nämna blott de mest framstående. — Vid konungens död beräknade man, att rikets rörelse-kapital hade stigit till 4,500,000 rdr. — Den lagliga räntan, som från 1666 utgjorde åtta, vardt från 1686 nedsatt till blott sex för hundra. — Man blef visserligen af nöden tvingad att återtaga det nyss afskaffade stora kopparmyntet; men äfven Karl den elfte ville, så vidt möjligt, få silfver i stället; ehuru planen icke kunn verkställas. — Förut hade en daler silfvermynt nedsjunkit till värdet af ungefär tvåtredjedels riksdaler i silfver. År 1681 nedsattes den ytterligare till blott en half riksdaler, samma mynt. Äfven halten minskades i förhållande till namnvärdet. Dessa förändringar

1) Se 14. 474.

-höfve mycket ryktbara och mycket tadlade. Det var näm-
-ligen med stöd också af dylika myntberäkningar, som Karl
den elftes liqvidations-kommissjon tog från kronans borge-
-närer flere millioner. Vi ha redan nödgats omtala det
-utbjudande uppträdet.

Ett annat uppträde, men på samma bana, kastar en
-y skugga öfver Karl den elftes minne. Han lät nämli-
-gen på några orter anlägga hemliga verkstäder, i hvilka
-man slog sådant mynt, som fanns hos grannarna, men
-underhaltigt och förfalskadt. Detta utspriddes sedermera
-land samma grannar, men till vinst för svenska kronan.
-i nödgas framdeles utförligare omtala äfven denna för-
-ädrande bragd.

FEMTONDE KAPITLET.

OM JORDBRUKET.

Det låg icke i tidens anda, att ifrågavarande näring kunde och borde främjas genom några serskilda, för dess skull vidtagna anstalter. Efter dylika finner man också knappt ett enda spår. Man lemnade saken helt och hållet åt sig sjelf och åt omständigheterna.

Men dessa voro både hinderliga och gynnande. Hinderlig var, såsom nämndt är, den jordbesittningens osäkerhet, som ständigt nya reduktions-uppfinningar medförde. Detta drabbade visserligen i mindre grad det egentliga bondeståndet. Men mången förmögnare man blef derigenom skrämd *från* landtbruket och *till* stadsmanna-näringen, i hvilken sednare hans tillgångar dessutom kunde lättare gömmas undan för reduktions-blickarna. Medlen ansågos dock allrasäkrast, då de hvilade ofruktbara i skrinet. — Ytterligare hade jordbruket länge och äfven i begynnelsen af Karls egen regering lidit ganska mycket genom i synner-

het adelns och borgrarnas ofta missbrukade rättighet att på sina gårdar eller i städerna försvara karlar från knekt-utskrifning. För ofrälse landtmannen uppkom härigenom en stor brist på drängar 1). Detta hinder försvann till det mesta genom indelningsverkets antagande. Men samma olägenhet uppstod återigen, fast från en annan sida, då nämligen Karl den elfte fortfarande förböd bonden att hafva mer än ett visst och inskränktare antal arbetare på sin egendom. Detta var en följd, dels af konungens reglementeringsbegär, dels af hans lifliga åstundan att få god tillgång på soldater. Landtbruket led ock af det skråaktiga tvång, som städerna utöfvade, och hvilket hindrade jordbrukaren från att genom fri afsättning söka den högsta möjliga vinst af sin jord och af sitt arbete.

Andra och vigtiga omständigheter voro deremot gynnande för landtmannen. Under Karls sista aderton år hade riket *fred;* och huru mycket ligger ej i detta enda ord? De oroande och mattande knektutskrifningarna upphörde dels genom freden, dels genom indelnings-verkets införande; och de under sista kriget åtagna bevillningarna eftergåfvos ändtligen 1693. Många tusen bönder, som förut setat på adelns köpe- och gåfvogods, och der stundom blifvit af sina husbönder godtyckligt behandlade och hårdt utsugna, kommo genom reduktionen återigen och omedelbart under kronan och konungen; — och det under en sådan konung, som Karl den elfte, den der lika omsorgsfullt och kraftigt sökte skydda dem numera emot fogdarnas, som förut mot adelns förtryck. Bönderna hafva otvifvelaktigt under Karls styrelse vunnit en mycket högre grad af frihet och sjelfständighet i sitt enskilda lif. Detta måste oundgängeligen hafva gifvit fart och framgång åt deras förnämsta näring, nämligen jordbruket.

Men i hvad mån detta jordbruk gått framåt, kunna vi likväl icke afgöra. Ämbets-berättelserna vid Karl den elftes död påstå, att det betydligen förkofrat sig. Vi kän-

---

1) Se sid. 72.

na likväl dessa skrifter, och att de stundom innehöllo ett något öfverdrifvet sjelfberöm. Deras uppgift bekräftas dock af den kända omständigheten, att riket i början på 1690-talet hade öfverflöd på säd och kunde af denna vara utskeppa en stor mängd.

Men böndernas ombud förde på riksdagarna ett helt annat språk. De försäkrade t. ex. 1686, att de voro alldeles *utarmade;* att *landet var nära att blifva öde;* att de omöjligen *kunde betala ens de utlagor, som redan blifvit beviljade* 1), o. s. v. Också här torde det numera blifva svårt att afgöra, huru mycket som var sanning, och huru mycket blott vanligt riksdags-prat. Men denna allmogens sorgliga beskrifning af jordbrukets förfall bestyrktes å en annan sida af de många missnöjda, som funnos bland ridderskapet. Sådana herrar utmålade derjemnte förhållandet med färgor, lånade från sina egna känslor. De tillade nämligen, att, sedan adeln blifvit utarmad, funnos på landet allt för få personer, som egde tillräckliga insigter i det förbättrade jordbruk, som borde införas; och att derföre detta yrke helt och hållet stannade på sin förra utvecklingspunkt. De påstodo ock, att numera funnos likaledes blott få personer, som hade tillräcklig penningestyrka att göra några större odlingar, och att i nödens stund taga den fattigare befolkningen under armarna. Som bevis anfördes de svåra missväxterna och den förfärliga hungersnöden under konungens tre sista lefnadsår. Till någon del torde dessa adelns anmärkningar vara grundade; men i det hela och i synnerhet bland allmogen tyckes dock, att jordbruket borde under denna regering hafva betydligen utvidgat sig.

1) Riddarhus-ark. Secreta Utsk. prot. d. 1 Okt. 1686 och flerestädes.

SEXTONDE KAPITLET.

OM BONDESTÅNDET.

Sverges allmoge var ännu vid denna tid ganska rå och okunnig. I många socknar kunde man, utom prest och klockare, icke uppleta en enda person, som mägtade läsa i bok. Skrifkonsten var än sällsyntare, och äfven bland de allra-anseddaste bönderna funnos blott få, som förmådde upprita ens begynnelse-bokstäfverna af sina namn. En sådan allmoge kunde ej heller draga nytta af den tidens svenska skrifter och böcker; dels emedan den icke kunde läsa dem innantill; dels emedan böckernas språk var så uppblandadt med främmande ord, att det icke kunde af olärdare personer begripas. Således voro bönderna alldeles oförmögna att bilda sig något sjelfständigt begrepp om statens angelägenheter. Deras andel i riksdagsgöromålen bestod också förnämligast i bevillningars medgifvande eller afslående, i yrkande på reduktion och på några enskilda besvärs afhjelpande o. s. v. I de flesta andra ämnen togo de en jemnförelsevis blott ringa del. I hemliga utskottet hade de förut nästan aldrig blifvit inkallade. Rörande krigs- och utrikes ärender yttrade de sig sällan; och ofta med ärligt bekännande af sin oförmåga att kunna bedömä dylika ämnen.

Vi hafva redan förut omständligen berättat, huru kraftfullt och välgörande Karl sökte upplyfta Sverges allmoge till mera ljus och kunskaper, än den förut innehaft. Vi hänvisa läsaren till denna vår framställning 1).

Men för att genomdrifva sina planer, sökte Karl den elfte att upplyfta riksdags-bönderna också till större medborgerligt anseende än förut. Fordom hade de blifvit utsedde af häradshöfdingarna. Nu befallte konungen, att valet skulle lemnas åt folket; dock borde landshöfdingarna tillse, *att goda och skickliga män togos*; och någon gång tillät sig Karl att sjelf utpeka dem, på hvilka han ville,

1) Se sidd. 12, 13, 14.

att rösterna skulle falla. — Förut hade allmogens riksdagsbesvär blifvit för hvarje län af landshöfdingarna i förväg öfversedda och efter dessa herrars godtfinnande rättade; stundom medelst utstrykning af en och annan punkt. Sådana ändringar blefvo nu af Karl förbudna. Men också här tillät han sedermera sig sjelf att göra, hvad han förbudit landshöfdingarna; nämligen att snäsande afvisa några allmogens besvär, och att lägga band på dess yttranderätt 1).

Vi hafva nämnt, huru Karl började inkalla bönder i hemliga utskottet och i flere vigtigare undersökningar, från hvilka de hittills och vanligtvis varit uteslutna. Detta var ett bemödande att i medborgerligt hänseende skaffa dem mera magt och inflytande. Afsigten motarbetades dock af den råhet, i hvilken de ännu voro försänkta, och af deras oförmåga att motsvara det nya förtroendet. Man omtalade nämligen icke utan åtlöje, huru de tego, somnade eller framjäspade sitt jaord vid öfverläggningar om ärender, hvilka mången gång gingo långt utom kretsen af deras begrepp.

I föregående delar är ofta omtaladt, huru adeln var på väg att förvandla Sverges fria och sjelfägande bondestånd till inhysesbjon, kanske i framtiden till lifegna slafvar. Många tusende åbönder på köpe- eller gåfvogodsen måste nämligen betala sina räntor och skatter, icke till kronan, utan till adelsmannen. Lagskipningen öfver samma åbönder utöfvades ock i första rummet icke af kronan, utan af samma adelsman och efter adelig gårdsrätt, det ville ofta säga, efter godtycke. För sådana åbönder var alltså den adeliga ägaren icke blott husbonde, utan ock den öfverhet, till hvilken de betalde sin skatt, och af hvilken deras tvister och brott afdömdes. Det låg fördenskull en viss sanning i adelns påstående, att dylika bönder voro omedelbara undersåtare under sin frälse-husbonde och blott medelbara under kronan. Adelsmannen stod verkligen skymmande mellan en sådan åbonde och konungen. Detta

1) Se 16. 241—225.

förhållande kunde tydligen blifva en förberedelse till slafveriet, till lifegenskapen. — Men vid reduktionen återtog staten kronogodsen och skattehemmanens räntor, så att bönderna af båda slagen fingo sedermera utan någon mellanhand erlägga sina utskylder till kronan. Tillika försvann den godtyckliga bestraffningsrätt, hvilken ridderskapet förut såsom husbönder ägt öfver nämnde sina underhafvande. Både i skatte- och domstols-väg kommo fördenskull dessa många tusende bönder omigen till kronan och blefvo dess omedelbara undersåtare; i ty fall stående numera såsom jemngoda medborgare bredvid adelsmännen, sina fordna öfverherrar. Detta var ett jättesteg framåt till frihet och sjelfbestånd. Faran för det hotande adelsväldet var tillintetgjord. Svenska allmogens i detta fall återupprättade frihet och sjelfständighet är derföre ett verk af Karl den elfte; af honom, och af ingen annan.

Karl behöfde bönderna för att genomdrifva enväldet och reduktionen. Återtjenster saknades icke. Rusthållen blefvo något lättade. För presterskapets aflöning utfärdades 1681 en ny stadga, hvilken af bönderna ansågs fördelaktigare än den fordna. Än vigtigare var förhållandet med skatterna. Karl fortfor hela tiden igenom att låta bönderna slippa undan med bevillningar, hvilka jemnförelsevis voro mycket mindre, än hvad adel, prester och borgare måste erlägga 1). T. ex. då de tre högre stånden betalade för hvar dräng 2 och för hvar piga 1 d. s. m., erlade bonden blott hälften; — och då en adelsman för sin helgård beviljade 5, erlade bonden för sin endast 2 d. s. m. Dessa fördelar voro icke obetydliga. Största vinsten för allmogen bestod dock i den nyssnämnde genom reduktionen vunna friheten från det hotande slafveriet under adeln.

Men då Karl förlossade bönderna från det adliga öfverväldet, började han i stället binda dem så mycket fa-

1) Se **16.** 143, 191 angående riksdagen 1682 och ungefär på samma sätt gick det 1680, 1686 och 1689. Se bilag. 1.

stare under det konungsliga. Genom indelningsverk, förmedlingar, till och med böter, blef nämligen en stor mängd skattehemman förvandlad till krono. Också öfver de återstående tillvällade sig Karl en slags husbonde-rätt. Han förböd t. ex. skattemannen att utom börd sälja sin egendom förr, än den blifvit hembjuden åt kronan. Han bestämde, huru samma skatteman borde vårda och begagna sin jord; huru många hus der borde uppföras; huru mycket timmer derifrån säljas; huru mycket skog svedjas; huru många drängar på hvarje jordlott antagas o. s. v. Hvart tredje år skulle hållas husesyn öfver verkställigheten och den försumlige pliktfällas. — Vi hafva talat om den lifegenskap, adeln höll på att införa. Den blef förekommen och tillintetgjord genom reduktionen och genom Karl den elfte. Men några af sistnämnde konungs förordningar behandlade allmogen nära nog så, som hade den legat i ett slags lifegenskap under staten och i ordets egentliga bemärkelse varit bunden vid torfvan. Karl förböd nämligen, i flere fall, folket att flytta från det ena länet till det andra; ty, hette det, genom sådana utvandringar skulle en af naturen mindre gynnad landsort snart blifva öde. Sådana förbud gällde t. ex. för Westerbotten, Finnland och Åland. Den, som från de båda sistnämnde orterna utan landshöfdingens tillstånd flyttade öfver till Sverge, dömdes till ett års fästningsarbete och skulle återsändas; och den, som herbergerat en dylik gäst, fick plikta 50 d. s. m.

Af böndernas egennytta, oregerlighet och råhet förekommo ganska många drag. Fastän Karl lät dem slippa undan med jemnförelsevis ganska små bevillningar, hörde man likväl riksdag efter riksdag allmogens ombud pruta emot äfven dessa smärre utgifter, och det med så mycken envishet, att de andra stånden måste i flere dagar arbeta med deras öfvertalande. Vi erinra om de hotelser, med hvilka Karl likasom personligen tvingade adel och borgerskap att bevilja hvarjehanda fordringar. Så förfor han dock icke mot bönderna. Med slug beräkning och så mycket som

möjligt undvek han att sjelf och omedelbart begära någo af allmogen, utan ställde så till, att de andra stånde måste utverka de nödiga bidragen. År 1686 kunde dett icke vinnas på annat sätt, än att taga bönderna landskaps-vis, då man ändtligen lyckades erhålla deras bifall. Frå ett annat håll, nämligen bland presterna, omtalades ock huruledes många bönder sökte att, dels genom tredska dels genom bedrägerier och falska uppgifter, undandrag sig att åt lärareståndet betala den lagliga lönen. Också vid skatte-skrifningarna gjorde allmogen en mängd orikti-ga uppgifter för att befria sig och vänner från mantals-penningar, m. m. och de prester, som i dylika fall försva-rade kronans rätt och upptäckte sveken, blefvo föremål fö ovilja 1). Likaså klagades öfver de bedrägerier, som skedd vid kronotiondens uträknande, och hvilka nu ändtligen för-anledde den bestämda tionde-sättningen. Kronans skoga blefvo ock af bönderna så allmänt och svårt åverkade, att Karl 1679 befallde inställa många undersökninga derom; *ty*, hette det, *målens genomförande och de deraf föranledda böterna skulle utarma den i trakten boende allmogen* 2). Sjelfsvåldet och oordningarna gingo i aflägs-nare orter ganska långt. Om folket fick en prest, som de icke tyckte om, hände någongång, att de sjelfrådigt togo bort kyrknycklarna och hindrade gudstjensten. Karl klagade, att de ofta hvarken aktade lag, författningar, hus-bönder eller ämbetsmän 3). Samhället hade ännu på långt när icke hunnit sednare tiders stadga. Se här ett bevis på det halfvilda tillstånd, som ännu mångenstädes före-fanns. Finska bönder hade ofta ganska små, föga uppod-lade och illa bebyggda gårdar, hvilka i sig sjelfva ägde ett

1) Presteståndets ark. och prot. d. 25 Febr. 1678.

2) Riks-registrat. bref till riks-jägmästaren E. Ulfeld d. 11 Nov. 1679. — Var måhända åtgerden en af förberedel-serna till 1680 års riksdag? ett sätt att vinna allmogen på sin sida?

3) Engestr. bibl. Handlingar rörande Karl XI:s regering. Karl till Åbo hofrätt d. 5 Febr. 1685.

blott ringa värde; och ett så mycket ringare, som finnen kunde i de stora skogarna snart nog upprödja ett annat och lika godt hemman. Folket började derföre att vid en mängd förbrytelser häldre plikta med jorden än med kroppen. Kronan fick taga finnpörtet och dess små täppor; men finnen sjelf försvann i skogarna och skaffade sig inom kort en annan och lika god lägenhet. På sådant sätt höllo en mängd gårdar på att blifva skattevrak och öde. För att hindra detta, befallte konungen dervarande hofrätt 1), landshöfdingar och häradshöfdingar att i stället fälla de hårdnackade finnarna till kroppsplikt, på det kronans hemman icke skulle blifva obrukade och räntorna obetalta. Längre fram hände här i Sverge alldeles motsatsen; nämligen att en mängd bönder, som voro bötesfällda för olofligt svedjande, ville hädre plikta med kroppen än med penningar. Men Karl, som i alla förhållanden främst afsåg kronans inkomster, befallde numera, att, om bonden vore någorlunda förmögen, borde han plikta med penningar; men om sådant kunde möjligtvis tvinga honom att sälja sin gård, då först borde det tillåtas honom att plikta med kroppen. — Ett annat målande drag berättas ock från dessa tider. Bland sina hofpredikanter hade Karl den elfte en vid namn Torner, hvilken var icke blott lärd och skicklig; utan derjemnte ganska frimodig och tilltagsen. Karl utnämnde honom 1694 till kyrkoherde i Nora, för att, som det i fullmagten hette, *tilltukta dervarande allmoge, hvilken var för sin obändighet nogsamt bekant.* Torner grep också verket an och det genast. Bland de oskickligheter, som inrotat sig, var också den, att bönderna gingo till nattvarden med så långa och smutsfyllda skägg, att derifrån flöt orenlighet ned i kalken. Torner varnade dem och hotade att nästa gång låta afklippa alla dylika skägg. Varningen var förgäfves; och vid nästa nattvardsgång infunno sig bönderna med lika yfviga och orena hakor som förut. Men Torner verkställde nu sin hotelse. Först gick

1) S. st.

hjelppresten med oblaterna kring altardisken. Efter honom följde klockarn med sax i hand och klippte bort de knäböjande bondgubbarnas skägg; och omedelbart derefter kom kyrkoherden Torner sjelf med kalken. Några nattvardsgäster gingo vid denna syn tillbaka; men de flesta öfverlemnade tåligt sin haka åt saxen. Sedermera uppstod rättegång i målet. Bönderna visade likväl intet synnerligt missnöje. Tillfrågade om förhållandet, svarade karlarne, att de med *ganska stilla och nöjdt sinne låtit putsa sina skägg*. Saken kom ända till rådkammaren och konungen. Oxenstierna, Gyldenstolpe, Gyllenborg, m. fl. yttrade mycket missnöje öfver Torners förfarande; men Karl, med egen böjelse för sjelfrådiga åtgerder, tyckes icke hafva tagit saken så illa. Vi känna icke ens, om mannen blifvit ansedd med något straff; men säkert är, att han ännu fyratio år derefter fortfor att vara kyrkoherde i Nora, och dog med berömmet att hafva borttagit hvarjehanda oordningar och bland allmänheten inrotade vidskepelser.

I try ting, och alla vigtiga, blef svenska bondeståndet genom Karl den elfte pånyttfödt; nämligen till frihet, magt och ljus:

till *frihet;* ty han förlossade det från adelns redan tryckande och för framtiden än mer hotande öfvervälde:

till *medborgerlig magt;* ty i afgörandet af rikets äfven vigtigare och mer grannlaga angelägenheter tillerkände han åt bondeståndet säte, stämma och delaktighet, och allt detta i långt högre grad än allmogen förut åtnjutit:

och till *ljus;* ty han sökte genom ökade kunskaper i kristendom och innanläsning förbereda ståndet till den sedlighet och den upplysning, utan hvilka en eröfrad magt icke länder till nytta, hvarken för innehafvaren eller för någon annan.

Ingen svensk konung har för allmogens sanna bästa uträttat så mycket godt, som konung Karl den elfte gjorde.

SJUTTONDE KAPITLET.

OM DEN OBESUTNA BEFOLKNINGEN.

Karl den elfte var oss veterligen den förste konung, om tog serskild bevillning af det enskilda tjenstebjonet. ader flere år af hans regering erlades två daler för hvarje säll eller dräng, och en daler för hvarje piga; dock blott ilften hos allmogen. Denna bevillning skulle husbönder- utbetala, dock mot rättighet att sedermera afdraga denmma på tjenstebjonets lön. Gerden var icke liten, ty å d. s. m. utgjorde detsamma som en riksdaler i silfver. väl af detta, som af åtskilliga andra förhållanden ser an, att när Karl trodde fosterlandets behof så fordra, de han jernhanden af sitt envälde, tung och tryckande kså öfver denna samhällsklass. T. ex. vid nybyggnaden f Stockholms slott fick Tessin genom ett kungligt bref ättighet att dertill taga, hvilka arbetare han ville. De örbödos till och med att söka sysselsättning hos andra ch befalldes att infinna sig, när han dem påkallade o. s. v.

Lika eller kanske än strängare var han mot dem, om ingen tjenst hade. Redan i vår äldsta lagstiftning innas åtskilliga stadgar mot sådant lösdrifveri. Man sökte hindra uppkomsten af inhysesbjon, backstugusittare och löst arbetsfolk; och i stället tvinga dem att taga ordentlig tjenst hos bonden. Sednare tider fortgingo i samma anda. Karl den nionde beslöt, att de, som hvarken genom eget jordbruk eller genom tjenst hos andra ordentligen förvärfvade sitt bröd, skulle utan skonsmål skrifvas till knektar. Samma stadgande fortfor allt sedermera att gällande; hvarjemnte man beslöt, att kringstrykande skulle sättas på arbets- eller tukthus. Detta oak- ...et ganska mycket, serdeles under de efter 1644. Orsakerna voro flere. örsvarskarlar gåfvo anledning till en n vid knekte-skrifningen 1676 blefvo . Kuopio län ej mindre än 83 dylika

tagna. Äfven prester och borgare gjorde sig skyldiga till samma olagligheter. Bönderna klagade öfver dessa de högre ståndens missbruk. Karl erkände anmärkningens sanning; men tillade, att den talrika lösa befolkningen kom lika mycket deraf, att också skattebönderna sjelfva för att bekomma hyror och jordstädjor mottogo i sina hus eller på sina ägor en hop inhyseshjon, torpare och backstugusittare, hvilka rätteligen bort arbeta som ordentligt lagstadda tjensthjon. Allmogen urskuldade sig och påstod, att sådana både manliga och qvinliga lösdrifvare voro ofta så sturska eller lata, att de icke ville taga ordentlig årstjenst; — att de häldre satte sig ned som inhyses- eller backstuguhjon; — att de sedermera arbetade blott så mycket, att de kunde lifnära sig för dagen, tillbringande den öfriga tiden i lättja; — men att de sedermera vid sjukdomar och hårdår fordrade försörjning af jordbrukaren och af socknen; — likaså, att de vid mantalsskrifningarna lupo undan från det ena häradet till det andra, för att icke på någotdera stället blifva antecknade till skatt 1) o. s. v. Bönderna bådo ytterligare, att konungen måtte afskaffa sådant missbruk och antingen taga lösdrifvarne till knektar, eller tvinga dem till årstjenst, eller ock ålägga dem lika bevillning som tjenstehjonen. Samma språk fördes också af adeln. Detta föreföll till det mesta redan 1682. Vid riksdagen 1686 visade både adel, borgerskap och bönder en ändå större förbittring mot lösdrifvarne; och i riksdagsbeslutet bad man konungen ålägga hvarje sådan arbetsför person en bevillning af 6 d. s. m. 2) årligen.

Det var till Karl den elfte, som sådana böner frambu-ros; och de blefvo icke förgäfves. Det öfverensstämde med hans ordningssinne att icke fördraga lösdrifveriets sjelfsvåld; och med hans hushållsaktighet att icke låta så många tusen dagsverken förspillas på tiggeri-vandringar. Han utgaf visserligen icke många nya stadgar i ämnet, hvilket ej

---

1) Riddarhus-ark. Secreta Utsk. prot. d. 22 Sept. 1686.
2) d. v. s. tolf riksdaler rgs nuvarande mynt.

heller behöfdes. Men han gjorde, hvad som behöfdes. Han vakade nämligen kraftfullt och strängt öfver efterlefnaden af de gamla. Arbetsföra lösdrifvare ansågos sjelftagna vid knektskrifningarna så länge dessa varade. Under krigsåren bortsopades derföre en stor mängd dylika landtstrykare. Så skedde ock sedermera. År 1683 blefvo på en gång i Stockholm 120 lösdrifvare tagna, till en del med våld, och sedermera skickade som båtsmän till flottan. Presterna befalldes att borträdja allt löst folk ur sina socknar, och att anmäla de qvarblifvande hos kronobetjeningen 1). Bönderna fingo en slags rättighet att fasttaga försvarslösa *»lättingar»* och *»driftekarlar»* och mot lindrigare villkor än vanligt begagna dem till soldater och arbetare.

Fattigförsörjningen orsakade redan vid denna tid mycket bryderi. Spegel klagade, att en mängd fattiga ville alldeles icke stanna på hospitalen eller i sina socknar, utan fast häldre med sjelfsvåld drifva landet omkring 2). Bönderna förde på riksdagarna samma klagan och fingo på sin begäran löfte, att arbetsför tiggare skulle tvingas till tjenst som knekt, båtsman eller i tukthusen.

Hvarje dylik landstrykare, som anlände till Stockholm, skulle straffas med tukthus; och den, som herbergerat honom, måste plikta 40 mark.

I öfrigt sökte Karl genom åtskilliga lagstiftande åtgerder hindra uppkomsten af en slik befolkning. Han förböd, t. ex. att sträcka jordens klyfning lägre ned än till ett fjerdedels hemman. De andra arfvingarna, och de, som hade mindre delar, blefvo, enligt allmogens önskan, tvungna att låta sig utlösas. Som skäl anfördes, att en starkare klyfning skulle försvaga och skada gården, och dessutom förorsaka mycket och onödigt besvär, för lands- och häradshöfdingar, hvilka skulle afdöma alla deraf kom-

---

1) Linköp. ark. kungabref och cirkulärer. Kongl. br. d. 9 Dec. 1684.

2) Wexiö ark. Spegels bref.

mande småtvister; och för uppbördsmännerna, hvilka skulle nödgas att plockvis af hvar och en uttaga skatten. Derjemnte kunde också kronan sjelf lätteligen gå miste om sina räntor; emedan dylika småbrukare lätt nog råkade i så stor fattigdom, att de icke förmådde erlägga utskylderna. Slutligen sökte Karl vidmagthålla den gamla stadga, som förböd att på socken-, härads- och kronoallmänningar anlägga så små torp, att de icke kunde svara emot ett fjerdedels hemman. Både med dessa och andra nybyggen och backstugor anställdes en ganska allvarsam undersökning, hvarvid många dylika lägenheter blefvo upphäfda och rifna. Stundom tyckes denna räfst hafva skett med för mycken stränghet, vare sig i lagen eller utförandet. I Finnland, serdeles de aflägsnare delarna, hade mer än annorstädes oordningar och sjelfsvåld blifvit af den lösa befolkningen föröfvade. Karl hade derföre 1684 befallt landshöfdingen i Wiborgs län »*att fösa efter friska inhyseshjon*», och tillhålla dem att antingen återupptaga ödeshemman eller ock begifva sig i tjenst hos kronans skattedragande undersåtare. Rörande verkställigheten häraf anförde domkapitlet i Wiborg hos konungen följande klagomål: *man har i denna punkt öfvat stort tyranni mot gammalt folk och mot åtskilliga unga enkor, som genom späda barn äro hindrade från att söka tjenst. Man har nedbrutit deras kojor, tagit deras kittlar och grytor; likaså deras kor, hvilka ridande bud uppsökt i skogarna. Sedermera har allt sådant blifvit fördt till staden och mot vanpris bortsåldt. Folket ropar ve! öfver sina plågare, sina fogdar, länsmän och sexmän; och de bedja, att eders majestät ville som en kristlig konung tåla dem här på jorden; tills de snart efter naturens ordning varda hädankallade. Allernådigste konung! de armas suckar, boskapens vrålande och de frommas deltagande är större än beskrifvas kan. Värdes af barmhertighet frälsa folket från denna olyckan* 1).

---

1) Nordin.

Vi hafva icke funnit någon ytterligare anteckning om detta uppträde. Det är emellertid ett drag af det ämbetsmanna-förtryck, som under Karl den elftes envälde snart nog började inrita sig 1). — Men å andra sidan inses lätteligen, att sådana åtgerder skulle inskränka antalet af den lösa befolkningen, och tvinga den att ingå i ordentlig tjenst och i ordentligt arbete; och såmedelst göra slut på dess fordna, ofta för både folk och land förderfliga lefnadssätt.

ADERTONDE KAPITLET.

DE MED SVERGE INFÖRLIFVADE LANDVINNINGARNA.

Vi förstå härmed Gottland, Bleking, Skåne, Halland och Bohuslän; d. v. s. de landskap, hvilka man redan från deras första eröfring ämnade införlifva med moderstaten. Detta sammansmältande hade dock hittills kunnat blott långsamt och ofullständigt förberedas. Vi skola nu betrakta de anstalter, Karl för samma ändamål vidtog.

Bland ifrågavarande landskap var Skåne utan tvifvel det förnämsta. Hvad vi nu gå att berätta om dess behandling, kan derföre i det mesta gälla också för de öfrigas.

Största delen af landet hade under krigsåren blifvit förhärjad, och en mängd gårdar lågo öde. Åt dem, som ville återupptaga och bebygga sådana lägenheter, gaf konungen vissa fördelar, bland annat också stundom frihet från utskrifning. Men eländet var stort. Aschebergs kloka, kraftfulla och milda styrelse lyckades dock att i längden något förbättra folkets läge.

Dansk-skånska adeln var alltid ett föremål för Sverges misstankar. Man önskade och sökte befrämja dess ut-

---

1) Se sid. 109.

flyttning till Seland, och gladde sig mycket, då man redan 1683 kunde i Skåne räkna ej mindre än 20 svensk-adeliga slägter. Emellertid och liksom riksförmyndarne gjort, lät också Karl den elfte skånska adeln behålla en del af sina från fordna tider medförda företrädesrättigheter 1), naturligtvis i afsigt att vinna denna samhällsklass för föreningen med Sverge. I samma hopsmältningsanda hade också flere andra åtgerder blifvit af riksförmyndarne vidtagna, och i synnerhet anläggandet af Lunds högskola. Karl den elfte tillgrep nya och likaledes ganska kraftiga medel, och det i alla möjliga vägar. Under kriget hade professor Stiernberg sammanskrifvit en uppsats om skånska lagens och rättegångsväsendets förändring till likhet med det svenska. Detta vigtiga förslag genomfördes 1683. Med hänsyn till uppbördsverket blefvo Skåne, Halland och Bleking år 1689 hopräknade och troligtvis helt och hållet förenade med det öfriga Sverige 2). Dessutom gjordes ett och annat för att afskära all gemenskap med den fordna moderstaten. Så blefvo t. ex. hustrurna till förrymda snapphanar skickade ur landet efter sina män; och hårda straff utsattes för dem, som *illa tyckte eller talade* om den närvarande svenska styrelsen.

Svåraste hindren för sammansmältningen lågo dock inom skolan och kyrkan. Bådas lärare voro bildade under danska tiden och till större delen i Danmarks hufvudstad och derföre också till kärlek för detta land. De ord, som hördes från prediko- eller lärare-stolen, voro derföre vanligtvis danska; icke blott till ljud utan äfven till innehåll, nämligen så ofta detta vågade sig från hjertat fram öfver läpparna. Under sista kriget hade ock många bland presterna arbetat för Danmark och emot Sverge, och vid detta sednares slutliga seger rymt vesterut öfver sundet. Dessa sednare omständigheter kunde på sätt och vis anses gynnande för Karl den elftes hopsmältnings-planer. Skånes

1) Se 14. sid. 187—190.

2) Så tyckes åtminstone af räkenskaperna i statskontorets arkiv.

kyrko- och skoleväsende var genom kriget nästan helt och hållet upplöst och behöfde ånyo ordnas; det var för Karl den elfte ett tillfälle att ordna det efter svenskt mönster. — En stor mängd skole- och preståmbeten stodo lediga, och folket längtade att få dem snart återbesatta; det var för Karl den elfte ett tillfälle att återbesätta dem med svenska eller svenskt-sinnade personer. — Många skånska prester hade ovedersägligen gjort sig skyldiga till förräderi mot svenska kronan; det var för Karl den elfte ett tillfälle att utan tadel kunna föreskrifva och verkställa stränga och afskräckande straff öfver dylika förbrytelser. Dessa tillfällen blefvo icke obegagnade. Med sin vanliga kraft tog konungen saken om hand. Den gamle biskop Winstrup hade slutligen blifvit misstänkt för danska tänkesätt. Med tagen anledning af hans långt framskridna ålder gafs honom derföre småländningen Hahn först till biträdare, och sedermera till efterträdare. Sistnämnde biskop ålades att i Skånes kyrkor och skolor införa svensk kyrkoordning och svenskt språk. Till en förberedelse hade Karl redan under kriget låtit svenska fält-prester tjenstgöra i de lediga skånska församlingarna. Detta tilltag kunde hos folket ursäktas genom behofvet och bristen; och likväl tjena att småningom vänja menigheterna vid svensk ämbetsman och gudstjenst. År 1680 befalldes rikets biskopar ställa så till, att skånska lägenheter blefve besatta med svenskar, och att skåningar deremot fingo platser uppe i det gamla Sverge. Härom utfärdades flere bref och allvarsamma tillsägelser. Äfven befalldes, att i skånska kyrkor och skolor begagna svenska språket. År 1681 utfärdades ett konungabref, som sökte ordna dessa förhållanden, och biskop Hahn pådref verkställigheten. Men allehanda hinder mötte, dels bland allmogen, dels bland presterna och ämbetsmännen. Karl den elfte befallde då helt enkelt, att det *gamla danska oväsendet* der nere i Skåne skulle ovillkorligen utrotas och sammansmältningen genomföras. En bonde ville för den svenska kyrko-ordningens skull icke gifva lön åt sin prest; Karl affärdade honom genast till ankarsmedjan.

En hop andra bönder ville icke skicka sina barn till ett läsemöte, emedan svensk katekes derstädes begagnades; men för hvarje gång barnet förfallolöst uteblef, ålade Karl föräldrarna en plikt af sex öre för första, tolf för andra, och tjugufyra för tredje gången, hvarjemnte landshöfdingen tillsades att genast utmäta böterna. En hop skolmästare voro motsträfviga. Då befallde Karl att enhvar sådan skulle vid ämbetets tillträdande edeligen utfästa sig att *med flit pådrifva det svenska språket och uniformiteten*; så benämnde man hopsmältningen. Men deremot förbättrade han lönen vid samma sysslor, så att de blefvo begärligare att erhålla. Några prester satte sig emot föreningen. De blefvo skrapade, någongång afsatta; men å andra sidan lofvade Karl att understödja och belöna dem, som nitiskt arbetade för hans afsigter. En konsistoriinotarie Winslow, som troget hjelpt biskop Hahn vid svenska kyrko-ordningens införande, erhöll till belöning först ett godt anslag och sedermera titteln af professor. Vissa löningstunnor anslogos åt prostarna för det besvär, de hade med *uniformitetens* införande. För att befordra samma sak fick biskopen en temligen vidsträckt rättighet att af- och tillsätta en hop prester, klockare och skollärare. Bland de båda sednare hade några förut blifvit valda af städernas borgerskap eller af socknarnes patroner; men emedan detta stundom skedde i dansk anda, öfverflyttade konungen samma magt på biskopen, stundom på prosten. Äfven förbjöds att till enskild lärare för sina barn taga några utländska studenter. Ytterligare befallde Karl 1681, att hvar församling och prest skulle inlösa sitt exemplar af svensk bibel, psalm- och handbok. Längre fram skänkte han flere tusen svenska biblar att utdelas bland folket. Så fortgick det till 1687, då ofvannämnde biskop Hahn afled. Hans två närmsta efterträdare voro, den ene gamma och den andre blott fem år sittande i ämbetet. Men efter dem kom Mathias Steuchius. Han beklädde Lunds biskopsstol i tjugu år, under hvilken tid han med kraft och förstånd genomdref svenska kyrko-ordningens och språ-

kets fullkomliga införande både i Skåne och Bleking. Att dessa landskap slutligen blefvo helt och hållet svenska till tungomål, seder och tänkesätt, det är en förtjenst, som näst Karl den elfte tillhör dels Hahn, dels och kanske mest Mathias Steuchius. Förut hade denne sednare varit superintendent i Hernösands stift och lärt känna dess prester. Sedermera skaffade han åt flere bland dem befordran i Skåne, så att åtskilliga dervarande slägter ursprungligen härstamma från Norrland. Han lagade ock på sätt, nämndt är, att skånska prester fingo sysslor uppe i Sverge, sökande äfven på detta vis sammangjuta delen med det hela 1). Rutger Ascheberg har ock i detta hänseende mycken förtjenst. Efter Johan Gyllenstiernas död blef han nämligen general-guvernör öfver Skåne, Halland, Göteborgs och Bohus län med Dal. Ämbetskretsen och magten voro stora, och förtroendet hos konungen likaså. Han använde alla dessa medel till vinnande af besagde vigtiga ändamål. Det var ock till en stor del genom hans klokhet, måtta och mildhet, som reduktionen, indelningsverket och sammansmältningen kunde i Skåne genomföras.

Skånska bönderna skulle naturligtvis snart fatta tillgifvenhet för sin nya svenska öfverhet; emedan de under densamma betydligen vunno i frihet och anseende. De fingo numera sända egna ombud till riksdagarna; och Karl den elfte förböd de stora adeliga godsherrarna att *handtera* sina underhafvande som *trälar*. Från danska allmogens då förtiden nästan slafviska samhällsläge, blef skåningen mer och mer upplyftad till den frihet och sjelfständighet, som utmärkte hans nya landsmän, de svenska bönderna.

Blekingen blef helt och hållet, och Halland till större delen behandladt på samma sätt som Skåne.

Gottland var under kriget öfversvämmadt af danskarna. Svenska dervarande superintendenten fördes fången

1) Ofvanstående uppgifter om svenska kyrko-ordningens införande i Skåne äro dels benäget meddelade af hr biskop Faxe, dels hämtade ur Lunds konsistorii-protokoll och registr.

till Köpenhamn och en till födseln dansk kyrkoherde, vid namn Endislovius, förordnades af sina landsmän till efterträdare. Denne började utrota svenska prester och författningar, och i deras ställe omigen upptaga de danska. Men år 1679 slöts freden, och Gottland blef återlemnadt till Sverge. Då rördes Endislovius af slag och förblef sedermera sängliggande. Karl nämnde nu till superintendent sin öfverhofpredikant, den utmärkte Spegel, hvilken också kort derefter landsteg på Gottland. Man berättade hans ankomst för den på sjukbädden liggande Endislovius. Denne svarade: *så, så! han skall vara välkommen! Jag vill ej vara honom till hinders; mitt rum är ledigt.* Derpå vände han sig åt väggen och gaf i samma ögonblick upp andan. Man kan säga, att dervarande danska parti drog i och med detsamma sin sista suck. — Den nykomne, unge och skicklige Spegel sökte icke utan framgång införa svenska kyrkoseder; och bland annat öfversatte han åtskilliga konung Davids psalmer på svenska, men ordnade till några danska för gottländningarna kända toner, hvilket lättade antagandet. Likväl kunde han för tidens korthet icke hinna uträtta något hufvudsakligt. Han beklädde nämligen sysslan blott i sex år, och var under samma tid ganska mycket vid konungens hof. Det blef derföre efterträdaren, superintendenten Stiernman, som här genomdref sammansmältningen, i synnerhet medelst ett prestmötes beslut 1687. Vid detta tillfälle ålades ståndet att nyttja svensk drägt och svenskt språk, med undantag af fem de äldsta landtpresterna, hvilka fingo till sin död förrätta gudstjensten på danska tungomålet.

I afseende på Bohus-läns sammansmältande med Sverge återstodo ännu några hinder, hvilka likväl af Karl den elfte undanröjdes. Folket hade brukat skicka sina barn till de norska skolorna i Fredrikshall; det blef hädanefter förbudet. Många prester hyste ännu tillgifvenhet för Danmark, men svenska kyrkoordningen blef likväl införd, mest genom superintendenten Broman; likasom svenska indelningsverket genom fältmarskalken Ascheberg. Redan förut

är berättadt, huru konungen tvang folket på Dal och i vestra Wermland att sälja sitt timmer, icke till Norrge, utan till Uddevalla. Detta bidrog att vid föreningen med Sverge fästa denna Bohusläns förnämsta stad.

Vårt fädernesland gjorde under sin lysande hjeltetid både många och vidsträckta landvinningar. De enda deribland, som ännu återstå, äro Herjedalen, Jemtland, Bohuslän, Halland, Skåne, Bleking och Gottland, d. v. s. just de, som af natur och läge voro bestämda att tillhöra Sverge. Fordna konungar hade med mod och svärd eröfrat dessa länder. Karl den elfte har först med samma medel försvarat eröfringarna, och sedermera genom kraft och klokhet förvandlat dem till svenska landskap i verkligheten; då de förut voro det mer eller mindre blott till namnet. Att denna alltid svåra sammansmältning dock lyckades; att fäderneslandet derigenom mycket stärktes till inre kraft och sammanhang; — för allt detta hafva vi att tacka Karl den elfte, hans drift, hans ihärdighet, och, tilläggom det, hans envälde.

Ingen konung har i detta afseende gjort vårt fosterland så stora tjenster, som konung Karl den elfte.

NITTONDE KAPITLET.

OM ÖSTRA ÖFVERSJÖLÄNDERNA.

De voro Liffland, Estland och Ingermanland. Föregående delar hafva omtalat, hvad föregående styrelser i dessa länder uträttat eller försummat. Tagom här en öfversigt af förhållandet!

Det var förnämligast genom Gustaf Adolf och genom Stolbowa-freden och Rigas eröfrande, som dessa till en del redan förut inkräktade land försäkrades åt Sverge. De utgjorde ett bland nämnde konungs äreminnen, och

voro honom derföre kära. Han vidtog ock flere anstalter för deras trefnad och förkofran, inrättande derstädes hofrätt, skolor och högskola. Dessa land, som förut under nära sextioåra krig blifvit förhärjade och nästan ödelaggda, började under hans styrelse återigen samla krafter och ordna sig till ett lagbundet samhälle. Ungefär på samma bana fast med mindre kraft fortgingo sedermera Kristinas förmyndare, Kristina sjelf, Karl Gustaf samt Karl den elftes förmyndare. Under Karl Gustafs många och mångsidiga krig blefvo likväl dessa orter slutligen öfverlemnade förnämligast åt blott sina egna försvarskrafter och derföre af ryssen öfversvämmade och förhärjade. För öfrigt förkofrade sig innevånarna ganska mycket under de för det mesta fredliga år, som förflöto från 1621 till 1680, ett för dem lyckligt tidehvarf, serdeles i jemnförelse med de föregående. Svenska regeringen lät dem också i allmänhet behålla sina fordna lagar och behandlade med aktning deras sjelfständighet. Ett fel, en försummelse faller dock i ögonen. Sedan Gustaf Adolf hade ingen svensk konung, icke ens Karl den elfte, besökt dessa landskap.

Axel Oxenstierna insåg dock betydelsen af regentens personliga dervaro och omtalade af sådan orsak, huru man borde hafva tvänne hufvudstäder, den ena i Stockholm, den andra i Narva. Landets vigt för Sverge förtjenade ock all uppmärksamhet. Det betraktades som en skyddsmur emot Ryssland, och det var verkligen en sådan. Det kunde äfven gifva en dryg behållning åt statskassan; och det gaf verkligen en sådan, efter reduktionen stigande till 393,594 d. s. m. 1). Endast till Frankrike 2) såldes från dessa hamnar 94,000 tunnor råg, 29,600 decker ryska hudar, 71,260 tunnor linfrö, 144,526 skeppund hampa, 900,000 timmerstockar, 13,000 furubjelkar o. s. v. 3).

---

1) Fryxells handl. 8. 340 jmfr 14. 184.

2) Orden äro: qui sortent de Suede et qui regardent la France.

3) De la Gardiska arkivet 12. 104.

I fråga om nämnde landskapers behandling, hade förra svenska regeringar i allmänhet följt den åsigten, att styra innevånarne efter deras egna lagar och såsom ett sjelfständigt folk, hvilket var med Sverge icke införlifvadt, utan blott under en och samma konung förenadt. Fullständigt utveckladt och bestämdt var likväl aldrig det inbördes förhållandet. I vissa fall blefvo dessa östanhafsländer behandlade såsom eröfrade lydstater; t. ex. deri, att hvar och en, som svenskarna hyllade till konung, blef i och med detsamma sjelfskrifven herrskare öfver est- och lifflänningarna. I andra hänseenden voro de tämligen oberoende; t. ex. i fråga om skattebidrag. I dylika mål hade innevånarne sig tillerkänd en beslutande rätt, som utöfvades på deras egna landtdagar. Åtskilliga mindre hopsmältnings-försök hade visserligen blifvit anställda. Några deras adliga slägter intogos på svenska riddarhuset; några städer fingo då och då skicka ett slags serskilda ombud till svenska riksdagarna; och man gjorde ett och annat litet försök med svenska språkets införande. Stundom tyckas lifflänningarna sjelfva hafva önskat en närmare förening med Sverge. För det mesta ville de likväl bibehålla sin sjelfständighet, och regeringarna i Stockholm hade också i det hela efterkommit denna deras önskan.

Ett vigtigt undantag härifrån gjorde Gustaf Adolf, då han åt svenska herrar bortskänkte en stor mängd af de egendomar, som i dessa länder tillfallit kronan. Hans uttalade afsigt var, att de mägtiga slägterna skulle genom dylika besittningar blifva dubbelt angelägna om sjelfva landskapets bibehållande under svenska väldet. Samma åsigt och åtgerd följdes ock af sedermera kommande regeringar. Men genom den växande mängden af sådana gåfvogods minskades behållningen af landet och belåtenheten hos dess innevånare, hvilka sednare högst ogerna sågo egendomarna öfverlemnas åt de på sätt och vis främmande svenskarna. I allmänhet ville dock den högre och tyska befolkningen mycket hällre tillhöra sina stam- och trosförvandter i Sverge, än läggas under sina grannar af

slavisk folkstam, de katolska polackarna eller de råa ryssarna. Så stodo sakerna, när Karl den elfte uppträdde på svenska tronen.

Det sätt, hvarpå denna konung utförde liffländska reduktionen, är den mörkaste skuggan i hans historia. Vi hafva redan förut måst teckna de vedervärdiga dragen 1). De kunna blott på ett enda sätt mildrande förklaras, nämligen, om man antager, att konungen, öfvergifvande de förra regeringarnas åsigter, fattade det ytterst djerfva beslutet att med moderstaten sammansmälta dessa östanhafsländer och deras tvänne från svenskarne skilda folkstammar, de herrskande tyskarna och det lifegna urfolket. Detta tyckes likväl icke hafva varit den ursprungliga tanken. Karl blef först längre fram och mer och mer ledd dertill, genom liffländingarnas envisa motstånd i reduktionsfrågan, och genom de serskilda lagar och rättigheter, som dervid åberopades. Detta hindrade och harmade konungen, och han beslöt att, kosta hvad det ville, göra slut på nämnde länders sjelfständighet och sammansmälta dem med Sverge, så som han förut gjort med Skåne, Bleking, Halland, m. fl.

Till att genomdrifva ett så jette-svårt företag, behöfde han först och främst magt. I Sverge blef han envåldig 1680 och 1682, och nästan utan motstånd. I Liffland prutade man länge emot, och det var först 1695 och nästan med våld, som han der nedbröt hvarje lagligt hinder och upphäfde landets fri- och rättigheter, förvandlande dess landtdagar till tomma, obetydliga sammankomster. Redan förut hade han tillvällat sig magten att besätta de flesta dervarande prestegäll; hvarigenom han fick hela det andliga ståndet i sitt våld. Genom reduktionerna blef det stolta och frisinnade ridderskapet, dels utarmadt, dels utjagadt. Efter 1695 lågo således alla östanhafs-länderna såsom värnlösa rof i Karl den elftes hand, helt och hållet beroende af hans godtycke.

Nu grep han sig an med sammansmältnings-försöken.

---

1) Se II. 298—345.

Svenska kyrkolagen och handboken hade nyss blifvit införda, ehuru med några smärre förändringar. En mängd stadganden, som utfärdades för Sverge, blefvo jemnväl inryckta i Lifflands så kallade Landes-Ordnungen. Den nya lagbok, som man höll på att i Sverge utarbeta, ämnades att blifva gällande äfven för ifrågavarande landskap. För att sammanblanda och vänja folken vid hvarandra, tog man också liffländska soldater till Sverge och sände svenska till Liffland i stället. Man vågade sig till och med på språket och sökte genom svenska lärare och förordningar införa deras tungomål i kyrkan, skolan, högskolan och förvaltningen. Härvid räknades i synnerhet på de många infödda svenskar, som utnämndes till professorer och lärare i Dorpt; och hvilka också derstädes sökte uttränga tyska och införa svenska språket. Åtgerden lättades derigenom, att en stor mängd af det tyska ridderskapet rymde bort af harm öfver reduktionerna och statshvälfningen. Redan år 1693 hörde man ock svenskar i öfvermod påstå, att tio år derefter skulle det icke finnas en enda tysk mer der i landet.

Mot ridderskapets och tyskarnes missnöje hade Karl och svenskarne kunnat erhålla ett godt stöd genom att upplyfta det lifegna och förtryckta urfolket. Men detta var hvarken lätt eller snart gjordt; ty de Liviska och Estniska bönderna voro utomordentligt råa och okunniga. Det ser nästan ut, som de herrskande tyskarna hade med flit hållit dem qvar i ett så hjelplöst tillstånd för att så mycket lättare kunna också hålla dem qvar under oket. Gudstjensten hade nästan aldrig blifvit förrättad på urspråket, det enda, som dessa menniskor kunde förstå, utan blott på tyska. Sistnämnde tungomål blef derföre af urfolket kalladt *Jumala-kel*, d. v. s. Guds språk, eller *Kirku-kel*, d. v. s. kyrko-språk. Också var den stora menigheten föga mer än till namnet kristnad. De begrofvo mångenstädes sina döda i gamla hedniska lundar. De fortforo att såsom offer äfven på kristna högtidsdagar frambära vax, tråd och penningar och lägga dem vid de stenar,

strömmar eller gamla träd, vid hvilka förfäderna under hednatiden hade förrättat sin afgudatjenst. Karl afrådde, förmanade, varnade; men förgäfves. Folket var envist i sin vidskepelse. Då befallde han strängeligen, att man skulle nedrifva, förstöra och uppbränna alla dylika föremål för deras afguderi. Med allvarsamma straff tvingades de till kyrkorna, hvarjemnte konungen sökte skaffa dem biblar och andra undervisningsböcker, författade på deras modersmål.

Det var nära nog samma förhållande med skolundervisningen. Denna hade förut blifvit meddelad endast på tyska tungomålet. Att dertill använda urspråket var i sjelft svårt och dessutom af den herrskande tyska stammen förbjudet. Till ursäkt påstod man till och med, att Liver och Ester saknade förmåga att mottaga någon slags bildning. Men nu framstod en student vid namn Forselius, hvilken af deltagande för det arma folket och med mycken uppoffring af tid och möda tog till sig en hop estniska gossar och lyckades inom kort bibringa dem så mycket kunskaper, att nämnde fördom derigenom på det kraftigaste vederlades. Den utmärkte ynglingen bortrycktes kort derefter genom ett skeppsbrott. Men i samma anda arbetade flere prester; i synnerhet en kyrkoherde Vergin, hvilken öfversatte psalmboken och nya testamentet på estniska språket; hvarjemnte den store general-superintendenten Fischer, med sitt vanliga och menniskoälskande nit, sökte skydda och befrämja dessa och dylika bemödanden att bland det olyckliga folket sprida kunskaper och gudsfruktan.

För detta höga mål arbetade också Karl sjelf, och det med mycket nit. Redan 1684 inrättade han en offentlig skola, i hvilken undervisning meddelades åt 160 landets barn och det på landets språk. Han till och med lät dem alla på kronans bekostnad underhållas. Meningen var att bilda en plantskola, hvilken sedermera kunde lemna skickliga skolmästare åt hela landet. Till sådana och till klockare togos de mest begåfvade bland piltarna; hvar-

emot de andra efter nödtorftig undervisning återgingo till landtbruket. Redan 1686 skickades några af dessa lärjungar till Stockholm. Här blefvo de förhörda både i läsning och sång, och det i närvaro af konungen och några hans förnämsta ämbetsmän. Tillfredsställd med de lofvande framstegen, uppmuntrade Karl hvar och en bland dem med gåfvor och skickade dem sedermera tillbaka till Estland. En så vacker början lofvade en herrlig fortsättning. Vi känna likväl icke, huru det framdeles gick. Måhända har tillväxten af det ädla utsädet blifvit fördröjd, måhända tillintetgjord genom reduktionens villervallor och genom den oreda, fattigdom och uselhet, som förorsakades, först genom de förfärliga hungersåren och sedermera genom Karl den tolftes långvariga krig.

Man hör ofta påstås, att Karl den elfte sökte afskaffa urfolkets lifegenskap, och att detta förnämligast bidrog att mot honom uppreta landets tyska adel. Granskom förhållandet!

Est- och liffländska ridderskapet hade alltid med yttersta ihärdighet och mod försvarat sin egen frihet mot hvarje öfverhet, och mot hvarje dess inkräktningsförsök. Men samma ridderskap utöfvade mot sina underhafvande, mot det lifegna urfolket, ett ganska svårt förtryck och tyranni. Polska konungen, Stefan Bathori, förehöll dem nesan af ett så oskickligt uppförande; men fåfängt. Han sammankallade bönderna och framställde åtskilliga förslag till förbättring af dessas villkor. Men de olyckliga undanbådo sig sjelfva hvarje förändring. Ty så djupt var mörkret, att de icke förmådde urskilja sitt eget bästa; så inrotad misstänksamheten, att de, i hvarje nytt förslag, fruktade en ny olycka. Den välvilliga fursten mägtade ingenting uträtta.

Sedermera kom Liffland under Sverge. Bondekonungen Karl den nionde föreslog då bättre villkor för urfolket; men adeln svarade, att liffländska allmogen var ännu rå och vild, att den icke kunde bära friheten. Många instodo till och med, att samma folk var af naturen

danadt och dugligt endast till slafveri. Karl den nionde fruktade att reta landets mägtigaste män, och hade dessutom händerna fulla af krig. Han måste derföre öfvergifva sitt välgörande förslag. Sonen, Gustaf Adolf, stående på höjden af sin magt, vågade dock ett försök i nämnde väg. År 1682 minskade han den domsrättighet, som liffländska adeln förut egde öfver sina bönder. I andra hänseenden tyckes dock det gamla förhållandet hafva fortgått utan någon serdeles ändring.

Det var år 1681, som Karl den elfte första gången framlade sin reduktion för est-liffländska ridderskapet. På samma gång föreslog han dem ock att afskaffa lifegenskapen. Var det hans allvar, eller var det blott ett skrämskott? I sistnämnde fall blef det förgäfves; ty ridderskapet lät icke skrämma sig. De vägrade till förslaget. De åberopade *böndernas nyssnämnde och till konung Stefan aflåtna svar.* De påstodo ock, *att det okunniga urfolket icke skulle kunna bära en hastig öfvergång från slafveri till fullkomlig frihet. En sådan förändring,* mente de, *skulle öfverhölja hela landet med blod och mordbrand; ty de lifegna bönderna voro råa som vildar och hatade sina tyska beherrskare in i döden.* Karl lät förslaget för den gången falla och sysselsatte sig deremot uteslutande med reduktionen. Men omkring 1687 hade han genom sistnämnde åtgerd bekommit en stor mängd liffländska adelsgods, och det berodde numera af honom sjelf, om han ville der bibehålla eller afskaffa lifegenskapen. Men nu tycktes han icke kunna fatta något visst beslut i den vigtiga frågan. Dock blefvo de olyckligas villkor i ett och annat mildrade. Flere arrendatorer af de indragna godsen hade genast börjat behandla sina dervarande underhafvande på samma sätt, som de förra adliga herrarna gjort. Karl förbjöd då att *betunga bönderna med olagliga bördor, omåttlig husaga eller arbete under gudstjensten. Arrendatorerna skulle ej heller sälja dem, som får och fä; utan besinna, att de äro, icke arrendatorernas lifegna, utan kronans undersåtare och tillhörighet.*

Men sedan folket numera blifvit, som sagdt är, kronans underhafvande, tycktes Karl mer och mer betänka sig, innan han ville upphäfva lifegenskapen. Han förbjöd derföre i samma bref bönderna *att löpa från det ena godset till det andra* 1). Antingen ville han af egennytta bibehålla folkets träldom, emedan de nu slafvade icke under ridderskapet, utan under *kronan*; eller ock hyste han numera samma farhåga, som adeln förut, nämligen att en för hastig öfvergång kunde blifva vådlig. Vi hoppas, att detta sednare var rätta orsaken, hvarföre Karl den elfte icke upphäfde lifegenskapen, ehuru han efter 1695 hade hela landet i sin magt. Att han uppriktigt ville förbättra urfolkets tillstånd, det synes ock af alla åtgerder; i synnerhet af förut nämnde anstalter till spridande af kunskaper och upplysning, samt ytterligare af en 1696 utkommen förordning, som både mildrade och närmare bestämde den lifegna slafvens förhållande till sin husbonde. För tillfället böd dessutom sjelfva statsklokheten att genom bättre behandling vinna urfolket; hvarigenom det skulle blifva lättare att fördrifva tyskarna och försvenska landet. — Men huruvida est-liffländska urfolkets upplyftande till frihet och ljus kunde i framtiden försvåra landets åsyftade försvenskning; — denna kinkiga fråga och dess möjliga lösning tyckes Karl ännu icke hafva förelaggt sig till besvarande.

Af föregående berättelse finner man, att Karl den elfte hade vid behandlandet af ifrågavarande länder föresatt sig trenne vigtiga mål. Det första var reduktionens genomförande; och detta blef också upphunnet. Det andra var att fördrifva tyskarna och försvenska landet. Vi hafva sett, huru mycket han redan 1697 hade i detta hänseende hunnit uträtta. Hvem vet, huru långt saken kunnat ytterligare drifvas, om Karl med vanlig menniskoålder fått ännu omkring 20 år framgå på samma bana och med samma rastlösa verksamhet?

---

1) Wexiö ark. Spegels brefvexl. Kgl. br. den 31 Juli 1687.

Konungens tredje mål var att till högre ljus och förbättradt samhällsläge upplyfta det i mörker och slafveri djupt nedsänkta est-liffländska urfolket. Genom sonens olyckliga krig blef denna verksamhet tyvärr afbruten; men några dess spår stå ännu qvar. Karl den elftes förordning af 1696 blef af de kommande ryska styrelserna iakttagen och fortfor i mer än hundrade år att öfver landet sprida sina välgörande verkningar.

Dessutom bibehåller sig från dessa tider, och i synnerhet från Karl den elftes ofvannämnde verksamhet ett annat spår, ett annat minne, så herrligt och ärorikt, att det bör af ingen svensk förbises eller glömmas. I de est-liffländska böndernas hjertan har nämligen tanken på svenska styrelsen och dess menniskoälskande åsigter fortlefvat i kärlek och välsignelse. Ett folk, som af en mägtig adel blir fortfarande hållet i mörker och slafveri, måste också med kärlek och saknad erinra sig en styrelse sådan som den svenska i allmänhet var; och i synnerhet en konung sådan som Karl den elfte; en herrskare, den der sökte kufva adelns öfvermod och på samma gång upplysa och befria dess underhafvande; en herrskare, som nedlät sig att sjelf bevista läseförhör med den lifegna slafvens barn, och sjelf uppmuntrande belöna deras framsteg. Sådana konungabilder blifva i folkens hjertan bevarade och dyrkade med odödlig tacksamhet. Så har det gått också här. Nämnde minnen hafva slägten och århundraden igenom fortplantat sig från fader till son och alstrat och underhållit kärlek till, och längtan efter svensk styrelse. Dessa känslor bibehöllo sig serdeles lifliga på öarna och i kustlandet, hvarest efter gamla svenska nybyggare funnos ännu några afkomlingar qvar, hvilka, jemnförelsevis mot urfolket, åtnjöto något bättre villkor, och derföre kallades *fria svenska bönder*. Bland dem och deras grannar fortlefde också minnet och berättelsen om den ändå större sjelfständighet och lycka, som bonden och arbetaren äga och åtnjuta i det gamla Sverge, i det fria land, som de visste ligga långt vester ut på andra sidan om Baltiska hafvets böljor. Dit har derföre denna öster-

landets lifegna befolkning kastat längtande blickar. Ofta har man ock under förflutna tider sett till Sverges kusteranlända liffländningar eller ester, hvilka, i öppna och bräckliga farkoster, trotsat haf och stormar för att undfly sitt fäderneslands träldom och komma till Sverge, till bondefrihetens förlofvade land.

Karl den elftes verksamhet liknar det gamla adliga vapnet Natt och Dag. Hela hans historia är en sådan tudelad minnessköld. Reduktionen och envåldet kasta nattliga och djupa slagskuggor öfver ena hälften, på samma gång, som inre styrelsen och skånska kriget gjuta öfver den andra delen strålar af en bländande dager. Sådant är ock det minne, Karl den elfte har i Estland och Liffland qvarlemnat; välsignadt hos lägre, nära nog förbannadt hos högre samhällsklasser; och, — erkännom det! — ingendera utan sina både verkliga och vigtiga skäl.

TJUGONDE KAPITLET.

OM SÖDRA ÖFVERSJÖLÄNDERNA.

Vi förstå härmed Pommern, Wismar och Bremen. I en punkt skilde sig dessa mycket från våra nyss omtalade östra besittningar. De nu ifrågavarande södra fortforo att utgöra en del af det stora tyska riket, och detta enligt hvad Sverge sjelft icke blott medgifvit, utan till och med fordrat. Men härigenom blef regeringen i Stockholm sedermera hindrad från hvarje försök att med Sverge införlifva dessa sina nya besittningar. Häri låg också grundorsaken till den lättare behandling, som ifrågavarande sannanhafsländer fingo, jemnförelsevis med de östra, undergå, i afseende på reduktionen. Vi hafva redan be-

rättat, på hvad sätt sistnämnde åtgerd genomfördes i dessa våra tyska landvinningar 1).

Angående Bremen och Wismar är i öfrigt föga att förtälja. De behandlades i allmänhet efter samma grundsatser, som Pommern, och delade samma öde. Detta var sorgligt nog; i synnerhet genom de täta krigens olyckliga följder. Pommern t. ex. blef redan under trettioåra fejden utsuget och förstördt. Knappt hade det genom sju års fred från 1648 till 1655 börjat hämta litet krafter, förrän Karl den tiondes fejder återförde samma härjningar och ödeläggelse. Riksförmyndarnes så kallade fredliga regering var dock för Pommern inemot lika olycklig, dels genom fel i förvaltningen, dels genom de troppar, som landet måste underhålla i anseende till bremiska tvisterna. Sedermera kommo Karl den elftes krigsår och Pommern blef under de samma omigen härjadt och ödelaggdt, nästan värre än någonsin förut, och mest genom brandenburgska kurfurstens hårdhet och hämndlystnad, då han icke fick, såsom han hoppats, behålla detta land. En stor del af gårdarna blefvo uppbrända och innevånarne flydde undan till andra orter.

Redan 1680 gjorde Karl den elfte ett allvarligt försök att upphjelpa landet och ordna dess rubbade förhållanden. För sådan afsigt ditskickades Rålamb, Sperling och Henrik Falkenberg 2). Enligt dessa herrars förslag vidtogos åtskilliga anstalter. I synnerhet sökte man lifva åkerbruket och för sådant ändamål införa främmande bönder. De i landet qvarblifna men utplundrade godsegarna fingo fem frihetsår. De från öde hemman bortrymda bönderna skulle inom ett års tid hafva rättighet att återtaga sina lägenheter; eljest öfverlemnades dessa åt nybyggare, som på desamma erhöllo tio frihetsår. Äfven sökte man att genom åtskilliga fördelar inlocka handtverkare. Bland

1) Se 17. 280—288.

2) Uppdraget var verkligen mera vigtigt, än hvad vi förut trott och i 16 del., sid. 137 uppgifves.

annat utlofvades, att alla inflyttade, både landt- och gerningsmän, skulle vara helt och hållet fria från den fordna lifegenskapen.

Också öfver lagskipningen vakade Karl här, likasom allestädes. År 1691 anställdes en räfst för att utröna, på hvad sätt wismarska tribunalet uppfyllde sin pligt som högsta domstol öfver Sverges tyska besittningar.

Oaktadt dessa berömvärda anstalter, fortfor Pommern att lida af brist och näringslöshet. År 1693 t. ex. omtalades tillståndet derstädes såsom ganska nedslående och bedröfligt 1). Och likväl hade landet under tretton års tid haft icke blott fred utan ock tvänne så utmärkta general-guvernörer som Otto Wilhelm Königsmarck och Nils Bielke.

Detta leder våra tankar till följande anmärkningsvärde förhållande.

Indelningen af nordens riken företedde på sextonhundradetalet en ganska besynnerlig och sönderbruten tafla. Länderna voro skiftade, icke efter naturliga läget, utan efter tillfälliga eröfringar. Danmark innehade Bleking, Skåne, Halland, Bohuslän och Norge, hvilka dock alla af naturen sammanhängde med Sverge. Sverge deremot ägde å ena sidan Ingerman-, Est- och Liffland, och å den andra Pommern, Wismar och Bremen, hvilka sammanhängde, de tre första med Ryssland, och de tre sednare med Tyskland. Danmark stängde Sverge i det närmaste från Westerhafvet; Sverge stängde ryssarna helt och hållet från Östersjön och ville derifrån stänga äfven tyskarna. Slika förhållanden voro onaturliga och skadliga och kunde icke utan tvång och svåra lidanden upprätthållas. Hvarje stat ville arbeta sig fram till närmsta haf, för att genom detsamma erhålla en beqvämare handelsväg samt en naturlig och lättare försvarad gräns. Svenskarna sträfvade efter Bohuslän, Halland och Skåne m. m., för att komma till Westerhafvet; ryssarna likaså efter Ingerman-, Est- och Liffland, för

1) Jfr. 17. 288.

att komma till Östersjön. Brandenburg likaså efter För-Pommern, för att få hela den närbelägna hafsstranden. De omtvistade kustländerna blefvo således icke blott träto-äpplen, utan också blodsoffer; nämligen för de stora staterna och dessas inbördes afund och strider. I kriget mot Danmark kastade sig svenskarne först öfver Skåne och Halland m. m. och härjade dessa länder. På samma sätt gjorde ryssarna med Est- och Liffland, och Brandenburg med Pommern, och Danmark med Bremen. Dylika gränsorter kunde derföre aldrig gifva någon trygghet eller trefnad, aldrig vinna någon serdeles förkofran. Deras försvar blef ofta till och med en börda för sjelfva moderstaten. En och annan skarpsyntare blick genomskådade förhållandet redan nu. Oss veterligen var Johan Gyllenstierna den förste statsman, som öppet och bestämdt förklarade, att de tyska öfversjöländerna voro skadliga för Sverge. Denna åsigt blef bland adeln mer och mer allmän, sedan nämligen reduktionen återtagit alla der bortförlänta gods. Till och med folken började slutligen inse förhållandet. Naturläge och stamförvandtskap sökte då taga ut sin rätt, och hvarje del begynte längta efter förening med sitt hela. Slutligen ledde ock historiens hvälfningar till det mål, naturen föreskrifvit.

Den gamla lysande drömmen om ett östersjövälde sväfvade dock ännu då och då för svenskarnas sinnen. Nils Bielke framkastade omkring 1690 ett förslag att med Danmarks tillhjelp vinna åt Sverge äfven Hinter-Pommern. Men verket stannade vid blotta talet. Karl den elfte hade hvarken sinne eller tid för sådana planer.

TJUGONDEFÖRSTA KAPITLET.

OM ZWEY-BRÜCKEN.

Besittningen af Pfalts-Zweybrücken saknade icke vid denna tid sitt lilla inflytande på Sverges öden. Landet

var likväl icke en kronans, utan blott konungahusets tillhörighet. Detta sednares stamfader, Johan Kasimir, gift med Karl den niondes dotter, innehade endast Kleeburg, hvilket var en ganska liten del af det då för tiden mycket sönderstyckade pfaltsgrefskapet. Småningom utdog den ena bland det furstliga husets grenar efter den andra. År 1681 ärfde således Karl den elfte största delen af nämnde land, dock under hertig Adolf Johans motsägelser 1). År 1694 fick konungen ytterligare testamente och en slags arfsrätt till Weldentz, en ny del af samma furstendöme, om hvilken besittning likväl många tvister uppstodo.

Hela inkomsten af Pfalts-Zweybrücken blef 1686 uppskattad till 40,000 riksdaler 2).

Detta konungahusets enskilda pfaltsgrefskap styrdes vanligtvis genom någon ditskickad svensk ståthållare eller guvernör. Dess inverkan på fäderneslandets öden blef, att öka ovänskapen mot Frankrike. Anledningen var följande. Ludvig den fjortonde gjorde genom sina reunionskamrar flere anspråk på Zweybrücken och lät sina härar gång efter annan detsamma öfversvämma och förhärja. Detta var så mycket mer sårande, som det rörde Karls personliga besittning och eganderätt. Förhållandet bidrog ock att uppreta svenska hofvet och att ytterligare stadfästa Karl den elfte i den obenägenhet mot Frankrike, som han under de stora europeiska striderna ådagalade.

TJUGONDEANDRA KAPITLET.

OM SKATTERNA.

Statens vanliga såkallade ordinarie och extraordinarie inkomster höllo sig under Karl den elftes regering unge-

1) Se 14. 8, 9.

2) Riddarhus-ark. Secreta Utsk. 1686 d. 16 Sept.

får vid lika höjd, utgörande fem eller sex millioner d. s. m. 1). Dessa de egentliga skatterna blefvo väl således nära nog oförändrade; utom den tillväxt, som reduktionen i ett eller annat fall medförde. Vi kunna likväl icke afgöra, huru stor del hvarje stånd måste vidkännas af dessa slags utlagor. Troligen har största tyngden legat på ofrälsemännen och i synnerhet på bönderna.

Bevillningar hade från 1660 till 1672 blott ett par gånger kommit i fråga. Men nu och i synnerhet från 1675 utbetalade ständerna år efter år dylika gerder, stigande, som det tyckes, stundom till ända en million d. s. m. 2). Dessa uppbörde icke med kriget, utan fortforo ända till 1693; d. v. s. tills konungen hunnit ordna det drygaste af indelningsverket och flottan samt återlösa en hop köpegods och derjemnte afbetala tyngsta delen af skulderna. Med undantag af de år, då Elfsborgs-lösen erlades, hade svenska folket aldrig utbetalat så dryga gerder, som under Karl den elftes regering från 1675 till 1693.

Denna bevillning var äfven ganska ojemnt fördelad. Adel, borgare och högre presterskap drogo utomordentligt tunga bördor; vanliga tjenstemän i det närmaste likaså. Dessa samhällsklassers gerd steg ofta till en femte- eller fjerdedel af behållningen, och till en tiondedel, stundom en femtedel af lönen. Det lägre presterskapet och i synnerhet allmogen slapp deremot vida lättare undan. Hvad bönderna t. ex. beviljade af hvart hemman och af hvart tjensthjon, utgjorde tillhopa icke ens hälften, af hvad för samma punkter erlades af adeln och sedermera äfven af prester och borgare. Det var också förnämligast på prester, bönder och soldater, som Karl den elfte stödde sin regering. Förhållandet anmärktes af både in- och utrikes betraktare; icke utan bittra anmärkningar öfver dem, som hjelpte kronan att klippa andra med-undersåtare, men deremot visste akta sina egna skinn. Hosgående tabell visar närmare förhållandet 3).

1) Se Bilag. 2.
2) Se Bilag. 1.
3) Se Bilag. 1.

Sättet att erhålla dessa bevillningar var eget nog. Adeln, som blef hårdast beskattad, visade dock största beredvilligheten; kanske i synnerhet af fruktan för än svårare efterräkningar. Presterna pratade väl något emot och klagade öfver sin fattigdom; men medgåfvo dock snart nog, hvad konungen fordrade. Borgerskapet var gensträfvigare, så att Karl måste ena gången öfvertala, andra gången skrämma dem. Bönderna, som gåfvo minst, prutade dock mest emot; och i afseende på dem använde Karl ganska sällan sin magt och myndighet. Det blef vanligtvis de andra ståndens lott, att med öfvertalande utverka allmogens bifall, hvilket ofta gick ganska trögt. — I allmänhet begagnade Karl följande medel. Han förklarade, att staten måste hafva en årlig bevillning af t. ex. 400,000 d. s. m.; och att ständerna alldeles icke finge åtskiljas, förrän de medgifvit och sins emellan fördelat denna summa. Och de lydde; förmodligen också derföre, att de visste, det medlen blefvo alltid samvetsgrannt och till rikets bästa använda.

Utkräfda blefvo de ock, och det med mycken stränghet. Ofta måste den tredskande erlägga i böter dubbla beloppet. Ofta måste han betala 8 till 12 procent från den dag, afgiften bort inflyta. Personer, som smögo sig undan mantalsskrifningen, blefvo tagna till båtsmän; och de, som förtego sina penningemedel för att derigenom undslippa bevillningen, straffades med dryga böter; stundom med förlusten af hela den behållning, af hvilken gerden bort erläggas.

År 1693 förklarade Karl, att rikets skulder hade blifvit i det mesta betalda och dess inkomster så ökade, att kronan numera icke behöfde några bevillningar, utan kunde åtnöjas med de vanliga skatterna. Han till och med afsade sig den begrafningshjelp, som ständerna bort enligt gammalt bruk erlägga i anseende till Ulrika Eleonoras nyss timade död. Man vet emellertid, att kronan ännu stod i en skuld af åtminstone några millioner d. s. m. En och annan har derföre trott, att nämnde eftergift var

en följd af den döende drottningens böner om skonsamhet mot undersåtarne; andra åter, att det var ett lockmedel, ett sätt att utverka ständernas bifall till det fullkomliga envälde, som vid samma riksdag infördes.

Hvad än orsaken må hafva varit; följden blef, att svenska folket fick under sex års tid, nämligen från 1693 till 1699, hugna sig af en fullkomlig frihet från alla dylika bevillningar. Alltsedan deltagandet i 30-åra kriget hade landet, med undantag af sista förmyndaretiden, icke åtnjutit en sådan lättnad.

För öfrigt bifoga vi en tabell, som angående statens skuld 1), samt vigtigaste inkomster och utgifter lemnar de upplysningar, vi kunnat i dessa ämnen finna 2).

TJUGONDETREDJE KAPITLET.

OM RIKSHUSHÅLLNINGEN.

Detta ämne följde Karl den elfte med serdeles stor uppmärksamhet. Sjelf deltog han i statens uppgörande, omedelbarligen och årligen, åtminstone efter 1680; och vakade derpå lika noggrannt öfver verkställigheten. I början och medan fäderneslandets tillgångar ännu voro otillräckliga, gjorde han dessa riksstater så knappa som möjligt. Men sedermera ökade han dem i samma mån, som inkomsterna växte och tilläto honom att införa den fullständigare förvaltning, som han ansåg nyttig och nödig. I detta fall var han icke sparsam. Under de få åren från 1686 till 1697 blefvo de årliga statsutgifterna ökade med den dryga summan af nära två millioner daler silfvermynt.

---

1) Uppgifterna om rikets skuld äro sinsemellan mycket olika. Se derom noten 50 till Bilag. № 2.

2) Se Bilag. 2.

Oaktadt denna betydliga tillväxt, har dock genom Karls ordning och sparsamhet i öfrigt riks-hushållningen förkofrat sig på ett sätt, som väcker förvåning. Fordna tiders oredor och statsbrister försvunno snart. Åmbetsmännerna fingo ordentligt ut sina löner och staten började efter 1686 att någorlunda bära sig. År 1693 kunde alla bevillningar efterskänkas och det oaktadt har konungen för åtskilliga punkter öfver och utom de vanliga statsutgifterna betalt en summa af 6,606,324 daler s. m. 1). Ytterligare inlöste han skulder till det serdeles

1) Uppsats öfver de utgifter, som utöfver den vanliga staten blifvit af Karl den elfte bestridda från 1680 till 1697.

1) För diverse kommmissjoner:

Gransknings, Stora, Reduktions, Liqvidations m. fl.		1,699,363: 13. 20.

2) Krigsrustningar:

Holsteinska rustningen 1688 o. 1689	1,741,770: 9. 10.	
Tolf örlogsskepp 1690 ämnade Nederländerna till hjelp . .	155,650: — —	
Krigstågen till Rhen 1690 och 1692.	489,818: — —	
Båtsmans-värfningen 1696 till försvar för Holstein	62,455: — 6.	2,449,693: 15. 10.

3) Inlösen af kronans tillhörigheter:

Ön Krutsand till Bremen . .	40,000: — —	
Amtet Gollnow till Pommern .	100,000: — —	
Diverse hus och skatterättigheter m. m.	528,536: 20. 5.	
De af drottn. Kristina i Holland pantsatta kronojuvelerna . .	161,581: 10. —	830,117: 30. 5.

4) För Byggnader:

Till nybyggnad af Stockholms slott	371,811: 30. 8.	
Till Hjelmare slussverk . . .	143,357: 14. 5.	
Åtskilliga andra byggnader . .	405,175: 30. —	
Till militiæ-boställens bebyggande	70,085: 20. —	990,430: 30. 13.

höga beloppet af 32,475,000 d. s. m. 1). Slutligen samlade han en kontant behållning, som 1697 steg till 3,621,332 d. s. m. 2). Han har således i dessa tre punkter hushållat in åt fäderneslandet 42,702,656 d. s. m.; det vill i vårt nu vanliga mynt säga ungefär 85,400,000 riksdaler riksgäld. Desutom och slutligen har han genom reduktionerna ökat kronans årliga inkomster med 2,560,784 d. s. m. 3).

Man har ytterligare talat om en stor skatt, stigande till sex millioner riksdaler, hvilken Karl skulle hafva gömd i ett af slottshvalfven, för att derstädes med en girigbuks nöje vändas och betraktas. Förhållandet var ej så. Skat-

---

5) Drottn. Ulrika Eleonoras begrafning 403,444:

6) Utlånad säd under missväxtåren:

1695 och 1696	110,682½	t:r	352,575: — —		
1697 . . .	58,600	d:o	180,732: — —		533,307:
				Summa	6,606,324:

Ofvanstående alla uppgifter äro grundade på statskontorets ämbets-berättelse 1697 i Loenboms handl. 5. 35 och följ.; utom priset på spannemålen, som är taget enligt ett medium af det värde, som samma ställe sid. 45 uppgifves.

1) Enligt Liqvidations-kommissjonens berättelse 1697 i Riksark. Betalningen hade skett på följande sätt, nämligen genom liqvidationer och räkningar 21,400,000; genom ackorder och kortning på gravationer 2,375,000; genom kontanter 8,700,000; allt d. s. m. I Loenb. Handl. 9. 151. uppgifver Gyllenborg, att skuld blifvit kontant betald med 9,000,000 d. s. m.

2) Denna kontanta behållning utgjordes af

1) Kassor i fästningarna	145,000: — —
2) Kassor insparade vid häst-regementerna	526,919: — —
3) Diverse medel i stats-kontoret . .	1,849,413: — —
4) I skattkammar-hvalfvet Elefanten på slottet	1,100,000: — —
Summa	3,621,332 d. s. m.

3) Detta sista likväl räknadt ända från 1655.

den steg ej till mer än 1,100,000 d. s. m., och den låg der icke för hans enskilda räkning och beskådande, utan under gemensam försegling och vård af honom och af räntmästaren samt af äldste ledamöterna i kammar-kollegium och i statskontoret; alltsammans för att hafva en tillgång vid oförutsedda statsbehof 1). Hvalfvet kallades *Elefanten* och var för sin tid ungefär detsamma som *Herr Eskils Gemak* under Gustaf Wasas sista år.

Den ofvannämnde tillväxten i statens förmögenhet är i alla fall så sagolikt stor och gick så brådstörtande fort, att båda delarna väcka förvåning och tvifvel. Men då föras tankarna tillbaka till reduktionen, pantegods-räfsten, mynt-nedsättningen och till efterräkningarna med ofruktbara fordringar m. m.; och till dessa många så kallade ackorder, vid hvilka undersåten afslog ena hälften af sina anspråk för att få ut den andra. Man kan efter dessa återkallade minnen ej rätt hugna sig öfver en fördel, vunnen på sådant sätt. Man glädjes åt att se t. ex. en skuld af 21,400,000 d. s. m. betald; men glädjen försvinner, då man ser, att dessa betalningar skedde genom de så väl eller, rättare sagdt, så illa kända liqvidationerna. Likasom denna rikedom icke gifver nutidens läsare någon rätt hugnad, så gaf den ej heller dåtidens folk och styrelse någon rätt välsignelse. Karl den elfte lemnade väl efter sig en stat, hvars rikedom tycktes vara outtömlig. Den hade blifvit samlad på de 17 åren från 1680 till 1697. Inom andra 17 år derefter var hela den stora behållningen längesedan borta och nöden och villervallan nästan värre än någonsin förut. Karl den elftes skatter i *Elefanten* blefvo icke långvarigare, icke drygare än Gustaf Wasas fordom hade varit i *Herr Eskils Gemak*.

Vi hafva sett den rikedom, till hvilken Karl den elfte uppdref svenska statsverket. Öfver dessa stora tillgångar herrskade han alldeles enväldigt. Huru högt hvarje

---

1) Enligt handlingar i Kammar-kollegii arkiv, anvisade af hr F. L. Smerling.

utgiftstittel skulle gå, och huru medlen skulle användas, allt detta afgjorde han sjelf eller blott omgifven af sina gunstlingar, och utan att tillåta hvarken råd eller ständer att deri på något sätt deltaga. Såsom hofstat anslog han vanligtvis åt sig sjelf omkring 500,000 [1]) och åt enkedrottningen 131,000 d. s. m. Dessutom tog han under sin enskilda förvaltning någon del af det öfverskott, som statsverket från och med 1689 började årligen lemna. Denna del var icke obetydlig, ty den uppsteg småningom från 141,688 till slutligen omkring 5 eller 700,000 d. s. m.

Svenska folket, eljest så ömtåligt om sin frihet och om sina medel, fördrog likväl med tystnad dessa konungens egenmägtiga tilltag. Sådant skedde icke blott af fruktan för hans magt; utan ock af verklig öfvertygelse om det samvetsgranna sätt, hvarpå penningarna blefvo till rikets bästa använda. Efter Ulrika Eleonoras död såg man honom också sjelf och opåmint nedsätta sin hofstat med 30 eller 50,000 d. s. årligen [2]).

Sverge hade förut haft åtskilliga goda rikshushållare, t. ex. Gustaf Wasa, Gustaf Adolf och Kristinas förmyndare m. fl. I några hänseenden torde Karl den elfte hafva varit dessa styrelser underlägsen. Man har t. ex. tadlat de stora behållningar, han hopade i reda men räntelösa medel, och de utomordentligt dryga summor, han årligen offrade på landt- och sjöförsvaret. Man har anmärkt, att dessa tillgångar skulle hafva gjort långt mera godt, om de blifvit begagnade att främja nyttiga och vinstgifvande företag. Man har anmärkt, att Karl den elfte hade större förmåga att öka, ordna och sparsamt förvalta de egentliga statsinkomsterna, än att genom ändamålsenlig styrelse lifva handel och näringar och derigenom rikta på en gång undersåtarne och skattkammaren. Man har anmärkt, att under Karl den elftes sjutton fredsår hafva visserligen kronan och skattkammaren blifvit utomordentligt rika; men

---

1) Se statskontorets räkenskaper.

2) S. st.

landets och folkets välmåga icke på långt när gjort stora framsteg, som under några bland de föregående regeringarna. Det ligger mycken sanning i alla dessa anmärkningar. Men i andra hänseenden stod också Karl den elfte bredvid och stundom öfver ifrågavarande regeringar, nämligen med hänsyn till den kraft och ihärdighet, hvarmed han ökade statens tillgångar; den ordning och sparsamhet, hvarmed han förvaltade dem och slutligen i afseende på den personliga oegennytta, han ådagalade. I dessa hänseenden har Sverge sällan haft hans like. Det finnes icke minsta spår, att han använde statens medel till nöjen, nytta eller anslag för sig, sitt hus eller sina barn. Hela riket var i detta hänseende hans hus och alla dess innevånare hans barn. För deras skull gjorde han reduktionen och nekade både sig sjelf och andra hvarje öfverflödig utgift. Hvad han tog eller insparade åt sig, det var i och med detsamma taget och insparadt äfven åt staten. Det var med det uppriktigaste allvar och den innerligaste välmening, som han påstod, att emellan honom och riket icke fanns någon skillnad 1). Den envålds-satsen: *staten är jag*, var hos Karl den elfte och i hans hjerta, mun och handlingar en verklighet, en sanning; och det ofta på ett sätt, som nära nog kunde försona det mest frihetsälskande sinne.

1) Se **16.** 477—479.

ANDRA AFDELNINGEN.

OM UTRIKES ÄRENDERNA.

TJUGONDEFJERDE KAPITLET.

ALLMÄN ÖFVERSIGT AF SVERGES FÖRHÅLLANDE TILL DE ANDRA EUROPEISKA STATERNA.

Sverges förhållande till utrikes magter rörde sig under Karl den elftes tid förnämligast kring trenne vigtiga föremål, nämligen *franska förbundet, Holsteins beskyddande, samt Englands och Hollands kaperier*. De tvänne första bland dessa ämnen genomgå visserligen konungens hela regering. Hufvudstriderna derom föreföllo dock inom vissa tiderymder. Vi vilja efter desamma indela vår berättelse.

FÖRSTA TIDSKIFTET 1680—1684.

Upplösningen af förbundet med Frankrike.

Den stat och den man, som under detta tidehvarf förnämligast sysselsatte vår verldsdel, var Frankrike och dess konung, Ludvig den fjortonde. Mannen var ärelysten, orolig och djerf; och staten mer än någon annan mägtig af de stora och ihärdiga ansträngningar, som en dylik beherrskares lynne fordrar. Ledande tanken i hela denna tidens politik var derföre att skydda de andra staternas sjelfständighet mot Ludvig den fjortondes och Frankrikes öfvermod och öfvermagt. Ännu till ungefär 1630 var det Österrikes välde, som hotade Europas frihet; och

Frankrike, som vid försvaret mot denna öfverhängande fara vanligtvis ställde sig i spetsen för de andra magterna. Nu blef det tvärtom. Flere årtionden bortåt utgöres kärnan i Europas yttre historia af kampen mellan tvänne partier; Frankrikes hotande öfvervälde å ena, och Österrikes 1) försvarande motstånd å andra sidan. Sverges utrikes politik är på det närmaste förenad med denna strid och det är derföre nödvändigt att först och främst lära känna fäderneslandets dåvarande ställning till Frankrike och till konung Ludvig den fjortonde.

Sedan Gustaf Wasas tid hade mellan båda staterna ett i allmänhet godt och vänskapligt förhållande egt rum. Deras fördelar kommo sällan i strid emot hvarandra. Frankrike kämpade nästan oupphörligt mot det politiska öfvervälde, hvarmed österrikiska huset hotade Europas frihet. Men emedan samma Österrike var katolska lärans förnämsta målsman, kom den snart i ovänligt förhållande också till Sverge, hvilket mer och mer framstod som protestantismens sakförare. Denna gemensamma fiendskap mot Österrike alstrade en naturlig vänskapsförbindelse mellan Sverge och Frankrike. Sedermera inträffade 30-åra kriget. Både Sverge och Frankrike ville dervid 1:o hindra Österrikes envälde öfver Tyskland, och i allmänhet förekomma de tyska staternas sammansmältande; 2:o ville hvardera åt sig eröfra delar af det sålunda splittrade och sinsemellan oeniga landet. Härtill kom 3:o det ensamt för Sverge gällande skälet, nämligen att upprätthålla evangeliska läran. Alla dessa syften vunnos genom westfaliska freden 1648. Från denna stund försvunno alltså nämnde för Sverge serskildt talande statsorsaker till närmare förbund med Frankrike. Ett vänskapligt förhållande fortfor dock mellan båda magterna. Det kom af en hop andra orsaker; nämligen dels af Frankrikes önskan att se en svensk här på tysk botten, såsom ett stöd mot Österrike; — dels af Sver-

---

1) Dock vanligtvis med understöd af Holland och Wilhelm den tredje.

ges gamla vana vid både förbund med Frankrike och fiendskap mot Österrike; — dels ock af Sverges begär efter franska underhålls-penningar; — dels ock af Sverges önskan att genom Frankrikes hjelp trygga sina sunnanhafsländer, Pommern och Bremen. Vi hafva också omtalat, huru Frankrike vid båda frederna i Oliva och Nimwegen, med kraft och berömvärd ordhållighet bidrog att åt Sverge återförskaffa dessa besittningar, och tillika mycket fördelaktigare fredsvillkor, än man eljest kunnat vänta.

Nämnde statsorsaker talade således för ett fortsatt och närmare förbund emellan Sverge och Frankrike. Men tillfälliga och personliga omständigheter började tala för motsatsen. Det är väl sant, att konung Ludvig hade i Nimwegerfreden tagit Sverge under armarna och det kraftigt och med framgång; men också på ett sätt, som innebar lika mycket skryt som välvilja, och hvilket för verlden visade det sålunda hjelpta Sverge i den ömkliga dagern af ett nådehjon. Fäderneslandets freder med Brandenburg och Lüneburg afgjordes af franska ombud, hvilka bestämde, hvad Sverge borde få eller gifva; och detta stundom utan att underrätta svenska regeringen eller dess i Paris varande ombud, om hvad man på Sverges bekostnad medgaf eller icke medgaf. Med ett ord; Frankrike utöfvade ett alldeles sjelftaget förmyndareskap. Ludvig den fjortonde ville utsträcka det äfven till fredsunderhandlingarna med Danmark och fordrade derföre, att dessa skulle flyttas till Paris. Svenska och danska konungarna ville likväl icke underkasta sig en sådan förnedring, utan afslutade sins emellan freden i Lund 1697, såsom redan berättadt är 1).

Frankrikes öfvermod framstack äfven på många andra för Karl den elfte ganska sårande sätt. Den för Sverge smädeliga skådepenningen ha vi redan nämnt 2). Man

---

1) **15.** 240.

2) Se **15.** 209. I Bondeska arkiv. på Säfstaholm finnes dock en något olika teckning af samma penning. På frånsidan

omtalade ock, huru Feuquieres begabbat svenska regeringens enfald, att 1674 låta narra sig till deltagande i brandenburgska kriget. Franska sändebud talade också ofta och med förakt om Sverge såsom ett fattigt och hungrigt land, och om dess konungar såsom soldtagande furstar. En fransman yttrade, *att Ludvig den fjortonde icke aktade Sverge mer än ett bland Frankrikes mindsta landskap; och att småkonungen i Sverge kunde omöjligen hafva bestånd utan hjelp af stor-konungen i Frankrike.* En annan sade: *så snart konungen af Frankrike rör trumman, måste konungen af Sverge rycka i fält.* Äfven på ett annat och ganska kännbart sätt tillät sig Ludvig att såra Karls stolthet. Han bemägtigade sig Zweybrücken; och när detta land skulle genom arf tillfalla Karl den elfte, fordrade han, att sistnämnde konung skulle som vasall och under länsförpligtelse mottaga det af Frankrikes krona.

Genom detta öfvermod blefvo svenskarne och i synnerhet Karl den elfte uppretade till en verklig förbittring. Man hade så mycket större skäl dertill, som Frankrike, ehuru berömligen verksamt vid fredsslutet, hade likväl under kriget icke åt Sverge lemnat det bistånd, som var utlofvadt; ej heller efter freden velat utbetala de återstående underhålls-penningarna. Också var Karl så uppbragt, att han gång på gång uttalade sin ovilja mot Frankrike och sitt fasta beslut att göra Sverge oberoende af detta land och af dess understöd.

Något mer än ett halft år efter freden i Lund blefvo Sverges utrikes ärender styrda af den då ännu lefvande Johan Gyllenstierna. Tiden var kort; men för den bestämde och kraftfulle mannen tillräcklig för att hinna utstaka och beträda en egen bana. Denna hvilade endast och allenast på svensk botten. Han ville icke inveckla fäderneslandet i förbund med någon af de täflande mag-

---

ser man en sädesvase, på hvilken riks-sinnebilderna ligga med öfverskrift "Gallus protector", d. v. s. fransmannen beskyddare.

terna, hvarken med Österrike eller Frankrike; ty han ämnade undvika allt deltagande i dessa staters blifvande strider. I stället önskade han ett nära förbund med Danmark, dels för fredens bibehållande, dels kanske af hemliga skandinaviska planer på framtiden. Sverge, mente han, hade dessutom hvarken tid, råd eller fördel af att inblanda sig i det öfriga Europas angelägenheter. Johan Gyllenstierna var alltså den, som först åter upptog och sökte göra gällande den skandinaviska statskonst, som Gustaf Adolf omtalat, fastän sedermera både denne konung sjelf och Karl Gustaf följde vidsträcktare och europeiska planer. Men Johan Gyllenstierna afled den 10 Juni 1680 och ingen vågade sedermera fortsätta den sjelfständiga och uteslutande svenska bana, på hvilken han tagit de första stegen.

Efter hans död blefvo utrikes ärenderna anförtrodda åt Bengt Oxenstierna. Denne herre hade icke nog kraft och beslutsamhet att såsom Gyllenstierna ställa sig utom eller öfver de tvänne europeiska partierna. Tvärtom hörde han sjelf till ett af dem, varande personligen uppbragt mot Frankrike. Under fredsverket i Nimwegen hade hans stolta grefvinna, Magdalena Stenbock, blifvit oense med franska ambassadören Colbert de Croissy's fru. Tvisten rörde blott småsaker, stickord, rangtvister, anmärkningar öfver rapphöns-stekar m. m. Men båda fruarna lyckades reta sina herrar männer till deltagande i missämjan. Dessa hade redan förut svårt nog att komma öfverens; *emedan*, påstodo fransmännen, *Oxenstierna icke erhöll så stora fransyska skänker, som han önskade;* eller enligt svenskarnas påstående: *emedan fransmännen visade en orimlig högdragenhet.* Orsaken må nu hafva varit hvilken som hälst; säkert är, att Bengt Oxenstierna hyste från denna tid en bestämd ovilja mot Frankrike.

Freden i Nimwegen skulle, såsom det hette, för alltid afgöra hvarje tvist mellan de europeiska staterna; men knappt var den afslutad, förr än Ludvig den fjortonde tillät sig en hop djerfva och orättvisa tilltag och gaf dyme-

delst anledning till nya stridigheter. Det var nämligen nu, som han inrättade sina så kallade reunions-kamrar. Hela Europa harmades; men alla stater voro ledsna vid kriget och önskade hvila. Tyskland, som det förnämligast gällde, var dessutom söndradt, uttröttadt; och dess styresman, kejsar Leopold, allt för svag att tillgripa någon kraftfullare åtgerd. I början mötte derföre Ludvigs oförsynta plundringar icke något serdeles hinder. Han fann dock slutligen ett sådant i Hollands styresman, prins Wilhelm af Oranien. Med otröttlig verksamhet och okufveligt mod sökte denne furste att bilda ett förbund till hejdande af Ludvigs tilltag. Så, och likasom 1674, framstodo äfven nu emot hvarandra dessa tvänne män och stater, Ludvig den fjortonde med Frankrike å ena, och Wilhelm af Oranien med Holland å andra sidan, sökande hvardera bilda ett mägtigt parti för en ny och väntad strid. Wilhelm bemödade sig att uppegga England och tyska staterna till försvar af dessa sednares frihet och område; dock länge utan någon framgång. Slutligen vanns dock Österrike; så att nämnde stat, såsom varande den förnämsta, ställdes främst i förbundet.

Ludvig deremot arbetade på att vinna Brandenburg och Danmark. Derjemnte mutade han konung Karl den andre i England; slutligen och för att åt Wilhelm skaffa hindrande sysselsättning inom eget land, sökte Ludvig, ehuru sjelf en oinskränkt envåldsherre, att genom hemliga i Holland arbetande utliggare upphetsa dervarande frihetsparti och republikanska hjeltar. Han började låta hviska i deras öron och skrifva i deras tidningar, huru folket borde passa på och bevara sin frihet mot prins Wilhelms egenmägtiga styrelse, och derföre sätta sig emot hans ärelystna krigsplaner; o. s. v.

Både Ludvig och Wilhelm vände sig äfven till Sverge med anhållan om dess vänskap och biträde; och, som sagdt är, Bengt Oxenstierna ville eller vågade icke ställa sig och sitt fädernesland ensamt och öfver båda de tvistande partierna. Någotdera skulle derföre väljas, men hvilket?

För Frankrike talade förut uppräknade stats-orsaker 1) likaså dess lycka och magt; samt hos många hoppet att ännu en gång få i dess sällskap plundra Tyskland på rikedomar och jord. Dertill kom den gamla och protestantiska fiendskapen mot Österrike; ytterligare harmen öfver den likgilltighet om Sverges förbund, som samma stat visade 1668 2); och slutligen en grundad farhåga för den slapphet, som utmärkte alla kejsarens företag, och som skadade så väl honom sjelf, som hans bundsförvandter.

Mot Frankrike talade orättvisan af dess tilltag; — likaså de nya krig, som deraf skulle föranledas både för Frankrike sjelft och för dess bundsförvandter; och af hvilkas vådor Sverge hade ett färskt och afskräckande exempel; — vidare det sårande öfvermod, som Frankrike visat mot sin skyddling, Karl den elfte; — slutligen Sverges behof af fred såväl för att hämta krafter som för verkställandet af de stora förändringar, Karl åsyftade. Ännu ett skäl! Sverge, med nästan tillintetgjord flotta, mägtade icke sjelf beskydda sin handel. Fred med sjöstaterna var sålunda för fäderneslandet vida angelägnare är ett förbund med Frankrike. Dessa alla voro verkliga statsskäl. Personliga tillkommo ock; t. ex. Karls och Bengt Oxenstiernas ovilja mot Frankrike; samt den stora skaran af De la Gardies ovänner, hvilka sökte skada samma land, om icke för annat, så åtminstone för att göra De la Gardie emot.

Båda partierna arbetade emellertid ganska ifrigt för att i Stockholm göra sina åsigter gällande. Frankrike använde stundom hot, någon gång smicker, ej sällan penningar; och detta med understöd af hofkansleren Örnstedt och af lemningarna efter det fordna De la Gardieska partiet inom rådet. Våren 1681 hade man äfven lyckats sätta Axel Wachtmeister i någon tids onåd. Afsigten var, att han icke skulle kunna stödja sin svåger Oxenstierna och dess mot Frankrike fiendtliga planer.

---

1) Se sid. 184.

2) Se 13. 114.

Andra sidan var ej heller overksam. Österrike och Holland sökte vinna Karl den elfte sjelf genom att bifalla hans anspråk på Pfalts-Zweybrücken; och hans ministrar genom att bland dem utdela penningar. Framför alla andra utmärkte sig också Bengt Oxenstierna genom en serdeles verksamhet, då det gällde att främja ett förbund mellan Sverge å ena samt Österrike med Holland å andra sidan. Han försäkrade Karl den elfte, att Danmark och Brandenburg tillstyrkte Sverges förbund med Frankrike endast för att ómigen inveckla det i Ludvig den fjortondes orättvisa krigsföretag och derigenom åsamka det Tysklands hat och ett nytt krig, hvarunder Brandenburg kunde återtaga Pommern och Danmark Skåne. Han försäkrade, att detta anslag var beräknadt på att utbryta redan 1681 1). En gång var Örnstedt, Frankrikes anhängare, borta, och Karl på Kungsör lemnad utan någon annan rådgifvare än Oxenstierna. Denne begagnade tillfället och lyckades öfvertala konungen att i afseende på holländska förbundet vidtaga några åtgerder, hvilka, ehuru blott förberedande, likväl mycket fästade honom vid nämnde stat.

Fullkomliga afgörandet påskyndades genom Frankrikes ofvannämnde och fortfarande skryt och öfvermod. Detta väckte hos svenskarna en mer och mer stegrad harm. Till och med styrelsens egna medlemmar kunde ej återhålla uttrycken deraf. De hördes med bitterhet anmärka, att man *icke kunde hafva någon svårare och påflugnare bundsförvandt än Frankrike; — att konung Ludvig ville föreskrifva svenskarna lagar, liksom vore han deras öfverhet; — att han ville behandla dem, som en skolmästare sina pojkar* m. m. Så knotade rådsherrarna; och med sammanbiten vrede lofvade Karl flere gånger, det han skulle visa, att Sverge var ett sjelfständigt rike, och

1) Äfven i sina uppsatser för efterverlden har Oxenstierna vidhållit dessa påståenden. Oss synes dock, att mycket, kanske det mesta häruti, var öfverdrifvet.

dess konung en sjelfständig herre; de der ingendera behöfde förnedra sig med att taga nådepenningar och föreskrifter af Frankrike. — Detta föreföll ungefär på samma gång, som konung Karl den andre i det rika England lät af Ludvigs guld muta sig till regerings-åtgerder, mer öfverensstämmande med Frankrikes än med sitt eget fäderneslands fördelar. Den svenske konung Karl gjorde icke på samma sätt. Han uttalade öppet sitt missnöje med de våldsamma reunionerna, och hotade att mot dem uppträda. Men Ludvig lät ingenting hejda sig, och rågade måttet af orättvisorna, då han d. 30 September 1681 och midt under freden lät sina troppar besätta det till Tyskland hörande Strassburg. I och med detsamma fattade ock den svenska regeringen sitt afgörande beslut och ingick ett nära förbund med Holland och mot Frankrike.

Så föranleddes och verkställdes en vigtig förändring i fäderneslandets yttre statsförhållanden. Den fordna och långvariga förbindelsen med Frankrike blef upplöst och i stället ingicks en nära och förtrolig vänskap med de stater, som förut länge varit Frankrikes och följaktligen äfven Sverges fiender. Åtgerden var värdig och ädel; ty den befriade Sverge från deltagandet i Frankrikes orättfärdiga tilltag, och i alla derur flytande blodsskulder. Åtgerden var också nyttig; ty Sverge behöfde fred och det i allo.

Åtgerden blef också vigtig och det till och med i europeiskt hänseende. Föreningen mellan Holland och Sverge var första steget att med allvar sätta sig emot Ludvigs nya orättvisor och våldsamheter. Den blef icke utan framgång och efterföljd. Flera andra stater, deribland äfven Österrike, öfvergingo, som sagdt är, till densamma, så att denna sidans statsförbund blef slutligen ganska mägtigt. Så stodo sakerna vid utgången af år 1681.

Allt detta skedde helt och hållet emot Frankrikes beräkning och önskan. Konung Ludvig sökte derföre genast att med betydliga löften och underhålls-penningar locka Sverge från holländska förbundet; men fåfängt. Då,

och om våren 1682 vände han sig till Danmark och ingick med dënna stat ett nära förbund och lofvade 800,000 ecus 1) årligen; allt detta förmodligen i afsigt att skrämma på Sverge, men lika förgäfves. Derföre och vid midsommarstiden samma år affärdades Terlon till Stockholm. Denne hade förut, som franskt sändebud, uppehållit sig i Sverge och kände väl dess förhållanden och utmärktare personer. Han skickades nu för att leda tänkesättet till förmån för Frankrike. I de flesta högre kretsar lyckades han lätt nog. Största delen af rikets mägtigare personer hade redan börjat lida genom reduktionen och Stora kommissjonen och voro derföre mycket missnöjda med det rådande partiet; och således äfven med Bengt Oxenstierna. Till dennes störtande kunde knappast något skenfagrare skäl uppletas, än de så kallade fördelarne af Frankrikes och olägenheterna af Österrikes vänskap. De blefvo också använda; men förgäfves, emedan Karls förtroende till Oxenstierna var vid denna tid alldeles orubbligt. — Då gjorde konung Ludvig ett tredje försök. I Augusti samma år skickades till Stockholm en ny underhandlare vid namn Bazin. Denne hade i uppdrag att bjuda Sverge under fredstider 150,000 och under krig 500,000 ecus, mot villkor att i Tyskland hålla 14 eller 15,000 man utom besättningarna. Anbudet var lockande och understöddes af omständigheterna. Ett mägtigt parti inom rådet hyste benägenhet för Frankrike. Österrike var också för tillfället i en ganska brydsam belägenhet; så att man tviflade, huruvida det kunde hjelpa sig sjelft, än mer sina bundsförvandter. Karl liknade det vid ett *murket träd, som icke kunde gifva någon låga; men som dock förtärdes af en långsam och mör eld.* Under sådana omständigheter måste Bazin's ankomst injaga mycken farhåga hos det österrikiska partiet. Men kort förut hade Karl utgifvit ett förhållningsbref om det sätt, hvarpå utrikes sändebud skulle i Stockholm mottagas, och hvilket i någon mån nedsatte de hittills bruk-

1) Estrup. s. 52 säger riksdaler.

-liga höflighets-betygelserna. Sådant kom nu för österrikiska partiet ganska väl till pass. Man påstod också, det Oxenstierna eggade konungen att i detta fall noga iakttaga sin värdighet; — och att beräkningen var, det Karl och Ludvig, båda stolta och oböjliga, skulle härvid stöta emot hvarandra så hårdt och kännbart, att en försoning blefve nästan omöjlig; — och att förbundet mellan Sverge och Österrike skulle derigenom tryggas mot alla Frankrikes stämplingar o. s. v. Sådan blef ock utgången. Vi hafva redan berättat det hetsiga uppträdet 1). Bazin for i vredesmode från Stockholm; och kort derefter afslutades förbundet mellan Sverge och Österrike. Gustaf Adolf De la Gardie och Johan Gabriel Stenbock ville deruti inrycka några punkter till fördel för evangeliska trosförvandter i kejsarens land 2). Måhända var hemliga afsigten att lägga ett hinder i vägen för hela saken; men det blef fåfängt. Oxenstierna vidhöll sina åsigter och tyckes hafva segrat.

I slutet af samma år gjorde Ludvig ett femte försök. En fransk utliggare förstod att hos gamla Hedvig Eleonora innästla sig som deltagare i hennes spel, men med egentlig afsigt att vinna henne för Frankrikes planer. Till Stockholm skickades ock stora penninge-löften både för enskilda personer och för staten. Underrättelsen om detta sednare anbud blef bland allmänheten med flit kringspridd, dels af Frankrikes svenska vänner, dels af några Ludvigs handtlangare, hvilka hemligen uppehöllo sig i Stockholm. Man utbredde sig med stora ord om *den ära och magt, som Sverge vunnit under förbundet med Frankrike; — om de betydliga fördelar, riket kunde draga af franska underhålls-penningarna; — om den gamla och naturliga fiendskapen mellan det protestantiska Sverge och det af påfviska jesuiter styrda Österrike o. s. v.* Afsigten var nu liksom 1674 att hos den okunniga men kannstöpande

---

1) Se **16.** 187.

2) Rådsprot. d. 6 Okt. 1682.

menigheten tillverka ett allmänt tänkesätt, så våldsamt och pockande, att det skulle locka, kanske tvinga regeringen att ingå på Frankrikes önskningar. I hvad mån planen denna gången lyckades hos sjelfva folket, känna vi icke. Men det är säkert, att Karl i egen person lät hvarken locka eller skrämma sig. Vid årets slut har Oxenstierna tvärtom gifvit tyskarna någon förhoppning om Sverges verksamma beskydd mot Frankrikes våldsamheter.

Med det nya året 1683 tillgrep konung Ludvig nya medel. Då Karl den elfte icke kunde af penningar förledas, skulle han med vapen skrämmas. Med hjelp af fransyska underhålls-penningar företog Kristian den femte en hop ganska betydliga rustningar såväl till lands som sjös, och detta både i Danmark och i Norrge. Derjemnte och till hans hjelp kom redan före midsommar en fransysk flotta af 22 fartyg, hvilken i Sundet förenade sig med den danska och hotade Östersjön. På samma gång började det fransyska partiet i Stockholm att röra sig. Det var icke obetydligt, bestående af de trenne rådsherrarna De la Gardie samt af Nils Brahe, Johan Gabriel Stenbock och sjelfva Klas Fleming. De talade en gång med konungen om faran af att ådraga sig ett krig mot det mägtiga Frankrike. Karl pekade ut genom fönstret och sade — skrattande: *mina herrar! jag ser, att det regnar; och jag kan försäkra er, att så länge det icke regnar qvarnstenar, är ingen fara å färde.* Flere hans ord i dylik anda, men af grofkornigare art berättas ock 1). I denna sinnesstämning stärktes han af det österrikiska partiet hvilket numera var ändå starkare, bestående af Bengt och Gabriel Oxenstierna, Göran och Kristofer Gyllenstierna, Hans och Axel Wachtmeister, Sten Bielke, Ascheberg, Ehrenstéen och gamla Gustaf Otto Stenbock. I enlighet med dessa herrars råd leddes hela saken. Man höll i kyrkorna offentliga tacksägelser för Österrikes segrar, och visade sålunda öppet, hvad man förde i skölden. Mot

1) Loenboms historiska märkvärdigheter 4. 4.

Danmarks och Frankrikes hotelser rustade man till försvar, allvarsamt men utan fruktan. Handelsmatroser och bonddrängar utskrefvos till båtsmän. Flottan sattes i ordning, men flyttades från det ännu icke färdiga Karlskrona, till det bättre befästade Kalmar 1). Till Jemtland skickades en trupp af 6000 man under Robert Lichtone. En betydligare styrka ställdes i Bohuslän under Otto Wilhelm Königsmarck. Hufvudhären samlades i Småland och Skåne under konungen och Nils Bielke, hvarjemnte i Stockholm lemnades en besättning af 8000 man. Det sågs, att Sverge återigen fått en konung, som hade både magt i händerna och mod i bröstet. Frankrike och Danmark hade ämnat skrämma honom; men det blef slutligen han, som skrämde dem. De blefvo tveksamma. Den alltid sluge och nu mera gamle och tröttade Fredrik Wilhelm af Brandenburg fruktade ett nytt krig mot Sverge under de nya förhållanden, som der utvecklat sig. Han rådde Kristian den femte att bibehålla freden. Samma språk fördes af sistnämnde konungs mor, biktfader och flere rådgifvare. Detta verkade. Redan i slutet af Juli tillkännagaf han för Karl den elfte sina fredliga tänkesätt 2). Augusti och September gingo förbi, utan att den förenade dansk-fransyska flottan något företog. Vid denna tid anlände till Göteborg en hop holländska skepp för att understödja Sverge. Nu kunde Frankrike och Danmark ej mer tänka på något allvarligt anfall eller att kunna skrämma Karl till någon eftergift. Danska flottan lade sig derföre under Köpenhamns kanoner; och den fransyska, som börjat lida af skörbjugg, seglade i Oktober hem; derunder förföljd och skadad af de rasande höststormarna. Det högstämda och hotande företaget var helt och hållet misslyckadt och ändamålslöst. Karl plägade kalla alltsammans för *den stora fransyska rodomontaden* 3).

---

1) Rådsprot. d. 4 Aug. 1683.

2) Stenbockska arkivet på Thorsö; afskrifna tidningar från Hamburg.

3) Storskryteriet.

Ludvigs bemödanden att vinna Sverge på sin sida genom lockelser 1682 och genom hot 1683 blefvo således alla förgäfves. Under sistnämnde år inträffade ock Wiens befrielse från turkarnas belägring. Österrike, räddadt ur denna fara, kunde sedermera vända någon del af sin uppmärksamhet och af sina krafter mot Frankrike. Sakernas läge begynte således blifva något betänkligt för Ludvig den fjortonde; men å andra sidan voro de tyska staterna uttröttade, försleppade, sins emellan oenige, och i allmänhet illa styrda. De saknade mod och kraft att från Ludvig återkräfva det tagna rofvet. Derföre blef den 15 Augusti 1684 i Regensburg afslutadt ett så kalladt stillestånd eller en förlikning, enligt hvilken Frankrike skulle behålla en del af de landvinningar, som genom de orättvisa reunionerna blifvit tagna; och dermed skulle alla tvister vara förlikta.

Denna afhandling utgör också slutpunkten af det tidskifte, då de Vest-Europeiska staternas politik hvälfde sig förnämligast kring franska reunionerna och de i anledning deraf uppkomna statsförbunden. Oxenstierna hade under hela dess förlopp lyckats att åt sitt fädernesland bibehålla lugn och fred, ära och anseende.

TJUGONDEFEMTE KAPITLET.

SVERGES UTRIKES FÖRHÅLLANDEN.

ANDRA TIDSKIFTET 1684—1689.

Dansk-Holsteinska tvisten.

Berättadt är, huru Danmark vid freden i Roeskild 1658 tvingades att afstå några sina fordna rättigheter öfver Holstein och Slesvig och likaså, huru Kristian den femte år 1675 försåtligen tillfångatog hertigen af Holstein

och tvingade honom att genom fördraget i Rendsburg lemna åt Danmark tillbaka flera bland samma rättigheter 1). Vid freden 1679 måste dock konungen lofva att åt hertigen återgifva nämnde fördelar.

Sistnämnde furste hade under hela tiden varit för det mesta landsflyktig från sitt eget område. Han skyndade nu glad tillbaka för att ändteligen komma i besittning af sina länge saknade länder och rättigheter. Men då började konung Kristian göra den ena invändningen och svårigheten efter den andra. Snart uppstod hos hofvet i Köpenhamn den tanken, att man borde skaffa sig fullständigare besittningsrätt öfver Holstein och Slesvig och dymedelst vinna ersättning för misslyckandet af planerna till Skånes återeröfrande. Tillfället tycktes gynnande. Holsteins vanliga bundsförvandt, Sverge, var medelst stats- och äktenskapsförbindelser nära fästadt vid Danmark, och hade dessutom i freden 1679 lofvat att icke blanda sig i sistnämnde rikes inre angelägenheter. Med det mägtiga Frankrike höll Danmark på att ingå en nära förening; och tyska staterne voro genom sista kriget så utmattade, att de svårligen skulle förmå sig att träda upp till Holsteins försvar. Ludvig underblåste Kristians ofvannämnde tänkesätt och eggade honom till verkställandet; kanske mest för att derigenom förtreta Sverge, som ideligen afslog alla anbud af Frankrikes vänskap 2). Kristian följde dessa uppmaningar icke ogerna. Han vägrade att återlemna Tönningen åt Holstein, och utskref i nämnde land en hop skatter och gerder till omkring 1,000,000 riksdaler; allt detta utan hertigens medgifvande och mot dess vilja. År 1683 ville kejsaren i Österrike medlande försvara hertigen af Holstein, såsom en det tyska rikets furste. Men kejsaren var för tillfället så hårdt ansatt af

1) Se 15. 65, 66.

2) Många spår finnas ock, att Frankrike sökte skydda Holstein, för att dymedelst vinna Karl den elftes vänskap. Ludvigs statskonst visade också här tvänne olika anleten. Vi veta ej, hvilketdera var det sanna.

…ken, att han knappt förmådde försvara sig sjelf. Kristian aktade derföre icke hans förmaningar; utan gick i det ställe hertigen än närmare på lifvet, tog 1683 Femern och 1684 hertigens andel i Slesvig, och sökte helt och hållet förena dem med Danmark. Hertigen drog sig tillbaka till Hamburg med envisa och högtidliga insagor mot dessa våldsamheter.

Den så förföljde hertigen var bror till enkedrottning Hedvig Eleonora. Denna furstinna hade alltid ådagalaggt en ur fädernehuset ärfd och bestämd fiendskap mot Danmark, och en lika afgjord tillgifvenhet för Holstein; — och hon utöfvade beständigt och äfven i detta fall ett stort välde öfver Karl den elfte. Holsteinska hertigens gemål, Fredrika Amalia, var dessutom syster till Sverges regerande drottning, Ulrika Eleonora; och kanske dess mest älskade syster. Till dessa personliga förhållanden kom, att svenska statskonsten hade sedan 1645 sökt på allt sätt att mot Danmark upprätthålla hertigarne af Holstein och deras sjelfständighet 1). Afsigten var i allmänhet att försvaga Danmark och serskildt att hindra dess möjliga planer mot Bremen. Af alla dessa anledningar tog svenska hofvet ganska illa vid sig, då underrättelserna anlände om Danmarks steg för steg gjorda intrång i Holsteins rättigheter; och slutligen om det våldsamma besittningstagandet af Slesvig 1684. Hittills hade Sverge tegat i följd af det 1679 gifna löftet att icke blanda sig i Danmarks inre angelägenheter. Men nu gick saken för långt, och Holstein kunde dessutom anses som ett sjelfständigt furstendöme. Hedvig Eleonora klagade högt öfver den orättvisa behandlingen mot hennes bror; och i dessa tänkesätt instämde Karl sjelf, hvilken, såsom nyss sades, alltid deltog i moderns ovilja mot Danmark och förkärlek för Holstein. Bengt Oxenstierna öfvergick såsom vanligt till enkedrottningens parti, och tillstyrkte derföre Karl att söka med kraftfulla underhandlingar skydda den förföljda hertigen.

---

1) Se S. 313.

Allt ifrån 1681 intill 1684 hade samme Oxenstierna nästan enväldigt förfogat om Sverges utrikes angelägenheter. Vid närvarande tid inträffade likväl häruti någon förändring. Oxenstierna var en utomordentligt arbetsam herre, och hade hitintills icke blott styrt det hela af utrikes ärendernas gång, utan ock i egen person och med egen hand skött brefvexlingen och uppsatt de vigtigaste handlingarna. Men han var nu 61 år gammal, och började tröttna. Till lättnad i besväret hade han derföre anförtrott en hop ärender åt några yngre herrar och uppkomlingar, serdeles åt Erik Lindskiöld och Nils Gyldenstolpe. Han hoppades, att dessa skulle af tacksamhet blifva honom och hans åsigter tillgifna; men han bedrog sig, i synnerhet på Lindskiöld. Snillrik, ärelysten och lättsinnig, började denne snart att med hemliga stämplingar söka störta Oxenstierna och intaga dess plats; alldeles som han tio år förut eller 1675 hade till en del gjort med sin då varande välgörare och förman Magnus Gabriel De la Gardie. Han hade likväl den gången icke förmått att på nådastolen qvarhålla sig sjelf mer än ett år; innan han blef i sin ordning af Johan Gyllenstierna derifrån nedskuffad 1). För att nu återigen tränga sig dit upp och möjligtvis också af öfvertygelse, började Lindskiöld att tidigt fast hemligt omfatta franska partiet såsom en motsats till Bengt Oxenstiernas. Ganska många rådsherrar delade samma åsigter. Man genomdref till och med, att den förut i onåd fallne Magnus Gabriel De la Gardie blef kallad till deltagande i öfverläggningarna. Derjemnte utspriddes, att Bengt Oxenstierna mottog penningar af främmande hof; hvilket han också gjorde. Bland annat omtalades, huru han 1684 fick från Holland till skänks en mängd dyrbarheter, som han derstädes under de Nimwegiska fredsunderhandlingarna pantsatt. Man lagade, att allt detta kom till konungens öron. Afsigten var att störta Oxenstierna och med honom det österrikiska partiet; och att sedermera under De

---

1) **16**. 30, 38.

la Gardiernas eller Lindskiölds ledning vinna Sverge för Frankrikes planer. Detta syfte kunde dock blott till en del vinnas. Karl afskedade icke Oxenstierna; men började fatta mot honom något misstroende. Hittills hade utrikes ärenderna vanligtvis blifvit behandlade och afgjorda i sängkammarrådet. Nu och för att undvika misstankar och för att trygga sig sjelf, föreslog och genomdref Oxenstierna, att sådana öfverläggningar och beslut skulle ske i rådkammaren och hvars och ens yttringar dervid blifva i protokollet intagna. Att störta Oxenstierna och vinna Karl för andra åsigter, det mägtade således franska partiet icke åstadkomma. Men det lyckades dock att i denna punkt förlama svenska regeringens gång. Nästan hela rådet afstyrkte också hvarje väpnad inblandning i tvisten. Under loppet af 1685 till 1688 blef derföre ingenting med allvar gjordt, för att mot Danmark skydda den med Sverge närbeslägtade hertigen af Holstein. Ett smygande rykte hviskade ock om en annan orsak härtill. Det hette, att Österrike befarade att, i händelse af fredsbrott, skulle den krigiske och nu mera mägtige Karl den elfte göra landtvinningar alltför stora och för grannstaterna vådliga. Man sade derföre, att kejsaren sökte hindra Karl från hvarje väpnad mellankomst; — och att detta skedde genom Österrikes sold- och underhållstagare Bengt Oxenstierna; dock så hemligt och omärkbart som möjligt 1).

Emellertid uppträdde andra magter till hertigens försvar. Tyska furstarna ville beskydda honom, emedan Holstein hörde till tyska förbundet. Riksstaden Hamburg och hertigarna af Lüneburg och Mecklenburg m. fl. befarade egen olägenhet och våda, om Danmark lyckades att helt och hållet kufva mellanstaten Holstein. England och Holland ville nedsätta Danmark såsom Frankrikes bundsförvandt. Slutligen sammanträdde dessa och andra staters ombud i Altona. Öfverläggningen blef svår och långvarig,

1) År 1688 var han dock den ende, som i rådet ville med väpnad hand understödja Holstein.

ty hvarken konungen af Danmark eller hertigen af Holstein ville i någon mån gifva vika.

Sverge deltog naturligtvis i nämnde underhandling. Dess ombud var Maurits Vellingk. Flere gånger talade denne om Karls beslut att med väpnad hand understödja sin morbror och svåger; men man märkte med förvåning, att danskarna icke brydde sig stort om dessa hotelser. De läto slutligen förstå, att Karl var så sysselsatt med inrikes angelägenheter och så blottställd för missnöjen och uppror, att han icke vågade företaga ett krig. Man visste ock, att en stor del af svenska rådet afstyrkt hvarje väpnadt uppträdande till Holsteins försvar. Danskarne ville derföre icke nedsätta sina fordringar. Tvärtom föreslogo de, att hertigen skulle åt Danmark afstå Holstein och sin andel i Slesvig, samt i stället emottaga Oldenburg och Delmenhorst, hvilka tillhörde danska konungahuset. Dessa stora anspråk, denna fortfarande missaktning för Sverge retade Karl den elfte högeligen. När några underrättelser om Danmarks envisa motstånd och dryga fordringar anlände, kastade han dem förargad öfver rådsbordet till Bengt Oxenstierna, hvilken i början afstyrkt hvarje kraftfullare åtgerd och påstått, att konung Kristian skulle i godo gifva med sig. Slutligen blefvo dock de nämnde kraftfulla åtgerderna oundgängliga. Karl föredrog saken på riksmötet och fordrade en krigsgerd. Adeln beviljade genast; de andra efter något prut. Betydliga rustningar skedde. Flottan under Hans Wachtmeister lades vid Ystad med befallning att icke lemna denna stad, förrän danska skeppen återgått till Köpenhamn 1). Tropparna började tåga söderut och sjelfva gardet lemnade Stockholm. *Jag skall*, sade Karl den elfte, *hjelpa min morbror; om det också kommer att kosta mig både krona och spira.*

I Altona fortgingo emellertid underhandlingarna. Men Frankrike, nyligen inveckladt i ett svårt och vidtutseende krig,

1) Lagerfeltska archiv. på Lagerlunda. Appelboms brefvexling.

kunde ej lofva Danmark någon synnerlig hjelp. Deremot stodo Sverge, Österrike, England, Holland, Lüneburg, Meckleuburg, Brandenburg alla tillhopa på en sida och yrkade mer och mer enträget och hotande, att Danmark skulle enligt löfte återställa hertigen af Holstein. Äfven Frankrike rådde till eftergift. Kristian prutade ännu emot. Då rörde sig de förenade tyska staternas troppar och hotade att från söder inrycka i Holstein. Tillika anlände underrättelse att från norr kommo svenska regementerna tågande ned emot Sundet, för att af Wachtmeisters flotta öfverföras till Seeland. Nu ändteligen måste konung Kristian gifva vika. Midsommarstiden 1689 undertecknade han det Altonaiska fördraget, genom hvilket hertigen blef återställd till sina rättigheter och sitt land. Så upplöstes ändtligen denna knut, som så länge sysselsatte norden och dess statsmän. Allt återtog sin naturliga gång, och svenska flottan och trupparne vände tillbaka, hvar och en till sin vanliga vistelseort. Hela rustningen hade kostat staten 1,741,770 d. s. m.; det vill efter nu varande myntfot säga ungefär 3,483,540 riksdaler riksgäld.

TJUGONDESJETTE KAPITLET.

SVERGES UTRIKES FÖRHÅLLANDEN.

TREDJE TIDSKIFTET 1688—1690.

Nya tvister om förbund med Frankrike.

Vår berättelse om Sverges förhållande till Frankrike afslutades med stilleståndet i Regensburg 1684. Karl förnyade sedermera förbundet med Holland och vidhöll fortfarande det med Österrike, åt hvilken stat han 1686 lemnade ett tusen man till hjelp emot turkarne 1). Ludvig den fjortonde

1) Bondeska archiv. på Säfstaholm. Fol. 23.

och hans hof harmades högeligen, att Sverge vågat beträda en så fri och af Frankrike oberoende bana och man sökte efter förmåga hämnas öfver den fordna bundsförvandtens djerfva affall. Under loppet af flere år ville derföre hofvet i Paris icke underhålla något offentligt och högre bemyndigadt sändebud hos hofvet i Stockholm; likasom det skulle hafva varit under konung Ludvigs värdighet att hedra Sverge med en dylik beskickning. En bland samme furstes hofsmickrare, hertigen De la Feuillade, beslöt att i Paris uppresa sin beherrskares bildstod. På fotställningens fyra sidor skulle anbringas åtskilliga bilder, tydande på Ludvigs vedersakare och deras nederlag. På ena sidan skulle föreställas kejsaren, konungen i Spanien, kurfursten i Brandenburg och holländska republiken; alla såsom slafvar, bundna vid Ludvigs fötter. På en annan sida hade man under bild af den trehöfdade helveteshunden påpekat trippelalliansen af 1668. En tredje sida skulle föreställa konungen af Sverge i en bugande och ödmjuk ställning och hållande i handen en krona, liksom han fått den af konung Ludvig den fjortonde. I bilden kunde enhvar igenkänna Karl den elfte såväl genom de härmade anletsdragen, som genom den fana med tre kronor, som han bar i handen. Några rader af inskriften antydde, att konung Ludvig befallt Brandenburg och Danmark att åt svenska konungen *återgifva dess länder*. Lillierot, som var Karls sändebud i Paris, skaffade sig i förväg en ritning af dessa tillämnade bilder och inberättade genast alltsammans till Stockholm. Karl blef högeligen uppbragt och hotade att återkalla sitt sändebud och helt och hållet bryta med Frankrike; så framt den på konungen af Sverge syftande bilden icke blefve borttagen. Och nu, och om igen måste den eljest så öfvermodige Ludvig den fjortonde böja sig för Karl den elftes vilja. Feuillade fick befallning att icke upptaga den ifrågavarande prydnaden.

Sjelfva stoden blef emellertid upprest med sina öfriga bilder, ehuru skymfliga de ock voro mot flere bland Europas magter. Dessa trätade väl något emot; men slu-

tade med att foga sig. Ludvig aktade dem föga; och kanske *allra* minst det stora tyska statsförbundet. Han behandlade detsamma med ett mer och mer växande öfvermod och försökte att derstädes tillsätta kurfurstar, till och med, som man sade, att skaffa kejsarkronan åt sin egen son.

Frankrikes arffiende, Österrike, hade 1683 genom turkarnes angrepp sväfvat på branten af sitt fall. Men sedermera fingo kejsarens vapen mer och mer framgång, så att de omkring 1688 hade återtagit Ungern och Siebenbürgen och derigenom betydligen upphjelpt hans magt och inflytande. Sådant var ganska oangenämt för Ludvig den fjortonde. Än mera sårande för hans stolthet och hinderligt för hans beräkningar var, då värsta motståndaren, Wilhelm af Oranien, förut ståthållare i Nederländerna, blef år 1688 tillika konung i England. Nu mägtade Ludvig ej längre hålla sig stilla. Samma år om hösten förklarade han krig mot Österrike och Holland, och våren derpå likaledes mot Spanien och England. Således var Europa återigen inveckladt i en blodig och allmän fejd.

Hvad parti skulle nu Sverge taga, och hvilka fanor skulle det följa? Karl beslöt att endast gå under dem, som buro de tre kronorna; och att ej längre förnedra sig och sitt rike till vapendragare åt främmande magter.

Men Holland hade 1683 genom hjelpsändningen af sin flotta bidragit att trygga Sverge mot Frankrikes och Danmarks förenade hot. Med tacksamt minne häraf, hade Karl utfäst sig, att i händelse af Hollands större behof sända en hjelptrupp af 6000 man. Då Wilhelm skulle 1688 gå öfver till England för att vinna dess krona, nödgades han lemna Holland utan tillräcklig försvarsstyrka. Han fruktade för sådan händelse ett blodigt och härjande infall från Frankrike och begärde derföre, att enligt förbundet bekomma de utlofvade hjelptropperna. Karl höll sitt ord. Regementerna afgingo från Göteborg till Holland, der de i sin mån bidrogo att förekomma det vådliga infallet. Ty ett sådant lärer konung Ludvig verkligen hafva till-

ämnat; ehuru han sedermera uppsköt detsamma för att i det längsta undvika en öppen brytning med Karl den elfte.

Den nämnde svenska hjelptroppen underhölls och besoldades helt och hållet på Nederländernas bekostnad. Den stannade der också qvar under Karl den elftes hela tid, samt utmärkte sig vid åtskilliga tillfällen, i synnerhet i det blodiga slaget vid Fleurus. Samma tropp blef ock en öfningsskola för flera bland Karl den tolftes största krigare. Här utbildade sig och tjenade som ynglingar tillsammans och under samma fanor män, hvilka sedermera gjorde Sverges ära, fastän vid mognare år ofta stående mot hvarandra, t. ex. en Magnus Stenbock och Arvid Horn, en Adam Ludvig Lewenhaupt och Karl Gustaf Rehnsköld; flere andra mindre utmärkta personer att förtiga.

Denna hjelpsändning skedde före utbrottet af ofvannämnda stora krig. Sedan detta blifvit högtidligen förklaradt, kommo snart båda parterna för att klappa på Sverges port och begära dess hjelp. Frankrike begynte omigen och vid pass 1688 att göra det ena anbudet efter det andra, både åt enskilda och åt staten. Man utspridde, att den sednare summan steg ända till tre millioner. Man lyckades att genom detta rykte locka gemene man, så att den vanliga kannstöpare-hopen verkligen började tadla styrelsen, *som icke begagnade så fördelaktiga anbud* o. s. v. Huru stora dessa anbud i sjelfva verket voro, känna vi likväl icke; men från flere håll omtalas, att betydliga franska summor utdelades bland en mängd högre ämbetsmän och befälhafvare. Några bland dem berättade för Karl de summor, som Frankrike erbjöd dem; hvarvid konungen, otroligt nog, skall hafva svarat: *tag ni emot och behåll, hvad man bjuder! Jag vet nog ändå, hvad jag kommer att göra.* Utarmade genom reduktionen hafva ock de flesta herrarna med eller utan konungens bifall tagit emot Frankrikes penningar och öfvergått till dess sida; allt under anförande af Lindskiöld, hvilken, som sagdt är, ville på sådant sätt störta och efterträda Oxenstierna. Denne sednare blef stående nästan ensam och i förtviflan om ut-

gången. Han började till och med söka förbereda sig en blifvande tillflyktsort i Wien, för den händelse, att fienderna skulle här kunna växa honom öfver hufvudet. Detta uppskrämde kejsaren, hvilken derföre sökte genom löften och betydliga penningesummor upprätthålla Oxenstiernas mod och stärka hans tillgifvenhet. För att vinna Karl sjelf lofvades kraftigt biträde i den då ännu icke afgjorda holsteinska saken. Det öfverlägsna franska partiet hade dock otvifvelaktigt segrat, om ej konungens personliga ovilja mot Frankrike varit så stark, och hans beslutsamhet likaså. *Vi minnas*, sade han, *huru mycken skada vänskapen med Frankrike sista gången ådrog oss. Nu har Gud fört oss på rätta vägen; för hvilken lycka vi näst honom hafva grefve Oxenstierna att tacka. Vi skola också troget hålla oss dervid; och icke gifva kejsaren vår bundsförvandt någon anledning att klaga öfver vårt uppförande.* Och han höll ord; och lät sig hvarken af Frankrikes löften eller af rådsherrarnas skäl lockas från det österrikiska förbundet 1).

Året 1689 gick in. Konung Ludvig stod nästan ensam mot sina många och mägtiga fiender och var derföre högeligen angelägen om Sverges vänskap eller åtminstone om dess overksamhet. Han sades hafva bjudit 800,000 d. s. m. årligen, endast Sverge icke ville blanda sig i striden. Han underkastade sig åtskilliga andra förödmjukande försök. Utrikes ministern Colbert de Croissy, hvilken i Nimwegen haft de obehagliga tvisterna med Bengt Oxenstierna, sökte nu innästla sig i Sverges vänskap och lärer hafva ämnat att som sändebud till Stockholm affärda sin egen son. Men nu var det svenska re-

---

1) I Geschichts Calender Caroli des XI Königs in Schweden sidan 89, samt i Pomerscher Geschichts Calender sid. 81, berättas, att 600 man svenska hjelptroppar detta år verkligen afgått från Pommern till tyska riksarméen vid Rhen. Kanske mentes dock härmed den ofvannämnde hjelpsändningen till Holland.

geringen, som satte sig upp på sina höga hästar. Man visade mycken likgiltighet om Frankrikes vänskap. Ludvig den fjortondes ryktbare minister, den mägtige Louvois, skickade genom franska sändebudet en smickrande helsning till Oxenstierna. Denne låtsade taga saken ganska kallt och icke ens veta, hvad det var för en person, den der Louvois. — Ganska många af de andra svenska herrarna kände så mycket bättre till Frankrikes både ministrar och penningar. Kärnan i detta parti bestod af Erik Lindskiöld, Nils Bielke och Gustaf Adolf De la Gardie. Till deras åsigt började också numera att närma sig en hop herrar från andra sidan; nämligen Ascheberg, Hans Wachtmeister, Erik Lowisin, m. fl. hvilka fruktade, att, om konungen icke blefve invecklad i krig, skulle han snart utsträcka reduktionen äfven till dem, till sina gunstlingar. Men alla sådana bemödanden voro fåfänga. Karl förblef orubblig i sitt hat emot Frankrike, i sin ovilja för krig, hufvudsakligen ock i sin tro på Bengt Oxenstiernas politiska omdöme. I denna sednare öfvertygelse blef han ytterligare stärkt genom det just nu afslutade fördraget i Altona och dess lyckliga, af Oxenstierna förespådda utgång. Han vidblef derföre envist och troget det österrikiska partiet; och befallde att till tyska rikshärens stärkande skulle enligt förbundet 6000 man svenska hjelptroppar afskickas. Men franska partiet visste ställa så till, att dessa regementer icke kommo fram förr än så sent på hösten, att de icke voro till någon serdeles nytta; likaså, att de icke fingo öfver vintren stadna qvar på krigets skådeplats vid Rhenströmmen utan skulle återvända till Pommern. Man påstår, att det egentligen var Nils Bielke och Maurits Vellingk, som bakom ryggen på Bengt Oxenstierna bedrefve detta spel för att derigenom gynna Frankrike.

TJUGONDESJUNDE KAPITLET.

SVERGES UTRIKES FÖRHÅLLANDEN.

FJERDE TIDSKIFTET 1689—1696.

Kaperierna.

Med året 1689 blefvo nämnde förhållanden mycket mer inveckladе än förut. Sverge och Danmark beslöto afhålla sig från allt verkligt deltagande i den stora striden. De ämnade deremot begagna det lyckliga och sällsynta tillfället att såsom neutrala magter idka handel med alla de krigförande staterna, och derigenom betydligen förkofra sin rörelse och sina inkomster. Man hoppades ock, att under samma tid skulle de båda folken vänja sig vid långväga och i stort drifna handelsföretag. Det hela var ett tillämnadt vigtigt försök att förhjelpa Nordens båda folk till en rörelse, långt mera oberoende och vinstgifvande än någonsin förut.

Men en sådan deras förkofran ville köpmans-staterna, England och Holland, på intet villkor tillåta 1). De, och i synnerhet Holland hade med sneda blickar betraktat den fordna tillväxten af Sverges handel och vid flere tillfällen sökt lägga densamma binder i vägen 2). Af dessa orsaker och äfven för att skada konung Ludvig, beslöto båda sjöstaterna att hindra alla neutrala magter från att handla på Frankrike; och kapare utskickades för att borttaga de svenska eller danska fartyg, som försökte något sådant. Detta beslut fattades redan 1689. I Sverge väckte det både bestörtning och harm; och föranledde inom rådet ett häftigt utfall af franska partiet. Lindskiöld sade: *denna sjömagternas sjelfrådighet kommer att helt och hållet för-*

---

1) Riksark. Riksdags-acta 1693. Borgmästaren Törners yttrande.

2) Se **10.** 129—131. **12.** 193.

störa Sverges handel. Deras uppförande är i hög grad förmätet och stridande mot all folkrätt, och kan omöjligen fördragas. — *Men,* sade konungen, *vi kunna väl icke straxt löpa till och stöta oss med Holland?* Oxenstierna tillade: *saken är visserligen stridande mot vårt med Holland ingångna förbund; men sjömagterna vilja anse och behandla hela Frankrike såsom en belägrad stad. Dessutom är deras åtgerd rigtad icke blott mot Sverge; utan mot alla neutrala magter.* Wrede svarade: *Sverge är dock den, som mest lider deraf.* — *Ja,* sade Lindskiöld, *Danmark och de andra staterna lära dessutom taga med allvar i saken för att qväsa en sådan förmätenhet.* Oxenstierna invände: *Danmark har visserligen äfven hos oss föreslagit sådana motanstalter; men det är endast ett svekfullt försök att bringa oss i ovänskap med Holland.* Konungen biföll. *Ja så är det!* sade han; *och hvad förmätenheten angår, så har ingen deruti varit värre än Frankrike. Vi minnas nogsamt dess uppförande vid Nimweger-freden; och det skadar icke, om dess magt blifver i någon mån försvagad.* — *Frankrike,* inföll Wrede, *må gerna försvagas; men det värsta är att också Sverge blifver försvagadt; ty, om detta går i verkställighet, spår jag, att hela vår handel förstöres. Det är dessutom ganska otacksamt af holländarne att försöka något dylikt; då likvisst de och deras bundsförvandter både förra och detta året bekommit hjelptroppar af oss. Månne vi icke derföre böra tillhopa med Danmark vidtaga kraftiga anstalter mot detta sjömagternas ohemula försök?* — *Nej,* afbröt konungen, *jag vill icke hafva någonting gemensamt med Danmark.* — *Ganska rigtigt!* tillade Oxenstierna; *ty Danmark söker blott skilja oss från våra bundsförvandter.* Det lama beslutet blef att hos England och Holland göra motföreställningar. Denna betecknande öfverläggning hölls i rådet redan den 9 Oktober 1689. Man upptäcker deri genast de tvänne Karl den elftes personliga fördomar, hvilka i förening med hans ovilja mot krig hafva i detta hänseende likasom i allmänhet ledt hans ut-

...es statskonst. Den ena var hat emot Frankrike; den ...dra misstroende mot Danmark. Det var med dessa två ...nslor, som det lyckades Oxenstierna att binda och qvar-...lla Karl den elfte vid österrikiska förbundet; och detta ...strid mot de flesta andra rådgifvarne. Oxenstierna gjor-...e det icke för intet; såsom vi framdeles få se.

I början af 1690 ansträngde konung Ludvig alla ...na krafter för att vinna biträde af svenskarna. Han ...d, som det säges, ända till 800,000 riksdaler (??) årli-...n och mot villkor, att Sverge skulle skicka en beväp-...d här till Tyskland; dock utan förbindelse att deltaga i kriget. Bland herrarna af franska partiet utdelades ...nningar, och för att vinna den mägtige, men moträf-...ge Oxenstierna grep man sig serdeles an. Frankrike ...öd honom 20,000 kronor i handom; dessutom ett lifs-...ds-underhåll af 10,000 åt honom, och efter hans död ...f 7000 åt enke-grefvinnan, allt samma mynt och årligen. ...udvig lofvade ock att i sin tjenst antaga äldsta sonen ...m vice-amiral och den andra som öfverste, och att gifva ...t den tredje ett års-underhåll, samt åt hvar och en af ...öttrarna 6000 livres. Oxenstierna afslog dessa lysande ...nbud och kämpade med yttersta oförtrutenhet för Öster-...rike, England och Holland. Hans uppdrag var icke lätt. Frankrike hade i början af 1690 två egna fast icke med ...gre fullmagt försedda underhandlare i Stockholm, obe-...räknadt de svenska anhängarne, hvilka leddes af sådana ...än, som Erik Lindskiöld och Nils Bielke. Men alla de-...ras bemödanden strandade mot konungens bestämda veder-...vilja för Frankrike. Denna ökades än mer af hans stränga ...ättrogenhet, hvilken gick så långt, att han ansåg tjenst i Frankrike *vara ganska farlig för själens salighet.* Äfven hans rena sedekänsla kunde icke utan afsky höra talas om det sultanlika lefnadssättet vid Ludvig den fjortondes hof. *Jag förspörjer,* sade han, *om franska konungen och om hans undersåtare så grufliga saker, att jag anser dem*

Johan Gabriel Stenbock genmälte: *att England nu vill uppköpa våra varor, det tror jag nog; ty det hoppas att få dem för vrakpris; i den klämma, som vi nu sitta.* — Lindskiöld tillade: *att i hemlighet drifva handel med England låter sig dessutom icke göra. Frankrike får veta det, anser neutraliteten derigenom bruten och börjar att äfven från sin sida bortsnappa våra skepp.* — Oxenstierna sade: *hvad skall man då göra? Jo,* svarade Bielke och Lindskiöld, *vi skola sjunga ut och det med kraft; och förkunna dem, att, om de icke lemna vår handel fri, skola vi ej heller lemna dem några hjelptroppar, utan tvärtom styra statsskeppet på en annan bog; och sedan vi sagt dem detta, skola vi skicka ut våra fartyg.* — *Men tänk,* sade Oxenstierna, *om de ändå blifva tagna!* — *Det törs ej Holland, ehuru förmätet det också är,* sade Bielke; och Wrede tillade: *Hans majestät kan ju skicka försvarsskepp med.* Oxenstierna trodde detta ingalunda afskräcka sjömagterna från våldsamheter; *och,* sade han, *dessa kunna då leda till krig, i hvilken händelse Danmarks förbund och stora löften icke blifva mycket att lita på.* I strid emot de öfrige rådgifvarne följde konungen den åsigt, som Oxenstierna uttalade. Inga kraftfullare åtgerder vidtogos; utan man nedsatte blott en handels-nämnd, som skulle yttra sig öfver Englands besagde anbud 1).

Fjorton dagar derefter rullade samma stridsäpple återigen kring rådsbordet. Bengt Oxenstierna anmärkte, att England och Holland hade ändrat sig. Wrede svarade: *det vet jag alldeles icke af; men hvad jag ganska väl känner, det är, att ingen enda köpman vågar sig ut, och att inga frakter kunna erhållas.* Lindskiöld utbrast: *detta är ju olidligt? Mig tyckes, att innan holländarne lemnat vår handel fri, böra dess bundsförvandter icke af oss erhålla några hjelptroppar.* — Konungen invände: *men Österrike rår ej för, hvad England och Holland göra; derföre måste vi väl hålla vårt löfte mot förste-*

1) Rådsprot. den 22 Mars 1690.

ämnde land. Det går ju an att skicka ut hjelptropparne i år; men att nästa gång innehålla dermed, ifall ej handeln tryggas. — Wrede svarade: *men, eders majestät! under tiden förstöres allt. Bergslagerna klaga mycket. Vi få för närvarande blott 7 i stället för 14 daler för ett skeppund tackjern. Handeln ligger nere och Riga jemnar sig högt. Detta är följden af Hollands handelsafund mot oss; och ändå skola vi gripa dem under armarna; ty det göra vi, då vi skicka hjelptroppar till deras bundsförvandt Österrike. Det är olidligt, att Holland skall hjelpas af oss, och vi deremot stjelpas af Holland* 1). Oaktadt alla dessa skäl följde konungen envist Oxenstiernas åsigt. Tvänne kryssande örlogsfartyg skulle skydda svenska handeln; men för öfrigt blefvo inga allvarsamma mått och steg vidtagna. Engelska i Stockholm varande ministern skref till sitt hof följande ord: *grefve Oxenstierna arbetar, kämpar och är nästan färdig att dö för oss. Något böra också vi göra för honom; och han behöfver det. Om han för fattigdoms skull nödgas lemna sin syssla eller vårt parti, så är det genast slut med Englands inflytande i Sverge.* Kort derefter berättar samma sändebud, huru han å sin kronas vägnar förärat grefvinnan Oxenstierna 1000 pund (sterling?), samt att dessa voro behöfliga och välkomna. Från samma tid tyckes äfven Oxenstierna sjelf hafva uppburit ett betydligt årsunderhåll af England.

Enligt så fattadt beslut blefvo de lofvade hjelptropparna, 6000 man, verkligen afskickade från Pommern till Rhen; och 12 svenska örlogsfartyg seglade från Karlskrona genom sundet för att uppträda till försvar för detta Holland, som dock så egennyttigt sökte förstöra Sverges handel. Missnöjet häröfver blef allmänt; och Nils Bielke med kamrater tillät sig att under hvarjehanda svepskäl fördröja hjelptroppernas framtågande så länge, att bundsförvandterna äfven detta år hade af dem mindre nytta, än de vän-

---

1) Rådsprot. d. 8 Apr. 1690.

tat. Österrike klagade högt, och Bielke torde hafva fått dyrt betala sin djerfhet, om ej andra förhållanden inträffat. Under loppet af sommaren fortsatte nämligen både engelsmän och holländare sina kaperier mot svenska köpfarare; och detta så fräckt och svårt, att Stockholms handelsmän deröfver anförde formliga klagomål. En holländare hade till och med tagit det vin, som var införskrifvet för konungens eget bord. Karl blef öfver allt detta ganska uppbragt. Han lemnade Bielke ostraffad, och de till Hollands bistånd utgångna 12 örlogsfartygen fingo från Göteborg vända om till Karlskrona. I det hela lyssnade han dock ännu till Oxenstiernas försäkran, att sjömagterna ville gifva skadeersättning; och han talade om sin ovilja för ett förbund med Danmark och om sin benägenhet att hålla redan ingångne öfverenskommelser m. m. 1). Emellertid hade Danmark fattat raskare beslut och börjat på egen hand öfva vedergällningsrätt mot sjömagterna. Detta jemnte flera omständigheter sporrade slutligen konungen; och när målet den 15 December återigen förekom vid rådsbordet, yttrade han sig på helt annat sätt än förut. Bengt Oxenstierna berättade, att Holland uppskattade Sverges handels-förlust till 20,000 riksdaler. Wrede svarade: *än de borttagna skeppen då? Dessutom är all handel afstannad, bergsrörelsen likaledes. En stor del af årets tillverkning ligger här i vågen osåld, nämligen hela 70,000 skeppund jern och 4000 läster tjära. Är denna skada icke värd mer än 20,000 riksdaler?* — Karl sade: *vi behöfva ej låta på sådant sätt förtrampa oss. Om sjömagterna icke hålla sina villkor, så behöfva vi ej heller hålla våra; och de skola icke ndsta år bekomma någon hjelpsändning.* — Oxenstierna omförmälte: *att man i sådant fall skulle derute fälla många underliga omdömen.* Karl svarade: *de må dömma, huru de vilja! Hvad vi veta är, att de förstöra vår handel och hela vårt land.*

---

1) Rådsprot. den 14 och 25 November och 12 December 1690.

De vilja göra nu som i förra kriget, nämligen slå under sig all vår rörelse och tvinga oss att dansa efter deras pipa; men vi skola sammankalla ständerna och få oss en krigsgerd beviljad; o. s. v. 1). I detta läge var saken vid slutet af 1690.

Men redan andra dagen af år 1691 hade Karl återigen börjat svigta och skygga tillbaka för skräckbilden af ett krig. I det samlade rådet ville nästan hvarenda en, att Sverge och Danmark skulle med förenade hotelser och krafter skydda sin handel. Detta yrkades ej blott af Frankrikes gamla parti bland högadeln; utan också af många bland andra sidans män, t. ex. af Wrede, Gyldenstolpe, Hastfer, Kristofer Gyllenstierna m. fl. För lamare åtgerder och för fortfarande vänskap med Österrike och Holland, talade Bengt Oxenstierna och nästan ensam. Men han talade vidlyftigt, och som Karl den elfte nu återigen tyckte, bevisande. Ty konungen beslöt enligt Oxenstiernas råd att visserligen tillsammans med Danmark göra föreställningar mot kaperierna; men att i öfrigt noga iakttaga de gamla förbunden 2).

I början på Mars träffades dock med Danmark en öfverenskommelse att med väpnad styrka afvärja sjömagternas våldsamheter. Men franska partiet fruktade, att när detta skulle sättas i verket, kunde Oxenstierna återigen lyckas att förlama konungens beslutsamhet och förekomma alla afgörande steg. Med samlade krafter företog man derföre en ny stormlöpning mot samme Oxenstierna och mot österrikiska förbundet. Frankrike lät förstå, att det skulle anse som krigsförklaring, om Sverge detta år skickade hjelptroppar till Holland. Tillika bjöd det 600,000

1) Rådsprot. den 15 December 1690.

2) Rådsprot. den 2 Januari 1691. Rådsprotokollen för den följande tiden ända till 1694 äro beklagligtvis borta. Vi kunna derföre icke närmare redovisa för de säkert ganska märkliga öfverläggningar, som i dessa ämnen blifvit under samma år hållna.

riksdaler 1) utan något annat villkor, än att Sverge skulle noga iakttaga neutraliteten. För öfrigt uppträdde Frankrike på den politiska täflingsbanan i Stockholm icke så mycket genom egna underhandlare, som icke mer genom sina svenska vänner. Dessa anfördes numera af Nils Bielke ensam; ty Lindskiöld hade året förut aflidit. Till partiet hörde nästan hela rådet, och utom detsamma den mer och mer framträdande Karl Piper. En stor mängd bland både dessa och andra herrar fingo årliga gåfvor af Frankrike för att understödja dess afsigter. De hemliga trådarna drogos mellan Nils Bielke och franska underhandlaren Bidal i Hamburg. I April skedde stormlöpningen. Frankrike hade den 8 i samma månad eröfrat den vigtiga fästningen Mons. Detta väckte öfver hela Europa mycket uppseende och togs af franska partiet till utgångspunkt. Man började tala om konung Ludvigs stora magt och stora lycka samt om de betydliga fördelar, Sverge vid hans sida kunnat vinna. Man åberopade ytterligare Danmarks exempel; *huru denna stat hade kraftigt satt sig emot sjömagternas förtryck och enligt vedergällningsrätten uppbringat en hop holländska fartyg; — och huru Danmark derigenom tilltvingat sig 88,000* 2) *riksdaler i skade-ersättning och större handelsfriheter än dem, Sverge åtnjöt; — och huru Danmark för öfrigt hade af Frankrike årligen 600,000 riksdaler* 3) *endast för att vara neutralt; — och huru Sverge kunde erhålla lika fördelar, och till och med än större, i fall båda staterna ville gemensamt och kraftfullt uppträda mot sjömagterna; — och huru Sverge nu deremot hade både skam och skada, och det på alla sidor; — och huru de båda krigförande parternas kapare hade tillfogat vår handel en förlust af kanske 15 tunnor guld* 4);

1) Österrik. sändebudets uppgift. Se Fryx. Handl. 3. 208; men månne ej daler?
2) Enligt Reedtz 85,000 riksbanksdaler.
3) Kanske daler? Enligt andra uppgifter 200,000 riksbanksdaler.
4) D. v. s. 1,500,000 d. s. m.

— *och huru det alltså vore bättre att mottaga Danmarks och Frankrikes anbud, och att bryta med Holland och Österrike; åtminstone så till vida, att man icke mer skickade dem några hjelptroppar* o. s. v. Dessa skäl voro temligen vigtiga, och många spådde derföre konungens öfvergång och Oxenstiernas fall; häldst denne sednare hade emot sig hela rådet och bland de yngre herrarna alla med undantag af Bergenhielm och Åkerhielm 1). Men Oxenstierna egde ännu konungens öra och till en viss grad ocksä hans förtroende. Han vidrörde återigen med skicklighet de ömma strängarna af Karls misstroende mot Danmark, ovilja mot Frankrike samt obenägenhet för krig; denna treklang, som aldrig förfelade sin verkan på Karl den elftes sinne. För att minska Bielkes inflytande lät Oxenstierna äfven förstå, att pommeranernas motspänstighet vid reduktionen vore ett verk af Bielkes hemliga tillställningar. Genom dessa och dylika skäl lyckades han fylla konungens öron, missleda hans omdöme och qvarhålla honom på Österrikes och Hollands sida. Karl beslöt, att ihärdigt och troget iakttaga de ingångna förbunden; och vid sin onåd förbjöd han omigen Bielke och dess vänner att ytterligare besvära honom med sina fransyska förslager. Om detta Karls beslut skref österrikiska ministern till sitt hof följande märkliga ord: *för en så lycklig utgång hafva vi grefve Oxenstierna att tacka. Han är ers kejserliga majestät och dess bundsförvandter så tillgifven, som vore han deras egen minister. Men han håller på att gå under för skulder och fattigdom; och likväl har han af trohet mot ers kejserliga majestät afslagit fransyska penningar till så stora summor, att han genom deras antagande kunnat med ens försättas i välstånd. Det vore derföre skäl att återigen komma ihåg honom med en passande vedergällning.*

---

1) Geheim. Archiv i Köpenhamn. F. R. Hansens relation om sine sex Maanaders Ophold i Sverige 1691. Hansen var ditskickad som dels underhandlare, dels kunskapare. Se Kristian V:s Dagböger utgifne af Molbech.

Frankrikes planer misslyckades således äfven denna gång. Knappt ett par veckor derefter gjorde man dock ett nytt försök. Med betydliga penningsummor blef hertigen af Hannover mutad att sätta sig i spetsen för en annan plan. Han skulle nämligen söka i Tyskland bilda ett tredje, ett neutralt parti. Detta skulle låtsa arbeta för fredens bibehållande; men derunder och i sjelfva verket söka beröfva Österrike och Holland allt understöd från tyska rikets furstar. Karl skulle inbjudas till deltagande, och sålunda möjligtvis lockas från de förra bundsförvandterna. Nästan alla de svenska rådsherrarna talade för detta Hannovers förslag. Men Oxenstierna lyckades dock att med samma skäl som förra gången leda konungen till samma beslut. *Vi äro*, skref österrikiska sändebudet, *grefve Oxenstierna evig tack skyldiga.* Också skickades honom vid årets slut 2000 dukater från Österrike. Dessutom skall han hafva detta år bekommit af England 8000, af Holland 8000, af Brandenburg 5000 riksdaler. Serskildt fick grefvinnan Oxenstierna till julen 1000 pund sterling af England och sonen Bengt erhöll ett regemente i holländsk tjenst.

Det stora statsförbundet fruktade emellertid, att Oxenstierna icke skulle kunna i längden hålla sig uppe. De sökte alltså att för sina åsigter vinna äfven den mägtige Nils Bielke. Brandenburg skall hafva budit honom 40,000 riksdaler; och derjemnte hotat, att i händelse af gensträfvighet, söka på ett eller annat sätt störta honom ur konungens förtroende. Men alla dessa bemödanden misslyckades [1]. Bielke stod lika orubblig på ena, som Oxenstierna på andra sidan.

I enlighet med Karls beslut blefvo således 3000 man skickade att hjelpa Österrike mot turken; och sextusen man att hjelpa samma stat emot fransmannen. Men sistnämnde troppar kommo också nu tämligen sent till sin

---

1) Lektor Wetters anteckningar ur geheime-archivet i Köpenhamn, benäget meddelade åt författaren.

bestämmelseort; kanske icke förr än långt fram i Augusti. Kejsaren klagade och påstod, att det återigen var ett knep af Nils Bielke och dess partivänner. Karl anställde emellertid icke någon efterräkning derom.

För öfrigt fortgingo de för svenska handeln förstörande kaperierna äfven detta år; hvarjemnte åtskilliga tvistigheter föreföllo mellan svenska och engelska kryssare. Deremot tyckes det, som Holland gifvit löfte om någon skadeersättning. Vi hafva likväl inga närmare underrättelser om dessa förhållanden.

Året 1692 ingick. Nu beslöt konung Ludvig att till Stockholm afskicka ett offentligt och högre bemyndigadt sändebud; det första, som på tio års tid varit der, nämligen alltsedan Bazins ryktbara besök år 1682. Till underhandlare valdes denna gången De Bethune, en klok, artig och sällskaplig herre, som hade stor förmåga att handtera menniskor och finna sig i alla lägen. En sådan skulle otvifvelaktigt kunna uträtta mycket till Frankrikes fördel. Men knappt hade han anländt till Stockholm, förrän Karl utfärdade en ny föreskrift om umgänget mellan främmande sändebud och svenska rådsherrar. Han tillät dessa sednare att mottaga sändebudens besök; men förböd dem, med undantag af Oxenstierna, att göra motbesök. Detta band på det enskilda umgänget, denna småaktiga misstänksamhet mot egna ämbetsmän väckte mycket missnöje. Man trodde nu liksom 1682 alltsammans vara en tillställning dels af Oxenstierna sjelf för att hindra Bethune från förtroligare umgänge med och tillfälle att inverka på de andra rådsherrarna; dels trodde man det vara en beräkning af den fåfänga grefvinnan Oxenstierna, hvilken hoppades att på detta sätt kunna draga alla de främmande sändebuden till sina salar och aftonkretsar. Man trodde nämligen, att dessa herrar skulle af stolthet icke besöka några bland rådet mer än Oxenstierna; emedan inga andra fingo aflägga motbesök. Men man bedrog sig. Dansken Luxdorph började detta oaktadt att hälsa på rådsherrarna och Bethune följde glad och obesvärad exemplet.

Om, sade han, *konungen af Sverge till och med förbjöde mig att någon enda gång besöka sina rådsherrar; så skulle jag i stället göra min uppvaktning hos deras fruar.* Och sådana uppvaktningar gjorde han, den ena efter den andra och blef öfverallt för sitt älskvärda sätt mycket välkommen. Derjemnte höll han fritt bord, och detta begagnades dagligen af en mängd personer, hvilka af hans förbindlighet mer och mer vunnos för honom och för Frankrike.

Emellertid fortforo äfven detta år sjömagternas kaperier på ett både skadligt och förolämpande sätt. Köpmännerna jemrade sig högljudt, och man lagade så, att deras klagan kom till konungens öron. Oxenstierna tillgrep sina vanliga medel; bland annat också att framställa motpartiets anförare Nils Bielke i en ofördelaktig dager. Denne, som vistades i Pommern, fick underrättelse om stämplingen. Han skref då till konungen ett ganska öppenhjertigt bref, hvaruti Oxenstierna, utan att namngifvas, likväl igenkännligt afmålades, och det såsom den der för mutor sålde sitt fädernesland. Karl, som vid tillfället var missnöjd med samma Oxenstierna, skickade brefvet ned i kansliet jemnte befallning att der ljudeligen för alla ämbetsmännen uppläsas. Tillika gaf han Oxenstierna en skrapa för visad långsamhet i några ärender, som för tillfället voro under handläggning. Allt detta grep den gamle ministern så, att han for hem och antingen blef, eller låtsade blifva sjuk. Konungen, som vid dylika tillfällen plägade snart nog hugna den lidande med besök, lät honom likväl denna gång ligga omkring fjorton dagar utan någon sådan nådebevisning. Ändteligen kom han dit, och en slags försoning skedde. Konungen var dock mycket uppbragt emot sjömagterna, och danska sändebudet Luxdorph begagnade detta tillfälle och denna sinnesstämning för att enligt sitt hofs befallning söka förmå Karl till ett gemensamt och kraftigare försvar. Luxdorph begärde och erhöll företräde, och lät derunder tämligen skarpa ord falla. Sedan sjömagternas öfvermod blifvit utmåladt med så mörka färgor,

som möjligt, tillade han: *min konung vill ej blottställa sig för den skammen att med händerna i kors lida sådana skadliga och oerhörda våldsamheter. Det skulle ock öfver hela verlden föranleda ganska besynnerliga tankar, ifall två så mägtiga och tappra konungar som Sverges och Danmarks underkastade sig slika oförrätter.* Vid dessa ord skiftade Karl färg, än bleknande och rodnande, och det så häftigt, att Luxdorph blef orolig, och afbröt sin framställning, sägande: *måhända är jag icke nog lycklig att kunna på mitt danska tungomål uttrycka tankarna så tydligt, att ers majestät förstår meningen.* Karl svarade: *åh jo! ni står icke längre bort, än att jag kan höra edra ord; och danskan är icke svårare, än att jag kan förstå den; fortfar!* — Luxdorph utvecklade då än vidare orättvisan af sjömagternas förfarande och nödvändigheten för Sverge och Danmark att tillgripa kraftiga medel deremot. Slutligen sade han: *min konung vet ganska väl, att ers majestät har ett alltför käckt, stolt och kungligt hjerta att stillatigande tåla så skamliga förolämpningar.* Vid dessa ord flög åter rodnaden såsom en glödande eld öfver Karls hela ansigte, ja ända upp till hvitögat. Det var likväl icke vrede mot Luxdorph, ty vid afskedet visade honom konungen alla tecken till nåd. Det var tvärtom de vexlande känslorna af harm eller blygsel, hvilka skiftevis jagade blodet till eller från kinderna. Något derefter beslöts ock, att sex svenska örlogsfartyg skulle vid Fleckerön förena sig med sex danska för att skydda båda staternas köpfarare. Man väntade nu, att också andra och kraftfullare åtgerder skulle på fullt allvar tillgripas, och många trodde Oxenstiernas fall oundvikligt. *Visst är,* skrifver Luxdorph, *att man sätter efter den gamla ministern med allo magt. Men det är ej första gången han haft skarpskyttar i spåren, och ändå lyckats svänga sig undan. På samma sätt kommer det väl ock att gå, så länge enkedrottningen lefver.*

Luxdorphs spådom slog in; hvartill ock andra nästan på en gång inträffande omständigheter bidrogo. Frankri-

kes skicklige underhandlare Bethune kunde ej fördraga Sverges hårda luft, utan sjuknade och dog. Derjemnte kommo underrättelser, att Österrike tagit från turkarne den starka fästningen Gross-Waradein; — att konung Wilhelm af England hoppades kunna undsätta det af fransmännen belägrade Namur; — och slutligen, att den förenade engelsk-holländska flottan hade vid la Hogue uti en flere dagars drabbning tillfogat den fransyska ett så förfärligt nederlag, att den sednare förlorade 22 rangskepp och led en skada, som fransmännen sjelfve värderade utomordentligt högt, ja ända till 18 millioner. Vid sådana omständigheter började något hvar tveka, huruvida det vore rådligt att öfvergifva så segerrika bundsförvandter och ställa sig på det olyckliga Frankrikes sida.

Men kort derefter tilläto sig de öfvermodiga engelsmännerna en för Sverge ganska sårande våldsamhet. En deras kryssare öfverföll nämligen ett svenskt fartyg och tvang detsamma att stryka segel. Icke nöjd med denna triumf, lät ock engelsmannen från mastens topp nedrifva den svenska flaggan 1). Men icke ens denna skymf kunde numera förmå Karl den elfte till kraftigare steg. Han ville icke på något villkor blifva afbruten i eller ryckt ifrån sina reduktioner och vigtiga inrikes förbättringar. Han fruktade att föranleda ett sådant afbrott, nämligen ett krig, så framt han på ett bestämdare sätt uppträdde till handelns försvar. Oxenstierna styrkte honom fortfarande i dessa åsigter, sökande mer och mer reta hans misstänksamhet mot de andra rådsherrarna, och i synnerhet mot Nils Bielke. Hans bemödande lyckades, och konungen skickade också detta år hjelptroppar till Rhen; ehuru nu mera blott 4000 man, emedan förbundet var just vid denna tid tilländalupet. Det förnyades väl; dock med villkor, att Sverge hädanefter icke skulle vara pligtigt att skicka något manskap. Oaktadt alla lidna förolämpningar

1) Stenbockska archiv. på Thorsö. Rothlieb till Bengt Oxenstierna den 22 Juli 1692, jemför Badens danska historia.

fortfor alltså Karl den elfte att sluta sig till Österrike och sjömagterna. Det var Bengt Oxenstiernas verk. Nils Bielke harmades högeligen. *Det är odrägligt*, sade han, *att den gamle pedanten skall ständigt förblifva allsmägtig i vårt fädernesland* 1). Han förtviflade om att kunna någonting uträtta och begärde tillstånd att mottaga ett krigsbefäl, som Venedig honom erbjudit. I sådant läge befunno sig sakerna vid slutet af 1692.

År 1693 ingick. Vid denna tid hade holländarna i ersättning för under året gjorda kaperier utbetalt åt svenska köpmän 80,000 riksdaler 2). Dessa sednare påstodo summan vara alltför liten. Man tröstade sig dock med det löfte, Holland på samma gång gaf, nämligen att hädanefter icke uppbringa några svenska handelsskepp. Omedelbart derefter blefvo likväl flere sådana tagna; och holländska regeringen undskyllde sig med föregifvande, att den icke hade tillräcklig magt att binda händerna på sina kaprande undersåtare.

Med början af detta år utbröt en ny storm mot österrikiska partiet. I stället för den aflidne de Bethune anlände som franskt sändebud till Stockholm grefve d'Avaux, hvilken derstädes hade gamla förbindelser. Han lärde sig nu svenska språket för att kunna sjelf tala med konungen och blifva oberoende af den misstänkte Oxenstiernas tolkningar. I stället för det fordna franska öfvermodet, sträcktes nu artigheten så långt, att när i februari lutherska jubelfesten firades, lät d'Avaux upplysa alla fönsterna i sin våning; ehuru han var sjelf katolik och dessutom sändebud från den mer och mer katolskt sinnade Ludvig den fjortonde. Hans bemödanden saknade icke framgång. Partiets styrka blef, om icke ökad, dock ej heller minskad. I spetsen för detsamma började detta år Gyldenstolpe framträda; sedan nämligen Oxenstierna lyckats

1) Lektor Wetters handskrifna anteckningar ur danska geh. archivet.

2) Oxenstierna uppgifver att för åren 1691—1693 har Holland i dylikt skadestånd erlaggt 200,000 riksdaler.

att rubba det förtroende, konungen hyst för Nils Bielke. Frankrikes bemödanden understöddes af svenska köpmännernas mer och mer högljudda klagomål, och i synnerhet af danska regeringen. Denna hade visserligen sjelf tillgripit åtskilliga kraftmedel mot kaperierna; men något rätt allvarligt vågade den icke företaga utan att vara säker om Sverges vänskap och stöd. För att vinna detta mål skickades nu till Stockholm Jens Juel, en af Danmarks skickligaste underhandlare. Men han stötte genast emot Karls omigen tillkännagifna önskan att bibehålla freden och i godo afgöra tvisten med sjömagterna. Denna Karls förhoppning hade nu i trenne år blifvit oupphörligen gäckad, och ändå var det honom omöjligt att besluta sig till andra åsigter. Ändtligen lyckades dock Juel att åstadkomma ett nytt skyddsförbund, hvilket afslöts den 17 Mars; och innehöll, att båda staterna skulle göra gemensamma föreställningar hos sjömagterna och, om sådant icke hjelpte, utrusta en betydlig flotta och möta våld med våld. Det var från 1688 det tredje förbundet, som Sverge och Danmark afslöto; och villkoren blefvo alltid mer och mer skärpta i afseende på sjömagterna. Men hitintills hade Karl dragit sig tillbaka, så snart det blef fråga om verkställigheten. För att denna gång än kraftigare inverka på hans tänkesätt, beslöt konung Kristian att med gåfvor besticka de förnämsta rådgifvarne. Dessa ansågos vara: Oxenstierna, Wrede och Gyldenstolpe, just desamma, som deltagit i förbundets afslutande. Juel tecknar dem sålunda. *Den första tager penningar och styr Sverges ärenden derefter; — den andra tager penningar och gör skäl derföre, dock aldrig på något annat sätt, än hvad han anser öfverensstämma med sitt fäderneslands fördel; — den tredje tager penningar, än af ena än af andra sidan, utan att söka något annat mål än sin egen rikedom* 1). Det var genom dessa personer, som Kristian ämnade locka Karl till franska eller åtminstone danska partiet. Mutorna skulle

1) Danska geheimearchivet. Jens Juel till konungen i Danmark d. 8 Mars 1693.

gifvas under sken af sådana skänker, som vanligen utdelades åt de herrar, hvilka afslutat ett vigtigt förbund. Juel tog derföre ett par påsar, innehållande tillsammans 2000 dukater, och for med dem till Bengt Oxenstierna. Denne hade, som enhvar visste, alltid arbetat emot Danmark och danska konungahuset. Men nu började Juel hålla ett vackert tal, *om det nit och den tillgifvenhet, som Bengt Oxenstierna städse visat samma danska konungahus; och hur detta sednare länge önskat tillfälle att ådagalägga sin tacksamhet. Vid det nu afslutade förbundet hade en passande lägenhet dertill yppat sig. Men, som konung Kristian icke för närvarande hade några sådana juvelsmycken, som man vid dylika tillfällen plägade gifva, bad han Oxenstierna hålla tillgodo dessa dukater, och använda dem efter eget godtfinnande.* Härvid satte han påsarne på en i rummet varande stol. Oxenstierna bedyrade sin kärlek för fred och grannsämja; *men,* sade han, *att mottaga sådana gåfvor, är emot min vana, och jag är öfver desamma mycket embarasserad* 1), *och ber att blifva ifrån dem debarasserad* 2). — *Men,* sade Juel, *det är ju brukligt att vid dylika tillfällen gifva underhandlarne skänker?* — *Ja visserligen,* svarade Oxenstierna, *och måhända skulle hans majestät af Danmark finna sig förolämpad, om jag afsloge bevisen på hans välvilja.* — *Ja,* sade Juel, *det skulle han visserligen taga ganska illa. Dessutom får jag nämna för ers excellens, att dylika gåfvor äfven blifva utdelade åt de andra två underhandlarne, Wrede och Gyldenstolpe.* Derpå vände han med skicklighet samtalet på andra ämnen. Efter några vexlade artigheter tog han slutligen afsked och gick bort. Guldet fick stadna qvar.

Sedermera begaf han sig på samma sätt och med lika dryga påsar till Wrede. Denne prutade i början emot och sade, att slika gåfvor skulle utsätta honom för misstankar; *men,* tillade han, *jag har i alla fall icke gjort*

1) Förlägen.

2) Befriad.

annat, än hvad min öfvertygelse fordrat; (hvilket, säger Juel, *också är enligt med sanningen*). Wrede fortfor: *jag vill ha Sverge neutralt; men Oxenstierna är Österrike så blindt tillgifven, att om han fått råda, skulle han genom sina hjelptroppar redan hafva invecklat vårt fädernesland i kriget. Jag deremot finner det skamligt, att vi med lättskrämd eftergifvenhet uppblåst sjömagternas öfvermod. Jag har sagt detta åt konungen, och är den enda, som sagt det;* o. s. v. Då emellertid Wrede icke ville mottaga penningarna, sade Juel: *eders excellens har ju i denna sak följt sin öfvertygelse och sin pligt och derföre ärligt förtjent denna belöning. Som uppassare åt eders excellens har jag derföre hitburit dessa ers excellens tillhöriga penningar; och jag anhåller,* tillade han skämtande, *att icke blifva med deras bärande ytterligare betungad.* Och han slapp besväret.

Sedermera gick Juel på samma sätt till Gyldenstolpe. Hvad här föreföll, nämner han icke, blott att den svenske rådsherren i ödmjukhet tog gåfvan emot 1). På grund af allt detta hoppades nu danska hofvet, att det svenska skulle med allvar och kraft hejda sjömagternas förolämpande tilltag; och en dansk amiral uppgjorde ett förslag, huru begge staterna borde med en förenad flotta af 60 till 70 segel skydda handeln på Nordsjön.

Men nu kom det i dagen, att Karl den elfte sjelf hade en betydlig andel i den tveksamhet och det vankelmod, som Sverge i denna angelägenhet ådagalaggt. Oxenstierna hade tagit penningar af Danmark, och var dessutom våren 1693 flere gånger i så stor onåd, att konungen i vredesmode jagade honom på dörren. Hans råd kunde derföre numera icke vara serdeles afgörande. Och ändå finner man, att Karl den elfte icke ville tillgripa några allvarligare åtgerder mot de oupphörligt kaprande sjömagterna. I Maj 1693 var han till och med sinnad

1) Geheime-archivet i Köpenhamn. Jens Juel till danska konungen d. 12 April 1693.

att skicka hjelptroppar till holländarne, hvilka voro nog uförsynta att oaktadt sina fortfarande uppbringningar fordra ett sådant biträde 1).

Men snart kom ett nytt omständigheternas vindkast och flägtade bladet omigen, och åt andra sidan. Gång på gång inlupo nämligen underrättelser om nya uppbringningar, hvarpå följde nya klagomål af Stockholms borgerskap; och jernet föll från 6 och 5 till $3\frac{1}{2}$ och 3 riksdaler för skeppundet. Karl blef återigen orolig och harmsen. Kort efteråt, (det var i Juli), fick man veta, att holländarne tagit ett serdeles rikt lastadt fartyg från en af Stockholms förnämsta borgare. Nu utbrast konungens vrede öfver Oxenstierna. *Det är du*, sade han, *som alltid lockat mig att gynna Holland mot Frankrike. Nu får jag till tack, att Holland gör mina undersåtare all den skada och mig sjelf all den förtret, som ske kan.* I det samma inträdde gunstligen Piper med en hop handlingar under armen. Konungen röt emot honom. *Hvad vill du? kommer också du och vill narra mig med falska papper? Djefvulen skall anamma dig!* Och med dessa ord rusade konungen efter käppen och de andra båda på dörren, och dermed var skådespelet slut den gången.

Snart lade sig dock harmen och det brusande blodet. Då vaknade åter Karls vanliga obenägenhet för Danmark och Frankrike, och hans lifliga önskan att få i lugn fullända sitt indelningsverk, sin statsreglering — och sina reduktioner. Då blef han återigen benägen att lyssna på Oxenstiernas ord, och att fördraga och till och med ursäkta sjömagternas förolämpningar. Engelsmännerna togo t. ex. utanför Fleckerö två svenska fartyg. Karl sökte nu urskulda det, såsom en vedergällning derföre, att svenskarna förra året tagit från engelsmännerna två danska skepp. Till hans tveksamhet bidrog ock, som sagdt är, det vanliga misstroendet mot Danmark. Konung Kristian

---

1) Stenbockska arkivet på Thorsjö. Extraits de lettres. Lejonkronas bref d. 19 Maj 1693.

förehade nämligen åtskilliga trupprörelser; och man trodde dessa åsyfta Hamburg, Lübeck eller Lüneburg, hvilka alla stodo till Sverge i vänskapligt förhållande.

Svenska handeln hade emellertid lidit otroligt mycket genom detta vacklande, osäkra och tvungna tillstånd. Sällan vågade sig något ensamt fartyg ut på hafvet. De måste dröjande invänta hvarandra, tills antalet blef så stort, att någon örlogsman kunde till skydd erhållas. Man beräknade, att den skada, som svenska handeln under åren 1691—1693 hade endast af England, Holland och Spanien lidit, steg till 693,476 riksdaler; och att de två förstnämnde staterna bortkaprat icke mindre än 82 fartyg 1). Holland lofvade att för sin andel häri gifva ersättning. Svenska köpmännerna uppgjorde derföre en sådan räkning, och den steg till 279,910 riksbankdaler. Svenska regeringen sjelf nedsatte summan till 162,648 samma mynt, icke utan stort missnöje å köpmännernas sida. Sedermera kom underhandlingen med holländarna. Dessa nedprutade ytterligare samma ersättning till 76,000 riksbankdaler 2). Köpmän och redare blefvo mycket harmsna. Danska sändebudet misstänkte till och med, att svek låg der inunder, och att en större summa i sjelfva verket utbetalades; men att en mindre nämndes, för att nedsätta de anspråk, som Danmark skulle af samma anledning framställa.

För de af England och Spanien föröfvade kaperierna både detta och de förra åren, erhöllo svenska köpmännerna oss veterligen icke en enda skilling i ersättning. Men Bengt Oxenstierna tyckes af England hafva fortfarande åtnjutit ett årligt underhåll af 3000 ecus 3), och Englands bundsförvandt Österrike gaf honom årligen 8000 riksdaler

1) Lektor Wetters anteckningar ur danska geheime-archivet.

2) Enligt danska ministerns uppgift. Österrikaren nämner 79,000 Hamburger-bank imperialium Thaler.

3) Stenbockska arkivet på Thorsjö, C. F. Henning till (Bengt Oxenstierna?) Whitehall d. 9 Januari 1699. Jemnför Raumers Geschichte Europas 7. 79.

samt några månader efter detta uppträde en öfversteplats åt hans måg, Magnus Stenbock. Kort efteråt kommo ock till holländska sändebudet 20,000 riksdaler att i Stockholm utdelas. Man trodde, att drygaste parten skulle tillfalla dem, som deltagit i ofvannämnde underhandling och i nedsättandet af svenska köpmännernas anspråk.

Missnöjet öfver allt detta blef mer och mer högljudt, och utbrast till och med från sjelfva rådsherrarnas läppar. Wrede och Johan Gabriel Stenbock tadlade öppet svenska regeringens svaga och slappa uppförande.

År 1694 ingick, och som vanligt med ett häftigt bemödande från Frankrikes sida att hetsa Sverge mot sjömagterna och att om möjligt vinna det för sitt eget parti. De gamla anbuden om underhålls-penningar upprepades eller vidhöllos. I Stockholm bevakades Frankrikes fördelar af D'Avaux, och i spetsen för dess svenska vänner framträdde nu mera Lars Wallenstedt; emedan Gyldenstolpe ansågs vara för mycket vacklande. I sammanhang härmed sökte Frankrike att åt nämnde Wallenstedt skaffa ledningen af Sverges utrikes angelägenheter; om man nämligen lyckades störta Oxenstierna. Planen understöddes af Hastfer, Olivecrantz, Vellingk; och på långt håll också af Bielke. Enligt vanan blefvo franska penningar äfven denna gång utdelade. Men någon närmare underrättelse hafva vi blott om en enda bland dessa utbetalningar. Den skedde kring nyåret 1694 och bestod i 8000 riksdaler åt Hastfer och 4000 åt Olivercrantz 1). Vid samma tid hafva också Wallenstedt och Hastfer under ett enskildt samtal med konungen sökt störta Oxenstierna. Vi känna icke detta uppträde närmare. Men i det allmänna och tämligen öppet påstod man, att samma Oxenstierna lät sig ledas af holländska sändebudet van Hechern, och gaf åt denne herre hemliga underrättelser om svenska regeringens beslut. En dag hade man i rådet fattat ett

1) Bondeska arkivet på Säfstaholm. Kopior af Bengt Oxenstiernas bref, 4:o, sidan 276. Ett bref af den 6 Januari 1694.

sådant, som alla lofvade hvarandra inbördes att med yttersta flit förtiga; i synnerhet för holländaren. Men då sade Wallenstedt helt högt: *nu ha vi beslutat att hålla detta hemligt för van Hechern. Men jag slår vad, att innan klockan fem i afton vet han det alltsammans.* Vid dessa djerfva ord rigtade alla sina ögon på Oxenstierna. Denne slog ned sina mot golfvet och teg; och konungen steg upp och afbröt öfverläggningen och det obehagliga ämnet.

Till ett mera kraftfullt uppförande blef Karl vid samma tid ytterligare manad genom egenhändiga bref från konung Kristian i Danmark, och likaså genom samma furstes exempel. Denne hade omigen tillgripit allvarsammare åtgerder och laggt beslag på 40 holländska skepp. Holländarne gjorde då likaledes med 32 danska; men nödgades dock söka förlikning och lofva Danmark en friare seglats. Härtill kommo andra tillfälligheter, som likaledes borde egga Karl till raskare beslut. Ett svenskt örlogsfartyg hade i engelsk hamn blifvit illa handteradt och dess löjtnant till och med öfverfallen med hugg och slag; hvarjemnte engelsmännen fortsatte sina uppbringningar och prejerier. Mesta uppseendet väcktes dock, när i Mars månad de flesta bland Stockholms köpmän omigen ingingo till konungen med formliga och bittra klagomål öfver de oupphörligt fortfarande våldsamheterna. *Vi hafva*, skrefvo de, *på löfte om eders majestäts beskydd skaffat oss handelsfartyg; men man tager nu ostraffadt ifrån oss både dem och våra varor, så att det snart är förbi med all vår egendom; och om det skall gå på detta sätt, nödgas vi nedlägga vår rörelse.* Wrede troddes hafva tillställt hela uppträdet; och på det att skriften icke måtte blifva i kansliet undangömd, lemnades den i tre serskilda exemplar, nämligen ett till Oxenstierna, ett till Wrede och ett till Wallenstedt. Detta undersåtarnes missnöje grep Karl den elfte ganska djupt. Han skummade af harm och utstötte mot holländare och engelsmän den ena hotelsen svårare än den andra. Många väntade Oxenstiernas fall och att Sverge skulle nu ändtligen gå öfver till Frankrikes parti.

Men! — vi känna den tidens ställningar och förhållanden. Det andra partiet var ej heller overksamt. Holländarne hade, enligt deras egna ord, med *guldnyckel öppnat* skriflådorna hos åtskilliga ministrar i främmande land, och sålunda förskaffat sig flere bref ifrån den i Stockholm varande D'Avaux till konung Ludvig i Frankrike. Dessa innehöllo berättelser om franska partiets planer; om stämplingarne att störta Bengt Oxenstierna; om bemödandet att öfvertala Karl till ett fredsbrott mot sjömagterna m. m. De bland dessa bref, som passade för Hollands afsigter, skickades genom van Hechern till Oxenstierna, hvilken lemnade dem till Karl den elfte, åtföljda af försäkringar och trohetsförklaringar, ställda så slugt och öfvertalande, som möjligt. Det är lätt att inse, hvad verkan detta skulle medföra hos konungen. Dessutom fick denne herre just nu genom Patkull veta, huru den till utseendet så fryntlige och inställsamme de Bethune hade hemligen men på Frankrikes vägnar sökt uppreta Polen till krig emot Sverge. Äfven hade Frankrike numera börjat låta sina kapare borttaga svenska handelsfartyg, alldeles på samma sätt som England och Holland hade hitintills strafflöst fått göra. Slutligen framkom Oxenstierna med sina gamla beskyllningar mot Danmark; nämligen att det var endast på svek, som nämnde stat uppmanade Sverge till väpnadt försvar. *Ty*, sade han, *så snart ers majestät kommit i krig med sjömagterna, kastar Danmark om och förliker sig med samma stater och med deras bundsförvandter. Sedermera vända de sig alla mot ers majestät, hvilken då, alldeles som 1675, icke har på sin sida någon mer än Frankrike* 1). *Planen är, att Danmark skall på sådant sätt bekomma Holstein, samt tullarne på Elbe och Weser* m. m. Hvad serskildt angick det svenska örlogsfartyg, som engelsmännerna ville undersöka, och hvars

1) Brefven om detta märkliga uppträde finnas förnämligast i Bondeska arkivet på Säfstaholm i ofvannämnde kopior af Bengt Oxenstiernas bref; dessutom i arkiven på Drottningholm och Thorsjö.

löjtnant de låtit prygla; så lyckades det för Oxenstierna och för engelska sändebudet att inbilla Karl den elfte, att den, som tillställde uppträdet, icke hade sina rätta sinnen, och att engelska regeringen var deruti oskyldig; hvarföre Karl icke borde vidare lägga den saken på hjertat o. s. v. Alla dessa omständigheter, både skälen och svepskälen, öfverensstämde med Karls egna åsigter och önskningar. Oxenstierna gick derföre segrande äfven ur denna strid. Holland fick ytterligare begagna de 6000 man svenska troppar, som det alltsedan 1688 haft i sin tjenst; och Danmark bekom på sina uppmaningar intet annat svar än, att konungen ämnade söka fredlig förlikning med sjömagterna. Konung Kristian blef mycket harmsen öfver detta Sverges beteende och många föraktliga ord om fruktan och feghet framkastades. I synnerhet vredgades man öfver Oxenstierna, hvilken året förut mottagit 2000 danska dukater, och likväl nu var så envis i motarbetandet af Danmarks åsigter. Konung Kristian förlorade från denna tid hoppet att kunna i Stockholm genomdrifva sina åsigter, och började derföre vända sig åt andra håll.

Denna svenska regeringens år efter år fortfarande undfallenhet nedsatte dess anseende ganska djupt. Gång efter annan inträffade också uppträden, som tydligt ådagalade den växande djerfhet, det ofta ganska sårande öfvermod, hvarmed utlänningen trodde sig nu mera kunna behandla svenskarna. Se här några exempel! Österrikiska i Stockholm varande sändebudet, grefve Starhemberg, hade till bigtfader en jesuit, hvilken sammanskref ett skådespel, som föreställde några krigsuppträden mellan en svensk konung Attilus och en dansk konung Helge. Alltsammans gick ut på att begabba båda folken. Man lät dem öfverösa hvarandra med spenamn, kallande svenskarna *strömmingsnackar* och danskarna *grötkoppar*. En dansk officer föreställdes hafva blifvit fångad i en råttfälla, der han hördes jemmerligen qväda:

Lass mich heraus
Ich bei kein Maus 1).

1) Släpp mig ut. Jag är ingen råtta.

Svensken bar sina landsmäns då för tiden brukliga drägt, men fransarna på densamma utgjordes af strömmingshufvuden. Detta skådespel lät Starhemberg uppföra i sin egen boning och af sitt eget folk; dock i närvaro af flere främmande. Det skedde i Maj 1694; just då Sverge hade i flere år visat en nästan exempellös trohet mot Österrike; och för dess skull utsatt sig för de många och svåra olägenheter, vi här ofvan uppräknat. Det sårande skämtet, som snart blef bekant, väckte derföre mycken förtrytelse bland både höga och låga, svenskar och danskar. Jesuiten vågade sig icke ut på gatan af fruktan, att Stockholmsmobben skulle slå af honom armar och ben. Karl sjelf var mycket uppbragt. Oxenstierna gjorde ett par försök att stilla hans vrede; men fick begge gångerna sådana svar, att han icke vågade komma igen den tredje. Han skickade då i stället sin egen svåger och konungens gunstling Axel Wachtmeister; men med lika liten framgång. Slutligen användes Greta Wrangel, en hoffröken hos enkedrottningen. Henne lyckades det gifva saken utseende af ett lumpet och obetydligt skämt, som icke förtjente att ett helt rikes regering dervid fästade någon allvarlig uppmärksamhet. Karl antog slutligen denna åsigt och sade: *österrikaren och dess bigtfader äro ett par narrar. Det lönar icke mödan, att jag på allvar befattar mig med de gäckarna.*

Snart följde dock andra uppträden, hvilka helt och hållet öfverskredo gäckeriets gränsor. En holländsk amiral angrep en svensk-dansk handelsflotta och tillfogade densamma betydliga förluster. Engelsmännen gjorde kort derefter på samma sätt, hvarvid icke mindre än 70 fartyg blefvo mot sin vilja förda till engelska hamnar och derstädes dels tagna, dels prejade, dels fördröjda. Då man klagade i Holland, svarades om igen, att dervarande regering icke hade magt att från kaperier hindra Zeelands så kallade sjövargar. Att klaga i England var än mera fåfängt. Och likväl — och alla dessa uppträden oaktade,

kunde Karl den elfte icke förmå sig att vidtaga en enda kraftigare åtgerd för att skydda Sverges handel och Sverges anseende. På sådant sätt förflöt sednare hälften af året 1694.

Året 1695 ingick och fortgick i det hela på samma sätt; dock, att holländarne numera riktigt utbetalte det lilla skadestånd, som blifvit beviljadt; samt hädanefter, oss veterligen, icke mer uppbringade några svenska handelsfartyg. Men Frankrike, Spanien och England fortsatte obehindradt denna för Sverge skadliga och skymfliga rörelse. Förstnämnde rikes kapare borttogo t. ex. en mängd svenska skepp, som kommo med salt ifrån Portugal. Sådant förorsakade mycken uppståndelse och jemmer i hela landet, och i synnerhet bland köpmännerna. Dessa uppsatte en ny fjerde eller kanske femte böneskrift, hvari de omtalade, huru *deras rörelse gång på gång stördes, och huru de måste helt och hållet nedlägga densamma; emedan de icke blefvo vederbörligen skyddade* o. s. v. Konungen hänvisade dem till Oxenstierna. Denne svarade: *edra klagomål äro för mycket allmänna. Mot Holland är ingenting att anmärka; ty det har betalt sitt öfverenskomna skadestånd. Engelsmännen lära ock inom kort göra likaledes; men att skaffa er något af Frankrike, dertill vet jag ingen råd.* Då steg en af köpmännerna fram och sade: *det är just ett skönt skadestånd! Holländarne taga ifrån oss 120 riksdaler, och gifva oss sedermera en sjettedel deraf tillbaka och kalla det sedermera ett skadestånd. Men ett slikt skadestånd må de sjelfve behålla, och på sådant sätt må sjelfva djefvulen drifva Sverges handel; en ärlig köpman vill icke göra det. Hvem bland oss skulle vara nog galen, att på dylika företag våga det lilla, han ännu kan ega qvar? Holländarne må så gerna sjelfva öfvertaga verket, och sedermera får konungen af dem utkräfva sina tullinkomster.* Oxenstiernas svar och sakens utgång känna vi icke; men den allmänna sinnesstämningen bland handelsmännerna kan af ofvanstående uppträden lätteligen anas.

Nyss omtalade vi, huru England nu ändtligen tycktes vilja beqväma sig att gifva någon ersättning. Så var

det ock, och en summa, dock icke större än 100,000 riksdaler, var nära nog beviljad. Men kort derefter lät *Karl den* elfte utfärda sina redan omtalade 1) förordningar, *hvilka* från Sverge bortjagade en mängd främmande handelsmän. Både England och Holland blefvo mycket misslynta; och förstnämnde rike tog sig häraf anledning att afbryta underhandlingarne om skadeståndet. Slitningen med detta land hade blifvit mer och mer vådlig. England fordrade, att hvarje främmande skepp skulle stryka flagga eller toppsegel, så snart det på engelskt farvatten mötte ett engelskt fartyg. Och som *engelskt farvatten* ville England hafva alla sina kringliggande haf betraktade. Anspråket hade väckt motsägelse, till och med motstånd. Likväl tyckes det, som svenska örlogsmännerna hittills måst underkasta sig denna förödmjukelse. Men nu skulle det icke längre ske; eller åtminstone beslöt man att icke föra någon flagga, för att sålunda undvika all tvist derom. Men då inträffade nedanstående uppträde. Ett svenskt och ett danskt örlogsfartyg åtföljde som ledsagare en handelsflotta af 180 svenska och danska köpfarare. Svenska örlogsskeppet hette Wachtmeister och fördes af kommendören Wattrang 2). I kanalen mötte dem en engelsk fregatt. Denne började undersöka handelsskeppen och fordrade tillika, att den svenske örlogsmannen skulle England till ära fälla sitt toppsegel 3). Wattrang nekade. Då aflossade engelsmannen mot svensken två skarpa skott, dock endast i luften. Men när toppseglet ändå icke föll, rigtades tredje kulan mot sjelfva kroppen af det svenska fartyget. Då styrde Wattrang sin angripare rakt på lifvet och gaf honom ett lag af bredsidan; hvarefter följde trenne timmars fäktning. Slutligen måste engelsmannen, underlägsen och illa handterad, draga sig tillbaka. Wattrang stannade som segrare på stridsfältet; och bredvid honom hans kamrat, den danske

1) Sidd. 432, 433.
2) Gustaf?
3) Riksark. Sv. residenten Lejoncronas bref från London i April 1695.

örlogsmannen, hvilken dock overksam åskådat striden. Handelsflottan fortsatte derpå sin väg obehindradt till norden. Nu voro alla nyfikna att se, huru Karl den elfte skulle upptaga denna sak. Men engelska sändebudet och Bengt Oxenstierna försäkrade, att alltsammans var ett misstag, och att den ifrågavarande engelska örlogsmannen var en ung kapten, 'hvars påflugenhet icke borde leda till något missförstånd eller någon brytning staterna emellan. Och Karl lät sig härmed nöja.

Icke mer än några veckor derefter kom genom kanalen en annan svensk-dansk handelsflotta af 100 segel och beledsagad af ett svenskt och ett danskt örlogsskepp. En engelsk fregatt kom emot dem med de vanliga fordringarna. Svensken hade ingen gång hissat sin flagga; och till yttermera bevis på undergifvenhet fällde han nu märsseglet och saluterade. Danska örlogsmannen vägrade att underkasta sig dessa påståenden. Engelsmannen började skjuta; dansken svarade, och efter fem timmars strid måste engelsmannen söka stranden, och handelsflottan fortsatte sin väg utan något vidare hinder 1).

I Augusti föreföll det tredje uppträdet. Svenska kommendörkaptenen Ribbing 2) blef angripen af tvänne engelska örlogsfartyg 3). De fordrade, att han skulle stryka flagg eller fälla toppsegel. Vid hans vägran uppkom en häftig strid. På båda sidor föllo många af besättningen och slutligen Ribbing sjelf. Hans löjtnant, Klöfverskiöld, strök sedermera flaggan, och lät fartyget föras till engelsk hamn. När saken blef bekant i Stockholm, hördes Oxenstierna ursäkta engelsmännerna; *ty*, sade han, *det angrepp, de gjorde på Ribbing, var blott en vedergällning för det, Wattrang nyss förut hade tillåtit sig emot deras fregatt.*

---

1) S. st. Lejoncronas bref d. 4 Jan. 1695.

2) I Rådsprot. den 19 Oktober 1696 kallas han Walter; i Riddarh. genealogierna Erik Arvidsson; i Lejoncronas bref Sven, allt Ribbing. Danska ministern kallar honom Rhebinder.

3) Ett bland Lejoncronas bref uppgifver antalet till fyra.

Engelska sändebudet försökte gå än längre. Han inlemnade så grämliga skrifter och påståenden, att svenska regeringen tillbakavisade dem. Skeppslöjtnanten Klöfverskiöld, som efter Ribbings död strukit segel, blef lagförd och fälld; men huru för öfrigt saken afgjordes, känna vi icke.

Ett fjerde uppträde föreföll längre fram på hösten, då en svensk fregatt, förd af Peder Olsson, blef för vägrad flaggstrykning af en engelsman angripen och efter kort strid tagen och förd till London. Så växte i orättvisa och skymflighet det öfvermod, hvarmed man började behandla svenskarna. Vi hafva icke funnit bevis, att ens efter dessa uppträden Karl den elfte har mot desamma vidtagit några allvarsamma åtgerder; *thi*, säger danska sändebudet, *Oxenstierna dreyer alting, saaledis saa kongen behalder brillen paa næsen.* Mot sistnämnde statsman framkastades vid denna tid nya beskyllningar för en mer och mer framträdande och tadelvärd egennytta. Man trodde sig t. ex. hafva kommit under fund med, att Österrike var sedan 1678 skyldigt Sverge 400,000 riksdaler; men att Österrikes soldtagare Oxenstierna hade hela tiden undanhållit denna omständighet från konungens kännedom. Den 1 Juni 1695 skrifver danska sändebudet sålunda: *Oxenstierna ser gerna, att engelsmän och holländare uppbringa svenska och danska fartyg; ty England och Holland blifva derigenom tvungna att se honom till godo, på det han inför svenska konungen skall tyda allting till det bästa och hjelpa sjömagterna från saken med så lågt skadestånd som möjligt. Likaledes ser han gerna, att fransmännen borttaga svenska fartyg; ty deraf skulle konungens vanliga ovilja mot Frankrike möjligtvis kunna uppretas till den grad, att han förmåddes omigen sända Österrike hjelptruppar; hvilket skulle blifva ganska indrägtigt för den svenske kanslipresidenten.* Detta omdöme kommer likväl från en politisk motståndare. Men säkert är, att Oxenstiernas anseende sönk vid denna tid mer och mer. I bref till Paris uttalade D'Avaux sin säkra förhoppning att med det snaraste kunna störta den gamle envise motståndaren.

Men första dagarna af 1696 kom just detta bref i Bengt Oxenstiernas hand. Han lemnade det till konungen och följden blef den naturliga, nämligen att alla D'Avaux's bemödanden misslyckades, och att Oxenstierna fick stanna qvar. För öfrigt känna vi nästan ingenting angående nämnde kaperier under loppet af 1696. Måhända och troligtvis hafva de afstannat. — Men i slutet af samma år tillkännagaf Karl den elfte, att han skulle anse som förräderi, om någon bland hans undersåtare hädanefter mottoge en gåfva af utrikes magt. Detta var väl en följd af de nyss berättade skamliga uppträden, hvilka slutligen och genom partiernas ömsesidiga beskyllningar hade tämligen fullständigt kommit till konungens kännedom.

Svenska köpmännerna påstodo, att de genom alla ofvannämnde kaperier hade tillsammans förlorat, som det hette 22 tunnor guld i riksdaler, det vill säga 2,200,000 riksdaler i silfver. Huru mycket de tillsammans bekommo i ersättning, veta vi icke. Det tycks dock näppeligen hafva öfverstigit 2 eller 300,000 riksdaler. Man finner ock, att konungen har deraf tillegnat sig en betydlig summa; kanske 80,000 riksdaler 1); detta troligtvis såsom ersättning för utrustandet af de kronans örlogsfartyg, som blifvit använda till handelns beskydd.

På tullinkomsten hafva dessa kaperier icke inverkat så mycket, som man skulle föreställa sig. Åren 1694 och 1695 sjönk den väl något men ej mer än 40 till 50,000 riksdaler årligen 2). Man skulle häraf nästan kunna tro, att den skada, som kaperierna tillfogade vår handel, icke var så stor, som de öfriga af oss begagnade källorna uppgifvit.

Dessa sexåriga kaperier äro dock för svenska namnets ära ett bland de mest ofördelaktiga uppträden, som hela vår

1) Loenboms handlingar 7. 112, jemnför Rådsprot. d. 30 Oktober 1694.

2) Se Statskontorets arkiv och dervarande räkenskaper.

historia kan förete 1). Det var äfven på sin tid en stående skottafla vid hvarje anfall mot svenskarne i allmänhet och mot Karls regering i synnerhet. De missnöjde inom riket anmärkte, att konungen hade med stort besvär för sig sjelf och stor kostnad för undersåtarne ställt Sverges flotta och krigshär i ett bättre skick än någonsin förut. *Men*, tillade man, *så som ärenderna nu ledas, hafva rikets barn af samma flotta och krigshär ingen nytta och intet skydd*. Uppträdet synes också nästan oförklarligt och strider helt och hållet mot det bestämda och kraftfulla handlingssätt, som eljest utmärkte Karl den elfte. Vi hafva förut antydt de flesta oss kända orsakerna till detta besynnerliga undantags-förhållande. De voro Karls envisa vilja mot Frankrike och Danmark; hans ytterliga misstroende till sig sjelf i afseende på utrikes angelägenheterne; hans stora farhåga för de utgifter, ett krig skulle medföra; och kanske mest hans lifliga önskan att få ostörd fortsätta ordnandet af landets inre angelägenheter; och sist den utomordentliga slughet, hvarmed Bengt Oxenstierna visste att för sina afsigter benyttja alla dessa omständigheter. Det kan icke nekas, att skuggorna af nu beskrifna uppträden falla till en stor del på Karl den elfte sjelf. Svensken besinne sig dock, innan en hårdare slutdom fälles. Man betänke, att fastän Karl ovedersägligen dref sin eftergifvenhet alltför långt, så skedde detta hufvudsakligen i afsigt att sålunda få tid och tillfälle att ordna Sverges alla inre angelägenheter, hvilka förut befunno sig i största villervalla. Man betänke, att denna nya skapelse också verkligen blef genomförd; och att det till en stor del var just under ifrågavarande år, som vårt fädernesland fick kyrkoförfattning, in-

---

1) Anmärkom dock! att det hufvudsakligaste af vår berättelse om dessa kaperier är taget ur danska sändebudets bref från Stockholm till Köpenhamn; hvilka utgöra den förnämsta källa, vi haft att tillgå. Den torde dock lida af väld mot Oxenstierna och mot österrikiskt-holländska partiet. Det vore väl, om nya forskningar lyckades framdraga nya uppgifter, som kunde mildra skuggorna i denna tafla.

delningsverk och statereglering ordnade, bondeståndet upplyftadt till ljus och kunskaper, flottan återuppbyggd och flyttad till Karlskrona, Skåne och Bleking hopsmälta med Sverge, o. s. v. Någon invänder, att Karl icke derföre behöft låta Sverges ära skymfas, och Sverges handel förstöras; han hade kunnat det ena göra, och det andra icke låta. Sannt! och hans uppförande under de nu beskrifna kaperierna är otvifvelaktigt en mörk nattsida, ett nytt exempel på de starka skuggor, hvilka så ofta och bjert afbryta de starka dagrarna i Karl den elftes regering.

Vi hafva nu betraktat det hufvudsakliga af fäderneslandets utrikes förhållanden med hänsyn till Frankrike, Holstein och kaperierna. Efter 1694 började politiken mer och mer hvälfva sig kring andra föremål; nämligen giftermålsplaner för den enklingblifne konungen och för hans äldsta prinsessa; frågan om det nionde kurfurstendömet; nya tvister om Holstein m. m., hvilka alla skola hvar på sitt rum utförligare framställas.

TJUGONDEÅTTONDE KAPITLET.

FÖRHÅLLANDET TILL DE SERSKILDA EUROPEISKA STATERNA.

RYSSLAND.

I början af Karls regering hotade denna magt att blifva för Sverge ganska farlig. Den längtade efter tillfälle att framtränga till Östersjön. För att vinna detta mål ämnade tsar Alexei 1675 förena sig med det stora mot Sverge riktade förbund, som utgjordes af Holland, Danmark, Brandenburg och Österrike. Men just i detsamma dog nämnde furste, hvarigenom Rysslands egen belägenhet blef något osäker. Sverge å sin sida hade mer

få tillräcklig sysselsättning med att förvara sig mot alla de nyss uppräknade fienderna. Båda staterna sökte för den skull bibehålla grannsämjan. Men sedan den nya tsaren Feodor blifvit tryggad på sin tron, började han framställa åtskilliga ganska djerfva anspråk. Han fordrade t. ex. ingen ting mindre än att återfå Kexholms län och Ingermanland, och som några säga, äfven Estland. Om dessa landskap icke tillbakalemnades, vägrade han att låta uppgå gränslineerna mellan båda staterna, hvilket eljest var öfverenskommet. Man sade till och med, att han begynte samla troppar, för att gifva vigt åt sina påståenden. Detta allt föreföll omkring 1681. Men just vid samma tid hade också Karl den elfte fått fred med sina öfriga grannar samt genom enväldet och reduktionen bekommit både magt och medel att någonting uträtta. Han lät sig derföre alldeles icke skrämmas af tsarens hotelser. Måhända hade också kriget snart nog brutit ut; men 1682 dog Feodor, och Ryssland började lida af osäker tronföljd och inre oenighet. Ryssarna måste för tillfället uppgifva sina planer mot Sverge, och vara glada åt att sjelfva få sitta i ro. De fingo det; ty Karl den elfte önskade fred, och Sverge åsyftade icke några ytterligare eröfringar från Ryssland. Dess enda önskan i afseende på sistnämnde magt var, att fortfarande stänga densamma från Östersjön.

Dock, Sverge hade också en annan plan åt samma håll; nämligen, det gamla bemödandet att hindra ryska köpenskapen öfver Archangel och draga den till Nyen, Narwa och Riga, och dessutom att till samma orter leda den persiska silkeshandeln. Dessa sträfvanden fortgingo under Karl den elftes hela regering, och äro redan utförligen berättade 1).

Ifrån 1613—1675 hade Ryssland icke haft mer än tvänne tsarer, nämligen Mikael och Alexei. Jemnförelsevis voro dessa herrskare skickliga nog, och deras styrelse i det hela lugn och lycklig. Under denna långa tidrymd

---

1) Sid. 128.

hade således Ryssland i obemärkt stillhet återhämtat sina krafter efter den ödeläggelse, som demetriska uppreren anställt. Under samma tidrymd hade det förut obemärkta Sverge framstigit och till Europas förvåning genomlupit en serdeles stor och ärorik bana; men genom dervid gjorda ansträngningar var nu samma land utblottadt både på medel och manskap. Så stodo båda magterna midt emot hvarandra 1682, vid hvilken tid Karl den elfte blifvit hemmastadd på Sverges tron och tsar Peter uppstigit på Rysslands. Den förre började att åter samla Sverges spridda krafter; och i riktningen mot Ryssland blef det mer och mer hans hufvudsyfte att förvandla Est-, Liff- och Ingermanland till helt och hållet svenska landskap, nämligen för att derigenom kunna så mycket säkrare stänga Ryssland från Östersjön. Tsar Peter å sin sida kom först 1689 till odelad besittning af ryska tronen. Likasom Karl den elfte började också han att ordna sitt rikes förvaltning och försvar; och med hänsyn till Sverge fästade också han sina blickar på de ifrågavarande landskapen, djupt kännande Rysslands gamla längtan att genom dem bana sig väg till Östersjön. Vi hafva redan berättat, huru detta syfte underlättades genom det orättvisa och obetänksamma sätt, hvarpå Karl den elfte bedref liffländska reduktionen. Å sin sida visste tsar Peter att med en förutseende slughet begagna dessa omständigheter, och att draga till sig både de flyktade och de hemmablifna liffländingarnas sinnen. Stridens utbrott inträffade först efter Karl den elftes död.

POLEN.

Mot detta land iakttogs ungefär samma uppförande som under föregående regeringar. Man sökte upprätthålla Polens så kallade »frihet», och reta dervarande partier mot hvarandra, och i synnerhet emot styrelsen. Afsigten var att försvaga landet och derigenom minska hvarje fara från det hållet. Vi hafva dock efter ett sådant handlingssätt

tio på långt när funnit så många spår under Karl den elftes, som under förra styrelsers tid. Också stämde det illa öfverens hvarken med hans konungsliga envälde eller med det uppriktiga sätt, hvarpå han vanligtvis vårdade sina utrikes angelägenheter.

BRANDENBURG.

Under det pågående kriget 1675—1676 hade svenska regeringen gifvit Anders Lilliehök i uppdrag att i nejderna af Polen och Preussen bevaka fäderneslandets fördelar. Han stannade för det mesta i Danzig, hvilken stad med sin halfrepublikanska frihet tryggade hans person och underlättade hans företag. Med mycken slughet sökte han nämligen att från denna punkt sprida missnöje bland kurfurstens preussiska undersåtare, samt locka dem att afslå de gerder och medel, som fordrades för att kunna bekosta kriget mot Sverige. Tillika understödde han en ifrig predikant vid namn Strauch, hvilken bidrog att i dessa trakter stifta oenighet och krångel. Men efter krigets slut hafva vi icke funnit spår efter några sednare i dylik anda fortgående stämplingar.

Den store kurfursten upphörde visserligen aldrig att kasta längtande blickar mot För-Pommern och i synnerhet mot Stettin, hvilka voro för Brandenburg serdeles lockande och välbelägna. Men Fredrik Wilhelm, numera gammal, började också blifva trött. Efterträdaren var hvarken så tilltagsen eller så farlig. Förhållandet åt den sidan blef derföre ostördt och i det hela hvilande på de grunder, som sista freden hade bestämt.

ÖSTERRIKE.

Det vigtigaste rörande fäderneslandets förhållande till denna magt är redan i föregående kapitel omständligen berättadt.

Sysselsatt med sitt eget rike och dess inre omskif-ning, hade Karl föga tid och lust att blanda sig i de främmande små staters angelägenheter. De inveckli[ngar] som förefölle mellan Sverge och en eller annan bl[and] dem, voro derföre få och tämligen obetydliga.

En dylik inträffade t. ex. med Mecklenburg angå[en]de Wismar och några tullfrågor; men denna lilla t[vist] blef utan någon serdeles möda bilaggd.

En annan och svårare stridighet rörde landet Had[eln]. Detta utgöres af en liten kuststräcka, belägen på no[rra] stranden af hertigdömet Bremen, och helt och hållet o[m]gifven af detta sednares område. Nämnde obetydliga [be]sittning hade förut hört under hertigarne af Lauenbu[rg]. Sistnämnde slägt dog ut 1689, hvarefter flere bland gra[n]narne började rifvas om dess efterlemnade landstyck[e]. På grund af några äldre afhandlingar påstod nu Karl d[en] elfte, att Hadeln borde återfalla till hertigdömet Breme[n] och han lät verkligen besätta det med svenska tropp[ar]. Detta blef af de flesta ogilladt och efter något tvista[n] måste han 1692 utrymma landet, hvarefter det togs i [be]slag af kejsaren, tills det 1731 lemnades åt Kur-Brau[n]schweig.

En tredje och vigtigare fråga rörde det så kalla[de] nionde kurfurstendömet. Ernst August af Lüneburg, d[en] yngste bland fyra bröder, var i början blott biskop [i] Osnabrück, ärfde sedermera hertigdömet Hannover och up[p]lyftade genom sluga beräkningar sitt anseende och [sin] magt till den höjd, att det blef fråga om att för hans sk[ull] öka kurfurstarnas antal. Ernst August ville nämligen [så]som kurfurste af Hannover blifva den nionde i raden. För att vinna detta mål för sin ärelystnad behöfde han biträ-de också af Sverge och således äfven af Bengt Oxenstierna. Denne sednare vanns genom en skänk af 4000 écus åt honom sjelf och genom löfte att i ett hannoveranskt jungfrustift anslå åt dottren, fröken Anna Oxenstierna, en

...ta, som skulle gifva henne i årlig inkomst 450 riks-...ler. Derjemnte utdelades 4000 écus åt hvar och en bland ...treane mägtiga herrarna, Hastfer, Vellingk och Gylden-...pe 1). Underhandlingarna drefvos i Stockholm genom ...noveranska sändebudet Görtz och i Tyskland genom ...rits Vellingk och furstens älskarinna, grefvinnan Pla-... Då Hannover prutade på summorna eller dröjde med ...derhållsbrefvet åt fröken Anna Oxenstierna, lät hennes ...r förstå, att kurfurste-saken ännu icke var afgjord, — ... att fursten alltså fortfarande behöfde Oxenstiernas hjelp ... Karl den elfte; — och att han fördenskull icke bor-... undandraga sig det åt dottern lofvade anslaget, o. s. v. 2). ...elsen verkade och anslagsbrefvet utfärdades; hvarefter ...så Karl den elfte erkände och understödde den nya ...rfursten, ehuru mycket som ock från andra håll der-...ot arbetades 3).

FRANKRIKE.

År 1674 lockade pariser-hofvet vårt fädernesland in ...det olyckliga brandenburgska kriget. Vid frederna 1678 ...h 1679 hjelpte det oss att återfå nästan alla våra af ...nderna borttagna länder. Det ådagalade dervid en be-...römvärd tro- och ordhållighet; men ock på samma gång ...h sedermera ett ganska sårande öfvermod; isynnerhet vid ...handlandet af Zweybrücken. Karl harmades djupt. Han ...estängde franska sändebudet från bröllopet vid Skottorp; ...och öfvergick någon tid derefter till österrikiska partiet. ...ankrike ämnade derpå, att först vinna honom genom Ba-...in's beskickning 1682; och sedermera skrämma honom

1) Lekt. Wetters saml. N. Bielkes br. d. 2 Mars 1693.

2) B. Oxenstiernas utförliga bref till sin dotter Anna rörande denna underhandling och dat. 1691—1694; finnas i Stenb. ark. på Thorsjö.

3) Lekt. Wetters saml. Ett bref från Hansen d. 2 Maj 1693; samt Köpenhamns Geheim. ark. Jens Juels br. från Stockholm d. 15 April 1693.

genom flottornas så kallade rodomontade 1665. Men förgäfves. Under de återstående fjorton åren var förhållandet half om half; alldeles ingen vänskap, men ej heller någon öppen fiendskap; ehuru Sverge med hjelptroppar understödde Frankrikes fiender, och Frankrike någon tid bortkaprade svenska handelsskepp. Ludvig sökte oupphörligt återknyta det gamla vänskapsbandet; men alltid lika förgäfves. Detta är i korthet historien om Sverges och Frankrikes förhållande till hvarandra under Karl den elftes regering. De serskilda delarna deraf hafva redan blifvit hvar på sin plats omständligen berättade.

Detta sista gäller ock om Sverges ställning till de båda sjömagterna England och Holland.

DANMARK.

I början af Karl den elftes regering sökte De la Gardie att mellan hofven i Stockholm och Köpenhamn åstadkomma en närmare förbindelse, för att derigenom trygga Sverge under kriget mot Brandenburg. Följden af hans bemödande blef den trolofning, som 1675 afslöts mellan Karl den elfte och Ulrika Eleonora. Danmarks konung bröt snart förbindelsen, och det utan några gilltiga skäl och blott drifven af egennyttiga mot Skåne riktade återeröfringsplaner. Dessa misslyckades, freden slöts, och trolofningen förnyades; men numera genom Johan Gyllenstierna och med högre och större syften än förra gången. Redan förut är i dessa berättelser taladt om nämnde herres planer till en stor skandinavisk förening 1). Sedermera hafva vi funnit ett nytt bidrag till historien derom. Det består i en smygskrift, tillkommen vid pass 1679 och i afsigt att stämma allmänna tänkesättet till fördel för ett närmare samband mellan båda staterna. I nämnde uppsats läsas följande ord. *Det är ej vårdt, hvarken för Danmark eller Sverge, att stödja sig på det oeniga Tyskland, hvilket liknar ett sönderbrutet rör. Det är bättre, att båda grannrikena*

1) Se 10. 68, 69.

— på hvarandra, städja hvarandra; De hafva lika trosbekännelse, och de borde medelst gemensamma kyrkomöten främja densamma och bibehålla öfverensstämmelsen. Handelsfördelarna äro ock gemensamma. Sverge och Danmark böra med samlad hand göra slut på ryss-holländska handelskapen öfver Archangel, så att den tvingas gå öfver —, Narva och Riga. Derigenom skall stor fördel uppstå för Sverge och dess östanhafsländer genom ökad handelsrörelse, och för Danmark genom ökad öresundstull. Man borde nästan hafva tullarna gemensamma både i Öresund och på Elben, Wesern m. m. En arfförening borde ock bestämma, att det nordiska konungahus, som öfverlefver det andra, skall ärfva den ledigblifna tronen. Dessutom återstår ännu i Danmark en ogift prinsessa. Hon och den unga svenska konungen kunna icke finna bättre gemåler än hvarandra. Deras förening skulle förbereda de båda rikenas. I konung Karl Gustafs tid hafva visserligen många svenskar befarat, att Danmark torde i sådan händelse väljas till regeringens hufvudsäte och Sverge sedermera blifva för det nya hela detsamma, som Finnland nu är för Sverge, Norge för Danmark och Skottland för England. Men sådant kan förekommas. Vi hålla oss derföre till den glada utsigten om de båda nordiska rikenas förening. Ett så ojörliknelig verk bör icke för några småsakers skull förkastas eller lemnas oförsökt o. s. v. 1).

Men Sverges förhållande till Danmark bestämdes från 1681 icke mer af den stora tanken på ett skandinaviskt helt, utan af små beräkningar, mest rörande det lilla Holstein. Saken, redan förut af oss vidrörd, var i korthet följande. Danska hofvet sökte oupphörligen att tillintetgöra nämnde hertigdömes sjelfständighet och att införlifva

1) Skriften finnes i Stenbockska ark. på Thorsjö under namn af "Gespräche zwischen Simplicio et Candido über "gegenwärtigen Conjuncturen." Uppsatsen är sträng mot både Frankrike och Österrike och talar derjemnte till fördel för det konungsliga enväldet. Innehållet tyckes visa, att den är författad 1679 och i öfverensstämmelse med de planer, som man tror, att Johan Gyllenstierna då hyste.

det med Danmark. Deraf uppkom en beständig fiendskap mellan båda dessa grannar. Men alltifrån 1645 hade Sverge sökt skada Danmark genom att skydda och om möjligt utvidga Holsteins område och oberoende. Denna åsigt fortgick sedermera såsom ett arf från Axel Oxenstiernas och Kristinas tid. Karl Gustaf utbildade tanken än mer och arbetade med stor framgång på dess verkliggörande. Hans gemål, Hedvig Eleonora, född holsteinsk furstinna, hade dessutom ärft sina förfäders ovilja mot Danmark; och öfverflyttat den, så mycket möjligt var, på svenska regeringen och på Karl den elfte. Johan Gyllenstiernas framträdande gjorde väl ett afbrott häri. Men redan 1680 föll han, som sagdt är, undan. Efterträdaren Bengt Oxenstierna hade fått sin plats till en del genom nämnde Hedvig Eleonoras bemedling. Af tacksamhet och för att bibehålla hennes ynnest, måste han äfven följa hennes åsigter, hvilka kanske ock voro hans egna. Häraf bestämdes Sverges och Danmarks förhållande under hela Karl den elftes regering efter 1680. Förändringen trädde genast 1681 i dagen. Det nära förbund, Gyllenstierna afslutat med Danmark, upplöstes. Sverge fästade sig vid Österrike och Holland, Danmark deremot vid Frankrike. Sedermera fortfor mellan båda staterna ett tillstånd af inbördes misstroende. Nästan alltid voro några svenska kansliskrifvare af Danmark mutade, för att utspeja och förråda Stockholmska regeringens åtgerder och beslut. Emellanåt fortsatte ock Danmark sitt gamla spel, nämligen att i smyg underblåsa staden Bremens ovilja mot svenska styrelsen. Ett par gånger vände sig ock några svenska öfver reduktionen knotande herrar till konung Kristian med anhållan om hjelp. De blefvo, oss veterligen, aldrig afvisade; ehuru å andra sidan ingenting för dem gjordes; antingen nu de missnöjda sjelfva ångrade sig, eller konung Kristian icke ville inblandas i dylika företag. Å andra sidan hyste ock Sverge mycket misstroende mot danska hofvet. Till en del var detta föranledt af Kristian den femte sjelf, då denne nämligen år 1675 med tredubbel trolöshet bröt freden

och Sverge, förlofningen mellan Karl och Ulrika Eleonora, samt det i Rendsburg gifna löftet åt hertigen af Holstein. Från denna stund ville Karl den elfte ej mer lita på Kristians ord. Derföre blef ock Sverge så mycket angelägnare om att hindra Danmarks uppkomst; och när häldst Kristian den femte sökte underlägga sig Hamburg, kunde man alltid räkna på, att Karl den elfte skulle uppträda till skydd för nämnde stad.

Holstein var dock, som sagdt är, det vigtigaste föremålet för båda staternas inbördes tvister. Huru Karl 1689 tvingade Kristian att återställa hertigen af Holstein i dess besittningar och rättigheter, detta hafva vi redan omtalat 1). År 1696 led Sverge af en förfärande hungersnöd. Danmark passade på tillfället och angrep Holstein omigen och i förhoppning, att Sverge icke skulle under sitt närvarande trångmål våga uppträda till försvar. Men Kristian bedrog sig. Karl sökte visserligen undvika krig; och vi hafva sett, huru han af sådan anledning fördrog de kaperier, som England och Holland tilläto sig, ehuru skymfliga dessa ock voro. Men när det blef fråga om att försvara Holstein och anfalla Danmark, då skydde han inga uppoffringar, icke ens i rikets dåvarande betryck. Han började värfva matroser och rusta till strids, och det så allvarsamt, att Danmark slutligen drog sig tillbaka och ingick en ny förlikning med Holstein.

Sistnämnde hertigdöme hade, såsom vi sett, i Hedvig Eleonora en mägtig och trogen beskyddarinna. Det var till en stor del för hennes skull och i följe af hennes ingifvelser och böner, som Karl blef så ifrig, hvar gång frågan gällde Holstein och dess furstar. Hedvig Eleonora var också den, som uttänkte, eller åtminstone genomdref förmälningen mellan Karls äldsta prinsessa och den unga hertigen af Holstein; ehuru många hinder också Danmark sökte lägga i vägen. Om detta ämne mera framdeles.

Den, som vid alla sådana tillfällen anlitades i egenskap af Hedvig Eleonoras och holsteinska hertigarnes för-

1) Sid. 196—201.

närmaste biträde, det var Bengt Oxenstierna. De förstnämnde fingo också betala hans hjelp med reda och runda medel. Om, eller hvad han sjelf fått, vet man icke; ehuru åtskilligt mumlades derom. Men åt den nyssnämnde dottern Anna Oxenstierna måste hertigen af Holstien lofva ett årligt underhåll af 500 riksdaler; *ty*, skrifver fadren, kanslipresidenten, *utan fåfänga sagdt, är det till största delen mitt verk, att hertigen återbekommit sitt land.* 1).

ALLMÄNNA ANMÄRKNINGAR.

Ofvanstående berättelser hafva tydligen ådagalaggt, huru Karl den elfte i fråga om utrikes ärendernas ledning följde nästan uteslutande Bengt Oxenstiernas råd. För sin egen oförmåga att bedöma dessa ärender hyste han ett djupt och oöfvervinnerligt misstroende. Han fick under de sednare åren flere gånger tydligen erfara, huru det å andra sidan obegränsade förtroendet för Oxenstierna blef af denne missbrukadt på ett egennyttigt och för Sverge hvarken hedrande eller nyttigt sätt. Konungen vredgades och Oxenstierna blef gång efter annan skrapad och stundom till och med jagad på dörren; men alltid och omigen tagen till nåder. Det tycktes för Karl den elfte vara en omöjlighet att våga sig ut på detta fält, så framt han icke hade Bengt Oxenstierna vid sidan. Också bör märkas, att, då han åt nämnde herre öfverlemnade utrikes ärendernas ledning, fästades dervid blott ett enda villkor. Detta var, att freden skulle, så vidt möjligt, bibehållas. Villkoret fullgjordes. Det hela af Oxenstiernas förvaltning blef derföre af Karl den elfte gilladt; ehuru mycket, som ock kunde vara att invända mot sättet och mot flere enskilda dervid begagnade medel.

Men också mot Karl sjelf kan i denna punkt en ganska allvarsam anmärkning göras. De kaperier, hvarmed England och Holland förolämpade Sverge och förstörde dess handel; allt detta fördrog han både tåligt och länge, endast för att bibe-

1) Ofvannämnde brefvexling finnes uti Stenbock. ark. på Thorsjö.

hålla freden. Men de angrepp, Danmark gjorde mot Holstein, dem ville han icke med samma långmodighet fördraga; utan blef då snart nog färdig att bryta den eljest så eftersökta freden. Sannt är, att enligt dåtidens tänkesätt, var Holsteins upprätthållande för Sverge ganska nyttigt; men lika och långt mer både nyttigt och nödvändigt var det att mot kaperierna upprätthålla fäderneslandets handel och ära. Hvarföre tog Karl denna sistnämnde sak så lamt, så kallt? Hvarföre tog han den förra så häftigt? Orsaken till det företrädesvis lifliga deltagandet för Holstein var tvåfaldig; dels *personlig*, d. v. s. Karls enskilda ovilja mot Danmark; dels *dynastisk*; det vill här säga bemödandet att understödja det furstehus, från hvilket Karl på möderne härstammade. Han var visserligen genom sin gemål än närmare befryndad med danska konungaslägten; men vår berättelse skall snart vise, huru hans hjerta beherrskades icke af makan, utan af modren. För öfrigt är detta uppträde, oss veterligen, det enda, då Karl lät konungahusets enskilda åsigter och tycken inverka på ledandet af fosterlandets allmänna angelägenheter.

Karls benägenhet för ordning och sparsamhet och hans obenägenhet för högtidligheter medförde i utrikes ärendernas behandling några ganska välgörande verkningar. Han afskaffade flere praktfulla och kostsamma men öfverflödiga tillställningar, som förut varit brukliga vid de främmande sändebudens mottagningar och afsked m. m.; och det blef en gång för alla bestämdt, huru stora hedersskänker, som borde vid dylika tillfällen gifvas.

OM ÖSTERSJÖ-VÄLDET.

Svenska folket och dess konungar hafva under nära ett helt århundrade riktat sina blickar och önskningar mot ett högt och lysande mål, nämligen det omtalade *Östersjöväldet*; d. v. s. planen att göra detta nordens medelhaf till en svensk insjö. Tanken var i hög grad både storartad och djerf. Den föddes af svensk äro- och eröf-

ringalystnad och af denna svällande kraft och sjelfkänsla, som genomströmmar ett folk, när det eldas af stora tankar och stora män, och framträder på skådebanan med på en gång ungdomens mod och mannaålderns mognad. Ett sådant tidehvarf skapades af Gustaf Adolf och Axel Oxenstierna. Det var också då, som ofvannämnde stora tanke föddes och utbildade sig. Likasom mycket annat från den tiden, var det ett slags härmning af det gamla romerska väldet, hvars litteratur, samhällsåsigter och politiska sträfvanden blefvo genom de nya läroverken långt mer kända och af större inflytande än förut. Dåtidens svenska historia visar ock flere spår af en sådan fornromersk anda, och åtskilliga försök till dess efterbildning. Det tyckes, som hade man blifvit ledd dertill också genom en viss likhet mellan båda staternas läge och öden. Hvarje sådan jemnförelse blir visserligen mer eller mindre felaktig och ofullständig; dock funnos många anledningar till en sammanställning af de båda halföarna och deras folk. Såsom Italien nedskjuter i söderns, på samma sätt sträcker sig Skandinavien nedåt mot nordens medelhaf. Från Italiens midt utbredde romarefolket sitt välde öfver halfön genom att underkufva i norr Etruscer och Cis-alpinska Galler, och i söder Tarentiner, Samniter och slutligen Sicilien, Roms och hela halföns sädesbod. På samma sätt såg man, huru från Uppsala-trakten, från Skandinaviens midt, Sveafolket utbredde sitt välde genom att underkufva eller med sig sammansmälta i norr Helsingar, Lappar och andra norrlänningar, och i söder göternas riken och slutligen Skåne, Skandinaviens kornbod. De landvinningar, Svenskarna gjorde på andra sidan hafvet, åsyftade i början alldeles icke något östersjö-välde, utan företogos af helt andra beräkningar. Det var nämligen ett slags korstågsanda, som ledde Erik den helige, Birger Jarl och Torkel Knutsson, då de eröfrade Finnland. Detta var Sverges första, för en längre tid lyckade försök att under sitt välde lägga folk, som voro af en annan stam än de gamla skandinaviska, och som bodde på andra sidan af det haf,

som utgör gränsen för det egentliga Skandinavien. Det motsvarade Roms eröfring af Epirus och Macedonien. Efter denna Sverges ärorika ansträngning följde 220 års oupphörliga strider mellan invärtes partier och mot utrikes fiender. Sedan fäderneslandet derefter fått under Gustaf Wasa i fyratio år hvila sig och hämta krafter, då togs ändtligen det andra steget på nämnde bana och denna gång icke blott öfver Bottniska viken, utan ock öfver sjelfva Östersjön. Det skedde, då Erik den fjortonde år 1561 mottog i sitt beskydd Estland, hvilket frivilligt gaf sig under Sverges krona. Det kostade sedermera honom, Johan och Karl nära 50 års krig att försvara denna lilla landvinning. Tredje steget skedde, då i följe af Jakob De la Gardies och Gustaf Adolfs segrar Ingermanland och Kexholms län förenades med Sverge genom freden i Stolbowa 1617. Derigenom hade svenskarna åt sig ingärdat hela finska viken. Fjerde steget togs, då eröfringen af Liffland stadfästades genom Gustaf Adolfs segrar och genom intagandet af Riga 1621. I och med detsamma var också största delen af liffländska viken inhägnad. Dessa lyckliga omständigheter ledde till tanken på ett fullständigt Östersjö-välde och det var nu och hos Gustaf Adolf och hans samtidingar, som denna plan först började klarna upp och antaga en bestämd form. Man hörde konungen tydligt uppfatta och framställa de tvänne olika banor, mellan hvilka Sverge hade att välja: den skandinaviska, omsluten af Östersjön; eller den europeiska, omslutande samma haf. Sjelf valde Gustaf Adolf den sednare och satte till och med dess mål långt utom gränsorna för ett blott Östersjö-välde. Hans rådsherrar och vänner, anförde af Axel Oxenstierna, återledde sedermera tankarne och nedsatte ärelystnaden till det ofvannämnda, i alla fall stora målet, nämligen att inhägna hela Östersjön åt Sverge, liksom Rom i fordomtima gjorde med Medelhafvet. I känslan af sin kraft och duglighet ville dessa herrar också jemnföra sig med det gamla Roms senatorer och önskade väl emellanåt att vinna en dylik magt och samhällsställning. Liksom

romerska senaten skickade sina medbröder att som prokonsuler beherrska de eröfrade länderna; på samma sätt utvalde svenska rådet de herrar, hvilka skulle såsom general-guvernörer styra de bortom hafvet gjorda landvinningarne, eller *utrikes provinserna*, som de betydelsefullt kallades 1). Ty likasom romersk medborgare-rätt i början meddelades endast åt Roms eller Italiens innevånare, likaså var en fullständig svensk medborgsmanna-rätt icke medgifven åt några andra än åt innebyggarne i Sverge och Finnland. Sådan var sinnesstämningen, sådant förhållandet, sedan under Gustaf Adolfs tid tanken på ett svenskt Östersjö-välde vaknat till fullt medvetande och i följe deraf till ansträngd verksamhet. Femte steget på denna bana skedde ock kort derefter, då, i följe af rikeförmyndarnes ärofulla danska krig, Sverge genom freden i Brömsebro 1645 lade under sig de stora Östersjö-öarna Gottland och Ösel. Sjette steget togs, när Sverge 1648 erhöll Vor-Pommern och Wismar; och det sjunde år 1658, då Karl Gustafs lyckliga hjeltebragd med fäderneslandet förenade Bleking och Skåne, och derigenom fulländade inhägnandet af Östersjöns norra kust. Så långt hade vårt fädernesland genom sina konungars och söners kraft, mod och ansträngningar mägtat verkliggöra den djerfva planen.

Och likväl hade den icke blifvit följd med en på densamma uteslutande rigtad ihärdighet. Ej sällan stördes den af än djerfvare tankar; och det tyckes, som sagan om det fordna *Svithiod hin mikla* hade stundom sväfvat för ögonen. Icke mindre än fyra bland våra konungar, nämligen Johan, Sigismund, Gustaf Adolf och Karl Gustaf eftersträfvade hela Polen; och Gustaf Adolf dessutom kejsarekronan. För dessa äfventyrliga mål spilldes dyrbara krafter och förlorades aldrig återkommande tillfällen att befordra Östersjö-väldet. T. ex. år 1656 hade Karl Gustafs segrande vapen tvingat kurfursten Fredrik Wilhelm att mottaga Ost-Preussen såsom ett län under svenska kronan,

---

1) Jfr. 14. 480.

och att sålunda, för nämnde land, erkänna Sverges öfver-herrskap. Detta var en ny och ganska vigtig länk i den kedja, som skulle dragas kring Östersjön. Men vid bemödandet att gripa efter polska kronan, lät Karl Gustaf bemälde kedjering halka sig ur handen, och hvarken nämnde konung eller någon annan kunde sedermera ens försöka att omigen taga fatt deri. Redan förut, eller vid westfaliska freden hade man likaledes förlorat ett annat dyrbart, men aldrig återkommande tillfälle. Sverge hade troligtvis kunnat i nämnde fredsslut erhålla icke blott Vor-, utan ock Hinter-Pommern; och således en ny och vigtig del af Östersjö-kusten. Men Kristina lät fransmännen locka sig att i stället mottaga det aflägsna Bremen; en eröfring, som icke stod i ringaste sammanhang med den omtalade och länge följda Östersjö-planen.

Så släppte Sverge ur sin hand Hinter-Pommern 1648 och Ost-Preussen 1656. Begge gångerna passade kurfursten Fredrik Wilhelm på och upptog båda dessa länder och använde dem till hörnstenar under byggnaden af det nya preussiska riket. Månne detta sednare kunnat uppstå och utveckla sig, om Sverges fördel hade vid besagde tvänne tillfällen blifvit lyckligare bevakad?

Återvändom till vår Östersjö-plan! Oaktadt de nyss uppräknade afstegen hade den likväl skridit så mycket framåt, att knappt en tredje- eller fjerdedel af banan återstod, när Karl den elfte år 1672 uppsteg på tronen. Då, och i rak motsats till förut gällande åsigter, framträdde snart en helt annan rigtning, nämligen Johan Gyllenstiernas Skandinavism. Så vidt man kunnat ana den aldrig fullt utvecklade tanken, ämnade Gyllenstierna afyttra alla de besittningar, som Sverge hade sunnan och kanske ock östan om hafvet och i stället stifta någon slags förening mellan Nordens riken 1). Förslaget dog med sin upphofsman. Efterträdaren, Bengt Oxenstierna, hade, likasom Karl den elfte sjelf, hvarken sinne eller anlag för

1) Jfr. 16. 68, samt här ofvan sid. 246, 247.

dylika äfventyrliga planer, hvarken för de eröfringskrig, som skulle fullända Östersjö-väldet, eller för de landbyten och förändringar, som Skandinavismen fordrade. Det finnes nämligen inga bevis, att Karl den elfte bestämdt omfattat och följt någon bland dessa planer. På sätt och vis tyckes han dock hafva med eller utan afsigt arbetat för Östersjö-väldet. Ett kraftigt medel dertill var hans bemödande att helt och hållet försvenska våra på andra sidan hafvet liggande besittningar. Den magt och de statsrikedomar, han genom regements-förändringen och reduktionerna tillegnade sig; den starka här, han genom indelningsverket ordnade; den stora flotta, han i Karlskrona återupprättade; — allt detta tyckes ock vara beräknadt icke för en lugnare och blott skandinavisk statskonst; utan snarare för de ansträngningar, som fordrades för bibehållandet af Sverges redan vunna Östersjö-välde. Nämnde åtgerder kunde till och med ganska väl anses som medel, för samma väldes framtida utvidgande och fulländning, antingen genom Karl den elfte sjelf eller genom någon efterträdare, som med en lycklig förening af krigarens kraft och statsmannens planmässiga beräkningar skulle lyckas att göra den ärelystna drömmen till en ärorik verklighet.

NAMNLISTA.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

R.

S.

T.

U.

V.

W.

Å.

Ö.

bevillningar

agen 16

ändet.

. . . . hvar 10:de man.

. . . .
enter hvar 10:de
Kyrkoherdar i
otionden eller af a
på landet och i
je 64:de mantal i
d. s.

dagen 16

hvar 12:te, efter
. . . . . . .10:de man efter

1689 Voro i del

Charta Sigillata
Lösdrifvare
d d. s. m.
Bevillning för ... med adeln
pläner, Klockare
hvar 64:de mantal

Adel

i krig
efter går
d 5 d. s.

on.
kronoränt
g.
pitaler, ske
af behålln
hos kronan

r, förut fri
se gifva.
er titulära
ed 1/10, i

60 och p
krig 1/5
mindre
piga med
s. m. .

. . .
årđ 5 d.
kronorär
1/4 . .
kapitaler
lilla tull

Hos de flesta bokhandlare såväl i hufvudstaden som i landsorten försäljas följande allmänt nyttiga böcker i åtskilliga kunskapsgrenar, **hvarå man tager sig friheten fästa resp. bokälskares uppmärksamhet.**

Skrifter rörande språk-undervisningen:

HANDBOK FÖR SAMTALS-ÖFNINGAR på danska, tyska, fransyska, engelska och italienska, med svensk öfvers., för resande, för sällskapslifvet och till undervisning, jemte ett bihang, innehållande formulärer till bref och smärre skriftliga uppsatser; 2:a uppl., tillökt med uppgifter på mått, mål och vigt; 16:o, 311 sid. 2 R.dr.

NYCKEL TILL KÖPMANSKORRESPONDENS, eller fullständig anvisning till brefs och andra uppsatsers författande i handels-, sjöfarts- och bank-affärer, m. m. på svenska, tyska, engelska och fransyska språken; kompl. i 2:ne delar; andra upplagan 16:o, förra d. 363, sedn. d. 359 sid. 3 R:dr 32 sk.

SVENSK SPRÅKLÄRA, till skolornas tjenst utg. af *Anders Fryxell,* tionde upplagan 8:o; bund. 32 sk.

ENGELSK PRONUNCIATIONSLÄRA efter Walkerska systemet, af *Magn. Gabr. Wahlgren,* Fil. Mag.; 8:o, 352 s. 2: 32.

En af de största svårigheterna vid engelska språkets inhemtande ligger, som bekant är, i ordens uttal. Det här annonserade arbetet afser genom systemet för sin uppställning att afhjelpa denna svårighet, för hvilket ändamål ett stort antal af de ord, i hvilka vokalerna uttalas med lika nyansering i ljudet, finnas rangerade efter hvarandra, med utsättande tillika af deras betydelse på svenska, så att arbetet tjenar såsom minnesbok på samma gång för uttalet och för ordförrådets riktande. Sjelfva boken gifver genast ett tydligt begrepp om det ändamålsenliga sätt hvarpå detta är verkställdt, och hvargenom denna minnesbok bör kunna inbespara ett stort antal lektioner, så snart lärjungen endast inhemtat grunden för sjelfva det Walkerska pronunciations-systemet, eller de genom olika siffror betecknade skiljaktigheterna i uttalet, af samma vokaler.

ABECEDAIRE FRANÇAIS, eller innanläsnings- och explikationsöfningar för nybegynnare i fransyska språket, efter en ny method med hjelptecken för innanläsning samt ordbok; efter prof. *M. E. Haags* 3:e uppl.; med 80 illuminerade figurer; i kartonneradt omslag; 12:o, 200 sid. 2 R:dr.

FRANSK OCH SVENSK PARLEUR, af *G. Thiébaut;* andra uppl. 32:o, 297 sid. 32 skilling, inbunden 36 sk.

TYSK SPRÅKLÄRA, jemte stilöfningar samt läsebok och ordbok, af *Otto E. Leffler,* lärare i tyska språket; 8:o, tills. 498 sid. 4 R:dr 24 sk.

TYSK MINNESBOK, eller samling af de för tyska språkets lärande nödvändigaste ord, talesätt, öfningsexempel och ordspråk; med grammatikaliska upplysningar samt anvisning till rätta sättet för bokens användande, af *Otto E. Leffler;* tredje uppl. 8:o, 32 skilling.

LÄROBOK I ITALIENSKA SPRÅKET, med läseöfningar och ordbok, af *O. N. Tillgren;* 8:o, 288 sid. 2 R:dr.

På samma ställen följande *naturvetenskapliga* arbeten, tjenliga för ungdom:

TERMO: INLEDNING TILL BOTANIKEN, öfversättning från tyskan med ett tillägg af öfversättaren, innefattande en kort framställning af det naturliga systemet; med en större planch öfver vextrikets klasser efter Linnés system. 44 skilling.

VÄGEN TILL NATURENS RIKEN; en elementarbok i naturhistorien för lägre läroverk och sjelfundervisning, jemte ett register, innehållande omkring 6,200 namn på naturhistoriska föremål och tillika användbart som ordbok vid läsning af resebeskrifningar och andra lokal-skildringar, handelsunderrättelser från främmande länder, m. m., af *Georg Scheutz.* 2 R:dr 24 sk.

Detta arbete har vunnit stort beröm för bestämdhet och noggrannhet, för hvilket också författarens namn är en borgen, och utgör en särdeles beqväm handbok för enhvar att vid förekommande tillfällen rådfråga rörande naturhistoriska och naturvetenskapliga föremål, utom den undervisning som dess om delbara studium lemnar.

FIXSTJERNHIMMELEN, framställd populärt efter de nyas upptäckter, efter John Herschel, Bessel, m. fl. 12 skillingar.

POPULÄR FRAMSTÄLLNING AF FYSIOLOGIENS HUFVUDL ROR MED AFSEENDE PÅ HELSOVÅRD OCH UPPFOS RAN, af D:r *Andrew Combe.* Öfversatt och bearbetad D:r *A. Hilarion Wistrand.* Med i texten vidfogade trädsni

Den stora framgång, som originalet till det här anmäl arbete haft i England, der det inom en tidrymd af 16 år u lefvat tolf upplagor; författarens namn bland Englands vete

skapsmän, och saknaden på Svenska af en på en gång någorlunda fullständig och genom ett enkelt och klart framställningssätt för enhvar lättfattlig undervisning om menniskokroppens organism och förrättningar, med afseende på de reglor som derifrån naturligt härleda sig för helsovården och den fysiska uppfostran, hafva gifvit anledning till dess öfversättande på Svenska, likasom den Danska och Tyska litteraturen redan tillegnat sig detsamma. För att närmare angifva arbetets syftning, meddelas här det förord, som öfversättaren, sjelf praktiserande läkare, dertill lemnat:

Läran om menniskokroppens byggnad och de olika organernas förrättningar, samt huru de böra vårdas för att, så vidt möjligt, utvecklas till, och bibehållas i en frisk och stark verksamhet, förtjenar väl utan allt tvifvel, hvarje förnuftig menniskas högsta uppmärksamhet; — och likväl finnes väl knappast något af alla de föremål som närmast omgifva oss, som man i allmänhet har så ringa kännedom om, och hvarom man deremot mången gång gör sig de mest falska och vidunderliga föreställningar. Det är framför allt med afseende på *helsovården* och *uppfostran*, som kunskapen i detta ämne, för hvarje samhällsmedlem, är af den aldrastörsta nytta och nödvändighet; men äfven vid sjukdomstillfällen o. d. bidrager denna kännedom mången gång att aflägsna en öfverdrifven och falsk oro, samt gör det ofta lättare för den sjuke och hans omgifning att uppfatta, begripa och iakttaga de förhållningsreglor som läkaren tilläfventyrs kan finna nödigt att föreskrifva.

Emedan vi på vårt modersmål sakna någon på en gång lättläst, lättfattlig och upplysande skrift i detta ämne, har jag ansett D:r *Combe's* afhandling förtjena att meddelas i Svensk öfversättning, — helst författaren har den stora förtjensten, att han sökt upplysa alla de satser han framställt, medelst tydliga och vanligen väl valda exempel.

Physiology applied to Health and Education är titeln på den skrift af D:r *Combe*, hvilken utgör originalet till närvarande arbete, och som i England, under loppet af sexton år, redan haft *tolf* upplagor. Öfversättaren har likväl hufvudsakligen följt första upplagan *) af den Danska öfversättningen (efter tionde originalupplagan) af D:r *J. Blicher*, emedan denne deruti vidfogat ett tillägg om matsmältningen om dietetiken, i form af utdrag hemtadt ur D:r *Combe's* skrift *on Digestion and Dietetics*. Några små modificationer, förkortningar och tillägg har jag väl tillåtit mig på ett och annat ställe, men

*) Den andra upplagan af Danska öfversättningen (efter den 12:te originalupplagan) utkom 1851, men upptager icke läran om matsmältningen, emedan D:r *Blicher* säger sig vara sinnad att utgifva en särskild öfversättning af författarens skrift om detta ämne.

dessa sistnämnde äro vanligen uti noter angifne; jag skulle gerna velat göra ytterligare tillägg och hänvisningar, med särskildt afseende på de förhållanden som hos oss äga rum och förtjena att framställas, antingen såsom exempel att efterfölja, eller såsom fel och skadliga missbruk att undvika och motarbeta; men som detta allt för mycket skulle ökat det redan i och för sig vidlöftiga arbetet, har jag för denna gång nödgats inskränka mig till det redan anförda.

Innehåll. Första Kap. Inledande anmärkningar. 2:a Fysiologiens natur och tillämpning. 3:e Om hudens byggnad och funktioner. 4:e Om vilkoren för hudens sundhet och dess inflytande på den öfriga organismen. 5:e Om muskelsystemet. 6:e Om verkningarne af muskelrörelsen och reglorna för densamma. 7:e Om benen, deras byggnad och bestämmelse, samt vilkoren för deras helsa. 8:e Om blodet och dess omlopp. 9:e Om lungorna, deras byggnad och förrättningar; — andedrägten och dess ändamål. 10:e Om lagarne för andedrägten; — vilkoren för lungornas helsa. 11:e Hjernan och nerverna betraktade i förhållande till den öfriga kroppen och till själsförmögenheterna. 12:e Om vilkoren för själens helsa och lagarne för själsförmögenheternas öfning. 13:e Tillämpning af föregående lärosatser på hjernans och nervsystemets helsovård samt på uppfostran i allmänhet. 14:e Om nervsystemets inflytande på det allmänna helsotillståndet öfverhufvud. 15:e Föregående satsers tillämpning på helsovården i allmänhet. 16:e Om matsmältningen och dess organer. 17:e Dietetik eller tillämpning af läran om matsmältningen på vårt lefnadssätt.

Förteckning på figurerne. N:o 1. Genomsnitt af huden. 2. Hudgenomsnitt samt hudkörtlar och hår. 3. Handen och armens ben jemte den stora muskel som böjer framarmen. 4. Kroppens muskler sådana de visa sig sedan huden borttagits. 5. Armens muskler och pulsådror (arterer). 6. Benskelettet. 7. Längd-genomsnitt af hjertat jemte dess stora blodkärl. 8. Kroppens pulsådror (arterer). 9. Lungorna med en liten del af luftröret samt hjertat och dess stora blodkärl. 10. Lungorna och luftrörets utbredning i lungmassan. 11. Bröstkorgens form i naturliga tillståndet. 12. Bröstkorgens form sedan den blifvit sammantryckt af snörlif. 13. Bröstets och underlifvets inelfvor i deras naturliga läge, sedan betäckningarne blifvit borttagne och kaviteterna öppnade. 14. Hjernans öfre yta. 15. Hjernans nedre yta. 16. Magsäcken.

Priset på detta arbete, 27 ark i stor oktav, med många figurer, är endast 2 R:dr 16 sk. Banko.

BESKRIFNING ÖFVER NYKÖPINGS LÄN af *Wilhelm Tham*, utgörande femte häftet af samme författares *Beskrifning öfver Sverges rike.*

Planen för detta arbete att Länsvis utgifva ett fullständigare topografiskt och statistiskt verk öfver Sverge, än man hittills ägt, och med upptagande af de betydliga förändringar som genom landets odling och nya anläggningar inträffat sedan den tiden då Hülphers' numera föråldrade provins-beskrifningar utgåfvos, är redan känd genom de föregående häftena, hvilka också blifvit med mycket bifall emottagna.

Innehållet för denna del upptager Nyköpings läns läge, gränsor, areal, berg och vatten, sandåsar, berg- och jordarter, jordmån, klimat, växtgeografi, odlingens gång, administrativa indelningen, befolkningen i länet och dess serskilda delar i förhållande till jordareal, stånd och förmögenhet; stånds- och förmögenhetsfördelning i det hela; moralitet och kultur; bildningsanstalter; fattigvård m. m.; näringar: åkerbruk, boskapsskötsel, skogsbruk, bergsbruk, fabriker, husslöjd, fiske, sjöfart, handel, foror, vägar, gästgifvargårdar, hemmantal, skatter, städer, härader och socknar, med deri belägna egendomar. Detta arbete, 370 sidor i stor oktav, försedt med alfabetiskt register, deri namn på alla ställen och andra i arbetet afhandlade föremål, säljes häftadt till det billiga priset af 2 Riksdaler Banko.

FÖRSÖK TILL LÄROBOK I GEOGRAFIEN af *Carl Jacob Svedelius.* Innefattande globlära, samt fysisk och politisk geografi. 2 R:dr Banko.

Planen för detta arbete är att gifva ett i möjligaste måtto sammanfördt fullständigt repetitorium eller handbok, hvaruti efter en allmän inledning, som redogör för alla förberedande geografiska bestämningar och begrepp, finnes systematiskt upptaget, för den fysiska geografien verldsdelarnas bestämmande läge och gränsor, vikar och serskilda delar af omgifvande vatten; öar, berg, öknar, floder, klimat, produkter, invånare af olika stammar; samt den fysiska indelningen; och för den politiska geografien staternas läge, storlek, areal, gränsor, berg, sjöar, floder, politiska indelning, samt orter och städer inom serskilda områden såväl efter den fysiska som den politiska bestämningen, befästade platser, ultra-marinska besittningar, m. m.; i bokens slut finnes bifogadt ett alfabetiskt register, som underlättar dess begagnande såsom ordbok vid tillfällen då närmare underrättelse om förekommande geografiska namn sökes; äfvensom ett antal tabeller utvisande gradernas längd i olika länders mittal och dessas längd i pariziska fot, gradernas olika längd vid olika afstånd från Eqvatorn; parallel-cirklarnes längd; kli-

matets utsträckning från Eqvatorn till polerna; dess bredd från söder till norr; längsta och kortaste dag och natt till parallelcirkelns gräns mot polen; samt en tabellarisk öfversigt af staternas hufvudstäder, areal, folkmängd, statsförfattning, religion.

Bibliothek för Barn och Ungdom.

XX.

MYTHOLOGIEN FRAMSTÄLLD FÖR BARN af *Lamé Fleury. Öfversättning; med talrika plancher.* Priset med plancher 40 sk. Banko, utan plancher endast 20 sk. Banko.

I denna volym lemnas, i en populär och underhållande framställning, underrättelse om Hinduernes, Persernes, Egyptiernes, Grekernas och Romarnes samt de fornskandinaviska folkens mythologi med afbildningar i etsgravyr af deras flesta gudomligheter och heroer jemte dessas attributer. Fransyska originalet är förut bekant såsom en af de mest berömda mythologiska handböcker man äger för ungdomen.

Af *bibliothek för barn och ungdom* äro jemväl utkomna följande nya delar:

XVII. SEBASTIAN KLOKES LEFNAD, *af Salzmann.* En bok för folket. 24 skilling.

Salzmanns namn såsom författare af ungdomsskrifter och praktiskt moraliska arbeten i berättande form är så verldskunnigt, att en fullständig upplaga af hans skrifter säkert skulle vara af värde för den svenska allmänheten. Vi hafve här valt en af hans folkböcker, såsom prof derpå, och utgifvit den i samma format som bibliothek för barn och ungdom, ehuru den icke egentligen kan betraktas såsom en bok för barn, men väl för mera vuxen ungdom, genom de många nyttiga anvisningar och lefnadsreglor, som läsaren sjelf drager af berättelsen.

XVIII. KROGEN GYLLENE ANKARET, af *Heinr. Schmidt.* 12 skilling.

XIX. LANDTPRESTEN, ELLER GUD LEFVER ÄN. 12 skilling.

De föregående häftena af bibliothek för barn och ungdom äro följande:

Af CHR. SCHMID, en bland Tysklands utmärktaste författare af ungdomsskrifter:

ROSA AF TANNENBURG, berättelse för unga fruntimmer. 24 skilling.

GENOVEVA AF BRABANT. Tredje upplagan 16 skilling.

JOSAPHAT, KONUNGASON AF INDIEN. 20 skilling.

THIMOTEUS OCH PHILEMON 16 skilling.

JULAFTONEN, EN JULKLAPP FÖR BARN. 16 skilling.

HILDEBRANDT: EN VINTER PÅ SPETSBERGEN. 28 sk.

MARRYAT: NYBYGGARNE I CANADA, och MISSIONEN, äfventyr i Afrika, hvardera 32 skilling. (Kapten Marryats stora förmåga att berätta är nogsamt känd, och förestående båda skrifter hafva vunnit stort bifall hos ungdomen).

SEDER OCH BRUK I INDIEN; i bref af en Engelsk prestman till sina barn. 32 skillingar Banko. Innefattar en serdeles underhållande och anekdotrik beskrifning på lefnadssättet i Hindostan, Gangesdalen, Calcutta och omgifvande länder, naturen derstädes, äfventyr med vilda djur, jagter m. m.

TECKNINGAR AF BARBARIET OCH MOHRERNE af *Drummond Hay*, jemte ett tillägg: *En soldats öden i Afrika*, 40 skillingar Banko. Detta arbete, likasom det nästföregående, innefattar en samling af talrika och humoristiskt berättade äfventyr, och originalet har i England varit så omtyckt, att det blifvit omtryckt i många upplagor. Icke blott ungdom, utan äfven äldre personer skola finna sig i hög grad intresserade och roade af den förtroliga bekantskap som deri erhålles med Arabernes och Mohrernes karakter och lefnadssätt. Tillägget är en efter sanna tilldragelser gjord anteckning öfver lifvet vid den Fransyska främlingslegionen i Algerien.

MENNISKOSLÄGTET, en kort framställning om dess ursprung och kringspridande, de serskilda folkstammarna och deras beskaffenhet, samt klimaternas och odlingens inflytande på olikheten dem emellan; utarbetad på Svenska efter ett i Chambers information for the people befintligt arbete. 16 skillingar.

ALVINA, *en samling valda berättelser för barn*. 24 sk.

GOTTFRID, DEN LILLA EREMITEN. 16 sk.

FLORINDO OCH CORALLINA. 24 sk.

LAMMET. 12 sk.

BERÄTTELSER UR DÄGGANDE DJURENS HISTORIA. innefattande anekdoter och drag som utvisa djurens instinkt och klokhet i deras sedvänjor och vid serskilda tillfällen; två delar. 1 R:dr.

Man vågar smickra sig med, att »Bibliothek för barn och ungdom» skall af en hvar finnas utgöra en samling, deri

endast sådana arbeten af godkända författare blifvit upptagna, som redan vunnit en stadgad kredit på originalspråket.

Andra skrifter *för barn och ungdom:*

DEN LILLA NATURFORSKAREN, för skolor och familjer; ämnad att låta barn tänka och fälla omdömen öfver allmänna föremål, samt att upplysa föräldrar och lärare om sättet att undervisa och underhålla barn; med inledning som tydligt utvisar huru boken bör användas; af *Abbot*, förf. till Barndomshemmet, m. m. 129 sid. 24 skillingar.

LÄRAN OM SJÄLEN, för barn, af *Joachim Henrik Campe*; bearbetad från 13:de förbättrade tyska upplagan, med 16 kopparstick; 12:o, 140 sid. 1 R:dr.

EN LÄRORIK HISTORIA OM ROBINSON DEN YNGRE, hans sällsamma öden och tolfåriga vistande på en obebodd ö, till nöjsam läsning för barn och ungdom; ny bearbetning; 12:o, 200 sid., endast 20 skillingar.

LEKKAMRATEN för år 1841, eller vald samling af sagor och berättelser för barn; utgifven af *J. W. E.*; 12:o, 160 sid. 32 skilling.

Dito för 1842; 185 sid. 32 skilling.

Dito för 1843; 244 sid. 40 skilling.

ETTHUNDRADE SMÅ HISTORIER FÖR GODA BARN, till bildande af förstånd och hjerta; med 50 fina kolorerade kopparstick; 16:o, 226 sid., pappb. 3 R:dr.

HEDVIG OCH BERTHA, ELLER DOCKANS UPPFOSTRAN, af en barnväninna, med 8 kolorerade plancher; 12:o, 92 sid. 44 skilling.

VALDA BERÄTTELSER UR DEN HELIGA SKRIFT; till Svenska barns tjenst omarbetad efter *Joh. Hübner*; 9:de upplagan, förbättrad och tillökt med ett kort sammandrag af kristna kyrkans historia sedan apostlarnas tid; 8:o, 139 sid., bund. 24 skilling.

BIBLISK HISTORIA, MED SEDELÄRANDE TILLÄMPNINGAR FÖR BARN, i sammandrag af *Ch. Schmid*; gamla testamentet i pappb. 28 sk., nya testamentet 16 skilling.

BIBLISK KATECHES FÖR FOLKSKOLOR, eller undervisning i kristendomen uti frågor och svar, hemtade af språk utur den Hel. Skrift; öfvers. från adertonde tyska upplagan, med valda verser utur den nya svenska psalmboken bifogade till hvarje stycke, pappb. 16 skilling.

TILL DEN UPPVÄXANDE UNGDOMEN OCH UNGDOMENS FÖRÄLDRAR; minnesord ifrån förhören, af *L. P. Gagner*, kgl. hofpred., prost och kyrkoherde; 2:a upplagan; 12:o, 95 sid. Häftad. 16 skilling.

TILL NATTVARDSBARNEN, KRISTLIGA ANVISNINGAR OCH RÅD; erinringar från nattvardsförhören, af *L. P. Gagner;* nionde upplagan; 12:o, 89 sid. 16 skilling.

TIO GUDS BUD, framställda i berättelser af en farfar till sina barnbarn; en skänk till goda söner och döttrar, af D:r *Franz Ritter;* öfvers. af *F. G. E.* 24 skilling.

HERRANS FÖRSTA ORD TILL DE SMÅ BARNEN, eller anvisning till de första begreppen om Gud och menniskans pligter, lämpad till den spädare ålderns fattningsgåfva; fritt bearbetad efter 3:e tyska originalupplagan. 8 skilling.

NÅGRA ORD TILL MÖDRAR OCH UNGA LÄRARINNOR; 8:o, 48 sidor. 16 skilling.

EN RESETUR GENOM SVERGE, geografisk läsebok för barn af alla stånd, till befordran af kännedomen om fäderneslandet, af *J. Ekelund;* priset för 365 sidor 16:o endast 24 skilling Banko.

EUROPA, EN FYSISK-GEOGRAFISK NATURSKILDRING af *J. F. Schouw*, prof. vid Köpenhamns universitet; öfvers. af *J. Julin Fabricius;* 8:o, 109 sid., med åtföljande atlas, innehållande 6 kartor. 2 R:dr.

MINNEN AF EN BLIND, en romantiserad resa kring jorden, af *Etienne Arago;* öfvers.; 4 delar 8:o; 1:a del. 348 sid. 2 R:dr; 2:a 348 sid. 2 R:dr; 3:e 335 sid. 1 R:dr 40 sk. och 4:e 310 sid. 1 R:dr 32 sk.

Detta arbete, hvars original blifvit öfversatt på de flesta språk och eftertryckt på flere ställen i utlandet, lemnar i korta reseskildringar en rik panorama af en mängd folkslags och nationers utom Europa seder och bruk jemte en samling äfventyr till lands och sjös.

MINNEN AF PORTUGAL 1837, af *A. L.;* 8:o, 131 sidor. 1 R:dr.

RESA I GREKLAND, TURKIET, RYSSLAND OCH POLEN, af *J. L. Stephens;* öfvers. i 2 delar; 8:o, 642 sid. 2 R:dr 32 sk.

ANTECKNINGAR OM RYSSLAND, under ett vistande i Petersburg och en utflygt till Moskwa; 2 delar; jemte 6 stora folio-plancher i stentryck, innefattande fem utsigter af Petersburg och Moskwa, samt fyra afbildningar af varuförsäljare på gatorna i Petersburg; 12:o, 417 sid., med plancher 3 R:dr 40 sk., utan plancher 2 R:dr 8 sk.

CHRISTOFER COLUMBUS, dess lefnad och resor, af *Washington Irving*. 44 skilling.

ASTORIA, eller kolonien bortom klippbergen, af *Washington Irving*. 1 R:dr 8 sk.

SAMHÄLLSLIFVET I AMERIKA, eller resor i Förenta Staterna, af *Harriet Martineau*. öfvers. från engelskan i 2 delar, 8:o; 1:a del. 463 sid., 2 R:dr 24 sk.; 2:a del. 445 sid., 2 R:dr 12 skilling.

Miss Martineaus arbeten äro i allmänhet räknade bland de förnämsta i Englands politiska äfvensom skönlitteratur, och denna bok är en af dem som för sina opartiska och sunda åsigter och beskrifningar öfver Förenta Staternas inrättningar bidragit till hennes anseende inom litteraturen.

RESOR I SÖDRA AMERIKA åren 1836, 1837 och 1838, af *Carl Aug. Gosselman;* 1:a delen: resa från England till Mendoza, Aug. 1836—Jan. 1837, med karta och planch; 8:o, 308 sid. 2 R:dr 32 skilling.

REPUBLIKEN CHILE åren 1821—1828, af *C. E. Bladh;* 8:o, 308 sid. 2 R:dr.

RYSSLAND UNDER CZARVÄLDET; EN TECKNING EFTER DE NYASTE OCH MEST TILLFÖRLITLIGASTE KÄLLOR, JEMNFÖRDE MED EGNA IAKTTAGELSER, AF A — Ö. Pris: 2 R:dr 8 sk. Banko.

Det intressantaste och snillrikaste arbete, som blifvit utgifvet rörande ställningar och förhållanden i Ryssland under dess närvarande styrelseform, är utan tvifvel det som marquis de Custine för några år sedan utgaf i Frankrike, hvilket på sin tid väckte en allmän sensation i Europa och publicerades i många upplagor såväl på originalspråket som i öfversättningar på flera andra språk, men likväl aldrig är utgifvet i svensk öfversättning, troligen i anseende till dess vidlyftighet. Författaren af det här ofvan annonserade arbetet, en man som i flera år vistats i särskilda trakter af Ryssland och i egenskap af officer i ryska arméen haft tillfälle lära känna flera olika trakter af landet och folkklassernas tillstånd, har, för att gifva en på en gång intressant och tillförlitlig karaktersskildring af Ryssland och för att ej stanna med sin egen auktoritet ensam för mycket som måhända kunde här synas otroligt, till en hufvudsaklig del följt den planen, att bredvid sina egna anteckningar bifoga utdrag af sådana beskrifningar, dels ur marquis de Custines, dels ur ett par andra berömda författares arbeten om samhällstillståndet i Ryssland, hvilkas tillförlitlighet och sanning han genom jemförelsen med egen erfarenhet kunnat be-

vittna, och hvarigenom han jemväl kunnat blifva i tillfälle att uti fyra eller sex volymer till en sammanfatta det som för svenska läsare kan vara mest lärorikt. Afdelningarne i boken äro följande:

Förord; om Polisväsendet i Ryssland; om den höga eller hemliga polisen; om den municipala polisen; Kejsar Nikolai personlighet; Kejsarens närmaste omgifning; om de särskilda folkklasserna i Ryssland; om embets- och tjenstemännen; om den ryska adeln; det andliga ståndet; om Rysslands stridskrafter; Kossackerna: Militärkolonierna; Sjöförsvaret; om statsförvaltningen; Suveräniteten; Finanserna; om de revolutionära elementerna. Om alla dessa ämnen och öfverhufvud om hela andan af styrelsesystemet i Ryssland och dess verkningar, meddelas i detta arbete en närmare kännedom än man förut äger genom någon på svenska eller jemväl på de flesta andra språk utgifven bok, och hvilken för den Svenska publiken än mera intressant i samma mån, som regeringssättet i Ryssland och den derstädes rådande polismakten inom ett djupt hemlighetssystem instängt det mesta af hvad som hörer till det inre tillståndet eller förhållandet mellan de styrande och folket. Talrika smärre utdrag ur arbetet i många landsortsblad utgöra ock ett bevis på den uppmärksamhet som arbetet vunnit inom pressen här i landet.

TRE ÅR UNDER OCH EFTER UNGERNS FRIHETSSTRID.

Af *Samu Manovill*, f. d. Premier-Löjtnant vid Ungerska Donau-arméen. Med författarens porträtt. Priset: 2 R:dr Banko.

Författaren, som i egenskap af officer vid Donau-arméen deltagit i Ungerska frihetskriget och de flesta fältslag, har i detta arbete, som efter de af honom lemnade materialier och promemorier jemväl blifvit öfversedt af en godkänd författare härstädes, lemnat en serdeles anekdotrik och genom ett lifligt framställningssätt underhållande skildring af händelserna i Ungern under frihetsstriden; och de som haft tillfälle att taga kännedom om dessa memoirer skola säkert vitsorda att de, oafsedt det politiska eller rent historiska intresset, utgöra en lyckad samling af färgrika turist-anteckningar och skildringar af fältlifvets och krigets äfventyr under en af de mest upprörda och kritiska perioder i samtidens historia. De hufvudsakligen handlande personerne förekomma ofta på scenen och deras karakter äfvensom folkets i allmänhet, framträder dramtiskt i handlingar och dialoger, som icke kunnat förvaras af andra än dem som personligen varit nära skådeplatsen och sjelfve haft tillfälle att öfvervara eller af närmaste omgifning erfara de detal-

jer, hvilka gifva en lefvande och åskådlig föreställning af det hela. Enhvar skall efter genomläsningen af detta arbete finna sitt deltagande ännu mera ökadt för det tappra men olyckliga folk, som vid den hjeltemodiga striden för försvaret af sina rättigheter och sin frihet sannolikt hade segrat, om ej ett bekant förräderi hade kommit emellan. Den sednare afdelningen af boken omförmäler författarens äfventyr under och efter flykten från Ungern, till Constantinopel, Smyrna, Italien, Frankrike, Belgien m. m. undan den Österrikiska polisens förföljelser.

På samma ställen finnas följande väl ackrediterade arbeten rörande *landthushållningen:*

MJÖLKHUSHÅLLNINGEN I ALLA DESS DELAR; *praktisk handbok* af *Heinrich Beisen*, författare af flere ansedda landtbruksskrifter. Öfversättning; pris 20 skilling banko.

Innehåller en lättfattlig och fullständig anvisning för valet af god mjölkboskap, lämpligaste sättet för utfodring på olika årstider; djurens skötsel i fähuset; samt mjölkens behandling för smör- och ostberedning. Serskildt en fullständig beskrifning på beredningen af den ryktbara Engelska Chester-osten, äfvensom af flere andra de förnämsta ostslag.

FULLSTÄNDIG UNDERRÄTTELSE OM SMÖR- OCH OSTBEREDNING SAMT MJÖLKHUSHÅLLNING; efter de bästa inhemska och utländska methoder, af *G. S.*: med 2 plancher. 40 skilling. Innefattar recepter för nästan all slags ostberedning enligt olika länders och orters methoder såsom närmare synes af innehållsförteckningen.

Innehållsförteckning: *1:sta Afdelningen:* Mjölkhushållning. Om Mjölkhushållning i allmänhet. Anmärkning rörande mjölken. Mjölkningen. Gräddsättningen. Mjölkkammaren och öfriga dertill hörande lokaler. Mjölkkärlen. — *2:dra Afdelningen:* Smörberedning. Allmän öfversigt. Smörets tjärning och öfriga behandling. Smörets färgning. Orsakerna till smörets olika godhet. — *3:dje Afdelningen:* Ostberedning. Allmän öfversigt. Ostberedning i allmänhet: a) Anmärkning rörande ostlöpe och dess användande; b) Ostens färgning; c) Ostens affinering. *Engelsk* Ostberedning: Stiltons gräddost. Stiltons ost (Brich-bats). Färsk gräddost i Lincolnshire. Cheshire gräddost. Sommersetshire ost. Chester sötmjölksost. Gloucester sötmjölksost. Engelsk nässleost. Dunloper sötmjölksost. Engelsk halffet ost. Engelsk skum-mjölksost. Engelsk tjernmjölksost. Engelsk salvieost. Engelsk persiljerad ost. Engelsk blomsterost. Engelsk fårmjölksost. — *Holländsk* Ostberedning:

Holländsk sötmjölksost. Texeler eller Texter grön-ost. Leidensk kumminost. Stolksche eller Gouda ost. Limburger ost. Ostberedning i kanton Herve. Wallenisk Ramutti. Schweitzisk Ostberedning: Fet Schweitzerost. Gryerost Berner- eller Emmenthalerost. Ursellerost. Mager Schweitzerost. Glaner Schabziegerost. Getmjölksost, dess beredning i Mont d'or. Italiensk Ostberedning: Parmesanost (Frommagio di forma). Parmesanost (Frommagio di grana). Strachino-ost. Fransk Ostberedning: Roquefortost. Montpelliers färsk-ost. Sassenage-ost. Bresserost. Angelots-ost. Tysk Ostberedning: Sachsisk kumminost. Westphalisk skarpost. Tysk fårmjölksost. Bitter kees. Pommersk tjernmjölks-ost. — *Dansk* Ostberedning: Thybo-ost. Holsteins skummjölks-ost. Holsteins kummin-ost. — *Svensk* Ostberedning: Sötmjölksost. Sötmjölksost vid Frändeforss. Tjernmjölksost. Råmjölksost. Småländsk plock-ost. Fårmjölks-ost. Getmjölks-ost. Tillägg: Ostvasslans begagnande. Fransk vassleost (Brocotte). Schweitzisk vassleost (Ziegerkäse) Italiensk vassleost (Maskaponi). Svensk vassleost (vede). Missost.

Utgiften för förestående båda böcker skall genom deri meddelade praktiska underrättelser, för hvarje landthushållare flerfaldigt betala sig redan inom några veckor i förbättrad produktion af mjölkkammaren.

MEDEL FÖR LANDTMANNEN ATT BESPARA UTGIFTER och förskaffa sig ökad arbetsförtjenst, 8:o, 302 sid. 1: 16

HUSDJURENS FÖRÄDLING, af doktor *Fredrik Schmaltz*, prof. i ekonomi och teknologi vid universitetet i Dorpt; öfvers. i sammandrag af *Th. Bergelin*. Första afdelningen: Allmän djurförädlingslära. 20 skilling.

HANDBOK I PRAKTISK AFDIKNING, af *Henry Stephens*, författare till »the book of the farm». Andra förbättrade och förökade upplagan, öfversatt med tillägg af *C. O. Bildt*, jägmästare (belönt af Landtbruksakademien), 2 R:dr.

AFHANDLING OM ÄNGSVATTNING, dikning och vallars anläggning, af *Georg Stephens*; öfvers. med 9 plancher. 4 R.dr.

ANVISNING TILL JORDBRUKETS FÖRBÄTTRING; sammandrag af de mest godkända rön i denna kunskapsgren, uppställde i systematisk ordning, i 2:ne delar. 3 R:dr 40 sk.

Innehåll. *Förra Delen:* De förnämsta åkerbrukssystemer. Om jordens natur och egenskaper samt reglor och kännemärken för jordmånens bedömande. Jordens förbättring (genom jordblandningar, serskilda gödningsmetoder, brukning m. m.). Sädesslagen, deras tjenligaste jordmån och behandling. Åkerns odling. Sädesskörden. Ogräsets utrotande. Trädesvexter (allehanda slags skidfrukter, rotvexter, handelsvexter

m. m. samt deras odling). Ängsodling (ängens vård och förbättring; ängens besåning; gräs och fodervexter såväl i vexelbruk som för fleråriga ängar m. m.). Höbergning. Betesmarken, dess vård och förbättring. — *Sednare Delen:* Nyodling och oländig marks uppodling (i serskilda afdelningar, såsom skogsmarks uppbrytning, uppodling af betesmarker och ljunghedar, af backar och bergssluttningar, af flygsands- och andra ofruktbara sandfält, o. s. v.). Skogsodling och trädplantering. Hägnad och stängsel (medelst stenmurar, jordvallar, gärdesgårdar, bäckar, o. s. v.). Kreaturens skötsel (hornboskap, får, svin, hästar).

ÖFVER ENGELSKA LANDTHUSHÅLLNINGEN och dess användbarhet i andra länder; efter egna observationer, af *A. von Weckherlin;* belönt prisskrift; öfversättning från andra tyska originalupplagan, af Georg Svederus. Priset 2 R:dr B:ko.

DET SKOTTSKA PLÖJNINGSSÄTTET, eller anvisning till tegplöjning och drilluppläggning; efter de bästa utländska skrifter utgifvet af *Hjalmar Nathhorst;* med i texten intryckta figurer. 24 skilling.

CHEMIEN, TILLÄMPAD PÅ JORDBRUK OCH FYSIOLOGI, af *Justus Liebig,* chemie professor vid Ludvigs-universitetet i Giessen; öfvers. från femte omarbetade och mycket tillökade original-upplagan. Priset 3 R:dr.

HANDBOK FÖR ÄNGSODLARE, eller anvisning huru grässlagen böra enligt passande jordmån och gräsets natur, förmånligast användas; med åtföljande tabeller. 16 skilling.

TYDLIG OCH FULLSTÄNDIG ANVISNING ATT PÅ ETT MYCKET VINSTGIFVANDE SÄTT ODLA HUMLA, af *Joh. Jak. Ludv. Geist;* öfversättning med en planch. 12 skilling.

OM SÄTTET ATT UPPFÖRA DE MINST SKOGS- OCH ARBETSÖDANDE STÄNGSELBYGGNADER; med en tabell och en planch. Andra uppl. 24 skilling.

PRAKTISK HANDLEDNING OM TAKTÄCKNING, efter en ny, enkel och föga kostsam men varaktig method, äfven tjenlig för konstgjorda fot- och farvägar m. m., af *F. Dorn,* med planch. 28 skilling.

OM MEKANISKA TORKNINGSRIOR; med planch. 16 sk.

SVENSKA BONDEN, FRAMSTÄLLD I SIN FÖRBÄTTRADE och försämrade gestalt genom berättelser om tvenne bröders lefnad, hvaraf den ena var ett mönster och den andra en skamfläck för sitt stånd, till nöjsam och nyttig läsning för menige allmogen, af en bondeson. 24 skilling.

ROMERSKA KOLONN-ORDNINGARNE, efter VIGNOLA. Handbok för Arkitekter och Konstnärer, af *Urbain Vitry*, jemte ett alfabetiskt ordregister öfver de flesta i byggnadskonsten förekommande Fransyska ord, med Svensk öfversättning eller förklaring; med 36 plancher; 16:o, 2 R:dr.

HANDLEDNING I RIDKONSTEN FÖR HERRAR OCH DAMER, samt uti konsten att köra två och fyra hästar; förnämligast till sjelfundervisning, af *M. Leyon;* med 2 plancher; andra uppl. 8:o, 116 sid. 40 skilling.

DEN ENGELSKA MÖBELPOLERAREN, eller anvisning att på engelska och franska sättet betsa, polera och lackera alla slags eleganta möbler, att bibehålla dem i godt stånd, rengöra och putsa dem, att göra smakfulla sirater i metall, brons, elfenben o. s. v.; en handbok för snickare och ägare af vackra möbler och prydnader i boningsrum, 4:e upplagan. 24 skilling.

På samma ställen följande för *helsovården* allmänt nyttiga böcker:

ANDRÉE, A., d:r: HELSOLÄRA UTAN MEDIKAMENTER, för friska och sjuka af alla stånd. 32 skilling.

CLARK, J.: OM LUNGSOT, SAMT OM TUBERKULÖSA och skrofulösa sjukdomar, utgifven på svenska af *E. Swartz.* 2 R:dr 32 sk.

HARTMAN, Ph. K.: LYCKSALIGHETSLÄRA FÖR MENNISKANS fysiska lif, eller konsten att bibehålla och fullkomna helsa, skönhet samt kropps- och själsstyrka; fjerde uppl. 1 R:dr 16 sk.

Detta arbete, som för att göras allmännare tillgängligt, blifvit nedsatt från det första priset 2 R:dr till 1 R:dr 16 sk. Banko, har såväl i Tyskland som här vunnit den största kredit för sina förträffliga praktiska läror, hvilket ock visar sig deraf, att tre betydliga upplagor utgått.

MACKENZIE, d:r: INGA HÄMORROJDER MER! Om hämorrojdernas väsende och orsak, jemte sättet att fullkomligt bota dem, andra uppl. 16 skilling.

Författaren, en utmärkt engelsk läkare, har i detta lilla arbete spridt en ny dager öfver det hemlighetsfulla lidande som vanligen benämnes hämorrojder; och talrika exempel kunna företes af personer, som genom efterföljande af hans enkla och oskadliga föreskrifter blifvit befriade från denna sjukdom, på hvars rätta natur man ofta misstager sig.

MARKER, J. C.: PRAKTISK HANDBOK MOT HUFVUDvärk, tandvärk och snufva, eller underrättelse om dessa sjuk-

domars verkliga orsaker, rätta behandling och fullkomliga botande, andra uppl. 16 skilling.

Ny handbok uti konsten att rätt känna och, på fördelaktigt sätt, under inskränkning af merkurens bruk, säkert kurera primitiva veneriska åkommor, m. m.; sammandrag af berömde läkares iakttagelser uti berörde ämnen, med tillägg af utgifvaren. 1 R:dr.

NÅGOT OM BARNS FYSISKA UPPFOSTRAN. 4 skilling.

PHOEBUS, P.: KORT ANVISNING TILL DE FÖRSTA räddningsåtgärderna vid akuta förgiftningar; öfversättning af *Ernst Swartz.* 16 skilling.

RITTER, Carl: NYTTAN AF TIDIGT UPPSTIGANDE PÅ morgonen, andra uppl., öfversättning från tredje tyska uppl. 16 skilling.

AUDIN-ROUVIERE. d:r m. m.: HELSANS ORAKEL, eller konsten att må väl; i fickformat. 12 skilling.

RÅDGIFVAREN, BÄSTA SÄTTET ATT VÅRDA OCH BEvara tändernas friskhet, samt om tillförlitliga medel emot tand- och tandkötts-lidande, inflammation omkring tandrötterna, tandnevralgi och all annan tandvärk, tändernas röta och bortfrätning, scorbutiskt och slappt tandkött, tandfistel, tandköttsabscess, tandblödning, tandvinsten, etc.; jemte anteckningar i anatomiskt hänseende om menniskans tänder och deras närliggande delar. 20 skilling.

ÖGONLÄKAREN, eller anvisning att behandla och kurera ögats, ögonlockens och tårverktygens sjukdomar; utdrag och öfversättning från berömda utländska läkares och ophtalmologers skrifter. 1 R:dr.

Historiska arbeten.

ROTTECK, ALLMÄN HISTORIA från de äldsta urkunder till närvarande tid, för tänkande vänner af historien; öfvers. från 10:e uppl. 10 delar, 12:o, bundne 11 R:dr 32 sk., häftade 8 R:dr 16 sk.

SCHWAB, DEN KLASSISKA FORNÅLDERNS HJELTEsagor, efter dess skalder och berättare; öfvers., kompl. i 7 del.; 12:o, 1,262 sid., 6 R:dr 4 sk.

Planen för detta verk, som redan haft betydande framgång är, att i en berättande stil återgifva hufvudsumman af de odödliga Grekiske och Romerske skaldernes berättelser från deras förntid. Andan och hufvudinnehållet af Iliaden, Odysséen, eller sagorna om Troja; Eneiden och Argonantiska tåget m. fl. blif-

va på detta sätt i sin ursprungliga skönhet förtroliga för den uppvexande ungdomen, äfvensom hos äldre personer, som ej kunna läsa den på originalspråket.

ARISTIDES OCH THEMISTOCLES, af *J. A. Fessler*, öfvers. af *Joh. Åhström*, theol. doktor, kontraktsprost m. m.; 2 delar, 8:o, 490 sid. 3 R:dr.

En lärorik och underhållande skildring af den stora och högsinta karakter, som skapade Greklands hjeltar under detta lands lysande period, till mönster för nutidens ynglingar.

ADAM: ROMERSKA ANTIQVITETER, eller de gamla romarnes bruk, seder och lagar; öfvers., 2 delar med plancher, 8:o, 765 sid. 4 R:dr 40 sk.

Detta lärorika och förträffliga arbete är det enda af större utförlighet, på vårt språk, angående den Grekiska och Romerska arkeologien och lemnar en på en gång utförlig och populärt framställd underrättelse om den klassiska forntidens seder, lagar och inrättningar.

FORTMANN: GALLERI AF DE MÄRKVÄRDIGASTE händelser i verldshistorien, ifrån kristna tideräkningens början, för läsare af alla stånd; öfvers., 3 delar; tills. 1,230 sid. 8:o; 1:a del. 2 R:dr, 2:a del. 2 R:dr, 3:e del. 2 R:dr 24 sk.

En samling af de intressantaste historiska och biografiska anekdoter och karaktersdrag från kristna tidräkningens början.

DES MICHELS, M.: HANDBOK I MEDELTIDENS historia; 12:o, 458 sid. 2 R:dr. Antagen till undervisningsbok af universitetet i Paris.

MATTER, M. J.: DE TRE SISTA ÅRHUNDRADENAS sedliga och politiska läror; öfvers. från fransyskan af *N. Ignell*, 2 delar, 8:o, 786 sid. 4 R:dr.

Författaren till detta arbete har gjort det till sin uppgift, hvilken ock på ett serdeles intressant och lärorikt sätt blifvit löst, att visa de ledande politiska och moraliska idéernas gång genom historien, deras framträngande i trots af yttre hinder, samt det inflytande som tankan och filosofien under serskilda skiften haft på händelserna, på staternas inbördes förhållanden och på utvecklingen af deras inre tillstånd. Det utgör ett serdeles värderikt studium för reflecterande läsare af historien.

EUROPA EFTER 1815, historisk-statistisk handbok af *Fr. Klee*, öfvers., 8:o, 420 sid 2 R:dr 12 sk.

HARRO HARRING: MEMOIRER ÖFVER POHLEN under ryska väldet, efter ett tvåårigt vistande i Warschau; 2 delar, 8:o, 539 sid. 2 R:dr 16 sk.

BONAPARTIANA, eller en samling anekdoter och karaktersdrag af Napoleon Bonaparte; 12:o, 260 sid. 1 R:dr.

Följande *Romaner* och *Noveller*, till största delen af Svenska författare, finnas hos de flesta bokhandlare:

ALMQVIST, C. J. L., *Amalia Hillner*, roman i två delar. 2 R:dr 32 sk.

— *Gabriële Mimanso* eller Sista mordförsöket emot Ludvig Filip i Frankrike, hösten 1840; roman i tre delar. 4 R:dr 8 sk.

Anna Montford, romantisk berättelse af *Albano*. 12 skilling.

Barnhusbarnet, novell. 16 skilling.

BREMER, FR., *Teckningar ur hvardagslifvet:*

— *Familjen H***, 4:de upplagan. 2 R:dr.

— *Presidentens döttrar*, kompl. i två delar; andra uppl. 2 R:dr 24 sk.

— *Nina*, komplett i två delar. 3 R:dr 40 sk.

— *Hemmet* eller Familjesorger och fröjder; kompl. i två delar. 3 R:dr.

— *Strid och frid* eller Några scener i Norrige. 1 R:dr 8 sk.

— *En dagbok*. 2 R:dr 36 sk.

— *I Dalarna*. 2 R:dr 12 sk.

— *Syskonlif*, komplett i två delar. 3 R:dr 32 sk.

— *Trälinnan*, en teckning ur forntiden. 28 skilling.

Bruno, roman i två delar, tillsammans bundne i cloth. 2:32.

BULWER, E. L., *Pilgrimerna vid Rhen*. 1 R:dr 24 sk.

Den fria kärleken, framtidsroman af *Guido*. 1 R:dr 40 sk.

Den lyckliga omnibusfärden, en händelse år 1836. 36 skilling.

Emili Firman eller Bladet vänder sig; sann händelse. 12 sk.

Erik Stenbock och hans vänner, en svensk historia från senare hälften af 16:de århundradet, af *C. V—i*, i två delar. 2 R:dr 16 sk.

Ett litet naturforskare-sällskap, skizz. 20 skilling.

Frieri-annonsen, novell af *Nils Perling*. 40 skilling.

Förslaget i P—, »uppsatt» af en f. d. student; i två afdelningar. 32 skilling.

Genremålningar af *Onkel Adam*. 1 R:dr 16 sk.

Hjertklappningen på Dalvik, novell af *L. D. G.* 2 R:dr.

KJELLMAN-GÖRANSON, *Kryddkramhandlärne*, Stockholms-interiör. 24 skilling.

Kustroff och Woronitscheff eller De båda brottslingarne; en rysk berättelse från förra århundradet; öfvers. från finskan. 24 skilling.

Ludvig XV eller Favorit-väldet; romantiska tidstaflor af *Albano*. 36 skilling.

Lyckaökarne, en teckning af *W.* 1 R:dr 16 sk.
Martyren, romantiska tidstaflor af *Albano.* 32 skilling.
Mötet på Lundagård och *Eternellen*, berättelser af Förf. till »Röfvarkulan vid Löberöd». 16 skilling.
Naturforskarnes möte, humoristiskt album; fritt efter tyskan af *C. C.* 28 skilling.
Rabulistens resa, af Förf. till »Afvita boken». 24 skilling.
RING, M., *Berlin och Breslau 1847—1849*, roman i två delar, kompl. i ett band. 40 skilling.
Röfvarkulan vid Löberöd, novell af Förf. till »Mötet på Lundagård». 16 skilling.
SHEETS, W., *Den beryktade Ungerske röfvaren Josef Schoberis lefnadshändelser*, efter hans egna berättelser under dess vistande i London. 40 skilling.
S. H. T. af *L. D. G.*, Förf. till »Hjertklappningen på Delvik». 1 R:dr 32 sk.
Sista aftonen på Östanborg, af Förf. till »Snapphanarne»; kompl. i två delar. 4 R:dr.
Skizzer af Förf. till »Kusinerna»; komplett i två delar. 2 R:dr 24 sk.
Skizzer och reseminnen, samlade af *Albano*, I. Danmark. 40 skilling.
Slägtingarne i landsorten, svenskt original. 1 R:dr.
Smärre noveller af Förf. till »Snapphanarne». 20 skilling.
Snapphanarne, gammalt nytt om Skåne från sjuttonde seklet, af *O. K.*, komplett i tre delar. 3 R:dr 32 sk.
SPARRE, P., *Den siste friseglaren*, historisk roman i tre delar. 4 R:dr 32 sk.
Spelmästaren, novell af Förf. till »Den lyckliga omnibusfärden». 36 skilling.
SPINDLER, C., *Invaliden*, historiskt-romantiska bilder från nyare tiden; komplett i fem delar. 1 R:dr.
Svenska studentlifvet, i Trenne perioder, af *A.*, komplett i två delar. 1 R:dr 32 sk.
Thora, en händelse ur landtlifvet, af *H.* 20 skilling.
Torparen och hans omgifning, en skildring ur folklifvet, af Förf. till »Kusinerna»; komplett i två delar. 3 R:dr.
Tvillingbrodern, novell af *W.* 24 skilling.
VAN DER VELDE, C. U., *Wederdöparne*, berättelse ur första hälften af sextonde århundradet. 36 skilling.
ZEIPEL, C. v., *De sammansvurne* eller Mord och kröning; roman i tre delar. 2 R:dr 24 sk.
— *Seton*, en skildring från slutet af förra århundradet; i fyra delar, kompl. i två band. 2 R:dr 16 sk.
ZSCHOKKE, H., *Kreolen*, novell. 32 skilling.
— *Roderich*, novell. 16 skilling.

LÄSEBIBLIOTHEKET,

samling af de utmärktaste samtida författares arbeten i den sköna litteraturen, i svensk öfversättning.

Den samling af romaner och andra arbeten i den sköna litteraturen samt af underhållande läsning, som är utgifven under den gemensamma titeln LÄSEBIBLIOTHEKET, är tillräckligt känd af Svenska allmänheten sedan 18 år tillbaka, då densamma begyntes. Läsebibliothekets utgifvande utgjorde det första försöket i svenska bokhandeln, att lemna nya böcker till ett pris som icke utgjorde mer än en tredjedel af det förut i bokhandeln vanliga, under beräkning att vinna ersättning uti en så mycket större afgång. Denna plan har sedermera blifvit efterföljd af flere andra förläggare för likartade företag; men *Läsebiblioteket har alltid bibehållit det företrädet framför sina medtäflare, att lemna den största qvantiteten af tryck för det billigaste priset;* och hvad de utgifna arbetenas författarevärde beträffar, har publikens uppmuntran utgjort ett vitsord, att den dermed icke varit missnöjd.

Af dessa samlingar finnes nu blott ett mindre antal exemplar öfriga, af de å nedanstående förteckningar upptagna arbeten, hvilka lemna tillfälle att till serdeles billigt pris förskaffa sig en vald samling af de bästa samtida romaner.

Af de i Läsebibliotheket för åren 1834—1843 tryckta romaner finnas följande att tillgå hos Förläggaren, och kunna i landsorten genom närmaste Bokhandel reqvireras:

ANDERSÈN, H. C. *Spelmannen från Svendborg;* komplett i Två delar. 36 sk.
— *Improvisatören,* komplett i Två delar. 1 R:dr 8 sk.

ARABELLA; novell af *Liana*. 2 häften. 16 sk.

ARNAULD, H. *En renegats äfventyr;* Två delar i ett band, tillsammans med: *Sylfen;* komedi af *De Saint-Foix* 40 sk.

BALZAC. *Familjen Lecamus.* 2 häften. 16 sk.

— *Pastorn i Montegnac* och *Veronique;* 2 häften. 16 sk.

— *Rör ej bilan;* komplett i ett band. 24 sk.

— *Värdshuset vid Andernach;* tillsammans med: *Björngatan,* af Mad. *M. Waldor,* i ett band. 16 sk.

BELANI, H. E. R. *Bilder från mina krigs- och vandringsår,* af *Friedrich Heinemann;* enligt hans muntliga berättelser bearbetade och meddelade; 4 häften. 32 sk.

— *Romantiska berättelser ur Portugals historia:* Ines de Castro; Alphonso den Helige eller Portugals grundläggning; i ett band. 28 sk.

BLESSINGTON, Lady. *Guvernanten;* tillsammans med: *Blodshämnden;* novell af *Balzac;* 5 häften. 40 sk.

BULWER, E. L. *Pelham* eller En målning ur verldslifvet; 6 häften. 1 R:dr.

— *Eugène Aram;* 5 häften. 40 sk.

— *Den förskjutne;* 7 häften. 1 R:dr 8 sk.

— *Pompeji sista dagar;* jemte en novell: *Röfvarbandet;* 6 häften. 1 R:dr.

— *Paul Clifford;* tillsammans med: *Nina,* novell af *Amalia Schoppe;* 7 häften. 1 R:dr 8 sk.

— *Devereux;* jemte en novell: *La bella tabaccaia,* af *Leigh Hunt;* 8 häften. 1 R:dr 16 sk.

— *Rienzi,* den siste folktribunen; 8 häften. 1 R:dr 16 sk.

— *Ernst Maltravers;* 7 häften. 1 R:dr 8 sk.

— *Alice* eller Hemligheterna; fortsättning af »Ernst Maltravers», komplett i Tre delar. 1 R:dr 12 sk.

— *Granadas belägring;* komplett i ett band. 20 sk.

— *Hofmannen;* en berättelse. 12 sk.

— *Godolphin;* 5 häften. 40 sk.

— *Falkland;* jemte en novell: *Verdunertornet;* 2 häften. 16 sk.

— *Natt och morgon;* 8 häften. 1 R:dr 16 sk.

— *Zanoni;* 7 häften. 1 R:dr 8 sk.

— *Den sista vasallen;* 11 häften. 1 R:dr 40 sk.

BULWER, Lady. *Cheveley* eller En man af heder, roman i Tre delar. 1 R:dr 44 sk.

COOPER, J. F. *Banditen;* tillsammans med: *Den siste Savello;* novell af *v. Rumohr;* 5 häften. 40 sk.

— *Gränsboerne* eller Wish-ton-Wish's klagan; jemte en novell: *Matthea;* 7 häften. 1 R:dr 8 sk.

Dante Alighieri eller Friheteps skald; romantiska tidstaflor af *Albano.* 8 sk.

DICKENS, CH. *Nicholas Nickelby's lefnad och äfventyr;* en trogen berättelse om Nickelby-familjens lycks- och olycksöden; jemte en novell: *Den döfve mannen och den blinda hustrun,* af *Blicher;* 15 häft. 2 R:dr 24 sk.

— *Mäster Humphreys klocka;* 11 häften. 1 R:dr 40 sk.

— *Valda skizzer,* i tre häften. 24 sk.

DÖRING. *Cola:* romersk sedemålning ur fjortonde århundradet. 8 sk.

— *Herdekriget:* en målning af Schweitz; tillsammans med: *Det naturliga anlaget;* novell af *Weisflog:* 7 häften. 1 R:dr 8 sk.

Evelina Reder; också en tafla ur lifvet; 2 häften. 16 sk.

GAY, D. *Lorgnetten;* novell. 20 sk.

GORE, M:rs. *Hofmannen i Carl II:s tid;* en teckning ur engelska historien; 3 häften. 24 sk.

— *Smärre noveller;* 2 häften. 16 sk.

HARRISON. *En läkares memoirer;* 5 häften. 40 sk.

HEIBERG, J. F. *Berättelser;* första serien; jemte en novell: *Hvar och en har sin vurm,* af *Lehmann;* 5 häften. 40 sk.

— *Berättelser;* andra serien; 6 häften. 1 R:dr.

— *Nya berättelser;* 4 häften. 32 sk.

Informatorn; en teckning ur lifvet af —A—; tillsammans med: *Balen i fria luften;* novell af *Balzac;* 3 häften. 24 sk.

INGEMANN, H. S. *Prins Otto af Danmark* och hans samtid; historisk roman; 5 häften. 40 sk.

Ingenting; eller Om småfolkets sällskapslif i staden och på landet; en sketchbok till lands, af författaren till: Ingenting; 3 häften. 24 sk.

IRWING, W. *Alhambra;* komplett i ett band. 16 sk.

ISIDOR. *Lejonbruden;* novell. 8 sk.

JAMES. *De l'Orme;* histor. roman i Tre delar. 1 R:dr 32 sk.

— *En ibland tusende* eller Henrik IV:s dagar; hist. roman i Två delar. 1 R:dr 16 sk.

— *Filip August* eller Vapenbröderne; hist. roman i Tre delar. 1 R:dr 8 sk.

— *Fribytarebandet;* historisk roman; tillsammans med novellen: *Anna von Nothorst;* 6 häften. 1 R:dr.

— *Maria af Burgund;* historisk roman; tillsammans med: *Originalerne;* novell af *Joh. Schopenhauer;* 6 häften. 1 R:dr.

— *Zigenaren;* roman; tillsammans med: *Lueleagh;* auto-

biografi af en skottsk gräfsvinshund; utgifven af *Ch. Phipps*; 8 häften. 1 R:dr 16 sk.

Lea Cornelia, af *Anne Marie*: 4 häften. 32 sk.

LEE, SOPHIA. *De två Emilierna*; tillsammans med: *Den sista af sin ätt*; novell från engelskan; 4 häft. 32 sk.

LENNEP, v. *Fostersonen*; historisk roman i Tre delar. 1 R:dr 8 sk.

LE SAGE. *Den namnkunniga GilBlas' af Santillana lefnadshändelser*; 11 häften. 1 R:dr 40 sk.

MARRYAT. *Jakob Ärlig*; 6 häften. 1 R:dr.

— *Japhet* eller Hittebarnet; 7 häften. 1 R:dr 8 sk.

— *Den sagolystne paschan*; 6 häften. 1 R:dr.

— *Newton Forster* eller Tjensten på handelsfartyg; tillsammans med: *Brefvexlingen med andra verlden*; arabisk saga på vers; 6 häften. 1 R:dr.

— *Peter Simpel*; jemte en novell: *Hemkomst-ölet* eller Balen, af M:rs *Opie*; 9 häften. 1 R:dr 24 sk.

— *Sjöofficeren*; komplett i Två delar. 1 R:dr.

MERIMEE, P. *Colomba*: tillsammans med: *Min skolmästares dotter*; novell af *Dickens*; 3 häften. 24 sk.

MORIER, J. *Abel Allnut*; roman i Tre delar. 1 R:dr.

— *Ayesha* eller den sköna flickan i Kars; turkisk berättelse; tillsammans med: *Lilla Karin*; novell af *Heiberg*; 7 häften. 1 R:dr 8 sk.

— *Zorab*; persisk berättelse; 5 häften. 40 sk.

PAULDING. *Holländarne i New-York* eller Nord-Amerika före revolutionen; tillsammans med: *Margaretha af Skottland*: novell af *Joh. Schopenhauer*; 3 häften. 24 sk.

Pecadilles; en samling af hvarjehanda; svenskt original; 4 häften. 32 sk.

REYBAUD, Mad. *Mulatten*, novell; tillsammans med: *Allhelgona-natten*; novell af *H. Berthoud*. 16 sk.

REYNOLDS, T. M. *Miserrimus*; berättelse; 2 häften. 16 sk.

SAND, GEORG, *Handsekreteraren*; 3 häften. 24 sk.

— *Pauline*; novell. 8 sk.

— *Valentine*; Två delar i ett band. 40 sk.

SANDEAU, J. *Doktor Herbeau*; 3 häften. 24 sk.

— *Marianne*; 4 häften. 32 sk.

SCOTT, W. *Grefve Robert af Paris*; jemte *Författarens lefverne*; 5 häften. 40 sk.

SCRIBE, E. *Den anonyma älskarinnan*; novell. 12 sk.

SOULIÉ, FR. *Tvänne lik*; historisk roman; 6 häften. 1 R:dr.

SPINDLER, C. *Juden*; roman i Tre delar; 8 häft, 1 R:dr 16 sk.

— *Maruzza*; en tilldragelse i Wallachiet. 8 sk.

— *Nunnan i Gnadenzell*; 5 häften. 40 sk.

SUE, EUG. *Konsten att behaga*; novell; 2 häften. 16 sk.
— *Mathilda*; ett ungt fruntimmers anteckningar; 16 häften. 2 R:dr 32 sk.
— *Vakttornet Koat-wen*; jemte en novell: *Astrologen*; 8 häften. 1 R:dr 16 sk.
Swallow Barn eller En sommar på landet i Virginien; tillsammans med: *Wolfson*; novell af *W. Blumenhagen*; 6 häften. 1 R:dr.
TARNOW, FANNY. *Heloise af Sault* eller Påfliga hofvet i fjortende århundradet; 5 häften. 40 sk.
TIECK, LUDVIG. *Vittoria Accorombona*; tillsammans med: *Den girige*; novell af *Balzac*; 5 häften. 40 sk.
TRELAWNEY. *En yngre sons äfventyr*; tillsammans med: *Andeskådaren*; novell af *Nürnberger*; 8 häften. 1 R:dr 16 sk.
TROMLITZ. *Missolonghis fall*; novell. 8 sk.
TRUEBA, don. *Salvador* eller En Spansk guerillachefs äfventyr; 6 häften. 1 R:dr.
WACHSMAN. C. *Scine och Kaukasus*; berättelse. 12 sk.
WILHELM ZABERN; en auto-biografi från Christian den andres tid; Danskt original. 32 sk.
WILLIBALD ALEXIS. *Den falske Woldemar*; historisk roman; 9 häften. 1 R:dr 24 sk.
ZSCHOKKE, H. *Alamontade* eller galerslafven, samt *Herr Quints förlofning*; 2 häften. 16 sk.

Följande af de i Läsebibliotheket för åren 1844—1852 tryckta romaner finnas att tillgå i Bokhandeln i Stockholm och Landsorten:

BERTHET, E. *Den siste Irländaren*; öfversättning i Två delar. 1 R:dr 20 sk.
BJURSTEN. H. *Ödets lek*; roman i Två delar, svenskt original. 1 R:dr 12 sk.
(Under utgifning:) *Egoismen.*
BLESSINGTON, Lady. *En kammarjungfrus memoirer.* 44 sk.
Carolina; en berättelse från hansestaden Stralsunds fordna dagar, efter ett outgifvet originalmanuskript. 8 sk.
CLEMENCE ROBERT. *Grafvarne i Saint-Dénis*; Två delar i ett band. 24 sk.
CONSCIENCE, H. *Jacob van Artewelde*; historisk roman. 40 sk.
COOPER, J. F. *Satanstoe*: komplett i ett band. 32 sk.
CURRER BELL. *Fernanda*; novell. 16 sk.
DE BESCHE, J. *Anders och hans spirtus*; en tafla ur folklifvet. 16 sk.

DE BESCHE, J. *Hexans dotter*; novell. 16 sk.
De civila fängelserna i Paris; skizzer från besök under en resa, af T. A. 12 sk.
Den liguriska trolofvade; öfvers. från italienskan. 32 sk.
DICKENS, CH. *Barnaby Rudge*. 1 R:dr 40 sk.
— *Klockringningen*; en spökhistoria om några kyrkoklockor, som ringde det gamla året ut och det nya året in. 8 sk.
D'ISRAELI, B. *Alroy*; komplett i ett band. 24 sk.
Drottning Elisabeth och Grefven af Essex; romantiserad berättelse; jemte novellen: *Jeanne de Serrières* af *Louis Reybaud*; öfvers. Tillsammans 16 sk.
DUMAS, A. *Ascanio*; historisk roman. 1 R:dr 8 sk.
— *De båda Dianorna*; historisk roman, komplett i ett band. 1 R:dr 32 sk.
— *De Fyratiofem*; historisk roman, fortsättning af »Grefvinnan de Monsoreau»; kompl. i Två delar. 1 R:dr 32 sk.
— *Den svarta tulpanen*; historisk roman. 20 sk.
— *De tre musketörerne*; historisk roman. 1 R:dr 24 sk.
— *En läkares anteckningar*; första serien: *Balsamo*; komplett i Tre delar. 3 R:dr 8 sk.
— *En läkares anteckningar*; andra serien: *Drottningens halsband*; komplett i en volym. 1 R:dr 36 sk.
— *En läkares anteckningar*; tredje serien: *Ange Pitou*; komplett i ett band. 1 R:dr 8 sk.
— *Grefven af Monte-Christo*; kompl. i ett b. 3 R:dr 16 sk.
— *Grefvinnan de Monsoreau*; historisk roman, komplett i ett band. 1 R:dr 40 sk.
— *Milady's son* eller Tjugu år efteråt; historisk roman, fortsättning af »De tre musketörerne»; komplett i en volym. 1 R:dr 40 sk.
— *Vicomte de Bragelonne*; historisk roman, fortsättning af »Milady's son eller Tjugu år efteråt»; komplett i Fyra delar. 4 R:dr 28 sk.
FÉRÉAL, M. V. *Spanska inqvisitionens mysterier*, jemte historiska noter och en inledning af *M. Manuel de Cuendias*. 1 R:dr.
FÉVAL, P. *Arfvingen* eller det hemlighetsfulla slottet; komplett i Två delar. 2 R:dr 28 sk.
— *Dödsspelet*; roman i Tre delar, komplett i ett band. 1 R:dr 24 sk.
— *Konungens fanfaroner* eller Riddarne af firmamentet; Två delar i ett band. 28 sk.
— *Familjen Maillepré*; roman i Tre delar; komplett i ett band. 1 R:dr 20 sk.
FOUDRAS, de. *Lord Algernon*. 36 sk.

GOLOWIN, J. *Ryska typer och karakterer.* 32 sk.
GONDRECOURT, A. *En demonisk vän*; Två delar i ett band. 28 sk.
JAMES. *Morley Ernstein.* 1 R:dr 16 sk.
LAMARTINE. *Stenhuggaren i Saint-Point*; en byhistoria. 16 sk.
LAVERGNE, de. *En ädling i våra dagar.* 28 sk.
LÉON GOZLAN. *Grefvinnan de Brennes* eller Trappsteget; Två delar i ett band. 32 sk.
LEWALD, Fru. *Jenny,* roman. 32 sk.
MARRYAT. *Percival Keen.* 1 R dr 16 sk.
— *Piraten.* 16 sk.
MÉRY. *Engelsmän och Kinesare*; en sann händelse, romantiserad; tillsammans med: *De kaukasiska utposterne*; novell af *Lermontow.* 8 sk.
— *Ett äktenskap i Paris.* 16 sk.
— *Judinnan i Vatikanen* eller Amor och Roma; samtidsroman. 44 sk.
— *Kriget i Nizam.* 40 sk.
MOLÉ-GENTILHOMME. *Markisinnan Alpujar*; berätt. 12 sk.
NODIER, C. *Jean Sbogar.* 16 sk.
Rosensparreska ättens utgång; en skildring från kriget mellan Sverige och Danmark åren 1611 och 1612; Svenskt original. 32 sk.
ROWCROFT, C. *En nybyggares öden* eller Lifvet i van Diemens land. 40 sk.
ROYER, A. *Connetabeln af Bourbon.* 16 sk.
SAINT-FELIX, J. de. *Supéer under Direktorium*; Två delar i ett band. 36 sk.
SAINT-GEORGES, M. de. *En hemlighet*; novell. 24 sk.
— *Spionen ur stora verlden*; roman i Två del. 2 R:dr 8 sk.
SANDEAU, J. *Arfvet*; novell. 12 sk.
Skizzer och reseminnen från Finland, af L. C. G. 12 sk.
Slafven; romantisk skildring af författaren till »Revelations of Russie». 1 R:dr.
Småplock ur min dagbok; Svenskt original. 16 sk.
SOUVESTRE E. *De förkastade och de utvalde*; roman i Fyra delar, komplett i ett band. 1 R:dr 16 sk.
SUE, E. *Den vandrande juden*; komplett i ett band. 4 R:dr
De sju dödssynderna:
— I. *Högmodet eller Hertiginnan.* 1 R:dr 16 sk.
— II. *Afunden eller Fredrik Bastien.* 32 sk.
— III. *Vreden eller Helvetesbranden.* 24 sk.
— IV. *Lustan eller Magdalena.* 24 sk.
— V. *Lättjan eller Kusin Michel.* 16 sk.
— VI. *Girigheten eller Millionärerne.* 16 sk.
— *Miss Mary eller Guvernanten.* 24 sk.

SUE, EUG. *Spådomen,* roman. 1 R:dr.
TACKERAY, W. M. *Samuel Titmarsh* och den stora Hoggarty-diamanten, novell. 12 sk.

På samma ställen en vald samling af följande theaterpjeser:

Sednast tryckta och nu under utgifning:

ADRIENNE LE COUVREUR, skådespel i fem akter af Scribe och Legouvé. 24 sk.
EN SAGA AF DROTTNINGEN AF NAVARRA, af Scribe och Legouvé.
Båda dessa stycken uppförda på kongl. theatern 1851.
ETT KNÄFALL, komedi i en akt af Leonie och Bernard. 16 sk. Banko.

Förut i bokhandeln tillgängliga theaterpjeser, de flesta uppförda på kungliga eller mindre theatern i hufvudstaden:

ADÈLE DE SENANGES, komedi i en akt, 12:o 79 sid. 24 sk.
AFSKED OCH ÅTERSEENDE, komedi i 4 akter, 12:o, 93 sidor. 24 sk.
ALBINI: *Den Farliga tanten,* komedi i tre akter, 12:o, 100 sid. 20 sk.
— *Rosenbuketten,* dramatisk skildring i tre afdeln., 12:o, 81 sid. 16 sk.
ANCELOT, Fru: *Clemence,* eller advokatens dotter; dram i 2 akter, 12:o, 70 sid. 16 sk.
— *Marie de Sévry,* dram i 3 epoker (1837 års Läsbibl. h. 32). 8 sk.
BAYARD: *Drottning Christina vid 16 år,* komedi i 2 akter, 12:o, 63 sid. 16 sk.
BAYARD OCH DUPORT: *Den giriges dotter,* komedi i 2 akter, 12:o. 86 sid. 24 sk.
BIRCH-PFEIFFER, Mad.: *Gunstlingen,* skådespel i 5 akter, 12:o, 104 sid. 20 sk.
— *Mor och son,* skådespel i två afdelningar och fem akter, bearbetadt efter Fredrika Bremers roman: »Grannarne»; 12:o, 108 sid. 20 sk.
BULWER, E. L.: *Hertiginnan de la Vallière,* skådespel i 5 akter (1837 års Läsbibl. h. 62, 63). 16 sk.

BULWER, E. L.: *Lyonesiskan, eller kärlek och stolthet,* dram i fem akter (1839 års Läsbibl.). 12 sk.
— *Penningen,* komedi i fem akter (1842, 43 års Läsbibl. h. 36). 8 sk.
— *Fregattkapten,* eller förstfödslorätten; dram i fem akter (1843 års Läsbibl. h. 21). 8 sk.
DEBUTANTEN OCH HENNES FAR, komedi i 5 akter. 16 sk.
DELAVIGNE, CASIMIR: *Don Juan af Österrike,* skådespel i 5 akter (1839 års Läsbibl.). 16 sk.
— *Marino Faliero,* tragedi på vers i 5 akter, öfvers. af *J. Remmer.* 40 sk.
DINAUX OCH LEGOUVÉ: *Louise de Lignerolles,* dram i 5 akter. 24 sk.
DUMAS, ALEX.: *Fröken de Belle-Isle,* dram i 5 akter, 20 sk.
— *Halifax,* komedi i tre akter, med en prolog. 12 sk.
DUMAS OCH MAQUET, *Chevalier de Maison-Rouge,* tidsbilder ur franska revolutionen; skådespel i fem akter; fri öfversättning; 12:o, 150 sid. 12 sk.
EMIGRANTENS RESVAGN, skådespel i 5 akter. 16 sk.
FANATISMEN, ELLER PURITANERNA I SKOTTLAND, efter Walter Scotts roman. Original i 5 akter. 40 sk.
FEUILLET OCH BOCAGE, *Schack och matt,* komedi i fem akter, 12:o. 12 sk.
FÄSTMANNEN FRÅN NORRKÖPING, komedi i 2 akter. 16 sk.
HEIBERG, J. L.: NEJ, vaudevill i en akt. 16 sk.
HERTZ, HENR., *Kung Renés dotter,* lyrisk dram i en akt; 8:o. 75 sid. 24 sk.
v. HOLTEI, C.: ÖRNNÄSTET, operett i 3 akter, musiken af *F. Gläser.* 24 sk.
HUGO, VICTOR: *Maria Tudor,* dram i tre afdeln. (1841—42 års Läsbibl. h. 43). 8 sk.
JOVIAL, STADSTJENARE OCH POET; komedi med sång i två akter. 12 sk.
LA VALETTE, ELLER MALTAS BELÄGRING 1565, dramatiserad historiemålning. 28 sk.
LESSING, G. EPHR.: *Nathan den vise,* dramatisk dikt i 5 akter (1840—41 års Läsbibl. h. 21, 22). 16 sk.
LACKROY OCH E. BADIN: *En duell under kardinal Richelieus tid,* dram i tre akter. 20 sk.
MAURICE, C. H.: *Tand för tunga,* komedi på vers i en akt. 8 skilling.
MELESVILLE OCH ANGELY: *Sedan solen gått ned,* komedi i en akt. 16 sk.
MIN ÄLSKADE MAN, komedi i en akt. 16 sk.
MISTRISS SIDDONS, ELLER DEN ENGELSKA AKTRISEN, komedi två akter. 16 sk.

NORRMALM OCH SÖDERMALM, lustspel i fem akter, från danskan (lokaliserad). 24 sk.
OEHLENSCHLÄGER: *Frejas altare*, skådespel i fyra akter, fritt bearbetadt af *H. Sandström*. 32 sk.
PARISERPOJKEN, komedi i två akter. 24 sk.
RAUPACH, E.: *Tänk på Cesar*, fars i fem akter. 24 sk.
DE SAINTFOIX: *Sylfen, eller flickan som icke vill gifta sig*, komedi i en akt (tills. med: En renegats äfventyr, af *Arnaud* — 1838 års Läsbibl.). 40 sk.
SCRIBE, EUG.: *Acteon*, opera-komik i en akt, musiken af *Auber*. 16 sk.
— *Förtalet*, komedi i fem akter (1841—42 års Läsbibl. h. 3). 8 sk.
— *Kotteriet*, komedi i fem akter. 24 sk.
— *Lorgnetten*, komedi i en akt. 16 sk.
— *Strozzi och Martino, eller konspirationskonsten*, komedi i fem akter. 32 sk.
— *Den ärelystne*, komedi i fem akter. 24 sk.
SCRIBE OCH BAYARD: *Felix och Stephani*, eller besparingarne, komedi i en akt. 12 sk.
SCRIBE OCH DUPORT: *Den mystifierade brunnsgästen*, komedi i en akt. 16 sk.
SCRIBE OCH MELESVILLE: *Studenten och Grefvinnan*, komedi i två akter. 16 sk.
SHAKESPEARE, W.: *Macbeth*, tragedi i fem akter, öfvers. af *H. Sandström*. 32 sk.
TÖPFER, D:r: *Den hvita pigueschen*, lustspel i 1 akt. 12 sk.
ZAMPA ELLER MARMORBRUDEN, komisk opera i tre akter, musiken af *Herold*. 24 sk.

Diverse arbeten:

MEDEL FÖR LANDTMANNEN ATT BESPARA UTGIFTER och förskaffa sig ökad arbetsförtjenst, 8:o, 302 sid. 1 R:dr 16 skilling.

Detta arbete, som troligen utgör det enda i sitt slag hos oss utgifna, lemnar en rik samling af anvisningar till binäringar på landet, och på åtskilliga sätt att använda naturprodukter, hvilka nu bortkastas eller lemnas utan uppmärksamhet. Ur det rikhaltiga innehållet må exempelvis här endast citeras några få, såsom sättet att tillverka boknötsolja och använda den öfverblifna massan; sodaberedning af hafsvexter; sätten att till hvarjehanda behof och produkter begagna qvekrot, hundhvete, knopp- och hvetetåg, pil- och videarter, is-

landslaf, mjölktistel, ljung, teslaf, såpämne af rötter, enris och enbär; näfver, asklaf, strandrör, ormbunkar, bräkne, humlerefvor, svampar, sågspån, garfvarbark, ben, benlimm, potätstjelkar, gran- och tallkåda till terpentin, hartsberedning, pottaskberedning, sagogryn af potäter, hvetegryn lika risgryn, hvarjehanda ättikors beredning, kimrök, och mångfaldiga andra rön och uppsatser, hvarigenom landtmannen kan med ringa kostnad förskaffa sig ökad arbetsförtjenst och inkomst.

DEN FULLSTÄNDIGE KONDITORN, eller handbok vid beredningen af alla slags konfektyrer, bakverk, konserver och drycker; enligt bepröfvade rön samt de bästa utländska källor, af *G. S.*, 328 sidor 8:o. 1 R:dr 24 sk. banko.

Detta arbete utgör en angenäm rådgifvare för hvarje husmoder, som sjelf vill bereda sig konfektyrer eller bakverk, äfvensom en handbok för sockerbagare och konditorer, grundad på de bästa fransyska arbeten, hvarur det är sammandraget, och innefattar nära 1,800 serskilda föreskrifter på alla möjliga varieteter af de ämnen som äro föremål för konditorns behandling.

ROMERSKA KOLONNORDNINGARNE, efter *Vignola*, handbok för arkitekter och konstnärer, jemte ett alfabetiskt ordregister öfver de fleste i byggnadskonsten förekommande fransyska ord, af *Urbain Vitry*, med svensk förklaring; med 35 plancher, 16:o. 63 sid. 2 R:dr.

FÄRGNING MED INHEMSKA VÄXTER PÅ YLLE, BOMull och linne, jemte underrättelse om beredningen af några till hushållsfärgning tjenliga blåkypar, samt sättet att färga turkiskt rödt och äkta violett på bomull och linne af *Gustafva Schartau*, 8:o, 198 sid. 36 sk.

NY PRAKTISK FÄRGBOK FÖR YLLEVAROR, EGNAD till handbok för mästare, gesäller och lärgossar, af *Robert Kellberg*, färgare i Stockholm; 3:e uppl., 16:o, 112 sid. 24 skilling.

PRAKTISK HANDLEDNING OM TAKTÄCKNING, efter en ny, enkel och föga kostsam men varaktig metod, äfven tjenlig för konstgjorda fot- och farvägar m. m., af *F. Dorn*, med planch. 28 sk.

OM SÄTTET ATT UPPFÖRA DE MINST SKOGS- OCH arbetsödande stängselbyggnader; med en tabell och en planch, 8:o, 28 sid. 24 sk.

ALLMÄNT BOKHÅLLERISYSTEM af *Edvard Heymansson*, f. d. handelsbokhållare och lärare i bokhålleriet, 8:o, med tabeller in 4:o, kompl. i 3 häft. Neds. pris 1 R:dr.

UNDERRÄTTELSER I SIMKONSTEN, af *C. A. Gustavi*, med 40 litografierade figurer, föreställande de olika ställningar menniskokroppen behöfver antaga, så väl under

vanlig sträcksimning som konstsimning, 8:o, 108 sidor. 1 R:dr.
LÖRDAGSMAGASINET FÖR 1836, i tolf häft. 3: 16., bundet i cloth. 3 R:dr 32 sk.
Dito för 1837, häft. 3: 16., bund. i cloth 3: 32.
Dito för 1838, häft. 3: 16., bund. i cloth 3: 32.
Dito för 1842, spridda häften 20 sk., hela årgång. bunden i cloth 3: 32.
HANDBIBLIOTHEK FÖR SÄLLSKAPSNÖJEN, 1:a del., 4 häft., 16:o, 514 sid. 1: 20.; 2:a del. i 6 häft., 714 sidor. 2 R:dr.
ETIKETT FÖR DAMER, elller sjuttiofyra reglor för klädsel, seder och lefnadsskick, 2:a uppl., 16:o, 44 sid. 12 sk.

Theologi.

HANDBOK I THEOLOGISKA LITTERATUREN, för studerande och yngre embetsbröder, utgifven af *Joh Åström*, 3 delar i ett band, 8:o, 341 sid. 1: 40. — Alfabetiskt register till dito, 8:o, 16 sidor.
CHRISTI PERSON OCH VERK; populära föreläsningar af *Ernst Sartorius*, theol. doktor och professor, öfvers. af *Th. Wensjoe*, 2:a uppl., 8:o, 136 sid. 32 sk.
STRAUSS OCH EVANGELIERNA, eller Jesu lefnad af *Strauss*, för tänkande läsare af alla stånd, bearbetad af en evangelisk theolog; öfvers., 2 delar, 8:o, förra del 345 sid., sednare del. 347 sid. 3 R:dr 16 sk.
FÖRBEREDANDE ANMÄRKNINGAR ÖFVER DOKTOR Strauss mythiska försök vid inledningen till den evangeliska historien, af *Joh. Åström*, 8:o, 57 sid. 20 sk.
BIBELHANDBOK, eller anvisning till bibelns kännedom för lärare och lärjungar, af *Fredr. Atzerodt*, skollärare i Langensalza, öfvers. med några tillägg och förändringar af *G. W. Carlsson*, 8:o, andra upplagan, 92 sid. 24 sk.
STRÖDDA BETRAKTELSER UTI ANDLIGA ÄMNEN FÖR hvarje dag af året; andaktsbok för äldre och yngre christne, af *L. P. Gagner*, kgl. hofpred., prost och kyrkoherde; 12:o, 94 sid. i hvarje häfte, kompl. i 15 häft. 2: 24.
CHRISTELIGA SEDEREGLOR, samt några valda böner och verser för en hvar i allmänhet, men för ungdom i synnerhet, 8:o, 60 sid. 16 sk.
EN FADERS BREF TILL SIN TROLOFVADE DOTTER; christlig julgåfva till unga fruntimmer, öfvers., 8:o, 75 sid. 24 sk.
BÖN PÅ JULAFTON; 16:o, 15 sid. 4 sk.

Illustrerad biblisk historia.

VALDA BERÄTTELSER UTUR DEN HELIGA SKRIF[T] efter *Joh. Hübner*, jemte en kyrkohistoria. Ny uppla[ga] öfversedd af *J. H. Thomander*.

Denna bibliska historia, försedd med trehundra bild[er] föreställande händelser ur gamla och nya testamentet, säljes tryckt på fint papper och inbunden i elegant pressadt clot[h] band för 2 R:dr Banko, och torde med skäl kunna reko[m]menderas såsom en vacker skänk åt ungdomen till julklap[p] eller premie.

Predikosamlingar:

PREDIKNINGAR PÅ ALLA SÖN- OCH HÖGTIDSDAGA[R] i året af *Johan Henrik Thomander*, Domprost i Göth[en]borg, i två delar. 5 R:dr 16 sk. Banko.

PREDIKNINGAR PÅ SAMTLIGE SÖN- OCH HÖGTID[S]dagar, af *Nordenson*, Öfverhofpredikant, trenne del[ar]. 6 R:dr 28 sk. Banko.

PREDIKNINGAR ÖFVER DE ÅRLIGA SÖN- OCH HÖ[G]tidsdagarnas evangelier af *J. Lundbergsson*. Denna pr[e]dikosamling är nu kompletterad, och kan äfven kö[pas] häftevis efter ett pris af omkring 4 skillingar Banko [för] arket stor oktav.

PREDIKNINGAR ÖFVER DE ÅRLIGA SÖN- OCH HÖ[G]tidsdagarnas evangelier af *O. J. Ljungberg*, 2 delar. [?] R:dr 32 sk. Banko.

Af denna predikosamling finnes nu blott ett ringa antal exem[p]lar i förråd.

SAMLING AF ALLA GÄLLANDE KONGL. FÖRORDNI[N]**GAR, INSTRUKTIONER, FÖRFATTNINGAR OCH R**[E]**SKRIPTER** m. m. samt Kammarkollegii och Direkti[ons]embetets vid Landtmäteriet och Justeringsverket i rik[et] utfärdade **CIRKULÄRBREF OCH FÖRESKRIFTER R**[Ö]**RANDE LANDTMÄTERIET** och dermed samman[hän]gande ämnen; jemte ett

BIHANG

innefattande *skattläggnings-methoderna*, utgifven af *Th. Björ*[...] Landtmäteri-auskultant; jemte alfabetiskt register. Pris 6 R:dr Banko.

STOCKHOLM, TRYCKT HOS JOH. BECKMAN, 1852.

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

NITTONDE DELEN,

KARL DEN-ELFTES HISTORIA.

FEMTE HÄFTET,

KARL DEN ELFTE OCH HANS SAMTIDA AF KONUNGA-HUSET OCH AF HÖGADELS- OCH RÅDS-PARTIERNA.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

STOCKHOLM,

HOS L. J. HJERTA.

STOCKHOLM,

TRYCKT HOS JOH. BECKMAN, 1853.

INNEHÅLL.

KARL DEN ELFTES REGERING.

Femte häftet.

BERÄTTELSE

OM

KARL DEN ELFTE

OCH

HANS SAMTIDA AF KONUNGAHUSET OCH AF HÖGADELS- OCH RÅDS-PARTIET.

FÖRSTA KAPITLET.

OM KONUNG KARL DEN ELFTES PERSON.

Konung Karl den elfte var af medelmåttig längd, kanske något derunder; växten tämmeligen vacker, benen välbildade, fötterna små, händerna deremot stora. *Det synes,* sade man, *att de blifvit skapade för reduktionen.*

Kroppsstyrkan var betydlig; dock mindre af anlag än härdning. Hållningen hade ingenting kungligt eller vördnadsbjudande; och gången vanställdes genom haltning, följden af ett benbrott.

Enligt beskrifningar och porträtter hade utseendet icke någonting obehagligt, utan snarare tvärtom. Ögonen voro små men lifliga, hakan spetsig, kinderna röda, läpparne af samma färg och tämligen stora. Drägten var i allmänhet ganska tarflig. Vanligtvis bar konungen en blå

åtsittande rock, och vid sidan en stor huggvärja. De så kallade spatservärjorna kunde han aldrig tåla; utan bespottade dem med namn af »*fransyska knifvar*». De flesta afbildningar visa honom för öfrigt i elghudskyller, stundom med harnesk, och nästan alltid med stora ryttarstöflar och den omtalade huggpampen. Han var i detta, liksom i mycket annat, en förebild till Karl den tolfte och dess ryktbara karoliner. Likasom de tänkte också Karl den elfte aldrig på någon prydnad, utan sökte utmärka sig just genom enkelheten af sin drägt. En enda punkt gjorde härifrån ett besynnerligt undantag. Hans mörka hår var nämligen ganska vackert. Han vårdade och putsade det ock med mycken omsorg; och när det tidigt och redan vid 32:a året började gråna, anlade han en af de långa riklockiga peruker, som nyttjades under Ludvig den fjortondes tidehvarf; en utstyrsel, som ingalunda öfverensstämde med den i öfrigt enkla drägten.

Vi hafva redan ordat om hans färdighet i kroppsöfningar 1) eller i *exsesisjum corporiis*, som han sjelf kallade och stafvade det. Förhållandet med hälsan skall framdeles omtalas, nämligen då vi komma till berättelsen om konungens sista sjukdom.

Karl den elftes flesta själsförmögenheter voro snarare under än öfver medelmåttan; minnet tämligen godt, men förmågan att uppfatta och genomtränga mer invecklade saker icke serdeles stor. I vanliga, hvardagliga ämnen såg han dock redigt och klart och utan att förvillas af några fördomar. Skarpsinnigheten skulle måhända hafva kunnat än mera uppöfvas, ifall hans undervisning blifvit drifven med större allvar. Men vi känna den slapphet, som härvid ägde rum, och huru man lät den blifvande konungen taga sig allt för mycken frihet, allt för stort sjelfsvåld 2). Deraf föranleddes ock mycken okunnighet i en hel hop vigtiga eller vanliga ämnen. Sådant bevitt-

1) Se 15. 9.
2) Se 15. 6.

medes af hans egenhändiga bref, der man fick läsa; t. ex. *Munking* i st. f. München, *Fenesiansk* i st. f. Venetiansk, *mennigsjor* i st. f. menniskor, *goe* i st. f. gods, *ersetiga* i st. f. ersätta, *sjönden* i st. f. skynden, *angasieren* i st. f. engagera o. s. v. 1). Äfven sammansättningen var oftast felaktig och vanställd af omeningar. Den egentliga hufvudmeningen med hvarje bref kunde dock lätt nog förstås, och denna gick beständigt rakt på saken och var ofta klok och välgrundad; i synnerhet derföre, att han aldrig begaf sig upp i rymder, som lågo öfver fattningen. Ungefär på samma sätt var det med talet. Han hade svårt efter orden, än svårare efter sammansättningen. När han skulle besvara en höflighetsbetygelse, eller offentligen yttra några sammanhängande ord, misslyckades han nästan alltid; i synnerhet, då det gällde icke blott att tala, utan att hålla tal. Deremot gick det mycket bättre, när han skulle helt enkelt säga sin tanke om några verkliga förekommande mål, t. ex. under öfverläggningarna i rådet eller i revisionen. Man hörde honom då temligen snart och redigt uppfatta hvarje tvistefrågas hufvudpunkt och derefter yttra sig både kort och rakt på ämnet.

Någon serdeles förmåga att på ett storartadt sätt behandla ärenderna hade han likväl icke. Detta tycker man sig finna af hela hans styrelse och oaktadt de många verkligen stora ting, som under densamma utfördes. Förhållandet röjde sig allratydligast i den småaktighet, till hvilken han ej sällan förföll, och genom hvilken han onödigtvis förspillde mycken både tid och kraft. Motståndsmännen påstodo, att han ofta arbetade utan rigtig plan, och att han af småsinne och misstänksamhet ställt så till, att icke en spik, icke en trumma kunde utlemnas utan hans vetskap och underskrift. Stundom använde han flere dagar med att man för man mönstra hela regementen ryttare eller soldater. En gång tillbragte han i Uppsala

---

1) Bielkeska arkiv. på Thureholm. Flere bref från Karl den elfte till Nils Bielke.

nära nog en hel vecka med blott ett enda kompani af adelsfanan, hvarvid han med egna ögon granskade hvart-enda stycke af beklädnaden, till och med remmarne i sadeln; och skar med egen hand sönder allt, som icke öfverensstämde med föreskrifterna. *Det skedde,* sade han, *på det att dylikt underslef skulle hädanefter icke ens försökas.* Ett bland dessa uppträden blef på sin tid mycket omtaladt, och det icke utan begabbande tillägg.

Vid slagtarhuset i Stockholm hade man nämligen som väktare en björn bunden. Denne ryckte en gång till sig och begynte bita och sarga ett barn, som kommit honom för nära. En gardes-soldat gick förbi, såg barnets fara och ville frälsa det. Han drog derföre sin värja och började hugga på vilddjuret. Men klingan var så slö, att björnen icke aktade krigarens anfall, utan ref barnet helt och hållet ihjel. Med hvarjehanda speord anmärkte nu klanderpartiet, huru fäderneslandets dyrlejda försvarare icke mägtade skydda ett enda dess barn; och det icke ens mot ett djur. Saken och gäckeriet harmade Karl så mycket mer, som han på soldaterna och krigsväsendet offrat det mesta af sin tid, och af rikets tillgångar. Han anställde derföre med gardet en mönstring mycket noggrannare, än de förra. Denna gången höll han nämligen i sin hand en pennfjeder, med hvilken han sjelf undersökte soldaternas huggvärjor, och huru vida dessa voro tillräckligt skarpslipade o. s. v.

Några smygskrifvare vilja påstå, det Karls benägenhet att fördjupa sig i enskildheter blifvit med flit underhållen af åtskilliga bland hans omgifning. Afsigten skulle hafva varit att derigenom hindra honom från närmare kännedom af en hop mycket vigtigare, men för dem sjelfva kinkiga förhållanden.

Såsom vi veta, hade Karl den elfte i sin ungdom haft mycket sjelfsvåld. Under de många lekstunderna omgafs han af en hop personer, hvilka, dels af böjelse, dels af lycksökeri, understödde och smickrade hans naturliga benägenhet för ett råare umgängessätt. I sällskap med

dylika vänner och tjenare, behöfde den unga konungen aldrig lägga band på sitt af naturen häftiga lynne. Att ett sådant umgänge och en sådan uppfostran skulle föranleda menliga följder, det insågs redan tidigt och af något hvar. Pontinus framkastade till och med i sina predikningar en och annan varning derom. Rådet sökte också undanrödja bemälte skadliga förhållanden 1); men fåfängt; ty dels voro dessa herrar sjelfva för mycket slappa i alla sina företag och således också i detta; dels motarbetades de af enkedrottningen, som såg genom finger med dessa sonens oarter. Man sade ock, att den sjelf råe och framfusige Johan Gyllenstierna berömde grofkornigheten i konungens uppförande, såsom det der just vore passande för en rättfram, ärlig och kraftfull herre. Så utbildade sig nästan obehindradt Karls redan af naturen medfödda anlag för råhet och förhetsningar; och den prins, som skulle beherrska ett helt folk, fick aldrig lära att beherrska sig sjelf. Sorgliga följder af detta fel, denna försummelse utmärkte ock hela hans lefnad och föranledde ofta så häftiga utbrott, att de långt mera vanhedrade honom sjelf, än de personer, som deraf skulle förkrossas. Nu-tiden skulle knappt kunna tro möjligheten af dylika uppträden. Under mönstringarna hände stundom, att han sjelf utdelade tillfälliga bestraffningar; till och med, att han med flata värjan slog kaptenerna kring öronen. För handen, käppen eller värjan var, när sinnet rann på honom, ingen säker, icke ens de högsta ämbetsmännen, och allraminst hans egna gunstlingar. Slagen beledsagades af svordomar och af skällsord, hvilka voro, om möjligt, än mera skymfande. Vid en obetydlig tvist förifrade sig den då blott 21-årige konungen så svårt, att föremålet derför, den 60-årige fältmarskalken Helmfeldt, var nära att få smaka knytnäfven. Djupt kränkt af ett sådant bemötande, anhöll den gamle krigaren om afsked; men saken bilades. En annan gång blef Karl uppretad mot Hans Wachtmei-

1) Se [illegible] 5, 6.

ster och satte efter honom med värjan, under några käppslag i hand och i en sådan förbittring, att Wachtmeister måste springa och gömma sig undan, tills konungen hunnit lugna och sansa sig. Vid en mönstring i Uppsala felades en man af kapten Liewens kompani. Brodern, gardes-öfversten, anmälte då, *att den frånvarande karlen låg sjuk.* Konungen, som var vid dåligt lynne, svarade snäsande: *hvad angår det er, och hvarföre tager ni er brors parti?* Liewen genmälte: *jag tager icke min brors parti; men han har bedt mig anmäla förhållandet.* Nu utbrast konungens vrede i hvarjehanda skymford, och bland annat hotade han att *sätta Liewen värjan genom lifvet.* Öfversten aflägsnade sig och reste åt landet, tills saken hunnit biläggas, hvilket ock skedde snart nog. — Med samma Liewen förefőll ett annat, än märkligare uppträde. Han och Karl voro engång emellan fyra ögon tillsammans inne i konungens rum och råkade derunder i någon ordvexling. Med ens slog Karl dubbeldörrarna upp, och skrek åt de utanföre stående drabanterna: *skjuten ner den der hunden!* hvarvid han pekade på Liewen. Denne stod så lugn och orörlig, att icke ens kinderna skiftade färg. Drabanterna, i stället att fullgöra befallningen, föllo darrande på sina knän. Vid denna syn hejdade sig konungen och gick under djup tystnad några slag fram och tillbaka öfver golfvet. Derpå och med ens steg han åter till öfversten och sade: *förlåt mig Liewen!* hvarefter inför drabanternas ögon det skamliga förhetsandet upplöstes i en hjertlig försoning.

Sådana uppträden voro stundom af muntrare art. En kronans borgenär kom upp till konungen och fordrade betalning. Karl blef af en eller annan orsak uppbragt och grep slutligen till eldgaffeln. Mannen sprang undan och trapporna utföre. Men nere på borggården mötte han en annan person, som ämnade sig upp i ett dylikt fordringsärende. *Är konungen nådig i dag?* frågade denne sednare. *Ja! mycket nådig:* svarade den förre; *ty han betalar genast; och det med stångjern.* Den sednare borge-

sina tagfordan efter bakstafven, och skyndade upp för att begagna konungens, som han trodde, gynnsamma sinnesstämning. Insläppt till Karl, anhöll han i djupaste underdånighet: *att få sin kronofordran betald, och det på samma sätt, som hans medbroder för några ögonblick sedan fått, nämligen i stångjern.* Konungen studsade och efterfrågade förhållandet. Detta blef snart upplyst, hvarpå vreden vände sig i löje; och båda erhöllo sin ordentliga betalning.

Ofvanstående exempel ådagalägga äfven en annan konungens sinnesart, nämligen hans försonlighet; hvilken ock uppenbarade sig vid en mängd andra tillfällen, t. ex. mot Gyllencreutz, Lilliehök, v. Buchwaldt, v. Mengden, Carlberg m. fl. Denna Karls egenskap var också allmänt känd och omtalad af de flesta den tidens författare.

I några andra fall visade han sig dock mägtig af en stundom länge fortfarande motvilja. Detta kom likväl mindre af någon långsinnthet i lynnet, än af den ihärdighet i statsåsigter, som vanligtvis utmärkte ifrågavarande konung, och som någon gång öfvergick till en klandervärd envishet.

Personligt mod hade Karl den elfte i högsta grad; och han ådagalade det vid alla möjliga tillfällen, icke blott under fälttågen, utan ock i sitt hvardagslif. Bevis på detta hans oförfärade sinnelag hafva vi redan sett, och skola snart se än flere; nämligen då vi komma att tala om hans ridter och jagtnöjen.

I fullkomlig motsats till denna hans ovanliga förvågenhet i lifsfaror, visade konungen en ändå ovanligare försagdhet i sällskapslifvet. I sin älskvärdaste gestalt var det en berömvärd *blygsamhet.* Nästan aldrig hördes han tala om sina egna förtjenster och segrar. Om sådana ämnen bragtes å bana, gaf han alltid äran åt Gud och åt trogna vänner, stridskamrater och ämbetsmän. Högtidligheter till firande af sin egen person och sina egna bragder undvek han med verklig ängslighet 1). När han fick

---

1) Se sid. 131, 132.

veta, att hofvet ämnade på utmärktare sätt fira någon hans födelsedag, hände stundom, att han helt oförmodadt reste bort till Kungsör, för att sålunda tillintetgöra deras förslag och befria sig sjelf från plågan att vid ett dylikt tillfälle framträda, som förnämsta personen.

Ty blygsamheten öfvergick ofta till *blyghet*, en följd af medvetandet om hans ringa förmåga att i mer bildade sällskap göra sig gällande. Under kinkiga samtal med främmande sändebud eller med andra personer, af hvilka anmärkningar kunde befaras, röjde konungen sin förlägenhet ofta och tydeligt nog. Han rodnade, slog ned ögonen, och uttalade sina korta svar med så låg röst, att de knappt hördes. Derföre sökte han också med allo magt att undvika dylika herrars sällskap, och när de ändå trängde sig fram, visade han dem och deras andragande som oftast till Bengt Oxenstierna. För att dock, så mycket möjligt var, slippa deras besvärande sällskap, lät Karl snart nog tillkännagifva, att han på sina resor eller lustslott icke ville mottaga besök af något främmande sändebud. På älsklingsstället Kongsör, var han äfven så trångbodd, att besökande herrar der icke kunde få något rum. Man trodde allmänt, att denna olägenhet blef med flit bibehållen, i afsigt att dymedelst nästan omöjliggöra de för Karl besvärliga uppvaktningarna. Härmed sammanhängde det enkla sätt, hvarpå han firade äfven sådana högtidligheter, som anses mest vanliga och oumbärliga. Så t. ex. blefvo de kungliga barnen ofta döpta eller begrafna mer enkelt och obemärkt, än många enskilda personers. Det första skedde stundom på lustslotten en timma efter födelsen och i närvaro af blott 8 till 10 personer; och begrafningarna firades med så ringa uppseende som möjligt. I början plägade konungen att i Stockholms storkyrka hålla sin nattvardsgång. Men mer och mer började han att också vid sådana tillfällen gömma sig undan och för den högtidliga handlingens begående välja sitt älskade och ensamma Kongsör.

Ty blygheten öfvergick ofta till ett slags *skygghet*, ett ängsligt bemödande att undvika icke blott uppseende, utan till och med allmänhetens blickar. Detta kom måhända till en del från medvetandet af den ovilja, med hvilken han visste sig vara af många bland dessa blickar betraktad. Han uppehöll sig derföre alltid häldst på landet: Stockholm undvek han, så mycket som möjligt, och tycktes vantrifvas hvarje ögonblick, han var tvungen att stanna inom dess murar. När dock sådant oundgängligen måste ske, egnade han sig med yttersta enträgenhet åt regeringsgöromålen, och det både för- och eftermiddagar. Så gingo stundom flere veckor förbi, utan att Stockholmsboarna sågo honom en enda gång utom slottsporten. Uppe på sjelfva slottet stod hans förmak vanligtvis tomt, och stundom stannade han hela dagen igenom inne i sin sängkammare. Med denna skygghet sammanhängde ock hans vana att nästan alltid välja nattens mörker för anställandet af sina resor; om hvilken egna besynnerlighet mera framdeles.

Vi hafva omtalat, huru Karl vantrifdes i mera bildade umgängeskretsar. Bland personer med mindre kunskaper och gröfre lefnadsvanor kände han sig långt mera fri och ledig. Likväl hade han också bland dem ingen jemn trefnad, när samlingen blef något större; utan sökte häldst ensamheten eller umgänget med några få gunstlingar och förtrogna

Misstänksamhet var ett ofta framstående drag i Karl den elftes lynne. Orsaken låg till en del i misstroende till egna insigter och till egen förmåga att kunna bedöma personer och förhållanden, hvilket medvetande ingaf en beständig osäkerhet och oro. Men samma misstänksamhet kom ock från ett inrotadt misstroende till andra. Denna känsla alstrades af de omständigheter, under hvilka han uppväxt och utbildat sig; det vill säga under det oupphörliga eqvaller och förtal, hvarmed de många partier, som omgåfvo hans ungdom, svärtade hvarandra; — den egennytta, det lycksökeri, han redan då upptäckte hos många af sina så kallade tjenare. Åtskilliga bland reduktionsmakt-

ravna och den sednare tidens gunstlingar voro ej heller serdeles egnade att ingifva honom förtroende för menniskor och för deras ärlighet. Ty äfven bland dessa sistnämnde herrar funnos många sinsemellan stridiga ligor, anförda af t. ex. Bengt Oxenstierna, af Erik Lindskiöld, af Haetfer, af Nils Bjelke, af Wallenstedt m. fl., hvilka alla hos konungen förföljde hvarandra med beskyllningar, lika bittra och ärerörige, som de, hvilka framkastades af partierna i hans ungdom. Vid berättelsen om utrikes angelägenheterna hafva vi sett, huru flera bland dessa herrar läto muta sig; och huru Karl sjelf gång efter annan blef underrättad om deras egennytta och oärliga beteende. Deraf utbildades mer och mer hans misstänksamma sinnelag, och dess plågsamma följder, nämligen oro, nedslagenhet och menniskohat. Mot slutet af sin regering trodde han sig knappt kunna lita på någon enda bland de högre ämbetsmännen. Vid åsynen af denna hans sorgliga belägenhet, vid ljudet af hans bittra klagan, fattas man af djupt medlidande. Man hörde honom nämligen under strömmande tårar beklaga sin olycka, att icke hafva någon enda person, på hvilken han kunde lita; — sin olycka att blifva bedragen också af dem, som han mest älskat och mest trott o. s. v.

Misstroendet och misstänksamheten gjorde konungen naturligtvis vacklande och obeslutsam i de ämnen, som han visste sig icke riktigt förstå. De förmådde honom likväl icke till något tätare ombyte af personer och ämbetsmän. I allmänhet lemnade han ärenderna qvar i de herrars hand, åt hvilka han en gång anförtrott dem; t. ex. utrikes angelägenheterna åt Bengt Oxenstierna, flottan åt Hans Wachtmeister, reduktionen åt Jakob Gyllenborg, fästningsverken åt Erik Dahlberg o. s. v. Detta kom visst icke alltid från ett orubbadt förtroende för alla dessa herrar, utan kanske snarare från hans öfvertygelse, att hvarje ärende skulle bäst och med mesta sammanhang vårdas af dem, som en gång studerat sig in i detsamma och i alla dess enskildheter, och som derunder också lärt känna de

underordnade tjenstemän, som i hvarje väg till användande förefunnos. Måhända ock, att samma hans misstroende hviskade om svårigheten att få några bättre och pålitligare i stället.

Konungen visade nästan ingen böjelse för det vackra könet. En sägen är, att den sedermera ryktbare borgmästaren Aulæwill skulle hafva varit son af Karl den elfte och en vacker mångelske-flicka i Stockholm, vid namn Anna Karkman 1). Ryktet har föga trovärdighet. En annan sägen påstår, att han under skånska fälttågen haft en dylik förbindelse med Öllegård Nissenius, dotter af prosten i Ljungby, samma ställe der Karl vanligen tillbragte vintrarna. Säkert är, att bemälte Öllegård gjorde sig sedermera känd för ett mindre stadgadt uppförande, och att konungen gaf hennes far betydliga fördelar och upphöjde hennes bröder i adligt stånd, och detta utan någon deras synliga eller synnerliga förtjenst. Andra frikalla dock Karl på det bestämdaste också från denna beskyllning och omtala, huru han med ädel harm snäste bort Axel Wachtmeister, när denne en gång sökte locka honom på sådana afvägar. Ett tredje, knappt hörbart rykte frambviskas, att han år 1681 förälskat sig i något ungt fruntimmer vid Hedvig Eleonoras hof. Men äfven detta sqvaller saknar all bekräftelse, och har icke ens förmått angifva namnet på sitt föremål. De flesta och pålitligaste författare frikalla konungen enstämmigt från alla utsväfningar, alla förseelser i denna väg och omtala stundom med en slags förvåning den likgilltighet, den köld, han visade för qvinnokönet 2).

---

1) Barfods märkvärdigheter rörande skånska adeln sid. 332 kallar henne Krackman. Då man besinnar, att Karl redan i April 1676 lemnade Stockholm och ej dit återvände förr än 1680, inser man vid närmare granskning, att Barfods berättelse är åtminstone i några punkter oriktig, och i det hela osannolik.

2) Sv. Bib. 47.

Äfven bordets njutningar hade för honom föga lockelse. Han föraktade hvarje kräslighet, hållande sig hellst till enkla och grofva rätter. I följe af de starka kroppsrörelserna hade han vanligtvis mycken matlust och åt och drack derföre allt, hvad man satte för honom, och det med en brådska och häftighet, som ansågs skadlig för hälsan. Också glasets nöjen voro honom likgilltiga. Det hände väl åtskilliga gånger, att han på sådant sätt öfverlastade sig; men detta var icke följden af någon smak för dryckenskap, utan snarare af den öfverdådighet i lynnet, som hos honom emellanåt frambröt. Hvarje sådan utsväfning åtföljdes ock af så svårt illamående, att Karl förlorade lusten till nya dryckesbragder. Ölsinnet, när det likväl någon gång kom i dagen, var ganska otygladt. I sådant hänseende omtalades i synnerhet ett uppträde vid jubelfesten i Uppsala 1693. Der blef på samma gång teologie-doktorspromotion firad. Konungen gjorde för de nya doktorerna samt för närvarande kongl. råder och främlingar ett gästebud, hvarvid det gick ganska tappert till. Vakter stängde på Karls befallning genast dörrarna, så att ingen skulle kunna smyga sig undan. Andra väktare ställdes att se efter, huruvida gästerna ordentligt tömde sina glas. Derpå började konungen låta föreslå skål på skål. En och annan sökte nu undvika det häftiga drickandet, och det lyckades länge för Svedberg att smuggla glas på glas till sin vaktmästare, hvilken tömde dem i professorns ställe. Slutligen märkte konungen underslefvet och tvang Svedberg att i egen person göra skål för sig. Karl blef mer och mer upplifvad. Han begynte att sjelf slå i gästernas glas, och snart steg förtjusningen så högt, att han började famntaga och kyssa biskoparne. Slutligen blefvo både konungen och alla de andra, ministrar, rådsherrar, biskopar m. fl. så uppsepelta, att de började dansa kring golfvet, så att presternas svarta sammetsrockar flägtade vidt omkring. Icke nöjda härmed hissade de konungen upp på bordet, der sedermera dansen fortgick, tills bord och bänkar brusto sönder. Under dån af pukor och trumpeter fortsattes detta

[illegible] in på sena natten. Konungen hade sedermera till Spegel, att han aldrig känt sig så glad, som på detta gästabud. Den finkänsliga drottning Ulrika Eleonora deremot ansåg uppträdet så ovärdigt och sörjde deröfver så djupt, att hon yttrade sig ej mer vilja lefva, sedan rikets konung och högsta presterskap hade med ett så skamligt beteende fläckat både sig sjelfva och den vigtiga kristendomens högtid, för hvars firande de kommit tillsammans 1).

Konungens kanske mest rådande böjelse var begäret att öka sina och kronans inkomster; ett begär, som i mångas ögon urartade till girighet. Lystnad efter mynt och gods var den tygel, med hvilken han kunde styras nära nog hvart som häldst; och med hvilken han också ofta styrdes till handlingar, som kasta på hans minne mörka och outplånliga fläckar. Denna hans svaghet var ock den lyckans trappa och lycksökeriets port, som för många af hans omgifning banade en lätt och gen väg till magt, rikedom och äretitlar. Så beskrifves förhållandet af de flesta från den tiden.

Onekligen fanns också hos Karl den elfte en förvärfningslust, som alltför ofta urartade till tadelvärda öfverdrifter. Många och tillräckligt bevisande exempel derå kunna läsas i våra berättelser om Stora kommissionen och om reduktionerna.

Mycket såg dock ut och blef också mången gång tadladt som girighet; ehuru det kunde äfven ur andra orsaker härledas. Så t. ex. omtalade man under hån och förakt, huru konungen icke nändes bestå åt sina barn någon högtidligare döpelse eller begrafning; — ej heller åt sig sjelf några bättre kläder, finare rätter och vackrare åkdon; — huru han en gång på en fjorton dagars resa genom Westergöt-

---

1) Bond. Schwedische Staats-Perpectiv 4:o sid. 49. Stenbock. Ark. En namnlös, odaterad defectskrift på tyska. Dersammastädes. Sven Brodds tankar om Karl den elfte.

hand icke hade utgifvit mer än 200 plåter [1]) o. s. v. Man förklarade allt dylikt såsom bevis på en ömklig njugghet. Men dessa företeelser kunde lika mycket, och kanske än mer komma från en annan hans egenskap, nämligen från hans naturliga kärlek för ett enkelt och tarfligt lefnadssätt, och från hans motvilja för all ståt och alla högtidligare tillställningar. Sjelf rätt och slätt till hela sitt väsende, kunde han icke på något vis uppbära konungslighetens yttre majestät, hvarföre han också undvek alla uppträden, vid hvilka något sådant kunde komma i fråga. Han undvek dem, visserligen till en del för att slippa kostnaderna; men kanske lika mycket och kanske än mer för att slippa det för honom obehagliga besväret.

Många drag syntes komma af girighet; t. ex. då han vid mönstringarna sjelf ofta undersökte hvarje soldatrock, hvarje sadelrem; och, vid indelningsverket, sjelf höll en slags husesyn på många rätt obetydliga boställen. Detta var likväl icke så egentligen följden af någon hans snålhet; utan snarare af hans småaktighet. Det var uttrycket af ett sinnelag som bäst förstod och derföre häldst sysselsatte sig med dylika enskilda föremål, hafvande företrädesvis i dem hela sitt lif och sin varelse.

Svårare att förklara och ursäkta äro de många obilligheter, till och med orättvisor, hvilka genom Stora kommissionen och reduktionerna föröfvades, tydligen i afsigt att komma åt penningar och jordagods. Att Karl icke blott tillät, utan ock sjelf framdref sådana åtgerder, det visar oemotsägligen, att hos honom kärleken till stora statsinkomster öfvervägde kärleken till rättvisa och billighet. Vederviljan häröfver minskas likväl i någon mån, då man ser, att han aldrig använde det tagna bytet till vällust eller nöjen för sig och de sina; ej heller som medel att åt barn och efterkommande samla furstendömen, arfvegods och stora penningemedel, såsom Gustaf Wasa gjorde; — och att ej heller myntpåsarne i skatthvalfvet Elefanten

1) Stenbock ark. Sven Brodds tankar om Karl den elfte.

voro gömda till hans eget giriga beskådande eller personliga utgifter, utan tvärtom sparade för rikets behof. Oviljan minskas än mer, då man finner, att han på det samvetsgrannaste och efter bästa förstånd använde hvar enda daler till främjande af rikets och folkets bästa. Detta leder blickarna till en annan åsigt af hans förvärfningslust, enligt hvilken den kan förklaras, såsom en följd af icke blott *personlig egennytta*, utan fastmer af *allmän riksegennytta*; af en slags *girighet å ämbetets vägnar*, om vi så få uttrycka oss. Den var nämligen en följd icke blott af hans naturliga anlag för sparsamhet, utan ock af hans öfvertygelse om sin pligt att med yttersta noggrannhet vårda allt, hvad som tillhörde det i sig sjelft fattiga folk och land, hvars välfärd och ringa medel voro anförtrodda i hans händer. Han ansåg sig icke hafva rättighet förspilla några dess tillgångar, efterskänka några dess fordringar, icke ens de minsta. Medgifvom dock, att han ej heller hade någon serdeles böjelse dertill! 1)

Ty Karl den elfte var, hvad man kallar, rätthård. I bevakandet af kronans fördelar gick han vanligtvis så långt, som lagens och rättvisans bokstaf möjligen kunde tillåta, och stundom mycket längre. Dessutom höll han sig strängt till några vissa grundsatser, några älsklingstankar, hvilka han fullt och fast trodde vara rigtiga, och derföre ville drifva igenom i alla möjliga händelser och till hvad pris som häldst. Sådana voro enväldets fulländning, högadelns krossande, likaså åtskilliga reduktions-bestämningar, t. ex. återtagandet af all jord, som tillhört kronan, nedsättandet af räntan på alla kronans skulder o. s. v. Dylika allmänna satser lade han som linealer öfver de verkliga förhållanderna, och uppdrog så nya gränsor mellan rätt och orätt, mitt och ditt. Om linealen någon gång rycktes på sned, så skedde det oftare af strängheten än af nåden.

---

1) Jfr. [illegible] 393—402. [illegible] 484.

Om denna sednare någon gång gjorde sig gällande, så var det vanligtvis till fördel för gunstlingar och partivänner. Sådana fingo stundom hugna sig af gåfvor, så stora, att de förefalla otroliga, i synnerhet hos en i öfrigt så njugg och sparsam herre. Redan förut hafva vi omtalat de betydliga reduktions-eftergifter, Karl gjorde åt sina vänner. Nämnde herrar fingo dessutom gång efter annan ganska dryga skänker i reda penningar eller penningevärden. T. ex. år 1684 gaf konungen i nyårsgåfva åt Hastfer 1,000, åt Johan Gabriel Stenbock 1,700 lod, allt väl arbetadt silfver; och, som det säges, åt Klas Fleming ett skrin, fullt med sällsynta mynt och gyllene skådepenningar. Åt sin svägerska, hertiginnan af Gottorp, skall han år 1692 hafva beställt ett natiduksbord, som med tillbehör kostade 8,000 dukater.

Med sådan frikostighet mot vänner, kunde Karl aldrig förfalla till den slags girighet, som har penningen till ögonfägnad, och som undandrager sig alla uppoffringar för den olyckliges hjelp, för fäderneslandets heder. Sedan statshushållningen började komma i ordning, gaf han betydliga understöd åt sådana män och företag, som syntes deraf förtjenta. För den verkliga nöden var hans hand icke sluten; och åt offentliga, allmänt nyttiga inrättningar skänkte han stora summor. Dylika blefvo ock många gånger utgifna för att främja sådana företag, af hvilka ingen omedelbar nytta kunde väntas; företag, som hörde blott till de sköna konsternas verld. T. ex. på lustslottens underhåll och prydnad offrade han betydligt; och Stockholms slott, Tessins mästerstycke, var grundlaggdt och till en del uppfördt, redan af Karl den elfte. Man förehade till och med en serdeles storartad plan för bebyggande och prydande af dess närmaste omgifning, af denna det svenska väldets hjertpunkt. Södra sidan af Slottsbacken, hvilken ännu vanställes af flere obetydliga och fula byggnader, skulle redan då erhålla helt annat utseende. Först åt öster till skulle Tessinska huset uppföras, hvilket äfven skedde; det är det nuvarande öfverståthållarehuset. Der-

[illegible] och der finska kyrkan nu finnes, skulle en artilleri-arsenal byggas; söderomera och längst till vester, der ännu Bielkeska huset står qvar, tillämnades en börs för handelsmännerna. På slottets vestra sida, der nu husgeråds-kammaren är belägen, skulle för hofrätten anläggas en präktig byggnad. Helgeandsholmen skulle helt och hållet omskapas. På östra sidan, der nu Strömparterren ligger, tillämnades ett prydligt sjömanshus; och på den vestra ett vackert stall med en stor ringrännarebana, omgifven af trenne rader prydliga läktare. Öfver sjelfva Helgeands-holmen skulle två jemnlöpande broar leda till Norrmalms torg. Det på vestra sidan af sistnämnde plats belägna Torstensonska huset skulle ordnas till boställe för öfverste-marskalken. På östra sidan, som nu upptages af skåde-spelshuset, tillämnades en arsenal för svenska segertecken och andra äreminnen. Vid torgets norra sida, och som ett motstycke till nya slottet ville man uppföra en prakt-kyrka för kungliga kröningar och begrafningar. Till mönster för sistnämnde byggnad hade man valt tvänne bland Roms ryktbaraste tempel, dels det gamla Pantheon, dels kyrkan la Sapienza af Borromini; altartaflan skulle före-ställa Kristi förklaring. Planen och ritningarna till hela denna nya skapelse voro af Tessin 1). Alltsammans hade måhända från papperet inträdt i verkligheten, om Karl den elfte lefvat 10 eller 20 år längre. Emedlertid måste man erkänna, att den konung, som börjar att bygga Stockholms slott, och som förehafver så stora och herrliga planer till prydande af sin hufvudstad 2); en konung, som derjemnte anlägger Karlskrona och uppbygger en ny flotta, och ordnar det stora indelningsverket m. m., en sådan konung fjettras icke af någon småaktig girighet, då det gäller att

1) Ritningarna, befintliga i Kongl. Museum, hafva blifvit benäget meddelade af herr hofintendenten Röök.

2) Vi känna likväl icke, huruvida Karl den elfte ännu gillat och antagit denna plan.

till rikets heder och nytta använda sina skatter; de må nu vara vunna på hvad sätt som hälst 1).

Men mot detta sätt måste vi dock göra några allvarsamma anmärkningar; anmärkningar, som kasta skuggor äfven på de eljest lysande sidorna af konungens verksamhet.

Han ville visserligen vara rättvis och oväldig. I egenskap af domare sökte han ock med mycken ifver att mellan sina undersåtare skipa lag och rätt. Vi veta huru troget och träget han bevistade justitie-revisjonens sammanträden 2) och deltog i dess arbeten; och detta, icke som den nya qvasten, blott i början af sin regering, utan ock med lika ifver under de sednare åren. Man anmärkte äfven, att han hvarje gång gjorde för sig sjelf en kort bön, innan han satte sig ned på domarestolen. Och likväl, så svag är menniskan, också på tronen, också efter bönen! — när det rörde Karls partivänner, än mer när det rörde hans konungsliga magt eller rikets inkomster, då blef ej sällan omdömet förvilladt af egennyttan eller fördunkladt af fördomen. Karls ensidiga lofsjungare förneka visserligen detta fel, och man plägar som bevis på hans oväld anföra en sägen af följande innehåll. Af en bonde från Kongsbarkarö socken i Westmanland skall konungen hafva blifvit till häradstinget instämd för en äng, hvilken hofbetjeningen fråntagit dannemannen. Åtföljd af sakförare, infann sig Karl sjelf vid tinget. Hans ombud utvecklade mycken fyndighet vid försvaret af konungens sak; men bondens anspråk var verkligen rättvist och blef slutligen af domaren gilladt och stadfästadt. Konungen, som förut varit missledd, genomskådade nu förhållandet. På stället utnämnde han den oförfärade och samvetsgranne häradshöfdingen till lagman. Och som han tillika märkt, att hans egen sakförare hade mot bättre öfvertygelse drifvit målet, förböd han denne att någonsin mer uppträda som

1) Jmfr i öfrigt 17. Sid. 393—402. 18. Sid. 476—484.
2) Se 16. 485, 486. 18. 400—403.

rättegångsbiträde; men gaf honom också ett årsunderhåll för den återstående lifstiden. — Vi känna intet vitsord för berättelsens sanning; men saken är icke omöjlig, icke ens osannolik. Den tyckes dock hafva varit ett bland dessa serskilda undantag, hvilka stundom framstå och göra ett bjert i ögonen fallande afbrott mot menniskans vanliga och hvardagliga beteende. Sådana uppträden blifva sedermera af efterverlden ej sällan ansedda som bevis på vanliga förhållandet; ehuru de af samtiden tvärtom upptecknades såsom märkliga undantag derifrån. Och att Karl den elfte i mål, som rörde kronan, ofta gjorde sig skyldig till våld och partisinne, det vitsordas af många personer och händelser från den tiden. En dansk till Stockholm serskildt afsänd kunskapare skrifver till sitt hof sålunda: *det är högst ovanligt, att någon undersåte vinner ett tvistemål mot konungen. Om hofrättsherrarne någon gång vilja fälla en lagenlig dom, så tillskickas dem kungliga utslag och föreskrifter till efterrättelse. Den, som icke lyder, blir uppkallad, skrapad och kanske afsatt; genom hvilken sistnämnda åtgerd dessa personer, varande i allmänhet medellösa män, skulle också blifva helt och hållet brödlösa. Derföre måste de lyda; men med suckande hjertan klaga och bekänna, att ett sådant förfaringssätt måste medföra Guds straff* 1). Smyg- och nidskrifterna från den tiden påpeka likaledes och ganska ofta ett sådant förhållande. Både deras och danskens nyss åberopade ord torde väl vara något öfverdrifna. Men det hufvudsakliga af deras innehåll blifver ty värr bekräftadt af en mängd ovedersägliga exempel, så väl under reduktionens, som Stora kommissionens rättegångar.

Karls begär efter mynt hade blott en enda medtäflare; det var hans begär efter magt. Detta ämne är redan utförligen afhandladt i vår berättelse om envåldets införande. Med den fastaste öfvertygelse trodde Karl den

---

1) Köpenhamns geheimearkiv. Fr. Hansens relation 1691.

elfte, att statens välfärd aldrig kunde vara bättre förvarad, än om konungens magt blefve alldeles oinskränkt. Han uppfattade icke samhället under någon annan form än såsom en stor slägt, med konungen till enväldig husfader och beherrskare. Han hade sett, huru ett högadligt fåvälde misvårdat riket. Att något sådant kunde ske af ett konungsligt envälde, det tyckes han aldrig hafva föreställt sig. Karl den elfte anade icke, att han kunde få en Karl den tolfte till son.

Till konungens starkare böjelser hörde ock hans kärlek för ordning och arbete. Hans ungdom gaf visst inga förhoppningar om en dylik blifvande verksamhet. Tvärtom! Man klagade då för tiden, att han skydde hvarje själsansträngning, och älskade endast nöjen, lekar och kroppsöfningar. Ur detta lynne af en tanklös gosse, utvecklade sig dock ynglingen och mannen hastigt nog. Det skedde hösten 1675, såsom vi redan hafva berättat 1). Man finner ock, att Eldstierna kort förut hade åt honom uppsatt en vägledning, huru och på hvad sätt han skulle med någorlunda lätthet kunna öfverskåda hela rikshushållningen 2). Från denna tid begynte man äfven märka ett stundom påkommande utomordentligt begär att sjelf undersöka och lära känna allt, som hörde till styrelsen. Någon tid vacklade han visserligen mellan ynglingens yrhet och mannens allvar, och ännu 1680 hördes stundom de gamla klagomålen öfver hans starka lust för ridter, soldatdrillningar och jagter. Men i slutet af sistnämnde år tog han envåldet. Den 25-åriga konungen lade i och med detsamma hela regeringsbördan, odelad, på sina egna skuldror. Och han sökte bära den, och han bar den med en kraft, en ihärdighet och en sjelfuppoffring, som högst sällan finner sin like. Från denna stund visade han nämligen en verksamhet, som var outtröttlig och i högsta grad

---

1) Se IX. 14, 74.

2) Nordin. Sjelfva deduktionen, skrifven den 9 September 1674.

beundransvärd. Man kan ej förklara den, utan som en gemensam följd af pligtkänsla och arbetslust, båda drifna till en ytterst sällsynt höjd. Vi vilja betrakta honom under en af de vanliga arbetsdagarna i Stockholm.

Vid pass klockan 4 om morgonen steg han upp, gjorde bön och sysselsatte sig derefter enskildt med för handen varande ärender. Omkring klockan 7 eller 8 på morgonen gick han i rådkammaren eller revisjonen och stannade der qvar till klockan 1 eller 2; stundom än längre. Sedermera begaf han sig till enkedrottningens förmak, der han lemnade företräde åt de ämbetsmän och främmande sändebud, som sådant begärde. Karl gjorde dock dessa uppvaktningar så få och så korta som möjligt. Sedermera intogs middagen; nästan alltid vid enkedrottningens bord, och utan mycken tidsspillan. Snart återvände han till sina rum och tillbragte der eftermiddagarna tillhopa med sitt sängkammarråd, sina gunstlingar, sina reduktionsherrar och för det mesta under sysselsättning med vigtiga och allvarsamma statsärender. Vanligtvis utan att bevista något annat aftonsällskap intog han derefter en tidig och ofta ensam qvällsvard och begaf sig sedermera och efter hållen bön till sängs. En sådan dag var en verklig arbetsdag; och sådana voro de flesta, ofta hela veckor och månader igenom. Också var det endast på detta sätt, som det blef honom möjligt att medhinna, icke blott den mer och mer ökade skaran af löpande ärender, utan ock de många stora och välgörande stats- och samhällsförbättringar som af honom genomfördes. Alla talade ock med beundran och vördnad om denna outtröttliga verksamhet 1), och sjelfva den bittraste nidskrifvaren erkände med förvåning, huru konungen arbetade *hela dagarna och stundom till och med halfva nätterna igenom* 2).

Hvad vi nu berättat om denna verksamhet, gäller dock,

1) Jmfr I B. 485, 486.

2) Ducros. Relation de Suede. Finnes i Bondeska och flera andra arkiver.

som sagdt är, egentligen den tid, då konungen vistades i Stockholm. På landet tog han sig mycket mera ledighet för att kunna emellanåt njuta af der förefallande nöjen. Men äfven på sitt Kungsör var han stundom ganska trägen vid arbetsbordet; och under resorna likaså vid handläggningen af en mängd der förefallande göromål. Dag ut och dag in såg man honom under dessa färder mönstra krigsfolk, munderingar och boställen, än i det ena än i det andra landskapet. Ofta satt han hela dagarna igenom och förhörde man för man stora flockar rothållare, rusthållare, soldater, ryttare, båtsmän m. m. för att utröna, om de blifvit rätt behandlade af hvarandra och af befälet. Aldrig skydde han någon möda, då det var fråga om att utforska och verkställa hvad sanning, rättvisa och fäderneslandets fördel kräfde.

Så sträng mot sig sjelf, var han det icke mindre mot underlydande ämbetsmän. Vi hafva redan utförligen omtalat, med hvilket allvar han höll dessa herrar till ordning och arbetsamhet; och huru han å andra sidan var lika angelägen om att skydda samma sina ämbetsmän och gifva kraft åt deras befallningar 1). Vi hafva likaledes och ofta omtalat, huru konungen så ofta som möjligt vistades på landet. Der var nämligen hans lefnadssätt mer otvunget och tillika mer omvexlande och rikt på nöjen; nämligen på sådana, som för honom ägde största behaget, såsom jagt och ridter. Det tyckes verkligen, som hade han af naturen haft ett starkt behof af, och en oupphörlig längtan efter rörelse och frisk luft. Under vistelserna på lustslotten gick derföre sällan någon dag förbi, utan att han företog någon längre eller kortare ridt kring nejden. En ganska dryg del af sin tid använde han också på resor, i synnerhet i de närmast kring Stockholm liggande landskapen, der han sågs ila omkring, kanske en gång hvarje månad. Aflägsnare orter besöktes icke så ofta; Pommern, Liffland och Finnland icke en enda gång. Till Skåne kom han

1) Se 18. sid. 406—408.

efter resan till sitt bröllop blott tre gånger. De få längre utflygterna äro märkvärdiga derföre, att de för det mesta anställdes genom glest bebodda och sällan besökta trakter. År 1694 for han utefter bottniska viken ända upp till Torneå för att der se midsommarsolen. Resan fram och tillbaka upptog jemnt en månad. År 1681 red han från Uddevalla öfver Strömstad och Svinesund förbi Fredrikshall, och sedermera utefter riksgränsen genom socknarna Töftedal, Nössemark, Trankil, Köla och Eda, tillryggaläggande denna väg på 5 dagar. En annan gång eller 1686 företog han en likartad resa, om hvilken många sägner lefva i landet. Den 7 Juni var han nämligen vid Frösön, hvarifrån han for norrut förbi Åreskutan för att bese dervarande riksgräns. Men af den starka vårfloden voro vattendragen så uppsvällda, att han måste med oförrättadt ärende vända om igen till Storsjön. Derifrån togs vägen genom Moviken och Berg och sedermera öfver det utomordentligt branta Klöfsjöfjellet in i Herjedalen; vidare öfver tolfmilaskogen till Dalarna, der han kom fram vid Elfdals kyrka. Här bevistade han ett bondbröllop och dansade med bruden och gaf 20 dukater i skålen och en betydlig skänk åt kyrkan. Sedermera och öfver de mellan Öster- och Vester-Dalarna liggande fjellen red han till Lima i sistnämnde landsort, och vidare öfver tiomilsskogen in i Wermland, der han kom fram vid Ambjörbyn i Ny socken. Härifrån for han på båt Klarelfven utföre till Nedra Ulleruds kyrka och sedermera landvägen till Kristinehamn. Under denna resa hade flera äfventyr tilldragit sig. På färden genom norra Jemtland medfördes en liten vagn. Folket derstädes hade då för tiden aldrig sett något hjuldon. Derföre då Karl en gång bad några bönder smörja hjulen, begynte dessa stryka istret utanpå lötarna och skoningen. — Några gånger hade konungen i de öde nejderna måst tillbringa natten i tomma lador; en gång till och med under bar himmel och med sadeln till hufvudgärd. Genom vildmarken mellan Elfdals och Mora socknar går en skogself, som kallas Dyfverån. För tillfället hade

den af vårfloden stigit så högt, att man icke kunde på vanligt sätt rida deröfver. Då nedfällde dalkarlarne en jättestor fura och rigtade henne så, att hon blef liggande tvärt öfver vattendraget. På denna spång lyckades det konungen att komma öfver elfven. Furan låg sedermera i långliga tider qvar och fick af nejdens allmoge namnet kungsbron. Hela den äfventyrliga färden från Åreskutan till Kristinehamn tillryggalades på 8 dagar.

Ett rykte finnes, att konungen skulle under skånska fälttågen hafva en gång hemligen varit öfver till Lübeck och Hamburg; men detta påstående saknar alla bevis. Märkvärdigt är, att en så rörlig herre, dock aldrig som sagdt är, besökte Bremen, Pommern, Liffland eller Estland; ja, att han icke en enda gång hugnade Finnland med sin närvaro. Man tycker dock, att några granskande besök i dessa vigtiga länder skulle för det allmänna hafva varit långt nyttigare än ridterna utefter den nästan öde riksgränsen; långt nyttigare än det oupphörliga mönstrandet af soldater, munderingar och boställen.

Ty under de för öfrigt oupphörliga resorna kring Mälartrakten och några gånger kring Götaländerna var största delen af Karls tid upptagen med dylika sysselsättningar. Visserligen blefvo också andra ämnen derunder föremål för hans uppmärksamhet; men ingenting jemnförelsevis till den grad, som krigsväsendet. Hvad som dessutom gjorde samma färder mindre nyttiga för landet och mindre upplysande för konungen, än de kunnat blifva, var den utomordentliga brådska, den ilande fart, med hvilken de verkställdes, och i hvilken konungen tyckes hafva satt sin ära och funnit sitt nöje. Hela hans dagbok öfverflödar af sådana exempel. Vi hafva nyss läst om den på åtta dagar verkställda ridten från Åreskutan utefter gränsen och ned till Kristinehamn. En annan gång åkte han på vagn från Mariestad till Kungsör på 14 timmar, hvilket med den tidens vägar ansågs vara en utomordentlig hastighet. Från sistnämnde slott och till Stockholm gick resan vanligtvis med en alldeles förvånande fart; i

synnerhet då Mälaren var islagd eller slädföret gynnsamt. Likasom triumferande, omtalar konungen, huru han tillryggalagt denna väg ofta på 8 eller 7, en gång till och med på 6 ¼ timme 1). Emellan Strengnäs och Stockholm färdades en gång hela hofvet på den korta tiden af 3¾ timme.

Äfven när resorna skedde till häst, ilade konungen fram med samma brådstörtade häftighet, oaktadt den nödvändigt måste för honom sjelf vara än mer både tröttande och ohälsosam. Vi hafva nyss omtalat hans tvänne ilfärder utefter norska gränsen. På samma sätt gick det ock vid andra tillfällen. En gång red han från Ljungby i Skåne upp till Strömsholm i Westmanland och det på blott tre dagar; en annan gång från samma Ljungby till Halmstad på blott tretton timmar, och det under en kall Februarinatt. Mellan Kungsör och Stockholm plägade han vanligtvis rida på omkring 9 eller 10 timmar. Naturligtvis voro en mängd ombyten och skjutshästar dertill nödvändiga, t. ex. mellan Gripsholm och hufvudstaden på ej mindre än fem serskilda ställen. En bonde skänkte honom dock vid något tillfälle en finsk häst, under påstående, att den skulle vara af serdeles styrka och ihärdighet. Karl anställde genast profvet och red med denna en och samma häst på nio timmar från Kungsör till Stockholm. Vid framkomsten stupade det ädla djuret. Men konungen lät afmåla och på ett af sina lustslott uppsätta dess bild; och gifvaren, bonden, fick sitt hemman fritt från utskylder.

Hvad, som gjorde dessa våldsamma ridter än skadligare för hälsan, var, att de, likasom de flesta hans resor, företogos nattetiden. Från Stockholm plägade konungen rida antingen kl. 9 på qvällen eller kl. 2 eller 3 på natten. I sednare fallet åt han vanligtvis frukost på Ekolsund och anlände vid middagstiden till Kungsör. Det ser nästan ut, som han skulle, äfven vid sådana tillfällen,

---

1) Karl den elftes dagbok. sid. 126.

väl undandraga sig allmänhetens, och i synnerhet Stockholmsboarnas ögon.

Vanligtvis fann konungen mycket nöje i våldsamma och vågsamma ridter. Det var vid dylika tillfällen icke just serdeles angenämt att vara hans gunstling och som sådan nödgas deltaga i de ofta halsbrytande öfningarna. Den eförvägne Axel Wachtmeister var också vanligtvis den, som tregnast och lyckligast gjorde sällskap, när det så under fyrsprång bar i väg öfver diken, murar eller den mest stenbundna och klippfulla mark. Stundom inträffade dervid olyckor än med den ena, än med den andra i sällskapet; men man tröstade sig då med det gamla ordspråket, att *den, som gifver sig i lek, får lof att tåla lek.* Och såsom en lek älskade och sökte konungen dessa vådliga tidsfördrif. Stundom plägade han t. ex. spränga i sporrstreck mot någon af sina följeslagare, sätta sin fot under dennes stigbygel, lyfta honom från sadeln och på samma gång med en stöt för magen vräka honom från hästen. Och när det lyckades, och kamraten störtade till marken, utbrusto konungen och de andra herrarna i högljudda gapskratt. Vid sådana tillfällen skonade han ingalunda sin egen person och råkade också ut för allehanda olyckor. År 1681 red han omkull vid Kungsör och bröt utaf samt splittrade benet så svårt, att mer än ett helt år gick förbi, innan skärfvorna kunde uttagas och såret läkas. Med exemplarisk styrka undergick han den både långsamma och plågsamma behandlingen, hvilken blef så mycket svårare, som man en gång lade öfver såret ett omslag, som af misstag blifvit genomdränkt af skedvatten, hvilket förorsakade konungen en förfärlig sveda. Så svåra och långvariga plågor mägtade likväl icke lära honom mera försigtighet eller stäfja hans ryttarelynne. År 1682, och innan benet ännu hunnit läkas, skref han till den då 61-åriga Ascheberg: *Jag längtar mycket efter herr fältmarskalken, så att vi måtte ännu en gång få den glädjen att i hvarandras sällskap sätta öfver grafvar och gärdesgårdar.* Tillfrisknad, började han också snart och fortsatte oupp-

hörligt det gamla öfverwägna ridandet. Nya missöden inträffade ock och deribland följande, som var nära att kosta honom lifvet. — Under ett lustläger och vid en skendrabbning, som anställdes på ängarna mellan Kungsör och Köping, blef konungen missnöjd med lamheten hos några af sitt parti. Han sprängde derföre sjelf utåt fältet för att tillfångataga en ung kapten Ascheberg, som från motsidan nalkades konungens läger. Till Aschebergs hjelp framstörtade då öfverste-löjtnant Sparre. Ascheberg kom undan; men konungen vände sig i sporrstreck mot Sparren och red både denne och dess häst öfverända. Men Karls egen störtade på samma gång till marken, och konungen blef liggande under honom och fick en tå bruten och bröstet klämdt, hvarjemte ett slag af hästhofven gick så nära hans hufvud, att hakan deraf sårades. Något illamående följde och ådern måste öppnas. Dock hämtade sig konungen snart omigen och fortsatte äfven sedermera de förra ryttarebragderna; ehuru han varnades icke blott af läkrarna, utan nu mera också af blodspottningar, som började infinna sig efter hvarje våldsammare rörelse.

En furste, som satt så gerna och så ofta på hästryggen, borde också vara stor vän af hästar. Han var det ock. Dessa djur utgjorde tillika med jagten hans käraste samtalsämne; och under vistelserna på Kungsör, besökte han Strömsholms stuteri vanligtvis två eller tre gånger hvarje vecka. Sin lärare i ridkonsten, Mårten Reutercrantz, gjorde han utan några andra och serdeles förtjenster till landshöfding, och den ärlige men besynnerlige stallmästaren Hård var under de sednare åren hans stora gunstling. Konungen hade likväl icke så vackra och utmärkta springare, som man skulle vänta, med anledning af hans kärlek för ryttare-bragder och för dylika djur. Kanske var han en allt för sträng hushållare för att uppoffra de stora summor, som fordrades för anskaffande och underhåll af ett större antal dyrbarare prakthästar.

Mest bland alla sysselsättningar älskade dock Karl den elfte jagten. Det var det enda egentliga nöje, på

hvilket man kan säga, att han offrade någon serdeles tid. Det var hans enda tidsfördrif, i ordets ursprungliga bemärkelse. Om vårarna for han ej sällan ut på orre- och tjäderlek; och hela året om esomoftast på jagter efter elg, räf, varg, men allra häldst efter björn. Med ständigt växande jagtifver tog han slutligen i dessa bragder en så liflig del, att han de sista åren uppskref i sin dagbok icke blott antalet af de fällda djuren, utan ock namnen på de lyckliga skyttarna; ja till och med på hvar och en, som under jagten lossat ett skott. Också när det var fråga om denna förlustelse, väjde han hvarken väderlek eller årstid, utan jagade sina vargar och björnar till och med i Januari och Februari månader, och stundom den ena dagen efter den andra. Lika litet undvek han farorna, och vid några tillfällen höll nöjet på att äfven för honom sjelf blifva blodigt nog. En gång, det var i Januari 1681, hade han blifvit något skild från det öfriga jagtsällskapet, och stötte dervid helt oförmodadt på en björn af ovanlig styrka och storlek. Den genast afskjutna kulan sårade och uppretade, men förmådde icke fälla eller hejda vilddjuret. Det störtade tvärtom i raseri mot konungen. Denne aflossade sin pistol, men utan synnerlig verkan; och redan stod björnen upprest på bakfötterna för att slå under sig konungen, då lyckligtvis tvänne framilande hundar angrepo djuret, så att dess raseri vändes mot dem; och Karl lyckades komma undan 1). Hundarna tillhörde troligtvis en jägmästare Molithæus, hvilken sedermera fick af konungen ett hemman till skänks, och hvars efterkommande ännu förvara husgerådssaker, på hvilka de två hundarna stå afbildade såsom ett minne af den lyckliga händelsen 2). En annan gång blef konungens gunst-

---

1) Måhända är det samma björn, som finnes afmålad i gamla stånds-drabantsalen på Drottningholm.

2) Se Fernows beskrifning öfver Wermland, s. 729, jemnte sägner i slägten.

nog vid jagtkamrat Axel Wachtmeister angripen af en björn, som var nära att verkligen sarga honom till döds. Karl sjelf skyndade till hjelp och lyckades väl att rädda Wachtmeister; men under den häftiga striden mot vilddjuret ansträngde konungen sjelf sina krafter så våldsamt, att en ådra brast. Deraf föranleddes ett blodflöde, så häftigt, att man fruktade för lifvet, och konungen hade widermera olägenhet deraf, så länge han lefde. Jagtlusten lemnade honom likväl aldrig. Äfven i sina praktrum på de kungliga slotten ville han fröjda minnet och ögat med dessa vilddjurens och vildmarkernas uppträden. Ehrenstrahl fick derföre befallning att afmåla de bästa jagthundarne, de största villebråden, de farligaste skogsbragderna; hvilka taflor ännu från väggarna af Drottningholms och Strömsholms slott vittna om Karl den elftes lifliga kärlek för sådana tidsfördrif.

En annan sysselsättning hade för konungen de förenade egenskaperna af både nytta och nöje. Det var att mönstra och drilla, d. v. s. exercera soldater. Om Karl icke funnit behag häri, skulle han åt intetdera göromålet hafva uppoffrat så mycken omsorg och tid, som nu deråt egnades. Vi hafva beräknat, att under åren 1684—1696 har han blott på dessa slags sysselsättningar användt ungefär 450 dagar, d. v. s. mer än hvar tionde dag 1). Med hvilken småaktig noggrannhet han gick till väga vid granskningen af munderingar och persedlar, hafva vi redan berättat. Med samma noggrannhet sköttes ock den så kallade drillningen. Stundom sysselsatte han sig hela dagen igenom med att inöfva ett enda kompani, en enda sqvadron. Stundom lät han hvar och en af befälet personligen genomgå handgreppen för att såmedelst utröna, om de sjelfva kunde säkert verkställa, hvad de borde lära åt andra. Mer än någon annan svensk konung var Karl den elfte en exercis-karl och soldat-vän. Att han i fullt mått förtjente sistnämnde titel, det ådagalades af alla förhållanden;

1) KD. 4, 30, 49.

af den förkärlek, hvarmed han omfattade detta yrke; af det anseende, hvari dess idkare hos honom stodo; af det granskande öga, hvarmed han eftersåg, att krigaren fick riktigt åtnjuta, hvad honom tillkom i både lön, kläder och boställe. Soldaterna blefvo under denna tid ojemnförligt bättre hållna än tillförene, och detta i allo. Äfven serskilda belöningar vankades. Vid målskjutningar gaf konungen stundom en dukat åt hvar och en, som kunde slå sin kula i fläcken. Då vid lustlägren rytteriet hade visat någon utmärktare färdighet, blef Karl försatt i serdeles godt lynne. Till bevis härpå lät han stundom ryttmästrarna två och två kasta tärning med hvarandra och gaf sedermera en skänk af 100 riksdaler åt den, som fått högsta kasten.

Men om krigarne voro hans gunstlingar, så fingo de ock göra skäl derför. Vi hafva redan omtalat, huru strängt både soldater och befäl höllos till kyrkogång, kyrko-förhör, katekes-läsning och till en utomordentlig noggrannhet i tjensten. Begångna fel blefvo genast afstraffade. Ingen försumlighet, intet sjelfsvåld fick äga rum. På årstid eller väderlek fästades icke ringaste afseende. Allt sådant måste Karl den elftes krigare lära sig att trotsa. Under Januari och Februari månaders stränga köld mönstrade och drillade han sina soldater ute i fria luften och i snödrifvorna, och det den ena dagen efter den andra; och sådant icke blott i begynnelsen af sin regering och i hettan af sin första ungdom, utan ock med alldeles samma ihärdighet äfven under de sista åren och sedan han sjelf börjat bära snö i lockarna. Han gjorde i dessa sysselsättningar icke den ringaste eftergift, hvarken åt sig eller andra. Men för öfrigt och efter mönstringarnas och arbetets slut, var det också mången gång förbi med strängheten och majestätet. Karl visade sig då icke mer såsom konung, icke ens såsom fältherre; utan som en soldat bland soldater, en kamrat bland kamrater, en otvungen deltagare i alla puts och upptåg. Dessa voro ofta icke blott krigiska, utan stundom till och med rätt vådliga.

Huru man plägade för ro skull vräka hvarandra ur sadeln, är redan berättadt. Vid andra tillfällen gjordes handgranater af papp, hvilka sedermera kastades bland trupparne för att vänja hästar och soldater vid den eld och det dån, som åtföljde sönderspringandet. Stundom förorsakades af dessa öfningar icke blott villervallor, utan äfven verkliga olyckshändelser. En annan gång lades sådana granater under måltidsbordet, till och med under matfaten; för att på detta egna sätt öfverraska och muntra de främmande officerare och ämbetsmän, som kommit för att bese lustlägren och dervid blifvit befallda till konungens taffel. En gång tog man hofvets största bägare med sig ut på fältet och lade den upp och nedvänd på marken och under densamma en granat, som antändes. Bägaren flög högt upp i luften och kom sedermera tillbaka med så stark fart, att han trängde djupt ned i jorden, och detta tätt bredvid konungens fötter. Det var vid alla dessa lekar, likasom skulle vådor och till och med lifsfaror nödvändigt höra till saken. Karls *öfnings*-läger förtjente sitt namn äfven derföre, att man fick *öfva* och vänja sig vid krigets, icke blott rörelser, utan ock vid dess försakelser och faror. Under ett sådant öfningsläger vid Kungsör 1684 blefvo 4 till 5 menniskor och många hästar dels dödade, dels illa sårade. Än allvarsammare gick det till år 1686 under en annan dylik fältöfning vid Grönöbro söder om Köping. Det var då, som konungen red öfverända Sparren och äfven sig sjelf, såsom vi nyligen omtalat. Sjelfva trupparna blefvo vid samma tillfälle så upphetsade, att de började skjuta på hvarandra, icke blott med löst krut, utan ock med trädpinnar, knappar, till och med småstenar, så att verklig skada och blodsutgjutelse förorsakades. Vildheten af dessa vapenöfningar tyckes hafva tilltagit mer och mer. Två år derefter eller 1688 och under en dylik tillställning utanför Kungsör, blef en major sårad i hufvudet nära nog till döds; unga hertigen af Holstein fick en värja ränd genom kindbenet; och omkring 60 personer blefvo mer eller mindre skadade. Sådana

voro de lust- och öfningslägen, med hvilka Karl den elfte förlustade och öfvade sig och sina troppar; och af dem bildade en här, som sedermera skydde hvarken hunger, köld eller faror. Det var han, som på sådant sätt tände det mod och härdade den kraft, som sedermera förde Karl den tolftes vapen. Karolinernas namn, liksom deras egenskaper, böra erinra oss icke blott om sonen utan ock om fadren.

Också i hvardagslifvet och bland gunstlingarna plägade Karl stundom slå sig lös med hvarjehanda lekar och upptåg; men vanligtvis af samma art, som de nyss från lustlägren berättade. Man brottades och kastade hvarandra öfverända. Stundom valdes en af sällskapet till lekboll, hvilken då skuffades fram och tillbaka från den ena till den andra, hvarje gång under utropet: *inte vill jag ha honom*. Det säges ock, att en Klas Narr skall, enligt det gamla tyska bruket, hafva någon kortare tid som hofnarr tjenstgjort hos konungen. Välkommen var för öfrigt hvem häldst, som kunde roa honom med löjliga upptåg och berättelser; i synnerhet krigs-, prest- och jagt-historier. Bland andra har storkyrkoherden, sedermera blifvande biskopen i Westerås, Mathias Iser, varit af konungen i detta hänseende mycket omtyckt. Han hade ett godt förråd af putslustiga berättelser och var serdeles lycklig i deras framställande. Äfven förstod han sig ganska väl på konungen sjelf och på dess lynne, hvilket följande drag visar. För gjorda förskotter, obetalta löner m. m. ägde han en tämligt stor kronofordran; men hade, oaktadt flere gjorda påminnelser och erhållna löften, aldrig kunnat utbekomma densamma. Det var kinkigt att ytterligare tala derom; ty sådana förnyade kraf blefvo ofta ganska illa upptagna; och Iser ville ej utsätta sig för faran att på sådant sätt förspilla konungens nåd. Han visste ej på länge, hur han skulle erhålla sina penninger eller komma fram med någon ny påminnelse derom. Slutligen uttänkte han följande puts. Vid en uppvaktning hos konungen hade han inuti kullen af sin hatt lagt ett papper, som föreställde en

tings minneslista, om hvad han skulle föredraga; och på hvilken nederst lästes orden: *påminnes kongl. majestät om penningar för den fordran, hvars betalande ofta blifvit mig lofvadt.* Inkommen till konungen, låtsade han vara mycket rädd om sin hatt och om dess innehåll. Beräkningen lyckades, och Karls nyfikenhet blef väckt. Gång på gång gick han rundtomkring Iser, alltjemnt sneglande åt hatten för att upptäcka, hvad i dess djup låg förborgadt, hvilket dock presten med låtsad oro sökte dölja. En och annan gång och liksom af glömska lät han dock skriften skymta fram. Slutligen mägtade Karl ej längre styra sig, utan grep hastigt till och ryckte papperet ur hatten och gick med det samma till fönstret. Iser bad i underdånighet att få sin skrift tillbaka, men förgäfves. När Karl genomläst lappen och dess sista rader, lade han den helt flat ifrån sig på fönsterplatten och teg. Iser teg ock; men dagen derpå fick han ganska rigtigt de ifrågavarande penningarna sig tillskickade.

Ryktbarast bland alla Karl den elftes lustigmakare blef dock Nils Rabenius. Som fattig kaplan i Munktorps socken drog han till sig konungens uppmärksamhet på följande egna sätt. Man visste en lördagsafton, att konungen skulle på resan från Kungsör till Strömsholm komma ridande förbi Munktorps kyrka. Rabenius påtog derföre krage och prestkläder och begaf sig med häst och plog ut på ett gärde, beläget just vid nämnde väg och ett stycke från kyrkan. Här tog han plogstyret i ena och predikopapperet och tömmarna i andra handen och började så köra fram och tillbaka öfver tegarna; och lagade så, att han var alldeles vid vägen, just som konungen red förbi. Uppträdet och utstyrseln tilldrog sig Karls blickar, och han frågade, hvarföre presten gick sjelf och plöjde sin åker? *Jo*, svarade Rabenius, *fattigdomen är så stor, att jag och min hustru måste vara våra egna tjensthjon; jag dräng och hon piga.* Under ytterligare samtal förstod han att med några lustiga svar locka konungen till löje; på att denne slutligen befallte honom att dagen derefter

på Strömsholm och inför hofvet hålla den predikan, med hvars öfverläsning han nu var sysselsatt. Det skedde och konungen tyckte rätt mycket om sjelfva förrättningen, men ändå mer om prestens muntra och lustiga infall. Slutligen befallde han Rabenius att nästa söndag predika på Kungsör; men lofvade att innan dess skicka honom en ny prestklädning; emedan den, som för tillfället begagnades, var ganska ful och sliten, och derjemnte lånad. Den utlofvade drägten kom och var prydlig och fullständig; utom att strumpor fattades. På sagdan tid begaf sig dock Rabenius till Kungsör, utstyrd i den nya klädningen; men nedanför de slutande knäbyxorna tog han inga strumpor, utan öfverströk de bara benen med svärtad tjära och smög sedan obemärkt in i sakristian. När han sedermera under gudstjensten stod för altaret och gick fram och tillbaka genom koret, blef snart konungens och hela hofvets uppmärksamhet fästad vid det besynnerliga utseende, som prestens ben hade. När allt var slut, blef också Rabenius genast förekallad, då han måste omtala förhållandet och visa hela sin besynnerliga utstyrsel. Upptåget var alldeles i Karl den elftes tycke. Han skrattade hjertligt och Rabenii lycka var gjord. Kaplanen utnämndes till hofpredikant och begagnades sedermera esomoftast att med sina påfund muntra konungen, när denne var tungsinnt och nedslagen, hvilket stundom hände under de sednare åren. Hela landet är också fullt af berättelser om dylika Rabenii upptåg.

Karl den elftes omgifning fick deremot högst sällan njuta af sådana slags nöjen, som pläga i hofvens kretsar sprida glädje och trefnad. Något egentligt och angenämare sällskapslif förekom der nästan aldrig. Konungen var icke passande dertill, icke road deraf, och dessutom sysselsatt af arbete, resor eller jagt. Drottningen, svag och för det mesta illamående, kunde sällan lemna sina rum, än mindre leda och underhålla ett gladare och rörligare umgängeslif. Enkedrottningen, som för ett sådant saknade personliga egenskaper, önskade blott att få sitt spelsällskap

för aftonen och brydde sig sedermera icke om någonting annat. Så fanns bland alla de kungliga personerna ingen, som höll hofvet tillsammans. Tvärtom; hvar och en stannade om aftnarna vanligtvis för sig sjelf, konungen i arbetsrummet, drottningen i sjukrummet, enkedrottningen vid spelbordet. Sällan har också Sverges konungaborg varit så tyst och så glädjelös. Blott en och annan gång blefvo der skådespel och värdskap uppförda. Vid hertigen af Holsteins besök 1687 tillställde man också ett dansnöje; som det säges, då för första gången under 5 års tid. Det var nämligen på helt andra tidsfördrif, som Karl den elfte inbjöd sitt hof och sina fruntimmer, då han någongång företog sig att vara artig och vilja bereda dem ett nöje. Han förde då sin mor och de kungliga barnen och fruntimren att bese antingen hofstallen och stuterierna eller soldatdrillandet. Ofta gick han också med hofvet ut på den tillfrusna Mälaren för att betrakta, ena gången huru man drog isnot, en annan gång, huru man kappkörde med slädtrafvare. Till sådana nöjen och tidsfördrif måste konungahuset sjelft och dess herrar och fruntimmer följa med, stundom flera dagar å rad. På samma sätt blef också jagten betraktad som ett hofnöje. Man såg många bland rikets högre ämbetsmän deltaga deri, både landshöfdingar och rådsherrar. I konungens jagtanteckningar förekomma ej sällan Wrede, Wallenstedt och Gyldenstolpe, såsom de der skjutit på vilddjuren. Knappt hade också de kungliga barnen blifvit så stora, att de kunde sitta till häst, förr än konungen började att på sina jagtfärder medtaga dem, både prinsen och prinsessan.

Efter Ulrika Eleonoras död drogs hofvet än mera uteslutande till sådana tidsfördrif, och kronprinsen tycktes få för de samma en om möjligt än afgjordare böjelse än konungen.

Emellertid hade prinsessan Hedvig Sofia snart fyllt sitt femtonde år, utan att dock hittills hafva njutit andra hofnöjen än dessa jagter, isfisken, kappkörningar, exercisser o. s. v. Från andra håll hörde hon deremot ett helt

annat hoflif beskrifvas. Med några främmande sändebud började hon ock att tala härom, och tillkännagifva sin ledsnad vid ofvannämnde enformiga och för henne föga lockande förlustelser; och sin längtan efter nöjen, mer enliga med hennes år, kön och samhällsställning.

Detta gifver oss anledning att betrakta Karl den elfte och hans lefnadssätt från en annan, men också ganska vigtig synpunkt. Hans något råa seder och enkla landtliga nöjen blefvo ofta förlöjligade af den högadel, som han störtat; af de förfinade umgängeskretsar, i hvilka han icke kunde deltaga; och af de främmande regenter och hof, som voro af helt annat lynne. Men dessa sednare med all sin yttre förfining, huru låga, huru i sjelfva verket föraktliga voro icke många bland dem i jemnförelse just med denne missaktade Karl den elfte och hans omgifning. Skådom samtidingarna, en Karl den andra och Jakob den andra i England, Ludvig den fjortonde i Frankrike, Kristian den femte i Danmark m. fl.! huru dessa furstar på frillor, lysande fester och öfverflödigt hoflefverne mer eller mindre förslösade sin tid och sitt anseende och derjemnte sitt folks krafter, tillgångar och sedlighet. Deras hof företedde en glänsande och behaglig yta; men det inre var fullt af andelig orenlighet, af laster och sedeförderf; hvilka derifrån gingo ut öfver deras folk, likasom en smittosam pestvind. Karl den elftes hof visade en yta, grof och rå, men under densamma fanns en kärna af sedlighet och fosterlandskärlek; och den anda, som derifrån spriddes öfver svenska folket, var, såsom våra fjellvindar, skarp och hård, men också ren och stärkande.

Bland Karl den elftes berömvärda egenskaper var ock en serdeles liflig och varm gudsfruktan. Morgon och afton gjorde han bön, alltid med böjda knän; och läste dessutom hvarje morgon ett kapitel i bibeln. Alla gudstjenster bevistades och alla kyrko-bruk iakttogos med mycken noggrannhet. Då sjukdom någon gång hindrade honom från den offentliga andaktsöfningen, lät han hålla predikan i sitt yttre rum. Noga i vården om egen

konungamagt och eget majestät, ödmjukade han sig dock alltid djupt inför konungarnas konung; bekännande att hans voro de *riken*, som blifvit lemnade i de jordiska furstarnas vård; att hans var den *magt*, som blifvit åt dem uppdragen; att honom tillkom *äran* för de segrar, de vunnit; och att af hans *herrlighet* var deras jordiska majestät ett blott svagt återsken. Det tadel och de förebråelser, som blefvo med Guds ord och på Dess vägnar mot konungen framställda, dem underkastade han sig med vördnad och ödmjukhet. Samma sinnelag visade sig ock vid andra tillfällen. I den under arbete varande psalmboken hade Svedberg författat den för en konung skrifna bönepsalm, som under N:o 320 lästes i vår gamla psalmbok. På några ställen deri förestafvas ord af djup ödmjukhet och syndabekännelse. Der lästes redan i första versen:

Jag kommer för dig, Herre,
Med ödmjuk bön och röst,
Fast synden vill, ty värre!
Förtaga all min tröst;
Så är du dock så blid,
Att du ej synd förviter,
När man af hjertat liter
På dig i allan tid.

Någon tanke på envåldet, reduktionen och på stora kommissjonen tyckes äfven hafva legat Svedberg på hjertat vid nedskrifvandet af 12:te versen, så lydande:

Den magt, du, Gud, mig gifver,
Är blott din nådeskänk;
Jag dig ock den tillskrifver.
På mig, o Herre! tänk,
Och gif din Helga And',
Att jag till synd ej skrider,
Ej gör, att någon qvider
Om våld uti ditt land.

Svedberg befarade väl, att dessa ord skulle måhända blifva illa uttydda och upptagna; men hans samvete tillät

ej heller att undertrycka den vigtiga varningen. Slutligen ansåg han för alla händelser bäst att gå sanningens och uppriktighetens raka väg till målet. Han tog alltså det goda samvetets mod till sig och begärde företräde hos Karl den elfte sjelf, visade der handskriften till hela psalmen och frågade, om konungen gillade dess innehåll och tillät dess tryckning. Karl genomläste de allvarliga raderna och förklarade sitt bifall och välbehag vid alltsammans, i synnerhet vid några uttryck af undergifvenhet för den konungarnas konung, hvars tjenare den jordiske herrskaren är. — Ännu ett bevis på samma sinnelag! I de fordna handböckerna hade bönen för öfverheten blifvit hållen med följande ordalag: *bevara och välsigna vår älskeliga öfverhet hans kongl. majestät vår allernådigste konung.* Detta var äfven föreslaget och till och med tryckt i den nya handbok, som skulle 1693 utgifvas. Den fromma drottning Ulrika Eleonora kom emellertid att närmare tänka på saken. Hon förklarade då, att man inför den allsmägtige Guden icke borde tala om hennes, en dödlig menniskas *majestät;* ej eller kalla henne *allernådigst* vid det tillfälle, då både hon och alla andra bönföllo om en ojemnförligt högre nåd. Hon ville derföre, att man vid gudstjensten i hennes hof aldrig skulle använda nämnde ordalag. Hennes känsla fann återklang i Karl den elftes bröst. Han kallade till sig Svedberg och frågade, huruvida nämnde bön redan vore tryckt i den nya handboken. Svedberg jakade. Då befallte konungen, att alla dessa blad skulle borttagas och omtryckas med ordalagen förändrade till följande lydelse: *bevara och välsigna vår älskelige konung och herre, den du till ett hufvud och försvar oss nådeligen förordnat hafver. Behåll hans hjerta vid det ena, att han ditt heliga namn alltid fruktar, och upplys honom med nåd och visdom o. s. v.* 1)

---

1) I en kortare bön utelemnades dock orden efter konung och herre; och detta sednare bruk bibehölls i handboken af 1811.

Fy, sade konungen och med fuktade ögon: *jag är ock en menniska och syndare såsom andra, och vi måste blidka den store Guden, icke med höga titlar, utan med trogna och ödmjuka hjertan och böner.* En sådan sinnesstämning och en så allvarlig uppmärksamhet på sig sjelf, dref Karl att med yttersta flit söka i hela landet upprätthålla samma fromma tänkesätt och seder. Den store okände häfdatecknaren målar också förhållandet sålunda: *konungen tålte icke, att något störde kyrko-tjensten; väl vetande, att det endast är gudsfruktan, som mägtar tygla menniskans medfödda vilda sinne; och att den regering, som försummar vården härom, blir förr eller sednare sjelf ett offer för sin uraktlåtenhet.*

ANDRA KAPITLET.

OM DROTTNING ULRIKA ELEONORA.

FÖRSTA FRIERIET.

Ulrika Eleonora var yngsta barnet af konung Fredrik den 3:dje i Danmark och hans gemål, Sofia Amalia. Hon föddes den 11:te Sept. 1656, och visade redan som barn ett ödmjukt och älskvärdt lynne, lätt fattningsgåfva och mycket förstånd, så att hon tilldrog sig allmän uppmärksamhet och välvilja.

Det finnes en sägen, att nämnde furstinna redan tidigt och knappt sjutton år gammal, har med ett visst deltagande lyssnat till berättelserna om den nästan jemnårige svenske konungen och hans gudsfruktan, blyghet, oskuld och rena seder. Ett sådant lynne tycktes hafva en viss likhet med hennes eget; och det var månhända denna inbillade öfverensstämmelse, som tilldrog sig prinsessans uppmärksamhet. Säkert är, att då Nils Brahe 1675 framställde Karl den elftes anhållan om hennes hand, gaf hon genast sitt bifall. Vid uttalandet af jä-

ordet ville hon göra den djupa nigning, som bruket fordrade, och som än mer öfverensstämde med hennes egen blyga ödmjukhet. Men enligt sägen misslyckades bemödandet helt och hållet; ty den för tillfället burna högtidsklädningen var af brokader och prydnader så öfverlastad och stel, att den icke tillät någon böjning. I öfrigt hafva vi redan omförmält det mesta af denna förlofning, och det dubbla spel, Kristian den 5:te dervid förde. Med hemligt syfte att om möjligt hindra eller upplösa förbindelsen, sökte han i tysthet uppmana prins Wilhelm af Oranien att fria till samma syster; men fåfängt. Ehuru Kristian ämnade bryta det gifna löftet, låtsade han dock till en tid vara nöjd med detsamma; och trolofningen blef formligen afslutad. Karl den elfte använde af franska underhålls-penningarna 200,000 R:dr till brudgåfvor och andra bröllopsberedelser. Skänkerna jemnte förlofningsringen hade redan kommit till Köpenhamn; enkedrottning Sofia Amalia hade redan visat dem för danska hoffolket och mottagit dessas lyckönskningar; och man höll på att till Oktober 1675 utsätta tiden för den kungliga brudens öfverresa till Sverge; — då ändtligen frampå sommaren konung Kristian blef färdig med sina rustningar, hvarefter kriget bröt ut. I och med det samma var ock hela giftermåls-förbindelsen afskuren, och båda hofven försatta i en ganska fiendtlig sinnesstämning mot hvarandra.

DET KUNGLIGA FÄSTEPARET UNDER KRIGET.

Denna ömsesidiga fiendskap sträckte sig likväl icke till det kungliga fästeparet; ehuru man sökte å båda sidor locka dem dertill.

I Sverge fanns nämligen ett parti, som ville upprifva förlofningen med danska prinsessan. Man föreslog derföre andra förbindelser; t. ex. med österrikiska erkehertiginnan Maria Anna Josefa, och längre fram med furstinnan af Zelle, Sofia Dorotea; hon som sedermera blef så olycklig

ryktbar genom sin kärlekshandel med Filip Königsmarck. Men båda dessa förslag voro knappt någonting annat än löst framkastade ord. Mycket allvarsammare drefs planen till en förbindelse med engelska prinsessan Anna, den sedermera blifvande drottningen. Detta förslag tyckes ursprungligen hafva utgått ifrån Holstein. Dervarande furstar befarade, att det stöd emot Danmark, som de hittills åtnjutit af hofvet i Stockholm, skulle tillintetgöras, ifall Sverges konung blefve förmäld med en dansk prinsessa. Holsteins sändebud i England, den på sin tid ryktbare Du Cros, säges hafva varit den, genom hvilken saken först bragtes å bana. Åtminstone arbetade han sedermera ganska ifrigt på dess genomförande. Denna stämpling var det första men icke sista prof, som Ulrika Eleonora fick erfara af Holsteins ovilja. Planen gynnades af Johan Gyllenstierna och understöddes af Wachtmeistrarna och af Pontus De la Gardie och Oliwekrans. De talade med föga beröm om Ulrika Eleonoras person och utseende, samt uppvisade ett hennes porträtt, som icke var serdeles lofvande. För att höra sig före angående engelska prinsessan, blef Axel Wachtmeister redan 1677 affärdad till London. Vid riksdagen i Halmstad 1678 ville partiet en gång för alla genomdrifva detta sitt förslag. Man lagade, att ständerna ingingo med en underdånig anhållan, det konungen täcktes, så snart möjligt, förmäla sig för att såmedelst trygga tronföljden och rikets säkerhet. Man beräknade, att under nu påstående krig mot Danmark kunde nämnde anhållan icke uppfyllas genom förmälning med någon der varande prinsessa; och att ständernas visade ifver och brådska borde alltså leda konungens tankar åt annat håll, t. ex. åt England. Men man bedrog sig. Karl, hvilken i krigets början lyssnat till dessa planer, hade sedermera ändrat sig och försäkrade numera, *att han icke ämnade öfvergifva sin trolofvade brud.*

Å sin sida blef den kungliga fästmön likaledes utsatt för frestelser, och det af icke mindre än en kejsarkrona. Ty Josef i Österrike hade blifvit enkling. Man

kastade sina blickar kring Europa för att uppsöka en honom värdig brud; och man stannade vid Ulrika Eleonora. Hennes broder, konungen, understödde förslaget. Österrikiska hofvet gick så långt, att det ville medgifva henne åtskilliga friheter från den katolska lärans föreskrifter. För att minska hennes tillgifvenhet för Karl den elfte framkastade man ock hvarjehanda tvifvelsmål om dennes trohet, och berättade i dylik afsigt de underhandlingar, som drefvos rörande engelska prinsessan. Men också här blefvo alla slika bemödanden fåfänga. Ulrika Eleonora förklarade, att hennes en gång gifna löfte icke på något sätt kunde rubbas; och hon försäkrade, att, om ock hennes bror skulle med sin konungsliga magt bryta förbindelsen, så skedde sådant aldrig med hennes eget bifall och aldrig utan att djupt såra hennes hjerta. Så vidt möjligt undvek hon att deltaga i de fester, som Danmark firade med anledning af sina mot Sverge vunna framgångar. Hon tog tvärtom i vårdande beskydd de svenska fångar, som fördes till Köpenhamn, och för att kunna hjelpa dessa olyckliga, sålde eller pantsatte hon flera sina dyrbarheter och till och med sjelfva sin förlofningsring.

DEN ANDRA FÖRLOFNINGEN.

Så fortforo både Karl och Ulrika att mot hvarandra ådagalägga en orubblig trohet. Härtill kom, att England visade någon köld i afseende på det föreslagna giftermålet med prinsessan Anna; samt slutligen, att sistnämnde förbindelse motarbetades af den mägtige Ludvig den fjortonde, hvilken i dess ställe ifrigt förordade danska prinsessan och sökte att för henne vinna också Johan Gyllenstierna. Och denne blef vunnen; och dermed var saken afgjord, i synnerhet som danska konungen sjelf visade sig numera hafva blifvit ganska angelägen om detta svågerskap. Samma dag freden mellan Danmark och Sverge afslutades, blef också förlofningen mellan Karl och Ulrika Eleonora förnyad. Sa-

ken väckte mycken glädje hos båda folken, hvilka i konungahusens förbindelse sågo en pant för blifvande enighet och fred. Denna känsla, denna förhoppning uttalades i en stor mängd verser och ströskrifter, hvilka vid samma tillfälle kommo i dagen. Det kungliga fästeparets många dygder och visade trohet tycktes förebåda ett för dem sjelfva lyckligt äktenskap.

Men å andra sidan visade sig ett och annat oroande tecken. Till de sändebud, som skulle närmare knyta förbindelsen och omständligen uppgöra alla dess bestämmelser, valde Karl, besynnerligt nog, just tvänne bland de herrar, som ifrigast motarbetade densamma och i stället förordat den engelska prinsessan. Axel Wachtmeister blef nämligen hösten 1679 affärdad till Köpenhamn för att å Karls vägnar uppvakta den kungliga bruden och hämta hennes porträtt. Den stora och formliga beskickningen anförtroddes sedermera åt Johan Gyllenstierna, hvilken i början likaledes motarbetat danska prinsessan, och dessutom var känd som en afgjord qvinnohatare. Att denne herre mottog ett sådant uppdrag, och än mer, att han utförde det på sådant sätt, som här nedanföre skall framställas, allt detta hör till de många motsägelserna i hans uppförande. Som bekant är, satte han en slags ära i att förakta yttre prål och ärebetygelser. Och likväl utvecklade han vid ifrågavarande tillfälle en stolthet och en ståt, hvilkas like sällan varit sedd här i norden. Vid det högtidliga intåget i Köpenhamn bestod hans egentliga sällskap och betjening af mindst 130 personer samt 67 hästar, utan att räkna en mängd unga ädlingar, hvilka frivilligt deltogo i resan. De flesta voro utstyrda med silfvervärjor och galonerade kläder, kuskarna dessutom med långa hängande silfverkedjor, hvarjemte en del hade på både bröst och rygg det gyllenstiernska vapnet, broderadt med guld öfver blått atlas. Under det högtidliga företrädet hos konung Kristian behöll Gyllenstierna, såsom högsta ombud för ett krönt hufvud, sjelf hatten på hufvudet. Han gaf en gång i Köpenhamn en stor fest, som bevistades af de förnämsta

vid danska hofvet. Vid detta tillfälle har han enligt sägen låtit sig vid bordet uppassas af svenska öfverstar, öfverstelöjtnanter och majorer. Kring bordet stodo tolf drabanter, hvilka sjelfva voro löjtnanter och kornetter, och hvilkas karbiner hade pipor af förgylldt silfver. Men taffelmusiken bestod blott af 4 trumpetare och 1 trumslagare. Här framstack smaken af Karl den elftes hof, och af Johan Gyllenstiernas skaplynne. Detta sednare visade sig äfven på annat sätt, och till och med just under ifrågavarande måltid. Några danskar började nämligen misstänka försåt af de starkt beväpnade svenskarna, och grefve Gyldenlöwe frågade, *om gevären voro skarpladdade?* Till svar tog Gyllenstierna en bland karbinerna och fyllde pipan med vin. Derpå föreslog han högtidligt en skål för de båda grannrikenas konungar, spände så karbinens hane, förde pipans mynning till sina läppar, lyfte småningom kolfven uppåt, och drack så allt vinet ur den upp och nedvända pipan. Derpå svängde han om geväret och aflossade skottet, så att kulan stannade i taket. Sedermera bad han Gyldenlöwe och de andra bordsgästerna göra på samma sätt. Om och af hvilka detta skedde, berättas olika; men mellan Gyllenstierna och Gyldenlöwe uppkom en tvist och till och med ett envig, hvilket sednare dock aflopp utan skadliga följder. Också vid ett annat tillfälle framstod Gyllenstiernas personlighet i sin egen dager, denna till och med något öfverdrifven. Man hade på hofvet tillställt en maskerad. Gyllenstierna lät dervid förkläda sig till bonde, och föreställde en dylik person så lyckligt och lustigt, att alla skrattade högljudt. Men afsides yttrade Kristian till någon bland sina förtrogna, *att mannen icke behöft göra sig besvär med någon förklädnad eller förställning; ty äfven i sitt hvardagslag var han en trogen bild, af hvad han nu sökte med konst föreställa.* I anseende till hans klumpiga seder och djerfva sätt att fara fram, plägade också hofmännen kalla honom *le cheval de carosse*, d. v. s. *vagnshästen*. Hans stolthet föranledde ytterligare en slags rangtvist, nämligen om den plats,

svenska vagnarne skulle intaga bland de andra; och han skildes slutligen från Köpenhamn uten att der efterlemna något behagligt minne. Statsvillkoren för det tillämnade höga äktenskapet hade emedlertid blifvit af honom i det närmaste uppgjorda.

ULRIKA ELEONORAS RESA TILL SVERGE.

Gyllenstiernas beskickning till Köpenhamn utfördes under Mars och April månader 1680. Kort derefter skulle Ulrika Eleonora för alltid lemna samma stad. Hon var der älskad af höga och låga, unga och gamla. Alla sökte derföre begagna hvarje tillfälle att visa den älskade prinsessan sin tillgifvenhet och att förljufva de sista dagar, hon skulle tillbringa i sitt fädernesland. Vi hinna ej uppräkna alla dessa tillställningar; men vid en bland dem, vid ett fyrverkeri, sågos hennes och Karl den elftes namn, brinnande bredvid hvarandra. Någon obetänksam skämtare påminte dervid om en vanlig spådom, nämligen, att den, hvars namn slocknar först, skall också först aflida. Om en stund började lågorna i prinsessans namn att mattas och derefter försvinna; medan deremot Karls ännu lyste med glänsande klarhet. Skämtaren, spåmannen blef dervid förlägen; men Ulrika sade: *jag önskar, att tecknet måtte blifva sannspådt, och att Gud ville bevara mig från den sorgen att öfverlefva min blifvande gemål.*

När det led till tiden för afresan, kom en dag konung Kristian sjelf och öfverraskade henne med en skänk af de ädelstenar och den förlofningsring, som hon pantsatt för att understödja de i Danmark fångna svenskarne. Kristian hade inlöst och återlemnade nu dessa dyrbarheter. Och de voro och blefvo hädanefter i dubbelt hänseende dyrbara; ty de påminte om den kärlek, prinsessan förtjent och vunnit både i Danmark och Sverge; så väl af brodern på Danmarks tron, som af de från Köpenhamn hemkomna svenska krigarne i dessas låga hyddor.

Ändtligen nalkades afskedsstunden. Under vanliga högtidligheter men ovanliga uttryck af innevånarnes kärlek och saknad lemnade prinsessan Köpenhamn den 1 Maj och Fredriksborg den 3 i samma månad. Ända hit och en mil längre följde henne Kristian den femte. Vid afskedet yttrade hon en aning om att aldrig mer få återse denne sin konungslige broder. *Men*, tillade hon, betydelsefullt: *emedan jag nu anses som en fredspant mellan Danmark och Sverge, så beder jag Gud om nåd att kunna uppfylla en så härlig bestämmelse; så att mitt uppförande må hjelpa till att borttaga all fiendskap emellan dessa båda folk och att i stället förbinda dem till evig vänskap och förtrolighet.* Kristian återvände derpå till Fredriksborg; drottningen, enkedrottningen och prinsessorna följde Ulrika Eleonora ända till Helsingör.

Den 4 Maj på morgonen skulle hon skiljas också från dem och från fäderneslandet. Den kringströmmande folkmängden gaf också nu flere bevis på varm tillgifvenhet. Vid åsynen deraf sade Ulrika Eleonora: *måtte jag också hädanefter blifva i Danmark hågkommen med samma ömhet, som mig i denna stund visas. Och då Gud i sin försyn kallat mig till ett annat rike, så beder jag honom förläna nåd och kraft till ett sådant uppförande, att jag också der må vid sista skilsmessan beledsagas af mina undersåtares kärlek och saknad.* Bönen och orden kommo från ett varmt och uppriktigt hjerta, och blefvo ock verkliggjorda i både lifvet och döden.

Nere vid stranden tog hon afsked af den omgifvande folkmängden och af nyssnämnde sina anhöriga, hvilka följde med ända tills hon steg ombord i den väntande slupen. Systern, Fredrika Amalia, gjorde till och med sällskap på färden öfver sundet. Fartyget, fördt af sjöhjelten Nils Juel, gungade fram öfver det lugna vattnet, men under dånande salvor och styckeskott från både svenska och danska sidan.

Klockan 10 f. m. den 4 Maj 1680 landsteg Ulrika Eleonora på Helsingborgs brygga. Hon emottogs af enkedrottningen, omgifven af hoffolk och prakt. Genast efter

första hälsningen på stranden, tog prinsessan Fredrika Amalia återigen afsked och vände med den danska slupen tillbaka till Helsingör. Ingen enda bland Ulrikas anhöriga fick följa henne in i det främmande landet, följa henne till den afgörande dagen, och i det vigtiga ögonblicket stå deltagande vid hennes sida. Och likväl återstode blott två dagar till förmälningen, och blott en dagsresa till bröllopsgården. Men Karl hade icke allenast icke inbjudit någon af hennes slägtingar, utan tvärtom undanbedt sig alla *talrikare* dylika besök. Han hade befallt Gyllenstierna tillkännagifva, att prinsessan borde medföra *så litet sällskap som möjligt; ty*, hette det, *Sverges tillgångar medgifva icke någon större högtidlighet* 1). Och sedermera tillade han *att, om någon af prinsessans systrar nödvändigt skulle följa med, så önskade han, att det måtte blifva hertiginnan Fredrika Amalia.* Denna furstinna var nämligen gift med Karl den elftes morbroder, hertigen af Holstein Gottorp. Men konungens önskan att häldst slippa alla slags besök hade blifvit tillräckligen bekant, och, såsom vi sett, skyndade derföre äfven Fredrika Amalia att från Helsingborgs brygga genast vända tillbaka till Danmark.

BEREDELSER TILL FÖRMÄLNINGEN.

Karl den elftes skygghet för menniskor har sällan framstått så tydlig såsom vid detta tillfälle. Vi hafva ofta omtalat, hur försagd han var i talrikare och mer bildade sällskap, serdeles bland fruntimmer; och huru han derföre sökte, så vidt möjligt, undvika alla betydligare hoffester. Med känsla af så mycket större förlägenhet och oro motsåg han derföre sin egen förmälning. Det var nämligen tydligt, att om denna anställdes i Stockholm, i rikets hufvudstad, skulle Karl icke kunna undvika att till delta-

---

1) Lund. De la Gardiana M. S. III. 40. Karls förhållningsbref för Gyllenstierna den 6 December 1679.

gande inbjuda några bland brudens slägtingar inom danska konungahuset och en mängd förnäma herrar och fruntimmer inom sitt eget rike. Stockholmsboarna skulle ock velat i tusental beskåda herrligheten; och alltsammans hade ej kunnat aflöpa utan åtminstone flera dagars, kanske veckors sällskaper och högtidligheter. Detta föreföll Karl blifva en alltför segsliten pröfning för hans tålamod, en alltför pinsam plåga för hans sällskapsskygga och förlägna lynne. För att komma ifrån alltsammans, beslöt han, att förmälningen skulle firas i Halmstad. Detta afgjordes redan i November 1679 1) och snart derefter likaledes att högtidligheten skulle räcka blott en enda dag 2). Gång på gång tillkännagaf konungen sin önskan att undvika uppseende, prakt och stort sällskap. Detta synes bland annat af det egenhändiga bref, hvarmed han inbjöd Ascheberg till bröllopet. Tillika visar samma papper, huru konungen behandlade tyska språket. Vi införa derföre skrifvelsen i dess helhet och oförändrad; dock beledsagad af en, kanske behöflig, öfversättning.

Wålgeborner Her Fält-Marskalck und General Gouverneur.	Välborne herr fältmarskalk och generalguvernör.
Dy weil ich in Gottes namen resoluiret habe min bielager szu halthen i Halmestad im anfangs des Maij Montz, alsso bithe ich dhen H. F. M. mitt dhysen meinen sreiben, das dher H. F. M. wålle auch ssur selbige seit dorthijn kommen unt meijn hoksei bei ssu wå-	Emedan jag i Guds namn har beslutat hålla mitt biläger i Halmstad i början af Maj månad, beder jag herr fältmarskalken genom denna min skrifvelse, att h. f.. ville också vid samma tid komma dit, och bevista mitt bröllop. Jag har ingen annan velat bjuda dertill; ingen af riksråden kom-

1) Brahe. Kanslirummet. Nils Brahe till Per Brahe den 26 November 1697.

2) Riks-Registrat. Konungen till Johan Gyllenstierna den 23 Februari 1680.

nen, ich habe kein andheren willen dars zu bithen lassen, des wyrtt nymant fon dher Reis-Raathen hijn kommen mer als der Reis Marskalck und Her Johan Gyllenteren also håffe ich dhen H. F. M. gar gewijs dar szu spreken, den also das wenige das ich in dissem krijge gerlerneth habe, habe ich dehn H. F. M. vor szu danken, und szo lang als ich lebe ssol ich ess wijssen mitt dort szu erkennen, hy mitt befälle ich etc.

P. S.

Ich bithe dhen H. F. M. das der H. F. M. an niman wil lassen wissen wen das beilager ssol gessen.

mer dit mer än riksmarskalken och herr Johan Gyllenstierna. Således hoppas jag då ganska säkert att få tala med h. f. m., ty också det lilla, som jag i detta kriget har lärt, har jag h. f. m. att tacka för, och så länge jag lefver, skall jag veta erkänna det. Härmed befaller jag etc.

P. S.

Jag ber h. f. m., att h. f. m. icke vill låta någon veta, när bilägret skall ske.

CAROLUS.

Strömsholm den 30 Martii Anno 1680.

Till förmälningen blefvo i sjelfva verket icke bjudna flera personer än enkedrottningen, Ascheberg och Johan Gyllenstierna, samt de två danska herrar, som skulle vid högtidligheten föreställa konung Kristians person. Karl sjelf var omgifven af så fåtalig uppvaktning, som möjligt; Bengt Oxenstierna och Örnstedt för kansliet, Hastfer, som öfverste för gardet, samt Axel Wachtmeister, Kristofer Gyllenstierna och Schönleben som adjutanter och kamrater i kriget och jagten. Icke ens riksmarskalken, den prydlige Johan Gabriel Stenbock, blef vid denna högtidlighet tillkallad. Hans göromål uppdrogos för tillfället åt Bengt Oxenstierna.

Detta sätt att taga saken föranledde emedlertid en både löjlig och ledsam förveckling med Frankrike och dess sändebud Feuquières. Konung Ludvig hade ålaggt nämnde herre att, ehuru obuden, likväl infinna sig vid förmälningen, hvarjemnte samma konung med sitt vanliga öfvermod befallt Feuquières att vid samma tillfälle truga sig till försteget framför danska sändebuden. Afsigten var att sålunda nedsätta konung Kristian, mot hvilken Ludvig var för tillfället uppbragt. Planen blef likväl i förtid röjd. Karl önskade undvika både tvisten och den fina fransmannens granskande öga. Han lät derföre Feuquières tämligen tydligt förstå, att man vid förmälningen icke ville hafva några främmande vittnen. Men förgäfves; ty Ludvig befallte sändebudet icke rätta sig efter dylika antydningar. Derföre, när hofvet i början af April begaf sig på resan från Stockholm ned till Halmstad, kom straxt Feuquières med ett stort sällskap följande efter på samma väg. Nu blef Karl mycket både förlägen och förargad. Den sednare känslan fick likväl snart öfverhand. Han skickade derföre Hoghusen att i Köping eller Arboga möta Feuquières och bedja honom vända tillbaka och säga honom, *att objuden gäst får ingen förplägning* 1). Uppdraget verkställdes, men Feuquières var envis. Hofvet i Paris hade låtit påskina, att, emedan konung Ludvig hade i sista freden återhjelpt Sverge till dess förlorade besittningar, så borde väl ock samma konung Ludvigs sändebud vara sjelfskrifven gäst vid svenska konungens förmälning. Feuquières handlade i öfverensstämmelse härmed och skyndade i hofvets spår nedåt Halmstad, fullt besluten att icke låta sig afvisas.

Måhända var detta orsaken till ett beslut, som konungen fattade vid ungefär ifrågavarande tid; nämligen att fira sin förmälning icke i Halmstad, utan på den närbelägna herregården Skottorp. Från staden skulle det näm-

---

1) Riks-registrat: Karl den elfte till Hoghusen. Strömsholm den 13 April 1680.

ligen blifva svårt att utestänga den efterhängsne franesmannen, hvilken alltid kunde derstädes skaffa sig några vän och sedermera passa tillfället och intränga sig vid förmälningen, när häldst den ock anställdes. Sådant skulle deremot blifva nästan alldeles omöjligt på det enstaka liggande Skottorp.

3. Nämnde herresäte är uppfördt på slätten norr om Hallandsås, och tillhörde då för tiden hofkansleren Franciscus Örnstedt. Enligt ritning af Tessin och med betydligt understöd af Karl den elfte hade der nyligen blifvit uppfördt ett ganska prydligt slott, en bland de vackraste byggnader inom fäderneslandet. Alldeles ovanligt praktfull var isynnerhet den så kallade kungssalen. Den var aflång men rundad, och hade en längd af 22, bredd af 17 och höjd af icke mindre än 12 alnar. Han gick nämligen genom tvänne våningar och upplystes derföre af två rader fenster. Taket var hvälft och derjemnte siradt med gipsprydnader, golfvet med rutor af sandsten. På detta slott och i denna sal beslöt man nu att fira den kungliga förmälningen.

4 Konsten var emedlertid att dervid komma ifrån Feuquières och hans efterhängsenhet. Ty denne herre hade verkligen infunnit sig i Halmstad och det med fullt beslut att infinna sig också vid förmälningen. Man ville eller vågade icke med våld visa honom tillbaka; ty man fruktade obehaget och de möjliga följderna af ett sådant uppträde. Man ville ej heller för någon del hafva honom som ögonvittne af det torftiga konungabröllopet. För att draga sig ur denna svårighet, tillgrep man följande list. Man beslöt att medelst falska uppgifter om tiden föra fransmannen bakom ljuset. Gyllenstierna och Örnstedt sade honom derföre, att konungen ämnade den 6 Maj begifva sig från Halmstad till Skottorp, dock blott för att göra sin dervarande brud det första besöket; men att han skulle återvända samma qväll till Halmstad igen; och sedermera först den 7:de med större högtidlighet återkomma till Skottorp och fira förmälningen. Feuquières trodde detta

icke mer än jemnt. Han beslöt att noga passa på, när konungen med sällskap begaf sig från Halmstad, och han ämnade att då genast följa efter och truga sig fram till deltagande i högtidligheten. Af denna orsak höll han både vagnar och ridhästar i ordning för att kunna genast bryta upp, så snart det lilla hofvet lemnade staden. Tillika utsatte han kunskapare att noga bevaka alla Karl den elftes rörelser, så att denne icke skulle kunna fara från Halmstad, utan att Feuquières blefve derom genast underrättad.

FÖRMÄLNINGSDAGEN DEN 6 MAJ 1680.

Karl den elfte och Gyllenstierna gjorde å sin sida allt för att bedraga fransmannen och hans vaksamhet. I hemlighet utsatte de förmälningen till den 6:te i stället för den 7:de Maj. Tidigt på morgonen förstnämnde dag red konungen sjelf tidigt ut ifrån Halmstad. För att icke blifva igenkänd, svepte han kappkragen tätt om ansigtet och smög sig ut genom några bakgator och tog sedermera vägen till Skottorp, till bröllopet. För att än bättre dölja denna rymning, lemnades flere bland hofvet och till och med sjelfva ceremonimästaren qvar i Halmstad.

Vändom oss nú till den kungliga bruden!

Den 4:de Maj kl. 10 f. m. landsteg hon på Helsingborgs brygga, mottagen af Hedvig Eleonora, Bengt Oxenstierna och en hop uppvaktande adel från grannskapet. Karl sjelf hade icke infunnit sig; han gjorde den dagen en lustridt till Sperlingsholm och mönstrade dessutom några i Halmstad förlaggda knektar. Den 4:de om aftonen reste enkedrottningen och den kungliga bruden till Skillinge, der de stadnade hela den följande 5:te Maj. Samma dag red Karl den elfte ut från Halmstad för att bese det straxt söderom vid Fullebro liggande slagfältet, beryktadt genom segern 1676. Den 6:te Maj tidigt om morgon afreste enkedrottningen och den kungliga bruden från

Skillinge och anlände kl. 10 f. m. till Skottorp. Men konungen, som tidigt samma morgon smugit sig från Halmstad, hade ännu icke kommit fram till bröllopsgården, utan höll på att jaga i skogsdungarna deromkring. En stund efter bruden infann sig dock äfven brudgummen, men klädd i jagtdrägt. Nu och på sådant sätt aflade han hos sin blifvande gemål det första besöket. Det varade en fjerdedels timme. Karl skyndade åter ut. Som några säga, red han bort för att mönstra några i trakten varande troppar. Men enligt en på stället gängse sägen, har nu ett ganska märkligt uppträde tilldragit sig. Karl skall hafva blifvit mycket missnöjd med Ulrika Eleonoras utseende. Han skall hafva gått ned i trädgården och der under häftigt samtal yttrat sin bestämda motvilja för både brud och bröllop. Bland annat skall han hafva frågat Gyllenstierna, *om denne icke hade kunnat skaffat honom en vackrare gemål;* hvarpå gunstlingen skall hafva svarat: *nej, och ers majestät skall snart erfara, att inom henne bor en engel.* Konungen skall dock hafva länge prutat emot och icke beslutat sig till vigseln förr, än Örnstedt allvarligen påpekat följderna af att bryta en så högtidlig och långt gången förbindelse. Karl gaf slutligen med sig; men denna underhandling fördröjde sjelfva vigseln så, att den icke blef verkställd förr än emellan 11 och 12 på natten. Berättelsen om denna hans motspänstighet är blott en sägen 1), som åtminstone ännu saknar historiska bevis. Så mycket är dock säkert, som att vigseln icke verkställdes förr än efter kl. 11 på natten; och att man icke känner någon annan, ens den aflägsnaste orsak till valet af en så ovanligt sen stund.

Ändtligen vid ofvannämnde timma gick således förmälningen i verkställighet. Brud och brudgumme voro klädda i silfvertyg, och prinsessan framleddes af de båda danska

1) Den har fortlefvat bland Örnsteds afkomlingar och blifvit oss benäget meddelad af Skottorps ägare herr ryttmästaren Möller.

sändebuden. Tronhimmeln uppbars af Axel Wachtmeister, Karl och Kristofer Gyllenstierna samt Schönleben. Vigseln förrättades af Spegel, hvilken derunder begagnade orden *prinsessa* och *kunglig höghet* ända, tills bruden fått vigselringen på fingret, från hvilket ögonblick han ändrade benämningen till drottning och majestät. Efter vigselns slut bjöds allehanda sockerverk omkring, och derpå följde qvällsvarden. Denna bröllopsmåltid intogs på följande högst besynnerliga sätt. Konungen åt ensam i sin kammare i sällskap med blott Hastfer och Karl Gyllenstierna; drottningen och enkedrottningen åto ensamma i denna sednares rum; de öfriga få gästerna bespisades i kungssalen. Vid pass kl. 1 midnattstiden var allt slut, och det kungliga paret fördes till brudkammaren.

DAGEN EFTER FÖRMÄLNINGEN.

Redan kl. 4 om morgonen den 7:de Maj var konungen klädd och ute på borggården, sysselsättande sig sedermera med vanliga nöjen och arbeten, hästar, hundar, soldater och regeringsåtgerder. Man har några konungabref, underskrifna på sjelfva förmälningsdagen och än flere på den följande.

Längre fram på förmiddagen kommo ortens adel och ämbetsmän på uppvaktning, och en stor måltid anrättades, då hela hofvet spisade tillsammans. Efter dess slut återvände danska sändebuden genast till sina qvarter i en bondegård bredvid slottet. Detta skedde för att undvika rangtvisten med Feuquières; ty man fick veta, att denne skulle inom en eller annan timme infinna sig.

Vi vända nu vår berättelse till sistnämnde herre.

Karls försök att tidigt på morgonen den 6:te Maj smyga osedd och okänd ur Halmstad, hade i ett hänseende misslyckats. Feuquières kunskapare sågo och igenkände honom; och skyndade genast att till sin herre inberätta den hemlighetsfulla ridten. Fransmannen anade

…d och möjligheten af ett tillämnadt smyg-bröllop. Men … andra sidan kunde han icke gerna föreställa sig, att …rges konung skulle verkligen vilja på sådant sätt fira … förmälning, och likasom stjäla sig till att hålla bröl…p. Feuquières tänkte, att konungens utresa kunde möj…tvis vara en af dess vanliga morgonjagter eller enligt …yllenstiernas ord blott afse ett hastigt besök på Skottorp; … s. v. Att genast resa efter kunde alltså få utseende …f ett löjligt fjesk. Han höll sig derföre tills vidare stilla och tyst. Men i afsigt att än längre dölja konungens afresa, kom klockan 11 f. m. den i staden qvarlemnade svenska ceremonimästaren till Feuquières och började bland annat omtala, huru konungen ännu låge i sin djupa morgonsömn, och huru ovanligt, huru högst ovanligt sådant vore o. s. v. Feuquières visste dock, att konungen redan tidigt på morgonen ridit bort, och att derföre allt, hvad ceremonimästaren sade, var osanning. Detta öppnade fransmannens ögon och han begrep, att man fört, och ville än ytterligare föra honom bakom ljuset. Emedlertid kunde han ännu icke säkert veta, huruvida någon vigsel skulle den dagen blifva förrättad eller ej. Han ville alldeles icke utsätta sig för det åtlöje, som en måhända ändamålslös resa till Skottorp skulle föranleda. Också var dagen så långt liden, att det tycktes osäkert, huruvida man kunde hinna fram till den tid, då förmälningen efter all uträkning borde gå för sig. Han stannade således den 6:te Maj i Halmstad; men skickade sin hofmästare till Skottorp, hvarest denne smög sig in bland betjeningen samt iakttog och sedermera berättade sin herre allt, som vid högtidligheten föreföll. Andra bröllopsdagen for Feuquières med hela sitt sällskap till Skottorp för att lyckönska konungen och för att på samma gång truga sig till företrädet framför danska sändebuden. Midt på vägen mötte han Johan Gyllenstierna. Båda vagnarna stannade. Gyllenstierna hade beslutat gifva hela den mot Feuquières riktade tillställningen utseende af ett skämt, af en putslustig öfverraskning. Vid åsynen af den narrade frans-

mannen utbrast han derföre i ett högljudt skratt, och föreslog sedermera, att Feuquières borde vända om och följa med norr ut till Halmstad, der han kunde få lyckönska konungen. Feuquières frågade: *tror ni således, att konungen nu genast kommer till Halmstad? Ja, det tror jag;* svarade Gyllenstierna. *Åh!* utropade fransmannen: *Ni tror, att jag skall träffa konungen i Halmstad! Kusk! smäll på hästarna och kör söder ut till Skottorp!* Och vagnarna ilade från hvarandra, enhvar åt sitt håll.

Vid Feuquières ankomst till bröllops-gården hade, som sagdt är, danskarna redan dragit sig undan, så att han icke fick tillfälle, att mot dem verkställa sin ofvannämnde afsigt. Han begärde nu företräde hos konungen och fick det i Karls enskilda rum. Feuquières framställde då sin lyckönskan till förmälningen. Deri förekommo bland annat följande ord: *konungen, min herre, känner mycken tillfredsställelse deröfver, att han genom sina vapen har åt eders majestät återgifvit så många fästen och landskap. Denna hans tillfredsställelse blifver fullständig genom den lyckliga förbindelse eders majestät nu knutit. Derigenom går i fullbordan den sköna tanke, konungen, min herre, hyst och åsyftat, nämligen Europas fred och eders majestäts lycka och välfärd* o. s. v. 1). Bengt Oxenstierna hade nog takt att helt enkelt och med allmänna talesätt besvara hälsningen, utan att låtsa märka dess stickord. Sedermera och under samtalet yttrade Karl, att han valt sin brud enligt konung Ludvigs råd, och att han gjort ett enkelt bröllop, både enligt bruket i Frankrike och för att genom exemplet lära sina undersåtare att undvika öfverflödiga omkostnader o. s. v. Aftonen samma dag återvände Feuquières till Halmstad. Under samtalet, så väl med konungen som med de svenska her-

---

1) Enligt Feuquières tryckta berättelse. — Enligt rådsprotokollet den 23 Juni 1680 hafva orden fallit än bittrare och innehållit förebråelser för den uteblifna bröllopsbjudningen o. s. v.

värne, visade han ett orubbeligt lugn och icke mindsta tecken till hvarken bifall eller missnöje öfver det, som förefallit. I sjelfva verket hade ingendera konungen, hvarken Karl eller Ludvig, orsak att berömma sig af dessa uppträden. Sådant tyckas de ock sjelfva hafva insett. Karl höll stillatigande tillgodo sidohuggen i Feuquières tal; och Ludvig likaså det spratt man spelat hans sändebud och den vanvördnad man på samma gång visat honom sjelf 1).

DROTTNING ULRIKA ELEONORA VID HENNES UPPTRÄDANDE PÅ SVENSKA TRONEN.

Tredje bröllopsdagen anlände Karl den elfte till Halmstad redan kl. 9 om morgonen; så tidigt hade han lemnat Skottorp och sin brud. Snart kom det öfriga hofvet efter och tillbragte i nämnde stad tvänne dagar under åtskilliga nöjen och förströelser. Den 11:te Maj for hufvudmannen för danska beskickningen tillbaka till Köpenhamn, väl begåfvad och under yttre sken af höflighet och tillfredsställelse. Inom sig var han dock mycket missnöjd med det sätt, hvarpå bröllopet blifvit firadt, och isynnerhet med den bristande uppmärksamhet, Karl visade sin

---

1) Berättelsen om Karl den elftes förmälning är grundad på Råds-Prot. 1680; — Riksregistrat s. å.; — danska sändebudens berättelser till hofvet i Köpenhamn, befintliga i dervarande geheime-arkiv; — Feuquières till Ludvig den fjortonde skrifna missiver, tryckta i Paris 1846; och på enskilda meddelanden af Skottorps n. v. ägare herr ryttmästaren Möller. I trakten kring Skottorp går ett sedermera i tryck upprepadt rykte, att Karl på närmsta gästgifvare-gårdar förbjudit gifva Feuquières hästar och såmedelst hindrat denne från att komma till förmälningen. Feuquières egna bref nämna likväl icke ett ord om något sådant hinder, utan omtala flere gånger, att han medförde och begagnade egna hästar, isynnerhet för resan mellan Halmstad och Skottorp.

unga drottning. Dansken hade också medfört en hop större och mindre dyrbarheter för att dermed begåfva den talrika svenska hofbetjening, man väntade att få se vid ett så högtidligt tillfälle. Men emot förmodan fanns på Skottorp blott ett ringa antal deraf, så att de flesta skänkerna blefvo icke bortgifna, utan återförda till Köpenhamn.

Den 12:te Maj skildes hofvet åt. Konungen for till de vestra landskapen för att der bese fästningar och mönstra soldater. Drottningarna reste öfver Jönköping; men så långsamt gick färden med vagnar den tiden, att hofvet kunde först den 29:de hinna till Örebro, der konungen skulle möta. Här fingo likväl drottningarna vänta tvänne dagar, under hvilken tid Karl uppehöll sig på Kungsör; troligen för att ordna slottet till det nya hofvets mottagande. Ändtligen den 31:sta kom han till Örebro och förde drottningarna derifrån till oftanämnde Kungsör.

Ulrika Eleonoras kröning och högtidliga intåg i Stockholm blefvo länge uppskjutna. Emedlertid vistades hon på Kungsör, Strömsholm eller något af lustslotten utanför hufvudstaden. Redan under denna tid förvärfvade hon mycken tillgifvenhet för den mildhet och det förstånd, som hvarje hennes ord och gerning ådagalade; äfven för hennes tålamod. Ty man märkte henne aldrig med ett enda ord, icke ens med en suck röja något missnöje öfver Karls vårdslösa och kalla bemötande, eller öfver enkedrottningens redan nu framstickande afund och nedsättningsförsök. Dessutom ådagalade den unga drottningen icke blott tålamod, utan ock ett verkligt mod, när sådant någon gång kom i fråga. Den 29:de Juli seglade hon med en del af hofvet från Kungsör till Strömsholm. Bäst slupen ilade med full fart öfver vågorna, stötte den emot en blindklippa, och det så häftigt, att farkosten började taga vatten och sjunka. Några bland hoffruntimren bleknade och dånade; men drottningen bibehöll sansning och lugn. Snart kommo ock de andra båtarna och räddade hela det skeppsbrutna sällskapet.

Hvad som väckte en serdeles fördelaktig uppmärksamhet, var, att Ulrika Eleonora alltid ådagalade mycken oegennytta och sparsamhet, då det gällde statens medel. Karl hade för henne uppgjort en serskild och ganska vacker hofstat. Men i början mente hon sig alldeles icke behöfva någon annan än den, hon hade gemensamt med konungen sin herre; och hon ville knappt höra talas om en för hennes person serskildt beräknad hofhållning. När det ändteligen blef afgjordt, att hon skulle hafva en sådan, och när förslaget dertill henne förelades, då gjorde hon deri med egen hand flere nedsättande förändringar. Man hade t. ex. ämnat henne 5 anspann hästar; men hon förklarade sig icke behöfva mer än tre. På samma sätt behandlade hon ock flere andra punkter, alltid tillkännagifvande sin önskan att så vidt möjligt lätta statens bördor. Danska sändebudet i Stockholm, Jens Juel 1), hade sig uppdraget att i alla dessa punkter hjelpa till att bevaka hennes fördelar; men han blef deri gång på gång motarbetad af henne sjelf. I sina bref till hofvet i Köpenhamn knotade han smått öfver detta egna förhållande; och berättade, att, om det någon gång lyckades honom att åt drottningen utverka någon fördel, så blef den sedermera af henne sjelf snart nog efterskänkt, hvarigenom alla Juels bemödanden gjordes fruktlösa. Med all sin beundran för hennes sjelfuppoffring, tyckte likväl statsmannen, att denna dygd gick stundom allt för långt. Ett uppträde dem emellan var ganska betecknande. Det gällde, huruvida förvaltningen af drottningens lifgeding och öfriga inkomster skulle bero af henne sjelf eller icke. Juel önskade och hade utverkat det förra; men då förklarade Ulrika, att hon med allt förtroende öfverlemnade sig och sin egendom åt konungen och de af honom valda ämbetsmännen. Juel blef missnöjd, och framhöll för drottningen den större frihet och sjelfständighet, som en egen förvaltning medförde. Ulrika började tveka och till hälften ångra

1) Jemnte och efter honom bestreds sysslan af Scheel.

sitt gjorda medgifvande; men efter några veckor förnyade hon detsamma omigen. Juel tyckes äfven hafva förnyat sina anmärkningar; men fick derpå slutligen följande svar: *Då jag icke vill någonting annat än hvad, som är rätt och billigt, så kunna ju konungen och hans ämbetsmän icke motsätta sig mina önskningar, utan att nedsätta sitt eget anseende. För öfrigt hoppas jag, att denna min eftergifvenhet skall till fördel för Danmark lätta de andra underhandlingarna.* Saken var afgjord, och någon ändring kom ej mer ifråga.

Genom ett sådant uppförande hade Ulrika Eleonora redan förut och i hög grad vunnit svenskarnes hjertan, när efter ett högtidligt intåg i Stockholm svenska kronan, den 25 November, sattes på hennes hufvud. Det skedde med ungefär samma prakt och samma högtidligheter, som vid dylika tillfällen voro vanliga.

Drottningens utseende vid denna tid beskrifves på följande sätt. Lockarna voro kastanjebruna; pannan hög, ögonen mörkgrå, dock med en genomträngande, fast mild låga. Hakan var serdeles täck och öfver munnen låg ett drag af oskyldig glädje. För öfrigt var ansigtet rundt, hyn skär och hvit, hals och armar serdeles välbildade; liksom i allmänhet hela hennes växt; hållning och åtbörder derjemnte så värdiga, att de hos en hvar ingåfvo aktning och vördnad, på samma gång som kärlek och tillgifvenhet vunnos genom den enkla och otvungna välvilligheten i hela hennes väsende. Prål, tillgjordhet och förkonstling hatade hon både i tal, drägt och seder; dock, när tillfället så fordrade, uppträdde hon i allo såsom det egnade en drottning.

Sådan var Ulrika Eleonora, när hon uppsteg på Sverges tron. Vi skola nu ytterligare värma våra hjertan vid betraktandet af de egenskaper, hon der ådagalade.

ULRIKA ELEONORAS GUDSFRUKTAN.

Denna känsla var hos Ulrika Eleonora serdeles liflig och verksam. Så snart hälsan tillät, bevistade hon den offentliga gudstjensten i Storkyrkan; och för att kunna göra det så ofta och så osedd som möjligt, inrättades en serskildt täckt gång från slottet till nämnde tempel, mellan hvilka afståndet då för tiden var mycket mindre än nu. Vid svagare hälsa besökte hon slottskyrkan eller lät predikan hållas i rummet utanför sitt eget. Under skriftermål och nattvardsgång såg man henne mycket upprörd och vid sistnämnde tillfälle med flit sökande den ringaste platsen. Hon hade förbehållit sig rättighet att sjelf utse sina predikanter, och hon begagnade denna frihet med den samvetsgrannaste pröfning. Kyrkoherden i Magdeburg, den bekanta Scriver, var vid ifrågavarande tid mycket ryktbar och värderad för den uppbyggelse, han både genom predikningar och lefverne gaf sina åhörare. Ulrika Eleonora, som lärt känna mannens rykte och skrifter, önskade honom till sin hofpredikant, och yttrade i kallelsebrefvet, *att den kära Scriver skulle, hvarken af ålderdom eller något annat, låta sig hindras från resan till Sverge. Drottningen lofvade sörja för hans beqvämlighet, äfven om han skulle föras nedbäddad i en hängbår. Hon önskade lifligt att i honom få en uppsyningsman, som varnade för det onda, och uppmuntrade till det goda; och som frimodigt lärde, icke huru vi vilja, utan huru vi böra lefva.* Scriver undanbad sig och skyllde på den oförmåga, som åtföljde hans ålderdom och hans gråa hår. Drottningen svarade: *just en sådan ålderdom och sådana gråa hår förtjena än mer vår aktning och ingifva oss än högre förtroende.* Hon var envis, men förgäfves. Den nu snart 60-åriga mannen stannade i sitt fädernesland.

Ryktbarast bland hennes hofpredikanter blef den redan förut omtalade Johannes Carlberg, han, som sökte predika uppror i Karl den elftes hjerta 1); han den kla-

1) Se II. 398.

raste bland de stjernor, som vid denna tid från det förut nästan okända Wermland uppgingo öfver fäderneslandet. Om hans antagande vid drottningens hof berättas följande. Hon hade hört talas om det brinnande nit och den ovanliga skicklighet, han ådagalaggt som domprost i Göteborg. Han fick derföre befallning att komma till Stockholm och predika för hofvet. Detta skedde, och med så mycket bifall, att Ulrika Eleonora genast kallade honom till öfverhofpredikant. Johannes Carlberg undanbad sig, tilläggande: *En Johannes passar icke rätt väl att predika i konungsliga hof.* Ulrika förstod anspelningen på Johannes döparens namn och missöde; men svarade genast: *jo i detta hof passar Johannes rätt väl att predika; ty här finnes ingen, hvarken Herodes eller Herodias.* Vid sådana ord kunde Carlberg icke längre neka. Han mottog tjensten och förrättade den så, att han vann mer och mer förtroende och högaktning hos drottningen, konungen och hos hela hofvet. Carlberg var också en bland dem, genom hvilkens hand drottningen åt de behöfvande utdelade sina rika, men i tysthet gifna välgerningar.

ULRIKA ELEONORAS VÄLGÖRENHET.

Men återvändom till den fromma drottningen! Hennes gudsfruktan var icke låtsad, icke ett tomt skrymteri. Den uppenbarade sig i hela hennes lif, i hennes sanningskärlek, fridsamhet, tålamod, renhet, oegennytta, och isynnerhet i hennes välgörenhet. Sjelf lidande och mindre lycklig, kände hon ett djupt och innerligt medlidande för andra olyckliga, och aldrig voro hennes öra eller hand slutna för deras böner eller för deras behof. Vi hafva nämnt, att hennes årliga anslag steg till en betydlig summa 1);

1) Enligt danska ministerns, till 608,000 riksdaler; d. v. s. 132,000 riksdal. r:gs nuvarande mynt. Summan är troligen alltför stor. Måhända menas på första stället daler silfvermynt.

och man påstår, att nära $^7/_8$ deraf användes till understöd och gåfvor åt nödlidande. Öfverhofpredikanten Carlberg och öfverhofmästarinnan Maria Elisabet Lillie född Stenbock voro de, som vanligen undersökte de bedjandes behof och utdelade gåfvorna. Vid tillfällen af större och allmännare nöd, voro dessa serdeles ymniga. Så t. ex. skänkte hon 1686 åt de brandskadade i Stockholm 6,000 R:dr. — En mängd personer, som för sin reformerta bekännelse måst fly från Frankrike, fingo af henne betydligt understöd. — År 1687 uppköpte hon en mängd säd och skickade den till Finnland, hvilken landsort lidit af missväxt; likaså 1688 till Estland, och 1691 till Dalarna. Åt fattiga sjuka bestod hon läkemedel, och för mången månad steg denna hennes apoteksräkning till 150 R:dr R:gs, nu varande mynt. Hennes välgörenhet bestod ej heller i blott för ögonblicket lemnade understöd. Den stiftade också inrättningar, som till kommande tider utsträckte de välsignelserika följderna af hennes barmhertighet. Vid Karlberg uppfördes ett barnhus och på Kungsholmen ett fattighus, som ännu bära hennes namn. En annan hennes stiftelse är det så kallade drottninghuset, hvarest en mängd nödlidande qvinnor kunna för sina ålderdoms dagar bekomma understöd eller åtminstone tak öfver hufvudet.

Denna drottningens deltagande ömhet uppenbarade sig i synnerhet mot dem, som blifvit utarmade genom reduktionen. När deras fruntimmer, tvungna af nöden, måste sälja sina dyrbarheter, hände ofta, att Ulrika Eleonora i hemlighet först uppköpte de kostbara nipperna, och sedermera skickade dem tillbaka till förra ägarinnan. — General-löjtnant Mortaigne mistade det gods, hvaraf han skulle hafva sitt underhåll på gamla dagar. Bestörtningen deröfver ådrog honom ett anfall af slag. I sin nöd och fattigdom begärde han sedermera hjelp af konungen, och fick 300 R:dr; drottningen skickade honom 1,000. — En ung hofjunkare Banér, hvars slägt blifvit utblottad genom reduktionen, erhöll af henne penningar till en utrikes resa;

likaså den sedermera ryktbare Magnus Stenbock. — Den store fältmarskalken Lennart Torstensons enda son dog 1686 nära nog utfattig, dock efterlemnande enka och elfva barn. En bland döttrarna upptogs af Hedvig Eleonora, den andra af Ulrika Eleonora, hvilken dessutom skänkte 1,000 R:dr åt enkan.

Mot ingen visade dock drottningen ett innerligare deltagande än mot Magnus Gabriel de la Gardie och dess gemål, furstinnan Maria Eufrosina, konungens faster. Detta par led genom reduktionen utomordentligt mycket och nödgades bland annat sälja sitt vackra Karlberg. Ulrika Eleonora hade alltid prisat ställets läge och trefnad, och förut velat detsamma inköpa. Derföre, och då det nu kom i konungens hand, erböd han det som ett för drottningen passande sommarnöje. Hon hade dock flere gånger vägrat mottaga sådana gods, som genom reduktionen tillfallit kronan; och äfven nu gjorde hon i början på samma sätt. Men emedan stället var väl och nära beläget och hade för henne ett serdeles behag, mottog hon slutligen anbudet. Hon sökte dock att genom serskilda välgerningar likasom försona åtkomsten af denna sin nya egendom; försona sitt fel att hafva på sätt och vis gifvit efter för denna lust till sin nästas hus. Hon inrättade der väfverier och barnhus för de fattiga i trakten, och skickade till superintendenten Gezelius i Narva en stor summa penningar att utdelas bland de hungerslidande i Ingermanland. Äldra mindst glömde hon de förra olycklige egrarna. År 1684 ville Maria Eufrosina sälja ett perlband, värderadt till 4,000 R:dr. Ulrika Eleonora ämnade först köpa det och hade för sådan afsigt redan framtagit penningar. Då rann henne i tankarna, huru litet hon behöfde en sådan prydnad, och huru många olyckliga kunde blifva hjelpta genom den ifrågavarande summan. Hon afstod alltså från tanken på att köpa perlbandet, och skickade i stället de framtagna penningarna att utdelas bland nödens barn. Men knappt var detta gjordt, förr än hon påminde sig, huru också Maria Eufrosina skulle komma i nöd och för-

lighet, då nu denna furstinna icke fick enligt behof och beräkning sälja sitt perlband. Hon tog derföre åter igen fram nya 4000 R:dr och köpte för dem det ifrågavarande smycket, hvilket hon dock genast derefter, men i tysthet, skänkte åt den yngsta bland furstinnans döttrar, såsom en för dennas ålder mer passande prydnad. Året derpå eller 1685 gjorde hon alldeles på samma sätt med en dyrbar taffelbetäckning, som hon köpte af samma furstinna och sedermera förärade åt dennas sonhustru. När slutligen gamla De la Gardie dog och sterbhuset måste gifva upp staten, skänkte drottningen 2000 R:dr åt den efterlefvande enkan.

Genom sitt lynne och sin sjuklighet blef Ulrika Eleonora snart stängd från de nöjen och tidsfördrif, som vid Karl den elftes hof föreföllo. Hon sökte och fann derföre mer och mer sin glädje i utöfvandet af barmhertighetsgerningar. Sådane blefvo för henne en vana, ett verkligt behof. Till slutet hade hon deruti nästan hela sitt lif, sin varelse; liknande källan, som blott är till genom att oupphörligt utgjuta sina välgörande flöden. Hennes barmhertighet var så allmänt känd, att den blef anropad af behöfvande från alla rikets delar. Den sista till henne riktade böneskrift, som vi funnit, är från en gammal soldat och lyder sålunda: *Eders majestät, vår älskeliga moder, af Gudi gifven åt oss, fattiga svenska blod. Jag är också en bland edra ringa och fattiga barn och har varit soldat vid Helsinge regemente och majorens kompani allt ifrån 1662. Nu har jag hvarken hus eller hem utan måste med hustru och barn på min ålderdom vandra från den ena orten till den andra. Min bön och mitt enda hopp är, att ers majestät hjelper oss sina barn. Gud varder ock eders majestät förhjelpande till hälsan igen. Gud bevara eder ingång och utgång i detta lifvet, och efter detta lifvet en evig salighet. Amen!* Den 21 Juli fick soldaten genom öfverhofmästarinnan Stenbock sin nådegåfva. Den 26 Juli gick välgörarinnan bort att njuta

den belöning, hvilken den enfaldige krigaren och många tusende andra nödlidande öfver henne nedkallat.

ULRIKA ELEONORAS ENSKILDA LEFNADSVANOR.

Ulrika Eleonora kände och talade flere främmande språk. Hon älskade läsning och fria konster, isynnerhet målningen, hvilken hon sjelf öfvade både i olja och vattenfärg. Flere gånger besökte hon Uppsala och tycktes finna behag i de lärda nöjen, som der föreföllo.

Den gamla fiendskapen mellan svenskar och danskar hade blifvit ånyo och i hög grad uppretad genom sista årens blodiga och på lif och död gående krig. Att nu omedelbart efter en så förbittrad kamp kunna med någon framgång uppträda som drottning i Sverge, detta var för en dansk prinsessa icke någon lätt uppgift. Men Ulrika Eleonora löste den både väl och snart. Vi hafva omtalat, huru hon redan under första månaderna genom klokhet, mildhet och nedsatta anspråk tillvann sig allas hjertan. Hon bibehöll dem ock; och det med samma medel. Inom kort hemskickade hon nästan hela sin danska betjening och antog svenskar i deras ställe; och förklarade snart, att hofvet i Köpenhamn icke behöfde ytterligare bevaka hennes fördelar; ty hon öfverlemnade sig med fullt förtroende åt konungen sin gemål. Dessa och dylika tänkesätt kunde ej annat än tillvinna henne mycken kärlek hos både höga och låga. Dock hade äfven hon sina fiender. De voro visserligen få; men tyvärr i besittning af konungens öra. Partiets kärna utgjordes nämligen af gamla enkedrottningen och dennas holsteinska hat emot Danmark och personliga afund mot Ulrika Eleonora. Vi skola längre fram utförligare omtala tvisten. Nämnde omständigheter störde emellertid den unga drottningens frid och förbittrade hennes vistelse vid svenska hofvet. Man misstydde hennes välmenta bemödanden att upprätthålla fred mellan Danmark, Holstein och Sverge. Äfven

och hennes bror blefvo föremål för misstankar; likaså hvarje samtal med danska sändebudet; så att hon stundom måste smyga sig till lägenhet att med denne herre vexla några få ord. Och ändå bestodo dessa ord nästan aldrig i någonting annat än i försäkringar om sitt bemödande att bibehålla freden och i hjertliga helsningar till mor, till syskon, och till Köpenhamn; hvarvid dock stundom tårarna stego henne i ögonen. År 1688 skulle hon besöka sina anhöriga, men hindrades af en sjukdom och återvann sedermera aldrig så mycken hälsa, att hon kunde våga den långa färden. Ty redan att begifva sig till Uppsala eller Kungsör var för henne en betänklig sak. För det mesta stannade hon derföre i Stockholm eller på något af de närmsta lustslotten, och sista åren allrahäldst på Karlberg. Endast sällan ägde hon nog styrka att kunna gifva offentliga företräden och middagar eller deltaga i högtidligare uppträden och förlustelser. Vanligtvis satt hon stilla i sina rum, gömd men icke glömd; osedd men dock ett mål för allas högaktning och välsignelse. *In umbra sine umbra* 1) stod med skäl skrifvet på en bland prydnaderna vid hennes begrafning.

Under detta tysta och indragna lefnadssätt sysselsatte hon sig med barmhertighetsverk; och allra häldst med de kungliga barnens uppfostran och med små för deras skull anställda nöjen och högtidligheter. Hennes förtroende innehades af öfverhofpredikanten Carlberg, öfverhofmästarinnan Stenbock och en fru Clodt; men isynnerhet af Anna Sofia Marschalck, en syster till danska grefvinnan Schack. På Ulrika Eleonoras enträgna bön kom detta fruntimmer 1681 till Sverge och stannade der sedermera och nästan oafbrutet; varande, som det synes, den, för hvilken drottningen hyste varmaste vänskapen och fullaste förtroendet. Efter Ulrika Eleonoras död begaf hon sig till Tyskland, der hon blef evangelisk abbedissa i Hannover. Sedermera

1) I skugga, men utan skugga.

flyttade hon till Pfaltz och antog katolska läran och dog slutligen i Paris.

DROTTNINGEN OCH DE KUNGLIGA BARNEN.

Ulrika Eleonora tog sjelf noggrann vård om sina barns uppfostran. Hon hade dem, så mycket möjligt, i sitt eget sällskap och sökte derunder att i deras hjertan ingjuta sin lefvande gudsfruktan, sitt milda hjertelag, sin välgörande barmhertighet. För sistnämnde ändamål begynte hon redan tidigt att genom deras hand utdela sina välgerningar. Med sorglig erfarenhet af fadrens otyglade sinnelag, lärde hon barnen att öfva ett konungsligt välde också öfver sina egna lynnen. För att lifva dem genom exemplet af farfadrens flit och väl använda ungdomstid, lät hon åt hvar och en bland dem gifva en afskrift af Karl den tiondes dagbok under dess resor. Då lärare skulle väljas åt Karl den tolfte, begaf hon sig till Uppsala, stannade der en längre tid och lät flere bland de lärda herrarna lemna prinsen undervisning i ett och annat. Efter att sålunda hafva pröfvat deras förmåga, valdes den stora latinaren Anders Norcopensis, sedermera adlad med namnet Nordenhielm.

Denna hennes ömhet för barnen medförde icke blott omsorger, utan ock sorger. Fyra prinsar dogo i sina spädaste år. En sådan förlust kunde dock en Ulrika Eleonora bära. Hennes känsla dervid uttalades af Erenstrahl. Han målade en tafla, som föreställde drottningen, sittande med kinden lutad i sin hand, men blicken riktad uppåt och fästad vid de fyra små mot höjden sväfvande barnen. Derunder lästes orden: »*Ske Guds vilje!*». — Andra sorger kommo, som voro tyngre. Till guvernör för kronprinsen tog man den lärde, qvicke, men också opålitlige, Erik Lindskiöld; och detta ehuru drottningen bestämdt förklarat sig emot ett sådant val. Än obehagligare uppträden förorsakades genom konungens häftiga och våldsamma lynne.

de här ett dylikt, som på sin tid väckte mycket uppseende.

Man firade år 1688 konungens födelsedag. Det skedde hos enkedrottningen och i närvaro af flere furstliga personer och hofvets och rikets högsta ämbetsmän. Ulrika Eleonora blef, som vanligt, af sjukdom qvarhållen på sina rum. Hon ville dock bereda konungen en angenäm öfverraskning och barnen ett litet nöje. På aftonen klädde hon ut desse sednare att föreställa de fyra årstiderna; prins Karl skulle vara vintern, prinsessan Hedvig sommarn, och två andra jemnåriga barn våren och hösten. Sedermera skickade hon dem allesammans att lyckönska konungen. De anfördes dervid af Märta Sparre, enka efter riksskattmästaren Sten Bielke, samt nu mera genom reduktionerna fattig vorden och derföre tjenstgörande vid hofvet. Barnen kommo in och framstammade sin lilla lyckönskan. Konungen, som vid dylika tillställningar aldrig hade någon rätt trefnad, antog genast en trumpen uppsyn. Han svarade dem icke ett ord, visade dem icke ringaste uppmärksamhet, utan gick ifrån dem och ställde sig att tala vid några bland herrarna. Barnen kommo efter, hvarvid prinsen behöll qvar på hufvudet den lilla mössa, hvarmed han var utstyrd, och som skulle höra till vinterns drägt. När han nu om igen visade sig i samma utstyrsel inför konungen, blef denne stött öfver mössans qvarsittande, liksom hade sådant skett af bristande vördnad. Häftigt vände han sig till prinsen och frågade: *vill du taga af dig mössan, du?* Prinsen lydde genast och drog sig tillbaka. Sedermera blefvo de kungliga barnen betraktade af det öfriga sällskapet, hvarefter slutligen aftonbönen förrättades. Nu skulle enligt Ulrika Eleonoras föreskrift Märta Sparre återvända med de kungliga barnen för att äta qvällsvard hos drottningen. Prinsen och prinsessan sprungo då till konungen för att taga *godnatt!* hvarvid den sexårige prinsen återigen glömde att blotta hufvudet. Konungen, häröfver mycket uppbragt, afryckte nu

sjelf den olyckbringande mössan, slog henne först i prinsens hufvud och derefter i golfvet, hvarjemnte han befallde prinsessan Hedvig att stanna qvar till aftonmåltiden. I och med detsamma kom till Märta Sparre kammarherren Otto Mörner och framförde Ulrika Eleonoras befallning att genast skynda tillbaka med de kungliga barnen; ty maten stode redan på bordet och väntade. Buden och befallningarna korsade hvarandra och förorsakade missförstånd. Märta Sparre, förmodligen okunnig om, att konungen befallt prinsessan stanna qvar, ville nu leda de kungliga barnen tillbaka till drottningen. Hon framsteg alltså för konungen och neg för att taga afsked. Men då utbrast Karl med vredgad uppsyn: *Grefvinnan behagar låta bli att utdela några befallningar åt mina barn.* Märta Sparre drog sig baklänges och sade under en djup nigning: *Gud allsmägtig bevare mig från något sådant!* Men konungen, mer och mer uppretande sig sjelf, följde efter med än vildare vrede och ord: »*så packa eder härifrån*, utbrast han, *eller ock skall jag kasta eder alla trapporna utföre!*» Märta Sparre hastade undan till drottningen; men Karl angrep i lika sinnesstämning kammarherren Mörner, drog mot honom två gånger på värjan och körde honom slutligen på dörren; — allt detta i hofvets närvaro; och — några minuter efter slutad aftonbön.

Alla, som sågo eller hörde detta uppträde, blefvo högeligen bestörta och nedslagna. Märta Sparre ville af harm och räddhåga begifva sig till främmande land och tog verkligen ut pass för en sådan resa. Mest af alla sörjde dock drottningen både öfver den fläck, som blifvit fästad på Karls eget rykte, och öfver den skymf, som blifvit tillfogad henne sjelf och hennes hof; likaså öfver den olycka, i hvilken Märta Sparre för hennes skull råkat. Hon skref till sistnämnde grefvinna ett bref, fullt af det varmaste deltagande och tillika med löfte att aldrig i lifvet lemna henne hjelplös. Karl sjelf ville deremot icke erkänna eller godtgöra sitt förhastande, åtminstone

icke på länge 1). Sakens utgång är oss likväl obekant 2).

DROTTNINGEN OCH ENKEDROTTNINGEN.

Här nämna vi Ulrika Eleonora först, och gifva henne, såsom hon ock i allo förtjente, den främsta platsen; ehuru i verkligheten Hedvig Eleonora tillvällade sig densamma, såsom vi snart skola se.

De omständigheter, som förbittrade Ulrika Eleonoras lif, voro flere; men i de fleste bland dem visar sig Hedvig Eleonora som förnämsta orsaken och ledande personen. Spänningen dem emellan började genast och allraförst med en rangtvist; detta ämne, som då för tiden upptog allas sinnen. Allt sedan 1654, det vill säga i mer än ett fjerdedels århundrade hade Hedvig Eleonora varit utan gensägelse förnämsta fruntimret i hela Sverge. Nu borde hon, såsom blott enkedrottning, nedstiga från denna plats och ställa sig under den yngre prinsessa, hvilken, som regerande drottning, skulle uppstiga på tronen. Denna sednare var också en medlem af danska konungahuset, hvilket gjorde den så kallade förödmjukelsen än mera påkostande för den af holsteinsk ätt varande enkedrottningen. Snart började man ock vid Hedvig Eleonoras hof sätta i fråga, huruvida icke enkedrottningen borde taga högra handen och högsta platsen framför drottningen. Någon anledning härtill hämtade man från Danmark och till och med från Ulrika Eleonoras egen mor, enkedrottning Sofia

---

1) Berättelsen om detta uppträde är enligt Märta Sparres eget bref till Nils Bielke af Stockholm den 5 Dec. 1688 befintligt i Bielkiska arkivet på Tureholm. Danska ministerns något olika berättelse läses i Fryxells handlingar 2. 405.

2) Otto Mörner har dock blifvit återtagen till nåder, ty år 1693 tjenstgjorde han vid drottningens begrafning. Se Loenb. Handl. 3. 141, 142 m. fl.

Digitized by Google

Amalia. Detta fruntimmer, hvars stolthet vi känna, sades nämligen hafva i Köpenhamn sökt tillvälla sig främsta steget framför sonhustrun, den milda drottning Charlotta Amalia 2). Svenska hofvet kunde likväl icke besluta sig att härom någonting i förväg afgöra; utan lemnade sådant åt drottningarna sjelfva och åt tillfälligheten af första mötet. Detta skedde vid Ulrika Eleonoras landstigning i Helsingborg. Karl sjelf hade, som vi veta, icke rest sin brud till mötes. Hedvig Eleonora fanns deremot på stället; men hon ville i början icke fara ned till stranden för att der möta den kommande drottningen, utan ämnade stanna uppe i ett af stadens hus och låta Ulrika Eleonora der infinna sig och aflägga det första besöket. Slutligen gaf dock den gamla med sig. Hon for ned till bryggan och mötte der Ulrika Eleonora under vanliga höflighetsbetygelser. Från landstigningsstället skulle de sedermera åka in i staden. Enkedrottningen steg då först upp i vagnen och satte sig, men på venstra sidan, lemnande den högra åt Ulrika Eleonora. Denna, ännu blott en ogift prinsessa, och dertill med stark känsla af ödmjukhet, ville icke taga plats till höger om sin svärmor, den äldre enkedrottningen. För prinsessans långt drifna blygsamhet var det icke ens nog att afstå högra sidan, utan hon satte sig till och med baklänges i vagnen, låtande sålunda enkedrottningen ensam intaga och behålla båda de förnämsta platserna. Och Hedvig Eleonora lät sig detta väl behaga, hvarefter båda furstinnorna höllo på sådant sätt sitt intåg i staden 3). Det företräde, som Ulrika Eleonoras undfallenhet sålunda en gång medgifvit, bibehöll Hedvig Eleonora allt sedermera utan att, oss veterligen, göra något ytterligare förslag om eftergift; och när de i Helsingborg

1) Se II delen, sid. 44.

2) Lund De la Gardiana M. S. III. 40. Karls instruktion för Johan Gyllenstierna den 6 Dec. 1679.

3) Geheime Arkiv i Köpenhamn. Danska sändebudens berättelse den 11 Maj 1680.

Första gången skulle sätta sig till bords, intog Hedvig Eleonora sjelf och genast den högra sidan, likasom ingenting annat kunnat komma ifråga. Så fortgick det också efter förmälningen, dock utan att vara bestämdt af någon vederbörlig rangordning. Oaktadt all sin ödmjukhet, tycktes dock Ulrika Eleonora hafva sedermera ångrat medgifvandet; *dock detta*, som hon sade, *icke så mycket för hennes egen person, som icke mer för hennes hoffolk*, hvilket måste på samma sätt stå tillbaka för enkedrottningens. Karl uppgjorde slutligen en slags rangordning dem emellan. Hedvig Eleonora fick i allo företrädet. Till och med vid kyrkobönerna inträngde sig hennes namn näst efter konungens och framför drottningens, skiljande också der de båda makarna från hvarandra. Vid alla högtidligheter tog hon försteget, och främmande sändebud fingo icke uppvakta drottningen förr, än de varit hos enkedrottningen. Det gick slutligen så långt, att, om denna sednare icke fanns i staden, måste sändebuden uppskjuta sitt helsningsbesök hos Ulrika Eleonora, tills svärmodren återvändt från sina resor och mottagit deras första uppvaktning. En eller annan gång gjorde Ulrika Eleonoras stolthet några små upprorsförsök; men de blefvo lätt och snart kufvade af Karls och Hedvig Eleonoras förenade magt och stränghet. Hon måste formligt erkänna, att Hedvig Eleonora, såsom äldre drottning, och såsom den der i egenskap af regentinna förestått rikets styrelse, borde åtnjuta alla ofvannämnda företräden. Sådana medgifvanden blefvo i sjelfva verket mindre påkostande för Ulrika Eleonora, dels emedan hon var af naturen mycket ödmjuk till sinnes; dels emedan dessa rangordningar sällan kommo vid högtidligare tillfällen i fråga. Drottningen blef nämligen från deltagandet i de få större hoffesterna vanligtvis hindrad af sin sjuklighet. Denna, jemnte det eftergifvande sinnelaget gjorde henne dessutom obenägen för allt ytterligare tvistande härom. *Visserligen*, skref hon, *visserligen tycker jag om, att man bevisar mig aktning; men hvila och lugn äro mig än kärare.*

Detta efterlängtade lugn fick likväl sällan vara så ostördt, som drottningen önskade. Hedvig Eleonora, hvilken ofta icke visste, huru hon skulle fördrifva tiden, öfverhopade Ulrika Eleonora med besök och bjudningar, vid hvilka förnämsta och uteslutande nöjet bestod af kortspel. Drottningen var deruti antingen så oskicklig eller olycklig, att hon vanligtvis förlorade tämmeligen mycket penningar. Stundom höll hon på att förlora också tålamodet. Redan 1682 reste hon en gång till Uppsala, enligt sägen, förnämligast för att undvika enkedrottningens trägna och tråkiga sällskap.

Också var detta sällskap icke blott tråkigt; det var äfven tryckande. Drottningens undfallande sinnelag och medfödda ödmjukhet gjorde det till och med för Hedvig Eleonora möjligt att antaga en viss öfverlägsenhet i ton och hållning. I sig sjelf en ganska medelmåttig person, fann hon sig smickrad af denna skenbara öfvervigt; och hade ett slags nöje i att låta drottningen känna densamma, stundom på ett mindre grannlaga sätt. Den ömsesidiga oviljan ökades mycket genom fiendskapen mellan bådas furstliga hus, det kungliga danska och det hertigliga holsteinska. Under hela Karl den elftes regering var detta ett träto-äpple mellan Sverge och Danmark; och på samma gång mellan båda drottningarna, svärmodren och sonhustrun.

ULRIKA ELEONORA OCH KARL DEN ELFTE.

Det, som i alla dessa förhållanden mest grämde Ulrika Eleonora, var Karl den elftes uppförande och den verkligt förolämpande missaktning, som han visade sin gemål. Vi hafva redan berättat den köld hvarmed han uppförde sig vid hennes första ankomst och till och med vid sjelfva förmälningshögtiden. Detta fortfor äfven sedermera. Sällan eller aldrig syntes han i drottningens rum, men deremot beständigt hos enkedrottningen. Der intog han vanligtvis sin middagsmåltid, och der gaf han

sina offentliga företräden; detta allt, likasom enkedrottningens våning varit det egentliga hofvet. I allmänhet talade och rådgjorde han ofta med modren, men sällan med makan; och i sin statskonst ådagalade han en uppendaglig partiskhet för Holstein och mot Danmark.

Ulrika Eleonora och några hennes samtida ansågo detta som en tillställning af enkedrottningen och af hennes anhängare Bengt Oxenstierna, Lindskiöld, Vellingk m. fl. Så torde ock till en del hafva varit. Men Karl den elfte och Ulrika Eleonora voro i de flesta hänseenden tvänne så olika och hvarandra så motsatta personligheter, att redan deraf kan förklaras den mindre trefnad, de hade tillsammans. Karl den elfte var rå och obildad; Ulrika Eleonora deremot vän och kännare af böcker och sköna konster. Karl den elfte trifdes aldrig bättre än på hästryggen och under stark rörelse; Ulrika Eleonora deremot förmådde knappt afsluta en liten vanlig spatsergång kring slottsträdgården. Karl den elfte andades lätt och gladt i den nordens skarpa vinterluft, af hvilken det blott behöfdes en enda pust för att stänga Ulrika Eleonora inom fyra väggar, till och med att lägga henne på sjuksängen. Då Karl midt i hårdaste Januari-vintern hela dagar igenom drillade sina soldater ute på Upplands och Westmanlands slätter, vågade den späda Ulrika Eleonora icke ens utsätta sig för Augusti-qvällens kyliga flägtar i Karlbergs park. Karl var stolt, häftig och befallande, ända till hårdhet; drottningen ödmjuk, mild och undfallande, ända till blödighet. I fråga om att taga, visade konungen en ifver, som gränsade till snikenhet; i fråga om att gifva, visade drottningen en ifver, som gränsade till slöseri. I allmänhet och med afseende på både kropp och själ var det hos Ulrika Eleonora en vekhet, som nästan upplöste hela hennes väsende; och hos Karl en kraft, som mer och mer härdade sig till förstening. För att mellan så olika personer stifta ömsesidig obelåtenhet, dertill behöfdes icke många stämplingar eller bemödanden. Men till råga på olyckan tyckas äfven dylika anläggningar hafva varit å

hens. De, som egde Karls öra och förtroende, fruktade redan i förväg, att drottningen skulle blifva dem en lycklig medtäflarinna, och sökte derföre ingifva konungen ofördelaktiga tankar om den blifvande gemålen. Man trodde sig äfven märka intryck efter qvinno-hataren Gyllenstiernas lärdomar. Man hörde t. ex. Karl öppet säga: *att han tog sig en drottning endast för att åt riket skaffa arfvingar och stadgad tronföljd.* Dessa tänkesätt yttrade han dagarna före förmälningen på Skottorp; och att han vidblef dem, det visade hans beteende, så väl under samma förmälningshögtid som sedermera under hela äktenskapet.

Ty någon förändring i detta olyckliga förhållande inträffade icke under de följande sexton åren, oaktadt Ulrika Eleonora bjöd till att med förstånd och undfallenhet bära svärmodrens tråkighet och öfvermod, och Karls förbetsningar den ena, och köld den andra gången. Slutligen har dock det hårdt pröfvade tålamodet svigtat. Missnöjet och smärtan började gifva sig luft, och omkring åren 1685 till 1687 har denna oenighet inom svenska hofvet uppnått en beklagansvärd höjd. De få, som kände omständigheterna, hafva dock iakttagit en så försigtig tystnad, att det varit oss omöjligt utforska gången och sammanhanget af dessa tvister. Alla spåren hafva likväl icke kunnat bortsopas. Några stå ännu qvar, och dessa djupa och färgade, att vi så må säga, af Ulrika Eleonoras hjerteblod. Vi framställa dem sådana, som vi funnit dem. Drottningen har t. ex. stundom varit så uppbragt, att hon med flit icke visade sin svärmoder några ömbetsbetygelser; ty, sade hon, *jag kan ej förnedra mig till falska smekningar.* — En annan gång och under en tvist med samma sin svärmoder kallade hon denna rent ut för sin *äktenskapsdjefvul.* — När konungen vid midsommartiden 1686 kom tillbaka från den långa färden utefter vestra gränsen, lärer något ganska obehagligt uppträde hafva förefallit. Några dagar efter hans hemkomst reste nämligen drottningen helt oförmodadt till Uppsala, tagande med sig de kungliga barnen. Orsaken sades vara missnöje med

konungen och enkedrottningen. Dessa läto henne resa och vände sig sjelfva åt ett annat håll och begynte fara kring landet för att jaga och drilla soldater. Det var alldeles, som två serskilda hof; och så fortgick det hela Juli 1686, utan att någotdera visade håg att närma sig det andra. Men i slutet af nämnde månad var det, som konungen vid lustlägret utanför Köping red omkull och skadade sig, såsom förbemäldt är 1). Genast skyndade Ulrika Eleonora dit, och, oaktadt all sin sjuklighet, gjorde hon den gången resan genom både dag och natt. Men, när konungen snart nog blef återställd, vände också drottningen genast tillbaka till Uppsala, och man såg omigen, såsom förut, de tvänne serskilda hofven fortgå bredvid och nästan utan beröring med hvarandra. Drottningen lät också ställa i ordning flere rum på Uppsala slott och förklarade, att hon ämnade stanna der qvar, icke blott sommartiden, utan ock hela hösten och till och med öfver sin nedkomst, hvilken skulle infalla några dagar före jul. I slutet af Augusti kommo konungen och enkedrottningen dit, men foro derifrån utan att hafva drottningen med sig. Fram i September begaf sig enkedrottningen om igen till Uppsala för att öfvertala drottningen att återvända till Stockholm. Många trodde, att försöket skulle misslyckas; men Ulrika Eleonora lät den gången verkligen beveka sig.

Några månader derefter möter man ett nytt spår af samma sorgliga beskaffenhet. Det är ett hennes bref, ställdt till konungens bigtfader, öfverhofpredikanten Samuel Wiraenius och af följande innehåll: *min käre magister Samuel! Fråga på mina vägnar konungen, om han finner något fel hos mig eller i mitt uppförande; efter han icke vill fullgöra de villkor, som vårt lagliga äktenskapskontrakt innehåller. På denna fråga har väl konungen och hans fru moder redan svarat mig, att hans majestät för sitt uppförande mot mig icke behöfver framlägga några andra skäl, än att han är herre i*

---

1) Se sidd. 27, 31.

sitt land och i sitt hus. Om jag nu ej heller genom eder får något annat svar, då må ingen undra på, om jag tror, att konungen och hans fru mor beslutat att i hänsyn till min person helt och hållet åsidosätta samvetets fordringar. Om åter konungen kan uppgifva något af mig begånget fel, som berättigar honom att handtera mig på sätt, som nu sker; så hoppas jag få åtnjuta samma rättvisa, som konungen i nyssnämnde egenskap af herre i sitt land är skyldig att låta vederfaras en hvar bland detta lands innevånare. Jag fordrar nämligen, att hans majestät skall offentligen tillkännagifva, hvilka de förseelser äro, som jag låtit andra menniskor förleda mig till, enligt hvad konungen och hans fru moder klaga. Jag önskar, att hela verlden må få kännedom om mitt uppförande och det från första dagen, jag såg dem o. s. v. Att en drottning med Ulrika Eleonoras finkänsliga hjerta och grannlaga tänkesätt skrifvit sådana ord om sin konung och make och om sin svärmoder, och det i bref till en undersåte, detta allt ådagalägger, att misshälligheten varit ganska djup och bitter. Hvari den för öfrigt bestått, känna vi icke; ty brefvet är ett spår, som från den tiden står qvar alldeles ensamt och utan förbindelse med andra 1). Någon tid efteråt hördes dock återigen ett och annat stänkord, ett och annat afbrutet klagoljud; men äfven dessa osammanhängande och till anledning okända 2). Nå-

---

1) Huru strängt Karls envälde qväfde all yttranderätt, visar sig sällan tydligare än här. Man finner, att bitter oenighet, till och med en afgjord brytning ägt rum emellan Karl och hans drottning. Likväl har det varit oss omöjligt att i samtidens brefvexlingar erhålla underrättelse om tvistens föremål och gång. Så rädd var man att äfven i förtroliga bref vidröra kinkigare ämnen. Framtida och djupare forskningar torde komma att utreda saken.

2) Mycket af det, som rörer tvisten mellan båda drottningarne, är taget ur danska sändebudets bref till hofvet i Köpenhamn, och torde således vara till någon del partiskt. Det hela öfverensstämmer dock med hvad man ur andra källor vet vara sanna förhållandet.

gen år derefter förstummades den klagande stämman för evigt.

ULRIKA ELEONORAS DÖD.

Hennes hälsa var svag och vacklande, redån från första åren af giftermålet. Den skadades ytterligare genom ett instängdt och enformigt lefnadssätt. Då man föreskref henne rörelse och frisk luft, stannade vanligtvis den förra vid någon sysselsättning i svarfstolen 1), och den sednare vid några besök i Humlegården. Också började snart en flygande gikt och åtskilliga andra krämpor att infinna sig. Sjelfva de älskade barnen anlitade hennes hälsa hårdt, och det på dubbelt sätt. Inom en tiderymd af sex och ett halft år kommo 7 kungliga arfvingar efter hvarandra till verlden. Inom mindre än två år dogo fyra bland dessa prinsar, sedan drottningen serskildt öfver hvar och en bland dem hade i ångest och sorg vakat, aldrig mindre än en eller par veckor. Under samma år var det ock, som mellan henne å ena och konungen och enkedrottningen å andra sidan uppblossade den häftiga oenighet, om hvilken vi redan hafva talat; och hvilken skulle nödvändigt medföra menliga följder, isynnerhet hos en person med drottningens känsliga lynne. Också försämrades hälsan mer och mer. En utländsk läkare inkallades. Denne tillstyrkte om igen förströelser och frisk luft. Man föreslog en resa till någon bland Tysklands hälsobrunnar. Karl anvisade dertill betydliga summor, och i Danmark tillämnade Kristian den femte stora högtidligheter för att på ett värdigt sätt mottaga den älskade systern. Men hon sjelf afböjde gång på gång hvarje sådan resa och påstod, *att om det vore Guds vilja, kunde han bota henne äfven här hemma. Hon ämnade derföre anbefalla sig i hans hand och stanna i Sverge; så kunde de föreslagna resepenningarne använ-*

---

1) Stenbockska arkivet. Avisen aus Hamburg.

das till understöd åt de fattiga o. s. v. Det blef alltså ingen färd af; utan drottningen skulle söka återvinna sin hälsa dels genom läkemedel, dels genom ändrade lefnadsvanor. På sitt Karlberg företog hon derföre den ena spatsergången efter den andra. Men snart ökades svagheten så, att hon icke mägtade gå uppför dervarande slottstrapper. Redan 1690 började röda fläckar visa sig öfver hela kroppen och flygande giktplågor antastade höft, sidor och hufvud, öfvergående slutligen till händer och fötter. Våren 1693 mägtade hon stundom icke ens gå tvärt öfver golfvet. Läkrarne voro ej rätt ense om beskaffenheten af hennes sjukdom; men hvad alla gemensamt insågo, var, att samma sjukdom tilltog dag för dag, och det nu mera så häftigt, att man snart väntade den sista. Drottningen motsåg den icke blott med undergifvenhet, utan ock med glädje; *ty,* sade hon ofta, *Jesus är mitt lif, och döden är min vinning.* Hennes kännedom af det uppenbarade ordet och hennes förtröstan på dess innehåll framstodo vid detta tillfälle i en serdeles fördelaktig dager. Med en mängd hugnande bibelspråk tröstade hon både sig sjelf och andra, och det med en värma och en fyndighet, som väckte allas förundran. Dessa känslor och det utomordentliga tålamod, hvarmed hon bar sina lidanden, voro ingendera tillgjorda eller beräknade på menniskopris. Tillfälligtvis blefvo några af hoffolket vittnen till hennes uppförande också under de timmar, då hon trodde sig vara ensam. Men äfven då hördes från hennes läppar antingen blott tysta suckar, eller ock ord af kristlig undergifvenhet och saligt hopp. Detta hopp ville hon än en gång bekräfta genom nattvardens begående och det icke i sitt enskilda rum, utan i sjelfva templet. Det var dagen före sin död, som hon trugade sig till denna högtidlighet. Också voro krafterna dervid så helt och hållet borta, att hon måste på en stol bäras fram till altaret. Uppträdet tilldrog sig i slottskyrkan på Karlberg; ty på detta älsklingsställe tillbragte hon sina få återstående veckor, dagar, timmar. Att den sista af dem snart skulle slå, det kunde

vid nämnde nattvardsgång tydligen insees af en hvar. Hon lät derföre till dödsbädden hämta de kungliga barnen och gaf dem tillsammans och hvar och en serskildt de ömmaste förmaningar och lärdomar. I synnerhet föreböll hon prins Karl de dyra pligter, till hvilkas uppfyllande han var kallad. Sista samtalet med enkedrottningen var vänligt och innehöll icke ett ord, som erinrade om de fordna olyckliga misshålligheterna. Afskedet från konungen blef serdeles rörande. Nu först tycktes Karl inse, hvad han egt, och hvad han höll på att förlora, och sanningen af hvad man redan från början sagt honom; nämligen, *att det bodde en engel i Ulrika Eleonoras hjerta.* Nu ändtligen blefvo konungens hittills förhållna ögon öppnade. Engeln stod fram för hans blick och vältade den hårda stenen från hans eget bröst. Och ur detta förut slutna hjerta frambröt nu en kärlek och en sorg, långt häftigare, än någon kunnat vänta af den starke och stelsinnade mannen. Karl smälte i tårar; och man såg honom dagligen och stundligen vid drottningens bädd ängsligt och personligen deltaga i all den vård och skötsel, som kunde komma i fråga. Hennes tålamod i lidandet och hennes allt uppoffrande ömhet hade ändtligen besegrat hans kalla sinne och verkliggjort psalmens herrliga ord:

Att intet finns,
Som icke vinns
Af kärleken, som lider.

Nu ändtligen fick alltså Ulrika Eleonora njuta den ljufva, den efterlängtade, men hittills saknade hugnaden att se sig älskad af sin make, af sina barns fader. Glädjen häröfver uttalade sig i hennes strålande blickar och tacksamma ord. Men också i denna stund, ännu i sista stunden tänkande förnämligast på andra, ville hon begagna konungens rörda sinnesstämning och förnyade derföre sina fordom hårdt tillbakavisade böner om mildhet och skonsamhet mot undersåtarne; och i synnerhet mot dem, som lidit af reduktionen. Ja, hon uppräknade serskildt så många,

hon kunde minnas bland dem, som blifvit hårdast behandlade. Hvarje af dessa till konungen rigtade böner slutade hon med orden: *loben Sie mir das? loben Sie mir das?* och med strömmande tårar gaf Karl det begärda löftet. Efter dess erhållande låg drottningen tyst och stilla, utan att mer yttra någon jordisk tanke eller önskan. Den 26 Juli 1693 klockan 6 på eftermiddagen började hennes ögon att brista; klockan omkring 8 tillslötos de för evigt.

Jag tror, skref grefvinnan De la Gardie, *att aldrig någon kunglig person blifvit så beklagad och sörjd, som hennes majestät. Här är en allmän gråt och jemmer, och alla menniskor gå sorgklädda, så att i hela staden finnes knappt en enda aln svart tyg mer att köpa.*

Också har sällan en allmännare sorg blifvit spord i Svea land. Skalderna uppstämde en mängd rörande klagodikter, och detta icke blott i Sverige, utan i hela norra Europa, der öfverallt Ulrika Eleonora var känd och vördad. Hennes dygd var så englaren och mild, att den hos lättsinnigheten, hos sjelfva lasten uppväckte, icke såsom ofta sker, hat och afund, utan beundran och kärlek. Den sköna, snillrika, men mycket lättfärdiga Aurora Königsmarck, rörd af förutnämnde ädlare känslor, skref vid Ulrika Eleonoras död ett sorgeqväde, fullt af beundran öfver den styrka, hvarmed drottningen besegrat menskliga naturens svagheter och brister.

Ingens sorg var dock så häftig och djup, som Karl den elftes. I samma ögonblick som drottningen dog, svimmade han bort, och ådern måste öppnas, innan man kunde från likrummen återföra honom till Stockholm. Vid afresan från Karlberg utbrast han jemrande: *här lemnar jag qvar mitt halfva hjerta!* Återkommen till Stockholms slott, måste han under flera dagars feber intaga sängen, och ytterligare ett par gånger åderlåtas. Så snart han mägtade omigen gå uppe, började han under gråt och qvidan vandra fram och tillbaka i den aflidna drottningens rum och oupphörligt påminna sig henne och hennes od-

sin hennes dygder. Ännu flera veckor efter dödsfallet, blef han häftigt upprörd, så snart detta ämne vidrördes; och ofta måste man af sådan orsak afbryta samtalet. Nära tre månader derefter och vid ett företräde, som danska sändebudet hade, störtade tårarna strida öfver konungens kinder, så snart den aflidna drottningen nämndes. Hans rörelse var så häftig, att gång på gång måste uppehåll göras, än i hans eget, än i sändebudets tal. Fastän med näsduken oupphörligt för ögonen, gjorde dock Karl slutligen ett kraftfullt försök att uttala, hvad han ville säga. Men det blef honom omöjligt. Gråten och snyftningarna qväfde hvarje ord. Tvärhastigt vände han sig bort och inåt fenstersmygen och lade ansigtet ned i näsduken och i båda händerna, gifvande så fritt lopp åt sina tårar och sin smärta. Af vördnad för den djupa sorgen drog sig sändebudet tyst och utan afsked ur rummet, sjelf icke utan fuktade ögon.

När det nu blef fråga om att med yttre tecken visa sin saknad och smärta, uppstod en ädel täflan mellan Karls ifver att föreskrifva sorgedrägter och sorgebetygelser, och svenskarnes ifver att hörsamma dessa bud. Redan dagen efter drottningens död befallte konungen, att all adel och alla högre ämbetsmän och likaså hans gardesregementen skulle anlägga svarta kläder. Hofvet skulle i 2 år bära sorgedrägt, första året af boj, andra året af kläde; och närmsta månaderna efter dösdfallet var det förbjudet att uppföra musik i kyrkorna, till och med i enskilda hus.

Karls långt drifna sparsamhet är allmänt känd, och med hänsyn till Ulrika Eleonora hade den på ett tämligen motbjudande vis stuckit fram vid det torftiga sätt, hvarpå hennes förmälning blef firad. Sedermera ändrades likväl detta förhållande och öfvergick nära nog till sin motsats. Drottningen fick ett rikt årsanslag, och Karl tycktes aldrig hafva visat minsta missnöje med det efter hans åsigter slösande sätt, hvarpå hon bortgaf samma medel; och det mången gång just åt sådana personer, hvilka han sjelf genom sin reduktion utarmat. Han tycktes icke känna den förebråelse,

som låg i ett uppförande, så motsatt hans eget. Eller måhända kände han det såsom en försoning, en genom andra skedd tillfyllestgörelse af barmhertighetens fordringar. Vid drottningens dödsfall blef hans vanliga sparsamhet helt och hållet besegrad af den häftiga och djupa sorgen. Han tyckte sig icke kunna med nog stora uppoffringar fira den begråtna gemålens minne; och det var likasom han velat mot den aflidna försona, hvad han mot den lefvande brutit. Hon hade årligen gifvit till drottninghusets underhåll 2000 riksdaler; konungen anslog hädanefter en lika stor summa att af staten för samma ändamål allt framgent utgå. Hon hade i allmänhet begärt, att man måtte göra hennes begrafning så enkel och föga kostsam som möjligt; och i stället åt de fattiga utdela den summa, som högtidligare anordningar skulle hafva erfordrat. Men Karl gjorde tvärtom hennes likbegängelse ganska praktfull. Riddarholmskyrkan var sirad med prydnader af mycken dyrbarhet, och äfven smak, ty de ordnades af Tessin. Förplägningar åt gästerna utdelades med frikostig hand. Alla medlemmar af de just nu församlade ständerna blefvo bjudna på begrafningen och den derpå följande ståtliga måltiden. Efter dess slut fick t. ex. hvar och en bland bönderna taga med sig hem fyra skålpund sockerverk samt en kanna vin och åtta kannor öl, jemnte de kristallflaskor som innehöllo den finare varan. För sjelfva förrättningen fick erkebiskopen 300 och biskop Spegel 150 dukater och dessutom hvardera en silfverbägare af omkring 200 lod. Kostnaden för hela begrafningen uppgafs stiga till 103,411 daler silfver.

Sedan Karl hade sålunda, tvärt emot Ulrika Eleonoras önskan, nedlaggt ganska mycket penningar på likbegängelsen, var han så mycket angelägnare om att efterkomma den andra hennes yttrade vilja. Han skänkte derföre åt de fattiga en mot hela begrafnings-kostnaden svarande summa 1), sålunda fullgörande fordringarne af på en gång

---

1) Dock bör märkas, att denna utgift icke finnes upptagen i den eljest tämligen fullständiga lista, som finnes i Statskontorets berättelse 1697.

drottningens välgörenhet och sin egen sorg. Än märkligare är, att han icke af ständerna begärde någon begrafningshjelp; ehuru erläggandet af en sådan hörde till bruket.

Karl och Ulrika Eleonora hade i allmänhet varit mycket främmande för hvarandra. Det tycktes nu, som konungen velat låta kärlek efter döden förena, hvad menniskor hade i lifvet åtskiljt. Det tycktes, som han velat sammansmälta sin egen sorg med folkets, och sin egen bild med den saknade drottningens; sökande ängsligt utplåna hvarje spår, som kunde påminna om den söndring, som till någon tid olyckligtvis ägt rum mellan de kungliga makarna. Han ville, att hvar gång svenskarne under välsignelser erinrade sig den milda Ulrika Eleonora, skulle de också med deltagande tänka på hennes sörjande gemål. Han visste sig hafva i många och vigtiga hänseenden förtjent detta folks tacksamma tillgifvenhet. Han ville, att de ytterligare skulle älska honom äfven för hans kärlek till den af alla älskade drottningen. Också hafva få förenade konunga- och drottningaminnen varit för svenska folket kärare än Karl den elftes och Ulrika Eleonoras. Den sednares mildhet och välgerningar; den förres allvar, kraft och ordningssinne; bådas enkla och rena seder och gudsfruktan; alla dessa egenskaper hafva i svenskarnes hjertan djupt inpräglat dessa konungabilder och tillika gjort dem till vördade förebilder af en allvarlig och kraftfull husfader, af en from och gudfruktig husmoder. Så hafva de fortlefvat i folkets minnen, och så besjungas de ännu i den allmänt kända och älskade folkvisan, der det om detta konungapar heter:

Grannsämja, hemfrid och styr på sitt hus
Höll han, som en karl.
Frun, som han fick, var ett dygdenes ljus,
En fröken så rar;
Så from och gudfruktig,
Så sedig och tuktig,
I hushållet dugtig,
Att af detta par
Är åminnelse qvar
Alla verldenes dar.

SAGAN OM SPÖKERIET I ULRIKA ELEONORAS LIKRUM.

Vid utmärktare personers dödsfall pläga vidskepelse och folktro vanligen fästa åtskilliga sägner om järtecken och underbara händelser. Så skedde ock vid detta tillfälle. Första gången, som Storkyrkotornets klockor rördes till sorgringning efter Ulrika Eleonora, sprang kläppen i den största klockan midt utaf, hvilket i öfvertrons ögon var ett betydelsefullt tecken. Än mera ryktbar blef sagan om spökeriet i drottningens likrum. Vi minnas enkegrefvinnan Lillie, född Maria Elisabet Stenbock; henne, som var drottningens öfverhofmästarinna och gunstling samt den, genom hvilken en stor del af allmosorna utdelades. Efter drottningens död föll hon i en långvarig och svår sjukdom, så att hon måste stanna i Stockholm och på sjukbädden; medan drottningens döda kropp hela hösten igenom låg qvar i likrummet på Karlberg. Men utanför sistnämnde slott och rum var under samma månader alltid förordnad en gardesofficer med några soldater för att hålla vakt. Nu förtäljer sagan, att en natt, då en kapten vid namn Stormcrantz hade denna tjenstgöring, såg han komma farande en hofvets sorgvagn, bespänd med 6 hästar och åtföljd af betjenter med facklor. Kaptenen gick utför trappan för att taga emot den ankommande. Till sin förvåning såg han då grefvinnan Lillie stiga ur vagnen; ehuru han trodde sig veta henne ligga sjuk i Stockholm. Men han igenkände tydligt både henne sjelf och hennes lilla knähund, som hon bar på armen. Han följde henne till dörren af drottningens likrum; men stannade sjelf utanföre. Då grefvinnan dröjde något länge, tittade han nyfiket genom nyckelhålet, och fick då till sin stora förskräckelse se, huru drottningen uppstigit ur likkistan och stod, som det tycktes lifslefvande, vid ena fönstret under samtal med grefvinnan. Vid denna syn blef han af häpnad och skrämsel så beklämd, att han genast började spotta blod. Bestörtningen och fasan blefvo än högre, då

grefvinnan, vagnen och hela sällskapet voro i och med detsamma och med ens försvunna, utan att någon kunnat se när, hur eller hvart. Stormcrantz berättade om morgonen alltsammans för Karl den elfte. Konungen förbjöd dock strängeligen att för någon annan omtala den besynnerliga synen. Kort derefter dogo ock båda de i saken inblandade personerna; inom tre dagar kaptenen och inom några veckor öfverhofmästarinnan.

Så lyder sagan. Det är en bild, väfd af vidskepelse och tacksamhet. Den förra älskade nu som alltid att ur sin skrämda inbillning uppjaga underbara företeelser; den sednare omfattade ifrigt en berättelse, som visade den saknade välgörarinnan ännu efter döden sysselsatt med sina barmhertighetsverk, och om dem samtalande med sin förtrogna väninna; med henne, genom hvars hand hon i lifstiden utdelat de dolda välgerningarna. För öfrigt har verkligen grefvinnan Lillie aflidit sex veckor efter drottningens död, och Stormcrantz ungefär vid samma tid, hvilka tillfälligheter gifvit trovärdighet och kanske anledning till hela historien. Men ju mer älskad drottningen var, desto mer utbredde sig ock ryktet härom, och denna sägen har länge och ofta spökat inom vårt fädernesland och inom mången lättskrämd inbillning 1).

TREDJE KAPITLET.

FRIERIER TILL ENKLINGEN KARL DEN ELFTE.

Det dröjde icke många veckor efter Ulrika Eleonoras död, förr än man hörde omtalas flere nya giftermålsförslag

1) I Nordin 4:o oinbunden N:o 52 finnes ett utkast till denna spökhistoria, hvilket sedermera blifvit af annan hand ändradt till samma innehåll, som läses i Loenboms handlingar 1. 132. Hvarifrån berättelsen först utgått, känna vi icke. — Sagan om Karl den elftes spöksyn på rikssalen är allmänt känd. Den är en grof dikt, som under frihetstiden blef för politiska partiåsigter hopspunnen och utspridd.

för den 38-åriga enklingen. Likväl kom icke ett ens sådant från honom sjelf. Hans eget och en hop främmande hof sysselsatte sig så mycket ifrigare med dylika planer. Vi hafva räknat icke mindre än tio furstliga enkor eller prinsessor, som blefvo nämnda eller föreslagna. Knappt voro efter drottningens dödsfall ett par veckor framlidna, förr än Hedvig Eleonora började omtala en eller annan prinsessa, såsom passande att efterträda den aflidna. *Men*, säger berättaren, *den som nu försökte tala vid konungen om något sådant; den skulle råka ut, och det med besked.'* Emedlertid sägas dock giftermålsförslag hafva blifvit underhand gjorda och det redan samma höst, och till och med innan Ulrika Eleonora hunnit begrafvas. Det var en enkehertiginna af Würtemberg, som för sådant ändamål öppnade hemliga underhandlingar, likväl utan framgång. Efter ett år, och sedan man trodde sorgen någorlunda stillad, säges ett nytt försök hafva från samma håll och i samma väg blifvit gjordt; och man ville veta, att denna gången medföljde också ett porträtt af enkehertiginnans äldsta prinsessa. Stockholmsboarne påstodo skämtande, att giftermålsförslaget vore tvåfaldigt; nämligen, om konungen ville hafva en medelålders drottning för sina barns uppfostran, då erbjöds honom modren, enkehertiginnan; ville han hafva en ung drottning för att få flere tronarfvingar, då erbjöds honom dottren, prinsessan. Men Karl visade alldeles ingen lust, hvarken till dessa eller några andra förbindelser. Likväl framkommo nya förslag, det ena efter det andra. Man talade bland annat för en prinsessa af Güstrow; men holsteinska partiet sträfvade deremot, påstående, att hon var för mycket danskt sinnad. Lifligare arbetades för en furstinna af Mümpelgard. En hemlig utliggare hade kommit till Stockholm och för denna plan vunnit Bengt Oxenstierna, öfverhofpredikanten Wallin samt Greta Wrangel, en då för tiden ofta omtalad och inflytelserik hoffröken. Men äfven deras bemödanden blefvo fåfänga. I slutet af år 1695 har derföre enkedrottningen med biträde af någon bland biskoparna föreställt konungen

vigten af att skaffa en gemål åt sig sjelf och en mor åt sina barn och en drottning åt sitt rike. Men Karl svarade genast: *ack! jag får aldrig åt mina barn en sådan mor, som den de haft. Måtte Gud blott låta kronprinsen lefva! Så snart han fyllt aderton år, skall jag till tronföljdens befästande gifta bort honom.* Oaktadt en så bestämd förklaring, fick konungen likväl icke vara i fred. Under loppet af åren 1695 och 1696 började man att mycket arbeta för en furstinna af Eisenach, för hvilken nu mera Bengt Oxenstierna blef till en viss grad vunnen. Men i bref till nämnde furstehof måste han omigen beklaga, att konungen ännu icke visade minsta böjelse hvarken för detta eller något annat äktenskap 1). Sådant oaktadt arbetades på samma gång men från ett annat håll och för en annan prinsessa, nämligen en från Baireuth. Underhandlare var tyska superintendenten Stockflet, och som svepskäl för dennes resa föregafs, att han sökte närmare kännedom om svenska kyrkoförfattningen för att sedermera införa densamma i sitt hemland. Men också den andra afsigten skymtade fram; och det tämligen groft och klumpigt. Han predikade en gång för konungen, vid hvilket tillfälle han omtalade, huru *Abraham hade af sin första maka bekommit blott en enda son; men ofta fått höra klagomål och missnöje. Men*, tillade Stockflet, *likväl drog Abraham icke i betänkande att ingå ett nytt äktenskap, och fick i detta sednare många söner och mycket mera glädje än i det första.* Stockflet slutade med en bön, *att Gud måtte beveka konungens hjerta till en ny förmälning.* Hvad Karl tyckt och sagt härom, veta vi icke. Några månader före konungens död tyckes prinsessan, dårad af falska budskap, hafva mottagit lyckönskningar till Sve-

1) I Stenbockska arkivet på Thorsjö finnas flere bref i detta ämne, åren 1695 och 1696 vexlade mellan Bengt Oxenstierna och hans i Tyskland varande dotter Charlotta, genom hvilken underhandlingen tyckes hafva blifvit bedrifven. Dersammastädes finnes ock ett bref från Bengt Oxenstierna till nämnda prinsessa den 12 Dec. 1695.

riges krona. *Men*, tillägger brefskrifvaren, *detta är ganska oförsigtigt; ty prinsessan kommer väl aldrig att bära denna krona. Efter all anledning ämnar konungen icke mer förmäla sig, och skulle sådant inträffa, så faller valet troligtvis icke på prinsessan af Baireuth* 1). Detta bref var af den 2 Februari 1697. Några veckor derefter låg Karl den elfte i grafven.

FJERDE KAPITLET.

OM KONUNGA-HUSETS ÖFRIGA MEDLEMMAR.

Det vore redan från dessa åren mycket att förtälja om de kungliga barnen, Karl och Hedvig Sofia; men detta hör lämpligare till berättelsen om Karl den tolftes egen regering. Om

HEDVIG ELEONORA

hafva vi redan förut talat så ofta och så mycket 2), att föga återstår att tillägga. Hennes uppförande mot Ulrika Eleonora är i efterverldens ögon en mörk fläck. Af samtiden blef den dock föga bemärkt. Saken var en hemlighet för mängden; ty den lidande drottningen teg af fromhet och tålamod, och det åskådande hoffolket teg af skrämsel, och af vana vid att tiga. Men hvad den stora allmänheten såg, det var de herrliga byggnader och konstalster, med hvilka enkedrottningen prydde landet. Hon var dessutom nog klok att alltid bära framför sig en slags förkärlek för Sverge och för svenskarna, hvilket ej heller förfelade sin verkan. Hos Karl den elfte fortfor hon att stå i ganska högt anseende. En länge fortfarande ungdoms-

---

1) Stenbockska arkivet på Thorsjö. En ofulländad skrift kallad Demuthige unvorgreiflighe Gedanken: samt bref från Charlotta till systern Eva Magdalena Oxenstierna.

2) Se II. 85.; III. 1 och 19.

 likа tillät henne att ofta deltaga i hans käraste nöjen och tidsfördrif, i slädfarter, jagter, isfisken m. m. Hans förtroende och välvilja voro äfven så stora, att han för händelsen af sitt tidigare frånfälle utnämnde enkedrottningen till regentinna; och detta äfven i de testamenten, som uppsattes, medan Ulrika Eleonora lefde. Sistnämnde drottning blef således utesluten från förmynderskapet för sin egen son, i fall ett dylikt komme i fråga. Det skulle i stället anförtros åt farmodern, åt Hedvig Eleonora. Detta är ett nytt och märkbart drag af konungens partiskhet för enkedrottningen. Samma sinnesstämning visade sig ock i hennes betydliga stats-anslag, hvilka stego ända till 130,000 d. s. årligen 1). Dessa rika medel användes för det mesta till uppförande af praktfulla slott och till uppmuntrande af snillrika konstnärer. Detta är en klart framstående glanspunkt i enkedrottningens historia. Slotten Jakobsdal, Strömsholm och Drottningholm med sina många taflor af Ehrenstrahl och Lemke äro trenne praktfulla minnen af hennes verksamhet. Hon förtjenar i sanning namnet af en fostermoder för de bildande konsterna och dessas utöfning i vårt fädernesland. Det var hufvudsakligen genom henne, som Tessin och Ehrenstrahl vunno ära och anseende åt sig sjelfva och sin konst. Hon har i detta hänseende ännu icke på långt när åtnjutit det rättvisa beröm, som hon förtjenat.

OM PRINSESSAN JULIANA.

Läsaren erinrar sig måhända pfaltsgrefvinnan Eleonora Katrina, Karl Gustafs syster och Kristinas fostersyster; måhända ock hennes kärleksäfventyr med lutspelaren Beschon och hennes sedermera blifvande äktenskap med landtgrefven Fredrik af Hessen-Eschwege 2). Dessa uppträden

---

1) Kammar-Kollegii och Stats-Kontorets arkiv. Statsverkets räkenskaper. Stundom tyckas de ha stigit vida högre, och ända till 170,000 d. s.

2) Se II delen, sid. 40.

blefvo tämligen dyra för stats-kassan. Både Karl Gustaf och Kristina gåfvo bemälte landtgrefve ganska betydliga penningesummor och gods 1), troligen i afsigt att förmå honom tiga med systerns och fostersysterns felsteg 2).

Äktenskapet lär icke hafva varit serdeles lyckligt, och landtgrefvens eget uppförande ej heller det bästa. En gång blef Karl Gustaf till och med tvungen att bestraffa honom med sex veckors fängelse på sina rum 3). Landtgrefven deltog sedermera 1655 i polska kriget och blef samma år skjuten vid staden Koscian i Storpolen 4).

Han efterlemnade trenne döttrar 5), hvilkas förmynderskap öfvertogs först af Karl Gustaf, och efter dennes död af Hedvig Eleonora. Beggedera ålade presidenten i wismarska tribunalet att bevaka myndlingarnas bästa och i Tyskland varande egendomar 6). Eleonora Katrina fick föröfrigt behålla många af sina svenska förläningar; *likväl* indrog förmyndare-styrelsen ett årsunderhåll af 3,000 R:dr, som Karl Gustaf hade dessutom åt denna sin syster anslagit 7). Han hade ytterligare lofvat 10,000 R:dr i brudskatt åt hvar och en af hennes trenne döttrar. Den äldsta och yngsta bland dem stannade i Tyskland hos modren. Den medlersta, Juliana, född 1652, uppfostrades

---

1) Se 10 del., 2 uppl., sid. 160.

2) Kongl. Bibl. Redukt. Skrift. N:o 10, 4:o Resolut. den 15 Dec. 1670 visar, att Kristina hade också gifvit ett liffländskt gods åt faktoren Henrich Beschorn. Månne *det* kunde vara lutspelaren?

3) Råds-Prot. d. 4 Febr. 1685. Hans Wachtmeisters ord.

4) Gordons Tagebuch sid. 33 och Pufend. Thaten Karl Gustaf sid. 89. Origtig är uppgiften i Hübners genealogiska tabeller, att han dött i Caslin i Pommern.

5) Eleonora Katrinas fjerde och äldsta dotter dog ett halft år gammal 1647.

6) Stenbockska ark. på Thorsjö. Bengt Oxenstiernas brefsamling. Karl Gustafs bref d. 28 Juli 1658 och förmyndare-styrelsens bref d. 30 Juli 1662.

7) Riks-Registrat d. 5 Sept. 1674.

vid Hedvig. Eleonoras hof, der hon vanligtvis kallades *la princesse Julie*, och ansågs någon tid ämnad till blifvande gemål åt Karl den elfte. Men hon var tre år äldre än nämnde konung och af ett lynne, alltför mycket liknande modrens. År 1672 1) inlät hon sig med gardes-öfversten Gustaf Helmer Lillie i en kärlekshandel, hvilken de lyckades att helt och hållet förhemliga, tills det lefvande beviset derom tvärhastigt öfverraskade både henne sjelf och än mer gamla enkedrottningen, just då de tillsammans i en vagn åkte mellan Blasieholmen och Jakobs-trakten. Harmen, skammen, bespottelserna och åtlöjet hade inga gränsor. Oviljan blef så mycket större, som grefve Lillie var gift. Han hade dessutom gjort sig känd som äfventyrare; samt ådragit sig styrelsens missnöje genom att 1664 deltaga i Adolf Johans stämplingar 2). Han blef nu landsförvist; men fick 1675 på sin grefvinnas förbön återkomma, och det till stor harm för Hedvig Eleonora 3). Men äfven nu ådagalade han så mycken fräckhet och oförstånd, att Karl höll på att återigen visa honom ur landet 4). Snart föll han dock i förakt och förgätenhet; ehuru konungens gunstlingar, de båda Wachtmeistrarna, voro hans svågrar, och drottningens gunstling, enkegrefvinnan Lillie, hans svägerska. För att återvinna medel och anseende for han sedermera ut till ungerska kriget; men dog under denna resa år 1685 5).

Prinsessan Juliana blef efter ofvannämnde uppträde genast skild från hofvet och inhyrd i något enskildt hus. År 1674 kom modren, enkelandtgrefvinnan, till Sverge och lyckades att under jemmerklagan öfver dottrens miss-

---

1) Enligt Riddarhusets genealog.

2) Se 12 delen, sid. 67.

3) Brah. ark. Skokloster T. 44. Hedvig Eleonora till Pontus de la Gardie d. 18 Okt. 1676.

4) Riks-registrat. den 2 Nov. 1679. Karl den elfte till Lejonsköld.

5) Andra säga 1684.

öde, utverka åt sig och denne sednare flere ganska betydliga fördelar. Hon fick Karl den elftes bekräftelse på de af Karl den tionde utlofvade brudskatterna samt på flere af honom och Kristina gifna förläningar; bland annat också på det årsunderhåll af 3,000 R:dr, som Karl den tionde lofvat, men Karl den elftes förmyndare indragit 1). Efter så lyckligen förrättadt ärende, återvände landtgrefvinnan till Tyskland. Dottern stannade i Sverge och lefde tyst och undangömd för det mesta på någon landtegendom utanför hufvudstaden; somliga säga på Räfsnäs, andra i Gefle. Så förflöto fem, sex år, hvarunder hon lärer hafva mycket umgåtts med ett holländskt i Stockholm boende fruntimmer; somliga säga, att det var en köpmansenka, andra, att det var hennes fordna kammarfru. Slutligen inlät hon sig med dennas unge son, Jakob Marchand, i en ny kärlekshandel, hvilken 1679 tvingade dem till giftermål. Nu ville svenska hofvet ej längre hafva en sådan slägtinge qvar inom riket. På Hedvig Eleonoras förböner anslog väl Karl den elfte nya medel till det nya parets underhåll 2). Tillika, och för att skaffa någon slags tittel åt henne, som dock engång sades ämnad till Sverges drottning, utnämnde han Marchand till *friherre*. Företrädaren i Julianas ynnest var en *Lillie, grefve till Lillienburg*; efterträdaren fick af Karl den elfte, måhända på spe, namnet *friherre von Lillienborg*. Men sedan dessa fördelar voro beviljade, måste paret lemna landet. De fingo ej heller stanna hos prinsessans anhöriga i Hessen, utan satte sig ned i Holland, i samma land, der ungefär 100 år förut en annan svensk prinsessa, den sköna och likaledes lättsinniga Cecilia Wasa, tillbragte sina sista och sorgliga dagar 3). Julianas öde blef föga bättre. Hemgiften för-

1) Riks-registrat. d. 18 Mars och 5 Sept. 1674. — Riks-ark. Acta Historica till Carl XI. Sternthal till konungen den 10 April 1684.

2) Riks-registrat d. 22 Nov. 1679. Karl den elfte till Hedvig Eleonora och till kammar-kollegium.

3) Se S. 214.

fördes snart, och fattigdom började infinna sig. Wilhelm af Oranien gaf dem något understöd; men längre fram omtalas, huru Juliana i början af 1690-talet nedsjunkit till verkligt armod. Hon säges slutligen hafva dött 1693. Likväl är man icke säker om årtalet; så förlorade sig äfven hennes sista dagar i skugga och förgätenhet.

OM HERTIG ADOLF JOHANS BARN.

Berättelsen om detta olyckliga furstehus afslöts förra gången med det sorgliga uppträde, då barnen rymde från föräldrarna; och dessa sednare, ensamma och nästan öfvergifna, afledo, den ena efter den andra, på det i skären undangömda Stegeborg 1).

I sin förbittring hade fadern ämnat göra de bortflydda barnen arflösa 2). Hotelsen, äfven om den gått i fullbordan, hade just icke mycket att betyda; ty i sjelfva verket återstod föga att ärfva. Adolf Johans besynnerliga hushållning och Karl den elftes stränga reduktioner hade nämligen i det närmaste medtagit alla tillgångarna. Ty uppbragt öfver hertigens mer och mer obändiga uppförande, hade konungen slutligen befallt, att indragningarna skulle gå öfver denne furste alldeles på samma sätt, som öfver enskilda personer 3). Sönerna bådo sedermera om lindring och att få behålla åtminstone några bland godsen; men Karl vägrade, *emedan*, sade han, *hertigens alla egendomar gingo åt till betalande af hans skulder hos kronan.* De unga hertigarna bönföllo om någon eftergift; *eljest*, mente de, *skulle sterbhuset blifva tvunget till bankrutt, hvilket vore en fläck för hertigens minne och för hela det kung-*

---

1) Se 11. 14—16.

2) Riks-ark. Palmsk. Miscel. Adolf Johan till Karl, den 9 Juli 1688.

3) Nordin. Fol. bund. N:o 30 sid. 629. Kongl. Br. den 8 Aug. 1689.

liga huset. Men också denna bön möttes med afslag. Dock lofvade konungen, att, om godsen icke räckte till att betala kronans fordringar, skulle återstoden efterskänkas, så att hertigens arfvingar kunde få behålla hans efterlemnade lösören oangripna 1). Men utom staten komme nu alla de enskilda fordringsägarne. Slutet blef, att barnen verkligen gjorde sig urarfva 2). Tillgångarna räckte icke på långt när till att betala skulderna. Man finner, att Johan Gabriel Stenbock har efterskänkt en sin fordran i sterbhuset på 222,000 d. k. m. 3).

Utan någon egen förmögenhet, berodde således de unga hertigarne helt och hållet af konungen. Denna utsigt var icke serdeles lofvande. Deras far hade fordrat sin andel i gustafvianska arfvegodsen; men detta vägrades under förebärande, att bemälde egendomar blifvit sammanslagna med kronans. Han fordrade också sin andel i arfvet efter Kristina; men äfven detta vägrades, vi veta icke, på hvad skäl 4). När de furstliga barnen 1688 rymde till konungen, sökte Karl visserligen ställa så till, att de unga hertigarna finge företaga en utrikes resa; men för att betäcka åtminstone en del af kostnaderna, tog han till en tid det serskilda statsanslag, som fadren åtnjutit 5), men nu ansågs hafva genom sin uppstudsighet förverkat 6). Vi hafva nyss berättat, huru sträng Karl sedermera blef vid efterräkningen med sterbhuset. Man finner till och med, att en förlikningsnämnd, en slags

1) Riks-ark. Kongl. br. d. 29 November 1690.

2) Riks-ark. Flere bref från hertigarne till Karl den elfte i September 1690.

3) Riks-ark. Palmsk. Miscel. De båda unga hertigarnes bref till konungen i Sept. 1690.

4) Riksregistrat. d. 18 Maj; samt Nordin. Fol. band. N:o 30, sid. 628. Kongl. Br. d. 18 Juli 1689. Vi känna likväl icke, om Karl sjelf fick mottaga något arf efter bemälte drottning, och huru stort.

5) Riksregistrat. Karl till Adolf Johan d. 7 Maj 1689.

6) Se 14. 16.

kompromiss, var nedsatt för att uppgöra alla tvistepunkter mellan honom och hans unga furstliga syskonbarn. Saken tyckes hafva slutat så, att de sednares anspråk blefve ogillade 1). Karl skänkte dem då, som det hette, af gunst och nåde, 50,000 R:dr och tillät dem för öfrigt behålla det årsunderhåll af 9,000 d. s., som deras fader åtnjutit 2). Detta måtte sedermera hafva blifvit ökadt; ty under loppet af 1689—1697 hafva dessa fyra furstliga barn tillsammans åtnjutit vid pass 16,000 d. s. årligen 3). Några tjenstebefattningar fingo de unga hertigarne likväl aldrig, och det var blott sällan, som någon af detta furstehus sågs deltaga i hofvets nöjen och tidsfördrif. Det var, likasom man med flit velat nedsätta dem, nedtrycka dem och nästan tvinga dem att lemna fäderneslandet. Kanske, att man hos dem befarade sådana mot tronen rigtade framtidsplaner, som fordom hos Karl den nionde under Johans och Sigismunds, och hos Karl Gustaf under Kristinas tid.

Behandlade på så förödmjukande sätt och bragta till så trånga omständigheter, voro de unga hertigarne i början ganska villrådiga i valet af framtidsbana. I förstone nedsatte de sina anspråk ganska djupt och begärde att få arrendera några bland de egendomar, deras fader innehaft. Detta förslag gick dock ej i verkställighet. Det var också i längden för mycket motbjudande för deras egen vaknande stolthet, och äfven för konungens. Denne sednare tyckes dessutom hafva gerna velat aflägsna dem från Sverges landamären. Hans önskan gick äfven i fullbordan och det på följande sätt.

Maria Elisabet, den andra i ordningen af furstinnorna, gifte sig med en von Gersdorff, Ober-Rechnungs-Rath i kur-sachsisk tjenst. De lefde illa tillsammans

1) Vi äga likväl ingen bestämd kännedom af detta förhållande.
2) Riks-ark. Kongl. Bref den 29 November 1690.
3) Statskontorets räkensk. Af hvilka ytterligare ses, att af nämnde summa hafva hertigarne erhållit ungefär 14,000 och furstinnorna blott 2,000 årligen.

och blefvo snart skilda. Furstinnan begaf sig till Wien, der man sökte omvända henne till katolska läran, men ännu förgäfves 4). Hon blef i stället canonissa i ett lutherskt jungfrustift. Men längre fram, eller år 1700, afsvor hon i Paris den evangeliska och antog katolska bekännelsen, hvilket på sin tid föranledde flere lärda stridskrifter. Slutligen dog hon vid 85 års ålder. Hennes enda barn, en dotter, hade redan förut gått i kloster.

Äldre systern, Katarina, skall vid 16 eller 17 års ålder d. v. s. omkring 1677 haft Kristofer Gyllenstierna till friare. Men som denne herre då för tiden ännu icke hunnit upp till någon bland rikets högsta värdigheter, fick han ett *Nej!* som måhända var föreskrifvet af den stolte fadren. Så går sägnen. Efter flere år och andra erhållna korgar, vände samma Gyllenstierna åter sina tankar och böner till samma furstinna. Länge bad han dock förgäfves. Omkring 1694 gafs änteligen det efterlängtade bifallet. Gyllenstierna köpte dyrbara brudgåfvor, och högtiden var redan utsatt att hållas på Bråborg. Men den numera 33-åriga bruden ångrade sig, och reste bort från både bröllop och fästman, och ut till sin syster och stannade qvar i dennas protestantiska jungfrustift. Efter två års tid fann hon dock vistelsen derstädes tråkig, och ångrade sig omigen. Gyllenstierna fick veta det, friade också omigen och för tredje gången och fick nu änteligen ett afgörande *ja,* hvarpå bröllopet firades i Osnabrück i Oktober 1696, d. v. s. omkring nitton år efter det första frieriet. Hemkomna till Sverge, råkade de i något missförstånd med enkedrottningen, hvilken icke ville gifva furstinne-namn åt den nyvigda slägtingen. Vi veta icke, på hvad sätt detta smågräl slutades; men om några år dog Gyllenstierna, hvarefter regeringen lemnade Gripsholm åt hans enka att bebo intill dennas död, som inträffade

---

4) Bondeska ark. på Säfstaholm. Schwedisches Staats-perspectiv.

1720. Enda fullväxta sonen blef vid 34 års ålder förrädligen ihjelstucken i Karlskrona.

Hertig Adolf Johans äldsta son, Adolf Johan den yngre, stannade efter fadrens död icke länge i Sverge, utan beslöt söka sin lycka i Österrike. Redan 1690 eller 1691 tyckes han hafva antagit dess tjenst, likväl icke i någon serdeles hög befattning. Man har nämligen efter honom några 1693 skrifna och ganska ödmjuka bref, icke blott till Karl den elfte utan ock till Bengt Oxenstierna, med anhållan, att denne herre måtte hos österrikiska regeringen anbefalla honom till det bästa 1) och till erhållande af ett regemente. Han blef också slutligen öfverste, och deltog några år i de ungerska krigen. Efter Karl den elftes död återvände han till Sverge och följde Karl den tolfte på dennes tåg mot Danmark och Ryssland. Afsigten känna vi icke; ty det hvilar mycket mörker öfver denna furste-slägt och dess sednare öden. Planerna, hvilka de ock voro, blefvo likväl hastigt afbrutna, när hertigen i Mars 1701 insjuknade och afled. Han var ogift.

Om hans yngre bror, Gustaf Samuel Leopold, veta vi ungefär lika litet. Äfven han tog tjenst vid österrikiska hären. Det säges ock, att han till Karl den elfte skrifvit bref af så skarpt och bitande innehåll, att de gjorde ett ganska djupt intryck på konungens sinne 2). Sedermera gifte han sig med en furstinna af Veldentz; men deras sammanlefnad blef så olycklig, att de måste skiljas. Det var det andra bland Adolf Johans barn, som hade detta missöde; och det tyckes i allmänhet, som fadrens oro och motgångar gått i arf. En solglimt af lycka framglänste dock öfver de sista stunderna af denna fursteätt. Småningom hade de äldre stammarna af huset Zweybrücken fallit undan, så att nästan hela pfaltzgrefskapet

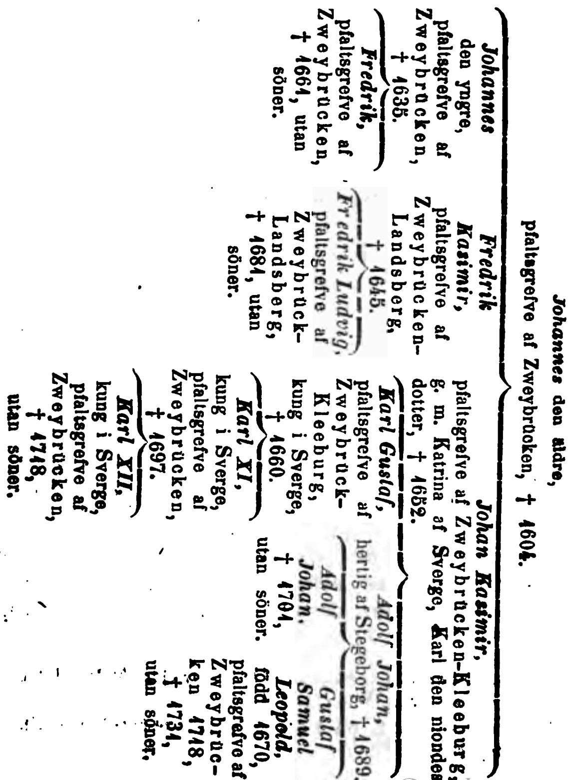
---

1) Stenbockska arkivet på Thorsjö. Adolf Johan till B. Oxenstierna, Wien d. 7 Okt. 1693.

2) Bondeska ark. på Säfstaholm. Schwedische Staatsperspectiv.

slutligen öfvergått till den i Sverge varande grenen. Dennes äldsta manliga linea dog ut 1718, när Karl den tolfte blef skjuten. Enda återstående arftagaren var då bemälte Gustaf Samuel Leopold 1). I tretton års tid fick nu denne, den siste ättlingen af Adolf Johans olyckliga hus, hugna sig åt ett blidare öde. Han dog slutligen 1731 såsom regerande furste öfver pfaltzgrefskapet Zweybrücken.

1) Nedanstående slägt-tafla visar förhållandet.

OM GREFVE GUSTAF CARLSON.

Äfven denna herre räkna vi på sätt och vis till konungaslägten. Han var nämligen Karl den tiondes erkända, fast oäkta son, född 1647 1). Uppfostran svarade mot den kungliga börden. Som barn vårdades han i riksamiralen Gyllenhielms hus, och fick sedermera till lärare, den snillrike Erik Lindskiöld. Efter Karl Gustafs död har Hedvig Eleonora till uppsyningsmän öfver unga Carlssons undervisning förordnat tvänne riksråd; deribland också Biörenklou, som hade samma förtroende i afseende på Karl den elfte sjelf. Hos denne sednare, hos sjelfva tronarfvingen, voro lärarnes mödor till större delen fruktlösa; men icke så hos halfbrodern på sidolinien, hos Gustaf Carlsson. Denne förvärfvade rätt vackra kunskaper i hvarjehanda ämnen och ökade dem genom att besöka främmande högskolor och länder. Under samma tid hade han ock såsom frivillig deltagit i kriget mellan Frankrike, England och Holland, och dervid vunnit både erfarenhet och ära. Med dessa egenskaper och förtjenster, stod han, en tjugofem-årig man, vid Karl den elftes sida, när denne 1672 uppträdde på svenska tronen. Kort derefter eller 1674 blef Carlsson också utnämnd till grefve och året derpå till öfverste. Under det följande danska kriget fäktade han till fäderneslandets försvar, och det icke utan ära; men lyckades icke att vinna någon ytterligare befordran. Man säger, att han år 1680 lät förstå sin önskan att bekomma riksrådsvärdigheten; men att han fick afslag, och derföre af missnöje lemnade landet.

Anspråket på en rådsstol, om det verkligen yttrades, var väl tämligen högt drifvet. Men i allmänhet finner man här, liksom i afseende på hertig Adolf Johans söner, att Karl den elfte icke ville med höga befordringar, stora jordagods eller andra förmåner locka dylika sina slägtingar

---

1) Se II. sid. 40.

att stanna inom riket. Han tyckes snarare hafva önskat deras aflägsnande. Han ville icke hafva nära vid sidan af sig, eller sin son, eller sin tron de personer, som i framtida möjliga händelser kunde uppgöra några anspråk på samma tron. Han sökte tvärtom hålla sådana herrar på afstånd från både den ena och den andra. Han följde häri samma statskonst, som Kristinas förmyndare användt mot pfaltszweybrückiska huset; och han gick betydligen längre deri.

Mellan sistnämnde konung och ifrågavarande halfbroder rådde fördenskull icke något så vänskapligt förhållande som t. ex. mellan Gustaf Adolf och Gyllenhielm. Tvärtom! grefve Carlsson uppträdde sällan eller aldrig i Karl den elftes hof och fick af honom ingen vigtigare förtroendesyssla. Denna tydligt ådagalaggda köld har troligen varit rätta orsaken, hvarföre Carlsson snart nog lemnade Sverge. Man har äfven sagt, att det var reduktionens hårdhet, som jagade honom ur landet. Måhända! vi hafva likväl icke funnit något säkert bevis för detta påstående. Förhållandet var, som följer. Karl Gustaf hade år 1659 och vid den stora utdelning af skånska gods, som då tillämnades, lofvat honom Fliinge; men denna, likasom de andra vid samma tillfälle gjorda gåfvorna måste redan vid fredslutet 1660 gå tillbaka 1). Karl Gustaf hade dessutom åt samma Carlsson anslagit Börringe och Lindholmen. Dessa blefvo visserligen 1679 indragna; men det skedde, såsom Karl den elfte sade, blott för grundsatsens skull; ty han gaf sin halfbroder till ersättning en lika stor inkomst i kopparräntorna 2).

---

1) Jfr 27. 43, noten.

2) Riksregistrat. Kongl. br. till kammar-koll. d. 5 Dec. 1679. Flere författare, och i synnerhet den tidens nidskrifvare, omtala med bittra ord, huru Karl den tionde i det af honom eröfrade Skåne testamenterade ett par gods (Börringe och Lindholmen?) åt sin son Gustaf; men att Karl den elfte af girighet återtog samma gods och dymedelst utarmade sin broder och dref honom i landsflykt m. m., m. m. Att Karl gaf samma halfbroder ofvannämnde kopparränta i

Sedan nu grefve Carlsson af en eller annan orsak lemnat Sverge, antog han tjenst i Holland och steg der till värdighet af general-löjtnant. Han fick genom sitt äktenskap betydlig förmögenhet 1) och tillbragte de sista åren på slottet Ter Hoorne i West-Frisland, hvarest han förskaffat sig en betydlig boksamling; lefvande på slutet förnämligast för vetenskaper och lärda sysselsättningar. Han dog barnlös nyårsdagen 1708.

FEMTE KAPITLET.

KARL DEN ELFTES SAMTIDA.

Hans egen regering varade ett fjerdedels århundrade, och var utomordentligt rik på händelser och omhvälfningar af alla slag, och derföre ock på männer af stora och mångartade utmärkelser. För att lätta öfversigten, skola vi uti serskilda kapitel upptaga dem, hvar och en i den fleck, som han tyckes egentligen tillhöra. Vi börja med

DET GAMLA HÖGADELS-PARTIET

och inom detsamma enligt vanan och ordningen med slägten Brahe.

PER BRAHE

blef i dessa våra berättelser första gången synlig i sjette delen, hvilken utkom år 1833. Först nu och i den

ersättning för godsen, det hafva dessa författare antingen förtegat eller varit okunniga om. — Uti 17 delen, sid. 112 hafva vi delat samma mening, och dessutom antagit, att ifrågavarande gods indrogos 1680, då det likväl skedde 1679.

1) Hans gemål kallades vanligen Sofia Amalia von Schwartzenberg. Men i Schwedisches Staats-perspectiv på Säfstaholm kallas hon Gräfin v. Benthem. Ingendera återfinnes i Hübners geneal. tabeller.

fjortonde delen af samma arbete och år 1853 går han ändtligen bort från skådeplatsen; så lång var hans bana — eller så långsamt har vårt verk framskridit. — Att emellertid Per Brahes bana var icke blott mångårig, utan äfven märkvärdig, det hafva dessa tolf mellanliggande delar ådagalaggt 1). Låtom oss kasta en erkänslans återblick öfver den nu mera gamle mannens hela lefnad, och innan det sista afskedet påminna oss hans många åt fäderneslandet gjorda tjenster! Först hänföras vi då af den nära och personliga vänskap, hvarmed han var fästad vid den store Gustaf Adolf och stod troget vid dennes sida, icke blott under glädjens dagar utan ock mången farans stund. Så blefvo de begge två år 1631 utanför Würtzburgs slott gemensamt öfverhöljda af det grus, som fiendens kanonkulor rundt omkring dem dref upp utur marken 2). Under rodden öfver Weichseln vid Danzigerhaupt 1627 satt Brahe vid Gustaf Adolfs sida, omgifven af polackarnes hvinande kulor, tills slutligen konungen sjelf träffades. Då var det Per Brahe som lyckades föra den svårt sårade undan och i säkerhet 3). Kort derefter och under kulregnet vid Dirschau sågs han åter vid sidan af samma sin konungslige vän, och när denne blödande dignade mot marken 4), var det återigen Per Brahe, som mottog honom i sina armar och förde honom ur striden. Ju mer Sverge älskar, och ju högre det värderar sin store Gustaf Adolf, desto tacksammare är det ock mot en hvar, som med trohet och tillgifvenhet lättade den älskade konungens bördor och förljufvade hans dagar. Per Brahe erinrar i detta hänseende om den evärdeliga ära, som från nyss förflutna dagar bestrålar minnet af en annan herre med samma ättnamn, hvilken åt en

---

1) Se 6. 143. 7. 109. 9. 400, 445. 10. 4, 497. 11. 441. 12. 6. 14. 20, m. fl.

2) Se 6. 352.

3) Se 6. 85.

4) Se 6. 89.

ämnar bland Sverges största konungar offrade en nästan exempellös tillgifvenhet.

Vi hafva sett Per Brahes första utmärkelse, vunnen vid sidan af tronen. Sedermera återfinna vi honom bland Finnlands ödemarker och pörten, bland halfbyggda städer och halfvilda folkstammar, kraftfullt bemödande sig om att der införa ordning, laglydnad och ett bättre samhällsskick. Efter Karl Gustafs död var det samme Per Brahe, som med beslutsamhet och mod satte sig i spetsen för de män, som ur förmyndare-styrelsen uteslöto hertig Adolf Johan; och att Sverge slapp ifrån denne oregerlige, slutligen half vansinnige furste, derföre har det först och främst att tacka Per Brahe 1). Lika oförfäradt satte han sig ock mot de orimliga anspråk, som drottning Kristina vid samma tid gång på gång framställde 2). Längre fram under denna förmyndare-styrelse, och när De la Gardiska partiet hade nedsänkt rikshushållningen i brist och villervalla, var det Per Brahe, som föreslog och genomdref först den efterräkning, som blef bekant under namn af Blå Boken 3); och sedermera den år 1669 uppgjorda sparsammare statsregleringen 4). Som Svea rikes drots och högste vårdare af fäderneslandets lagskipning, inlade han mycken förtjenst genom att ordna justitie-revisjonen och åt rättegångsverken gifva en raskare fart 5). För befordrandet af lärdom och bildning inom fäderneslandet arbetade han ock med ovanlig både ifver och framgång. Åbo högskola, likasom flere finska lägre undervisningsverk voro i främsta hand en följd af hans nit; Wisingsö skola dessutom af hans frikostighet. I dessa ärorika värf tröttnade han aldrig, utan fortfor att på egen bekostnad trycka lärda arbeten och underhålla unga, hoppfulla vetenskapsidkare. — Af-

1) Se 12. 10—31.
2) Se 10. 277—281. 2:dra upplagan.
3) 12. 111.
4) Se 12. 121.
5) Se 12. 101.

ven i krigets yrken ingrep han med klok beräkning och kraftfull och frikostig hand, och det mer än en gång. Han började i Finnland återinföra knektutskrifning *efter gårdetalet* 1); hvilket ansågs vara en bland förberedelserna till Karl den elftes indelningsverk. I sina stora finska besittningar lät han på egen bekostnad och till skydd mot fienden fullända gränsfästningen Kajana, och gjorde begynnelse till en dylik anläggning på Brahelinna i södra Savolax 2). Under det vådliga fälttåget 1657 var det han, som, till stor del med eget folk, lyckades att vid Genevads bro tillbakadrifva danskarne 3). På samma sätt lät han också, under samma krig genom till största delen eget uppbådadt manskap tillbakakasta ett af ryssarne företaget anfall mot nordöstra Finnland. — I alla dessa lofvärda egenskaper blef sig Per Brahe lik ända till sista stunden. Han fortfor att i sina grefve- och friherreskap främja underhafvandes bästa, dela pastorater och på egen bekostnad anlägga kyrkor och skolor. Då Sverge, och till och med dess hufvudstad, år 1676 sväfvade i en hotande fara, var det den gamle, då 74-årige gubben, som på det berömligaste sätt trädde i spetsen för dem, hvilka med beslutsamhet och sjelfuppoffring ville våga allt för fäderneslandet 4).

Vi hafva tecknat den krans af strålar, som omgifver Per Brahes minne. Men äfven några skuggor insmyga sig deribland, och en sannfärdig häfdatecknare får icke gömma dem undan för efterverldens blickar. Först anmärka vi då den envishet och det sätt, hvarpå Per Brahe under större delen af Kristinas förmyndaretid motarbetade Axel Oxenstierna. Var det måhända en följd af missnöje deröfver, att år 1634 blef till drots utnämnd icke Per Brahe, som derom hade konungens löfte, utan Gabriel Oxen-

---

1) Se 9. 449.

2) Enligt underrättelse, meddelad af framlidne öfverste Lemke.

3) Se 12. 443.

4) Se 15. 441, 442.

stierna, rikskanslerens bror? Illa för Per Brahes minne, om det var denna personliga motgång, som gjorde honom också till motståndsman. För verldens ögon framhölls dock ett annat skäl. Axel Oxenstierna och den af honom ledda förmyndare-styrelsen sökte och lyckades verkligen att nedsätta några bland de obilliga eller olagliga företrädesrättigheter, som adeln åtnjöt. Men härvid stötte Oxenstierna ofta på ett häftigt motstånd af dem, som sökte bibehålla adelns fordna friheter orubbade; och hvilket parti vanligtvis anfördes af Per Brahe 1). Dennes beteende härutinnan kan väl förklaras såsom en följd af hans öfvertygelse; ty han hyste verkligen ganska högt drifna föreställningar om adelns rättigheter. Men man måste då också erkänna, att denna öfvertygelse icke tål att ställas bredvid Axel Oxenstiernas än högre åsigter. Oss har det dock alltid förefallit, som Per Brahes tredskande mot Axel Oxenstierna har i någon mån hört till dessa framtidsmannastämplingar, som man i vårt fädernesland tyvärr ofta sett, och om hvilka vi skola utförligare tala vid teckningen af Erik Lindskiöld.

Vi hafva omnämnt Per Brahes frikostighet, då det gällde att befordra lärdom och försvara fädernesland. Men tätt bredvid denna ljusstråle fortgår en dermed jemnlöpande slagskugga; nämligen en å andra sidan långt drifven omtanka, att på det allmännas bekostnad skaffa sig medel att utöfva nyssnämnda frikostighet. Vi hafva redan omtalat flera dylika uppträden, t. ex. då han år 1650 lät den slösande Kristina gifva sig det orimligt stora friherreskapet 2); och i synnerhet, då han 1673 mottog Frankrikes så kallade vängåfvor, eller rättare sagdt, mutor, för att främja Sverges förbund med bemälte magt 3).

---

1) Se 8. 97—113. 2:dra upplag.

2) Se 10. 104—105, 2:dra upplagan.

3) Se 15. 30. Uppgiftens sanning bestyrkes ytterligare af Pufendorfs: De rebus gestis Frederici Vilhelmi, pag. 940. — Se i öfrigt dessa berättelser 16 delen sid. 20.

Äfven nu och nära grafvens brädd ådagalades samma omsorgsfulla bemödande att öka sina inkomster. Vintern 1676 utverkade han för sitt Wisingsö frihet från knektutskrifning 1). Sjuttioåtta år gammal, barnlös, och tillika Sverges ojemnförligt rikaste man, har han dock 1680 hos konungen begärt, att hans grefskap måtte frikännas från några af de pålagor, som riksdagen 1678 beviljat. Men Karl den elfte tillbakavisade denna obilliga önskan 2).

Per Brahe hade för sin tid mycken lätthet att på ett bestämdt och kraftfullt sätt framställa sina tankar. Vi minnas riksdagen 1675 och dess många partier; dess yttrade missnöje öfver brandenburgska kriget och öfver riksförmyndarnes förvaltning, samt de då uppgjorda framtidsmannaplanerna till De la Gardies fall och till Stora kommissjonens förberedande m. m. Då och med anledning af alla dessa ämnen nedskref Per Brahe ett utlåtande, som är märkeligt nog. Det visar hans och hans vänners sätt både att tänka, att uttrycka sig och att tillbakavisa motståndsmännernas och ofrälseståndens anspråk 3). Vi vilja derur afskrifva följande ungefärliga utdrag. *Man klagar*, säger han, *att det gått så illa och olyckligt för dem, hvilka förestått våra vapen i Tyskland och vårt styrelseverk här hemma. Man hör än den ene än den andra öfverdådeligen säga: »om fältherren eller regeringen gjort så och »så, skulle olyckan icke hafva händt», o. s. v. Men kanske, om klaffaren varit i den tadlades rum, hade hvarken fel eller olycka blifvit mindre. De män, som motgången drabbat, hafva redan derigenom sorg nog att bära* 4).

---

1) Riksregistrat. den 5 Febr. 1676.

2) Riksregistrat. den 31 Jan. 1680.

3) B. 20. Der för öfrigt en annan del af denna skrift är införd.

4) Har i synnerhet afseende på Wrangels förluster i Tyskland 1675 och G. O. Stenbocks misslyckade sjötåg samma år. Wrangels dotter var gift med Brahes brorsson; och Stenbock var broder till Brahes egen grefvinna.

Läggom icke sten på börda! En hvar komme ihåg, att Gud gifver sin nåd och välsignelse åt dem, honom godt synes. Och månne vi svenskar hafva förtjent hans nåd? Peckoms icke med vår Herra Gud; ty så enskildt som allmänt finnas hos oss grofva synder, hvilka förtörna honom, och borttaga den välsignelse, hvarmed han förut hugnat oss. Tänkom efter, i hvad ringa och föraktligt tillstånd vårt fädernesland var för 70 år sedan; huru många herrliga landskap sedermera blifvit laggda under vår krona; huru våra städer förkofrat sig med handel, handtverkerier och herrliga byggnader; huru bergverk, åkerbruk samt rikets inkomster tilltagit! För allt detta tackar man icke den gode Guden; icke heller de män, som efter salig konung Karl Gustafs död med Guds nåd skaffade fäderneslandet en hederlig fred; och hvilka från den förra bullersamma tiden och de många fienderna hjelpt oss till lugn och trygghet, och lyckats bibehålla denna fred i flera år än någon förut kunnat drömma om 1). *Jag säger för sannt; vi hafva upplefvat ett sæculum aureum* 2). *Tror du icke mig, så fråga gammalt ärligt folk, som sjelfve minnas och af sina fäder hört, huru det fordom varit. Dock beklagligen! man aktar nu icke mycket de gamlas ord; de unga förstå det bättre; så mena de. — Men hvad är då orsaken, att allting så till olycka förbytes? Hvilka äro de grofva synder, som nu mer än förr bedrifvas? Jo, först otacksamhet emot Gud; ty hvar höres den ödmjuka tacksägelse, som vi äro honom skyldiga för all den nåd, oss blifvit bevisad? Den andra synden är högfärd och högmod. Den ene vill icke efter Guds skickelse vika för den andre* 3). *Är den ene högre, så afundas den andre der-*

1) Det är om sin egen, och sina kamraters förvaltning, som Brahe gör denna målning.

2) »En gullålder.» Detta uttryck förekommer icke i den förevarande skriften; men blef ofta af Per Brahe användt att nedtysta den tidens missnöje och klandermän.

3) Har afseende på rangtvisterna mellan ämbete och börd, mellan ofrälse och frälse m. m.

vid; är han i bättre ämbete, afundas; har han ett större stycke bröd, afundas; är han i större gunst hos öfverheten, straxt afundas man och beflitar sig om att kasta honom öfver ända 1). De, hvilka sjelfva eller genom förfäderen äro högt förtjenta af konung och fäderneslund, blifva afundade och utarmade. Så göra svågrar, systrar och bröder mot hvarandra 2). Men, månne vi icke förtörne Gud, genom denna afund, denna otacksamhet; och likaså genom öfverflödigt lefverne och hårdhet mot de fattiga. Läggom bort dessa synder, så skola vi återfå Guds välsignelse och nåd, mer än vi haft hafva. Ty Guds ande vill ännu hvila i nordlanden. Ställom oss så, att vi få behålla den!

Ännu 1673 åtnjöt Per Brahe tämligen oförminskade själskrafter; men började dock blifva sjuklig och trött. Han behöfde många dagar för att hämta sig efter de mödosamma resorna från Wisingsborg till Stockholm, och förmådde ej mer att uthärda flere timmars oafbrutet arbete i rådet 3). Likväl var han der tämligen flitig och uppmanade de andra till samma dygd. Ännu vid den oroliga riksdagen 1675 framträdde han på ett ganska kraftfullt och oförfäradt sätt 4); och icke utan välgörande verkan. Hans förmåga ansågs likväl vara i starkt aftagande. I början af 1676 sökte man också öfvertala honom att begära afsked; men gubben ville ännu icke kännas vid någon ålderdoms-svaghet. Sommaren samma år, och när Danmarks härar och flotta från alla sidor hotade fäderneslandet och hufvudstaden, visade han ock, såsom berättadt är 5), en ynglings mod och beslutsamhet. Från 1678 blef han dock i rådet mera sällsynt och tystlåten. Sommaren

---

1) Tyckes peka på bemödandet år 1675 att störta Magnus Gabriel de la Gardie.

2) Afser måhända bielkepartiet och dess vid Uppsala-riksdagen 1675 förehafda planer mot de förra riksförmyndarne.

3) Råds-Prot. den 10 April och 7 Maj 1673.

4) **26.** 20, 26.

5) Se **15.** 111.

1680; ville styrelsen omigen, att den nu mera till ett barn vordne gubben skulle taga afsked från det vigtiga drotsämbetet. Vi känna icke, om förslaget blef framburet; ej heller hur det besvarades. Med eller mot sin önskan fick han dock tjenstefrihet, först af konungen, och straxt efteråt af en än högre magt; då han nämligen den 12 September afled vid en ålder af 78 år, samt efter att hafva varit Svea rikes råd i 50 och riksdrots nära 40 år, och derunder tvänne gånger som riksförmyndare deltagit i hela landets styrelse.

EBBA BRAHE,

Gustaf Adolfs fordna älskarinna och till och med fästmö; hon år 1614, så skön och så besjungen, lefde ända till 1674; men nu mera såsom en gammal enka, den der om sina barn, barnabarn och hushållsangelägenheter skref osammanhängande och illa stafvade bref. Slutligen började hon lida af sömnsjuka. För öfrigt vet man om henne från dessa sista åren ingen ting mer, än att hon hade ganska stora rikedomar — efterlemnande bland annat 52,418 lod silfver 1) — likaså, att hon sökte förmera samma rikedomar; men ock, att hon utöfvade mycken barmhertighet mot de fattiga och blef af dem vid sin död saknad och begråten.

NILS BRAHE,

hade redan af sig sjelf en icke ringa förmögenhet, nämligen sin andel i de betydliga braheska godsen, och sitt arf efter modren och efter morfadren rikskansleren Svante Bielke. Genom gifte med Karl Gustaf Wrangels enda arfvinge erhöll han ytterligare år 1676 sistbemälte herres betydliga egendomar. Slutligen och i September 1680 fick han efter sin farbroder, den ofvanomtalade Per Brahe, tillträda dennes gref- och friherreskap och slägtens många och stora arfvegods. Samma Per Brahe ansågs på sin tid som den förmögnaste man i hela Sverge. Nu blef denna ovanligt stora rikedom laggd till allt, hvad Nils Brahe förut ägde af sig sjelf och hade fått

1) Deri guldet inberäknadt i silfvervärde.

ärfva efter Karl Gustaf Wrangel. Genom dessa sammanflöden blef han den rikaste enskilde person, som måhända i Sverge funnits alltsedan Bo Jonsons dagar. Den glädjen varade likväl icke många veckor; ty redan nästa vinter började reduktionen och Stora kommissjonen att komma i verksamhet. Af rättegångssättet i den sednare såg Nils Brahe tämligen tydligt, hur det skulle komma att gå. Han afslöt derföre, såsom berättadt är, en förlikning, enligt hvilken han slapp ifrån alla Stora kommissjonens efterräkningar med honom sjelf, med Per Brahe och med svärfadren Karl Gustaf Wrangel, emot erläggandet af 687,000 daler silfvermynt, det vill efter nuvarande myntfot säga 1,394,000 riksdaler riksgäld. Detta gällde likväl blott Stora kommissjonens efterräkningar. Dessutom kom reduktionen och tog i första taget eller år 1687 de stora gref- och friherreskapen jemnte en mängd andra gods. Redan 1685 ansågs Brahe-slägten hafva genom reduktionen förlorat en årlig inkomst af 60,000 riksdaler. Sedermera följde oupphörligt nya efterräkningar. Huru mycket slägten har genom dem och efter 1685 måst tillsätta, det känna vi icke; ty dessa ärender voro på långt när icke utredda, när Karl den elfte dog 1697, ej heller när Karl den tolfte år 1700 upphäfde reduktionen. Men de summor, som man också under dessa sednare år fordrade af slägten, stego åtminstone till omkring en million daler silfvermynt.

Det ser för öfrigt nästan ut, som Karl den elfte gerna iakttagit hvarje tillfälle att nedsätta brahe-slägten, och i och med detsamma hela svenska högadeln. Redan är berättadt, hvilka stränga påståenden han gång på gång mot denna ätt framställde 1). Oviljan visade sig ock vid flera andra tillfällen. Nils Brahe blef 1682 jemnte de flesta sina kamrater afskedad från rådsämbetet; ehuru han verkligen varit en bland de bästa och hofsammaste i nämnde befattning. Ett annat drag föll än tydligare i ögonen.

---

1) Se 17. 133, 224, 256.

Per Brahes begrafning hade med flit blifvit uppskjuten, på det konungen skulle innan dess kunna från en af sina resor återkomma till hufvudstaden; ty han plägade alltid med sin närvaro hedra sådana personers jordfästning. Men denna gång uteblef han, ehuru väntad, och ehuru Brahe varit rikets högste ämbetsman. Hofvet ville sedermera skylla uteblifvandet på en svår storm, hvilken verkligen rasade samma dag. En hvar kände dock ganska väl, att Karl den elfte icke var den, som lät sig af väder och vind afhållas, från hvad han verkligen önskade företaga.

Sista året af sin lefnad fick konungen ett serdeles godt tillfälle att på det kännbaraste sätt förödmjuka nämnde slägt. Förhållandet var följande. Reduktionsbeslutet 1680 skulle naturligtvis för de flesta kronogods-innehafvare medföra många och stora förluster. För att i någon mån undvika eller minska dem, tilläto sig berörde personer en och annan åtgerd, som icke fullt öfverensstämde med sanning och rättvisa. Inom kretsen af dåtidens herrar var Nils Brahe otvifvelaktigt en bland dem, som redligast vandrade sin bana fram. Likväl stapplade också han mot nyssnämnde stötesten. Han ville nödvändigt behålla Brahehus och några andra för honom välbelägna hemman, hvilka dock enligt den nu beslutade reduktionen borde återfalla till staten. Brahe ville härvid icke göra det allmänna någon egentlig skada, ty han ämnade att i stället afstå andra, och till och med bättre frälsegårdar. Men för att lätta åtgerden beslöt han att tvärtemot sanningen föregifva, att ett sådant byte vore redan förut beviljadt och verkställdt. Tillika lät han från de gods, som skulle indragas, bortföra så mycket, som möjligt, all boskap och rörlig egendom. Vintern mellan 1680 och 1681 afskickade han till sin fogde på Wisingsö flere bref härom, hvilka dessutom innehöllo åtskilliga skarpa uttryck, t. ex. *att konungen tvungit adeln att bifalla reduktionen; — att man borttog egendomarna med våld och orätt o. s. v.* Vi känna icke, huru det sedermera gick med sjelfva de ifrågavarande godsen. Men skrifvelserna i ämnet blefvo af fog-

den och af dennes son tillvaratagna och gömda. Sextiå år derefter har den sednare framlemnat dem till konungen; vi veta icke af hvad orsak. Karls vrede upptändes, i synnerhet vid läsandet af de hårda ord, som Brahe nedskrifvit angående reduktionen. Han lät inför rådet uppläsa oftanämnde bref, dock utan att tillkännagifva författarens namn. Sedermera begärde han rådsherrarnes utlåtande i saken. Alla ogillade brefven. Gyllenborg påstod till och med, att författaren varit sin konung otrogen; och Wallenstedt, *att han varit värre än en vanlig tjuf*. För mildare åsigter talade Axel Wachtmeister, Bengt Oxenstierna och Johan Gabriel Stenbock. Karl tycktes i början ämna tillgripa ganska stränga åtgerder. Han lät förbjuda Brahe att visa sig på hofvet; och lär hafva utnämnt Lejonmarck till åklagare i målet. Men Brahe bad om nåd, och konungen lät slutligen beveka sig, så att det stannade vid en allvarsam skrapa. Dock skulle till straff för Brahe och till varning för andra berättelsen om hela detta mål jemnte brefven inryckas i rådsprotokollen 1).

Härmed borde väl saken anses som förlikt. Märkvärdigt är dock, att just vid denna tid och månaderna efteråt, har reduktionen begynt att med ökad skärpa vända sig mot Nils Brahe och mot hans slägt i allmänhet. Just från Mars 1696 blefvo nämligen mot denne herre flera efterräkningar anställda och utslag afkunnade, hvilka i sig sjelfva voro ofta obilliga, stundom såsom oss synes orättvisa, och som dock gingo ut på flera hundrade tusen daler silfvermynt 2). Tiden och rummet tillåta ej, att be-

1) Råds-prot. den 23 Mars 1696, och den dervid fogade Kongl. resolut. om grefve N. Brahes ertappade anstöteliga. skrifter. N. Brahes bref till hauptmannen Lars Johnson den 17 December 1680 och 12 Jan. 1681. — Linköpings arkiv. Handlingar rörande Brahe-familjens historia. O. Hansson till hauptmannen på Wisingsö den 5 Mars 1681.

2) Se Nordin fol. Bund. 31, s. 918, 1219, 1221, 1229, 1231, 1235.

skrifva hvart och ett bland dessa mål serskildt; men följden af dem alla blef, att Nils Brahe 1698 begärde, det sterbhuset efter Per Brahe måtte få göra cession, hvilket ock tyckes hafva gått i verkställighet 1). Tillika fordrade Nils Brahe att få tillbaka de 431,000 daler silfvermynt, som han 1683 hade utbetalt i förlikning för sig och sin farbror; *emedan*, tyckte han, *villkoren för samma förlikning hade blifvit brutna genom dessa nya efterräkningar.* Vi veta ej, huru saken slutades. Vi tro knappast, att den någonsin blef afslutad. Ty 1697 dog Karl den elfte och år 1700 afbröt Karl den tolfte reduktionen. År 1699 hade också Nils Brahe dött, och hans efterlemnade son egde icke det anseende och den kraft, som behöfdes för att i detta kinkiga ämne bevaka och genomdrifva slägtens anspråk. Dertill kommo olyckorna under Karl den tolftes regering; då hvarje enskildt anspråk måste tystna i jemnförelse med den förfärande allmänna nöden. Hvad slägten Brahe i reduktions-hänseende först kunde af egennytta hafva felat, och hvad den sedermera har med verklig orättvisa måst lida, allt detta har således outredt sjunkit ned uti glömskans haf.

På sådant sätt slutade denna slägtens andra blomstringstid, hvilken räknade de flesta icke blott åren utan utmärktheterna. Den började med Per Brahe den äldre, som var Gustaf Wasas svåger och blef grefve 1560 och riksdrots 1569. Sedermera framträdde efter hvarandra riksdrotsen Magnus Brahe, hans dotter den sköna Ebba Brahe, hans brorsöner, först hjelten på Lützens fält Nils Brahe, och sedermera den nyss omtalade Per Brahe den yngre. — Slägtens första blomstring utmärktes af Birger Person till Finnstad och af hans båda barn, dottren den verldsberyktade S:t Brigitta, och sonen riksrådet Israël Birgerson, han, som enligt berättelse vägrade att emottaga den honom erbjudna svenska kronan.

---

1) Redukt.-kansl., Kam.-Koll. Liqvid.-Kom. den 26 Jan. 1698.

Vår sist förflutna menniskoålder har sett slägtens tredje blomstringstid komma — och försvinna.

MAGNUS GABRIEL DE LA GARDIE.

Denne man intager i vår historia ett rum, visserligen icke bland de högsta, men deremot bland de största. Allt bidrog att göra hans öden många och märkvärdiga. Der fanns i hög grad en glödande utmärkelse-lystnad och en orolig företagsamhet, hvilka drefvo honom att blanda sig i allt; och tillika en ovanligt stor och flersidig förmåga, som till en viss grad gjorde ett dylikt mångfresteri möjligt. Denna i alla ärender och vägar ingripande verksamhet skulle nödvändigt i förening med hög börd, stor rikedom och utmärkta personliga egenskaper ådraga honom allas blickar och göra honom till en bland fäderneslandets mest inflytelserika och märkvärdiga personer. Dertill kom en bjert sammanblandning af förtjenster och brister, dygder och fel; och slutligen öden så ofta och underbart skiftande mellan högsta lycka och djupaste olycka, att med undantag af Karl Knutsson har ingen svensk man kunnat med honom derutinnan jemnföras. Ej mindre än fyra serskilda gånger blef han af lycka och ynnest upplyftad så högt, att fäderneslandets öden mer eller mindre hvilade i hans hand. Så var förhållandet 1649—1652 under Kristina; 1655 och en del af 1656 under Karl Gustaf, ehuru i mindre grad; 1665—1667 under förmyndare-styrelsen; och 1673—1675 under Karl den elfte. Alla fyra gångerna blef han från magtens tinnar nedkastad till vanmagtens djup, och detta till stor del genom eget förvållande och egna fel.

Vi lemnade honom sista gången med vår berättelse, då han vid riksdagen 1675 blef på ett förkrossande sätt störtad från det stora välde, han förut innehaft 1). Följom nu den märkvärdige mannens återstående öden.

1) Se 16. 40—29.

4. Skymfad och förnedrad genom ofvannämnde riksdags-uppträden, försköten af konungen, af rådspartiet, af uppkomlingarna och af ofrälsemännen; öfvergifven af sina egna skyddlingar; dertill fördjupad i skulder och förföljd af många enskilda fiender: se der Magnus Gabriel de la Gardie och hans belägenhet vid slutet af år 1675! Han ville, åtminstone för tillfället, draga sig undan och söka landtlifvets lugn, men tvingades dock, som sagdt är 1), att stanna i Stockholm.

Det är ganska säkert, att de la Gardie var oskyldig till flere af de förebråelser, hvilka blefvo vid 1675 års riksdag mot honom framkastade, i följd dels af ovännernas stämplingar, dels af den stora allmänhetens lättro, afund och okunnighet. Sjelf sökte han inbilla sig och andra, att han var i allo ren. För att vederlägga de gjorda anklagelserna, uppsatte han i Februari 1676 en temligt vidlyftig skrift 2). Den innehåller visserligen många svepskäl, många dels skefva, dels oriktiga uppgifter, och det stundom rörande sådana förhållanden, om hvilka han icke saknade tillräcklig kännedom. Men den visar dock tydligt, att orsaken till flere bland de timade olyckorna icke låg hos honom, eller hos honom ensam, utan ock hos helt andra personer. Med mer eller mindre skäl sökte således skriften att skylla motgångarna från De la Gardie och på de andra riksråden samt på kammar- och amiralitets-kollegium, och bland andra på Nils Brahe och i synnerhet på Karl Gustaf Wrangel. Vi igenkänna också här De la Gardies klandervärda vana att vid hvarje inträffad olycka vältra hela skulden från sig och på sina ämbetsbröder; att tvätta sina egna händer rena och sedermera kasta det nedsmutsade tvättvattnet öfver andra. Genom Örnstedt och Lindskiöld lät nu De la Gardie visa denna skrift för konungen samt fråga, huruvida han fick allmängöra den-

---

1) Se XG. 28, 29.

2) Den börjar med orden: Ehuruväl en extrem argheet o. s. v.

samma. Karl förbjöd detta sednare 1). Uppsatsen skulle således hållas hemlig; och likväl lemnade De la Gardie en afskrift deraf åt den besynnerlige och opålitlige grefve Banér. Denna olydnad sökte han sedermera ursäkta. Tyste han, *nämnde grefve visade mig konungens försäkran att blifva intagen i rikerådet, hvarföre jag ansåg mig ock kunna intaga honom i förtroendet af bemälte skrift. Jag gjorde det ock, på det han skulle föra den ned till konungen* 2). Med sådana färger ville De la Gardie inför Karl den elfte smycka sitt uppförande i denna punkt. Men med kännedom af hans lynne, anar man också en annan beräkning; nämligen, att den lättsinnige och lösmunte grefven icke skulle tiga med förhållandet utan kringsprida skriften; hvarigenom De la Gardie hoppades att till någon del rentvå sig inför allmänheten. I förtroliga bref till sonen framskymtar äfven denna sednare åsigt. Han skrifver: *emedan grefve Banér ofta haft i uppdrag att leda och bearbeta ständerna, ville jag, att han också i dessa vigtiga punkter skulle få veta rätta sanningen för att kunna leda dem på rätta vägen* 3). Antingen nu en sådan beräkning funnits eller ej; följden af förtroendet blef dock, hvad man kort förmoda. Banér lofvade väl att icke visa uppsatsen för någon annan än för konungen 4); men det oaktadt utspridde han afskrifter deraf åt flera håll 5). Sommaren

---

1) Riksark. M. G. De la Gardies bref till konungen den 9 Aug. 1678. I ett annat bref till konungen den 27 Nov. samma år säger De la Gardie, att konungen hvarken bifölll eller vägrade allmängörandet. Upps. Palmsk. N:o XVI. T. II. P. 1.

2) Falkenbergska ark. på Brokind. Fol. osignerad M. G. De la Gardie till konungen den 2 Mars 1678.

3) Tidö arkiv. M. G. De la Gardie till G. A. De la Gardie den 2 Sept. 1676.

4) S. st.

5) Riksark. Kongl. Maj:ts originalbref till riksrådet den 18 Sept. 1676 samt Rålambska samlingen fol. 89. Riksrådet till Karl den elfte d. 10 Okt. 1676.

1676 blef han för sitt uppleppe-försök tagen i fängsligt förvar, såsom förbemäldt är 1). Detta skedde genom rådet. Då och just vid häktandet påträffade man i hans rum De la Gardies nämnde försvarsskrift. Med alla sina tillvitelser både mot hela rådet och mot flere dess enskilda medlemmar, blef den sålunda omedelbarligen framlaggd på rådsbordet 2). Nu uppstod mycken ovilja, och de angripne fordrade en formlig rättegång till vederläggande af dessa De la Gardies beskyllningar. Karl afstyrde en sådan riksförargelse och befallde i stället, att alla de utspridda afskrifterna skulle samlas och undertryckas 3). Så slutade första trätan om denna på sin tid ryktbara uppsats.

Vi minnas, huru De la Gardie under sin olycka i slutet af 1675 ville taga afsked, och huru han försäkrade sig ingenting högre önska än lugnet och friden m. m. Sommaren och hösten 1676 fick han också njuta ett sådant lugn; ty konungen tillät honom att hela tiden stanna på vestgöta-godsen, på Höjentorp och på Leckö. Det tyckes äfven hafva helt och hållet berott på honom sjelf att få njuta detta lugn, så ostördt och så länge som möjligt. Men han var nu nästan helt och hållet utesluten från allt deltagande i ärendenas gång, och detta kunde hans oroliga och ärelystna själ icke lida. Han var tillika helt och hållet stängd från hofvet, från konungens person; och äfven detta blef i längden odrägligt för den efter gunst och utmärkelse alltid fikande mannen. Han vantrifdes i denna skugga och började längta efter nådens solsken och göra ett och annat försök att draga till sig dess strålar. Gång på gång uppvaktade han konungen med bref och uttryck af den mest smickrande tillgifvenhet. Han bedyrade t. ex. *huru det var honom omöjligt att lofva*

1) Se s. 116.

2) Riksark. M. G. De la Gardies bref till konungen d. 9 Aug. 1678.

3) Riksark. Kongl. Maj:ts originalbref till rådet d. 18 Sept. 1676.

skild från Karl den elftes person 1). En annan gång heter det: *för att undvika mina fienders och afundsmäns förföljelser, har jag lemnat edert majestäts hof och rest undan till lugnet och landet. Men, om edert majestät följer tropparna ut till Tyskland, och sålunda begifver sig från riket, då blir jag ursinnig. Då hjelper ingenting, utan jag måste följa med; och ingen magt skall kunna qvarhålla mig i Sverge* o. s. v. Man frestas att betvifla uppriktigheten af dessa uttryck; då man nämligen besinnar, huru Karl nyss förut lät vid riksdagen 1675 störta De la Gardie; och sedermera sjelf visade en frånstötande köld mot samma herre, och det mest obegränsade förtroende för hans bittraste fiender. De la Gardie fortfor dock att uppvakta med skrifvelser af dylikt smickrande innehåll, och tillika med anmärkningar mot det sätt, hvarpå kriget 1676 fördes utefter vestra gränsen. Det var nästan, som ville han låta påskina en önskan att sjelf få högsta ledningen deraf 2). Denna önskan, om den fanns, gick äfven i fullbordan; ty hösten 1676 blef han verkligen satt i spetsen för dessa landskap och deras försvar. Det rådande partiet önskade honom likväl icke något godt. Vi minnas gåtoriksdagen eller riksdagsgåtan i Göteborg hösten 1676 3). De la Gardie, som rikets högsta styresman, var på stället och man berättar, att alla der befintliga ständer, i synnerhet adel, prester och bönder, hade blifvit mot honom så uppretade, att hans lif sväfvade i fara,

---

1) Uppsal. Palmsk. N:o XVI. T. II. p. 1. M. G. De la Gardie till konungen d. 17 April 1676.

2) Riksark. M. G. De la Gardies bref till ett kansliråd. Febr. 1676. Se 15. 162.

3) Se 16. 117—120. Till ämnets historia höra ock följande sedermera tillkomna bidrag. Ett bref i Tidö arkiv från M. G. till G. A. De la Gardie den 20 Sept. 1676, nämner, att man gissade på Arvid Ivarson eller Falkenberg till landtmarskalk och Tersérus och Thegner till talemän vid samma riksdag.

och att han näppeligen sluppit undan, så framt ej konungen gjort slut på hela riksdagsspökeriet 1).

År 1677 ingick ock med fortsatta motgångar och dyckor. Redan vid årets början har konungen på tillställning af Oliwekrans tagit från De la Gardie postkassan och den deraf flytande inkomsten 2). Sedermera kom fälttåget mot Norrge för hvilket De la Gardie numera stod som anförare i spetsen. Här blef han på ett föga ärorikt sätt drifven tillbaka från Uddevalla den 29 Augusti 3) och kunde i det hela ingenting serdeles uträtta. Så misslyckades äfven detta hans försök att omigen och som krigare arbeta sig upp till magt och anseende. Det störtade honom tvärtom än djupare ned i förderfvet. Han begärde nu tillåtelse att draga sig undan till landet, och Karl gaf dertill sitt bifall med köld, nästan med förakt. Han ville icke en gång tillåta De la Gardie att återinträda i utöfningen af dennes egentliga syssla, rikskanslers-ämbetet, utan anförtrodde detsamma för en längre tid åt De la Gardies gamle ovän och motståndare, Sten Bielke. Hela hösten 1677 blef De la Gardie sålunda sittande på sina gods, ensam och öfvergifven. En mängd bland tidens inflytelserikaste herrar reste från och till krigets skådeplats, och derunder ofta genom Westergötland. Nästan ingen enda bland dem brydde sig om att dervid besöka den förut allmägtige och firade rikskansleren. Denna uppenbara

---

1) Feuquières lettres inédites, tryckt i Paris 1846 s. 99.

2) Riksregistrat. d. 7 Jan. 1677. I De la Gardieska arkivet 8. 83, uppgifver De la Gardie, att hans behållning af denna kassa steg öfver hufvud blott til 6,000 daler s. m.; men att hans ovänner, för att reta allmänheten, hade uppgifvit vida större summor, till och med 30,000 d. s. m. Jmf. dessa berättelser 16:de delen sid. 305.

3) Se III. 161. Enligt De la Gardies uppgifter i Riksark. har svenska styrkan i sistnämnde träffning varit blott 2800 man, icke 8000; och dess förlust 250 eller 500, icke 1600 man. Se N. A. Kullbergs Akad. Afhandl. ss. 4, 14.

missaktning sårade djupt hans för dylika utmärkelser känsliga sinne.

År 1678 medförde nya olyckor och förödmjukelser. En bland dessa härledde sig från ofvannämnde år 1675 uppsatta försvarsskrift. Fastän Karl den elfte befallt framleta och tillintetgöra alla exemplar af densamma, hade dock några dylika blifvit undangömda och räddade. Af en händelse, eller kanske genom illviljares anstiftan, kom ett bland dem ut till Tyskland, till Habbæus Lichtenstern. Denne var redan förut De la Gardies hätska fiende. Nu såg han sig dessutom vara i nämnde försvarsskrift med stränga tillvitelser angripen. Vrede och hämndlystnad uppflammade i mannens hjerta. Han öfversatte försvarsskriften på tyska, bifogade till densamma en hop, för De la Gardie, svåra och skymfande anmärkningar, och lät derpå trycka alltsammans. Denna öfversättning kom till Sverge ungefär i Februari 1678, och vid tidpunkten af riksdagen i Halmstad. Den föranledde mycken ovilja och mycket larm. Riksråden hade redan 1676, och när sjelfva handskriften upptäcktes, fordrat af De la Gardie antingen upprättelse eller bevis för hans tillmälen; men sedermera, enligt konungens önskan, nedlaggt dessa sina påståenden. Men nu, och när samma beskyllningar blifvit i tryck framlaggda för allmänhetens ögon, förnyade rådsherrarne sitt ofvannämnde ansvarspåstående. Per Brahe, Sten Bielke, Klas Rålamb, Knut Kurck, Johan Gyllenstierna, Johan Gabriel Stenbock, ja till och med De la Gardies svåger och fordna anhängare, Gustaf Otto Stenbock m. fl., tillsammans fjorton rådsherrar ingingo till konungen med anhållan att få i laglig ordning rentvå sig från De la Gardies tillvitelser 1). Denne påstod sig deremot hafva ingenting ondt menat, ingenting ondt sagt 2). Karl blef harmsen öfver hela tillställningen; i synnerhet derföre, att flere vigtiga,

1) Tidö arkiv. M. G. De la Gardie till G. A. De la Gardie d. 3 Mars 1678.

2) S. st. och Riksark. Riksdagsacta 1678. M. G. De la Gardie till konungen d. 3 Mars 1678.

förut hemliga statshandlingar och bealt dels redan blifvit, dels skulle än ytterligare blifva på detta sätt för allas ögon framlaggda. Vi känna icke säkert målets utgång. Det tyckes dock, som Karl förbjudit äfven den tyska öfversättningen 1) och derjemnte alla vidare tvister mellan riksråden och De la Gardie. Hela detta uppträde alstrar dock åtskilliga misstankar; nämligen, att skriftens öfversättning, tryckning och införande i riket var en tillställning af Gyllenstiernas parti; med den redan ofvannämnda afsigten att sinsemellan splittra och dymedelst försvaga och inför allmänheten nedsätta rådet, och dymedelst förbereda dess fall och enväldets redan nu tillämnade införande.

De la Gardie var emellertid den, som för närvarande mest led af tvistens obehag. Han fick kort derefter en annan och ganska oangenäm påhälsning af sina fiender, och, som man tror, genom samme Habbæus. År 1605 hade en vid namn Typotius utgifvit en historisk skrift, i hvilken De la Gardieska slägten, och i synnerhet den svenske stamfadren Pontus, öfverhopades med osanna och ganska skymfliga tillmälen. Denna bok blef 1678 ånyo tryckt och utspridd; man vet ej på hvilkens föranstaltande, men naturligtvis till nesa och harm för de nu lefvande ättlingarna. Det var ett nytt försök att äfven på sådant sätt reta sinnena mot rikskansleren. Denne bönföll, att konungen måtte låta efterforska och bestraffa dådets upphofsman. Vi veta ej, hvad svar han fick; endast det, att ingen gerningsman blef upptäckt eller straffad.

De la Gardie gjorde nu ett nytt försök att inför konung och allmänhet rättfärdiga sig och sitt förhållande. Han sammanskref för sådant ändamål ett temligen vidlyftigt arbete under namn af *Vindiciæ Veritatis*; det vill säga: *sanningens försvar* eller *återupprättelse* 2). Det är

---

1) Rådsprot. d. 13 Okt. 1679.

2) Vi känna efter De la Gardie fyra försvarsskrifter — 1:o En af 1675 angående brandenburgska kriget, tryckt i Lon-

förlettadt i Mars 1678 och i det hela af tämligen lika beskaffenhet med försvarsskriften 1676; dock att De la Gardie, varnad af sina sista missöden, har i denna Vindiciæ Veritatis icke så mycket som förut angripit andra personer. Afskrift af uppsatsen lemnade han nu åt flere sina vänner 1) och den blef i Westergötland tämmeligen allmänt utspridd. De la Gardie säger sig ock hafva genom Örnstedt och Gyllenhoff låtit visa den för konungen. Men Karl, som misstyckt och förbjudit den förra skriften, blef än mera harmsen öfver detta nya försök och befallte biskopar och landshöfdingar indraga alla i orterna utspridde exemplar deraf; och tillika, att De la Gardie skulle till kansliet inskicka sina egna förseglade 2). Rådet deremot tyckes icke hafva varit så missnöjdt med denna, som med förra uppsatsen 3). Rådsherrarna hafva tvärtom föreställt konungen, att just genom bemödandet att qväfva skriften, skulle

boms handlingar 5. 130, samt i De la Gardieska arkiv. 7. 26. 2:o Försvarsskriften 1676, tryckt i Loenboms handl. 1. 51, samt De la Gardieska arkivet 7. 2. De la Gardies egenhändiga utkast dertill, dateradt Stockholm d. 10 Febr. 1676, finnes i Falkenbergska arkivet på Brokind, svenska manuskripter N:o 10. 3:o Vindiciæ veritatis, tryckt i De la Gardieska ark. 7. 36, samt i stympadt utdrag i Loenboms handl. 3. 132. De la Gardies egenhändiga utkast, samt det sedermera renskrifna af honom gillade exemplaret finnes på Brokind s. st. 4:o En vidlyftig försvarsskrift af år 1684 finnes i Bondeska ark. på Säfstaholm samt i Nordinska saml., der den uppgifves vara d. 19 April 1684 inlemnad till stora kommissjonen. Alla fyra äro af ungefär samma halt, som vi redan anmärkt hos den af 1676.

1) Falkenbergska arkivet på Brokind. Fol. osignerad. Kort deduktion öfver de moment, som jag med högsta consternation finner vara Kongl. Maj:t obehagliga i min skrift Vindiciæ veritatis.

2) Riksregistrat Kongl. Br. till M. G. De la Gardie d. 27 Nov. 1678 och till riksrådet d. 31 Dec. s. å. samt Rålambska saml. Fol. 70. Rådet till konungen d. 18 Dec. 1678.

3) Råds-Prot. d. 5 Dec. 1678.

den, fast i hemlighet, än mera kringspridas och läsas. Detta blef också händelsen; ty De la Gardies *Vindiciæ Veritatis* finnes i nästan alla våra arkiver.

Nog hade De la Gardie sjelf i betydlig mån bidragit att åsamka sig dessa olyckor. Säkert är dock, att han tillika var föremål för en mörk och ondskefull anläggning, som ville störta honom personligen, samt med och genom honom hela den samhällsklass och det parti, till hvilket han hörde. Utan all grund tyckas de icke hafva varit, alla dessa klagomål, som han i sådant hänseende framkastade och gång på gång upprepade. Han påstod t. ex., att hans bref till konungen och dennes svar till De la Gardie ofta försvunno utan att komma fram 1); ett klagomål, som äfven från andra håll ej sällan förspordes, i synnerhet under de tider, då konungen låg nere på Ljungby, omgifven och nästan innestängd af Johan Gyllenstiernas parti. Likaså klagar De la Gardie, att man på nära tre års tid hindrade honom från hvarje tillfälle att personligen uppvakta konungen; — samt att man lockade denne sednare att förbjuda kringspridandet af de skrifter, De la Gardie uppsatt till sitt urskuldande; — ytterligare, att de domar, som utföllo till De la Gardies fördel, blefvo vanligtvis kraftlösa; men att de af motsatt innehåll alltid med brådskande ifver sattes i verkställighet o. s. v. I bref till konungen sjelf klagade han, *att ovännerna retade mot honom rabiem populi* 2). Hans gemål, furstinnan Maria Eufrosina, skref likaledes: *om icke eders majestät beskyddar min herre och make, så är han förlorad; ty fienderna stå honom efter lif, ära och gods. De hafva hotat honom med bröderna De Wittes öde; och i sådan afsigt inbillat folket, det han ensam är orsak till all olycka* o. s. v. 3).

---

1) Riksark. M. G. De la Gardies bref till ett kansliråd i Febr. 1676, och till konungen sjelf d. 2 April 1678.

2) Folkets raseri. Upps. Palmsk. N:o XVI. T. II. P. I. M. G. De la Gardie till Karl den elfte d. 27 Nov. 1678.

3) Riksark. M. G. De la Gardies bref. Maria Eufrosina till Karl den elfte d. 15 Jan. 1679.

Pröfvad och stålsatt genom förra tiders många vexlingar, hade De la Gardie i det längsta bibehållit mod och förhoppning om bättre tider. Men nu tycktes han nära att digna under bördan af så svåra och oupphörliga förföljelser. Han började att oftare, enträgnare och innerligare än förut anhålla och underdånigast bönfalla om tillåtelse att draga sig tillbaka till lugnet. *Jag är,* skref han till konungen, *fastän oskyldig, dock alltför svag att motstå herr Johan Gyllenstjerna och hans vänner och den förföljelse, de natt och dag mot mig anställa. Jag beder att få lemna allt, hvad jag har, och tillbringa mina återstående dagar i lugn och på främmande ort* 1). En annan gång bad han med *hjertans tårar om tillstånd att draga sig tillbaka och hädanefter lefva blott Deo et sibi* 2). Efter nederlaget vid Uddevalla fick han också för det mesta vara i fred för allmänna uppdrag; och det tycktes, som hans egentliga ämbetsmanna-bana skulle en gång för alla vara afslutad.

Och nu framställa vi den fråga, som länge sväfvat på läpparna; nämligen: har De la Gardie verkligen förtjenat all denna förföljelse, allt detta hat? Hans vankelmod och öfvermod, hans lättsinne och opålitlighet, hans slöseri och praktlystnad; alla dessa egenskaper, dessa fel äro kända och erkända, men icke tillräckliga att förklara en så ihärdig, så bitter förföljelse. *Men,* frågar man, *mutorna, de från främmande hof gifna vängåfvorna; för hvilkas skull han påstås hafva inledt fäderneslandet i olycka och förderf?* Frågan är vigtig. Vi vilja närmare undersöka förhållandet.

---

1) Falkenb. ark. på Brokind. Utkast till ett bref till konungen, odateradt, men som det tyckes från tiden omkring 1679. Vi veta ej, om sjelfva brefvet blef någonsin afskickadt.

2) För Gud och sig. Lektor Wetters utdrag ur Danska arkivet. M. G. De la Gardie till Hoghusen d. 16 Maj 1677.

De la Gardie mottog af främmande magter flere gåfvor; han erkänner det sjelf och uppräknar dem. Det var också enligt tidens bruk, att den kronans ämbetsman, som med främmande magt afslutat en vigtig underhandling, erhöll af samma magt en hedersskänk i penningar eller dyrbarheter. Dessa gåfvor mottogos vanligtvis med konungens vetskap och bifall. I sig sjelfva kunde de således icke vara brottsliga. Att de likväl ofta och kanske oftast inverkade på gåfvotagaren, är lätt att förstå; men i hvad mån de lockade honom till åtgerder, menliga för fäderneslandet, detta är svårare att afgöra. Samtidens allmänna rop fällde öfver De la Gardie i detta hänseende en ganska hård dom. I synnerhet och framför allt påstod man, att Frankrike åren 1671—1674 mutat honom, och att han derföre inveckade Sverge i det olyckliga brandenburgska kriget. Vi kunna icke obetingadt antaga sanningen häraf. Att han fått gåfvor af Frankrike, och att han ville förbinda Sverge med nämnde magt; allt detta erkänner han sjelf. Men hvem vågar bestämdt påstå, att det sednare var en följd af de förra, och icke af en verklig öfvertygelse om fördelarna af Frankrikes vänskap 1). De andra

---

1) Den, som vill närmare undersöka förhållandet, må granska följande uppgifter, som De la Gardie sjelf gjorde, angående dessa mycket omtalade mutor. "Jag har, skref han, af franska hofvet bekommit:"

1:o År 1644, ett diamant-smycke, hvilket jag år 1655 pantsatte. För de bekomna medlen värfvade jag soldater till konung Karl Gustafs krig. Smycket står ännu oinlöst hos juden Texeira i Hamburg.

2:o År 1646; ett diamant-hattband. Detta såldes 1655, likaledes för att värfva troppar till förenämnde krig.

3:o År 1646; ett diamant-garnitur med tillhörande ur. Dessa skänktes åt konung Karl Gustaf vid dess bröllop 1654, och de finnas ännu i enkedrottning Hedvig Eleonoras förvar.

4:o Vid min son Ludvigs död 1672, har jag af hans fadder, konungen i Frankrike, utbekommit hans faddergåfva,

och större mutor, som ovännerna påpeka, kunde på likartadt sätt som mycket annat, vara en dikt, af Johan Gyllenstiernas parti hopspunnen för att svärta och störta De la Gardie. Med alla sina fel har likväl den sednare visat för Sverige så mycken kärlek och för dess ära och välfärd gjort så

bestående i 20,000 riksdaler 1). Grefvinnan fick vid sonens födelse 1662 en förgylld silfverservis.

5:o Ytterligare har jag 1673 mottagit 33,000 riksdaler, dock med min konungs vetskap och bifall. Och af dessa medel har största delen blifvit använda till värfvande af ett regemente ryttare till fäderneslandets tjenst.

Härvid märkes: 1:o att alla dessa uppgifter läsas i försvarsskriften 1676, hvilken inlemnades till konungen och sedermera kom till fiendernas kännedom. Således hade samma uppgifter, om de varit origtiga, säkerligen blifvit vederlaggda; häldst Adlercrona och Feuquières ännu lefde, hvilkas vittnesbörd jemnte konungens eget och enkedrottningens De la Gardie åberopat. 2:o Den bestämdaste anklagelse för mutor, som fienderna framkastat, äro ofvannämnde faddergåfva af 20,000 riksdaler samt de sedermera gifna 33,000 riksdaler 2), hvilka sednares användande likväl De la Gardie här ofvan sökt förklara, och hvilka enligt några uppgifter tyckas hafva varit mottagna för kronans räkning 3). Ovännernas alla öfriga tillvitelser för mutor äro så obestämda, att de icke ens på höft uppgifva tiden, summan eller personen. De likna tvärtom dessa allmänna och sväfvande vanrykten, som med flit utspridas om den, som man vill i allmänna tänkesättet störta. 3:o De la Gardie hade i sig sjelf en furstlig inkomst. I fall han af Frankrike undfått några ovanligt stora summor, borde hans hushållning icke gerna hafva befunnit sig i ett så förtvifladt tillstånd, som händelsen var redan före reduktionen. 4:o Han erböd sig, att låta hvem som häldst granska sina räkenskaper. 5:o Han värfvade, troligen 1676 och på egen bekostnad och skänkte åt kronan 4 kompanier dragoner, hvilka kostade honom 7500 riksdaler. 6:o Han lät år 1677 pantsätta sina

1) Estrups. Bidrag till Frankrikes, Danmarks och Sverges Forhold 1663—1689 s. 21, säger dock denna summa vara gifven för det med Frankrike samma år afslutade förbundet.
2) Se Loenboms Hist. märkv. 4. 93. der summan uppgifves till 30,000 riksdaler.
3) Se Loenboms handl. 1, 69.

stora uppoffringar, att han icke utan de klaraste bevis kan anklagas såsom den, der nedlåtit sig att för mutor sälja dess välfärd och inleda detsamma i ett företag, som han ansåg skadligt. Det af honom stiftade förbundet med Frankrike kunde ju enligt hans öfvertygelse, likasom enligt många andras 1), vara nyttigt. I verkligheten medförde det visserligen stora olyckor. Men om, i stället för gamle Wrangel, man hade satt Otto Wilhelm Königsmarck eller Helmfeldt i spetsen för hären, och om saken fått en utveckling, sådan som under 30-åriga kriget; huru olika skulle ej då samtid och efterverld hafva bedömt De la Gardie och det af honom genomdrifna fransyska förbundet.

Skyldig eller oskyldig, hade han emellertid i nära sex års tid, det vill säga från 1675 till och med 1680, varit föremål för en oupphörlig förföljelse och det från alla sidor. Nu inträffade en händelse, som tycktes visa, att bladet skulle återigen vända sig. Då Per Brahe sistnämnde år afled, blef De la Gardie efter honom upphöjd till rikets högsta värdighet, nämligen till riksdrots. Detta väckte mycken förundran, och det af flera anledningar.

gods i grefskapet Pernau för 55,000 d. s. m., för att derigenom skaffa kronan medel till det så kallade preussiska fälttåget. 7:o Han har till en stor del sjelf bestridt kostnaderna för sin fredsbeskickning 1660. 8:o Han har under förmyndaretiden icke uttagit en årlig pension af 6,000 R:dr, som Kristina lofvat honom. 9:o Ensamt hvad han bortgifvit till skolor, kyrkor, fattighus m. m. stiger säkerligen till flere gånger värdet af de uppräknade från franska hofvet bekomna gåfvorna.

Sådana äro de verkliga uppgifter, på hvilka häfdatecknaren och efterverlden har att grunda sitt omdöme om Magnus Gabriel de la Gardie, och om hans egennytta eller oegennytta; och huruvida han lät af mutor förmå sig till det, som han ansåg vara fäderneslandet skadligt. Omöjligt är likväl icke, att han i hemlighet erhållit större och andra gåfvor, än de här uppräknade; men något sådant är ännu icke bevist, icke ens med närmare uppgift påstådt. Hvem vågar då uttala det fördömande ordet?

1) Se 15. 23—43.

[illegible] begynnelsen sagt, De la Gardie [illegible] af den [illegible] dikas [illegible] den [illegible] sammen [illegible] på [illegible] för [illegible] främmande [illegible]. Men äfven detta kan förklaras [illegible] följd af hans [illegible], dristiga och mycket fåfänga lynne. Olyckans [illegible] talade han visserligen om stillheten [illegible] tillbaka [illegible] och några gånger tyckes han [illegible] dylika föresatser. Men på [illegible] dock [illegible] begära att lysa på verldens skådeplats. En enda glimt! och [illegible] hade åter igen framför att [illegible] sig i det förra [illegible]. Så gjorde han äfven [illegible] den erbjudna värdigheten. [illegible] att Karl [illegible] ville med denna statens högsta [illegible] hedra den man, som hade fallit så djupt i konungens och allmänhetens ögon och hvilken [illegible] på sätt som förut nedsättas och [illegible] riksdrots var; så mycket [illegible] man just då på att afskaffa riksämbetena och [illegible] riksmarsk-sysslan stå obesatt allt sedan 1680. Då man läser om alla förföljelserna mot De la Gardie både förr och efteråt, så tyckes denna drots-utnämning vara [illegible] gäckeri. Den [illegible] prydde offret, innan det slutligen fälldes. Men fällas skulle det; [illegible] återstodo, innan det fick draga sin sista suck.

År 1681 [illegible] reduktions- och [illegible] verksamhet, och De la Gardie blef ett af de främsta föremålen, ett af de förnämsta. Hans [illegible] Ekholmen, var, så vidt vi veta, det första gods, som reduktionen [illegible] och sedermera förgingo [illegible] år efter år, så länge någonting var att taga.

Från många föregående uppträden erinra vi oss den besynnerliga blandning af svaghet och öfvermod, som hos

De la Gardie [illegible] sådan [illegible]
[illegible] och förslag, som [illegible]
[illegible] var [illegible]
[illegible] föreslå sig till [illegible]
[illegible]. År 1680 sökte han att från den då [illegible]
[illegible] Karl den elfte genom [illegible]
[illegible] att reduktionen skulle
[illegible] till ökande af statens inkomster, och [illegible]
[illegible] ej heller till ökande af donationernas [illegible] 1). Man kan lätt förstå, huru Karl och hans [illegible] skulle låta sådana [illegible] och förslag [illegible] från [illegible] dylikt håll. De la Gardie har [illegible] efter Gref- och friherreskapernas [illegible] en årlig inkomst af 20,531 daler, som blefvo indragne [illegible] 1681 i beslag. De la Gardie anmärkte, [illegible], att en del af inkomsterna från grefskapet Läckö blifvit använda till förbättring af samma grefskap, af [illegible] slott, skolor m. m.; och han fordrade, det kronan skulle ersätta dessa förbättringar, stigande, enligt räkning till 443,000 dr k:mt. Vi känna icke, huruvida denna hans begäran blef afslagen eller ej; men det synes dock, som kronan helt och hållet, utan någon dylik ersättning, återtagit grefskapet, sådant det 1681 befanns 2). Förhållandet det med friherreskapet Ekholmen, och huru hårdt De la Gardie dervid behandlades, är redan omtaladt 3). Nära nog samma förhållande var det med Wannegarn. Detta hade ursprungligen tillhört slägten Banér, och sedermera genom giftermål och arf kommit till [illegible], såsom en dennes enskilda arfvegods. Som ett sådant blef det af

1) [illegible] Manuskripter N:o 4, Fol. Ett odateradt, men omkring 1680 skrifvet, bref från M. G. De la Gardie till Karl den elfte.

2) Se N:o 118.

3) De la Gardieska arkivet S. 489. S. 80. Redukt. kansl. Prot. d. 18 Januari 1681. Loenboms Histor. märkvärd. 2. 160, allt enligt De la Gardies uppgifter.

Gustaf Adolf år 1627 skänkt åt grefve Thurn. Denne sålde det 1653 åt De la Gardie för 50,000 R:dr. Nu eller år 1681 blef det indraget, såsom det der under unionstiden varit en kungsgård. De la Gardie och hans parti klagade högt och påstod, att Wåpnegarn aldrig varit kungsgård, utan blott enskildt frälse eller Gustafvianskt arfvegods; och att Gustaf Adolf och Kristina i sina bref alltid betraktat det som sådant. Hans påstående tyckes hafva varit grundadt. Likväl kunna vi ej med fullkomlig säkerhet afgöra tvisten.

År 1682 medförde i början något ljusare utsigter. De la Gardies gamla fiender inom rådet, nämligen herrarne af bielke-partiet, blefvo störtade och afskedade ¹), hvaremot De la Gardie sjelf fick behålla sin tjenst och dermed jemnte åtnjuta några smärre bevis af konungens nåd och förtroende. Men snart förmörkades utsigterna omigen. Han förlorade ett ganska vigtigt käromål mot hofrätten; hans stora liffländska besittningar blefvo indragna; och de flesta hans i Sverge varande egendomar tagna i mät för uppfyllandet af reduktionens och Stora kommissionens anspråk, så att han redan nu måste till en del lefva på sin gemåls, pfaltsgrefvinnans, bekostnad. Vid samma tid lät Karl Gyllenstierna anmäla sig som friare till De la Gardies yngsta dotter, fröken Hedvig. Han hörde till det rådande partiet, och stod dessutom ganska väl hos enkedrottningen, hvilken också sjelf framförde nämnde hans anhållan. Men fröken Hedvig ville icke begväma sig till en sådan förbindelse; utan räckte i stället sin hand åt Karl Gustaf Eriksson Oxenstierna, hvilken var känd som ledare af det missnöjda högadelspartiet. Denna korg och detta val retade Gyllenstiernorna, och gjorde dem och de-

---

Men Salvius om Uppland s. 151, säger att det varit reduceradt till kronogods och sedermera återigen gifvet boståndet på Norrköpings beslutets vilkor. Salvii uppgifter öfverensstämma ej alltid med sig sjelfva, ej heller med De la Gardies. Vi veta ej, hvilkendera är riktigast.

¹) Se 12. 180—185.

-vänner än mer obenägna mot De la Gardie och hans hus.

Men sådant oaktadt, började dock äfven året 1683 något ljusare förhoppningar. Franska partiet arbetade nämligen ganska ifrigt för att till magt och inflytande förhjelpa sin anhängare De la Gardie. Dennes sednares gemål, Maria Eufrosina, sökte ock med varma böner beveka sin brorson, konungen. Sådana bemödanden blefvo icke alldeles fruktlösa. Man såg nämligen De la Gardie ofta vid denna tid kallas till konungens hemliga rådplägningar och bjudas till hofvets högtidligare fester. Han fick till och med stundom åtnjuta den utmärkelsen att under dessa sednare föra drottningen vid handen. Den gamla mannen var genast färdig att återigen störta sig in i stats- och hof-hvirfveln. Som det tyckes, helt och hållet oombedd, inlemnade han till konungen några förslag om rikets yttre förhållanden och inre styrelse. De blefvo likväl icke följda; och den lilla ynnest, som man låtit framskymta, befanns snart vara mer sken än verklighet. Reduktionen fortfor att mot De la Gardie visa en obeveklig skärpa, hvarigenom dennes belägenhet blef ytterst oroande. På alla sidor omgafs han af hotande rättegångar och stora ersättningsanspråk. Krediten var helt och hållet förstörd, och redan vid denna tid började han plockvis sälja eller bortpantsätta den ena efter den andra af sina dyrbarheter.

År 1684 blef i många fall afgörande och helt och hållet förkrossande. De la Gardie hade mot Johan Gabriel Stenbock haft en långvarig och med mycken bitterhet förd rättegång. Den angick summor, drygare än De la Gardies kanske hela återstående förmögenhet. Det gällde nämligen icke mindre än 120,000 riksdaler, troligen i silfver; d. v. s. 480,000 riksdaler riksgäld nu varande mynt; hvilka från De la Gardie återfordrades. Målet hade också blifvit mycket inveckladt genom det krångel som med slägterna förorsakades medelst de flere efter hvarandra kommande reduktionerna 1). De la Gardie hade för-

1) Se XI. 411.

mot det han sagt vid hofrätten; utan vädjat till konunglig revision, d. v. s. till Konungen, omgifven af sina rådsherrar. Med spänd uppmärksamhet följde allmänheten denna rättegång mellan å ena sidan drotsen, konungens faderman, och å den andra öfverste-marskalken, konungens parti-vän. Dess slägtingar och till och med han sjelf undandrogo sig att vid ett så kinkigt tillfälle sitta i rådet. Domstolen utgjordes af Kristofer Gyllenstierna, Hans Wachtmeister, Ehrensteen och en Horn 4). De afgjorde saken helt och hållet till fördel för Stenbock; och De la Gardie ålades till och med att böta för rättegångs-missbruk. Detta var ett förfärligt slag. För att anskaffa den utomordentligt stora summan måste De la Gardie till sist börja och genast afstå och sälja sitt älskade och berömde Karlberg. Det räckte på långt när icke till. Rättsbetjenter kommo förordnade ut och lade beslag också på husgerådet. Furstinnan Maria Eufrosine förmådde vid ett sådant uppträde icke styra sitt eljest fromma sinne. Hon och hennes hofmästare framkastade hårda ord åt utmätningsmännen och mot Stenbocks folk. Men det blef så illa taget, att hofmästaren fängslades till både händer och fötter och hotades med ännu hårdare straff. För att betala Stenbock och rädda det oundgängligaste, måste ändtligen furstinnan uppoffra en del af sin enskilda förmögenhet; och bland annat afstå en sin krono-fordran på 10,000 d. s. m. Emedlertid blefvo hon och hennes man tvungna att tämligen bastigt begifva sig från Karlberg. De flyttade då till det stora De la Gardiska huset i Stockholm; icke palatset vid Norrström, emedan detta tyckes 1681 hafva blifvit indraget, utan till det hus som så kallades Schönborgska huset, beläget i hörnet mellan Sote och Marie-gatorna. Men äfven detta blef snart af fordringsägare i mät taget och utlyst att gå under klubben. De la Gardie bönföll ytterligen hos konungen om hjelp. Men Karl svarade, att statens tillgångar icke med-

4) Måhända Krister.

[illegible] någon ersättning. Lögen och skulden måste förr höljas, hvadan konungen icke för närvarande kunde eller [illegible] beklaga den [illegible], hvaruti De la Gardie råkat 1). Kort derefter blef också egendomen förséld, hvarefter De la Gardie med sin furstinna ej mer hade någon boning i hufvudstaden 2), utan måste flytta ut till landet, troligen till Wennegarn.

Den ena olyckan följde nu mera den andra i spår. Se här! För lång tid sedan hade De la Gardie af Kristina undfått en af öländska gods bestående förläning, som gaf årligen 4,000 R:dr, och som vid hennes död skulle med 80,000 R:dr inlösas. Man känner det bittra hat, hon sedermera fattade till samma herre. Detta begagnades af dennes nu varande ovänner, hvilka lätt nog öfvertalade henne att återtaga nämnde gåfvobref och förklara detsamma kraftlöst, hvarigenom De la Gardie förlorade äfven denna betydliga summa. Ett exempel till! De la Gardie tyckes hafva ännu ägt någon del i Kägleholm och det i trakten liggande Hinseberg. Sistnämnde egendom hade dock på ett eller annat sätt, troligen genom förpantning, råkat i händerna på en köpman. Denne högg ned parken, utsög godsets underhafvande och upphäfde en skola, som De la Gardie stiftat för deras barn. Sådant allt skedde oaktadt bestämda motsägelser af den på stället varande ägarens, hvilken också förgäfves anropade embetsmännernas skydd mot de olagliga eller åtminstone obilliga tilltagen.

Så träffades De la Gardie slag på slag af den ena förlusten, den ena olyckan efter den andra; och [illegible] [illegible] nog utan någon sin förskyllan. Men det var en mer än ett tredjedels århundrade sedan han af Kristina blef likaledes gång på gång öfverhopad med de rikaste gåfvor

1) Lund. De la Gardiana M. S. III. 4. Karl till M. G. De la Gardie d. 20 Jun. 1685.

2) Af andra källor synes dock, som slägten haft qvar ett [illegible] med trädgårdshus vid Gref Magni-gatan på Ladugårdslandet.

[illegible]

[illegible] sina [illegible] värdighet [illegible]
[illegible] Danmark [illegible] inträffade [illegible]
[illegible] deltagande. Det var [illegible] Ulrika [illegible]
[illegible] Maria [illegible]
[illegible] skänkte [illegible]
Hedvig Eleonora erbjöd sig att hålla [illegible] bröllopet [illegible]
[illegible] De la Gardies yngsta dotter och Karl Gustaf [illegible]
[illegible] hvilken [illegible]
[illegible] döptes [illegible]
[illegible] Konungens [illegible] och [illegible] Gustaf [illegible]
[illegible] blef med [illegible]
[illegible] De la Gardies och [illegible] öfvergifvad [illegible]
[illegible]
[illegible] hans [illegible] *Gud bistår de olyckliga;* [illegible]
[illegible]
[illegible] som under De la Gardies [illegible]
[illegible] uppriktigt deltagande [illegible] också, med [illegible]
[illegible]
[illegible] hjertats mildare och ädlare egenskaper [illegible]
[illegible], som vanligtvis [illegible] för [illegible]
[illegible] verldens [illegible]
År 1664 [illegible] tjugo års [illegible] De la
Gardie [illegible] i egenskap af [illegible] Det var just
[illegible] af den tid, då [illegible] hofre [illegible]
[illegible]
rikets angelägenheter [illegible]
[illegible]
[illegible] och blef [illegible]
[illegible] 1668 [illegible] 1672 [illegible]
[illegible] 1675 [illegible] under [illegible]
[illegible] alltjemnt fortgående [illegible]
[illegible] aldrig [illegible] De la Gardie [illegible] blef
[illegible]
[illegible]

[illegible]

la Gardies dag och skuggorna föllo allt tätare och tyngre. Konungen visade väl stundom ett och annat tecken till återvändande nåd. Han kallade en gång De la Gardie

sitt rådrum och [illegible] på Drottning-
holm [illegible] höflighet [illegible]
den i [illegible] från bryggan till [illegible], och [illegible]
[illegible] bryggan igen. De [illegible]
fattade med ifver detta [illegible]. Men [illegible]
Vid ett annat tillfälle [illegible] sig och
[illegible]. Han [illegible] en gång [illegible]
[illegible] Gardie [illegible] dörren [illegible],
Maria [illegible]
[illegible] När [illegible] annan gång Gustaf
Adolf De la Gardie började tala om sin fars [illegible]
[illegible] stora nöd, rodnade konungen [illegible] en [illegible] och
[illegible] upp i ögonen, [illegible] att sonen [illegible]
[illegible] rättegångar, i hvilka gamle De la Gardie
[illegible] till konungen, förlorades; och det ej [illegible] på ett
[illegible] till och med skymfligt sätt. De la Gardie blef
[illegible] för rättegångs missbruk [illegible]
[illegible] högsta [illegible]
[illegible] det [illegible] att göra [illegible]
[illegible] för de klagomål, [illegible] samma domstol [illegible]
Kronan och i enskilda [illegible] både [illegible]
[illegible] från honom [illegible] egendom [illegible] den andra
[illegible] af [illegible] Reduktionen [illegible]
[illegible] blef hans [illegible] på Karlberg
[illegible] Mariedal [illegible] i [illegible]
[illegible] måste [illegible] Efter denna [illegible]
[illegible] Gardie [illegible] kunde
[illegible] kronans ytterligare [illegible]
Reduktionens början [illegible] redan berättadt,
[illegible] många [illegible]
[illegible] till hvilka [illegible] sig [illegible]
[illegible] blefvo Otto Wilhelm Königs-
marck och Johan Gabriel Stenbock m. fl., mycket lidande 1),
[illegible] med stora [illegible]
[illegible] Men [illegible] något

1) Se [illegible] 164—165.

[illegible] på [illegible]. Men [illegible] alla
[illegible] förmögenheten [illegible] 150,000 riks-
daler 2). Men denna ansenliga förmögenhet hade från 1660
till 1686 gått ned [illegible] af dels [illegible]
[illegible] förmyndares [illegible]
Karl den elftes [illegible]
[illegible] uppfostrade sin faster, [illegible] Maria Eufrosina
[illegible] De la Gardie, och [illegible]
[illegible] lemnade dem som hjelplösa [illegible]
Förhållandet var icke så. Sedan [illegible]
[illegible] förmyndare [illegible] De la Gar-
die [illegible]. Men å andra sidan sökte han att fullkomligt
betrygga både honom och sin faster mot [illegible],
och att förskaffa dem en anständig ålderdoms bergning.
För sådant ändamål lät han fastern fortfarande uppbära
ett årsunderhåll af 7000 och De la Gardie
7500 d. s. m. Höjentorp, som Maria Eufrosina vid sitt
bröllop fått af drottning Kristina, hade visserligen blifvit
indraget; men Karl lemnade åt sin faster och åt De la
Gardie [illegible] deraf, så länge de lefde. Dessutom,
då när de förlorade [illegible], huset i staden, och äfven
Wennegarn, inlöste Karl sistnämnde egendom och gaf den
till [illegible] åt fastern Maria Eufrosina. De hade
alltså årligen 14,500 d. s. m. samt afkastningen af nämnde
[illegible] egendomar. [illegible] Karl den elfte, [illegible]
[illegible]; och något [illegible]. Ty
med sådana tillgångar hade det gamla paret kunnat föra
ett lefnadssätt, visst icke så lysande och furstligt, som förr,
men likväl rätt angenämt och till och med ganska anstän-
digt, om de nämligen [illegible] behålla [illegible]
[illegible] af [illegible] Karl tycktes [illegible]
[illegible] gifvit något sådant löfte; men det blef icke upp-
[illegible]

[illegible] 130,000 R. [illegible] Om härmed menas specie och i
silfver, så skulle summan uppgå till 520,000 Rdr R:gs nu-
varande mynt. Redan 1654 ansågs den stiga till 80,000
riksdaler dåvarande mynt.

fyndt, [illegible] efter [illegible] beslag på än den, än den andra inkomsten. De la Gardie kunde ej heller [illegible] sig vid den beräknande sparsamhet, som hans nuvarande läge fordrade. I synnerhet såg man honom af kärlek till vetenskaper och konster glömma sin egen nöd och [illegible] icke obetydliga uppoffringar. Medan reduktionen och [illegible] skilda fordringsägare anstälde hos honom den ena utmätningen efter den andra, skänkte han dock till utgifvandet af Rudbecks Campi Elysii penningesummor, hvilka för hans nuvarande torftighet voro ganska kännbara; och när reduktionen drog in en af hans större boksamlingar, började han oaktadt allt sitt betryck att anlägga en ny dylik. Ehuru de årliga tillgångarne icke voro obetydliga, råkade han dock slutligen på sådant sätt i en ganska nödställd belägenhet. Maria Eufrosina måste också mer och mer tillgripa sina smycken, och de på Wannegarn befintliga lösören, hvilka alla voro hennes enskilda egendom. Under hela det sista året inskickades till Stockholm den ena prydnaden, det ena dyrbara husgerådet efter det andra för att säljas och sålunda skaffa medel till de dagliga utgifterna. Så bortvandrade praktfulla brädspel, ljuskronor, guld- och silfverbägare, till och med ett guldstop, som furstinnan ärft från sin morfader, konung Karl den nionde. Man såg De la Gardies tjenare hela året igenom springa kring i hufvudstaden och utbjuda dessa och dylika dyrbarheter. Ofta måste de säljas till orimligt nedsatta priser; emedan köparne kände säljarens förlägenhet och derföre envist underbjödo varans värde. De penningar, som sålunda erhöllos, måste genast utbetalas för dagens ofta ganska tarfliga behof, t. ex. slagt, ljus, svagdricka, malt o. s. v. En gång hemförde betjenten blott sex ljus; man hade ej råd att på en gång taga flera. En annan gång förklarade apotekaren, att han icke mer ville lemna några läkemedel, utan mot kontant betalning. En tredje gång begärde bagaren qvarstad på [illegible] De la Gardies lösören, såsom betalning för [illegible] bröd 1). Fogerstierna [illegible] likaledes för [illegible] [illegible],

1) Rådsprot. d. 15 Febr. 1686.

och Karl Gyllenstierna för en reduktionens fordran. Till säkerhet för denna sednare beviljades inteckning i De la Gardies halfva lön 1). Fast under förklaringar af sitt deltagande, sökte äfven landshöfding Thegner i Uppsala, att få qvarstad på någon annan De la Gardies tillhörighet. Denne svarade: *redan förra året är all min egendom, både lös och fast, tagen i beslag för Stora kommissjonens räkning. Herr landshöfdingen kan derföre bespara sig allt både deltagande och besvär. Jag äger i dess län icke en enda jordkoka, icke en enda daler. Wännegarn är icke mitt, utan konungens, hvilken upplåtit det till lifstids-besittning åt min gemål. Husgerådet har äfven samma min gemål inlöst och det drygt nog, emedan hon för detsamma har till kongl. majestät utbetalat 80,000 d. s. m. Hon borde väl, som andra fruar, hafva utbekommit sin andel i mitt bo och sin hemgift af 30,000 riksdaler. Såsom konungens faster, borde hon väl också åtnjuta en eller annan uppmärksamhet. Men kanske att nu gällande grundsatser icke tillåta något sådant 2). Herr landshöfdingen känner sjelf noggamt sina erhållna föreskrifter. Om nu herr landshöfdingen lägger beslag på min hustrus lösören, så välan! Jag hemskjuter allt sådant till den högste domaren, Gud. Sjelf har jag ingenting mer att låta utmätas; icke ens en torfva så stor, att derunder kan utmätas en graf åt mina tröttade ben* o. s. v.

Det tyckes, som en eller annan landshöfding eller kronobetjent behandlat den i onåd fallne De la Gardie med en hårdhet och med ett förakt, som nästan voro söktat och likasom de trott sig dermed inlägga någon förtjenst. En kringflygande sägen påstod ock, att man gerna kunde handtera bemälte herre, hur man ville, utan att dervid löpa fara för något straff. Ocksä tyckes många af husfolket hafva betraktat saken från den sidan; ty den gamle

1) Lund den [illegible] De la Gardie, Saml. [illegible]

2) Vi hafva icke sett, att Karl låtit henne behålla penningen och derjemnte Höjentorp och Wännegarn.

[illegible] blef [illegible] behållen, och [illegible] icke
blott [illegible] egendom, utan ock [illegible] med [illegible]
[illegible] och [illegible] döttrar [illegible] hemma [illegible]
[illegible] långt borta; den ena med Karl Gustaf Oxenstjerna
i W[illegible], den andra med Otto Wilhelm Königsmark i [illegible]
[illegible] Sonen, Gustaf Adolf, måste stanna i Stockholm för
att [illegible] och derigenom [illegible] behålla sin
[illegible] hafva [illegible] gamla ute på Wänersborg tillbragt sina
sista dagar, ensamma, nästan öfvergifna af verlden, och dess-
utom i ganska torftiga omständigheter. Hans De la Gardie
där skulle [illegible] uppföra sig, kan lätt anas i [illegible]
het: då man [illegible] hemma [illegible] han i
hvarje motgång visade en hög grad af ståndaktighet, samt en
[illegible] förbittring mot dem, hvilka han ansåg såsom mot-
ståndare, och huru han hade ofta och [illegible] slags [illegible]
[illegible] upprepat åtskilliga språk, hvilka kunde tydas, såsom
förhoppningar, som böner om Guds straff öfver de hatade
fienderna. Äfven när [illegible] sådana [illegible] åberopade, [illegible]
nu sökte han i dylika föreställningar den slags lätthet för
sinnet, den slags svalka för [illegible] som [illegible] hade
förhoppningar ingifvit. Men han hade närmast omkring
sig trenne ädla, renhjertade personligheter, nämligen ma-
kan, den milda Maria Eufrosina, sonen, den högsinnade
Gustaf Adolf, och vännen och tjenaren i en person, den
fromme Lorin. Alla tre sökte i hans sinnesstämning
ursäkta hans fiender och leda allt till det bästa. Härtill
understöddes de af ålderdomen, som försvagade hvarje känsla,
äfven vredens; likaså af tanken på det [illegible] stora
restående afskedet från alla timliga både förhållanden och
fiender. De la Gardie försjönk mer och mer i ett till-
stånd af stilla svårmod och tyst försakelse, på hvilket slut-
ligen, fastän ganska sent, följde den ödmjuka försonlighe-
ten, gjutande sin frid i hans oroliga hjerta. Som ämne
för sin blifvande Begrafnings-predikan hade han tillförene
utvalt början af Davids 25:te psalm, hvarest bland an-
nat läsas äfven några ord om ovännerna, hvilka skola kom-
ma på skam alla. Sedermera utstrek han dessa rä-

[illegible] och bibehålla [illegible] hvilka [illegible] [illegible] bön [illegible], [illegible] ledning och hjelp [illegible] under lidelser, [illegible] bidna sig [illegible] förlossning. [illegible] i Herren [illegible] [illegible] efter sin högra [illegible] [illegible] De la Gardie sjelf [illegible] flere [illegible] psalmer [illegible] dem, som [illegible] intagen i vår nuvarande psalmbok. De [illegible] dem för hvarje svenskt hjerta [illegible] och [illegible] *Jesus* [illegible] *jag* [illegible] *skall* [illegible] hvilken också från De la Gardies [illegible] och någon till vår tid [illegible] [illegible] [illegible] begrafnings-psalm användt af den svenska församlingen [illegible].

[illegible] Ända till sina sista dagar och under [illegible] följde De la Gardie af olyckor och sorger. Slutligen kom [illegible] [illegible] Gustaf Oxenstierna [illegible] i Wien [illegible] efterlemnade enka och barn [illegible] omständigheter [illegible]. Småningom [illegible] härofvar tömde De la Gardies sista krafter och efter en kort och lätt sjukdom afled han på Wenngarn den 26 April 1686.

Som korpen [illegible] [illegible] storlade [illegible] fordringsegare [illegible] sterbhuset. [illegible] och själ [illegible] förtärda Maria Euphrosina begärde att efter begrafningen så [illegible] förnöjande [illegible] hvar [illegible]. Dettа var dock för sådant ändamål alldeles otillräckligt. Enskilda fordringsegare beräknade en summa af 1,225,971 [illegible]. Derjemte kom kronan och reduktionen med ytterligare [illegible] på 374,185 [illegible] Sterbhuset [illegible]

1) St. Fryxells handl. 2. 320. De la Gard. Arkiv. [illegible] [illegible] Oxenstierna [illegible] Fryxell [illegible] Berättelser [illegible] Oxenstierna säges död 1687 i st. f. 1686.

2) [illegible] Dokum. Bok. till Stora kommiss. [illegible] förteckning öfver kreditorer uti M. De la Gardies konkurs, anmälda i hofrätten. De bevakade summorna stå der i flere olika mynt, hvilka vi här [illegible] riksdaler, [illegible]

husets lilla återstående tillgångar räckte på långt när icke till så dryga summor. Men konungen förklarade, att kronan skulle hafva företräde, och hon tog äfven allt, som fanns. Boksamlingen skänktes till Uppsala högskola; palatset vid Norrström hade blifvit anslaget till arsenal, och efter Maria Eufrosinas snart timade frånfälle togs Höjentorp till kungsgård och Wännegarn till boställe åt landshöfdingen i Uppsala; och härmed var sista lemningen af Magnus Gabriel De la Gardies fordom nästan omätligt stora förmögenhet skingrad och helt och hållet försvunnen. Hans barn ärfde efter honom endast namnet och minnet.

I sterbhusets utblottade tillstånd blef det ganska svårt att finna medel till bekostandet af en passande begrafning. Enkan uttalade deröfver sina bekymmer för konungen, sin brorson. *Det vore*, skref hon, *en skam för slägten, om jag behöfde sälja en hop husgeråd och dyrbarheter för att kunna föra till jorden en Magnus Gabriel De la Gardie, Svea rikes drots och svenska konungens faster-man.* Karl tyckes ock hafva lofvat bekosta likbegängelsen; dock finner man, att enkan sedermera klagande omtalat, huru hon fick dertill lemna halfva sitt årsunderhåll. Jordfästningen förrättades emedlertid samma höst och hedrades af konungens, enkedrottningens och ständernas närvaro. Prakten och högtidligheterna voro ungefär desamma, som vid ett vanligt riksråds begrafning; hvarken mer eller mindre. I ett hänseende blef dock De la Gardies likbegängelse långt mera utmärkt än andra sådana herrars. Det var genom den djupa och innerliga sorg, som Uppsala högskola vid denne sin älskade kanslers död oförställdt ådagalade; och sådant, ehuru den hädangångne varit illa anskrifven både hos konungen, hos samtidens mägtigaste män och hos den stora allmänheten. I strid mot så väldiga magter, vågade dock Uppsala träda fram och med högljudd stämma göra rättvisa åt den i mycket misskände och obilligt förföljde mannen, och åt hans i alla fall stora förtjenster. De lärda herrarne fördes dertill af en tacksamhet, som var lika uppriktig och varm, som den kärlek, hvarmed De la Gar-

[illegible] hade i [illegible] dess sjelf, såsom lärare och dess yrken och arbeten. Derföre sökte de på allt sätt bidraga till högtidligheten af hans likbegängelse. Olof Rudbeck satte ton till begrafningspsalmen och ordnade dess utförande på ett för den tiden hänryckande sätt. Lagerlöf hade för tillfället författat mästerliga inskrifter och tal, och på ungdomens vägnar diktades en klagosång, hvaruti vi afskrifva följande rader:

Atlas för de lärdas himmel,
Phœnix af Mæcenas' själ!
Hög i snille, djup i lärdom,
Stark i tal, som forssens bölja,
Mild i sinne, som Chariten,
Stöd för nödens barn! du föll.
Sångmö låt de strida tårar
Fåra dina rosenkinder,
Tills ej tår, ej ros är öfrig!
Bortlägg lagern, och i stället
Knyt en sorgcypress om pannan!
Sånggudinna gråt! din himmel
Hvilat på hans skulderblad.

Men, du store! lef bland stjernor,
Der din ära länge bott.
Här ditt namn vi skola sjunga;
Sjunga tacksamt, hvad du gjorde;
Hur du manat upp den gamla
Tiden, hur du skapt den nya.
Efterverlden skall beprisa
Dig, och vesterns folk och österns;
Och så långt, som stjernor lysa,
Lyser äfvenså ditt namn 1).

Från dessa uttryck af ungdomens förtjusning, vände oss till den bild, som blifvit tecknad af deras mognade lärare, af den snillrike Lagerlöf. Hans ord äro följande: *Natu-*

1) Latinska urskriften är af en student, vid namn Rönqvist; öfversättningen af Wieselgrén.

ren hade så gynnat grefve De la Gardie, att allt, hvad menniskor anse stort och herrligt, var hos honom samladt; och att gåfvor, hvilka hvar för sig skulle hafva gifvit åt andra ett utmärkt anseende, funnos alla förenade hos honom ensam. Snillet var på en gång genomträngande, allt-omfattande och storartadt; anden högsinnad och mägtig af de vigtigaste värf; vältaligheten så stor, att den aldrig kan beskrifvas; också derföre, att den aldrig finner sin like. Kraften af hans ord verkade lika hänförande, antingen han begagnade fäderneslandets eller främmande språk; — och antingen han afhandlade statens vigtigaste ärender eller skämtade i umgängeslifvets glada kretsar. Härtill kom det höga behaget i hans uppsyn; likasom i hans växt och hållning det herrskarelika majestät, som dock alltid var mildradt genom uttrycket af förbindlighet och välvilja. En De la Gardies motståndare, nämligen österrikiska sändebudet i Stockholm, tecknar år 1674 hans bild sålunda: *rikskansleren, hvilken för närvarande har högsta inflytandet, är utmärkt vältalig, frikostig och välgörande; men just derföre och genom sitt kostsamma lefnadssätt djupt nedsänkt i skulder. Denna brist söker han genom allahanda besynnerliga medel att afhjelpa* 1). *Rätt grundlig lärdom har han icke; men deremot ganska många fiender; emedan han söker draga alla ärender till sig och derjemnte inverka på andra och på utöfningen af dessas ämbeten. I öfrigt har han ett stort parti af bröder, svågrar, slägtingar och anhängare.*

Grefve Bonde, en son af De la Gardies motståndare, riksskattmästaren, tecknar honom sålunda: *De la Gardie var mycket vältalig och välgörande, samt med stora gåfvor att vinna menniskors tillgifvenhet. Han hade lärdom, qvickhet och noga kunskap om Europas stater och styresmän. Deremot saknade han tillräcklig kraft och ihärdighet. Han älskade beqvämligheten mer, än det för en gunst-*

---

1) Urskriften har: durch allerley frembde Mittel. Se Fryx. Handl. 8. 437.

lig låter sig göra. Derföre kunde han också aldrig lyckas att under någon längre tid bibehålla sitt vunna inflytande. Han hade varit mycket rik, om ej tillgångarna blifvit förstörda af en oordentlig och slösande hushållning; ty han kunde förtära ett helt konungarikes inkomster, så framt de blifvit lemnade i hans hand. Han lefde ständigt för dagen, föga bekymrad om morgondagen; föga frågande efter, hvarifrån medlen togos, och om med rätta, blott de lades dit, der de tarfvades. Smygskrifvaren Du Cros, hvars penna kämpar för De la Gardies parti, tecknar hans ålderdom med följande ord: *De la Gardie är i sjelfva verket ett bland de utmärktaste snillen* 1)*, som verlden sett. Med alla egenskaper af en stor statsman, är han likväl numera inskränkt till ett undangömdt landtlif, och till de obetydliga göromål och tidsfördrif, som der förefalla. Man kan likväl icke neka, att han sjelf varit orsak till någon oordning i styrelseverket och till sina egna olyckor. Man finner ock, att han, ehuru högsinnad, likväl icke förmår bära onåden och fattigdomen. Missnöjet öfver båda är så mycket bittrare, som han ofta innehaft öfverhetens förtroende, och alltid lefvat i större öfverflöd och med rikare prakt, än någon annan enskild person* 2). Den store okände häfdatecknaren beskrifver honom ungefär 50 år efteråt med följande ord: *han var en vitter och lysande Mæcenas; men ytlig och svag; hög i smått och låg i stort; full af fåfänga och derföre utan verklig aktning hos allvarligt folk. Han var likväl icke elak, fastän mycket förföljd.* På ett annat ställe tillägges: *han var i sin ungdom en lyckopilt, som arbetade på att uttränga redligt folk. Konung Karl den elfte kunde aldrig med honom. Han var vispig, med ytlighetens innästlande seder i prakt och nöjen. Genom förmånligt utseende och fin belefvenhet var han, som det säges, den förste, som fick insteg i Kri-*

1) Plus beaux genies.

2) Bondeska Arkiv. på Säfstaholm 4:o Du Cros's Relations de la Suède.

stinas lättsinniga hjerta. Det är denne grefve Magnus, som hon obetänksamt förmälde med en sin furstliga slägtinge, och som vi slutligen sett åldras i höghetens slippriga salar, gudfruktig och olycklig, för mycket lastad och för mycket berömd.

Läsaren har i denna och näst föregående delar sett Magnus Gabriel De la Gardie tecknad af hans egna gerningar, och nu sist af hans samtidingars ord. I båda hänseenden hafva vi iakttagit mycken utförlighet. Men det är nödvändigt att noga känna nämnde herres personlighet; ty den innehåller förklaringen af många den tidens vigtigare tilldragelser; ja ofta nog af hela den gång, som fäderneslandets öden togo. De la Gardie hade större eller åtminstone mer lysande egenskaper än någon samtida svensk man; och derjemnte en till högsta grad uppdrifven fåfänga och utmärkelse-lystnad. Det låg derföre i sakens natur, att han skulle tränga sig fram till rikets högsta ämbeten och till ledningen af fäderneslandets öden. Men å andra sidan saknade han ordning, kraft och ihärdighet; derföre blef alltid hans förvaltning olycklig, och han sjelf snart återigen störtad. Hans glödande ärelystnad kunde likväl aldrig gifva sig tillfreds i den gömda skugga, till hvilken han i onådens tid förvisades. Hvar gång någon sådan nedsättning inträffat, började han genast och oafbrutet sträfva och arbeta för att återigen komma upp på tinnarna af magtens tempel. Och genom sina stora egenskaper och genom motståndrarnas underlägsenhet, lyckades han att ånyo tränga sig dit upp; men blott för att återigen och genom samma fel, som tillförene, störtas derifrån; — och så den ena gången efter den andra. Hvarje dylik brytning i De la Gardies lif medförde också en brytning, en skadlig rubbning i statsärendernas gång. Gif De la Gardie mer ordningssinne, kraft och allvar; och han hade troligtvis under hela denna tid ledt Sverges styrelse, och det måhända ganska lyckligt och ärofullt. — Eller tag ifrån De la Gardie några bland hans hänförande egenskaper; och han hade aldrig förmått anställa och underhålla denna

oupphörliga, för fäderneslandet oroande och skadliga strid om högsta magten. Ledningen af fäderneslandets öden hade i stället tillfallit någon annan statsman, som fått i fred och med sammanhang vårda rikets angelägenheter 1). Men sådana, som gåfvorna nu förefunnos, voro de jemnt opp tillräckliga att störa, men icke att styra ärendernas gång: tillräckliga att tränga andra från statsrodret, men icke att vid detsamma bibehålla honom sjelf. I dessa egenskaper och i ett lynne, som dock alltid ville truga sig fram till samma styrmansskap, ligger förklaringen till så väl De la Gardies egna, som många af fäderneslandets dåvarande öden.

Der Billingens löfklädda höjder sänka sig mot aftonsolen och den rika vestgötaslätten, der ligger Warnhems kyrka, en af de äldsta i vårt fädernesland, och tillika en af de skönaste. Den blef under Sverkers och Erik den heliges tid af Bernhardiner-munkar uppbyggd i någon likhet och nästan på samma tid med Lunds domkyrka. Sedermera blef den af år och fiender gång efter annan skadad, bruten eller bränd; derpå återställd; men ånyo och i synnerhet efter reformationen lemnad åt vanvård och förstöring. Dess vexlande öden liknade De la Gardies egna. När sedermera nämnde herre fick det i nejden liggande Höjentorp, var kyrkan och i synnerhet dess södra mur förfallen och till en del nedrasad. Men De la Gardie hade öga för skönheten af dess ursprungliga form, och lät med egen och dryg kostnad återställa densamma sådan, som den ännu är att se 2). Vid inträdet inom dess åldriga murar blir till och med ett ovant öga och än mera kännarens blick hänförd af byggnadens enkla och högtidliga majestät.

I detta tempel hvilade från fordom tima Birger Jarl af Bjelbo samt konungarne Inge den äldre, Knut Eriksson, Erik den tionde och Erik den elfte. Äfven dessa furstars grafvar hade likasom kyrkan förfallit och nästan nedrasat

1) Jemnför 14. 36.

2) Se 19. 64.

i grus. De voro nära att få dela samma sorgliga öde, som träffat de Sverkerska konunga-grifterna i Alvastra. Men Warnhem kom i De la Gardies händer. Han kände, erkände och fullgjorde ensam det, som var hela fäderneslandets pligt; nämligen, att vårda stoftet efter sina fordna konungar, stoftet efter Erik den heliges afkomlingar, stoftet efter Sverges store lagstiftare, Birger Jarl. På sin egen bekostnad lät derföre De la Gardie åt hvar och en bland dessa forntidens drottar ordna serskilda grafkor och minneshällar. De hafva sin plats rundt om sjelfva högkoret. Sist i raden och åt södra sidan valde han sitt eget hvilorum. Bildstoder, vapensköldar och prunkande inskrifter pryda den sida, som vänder sig åt kyrkan och visar sig för verlden. Der innanför är ett grafkor, lågt och trångt. Under detsamma gömmes stoftet af Magnus Gabriel De la Gardie.

MARIA EUFROSINA

hvilar i samma kyrka och vid sin gemåls sida, sedan hon med orubblig trohet och kärlek följt honom hela lifvet igenom, äfven under de sista många och svåra olycksåren. Denna trohet, denna kärlek är hennes ära. Egenskaperna voro för öfrigt på intet sätt utmärkta. I den tidens handlingar omtalas hon sällan; och de bref, som efter henne finnas qvar, äro serdeles illa stafvade och ställda, ehuru flitigt hon sökt genom rättelser desamma förbättra. Man ser deri tydliga orsaken, hvarföre hon i sin ungdom icke förmådde hålla ut med att vara drottning Kristinas läsekamrat 1).

Efter De la Gardies död måste sterbhuset, som sagdt är, uppgifva all hans egendom åt fordringsegarne. Det blef fråga om, huruvida enkan skulle till bristens fyllande afstå också sin enskilda förmögenhet. Det svaga hjertat vacklade hit och dit. Än talade kärlek och ädelmod för en fullkomlig sjelfuppoffring. I sådan sinnesstämning skref

---

1) Se II. 8.

hon följande rader: *sjelf har jag icke gjort någon skuld; likväl vill jag, för att betala de förbindelser, som blifvit under vårt äktenskap ingångna, gerna afstå, hvad som kan vara mitt; och deraf icke undantaga någonting. Det är också ganska ringa, hvad jag, en fattig, främmande pfaltzgrefvedotter, till boet medfört. Jag vill deraf icke skilja det mindsta från min aflidne makes förvärfvade egendom. Han var en så ädel och dygdig herre, och vi hade i lifstiden allting så gemensamt, att jag icke visste någon skilnad, på hvad han egde, och hvad jag egde. Derföre vill jag ej heller efter döden skilja våra egodelar åt. Jag lemnar fördenskull alltsammans i eders majestäts hand, bedjande, att till vården af mina ringa angelägenheter en trogen och skicklig herre måtte förordnas.* En annan gång blefvo dessa känslor öfverröstade af omsorgen för framtid och sjelfbestånd; och då ville hon från det skuldsatta sterbhuset undantaga sin enskilda förmögenhet. Ännu finnas qvar nästan samtidiga utkast till bref af så olika innehåll 1); sorgliga vittnen om striderna i den olyckligas hjerta. Vi känna icke säkert, hvilkendera magten segrat.

I slutet af år 1686 voro hennes utsigter ganska mörka. *Jag ber,* skref hon till konungen, *att ers majestät måtte anvisa de medel, af hvilka jag hädanefter skall erhålla mitt bröd* 2). *Jag hoppas att icke länge dermed falla besvärlig; utan i stället komma till åtnjutande af det himmelska brödet* 3). Enligt rykte skall Karl den elfte på denna eller en dylik bön hafva svarat: *om eders kärlighet icke har något att äta, så går det an, att spisa med oss. Vårt bord skall alla dagar stå eder öppet* 4). Man

1) Lund. De la Gardieska arkiv. M. S. XXX. 4.

2) Af dessa ord skulle det tyckas, som Wännegarn och Höjentorp blifvit redan nu borttagna; men derom hafva vi icke funnit något bevis.

3) Riksark. Palmsk. Miscell. Mar. Eufros. till Karl XI Dec. 1686.

4) Stenbockska Arkiv. på Thorsjö: Sven Broddes enfaldiga tankar om Karl den elfte.

har flera dylika sägner om konungens hårdhet mot sin faster; och bland annat påstås, att denna sednare skulle hafva på Höjentorp tillbragt sina sista dagar i så stor fattigdom, att utsökningsmännen borttogo sängkläderna undan den nästan döende. Detta och mera dylikt är dock troligen en verkan af begäret att öfverdrifva förklenande ryktet; ett begär, vanligt redan i allmänhet, och än mer bland Karl den elftes många och bittra fiender. Flere omständigheter visa, att förhållandet icke gerna kan hafva varit så ohyggligt. Furstinnan egde ännu vid De la Gardies död många dyrbara nipper af guld och ädelstenar. Hon fick äfven behålla sin årspenning på 7,000 d. s. m. och derjemte Höjentorp, kanske äfven Wännegarn. Man finner ock, att konungen beviljat henne flera betydliga förmåner och det i erkänd strid emot de stränga reduktionsgrundsatserna 1).

Hurudana ock hennes sista dagar förflöto, många blefvo de likväl icke. Hon afled på Höjentorp den 24 Oktober 1687, och fick på Karl den elftes bekostnad 2) en furstlig jordfästning i Riddarholmskyrkan. Sedermera fördes hon, som sagdt är, till Warnhem och till sidan af sin älskade make.

Utom henne fanns ännu en person, som helt och hållet fästat sina öden vid Magnus Gabriel De la Gardie; det var den trogne Jonas Lerin. Han hade att i sterbhuset för obetalda löner fordra 7,168 d. k. m. 3). Det var

1) Nordin. fol. 39 bunden sid. 243—250 ett kongl. bref den 8 Juli 1696.

2) Riksark. Acta Historica om Karl den elfte. G. A. De la Gardie till Karl den elfte. Brefvet visar, att qvarlåtenskapen var tagen i mät, och otillräcklig att bekosta likbegängelsen. Af dessa förhållanden skulle man kunna gissa, att furstinnan slutligen har till betäckande af makens skulder uppoffrat sina enskilda tillgångar.

3) Redukt. Kansl. Dokum. bok till Stora kommiss. domar p. 1. Förteckning öfver kreditorerna i M. G. De la Gardies sterbhus.

en väl förtjenad penning. Men nu och efter De la Gardies död kom kronan och tog sterbhusets alla tillgångar, och Lorin förlorade sin dyrköpta lönefordran. Den förvandlades till en slags *ofruktbar fordran*, för att tala i den tidens språk och efter vanlig beräkning. Slägten öfvergaf likväl icke den trogne tjenaren. Hans sista dagar tillbringades hos en bland den aflidne husbondens bröder.

GUSTAF ADOLF DE LA GARDIE,

den ofvannämnde riksdrotsens ende son, fick efter sin fader blott fattigdom och olyckor i arf. Hans ungdom lofvade helt andra öden. Son af den högt uppsatte och stundom allsmägtige Magnus Gabriel De la Gardie, hade han tillika den ena konungen, Karl den tionde, till morbror, och den andra, Karl den elfte, till syskonebarn. Sjelf var han utrustad med lyckliga själsförmögenheter och hade under en väl använd ungdom inhämtat både kunskaper och verldskännedom. Hvilken framtid, hvilka framgångar bådades ej af dylika förhållanden? Vid sitt 25:te år blef han också öfverkammarherre samt Sverges utomordentliga sändebud i Frankrike och Holland; och vid det 26:te efter hvartannat öfverste för upplänningarne, riksråd samt derjemnte förmäld med Elisabet Oxenstierna, dotter och sondotter till de båda rikskanslererna Erik och Axel, samt stjufdotter till konungens farbror, hertig Adolf Johan. Så hade han, knappt mer än yngling, redan hunnit rikets högsta värdigheter och fått sin plats i tronens grannskap och nästan inom sjelfva konungaborgen. Också omtalades, huru han, full af lyckans och ungdomens öfvermod, ville på den tiden anses och bemötas såsom en furste. Dessa tänkesätt och denna lycka gingo dock ett hastigt fall till möte. Vid hans 28:de år blef fadern under Uppsala riksdag 1675 helt och hållet störtad från sin fordna magt. Detta inverkade såsom ett döfvande trollslag på sonens öden. Den hittills lysande och lofvande banan blef helt tvärt afbruten; och det hördes ej på länge af några nya befor-

dringar. För att kunna på egen hand göra en utmärktare lycka och sjelf leda och sammanhålla ett parti, dertill hade Gustaf Adolf De la Gardie många egenskaper, dock icke alla. Han liknade i åtskilliga fall för mycket sin far. Detta visade sig först i en viss benägenhet för ett lysande, men tämligen overksamt lefnadssätt. I yngre åren, ja ända till det trettionde, har han alltför ofta under prakt och nöjen tillbringat långa tider på något bland slägtens herresäten; i stället för att genom träget arbete i ämbetsverken och uppvaktningar vid hofvet lära sig känna alla förhållanden och sjelf blifva känd och oumbärlig. Det andra från fadren ärfda felet var en viss hetsighet, oro och misstänksamhet. Han skall till exempel, dock utan allt skäl, hafva med svartsjuka blickar betraktat förhållandet mellan sin grefvinna och den ryktbare Nils Bielke 1). I öfrigt var han till lynnet häftigare och stoltare än fadern; men också mera allvarlig och pålitlig; äfvenså mera ihärdig i arbetet, sedan han vid mognare år vändt sin håg ditåt. Han ansågs som en af de kunnigaste och dugligaste i rådet; och omtalades ofta, såsom den der borde en gång efterträda Bengt Oxenstierna i utrikes ärendernas ledning.

Omkring 1682 tyckes han likväl icke sjelf hafva hyst så höga förhoppningar. I förtviflan öfver de mot fadren och slägten anställda förföljelserna, ville han draga sig undan till landet. *Jag ärnar*, skref han, *öfvertaga något arrende i Westergötland eller Småland och der föda mig i min anletes svett. Hvad jag hittills arbetat, har gifvit ringa skörd. Men då Sverge, som har födt mig, icke vill underhålla mig; skall det åtminstone undangömma mig; tills det en gång kan helt och hållet medmylla mig.* Det tyckes, som han genom den tillämnade vistelsen på landet velat för verldens ögon dölja de olyckor och den förnedring, som drabbade honom och på samma gång hela hans slägt.

1) Nordin Anecdota Benzeliana.

På dessa föresatser följde emellertid ingen verkställighet. Måhända, att sonen liksom fadren hölls tillbaka af då och då framskymtande förhoppningar att kunna åter uppstiga till magt och anseende. Straxt efter ofvanstående sorgliga bref, eller år 1682, blef han också utnämnd till president i Svea hofrätt och 1687 till kansler för Åbo högskola, hvarjemnte man ofta väntade, att konungen skulle ändra regeringsåsigter och då upptaga unga De la Gardie till en bland sina förnämsta rådgifvare. När det på allvar blef fråga om att gömma sig undan i landsbygdens mörker och fattigdom, har derföre Gustaf Adolf De la Gardie stannat qvar i Stockholm, lockad af hufvudstadslifvets behag och af de utsigter till framtida lycka, som der emellanåt tycktes visa sig.

Till Karl den elfte stod han naturligtvis i ett något spändt förhållande. Konungen hade störtat undersåten från höjden af magt och rikedom. Missnöje hos den sednare, misstroende hos den förre blefvo de naturliga följderna. De la Gardie har ej heller hycklande dolt dessa sina tänkesätt. Man visste, huru högt pris Karl den elfte satte på sitt envälde och på läran om detsammas omedelbara ursprung från Gud. Det oaktadt påstod De la Gardie, att sådana satser voro stridande mot *arfföreningar och öfverenskommelser; ja, mot bibelns eget ord,* och att de öppnade dörren för våldkräktningar och orättvisor. *Om,* skref han, *som konungarna, för att frikalla sina gerningar från folkens omdömen, åberopa bibelns ord som bevis, att konungaväldet är omedelbart af Gudi, då står majestätet och dess helgd på en svag grund. Det heter visserligen, »att all öfverhet är af Gudi»; men detta gäller äfven för borgmästaren i Amsterdam; och ändock lärer ingen yrka, att också dennes gerningar böra vara frikallade från allmänhetens granskning* 1).

---

1) Ett De la Gardies yttrande i samma anda och bref läses i 46:de delen sid. 220; der det genom misskrifning af namn blifvit oriktigt tillegnadt åt Nils Brahe.

Reduktionen hade indragit största delen af de gods, till hvilka Sverges grefvar och friherrar förut skrefvo sig. Några bland nämnde herrar fortforo likväl att begagna de gamla tittlarna; t. ex. *Brahe, grefve af Wisingsborg; De la Gardie, grefve af Leckö,* o. s. v. 1); men detta innebar ett slags anspråk på ifrågavarande gods. Karl lät derföre strängeligen befalla adeln att hädanefter icke taga namn af andra gårdar, än sådana som hörde till deras egen slägt. Äfven De la Gardie fick en dylik tillsägelse. Svaret är märkligt nog. *Jag eger,* skref han, *i hela verlden icke ens ett torp; än mindre något gods, som jag skulle kunna taga tittel af. Vid sin ankomst hit till Sverge för 120 år sedan har min farfars far icke fört med sig något annat än namnet De la Gardie. På lika sätt måste jag hädanefter nöja mig med detta namn ensamt och allena, dock förenadt med ett godt samvete. Mot förfädrens förtjenster kunna mina ej heller nämnas. Också har lyckan icke qvarlemnat någonting, hvaröfver jag kan yfvas och berömma mig.* Karl har visserligen känt de förebråelser, som lågo i dessa ord. Också fick De la Gardie stundom erfara verkningarne af hans misshag. En gång måste han uppbära en hård skrapa, såsom den der i hofrätten visat egen försumlighet och derföre ock öfverseende med andras. De la Gardie svarade ödmjukt, dock manligt; och påstod bestämdt, att han icke förtjent dessa beskyllningar. Märkligt är ock, att oaktadt sådana förebråelser och ett sådant genmäle, har konungen oafbrutet uppdragit åt honom det ena vigtiga värfvet efter det andra. När De la Gardie slutligen för att vårda sin försvagade helsa nödgades begära tjenstledighet, yttrade Karl sin oro deröfver och tillika sin önskan *att än länge få tillgodonjuta De la Gardies redliga, trogna och nyttiga biträde.*

Denna önskan gick ej i fullbordan. Redan år 1694 afled De la Gardie då blott 47 år gammal. Han fick sitt

1) Vi känna ej säkert, om det var dessa eller andra slägter, som bibehöllo ifrågavarande tittlar. De tvänne ofvanstående äro anförda blott som förklarande exempel.

hvilorum i Warnhems kyrka bredvid fädrens. Till underhåll af grafvården gaf enkan ett betydligt och ännu qvarstående anslag. Måtte det städse blifva orubbadt, såsom ett medel att så länge som möjligt i ursprunglig skönhet bibehålla Warnhems kyrka, detta herrliga minne af både fädrens byggnadskonst och af Magnus Gabriel De la Gardie och af hans fosterlandskärlek och skönhetssinne.

Sistnämnde herre hade tvänne yngre bröder, hvilka äfven uppstego till rådsvärdigheten. Ehuru på långt när icke så utmärkta som den äldste, skulle dock äfven de kunna gifva ämnen till serskilda berättelser; likasom tvänne den tidens fröknar De la Gardie, hvilka voro kända för snille och lärdom. Men tid och utrymme medgifva icke ytterligare sysselsättning med denna slägt, ehuru märkvärdig den ock var. Från 1571 till 1675 har den nämligen i vårt fädernesland lyst på magtens och ärans brantaste höjder. Tiden omfattar ett århundrade eller trenne mansåldrar. Männerna voro Pontus, Jakob och Magnus Gabriel. Få ätter kunna uppvisa tre sådana efter hvarandra följande slägtleder.

En samtida ätt fanns dock, hvars blomstring varit än mera lysande och rik, det var

SLÄGTEN OXENSTIERNA.

Ty under Kristinas och Karl Gustafs tider såg man nästan öfverallt på samhällets höjder en eller flere medlemmar af denna ätt, t. ex. en riksdrots, en riksamiral, två rikskanslerer, två riksmarskalkar och dessutom trenne riksråd; landshöfdingar och andra högre ämbetsmän oräknade. År 1680 hade största delen af dem försvunnit och lemnat rum för de då herrskande Gyllenstiernorna.

Af slägten Oxenstierna qvarstodo blott tvänne märkligare herrar. Den ene bland dem *Karl Gustaf*, sonson åt den store rikskansleren, är redan omtalad; nämligen hans giftermål med Magnus Gabriel De la Gardies dotter,

samt huru han serdeles vid riksdagen 1682 framstod såsom högadelns förnämsta taleman. Han var en kunnig, sansad och aktningsvärd herre och vid sistnämnde riksmöte blott 26 år gammal och således inträdande i fulla styrkan af sin mannaålder. För att slippa en så farlig motståndare, sökte det rådande partiet att dels vinna, dels aflägsna honom. Härtill användes eftergifter från reduktionen 1) samt en beskickning till hofvet i Wien. Den behöfde ej blifva långvarig; ty redan 1686 afled den unge, hoppfulle mannen.

Af den vidt utgrenade och fordom så mägtiga slägten återstod nu blott en enda utmärktare person, nämligen Bengt Oxenstierna. Men han hörde icke till det egentliga, här ifrågavarande högadelspartiet, utan till en annan krets; och skall derföre tillsammans med denna sednare blifva tecknad.

ANDERS TORSTENSON

var son af den ryktbare fältherren och har deraf sin största märkvärdighet både i lycka och olycka. Vid 23 års ålder ingick han i tjenst som öfverst-löjtnant vid gardet, blef sedermera öfverste, riksstallmästare, riksråd, general-guvernör öfver Estland 2), och slutligen president i Åbo hofrätt. Det var från honom och hans barn, som Karl den elftes reduktion bortsopade den betydliga rikedom, hans far, den store fältmarskalken, efterlemnat. Enligt reduktionsbeslutet 1655 hade slägtens grefskap, Ortala, såsom liggande i förbuden ort, redan då bort indragas. Det blef också 1656 taget; dock genast af Karl Gustaf återgifvet 3). Men Karl den elfte indrog det 1674 om igen, och redan året derpå mönstrades 4 kompagnier ryt-

1) Se [illegible]. 382.
2) 1674.
3) Se [illegible]. 38.

ture, hvilka till en betydlig del voro anskaffade för de återlända till kronan återgångna inkomsterna. År 1681 blef slägtens friherreskap Wirestad hafva blifvit likaledes indraget, hvilket bestod af 144 hemman och gaf en årlig ränta af 3,778 d. s. m. Dertill kommo sedermera alla de andra reduktionerna, så att barnen slutligen vid fadrens död voro nästan utfattiga. *Dock*, säger likpredikningen, *fingo de ärfva ett godt namn och rykte* 1). Så var det ock. Farfadren är känd af alla, som känna något om Sverige. Fadren, den nyssnämnde Anders Torstenson, beskrifves som en ädel och välmenande herre, den der aldrig tillstyrkte något, som kunde lända en enda menniska till skada, och som för sin egen del ville häldre lida, än göra orätt.

Detta milda lynne tyckes hafva gått i arf till dottern, Märta Torstenson 2). Som hoffröken hos enkedrottningen fick hon framlefva sina dagar just bland de personer, som hade till armod störtat henne och hennes far och syskon. Men glömmande sina oförrätter och förlåtande sina fiender, tillkämpade sig det milda hjertat en så fullständig försoning, att hon slutligen älskade sina förföljare och vann till och med deras kärlek tillbaka. Hon var förlofvad med Karl Soop, hvars slägt hörde till reduktionspartiet. Men inemot jul 1696 insjuknade hon i messlingen, med hvilken förenade sig en smittsam och nästan pestartad feber, så att svarta fläckar slogo ut öfver hela kroppen, och läkarne förkunnade hennes snara bortgång. Hela hofvet motsåg med djup sorg förlusten af sin älskling. Man skiljde väl prinsen och prinsessorna från de smittade rummen; men alla andra utsatte sig gerna för

---

1) Lagerfeldtska arkivet på Lagerlunda. Holméns likpredik. öfver And. Torstenson.

2) Hon återfinnes ej i riddarhusets genealogiska tabeller. Men hennes tillvaro blir sammanstämmande bestyrkt af Karl den elftes Dagbok sid. 424 och af det i Thorsjö arkiv befintliga bref, hvarur efterföljande berättelse är tagen.

sjukdomsfaran, endast för att ännu en gång få emottaga ett kärleksrikt ögonkast eller höra ett mildt ord af den älskade Märta Torstenson. Till och med enkedrottningen Hedvig Eleonora, nu mera med 60 års kyla i blodet, infann sig dock gång på gång vid sjukbädden. Slutligen och när sista ögonblicket nalkades, tillkännagaf fröken Märta någon önskan att få tala vid konungen. Knappt fick Karl den elfte höra ett ord derom, förrän han sprang upp ifrån arbetsbordet och ilade till den sjukas rum. Men krafterna voro redan så försvagade, att hennes ord knappt kunde höras. Fördenskull och utan att iakttaga någon försigtighet mot smittan, lutade konungen sitt öra mot den döendes mun. Derifrån hördes då en hjertlig bön, *att hans majestät måtte för hennes efterlefvande fästman bibehålla samma godhet, som han hittills visat dem båda.* Konungen lofvade detta med rörd stämma. Derpå tog hon afsked af sin mor, hvilken smälte i tårar. Slutligen kallade hon Karl Soop till sängen, fattade honom om halsen och sade: *när jag dör, skall du tillsluta mina ögon; ty jag vill, att din bild skall vara det sista, som jag ser här i denna verlden* 1). Inom kort var allt förbi, och Soop qvarlemnad i ett djup af sorg och förtviflan. Han kunde sedermera icke fästa sitt hjerta vid någon ny förbindelse, utan dog ogift.

KARL GUSTAF WRANGELS

stjerna, uppgången under Gustaf Adolfs tid, stod ännu vid Karl den elftes anträde till regeringen qvar på fästet, dock nära sin nedgång och höljd af moln. Olyckan vid Fehr-Bellin förmörkade än mer den gamles ära och sista dagar. Hans stolta själ kunde icke bära en sådan motgång; ej heller med undergifvenhet stiga från verldens

1) Thorsjö ark. Ch. Oxenstierna till E. M. Stenbock d. 23 Dec. 1696.

stora skådeplats ned till den obemärkta hvila, som år och förslappning fordrade. När han 1675 och efter fälttågets olyckliga utgång kallades från hären för att lemna rum åt en yngre och skickligare anförare, uppretades den sextiotre-årige och sjuklige mannen ganska mycket och begynte klaga öfver otacksamhet och hota med att taga afsked, inbillande sig att dermed skrämma regeringen. Men inom några månader fick han taga afsked af hela verlden. Sorg, harm och en oregelbunden matordning lade honom på dödsbädden 1).

Få hafva gifvit anledning till så långa och invecklade reduktions-undersökningar, som Karl Gustaf Wrangel. Ännu 20 år efter hans död voro de så litet utredda, att hans arfvingar uppgåfvo sig hafva att af kronan fordra 770,732 d. s. m. 2); och staten deremot påstod sig hafva att af sterbhuset fordra 694,480 riksdaler 3). Troligen hafva dessa räkningar aldrig blifvit eller kunnat blifva fullkomligen afgjorda.

GUSTAF OTTO STENBOCK.

Från föregående berättelsen känna vi mannen, en krigare, som ofta med ära framträdt på ärans fält; tapper, skicklig, ofta äfven lycklig, fast icke mägtande hinna till främsta ledet af Sverges lysande hjelterad. Dock var det sannt, hvad Olof Hermelin skref; nämligen, att Gustaf Otto Stenbock kunde som vittnen till sina bragder åberopa Rhens och Oders böljor, samt Preussens och Polens fält; och tillägga vi likaså det vestra Sverges skyddade gränser under icke mindre än tre serskilda krig, nämligen:

1) Köpenhamns bibliotek. De morbo et obitu C. G. Wrangelii relatio medica von Helwig.

2) Nordin* fol. bunden 39, sid. 241 Kongl. bref d. 7 Maj 1696.

3) S. st. sid. 552. Kongl. brefvet d. 4 Apr. 1703.

1645 1), 1657 2) och 1678 3). Allt detta uträttadt, icke blott genom personligt mod, utan ock genom enskilda uppoffringar. Vid kronans bristande tillgångar pantsatte han stundom egna gods för att skaffa medel och krigsförråd åt trupperna 4).

Dessa minnets lysande dagrar afbrytas dock af en och annan skugga. En sådan var nederlaget på Fyen 1659 5). En annan och mer sjelf-förvållad var Stenbocks svaghet att vilja blifva riksamiral och riksförmyndare; ehuru han hade föga kännedom af de ärender, som hörde till ifrågavarande befattning. Han lyckades 6); men till sin och rikets olycka. Från en skicklig krigare till lands, blef han en oskicklig riksamiral 7); derjemnte en högst olycklig. Vi minnas den tadelvärda sjöförvaltningen under förmyndarestyrelsen; det tadelvärda sätt, hvarpå han lät sitt enskilda hus af kronans matroser uppbyggas; och slutligen det ömkligt misslyckade sjötåget 1675 8). Detta sednare ådrog honom dryga skadeersättningar och någon tids onåd, såsom redan berättadt är.

Kort derefter började ock reduktionens och Stora kommissjonens efterräkningar, och snart hade Stenbocks hela förmögenhet smält bort 9). Det gick slutligen så

1) Se **9.** 297.
2) Se **12.** 15.
3) Se **15.** 167.
4) Redukt. kansl. liqvid. kommiss. prot. d. 8 Dec. 1680.
5) Se **12.** 124—128.
6) Se **13.** 91.
7) I 14:de delen, sid. 46, ha vi sagt, att han i rådet aldrig förde flottans talan. Detta för hårda uttryck bör utbytas mot sällan enligt en grundad anmärkning i biograf. lexik. **15.** 297.
8) Se **15.** 70—74.
9) En främmande källa, Theatrum europæum, **12.** 456 nämner, att Stenbock af konungen 1682 fick tillbaka sitt hus i Stockholm. Men härom ha vi icke funnit någon uppgift i svenska handlingar. Man vet tvärtom, att Stockholms

sagt; att den sammetsrock, hvaruti han vid ett utnämningstillfälle var klädd, blef af borgenärerne tagen i pant för att komma åt de silfverknappar, som funnos deri fästade. Till en stor del voro dessa efterräkningar en följd af hans upphöjelse till riksamiral och riksförmyndare. Så dyrt fick han betala denna sin fåfänga.

Fastän hårdt pressad genom dylika räfster, tyckes han likväl icke hafva varit i någon egentlig onåd. Han återfick, åtminstone till namnet, högsta ledningen af sjöförsvaret. Hans grefvinna blef 1684 kallad att i stället för en af de furstliga faddrarna bevittna prins Ulriks dop; och när Stenbock sjelf året derpå afled, blef jordfästningen hedrad med konungens och hela hofvets närvaro. Fastän samma Stenbock hade några år förut blifvit dömd från sin syssla och till en ganska dryg skadeersättning, vågade dock likpredikanten att i öppna och oförtäckta ord omtala hans gudsfruktan, gifmildhet samt förtjenster om fäderneslandet. *Ett godt namn är en säker hamn*, togs till betraktelseämne öfver den välmente men olycklige riksamiralen. Spegel, hvilken som sönernas lärare hade länge varit i hans hus, skref en annan likpredikan, men i samma anda och med samma beröm; och Olof Hermelin, hvilken i nämnde befattning blef Spegels efterträdare, sjöng vid riksamiralens död, huru *snöhvit redlighet skulle skydda den bortgångnes hvilorum* 1).

PER LARSSON SPARRE.

Läsaren minnes måhända den utmärkte rikskansleren Erik Sparre, hvilken år 1600 blef i Linköping på ett obilligt och till och med orättvist sätt dömd till döden 2).

---

borgerskap har under Karl den tolftes olycksår åt hjelten Magnus Stenbock inlöst och skänkt ett fadrens hus, som förut varit pantsatt.

1) Linköpings bibliotek. Carmen. Suec. poet. vol. VIII. Olof Hermelins skrifter.

2) Se 1. 362.

Man har anmärkt, att en stor skara af hans barn och barnbarn fingo under det följande tidehvarfvet hugna sig åt mycken lycka och framgång inom fäderneslandet. Sju bland dem blefvo riksråd, och bland de öfriga räknas två landshöfdingar, en general, en rikstygmästare, o. s. v. Från 1627 till 1664 hade landtmarskalksstafven varit förd af en Sparre ej mindre än tolf serskilda gånger. Det var liksom ville lyckan eller öfverheten godtgöra det orättvisa öde, stamfadern måst undergå.

Bland dessa barnbarn var den här ifrågavarande Per Larsson Sparre. Redan tidigt gynnades han af lyckan, varande väl artad och väl uppfostrad samt begåfvad med flere utmärkta själsförmögenheter; och dessutom broder till Kristinas gunstling, den sköna Ebba Sparre. Två dagar före tronafsägelsen har derföre nämnde drottning åt honom utfärdat ett gåfvobref på 3,000 riksdalers årligt underhåll, och det i sex års tid. Liksom många andra Kristinas åtgerder från dessa månader, blef också nyssnämnde skrifvelse behandlad såsom helt och hållet oefterrättlig, årsunderhållet derföre ingen enda gång utbetaldt och brefvet derom slutligen af Karl den elfte helt och hållet ogilladt 1).

Per Sparre hade emellertid ingått i krigstjensten och under Karl Gustafs fälttåg flere gånger utmärkt sig på ett ganska fördelaktigt sätt. Deremot, och i sällskap med sin svåger Magnus Gabriel De la Gardie, led han år 1677 det beryktade nederlaget vid Uddevalla 2).

Hvad som utgör Per Sparres förnämsta ryktbarhet, är hans försvar för högadeln och dess anspråk. Redan vid riksdagen 1678 uppträdde han i sådan egenskap och det på ett ganska bestämdt sätt 3). Vid riksdagen 1680 var det likaledes han, som i egenskap af högadelns ledare och talare kraftigast motarbetade reduktionen och Stora

1) Nordin. bund. fol. 39 sid. 714. Kongl. Br. den 17 Nov. 1686.
2) Se 15. 161.
3) Riddarhus-prot. d. 3 och 7 Febr. 1678.

kommissjonen. Han gjorde detta med en sans och måtta, som ganska fördelaktigt utmärkte sig i jemnförelse mot reduktionsherrarnas olagliga förhetsningar. På sin höjd kan man förebrå Per Sparre ett enda förhastande; nämligen, då han med större delen af högadelspartiet lemnade riddarhuset, innan ståndet hunnit afsluta den vigtiga omröstningen om reduktionen 1). Vid alla andra tillfällen begagnade han med utmärkt påpasslighet och takt hvarje lägenhet att hindra besagde två för adeln menliga räfster. I frågan om enväldet gjorde han deremot alldeles intet motstånd, utan uppträdde snarare till stöd för hofvet och dess afsigter 2).

Eftergifvenheten i denna punkt kunde icke utplåna oviljan öfver motståndet i de andra. Reduktionen gick också öfver Per Sparre med mycken stränghet. Han blef genom densamma bragt, om icke till armod, åtminstone till ganska torftiga omständigheter.

För öfrigt beskrifves han icke såsom någon serdeles kraftfull man. Likasom gemålen, en grefvinna De la Gardie, älskade han ett lysande lefnadssätt, hvarföre huset också fördjupades i betydliga skulder 3). Tillika tyckes han sjelf hafva varit mycket begifven på vällefnad 4). En så beskaffad personlighet dugde icke att uppträda mot Karl den elfte och att bestå i en kamp, der det gällde att segra eller falla. Sparre hade på långt när icke det lynne, som hällre låter sig brytas, än böjas. Han böjdes, dock som röet, än åt ena, än åt andra sidan. Han gjorde icke såsom Rålamb, Kurck och Otto Wilhelm Königsmarck m. fl., hvilka drogo sig helt och hållet från hofvet och från allt deltagande i statsärenderna. Han gjorde ej heller som Bengt Oxenstierna, Fabian Wrede m. fl., hvilka helt och hållet gingo öfver till det rådande partiet. Per

---

1) Se 17. 95.
2) Se 16. 163.
3) Nordin. Karin Wallenstedts bref till Ehrensteén 1674.
4) Linköpings bibl. Johan Rosenhanes autobiografi.

Sparre haltade på båda sidorna. Stundom uppreste sig hans högadliga stolthet mot kamratskapet med uppkomlingarna, så att han icke ville gifva dem excellens-tittel 1). Stundom och vanligtvis böjde han sig för omständigheterna, och vid sednare riksdagar var han en för hofvet ganska medgörlig ja-herre. Det säges, att han sökte på detta sätt vinna konungens ynnest och en rådsherreplats. Det sednare misslyckades; och i hufvudsaken äfven det förra. Dock smickrades han genom ytliga hedersbetygelser. Han blef ofta kallad till hofvets salar. Vid ett af de kungliga barnens dop, fick han till och med åtnjuta den hedern, att stå fadder i ställe för en frånvarande furstlig person. Han var till dylika högtidligheter serdeles egnad. Uppfostrad vid Kristinas hof, blef han i den tidens finare umgängessätt än mer uppöfvad vid Ludvig den fjortondes, der han vann så mycket bifall, att han nämndes till fransysk grefve. Genom en sådan utbildning af naturliga anlag blef han ett mönster af behag och artighet. Som sådan och med sina gamla högadliga åsigter gjorde han ett besynnerligt afbrott mot Karl den elftes öfriga, mycket olikartade hofmän.

Ett drag må tilläggas. Vi hafva nyligen läst om Magnus Gabriel De la Gardies sista dagar, och huru den fordom mycket firade mannen blef af de flesta glömd och öfvergifven. En bland de få, som i dessa sorgens dagar aldrig glömde, aldrig öfvergaf den olycklige, var Per Larsson Sparre.

NILS BIELKE

var på sin tid en bland de utmärktaste män inom vårt fädernesland och hade på flere dess förhållanden ett ganska stort inflytande. Hans person och lefnad påkalla derföre en omständligare teckning.

---

1) Se sid. 488.

Han var född 1644 och förlorade i yngre år både far och mor; men fick det oaktadt en ganska vårdad uppfostran. Från 17:de till 23:dje året reste han utrikes och deltog under samma tid såsom frivillig i åtskilliga den fransyska härens krigsrörelser. Turenne fattade ganska mycket behag för den unga svensken, och ville fästa honom vid Frankrikes fanor; men Bielke vägrade och återvände till fäderneslandet. Här hade han redan förut antagit tjenst vid artilleriet och tillika som kammarherre i Hedvig Eleonoras hof. Hans person och uppförande vunno på sistnämnde ställe så mycket bifall, att han snart utnämndes till öfverkammarherre och fick vid 27 års ålder löfte om den snart lediga riksstallmästareplatsen. Så lysande voro inom denna krets den unga friherrens utsigter.

Men hans håg stod icke till hoflefvernet, utan till kriget. Han bad derföre att blifva anställd vid lifregementet till häst, och såsom dess öfverste-löjtnant, fastän denna syssla stod i rang under den, hvilken han vid hofvet redan innehade, och således än djupare under den, om hvilken han hade afväntnings-löfte. Denna begäran bifölls, och Bielke väckte på sin nya plats lika mycket uppseende, som förut vid hofvet. Ett år derefter blefvo på en gång lediga så väl riksstallmästare-ämbetet som öfverste-beställningen vid nämnde regemente. Karl lemnade honom fritt val mellan båda. Bielke anhöll då om öfversteplatsen, *så framt nämligen hans majestät ansåg honom efter så kort tjenstgöring den samma värdig.* Karl biföll; och genast och kraftfullt grep sig nu den unga öfversten an med regementets omskapning och förbättring, och det med så mycken framgång, att Karl blef vid nästa mönstring alldeles förtjust öfver troppens förträffliga hållning. I sin hänförelse gaf konungen till och med nya anslag för det ståtliga regementets utvidgande, så att det från 1000 skulle uppstiga till 1500 man. Och att enhvar bland dessa ryttare blef utmärkt genom dugligheten af sin person, sin rustning och sin häst, derom drog Nils Bielke försorg, så vidt möjligt var. Han skydde hvarken

kostnad eller möda, då det gällde regementets ära och välfärd; blifvande derföre ock af en hvar inom dess leder älskad med en kärlek, som i eldprofvets stund icke tvekade att i döden följa sin unga öfverste.

Det var i spetsen för detta regemente, som Nils Bielke uppträdde i slaget vid Lund och kraftigt bidrog till den härliga och afgörande segren. På dem berodde nämligen slagets utgång åtminstone vid tvänne serskilda tillfällen. Redan i stridens första begynnelse var svenskarnas högra flygel nära att upprifvas; och i och med det samma hade slaget varit förloradt, redan innan midten och venstra flygeln hunnit rycka fram och ordna sig. Olyckan förekoms genom det utomordentliga hjeltemod, hvarmed Nils Bielke och lifregementet ensamma uppehöllo striden samt buro tyngden af den öfverlägsna fiendens anfall, och sålunda skaffade den öfriga svenska hären tid att hinna till slagfältet. Äfven under den sista förtviflade brottningen blefvo Nils Bielke och hans lifregemente de, som afgjorde striden. Det var han och hans ryttare, som föllo den ännu kämpande fienden i ryggen och sedermera för andra gången buro tyngden af dess öfverlägsenhet och uppehöllo striden, tills från andra sidan svenskarnas venstra flygel hunnit fram, hvarefter danska hären blef krossad emellan båda och striden slutligen och en gång för alla afgjord. Högsta äran af segrens såväl första grundläggning som slutliga fulländning tillhör således Nils Bielke och lifregementet. De voro dess både A och O, begynnelsen och ändan. Konungen, som nästan hela dagen följt och bevittnat bragderna, erkände dessa förtjenster både hos troppen och hos dess anförare, och uttalade detta erkännande med ord så varma, som de kunde komma från ett menskligt bröst 1). Detta beröm var också väl och dyrt förtjent. Af de ursprungliga 1500 stodo blott 300 ryttare qvar i ledet. De öfriga låge på fältet tillsammans med nästan hela sitt befäl.

1) Se s. 139.

Vi hafva med någon utförlighet påmint läsaren om dessa Nils Bielkes redan förut berättade bragder. Det har skett icke utan afsigt. Det var nämligen denna dag och detta utomordentliga hjeltemod, som fästade konungen vid nämnde herre, och det med en tillgifvenhet och ett förtroende, som hos Karl den elfte nästan saknar exempel, och som blef af stort inflytande på fäderneslandets sednare öden. Karl lofvade Bielke redan samma qväll framtida grefvevärdighet och efter några dagar skickade han till honom Rehnskiöld med fullmagt att i ett steg gå från öfverste till general-löjtnant. Bielke ville ej på detta sätt springa förbi sin äldre vän, generalmajoren Wittenberg, och han fruktade tillika, att så brådstörtad befordran skulle väcka allt för mycket afund och tadel. Han bad Rehnskiöld underrätta konungen om dessa sina betänkligheter. Men Rehnskiöld vägrade och gick, sedan han lemnat fullmagten qvar på bordet. Bielke gaf då samma uppdrag åt en sin förtrogne vän, baron Rosenhane. Karl, underrättad om förhållandet, berömde Bielkes uppförande och utfärdade enligt hans begäran en ny fullmagt, hvilken lydde blott på generalmajors-platsen. Emellertid ordnades lifregementet om igen och uppbragtes till ett antal af 1800 man. Det deltog sedermera i Landskrona-slaget med mycken ära både för sig och för sin anförare, hvilka derunder en gång tillsammans räddade Karl den elfte, som var nära att blifva tillfångatagen. Nästan under alla fältslagen hade också Bielke den hedren att se konungen följa med lifregementet och bevittna och berömma dess bragder. År 1678 fick äfven Bielke fullmagt som generallöjtnant och 1679 formligt bref på framtida grefskap. Allting visade, att han åtnjöt sin konungs tillgifvenhet och förtroende i ovanligt hög grad.

Men i spåren af lyckan och utmärkelserna följde, som vanligt, afund, hat och stämplingar. Huru dessa af Johan Gyllenstierna leddes derhän, att Bielke blef slutligen och mot sin vilja aflägsnad från hofvet, under förevändning att som svenskt sändebud gå till Paris, detta är

redan omtaladt 1). Tillika visste Gyllenstierna att, under tiden ställa så till, att lifregementet blef taget från samme Bielke och gifvet åt en annan.

Bielkes vistelse i Paris räckte ungefär tre år; och redan nu yttrade han en viss benägenhet att för någon längre tid antaga fransysk tjenst. Detta var måhända en följd af de nya statsåsigter, som hade i Sverge gjort sig gällande, och med hvilka Bielke var mycket missnöjd. Redan under denna tid kom han ock i någon ovänskap med Bengt Oxenstierna. Anledningen bestod mest i småsaker, sqvaller, titteltrātor och dylikt 2). En försoning skedde väl; men agget tyckes hafva satat qvar i bådas bröst. Måhända bidrog också denna omständighet till den bittra och långvariga fiendskap, som längre fram emellan begge dessa herrar utbröt och blef af så mycket inflytande på fäderneslandets sednare öden.

Oaktadt sitt missnöje både med Oxenstierna och med reduktionen, återvände dock Nils Bielke år 1682 till fäderneslandet. Men här kunde han icke finna någon rätt trefnad. Riksdagen samma år pågick med sina förut omtalade envålds- och reduktionsplaner. Båda delarna voro i och för sig sjelfva motbjudande för en man med Nils Bielkes åsigter, och reduktionen blef det än mer genom de hårda, stundom orättvisa efterräkningar, som drabbade hans ståndsbröder, slägtingar och äfven honom sjelf. Knappt hade han nämligen kommit hem, förrän han möttes af en räfstefordran på 25,000 riksdaler. Dessutom kunde han ej förmå sig att deltaga i genomdrifvandet af hofvets ofvannämnde riksdagsplaner. Detta allt jemnte Oxenstiernas ovänskap torde haft sin andel i den märkbara kyla, Karl vid denna tid honom visade. Konungen upptog t. ex. ganska illa, när den stolte Bielke ämnade låta 12 öfverstlöjtnanter bära till grafven sin svärmor, riksmarsken

1) Se 16. 440.
2) Uppsal. Palmsk. 4:o, N:o 970.

Gustaf Horns enka. Karl framkastade också det besynnerliga förslaget, att Bielke skulle blifva generalguvernör öfver de norrländska orterna; en plats, som på intet sätt var lockande för en man med Bielkes lynne, lefnadsvanor och anspråk. Denne afböjde också förslaget och började i stället lyssna till de täflande anbud, som från Holland, Frankrike och Österrike framställdes. Det afgjordes slutligen, att han skulle begifva sig till Österrike och under dess fanor deltaga i ungerska kriget. Konungen hade redan gifvit sitt bifall och resan skulle anträdas ett halft år efter hemkomsten från Paris. Men mot sommaren sistnämnde år fick man underrättelse om Danmarks och Frankrikes rustningar mot Sverige. Då blef Bielkes närvaro och biträde åter af högsta vigt. Han måste stanna hemma för att, om så behöfdes, i Skåne och vid konungens sida leda fosterlandets försvar.

Men det behöfdes ej; och 1684 reste han utrikes, såsom många trodde, i afsigt att aldrig mer återvända. Efter någon tvekan mellan de olika anbuden, mottog han slutligen plats som general-fältmarskalk-löjtnant hos kurfursten af Bäjern och tjenstgjorde med ära i ungerska fälttågen från och med 1684 till och med 1687. Under denna tid utmärkte han sig på det mest lysande och ärofulla sätt; deltog 1684 i belägringen af Ofen, 1685 i eröfringen af Neuhäusel och segern vid Gran, då han fick under sig skjutna, vid första tillfället en, vid det andra två hästar. År 1686 öfverraskade han Pesth samt deltog i eröfringen af Stuhl-Weissenburg och Ofen; samt 1687 i den lysande segern vid berget Harzan 1). Vid alla dessa tillfällen framstod han såsom en serdeles både tapper och skicklig krigare, ofta förande en af flyglarna och alltid väsendtligen bidragande till segern. Sådana förtjenster blefvo ock erkända och belönta. Bielke utnämndes till general

1) Nära Mohatz, hvarföre slaget af somliga får namn efter denna stad.

vid kavalleriet, först af bäjerska kurfursten och derpå af kejsaren, hvilken sednare slutligen upphöjde honom till värdighet af tysk riksgrefve.

Under nämnde år såg man flere unga svenskar begagna tillfället att under landsmannen Bielkes ledning, taga del i dessa lysande bragder och öfva sig i krigsyrket. Som sådana hans lärjungar märkas Filip Königsmarck, Axel Baner, Arvid Horn och Adam Ludvig Lewenhaupt.

Ehuru ogerna, hade dock Karl den elfte bifallit Bielkes utrikes tjenstgöring och till och med förärat honom tvänne kompanier ryttare att medföra till Ungern. Sedermera blef konungen, både å egna och fosterlandets vägnar, mycket smickrad af det uppseende, som väcktes, och den ära, som inlades af denne hans undersåte och fordne stridskamrat. *Jag har,* skref han till Bielke, *med stor förnöjelse sett, hur den aldra-högste Guden har åt herr kongl. rådet förlänat nåden att besegra fienden; så att herr kongl. rådet förvärfvat sig öfver hela verlden ett odödligt namn. Det är ock för oss svenskar en stor ära, att en bland vårt folk har genom Guds bistånd vunnit den utmärkelsen att så grundeligen slå turken ur fältet m. m.* Emellanåt framstucko dock Karls vanliga och långt drifna misstänksamhet mot främmande troebekännare. Gång på gång uttalade han sin farhåga, *att de slaka papisterna derute torde hata Bielke för dess renlärighets skull samt missunna det evangeliska Sverige en sådan fältherre och derföre söka genom något slags arftagare-pulfver* 1) *bringa honom om lifvet.* Tillika lät konungen förstå sin önskan, att Bielke måtte med det första återvända till Sverige. Men dertill visade denne föga lust, och i många hänseenden var saken ej heller serdeles lockande. Medan Bielke i ungerska kriget förvärfvade odödlig ära, och Karl den elfte yttrade deröfver

1) Pulvre de succession.

en oförställd förtjusning; under allt detta lät dock sistnämnde furste sitt reduktionsverk gång på gång angripa den frånvarande hjelten, och det på ett ganska kännbart sätt. År 1685 framställdes mot honom en ny fordran på 20,000 riksdaler, hvarefter följde det ena anspråket efter det andra, så att Bielkes förut stora förmögenhet betydligen minskades. Denne tog saken med skenbar köld och undergifvenhet. Han prutade icke emot, hvarken på ett eller annat sätt; utan lät nästan handlöst reduktionen åt kronan tillerkänna egendom efter egendom. Af flere omständigheter såg det ut, som ville han helt och hållet draga sig från fäderneslandet och söka sin lycka under en annan styrelse; och detta hade för honom måhända varit det bästa.

Men jemnte Ascheberg var Nils Bielke en bland de få personer, för hvilka Karl den elfte ådagalade någon verklig och innerligare vänskap och tillgifvenhet. Dessa känslor fortforo länge; ehuru olika båda personerna voro, och ehuru många och djupa stämplingar, som med mer eller mindre lycka mot den utmärkte gunstlingen anlades. Förhållandet till Bielke är i så måtto ett bland de vackrare dragen i Karl den elftes lefnad. När nu Bielke genom segrar och belöningar blef mer och mer fästad vid Österrike och Bäjern, begynte Karl känna en liflig farhåga att möjligtvis förlora den älskade ungdomsvännen. Vanligtvis stolt på sitt konungsliga envälde, nedlät han sig dock inför Bielke till förklaringar, ursäkter, nära nog till böner om dennes fortfarande vänskap. Så har han just under ifrågavarande år med sitt vanliga klena stafsätt, men med hjertats hela välmening skrifvit följande rader: *iagh vett väl at här äre ellaka mennigsjor som härifrån kansje beräta edher dhet iagh inthet achtar edher heller ber någon estim för edher person, dhet vett Gudh allena hvadh för en consideration iagh hafver haft för edher och än hafver och vilken iagh vill helst hafva medh migh ener dhet skal en gon gälla igen ty vij känna hwar-*

mindre best och altidh hwarit uthi alla occasioner uthi Skåne uppå en flygel medh hwarandhra iagh väntar edher wisst hijt i höst. Mer och mer ogerna biföll han den förnyade årliga tjenstledighet, Bielke begärde; och slutligen förklarade han sin bestämda önskan, att få honom tillbaka igen; sin verkliga längtan derefter; — och sitt fasta beslut att här hemma i Sverge förse *sin kära Bielke* så väl, att denne icke skulle behöfva söka främmande herrars tjenst. Karl bjöd till att hålla sitt löfte. Inom loppet af 1687 utnämnde han Bielke till general, kongl. råd, grefve och generalguvernör i Estland; och när Bielke visade mindre lust för sistnämnde befattning 1), lät Karl pruta med sig och utnämnde honom i stället till den vida angenämare och fördelaktigare platsen att vara generalguvernör i Pommern. *Jag hoppas,* skref han, *att min kära Bielke skall återupprätta det olyckliga och förstörda landet.* Karl gick än längre. I sina bref anförde han, beklagande och ursäktande, den rikets nöd, som hindrade honom från att gifva en belöning, svarande mot konungens önskan och Bielkes förtjenster; men tillade han med sitt vanliga ordspråk: *mina ämbetsmän kunna visserligen blifva saliga, men icke rika.* Karl nedlät sig ytterligare att serskildt försäkra Bielke om rigtigt utbekommande af den lofvade lönen, till och med att öka den med gods och gåfvor. Ja konungen sökte tvärtemot sin vana att i sjelfva sättet för dessa nådebevisningar inlägga någonting fyndigt och förekommande. När Bielke i Januari 1687 från Ungern återvände till Sverge och uppsökte konungen i Örebro, skickade denne Wallenstedt emot honom ned på Hjelmaren för att der och redan i förväg öfverlemna honom fullmagten att vara kongl. råd; på det Bielke skulle, som så-

---

1) Enligt andra källor önskade Bielke just denna mindre vigtiga plats; emedan han hoppades att kunna från densamma bekomma tjenstledighet och tillfälle att ytterligare deltaga i ungerska kriget; hvilket han förutsåg icke skulle så lätt beviljas, om han i stället komme till Pommern.

den, kunna genast vid sitt uppträdande i hofvet intaga den höga plats, hans bragder förtjente.

På sådant sätt blef Bielke nästan mot sin vilja dragen tillbaka till fäderneslandet och invecklad i dess styrelseverk. Utan konungens nyss omtalade och personliga tillgifvenhet, hade han, likasom Königsmarck, troligtvis stannat i främmande land och sålunda undsluppit de motn och stormar, som fördystrade sednare delen af hans lefnad. Ty vid närmare och förtroligare umgänge kunde en innerlig och ömsesidig vänskap icke länge ega bestånd mellan en konung, som Karl den elfte, och en sådan undersåte som Nils Bielke. De voro dertill hvarandra för mycket olika. Krigarens mod och minnen jemnte en varm fosterlandskärlek utgjorde det enda, som de hade gemensamt. För öfrigt var konungen okunnig, rå, tarflig, hatande högadeln och älskande reduktionen; Bielke deremot kunnig, belefvad, pragtlysten, full af högadelns både stolthet och reduktionshat. Ascheberg, som tvifvelsutan ogillade mycket i konungens styrelse, hade likväl nog köld och beräkning att hålla sådant inom sig och att undvika allt deltagande i partistriderna, sysselsättande sig endast med sådant, som omedelbart hörde till hans ämbete. Man ser tydligen, att Bielke flere gånger föresatte sig göra på samma sätt. Men i längden mägtade han icke iakttaga en så försigtig återhållsamhet. Han var för het och för ifrig, för att år ut och år in kunna med armarna i kors betrakta en hop åtgerder, som han ogillade, en hel styrelseplan, som han ansåg skadlig för fäderneslandet. Ärelystnad, sjelfkänsla, fosterlandskärlek, allt eggade honom att gripa in i regeringens gång och gifva den en annan och, som han trodde, bättre riktning. Denna hans känsla uppkittlades än mer af en mängd missnöjda, hvilka önskade att till ledare och hufvudman få en herre med Bielkes stora namn, egenskaper och konungagunst. Så blef han af omständigheter, omgifningar och af sina egna anlag, men mot sin egen vilja inryckt i partihvirfveln. Han var i besittning af många för en sådan bana erforderliga

egenskaper. Några saknades dock. Han hade visserligen stor förmåga att böja sig efter den olika sinnade konungens lynne och åsigter; men icke nog beherrskning att kunna inför andra dölja sina ogillande tänkesätt. Härigenom gaf han fienderna vapen i hand och grundlade sitt slutliga fall. Detta inträffade icke förr än under nästa regering. Men redan under den närvarande kändes de föregående skakningarna. Vi vilja beskrifva dem.

Det var 1688, som Bielke återvände till fäderneslandet och dess tjenst. Just vid samma tid började ock inom svenska rådkammaren den svåra och långvariga slitningen mellan fransyska och österrikiska partierna. Hela denna tvist är redan i föregående del utförligen omtalad, i synnerhet i berättelsen om kaperierna 1). Här vilja vi som efterskörd upphemta de tilldragelser, som mera enskildt röra Bielkes person. Han ogillade och med skäl, det sätt, hvarpå konungen och Oxenstierna i denna fråga ledde utrikes ärenderna. Han dolde ej heller detta ogillande. Franska ministern och partiet gjorde derföre naturligtvis allt möjligt för att rycka honom helt och hållet till sin sida och förmå honom att till dess fördel använda sitt stora inflytande. De lyckades; och Bielke störtade sig ohejdadt in i denna vådliga strid. Under flere år fortgick mellan honom och Bengt Oxenstierna en kamp på lif och död. De många stämplingarna mot Oxenstierna äro redan berättade; likaså de många försök, som riktades mot Nils Bielke, ena gången för att störta, andra gången för att muta den fruktade motståndaren. Bland dessa sednare bemödanden har framför alla andra följande uppträde en stor märkvärdighet. Engelsk-österrikiska partiet böd Bielke 40,000 riksdaler, om han ville gå öfver till deras och Oxenstiernas sida. De lofvade till och med att öka summan, men förgäfves. Underhandlaren, Du Cros, framlade då för Bielke ett uppsnappadt bref, som innehöll, att Karl började misstänka Bielkes trohet och ämnade åt Hastfer

1) Se 19. 204—240.

gifva generalguvernörs-platsen i Pommern. Du Cros tillsade att England och Brandenburg skulle göra allt för att störta Bielke, så framt denne icke ville ingå i nämnda staters åsigter. Han visade ytterligare ett bref från den vid Londons hof mägtige hertigen af Devonshire, hvilket innehöll, *att kosta hvad som häldst, måste man antingen krossa eller vinna Nils Bielke; ty eljest skulle denne förr eller senare leda konungen från de förbundna staterna och till Frankrikes sida* 1). Men både detta och flere dylika försök blefvo fruktlösa. Bielke fortsatte sin bana och var, såsom vi sett, flere gånger ganska nära att vinna det åsyftade målet.

Han arbetade ej heller för intet. Frankrike, och längre fram Brandenburg, förärade honom gång på gång ganska dryga vängåfvor, mången skulle vilja kalla dem mutor. Det är likväl icke lätt att säga, huru saken egentligen bör betraktas. Man tror sig nämligen med säkerhet veta, att Karl den elfte tillät flere sina höga ämbetsmän att af främmande magter mottaga stora föräringar till och med årssold. Så gjorde han ock med Nils Bielke, åtminstone i afseende på Brandenburg 2), troligen ock på Frankrike. Men huruvida dessa gåfvor helt och hållet bestämde eller blott bekräftade Bielkes åsigter, det kan endast afgöras af hans eget samvete och af det allseende ögat. Omständigheterna tala dock för mildare tydning. Emedlertid är säkert, att han under åren 1688 till 1692 var medelpunkten 3) för det franska partiet i Sverge; och att han samma tid förehade med de flesta utrikes magterna en mängd underhandlingar, somliga uppenbara,

1) Lektor Wetters anteckningar ur geheimeark. i Köpenhamn.

2) I Stenbockska arkiv. på Thorsjö finnas flere bref, i hvilka Karl den elfte tillåter Bielke att af Brandenburg mottaga gåfvor för egen och befordringar för barnens räkning.

3) Lindskiöld hade dock ända till sin död 1690 ett måhända lika stort inflytande inom bemälte parti.

andra hemliga; kanske till och med så, att någon gång innehållet icke ens var kändt af konungen.

Under dessa år bedrefs i Pommern ett stats-förvärf, som gaf anledning till mycket tal och mycket tadel mot både konungen och Bielke. Saken var följande. Vid ifrågavarande tid hade hvarje furste sitt eget mynthus och ofta flere dylika. Åtskilliga underslef blefvo dervid bedrifna; ej sällan af furstarna sjelfva, hvilka läto prägla underhaltigt mynt och behöllo vinsten; sedan dock någon del deraf blifvit gifven åt den förtroliga handtlangaren. Slika hemliga eller olagliga verkstäder kallades Hackemynt och voro strängeligen förbjudna; konungen af Sverge var till och med förpligtad att i sina och kringliggande tyska länder handhafva iakttagandet af detta förbud. Men vanligtvis var man den tiden föga samvetsgrann i sådana hänseenden, och flere kringliggande stater underhöllo dylika myntförfalskande verkstäder.

Från äldre tider fanns uti Stettin ett mynthus. Det drefs för konungens räkning; men tvärtemot vanliga förhållandet lemnade det honom ingen vinst. Myntmästaren och hans medhjelpare visste ställa så till, att hela behållningen stannade hos dem; och denna deras försnillning blef i det längsta dold eller skyddad af anhöriga och vänner bland borgerskapet, kanske ock af mutade ämbetsmän. Karls skarpa reduktionsöga trängde dock slutligen fram också till denna punkt. En grefve Wittgenstein 1) erböd sig nu att leda stettinska myntverket så, att konungen skulle deraf bekomma en icke ringa vinst; i Stockholm hoppades man, att den skulle stiga ända till 50,000 riksdaler. Medlet var det vanliga; nämligen att göra myntet ganska underhaltigt, hvarjemnte det skulle utgå under Wittgensteins namn och prägel. Planen uppgjordes af en tysk hos grefven af Hohenstein varande ämbetsman vid namn Hellberg. Denne kom till Stockholm och lofvade

1) Enligt en annan källa skulle han heta Hohenstein, månhända drefs saken af två serskilda personer.

konungen en betydlig vinst af kanske 100,000 riksdaler. Karl antog förslaget och utnämnde Hellberg till regeringsråd, och uppdrog åt den i Stettin boende Nils Bielke att ordna verkställigheten. Befallningen måste åtlydas. Förra embetsmännen vid det gamla myntet afsattes och Wittgensteins skyddlingar antogos i stället. Men angående sjelfva saken skref Bielke till konungen följande märkliga ord: *jag anser det vara min skyldighet att i förevarande ämne göra åtskilliga påminnelser. Jag tror, detta myntverk kommer att kasta mycken skugga på eders majestäts höga namn. Saken kan omöjligen hållas hemlig, och detta mynt är vida sämre än det, hvilket hertigen af Celle låtit såsom olagligt och odugligt borttaga. Eders majestät är den, hvilken jemnte nämnde hertig bör efterse, att intet underhaltigt mynt i dessa länder blifver utspridt. Jag lemnar nu till eders majestäts höga bepröfvande, huruvida det kan vara eders majestät anständigt, att sjelf och i sitt eget land tillåta ett sådant företag. Enligt min oförgripliga mening vore det bättre, att borthyra verket åt en man, som sloge fullhaltigare mynt och derföre årligen betalte blott 4000 riksdaler, än att få 6000 på sådant sätt som nu* 1). Karl tyckes med nåder hafva upptagit påminnelsen och befallt nedlägga det wittgensteinska hackemyntet. Men här förekommer en lucka i underrättelserna. När de ånyo vidtaga, finner man med häpnad, att under tiden hade en stor och olycklig förändring inträdt. Karl hade nämligen befallt återupptagandet af nämnde myntverk. Det hvilar dock öfver hela uppträdet mycket mörker, och detta i dubbel mening. Hvad som ur detsamma här och der framskymtar, utgöres ock af verkliga skuggbilder. Man upptäcker nämligen, att, oaktadt Bielkes ofvanstående bref och konungens svar derå, har dock nämnde hackemynt inom kort återigen varit i full gång; — att som verkstad dertill begagnades en källare på slottet i

---

1) Stenbockska arkivet på Thorsjö. Nils Bielke till Karl d. 17 Maj 1689.

Stettin; — att utpränglingen skedde genom Bielkes köksvagn, hvilken, lastad med falskt mynt, men under andra förevändningar då och då sändes till Hamburg; — att Wagener, en illa känd person, var den, som i sistnämnde stad tjenstgjorde som handtlangare; — att samme Wagener hade härom hemliga öfverläggningar med Bielke i en trädgård utanför Stettin; — att Karl den elfte sjelf ägde kännedom om detta myntverk, och att han uppbar betydlig vinst deraf; — att äfven Bielke fick sin andel, men tillika befallning att hålla saken hemlig; — att man lugnat sina samveten genom tanken på, att andra furstar gjorde på samma sätt, o. s. v. Det är i sanning djupt smärtande, att i en sådan handtering, i ett sådant bolag finna tillhopa invecklade de båda fordom på Lunds slagfält med odödlig ära bekrönta stridsbröderna.

Bielke omskapade emedlertid det offentliga stettinska myntverket helt och hållet. Ämbetsmännernas lön nedsattes från 1700 till 600 daler, och inrättningen lemnade staten en årlig behållning af 10,000 riksdaler, då den förut gifvit nästan ingenting. På detta sätt och tillika genom det wittgensteinska hackemyntet fick kronan en ganska betydlig inkomst. Konungen och Bielke beräknade den blifvande vinsten så stor, att man skulle för densamma kunna inlösa amtet Golno. — Men det gamla myntfolket, som blifvit på ofvannämnde sätt afskedadt, fattade bittert hat mot Bielke och sökte på allt möjligt vis nedsätta honom och hans nya åtgerder, deri lifligt understödda af sina vänner och slägtingar bland borgerskapet. Snart upptäcktes en omständighet, som gaf dem vapen i hand; nämligen det i hemlighet fortgående hackemyntet. När Stettinerfolket började komma underfund med dess tillvaro och verksamhet, trodde eller låtsade Bielkes ovänner tro, att han på egen hand och till egen och enskild fördel dref hela denna näring; *och*, skrifver Bielke till konungen, *som eders majestät ålaggt mig att hålla saken hemlig, har jag icke velat eller kunnat ursäkta mig genom att åberopa eders majestäts befallning.*

Jag vet ock ganska väl, att fastän furstarna hafva nyttan af dylika tillställningar, så vilja de likväl icke synas deri; utan skjuta klandret från sig och på verkställarne. Så gick det också nu. Bielke måste tigande bära det allmänna missnöjet. Detta steg till en ganska betänklig höjd, och en bland stadens predikanter vid namn Fabricius var den, som mest retade sinnena. Vän med den afsatta myntmästaren, företog han sig att nästan hvarenda helgedag från predikstolen angripa Bielke och dess åtgerder, och i synnerhet den egennytta, hvarmed denne sednare förmentes drifva det falska myntverket. Folkmassan blef slutligen så upphetsad, att Bielke fruktade ett våldsamt utbrott. Han lät i Stockholm anföra klagomål mot Fabricius. Men vid hofvet hade denne mägtiga vänner; eller rättare sagdt, Bielke hade många och mägtiga ovänner. Saken blef för konungen framställd i en sådan dager, att Bielke hvarken kunde erhålla stöd eller upprättelse. Kanske fruktade ock konungen, att ett kraftfullare försvar för Bielke skulle röja hans egen andel i det tadlade företaget. Orsaken må nu hafva varit hvilken som hälst; följden blef, att Bielke måste ensam bära klandret. Detta sednare fick förnyad och ökad fart genom följande tilldragelse. Vi omtalade nyss, huru Bielke brukade sända sin köksvagn till Hamburg för att, som det hette, hemta lifsförnödenheter; men egentligen för att utprångla det falska myntet. Omkring 1692 började man dock att misstänka dessa resor. Vagnen blef vid Löckenitz af Brandenburgs utliggare anhållen och undersökt. Då befanns åkdonet hafva dubbla bottnar, mellan hvilka, likasom i kuskbocken, voro gömda ej mindre än 6800 riksdaler i silfver. Myntet hade grefvens af Wittgenstein prägel, men höll 60 till 70 procent mindre än det lagliga. Det bar alla spår af att hafva blifvit helt nyligen slaget; fastän på detsamma, som myntår lästes 1688 och 1689; likasom hade det blifvit prägladt, innan nämnde hackemynt första gången förböds. Genom denna upptäckt var hela den skamliga rörelsen på det oemotsägligaste sätt laggd i dagen, och man trodde sig

veta, att stora summor af dylikt mynt hade likaledes blifvit från Stettin utprångladt inom Polen, Brandenburg och i synnerhet Hamburg. Huru saken för öfrigt aflopp, är oss obekant. Vi veta blott, att alltsammans kom till Karl den elftes öron, och att Bielke oss veterligen icke led för densamma något straff, icke ens blef tilltalad 1). Af dessa omständigheter må läsaren sjelf göra sina slutsatser. Eget är ock, att ej heller kurfursten af Brandenburg väckte någon formlig rättegång. Man finner tvärtom, att han också efter detta uppträde gaf samma Bielke många och utmärkta bevis på sin nåd och sitt förtroende. Månne äfven kurfursten var bunden genom hemligt medvetande af att sjelf hafva bedrifvit någon dylik rörelse 2)? Eller månne han visste, att det var blott på Karl den elftes uttryckliga befallning, som Bielke befattat sig med ifrågavarande myntverk?

Bielkes ovänner sökte visserligen att genom framhållandet af dessa myntförfalskningar skada honom hos Karl den elfte 3). Men försöket misslyckades; naturligtvis, emedan konungen visste sig sjelf hafva lika, och troligen långt större och svårare andel häri, än Bielken. — Mycket vådligare för gunstlingsskapet var, att Bielke så bestämdt och ifrigt satte sig emot det sätt, hvarpå konungen och Oxenstierna behandlade Englands och Hollands kaperier. Han utfor nämligen mot denna deras statskonst med ganska häftiga och till och med förolämpande ord. Flere hans

1) Först efter Karl den elftes död blef denna ömtåligare punkt vidrörd.

2) Uppgifterna om detta myntväsende grunda sig på Hellbergs, Wageners och Arensburgs relationer i Riksark.; och på 2 bref den 17 Maj 1689 och 29 Febr. 1692 från Bielke till Karl den elfte; och på ett från Frankfurt vid Oder d. 13 December utan årtal och namn skrifvet bref, alla tre befintliga i arkivet på Thorsjö. Enligt Arensburgs relation har äfven i Stade funnits ett dylikt myntverk, hvarå Henrik Horn haft sin andel i vinsten.

3) Bondeska arkiv. på Säfstaholm. Copior af B. Oxenstiernas bref. Bref till konungen den 29 Okt. 1692.

bref af dylikt innehåll blefvo af Oxenstierna uppsnappade [1]) och för konungen framlagda. Men ej heller detta förmådde störta den afundade gunstlingen. Karl kände måhända i sitt hjerta, att det låg ganska mycken sanning i hvad Bielke yttrat. — Oxenstierna och hans vänner framlade dessutom för konungen några bevis, att Bielke hade mottagit penningar af utländska hof. Men icke ens detta mägtade frambringa sin åsyftade verkan. Karl visste allt för väl, att han sjelf hade åt sina ämbetsmän gifvit anledning, och äfven tillstånd till ett dylikt handlingssätt. — Alla dessa omständigheter sammanlaggda mägtade väl att försvaga Karls tillgifvenhet för Bielke; men ingalunda att omintetgöra densamma. Men till allt, hvad här ofvan uppräknadt är, kom äfven ett annat förhållande, som var mycket vådligare; emedan det vidrörde den ömmaste strängen i Karl den elftes hjerta. Detta var den starka oviljan, som Nils Bielke hyste mot reduktionen. En hvar kunde ana, redan i luften känna tillvaron af sådana hans tänkesätt. Förhållandet insågs tämligen tydligt, också deraf, att Bielke sorgfälligt afhöll sig från hvarje deltagande i nämnde åtgerd. Men sådant oaktadt, och liksom för att pröfva sin tjenares trohet äfven i slika mål, satte Karl honom i spetsen för pommerska reduktionsverket. Bielkes förtrogne vän, Fabian Wrede, rådde honom då, att söka med högsta allvar fullgöra uppdraget. Men Bielke svarade: *jag har, så sannt Gud lefver, icke fallenhet för ett dylikt verk. När jag sitter i detsamma, sker det med lika stor harm och förtret, som den räddhåga och bäfvan, hvarmed de stockholmska reduktionsherrarna skulle i kulregnet sitta på en fästningsvall eller vid en löpgraf. Dessutom är det motbjudande att stanna onyttig på en plats, då man vet sig kunna göra nytta på en annan. Men jag kan försäkra min bror, att jag och de öfriga krigs-*

1) Thorsjö arkiv. Ett omslag, innehållande Bengt Oxenstiernas förtroligaste bref. Ett bref från Nils Bielke d. 28 Aug. 1692.

[illegible] sitta och gapa, när de andre börja gräla om jure publico och jure privato, samt huruvida amissio och privatio bonorum äro ett och detsamma o. s. v. Jag tror, att, om vi soldater nödvändigt skola afgifva vår röst, blefve det bäst, att vi helt enkelt bekänna sanningen, nämligen, att vi icke förstå oss på alltsammans. Vid flere andra tillfällen lät han dylika sina tankar framskymta. Troligtvis hafva Pommerns innevånare snart nog upptäckt hans verkliga tänkesätt och derigenom blifvit styrkta i sin motsträfvighet vid reduktionen. Detta Bielkes uppförande och dess förmodade följder blefvo af motpartiet tillvaratagna och jemnte allt det öfriga inför konungen framlaggda. Det var omkring 1692, som man gjorde det häftigaste anfallet. Företagets ledare var Bengt Oxenstierna och under honom arbetade Hastfer, Vellingk och Gyldenstolpe. För att skada Bielke begagnade dessa herrar icke blott ofvanuppräknade omständigheter, utan ock hvartenda tillfälle, hvartenda svepskäl; t. ex. om några Bielkes ryttare uteblifvit vid en mönstring; om man trodde sig kunna efter honom upptäcka några oriktiga kronoräkningar m. m. Hastfer och Vellingk samlade tillhopa så många dylika anmärkningar och anklagelser, som de kunde uppleta och öfverlemnade dem allesammans till konungen. Af så många händer och från så många sidor undergräfna, började slutligen konungens tillgifvenhet och förtroende att svigta. Hvad som likväl mest uppbragte honom, var, som sagdt är, den motvilja Bielke både i ord och gerning ådagelade för reduktionen 1). Karls bref och uppförande begynte ock från denna tid tämligen tydligt visa, att den fordna nåden och värman voro förkolnade. Bielke klagade deröfver i ett af sina bref till konungen. Denne svarade: *som vi låtit mot eder förspörja vårt missnöje, när sakerna icke gått den väg, vi önskat; — och om vid sådana omständigheter, vi mot eder skärpt våra ord, så*

---

1) Lektor Wetters anteckningar ur geheime-ark. i Köpenhamn.

bör detta icke förekomma eder främmande eller oväntadt. När de, som våra bud stånda böra, derutinnan något wraktlåta, då tillkommer det oss, som magten hafva, att dem allvarligen sådant förehålla. Vårt ord är då en följd af deras uppförande. Det är i ty fall likasom ett eko, hvilket på ljufligt tal gifver ljufligt svar; men på fult rop kastar tillbaka ett fult återljud. Vi hafva visserligen uppsatt eder på en hög plats, nämligen till styresman öfver twänne furstendömen. Vi vete ock, att i skolen samma ämbete med vederbörlig myndighet förvalta. Men icke hafva vi derföre afsagt oss öfverväldet eller magten att efter vårt godtfinnande rätta det, som rättelse behöfver. Detta vårt sinne kännen i ganska väl och hafven tillförene kunnat derefter eder skicka. Gören på samma vis också hädanefter! Deri ligger bästa sättet att bibehålla den välvilja, som i sägen, att vi förut hafva mot eder visat. Det är ock bästa sättet att hos oss förekomma hvarjehanda vidriga tankar, hvilka vi ganska ogerna fatta så mot eder som mot andra våra undersåtare. Brefvet är uppsatt af Bergenhielm och gifvet den 24 Mars 1693. Det låg en nästan fullkomlig onåd i sådana ord, i synnerhet då de uttalades af Karl den elfte till den fordna gunstlingen Nils Bielke. Denne sednare rättade sig efter omständigheterna och vek bort från den stora skådebanan, nöjande sig med en mera stilla och obemärkt verksamhet på sin plats och i sitt ämbete. De många personer och partier, som förut omgifvit den mägtige gunstlingen för att genom honom vinna sina afsigter, äfven dessa drogo sig med försigtighet och fruktan bort från den i onåd fallne, och de kittlade ej mer hans egenkärlek med sitt smicker eller hans utmärkelselystnad med sina eggelser.

Från främmande stater, t. ex. Sachsen, Brandenburg och två gånger från Venedig gjordes emedlertid lysande anbud, ifall Bielke ville inträda i deras tjenst. Och han ville det och i synnerhet i Venedigs; men Karl ville det icke. Så förflöto för Nils Bielke åren 1693 och 1694 utan någon betydligare tilldragelse och utan något tecken till den

fordna nådens återkomst. Tvärtom innehöllo konungens skrifvelser ofta nog allehanda stickord och någon gång äfven förebråelser. Det tyckes till och med, som han förbjudit Bielke att från Stettin aflägga något besök i Stockholm; och som Bengt Oxenstierna med flit sökt afböja hvarje nytt sammanträffande mellan konungen och den fordna gunstlingen.

Bielkes stolta och lifliga sinnelag kunde dock icke länge trifvas i en dylik belägenhet, och hans återkomst till Stockholm önskades troligen både af honom och hans många dervarande vänner. Bland sådana räknades den tiden också Karl Piper. Den, som slutligen vågade och lyckades skaffa honom tillstånd att återbesöka hufvudstaden, var likväl ingen hans anhängare bland statsmännerna, utan hans fordna lärare, kyrkoherden i Storkyrkan Matthias Iser. I Februari 1695 kom således Bielke omigen till hofvet. Konungen mottog honom höfligt; men i början med afmätt återhållsamhet. Herrarne, hans både vänner och ovänner, iakttogo likaledes mycken, men beräknad uppmärksamhet. Somliga fruktade, andra hoppades, att han skulle återvinna sin fordna gunst. Ingendera var likväl säker på sin åsigt; och alla derföre högst nyfikna att se, huru det skulle gå, när saken kom till slutlig förklaring. Det tyckes ock, som Karl sjelf känt sig olycklig genom ett så spändt förhållande till den fordom varmt älskade ungdomsvännen. Det tyckes, som han sjelf önskat en förklaring, en försoning. Bielke fick derföre en morgon befallning att infinna sig hos konungen. Knappt hade han inträdt i rummet, förrän Karl med ett af sinnesrörelse vanställdt ansigte mötte honom, sköt regeln för dörren och gick derpå till spiseln och började öfverljudt gråta och snyfta såsom ett barn. Bielke i högsta grad oroad och uppskrämd, frågade efter orsaken. Slutligen utbrast konungen: *jag är den olyckligaste menniska på jorden, ty jag har ingen enda, som jag kan förlita mig på, och nu måste jag till och med finna bedrägeri hos den, som jag bäst trott och mest älskat.* Derpå fram-

visade han afskriften af ett bref, som han nyss bekommit, och i hvilket Bielke med flera skenfagra skäl anklagades som förrädare mot konung och fädernesland. Tillika framställde Karl uppriktigt allt, hvad han ansåg sig hafva att mot Bielke påminna. Nu följde en lång förklaring. Karl afhörde med tålamod och godhet, allt hvad Bielke som försvar anförde, och tycktes dertill lemna sitt bifall. Bielke begärde slutligen att få veta sin angifvare och att få behålla det afskrifna brefvet. Men konungen afslog båda delarna, och kastade slutligen brefvet på elden, utbristande: *nu har jag sagt allt, hvad jag haft emot eder. Hädanefter vill jag icke mer tänka derpå; utan ni skall få se, att jag blir densamme, som jag varit hafver. Blif också ni sjelf alltid sådan, som ni i våra ungdomsdagar visade er!* Härvid tog han Bielke hjertligt i famn och försoningen var fulländad. Den blef sedermera på Ulriksdal bekräftad genom ett dryckeslag, så ymnigt och starkt, att Bielke flere dagar derefter måste hålla sig vid sängen. Under denna sjukdom besökte konungen honom, ofta två till tre gånger om dagen. För vanliga blickar tycktes allt vara godt igen. Men om såret var läkt, stod dock ärret qvar; och det hoplagade vänskapsbandet blef aldrig så starkt, som före afslitningen. Karl hade erhållit allt för nära kännedom af Nils Bielkes verkliga tänkesätt, för att icke ana, att denne herre måste i djupet af sitt hjerta taga parti mot konungen och för sina olyckliga, af reduktionen utarmade ståndsbröder. Tillgifvenheten för dessa sednare stack äfven vid ett annat tillfälle tämligen tydligt fram. I sitt nyvunna grefve-vapen hade Bielke insatt sköldemärken af tio bland rikets äldsta och anseddaste ätter, likasom görande sig ära af deras slägtskap; — och detta på en tid och under en konung, då man vanligtvis sökte och gjorde lycka genom motsatt uppförande. Personer feladés ej heller, som fortfarande bemödade sig om att återuppväcka konungens misstankar, och dymedelst föranleda någon ny brytning. En dylik fiskare i det grumlade vattnet blef numera också Wallenstedt, hvilken

i allmänhet hatade högadeln och serskildt fruktade Bielke såsom medtäflare om magten. Man vet ock, att Wallenstedt gjorde honom hos konungen åtskilliga otjenster. Ett exempel, ett spår deraf visade sig vid följande uppträde, hvilket tillika är betecknande för Karl den elftes lynne och tänkesätt.

I Juli 1695 var konungen vid Kungsör tillsammans med flere sina rådsherrar, bland andra äfven Bielke, Oxenstierna och Wallenstedt. Till stället hade kommit en vacker speljagt, som nyligen blifvit byggd och ordnad åt kronprinsen. Konungen beslöt inviga fartyget genom att derstädes, åtföljd af hela sitt hof, intaga en middagsmåltid. Under densamma druckos för den nya jagten en välkomstbägare, så dryg och åtföljd af så många andra skålar, att gästerna och deribland konungen sjelf blefvo temligen heta om hufvudet. Efter måltidens slut gick enkedrottningen med prinsessorna i land; men konungen stannade qvar och inlät sig med Wallenstedt i ett samtal, som tycktes hafva angått Bielke och dess högadliga vänner, och hvilket varade ganska länge. Efter dess slut kom konungen med ett stort och bräddfullt glas i handen till Bielke och sade: *du skall dricka en skål för alla trogna undersåtare! Det vore väl, om jag hade många, som tjenade mig och fäderneslandet lika så väl, som denne grefve Wallenstedt.* Bielke tog emot glaset, men med allvarsam och nedslagen uppsyn; kännande Wallenstedts tänkesätt och konungens lynne. Karl märkte det, och frågade, *hvarföre han såg så bedröflig ut.* Bielke svarade: *jag har redan druckit så mycket, att jag mår illa deraf. Pah!* svarade konungen, *den, som varit generalguvernör öfver pommerinkarne, den har nog lärt sig tåla några glas vin. Du slipper icke med mindre än att tömma en skål för mina trogna undersåtare.* Bielke sade: *men till hvilken serskild person skall jag dervid vända mig?* — *Se här*, sade konungen, och slog Wallenstedt på axeln, *se här är en man, som skall göra dig besked, och som icke lärer neka att dricka sin egen skål.* — Bielke svarade: *vi skola i sådant hänseende*

dricka hvarandra till; ty *när skålen gäller alla trogna undersåtare, då gör jag anspråk på att deri ega lika stor del som någon annan.* Konungen inföll: *om också du har del i den skålen, så hafva likväl dina vänner ingen del deri.* — Bielke svarade: *jag afsäger mig all vänskap med sådana personer, som ers majestät icke anser för trogna undersåtare.* — Karl inföll: *du afsäger dig således all vänskap med dessa herrar af de gamla slägterna, hvilka trodde sig vara i mitt konungarike lika mägtiga, som jag sjelf; och hvilka måhända också blifvit det, om jag icke fått understöd af några trogna rådsherrar, sådana, som* (pekande på Wallenstedt) *den här. Just der uppe på slottet, som du ser för dina ögon, kommo de och ville föreskrifva mig lagar* 1). Bielke sade: *ers majestät vet, att jag den tiden vistades i Frankrike, och att jag alltid ådagalaggt en orubblig trohet.* Konungen inföll: *jag talar icke om dig, utan om de der herrarne, som sutto i rådet, när jag återkom från kriget; och hvilka understodo sig att komma ut för att föreskrifva mig lagar.* — Bielke sade: *ers majestät vet, att jag för det mesta varit utrikes, antingen i Frankrike, Ungern eller Pommern, och att jag således icke känner till dessa uppträden.* — *Jag vet,* svarade konungen, *att du icke känner alla de skurkstreck, som rådsherrarne förehade; men jag vill, att du skall lära känna dem.* Undvikande svarade Bielke: *jag har dock inga anspråk på en sådan bekantskap,* hvarpå han började tömma det stora glaset. Men konungen fortfor: *jag vill, att du skall blifva underrättad derom, på det att du må lära känna de skurkarna.* Lyckligtvis hade enkedrottningen sett de stora glasen och anat oråd. Hon kom vid konungens sistnämnde ord till stället och

---

1) Jfr. [illegible]. 130, 131. Det tyckes dock af konungens ord, som icke blott J. G. Stenbock ensam, utan ock flere bland rådet hade vid något annat tillfälle om vintern eller våren 1680 kommit till Kungsör och gjort föreställningar mot det egenmägtiga och olagliga sätt, hvarpå Karl redan då förde regeringen.

afbröt samtalet, i det hon tog konungen vid handen och med en välberäknad vändning bad att i hans sällskap göra en spatsergång för att bese hans hästar och stall. Vördnaden för modren och kärleken för hästarna och stallet gjorde, att konungen glömde eller afbröt sitt tal och följde enkedrottningen. Så undslapp Bielke fortsättningen af detta vådliga samtal. Men efter ett sådant uppträde kände han sig än mera otrygg; häldst konungen, oaktadt sina vänskaps-försäkringar, aldrig mer blef densamme, som han varit hade. Venedig begärde nu för tredje gången, att Bielke skulle öfvertaga den aflidne Königsmarcks befäl; och det på villkor, som voro ganska lysande. Men af fruktan för ny onåd vågade Bielke icke ens väcka fråga derom. Konungen fick likväl genom en annan person reda på saken och förbjöd Bielke mottaga anbudet. Dennes lynne fördystrades mer och mer. I Stockholm umgicks han icke med någon annan än med Johan Gabriel Stenbock och stannade för det mesta hemma i sitt eget hus; man sade, *mindre af sjukdom, än af sorg och harm.* I bref till en förtrogen vän skildrar han Stockholmslifvet på följande sätt. *Här tänker man icke på någonting annat än reduktioner och liqvidationer. Allt det öfriga handteras som småsaker. Allmänna bruket är, att lefva som en stackare. Man låter bära ett par rätter upp på sin kammare och spisar der; men icke i matsalen. Man sätter för sin vagn ett par skinkmärrar, så eländiga, att de blott med möda kunna draga densamma; i synnerhet då det bär uppföre den backe, som går till slottet. När herrarnas åkdon äro så eländiga utanpå, gissar jag, att deras hus icke äro bättre invändigt, och derföre har jag nästan icke besökt någon enda, utan stannar för det mesta på mina rum* o. s. v. Efter någon tid fick han återvända till Stettin; men äfven derifrån skref han mycket klagande bref öfver det bedröfliga tillståndet, och huru reduktionerna och missväxten gemensamt bortjagade folket och ödelade landet. Dessa och dylika yttranden skulle troligtvis förr eller sednare hafva

hunnit till konungens öron och orsakat en ny och ohjelplig brytning. Flere tecken dertill började visa sig; men konungens död kom emellan 1) och Bielkes slutliga fall inträffade först under Karl den tolftes regering.

SJETTE KAPITLET.

KARL DEN ELFTES SAMTIDA.

RÅDS- ELLER BIELKE-PARTIET.

Vi förstå härmed förnämligast de herrar, som under förmyndare-tiden framträdde på skådebanan, dels som talemän för en noggrannare rikshushållning, dels som adliga fiender till den högadliga öfvermagt, som grefvarne ville tillegna sig. Huru båda dessa bielke-partiets sträfvanden kröntes af en framgång, som slutligen sträckte sig mycket längre än upphofsmännen väntat och önskat, detta är redan i allmänhet framställdt. Här återstår att berätta det öde, som slutligen träffade enhvar bland dessa herrar serskildt. Vi nämna då först anföraren,

STEN BIELKE.

Känd är hans föregående bana och dess mest lysande skedde, nämligen då han åren 1665—1669 framstod som förnämsta ledaren af det efter honom så kallade bielke-partiet 1). Detta förbund upplöstes eller skingrades under förmyndare-styrelsens sista år och tilltagande splittring. Det fordna partiets medlemmar lösgjorde sig från hvarandra och började enhvar att följa sin egen väg, i synnerhet efter konungens anträde till regeringen. Kurc-

1) Se 13. 400—425; 14. 60.

karna blefve stående för sig sjelfva. Bålamb slöt sig till Gripenhielm; och Sten Bielke ingick en slags förening med Johan Gyllenstierna och dess vänner inom hofvet. För att störta den gemensamma motståndaren De la Gardie, sågos dock alla dessa partiets medlemmar, m. fl., vid riksdagen 1675 återigen sluta sig tillhopa 1). De uppnådde ock bemälte sitt mål; men emot förmodan, äfven ett annat, nämligen målet för sin egen magt, sitt eget inflytande. Ty slutet på alltsammans blef, att hela partiet förlorade allt förtroende både hos konungen, folket och hos hvarandra. Vid denna nya upplösning slöt sig Bielke än närmare till Gyllenstierna och blef genom honom åter upptagen till nåd. Han roade konungen med allehanda berättelser om fordna tiders uppträden, och blef ofta kallad till deltagande i jagtfärderna, samt erhöll icke få nådebevisningar; t. ex. ena gången konungens porträtt 2); en annan gång skriftligt löfte på framtida grefve-värdighet 3); en tredje gång fullmagt att i rikskanslerens ställe leda rådets öfverläggningar 4); o. s. v. Efter Johan Gyllenstiernas död 1680, trodde man till en tid, att Bielke skulle få i sin hand det hela af ärendernas ledning. Men ehuru blott 56 år gammal, var han dock allt för trött, för sjuklig, kanske ock för beqväm till ett så kraftfordrande värf. Dessutom ogillade och motarbetade han den rigtning, som sakerna började taga serdeles 1680. Detta var icke konungen behagligt. Bielkes motstånd var ej heller nog kraftigt, för att, som t. ex. Johan Gabriel Stenbocks, ingifva aktning och fruktan och skaffa honom en fördelaktig förlikning. Bielke sökte pruta emot, men lät snart nog nedtysta sig; hvarföre ock hans anseende föll hastigt och till fullkomlig obetydlighet. Vid det stora rikerådsafdankandet 1682 fick han väl, för gammal vän-

---

1) Se [illegible]. 24, 243.

2) Riksregistrat. d. 24 Dec. 1678.

3) S. st. d. 17 Maj 1679.

4) S. st. d. 15 Maj 1679.

skaps skull, behålla sin plats. Men sjuklig och missnöjd med ärendernas gång, drog han sig från allt deltagande i de nya kungliga rådens öfverläggningar.

Sten Bielke var en bland dem, som med mesta ifver och ihärdighet arbetat för reduktion och för sparsamhet i rikshushållningen. Men när denna rörelse kommit i full fart, framrusade den mycket längre, än Bielke ämnat. Han sökte derföre hejda dess lopp; och biträdde i sådan afsigt vid författandet af adelns försvarsskrift 1673 1), och likaledes i det motstånd, rådet 1680 gjorde. Men fåfängt. Reduktionen i sin strängare gestalt blef beslutad och drabbade Sten Bielke lika hårdt, som någon bland de andra herrarna. Serdeles ryktbar blef frågan om Ekolssund. Efter Klas Totts död hade Bielke ärft detta gods, men med vidhängande skuld af 100,000 R:dr. Bielke infriade skulden och behöll godset. Nu kom reduktionen och påstod, att egendomen borde tillfalla kronan. Några sade, att det var Magnus Gabriel De la Gardie, som gaf konungen anvisning härtill; och att han gjorde det för att sålunda tillfredsställa gammalt groll och hämnas sitt eget fall. Kronan återtog verkligen Ekolssund, och som man påstod, tämligen egenmägtigt och obilligt, och Bielke förlorade de 100,000 riksdaler han utlaggt. Flere andra efterräkningar följde, hvilka slutligen alldeles uttömde Bielkes förut icke obetydliga förmögenhet. Han måste till och med afstå sin dyrbara och älskade boksamling. Sist fallen i glömska och obetydlighet afled han 1684 i sitt 60 år.

Men reduktionens efterräkningar dogo icke så snart. År 1689 hälsades sterbhuset med anspråk på 60,470 2), samt år 1697 likaledes på 57,245 allt d. s. m. 3). Sterbhusets delägare hade dock redan vid Bielkes död uppgif-

---

1) Se 17. 70.

2) Nordin. Fol. bund. N:o 39, sid. 221.

3) Kam.-koll. ark. General-Berättelsen 1697.

vit staten. Vi känna ej, huru räkningarna slutligen blefvo afgjorda.

Ehuru en oupphörlig motståndare af De la Gardie, hade dock Sten Bielke åtskilliga likheter med nämnde herre. En bland dem bestod deri, att också Bielke var tillgänglig för utrikes penningar. Flere spår antyda, att man för detta ändamål brukade begagna girigheten hos hans första fru, Brita Rosladin. Vi hafva redan förut berättat en och annan dylik vängåfva. Det påstås ock, att konung Ludvig har år 1672 åt nämnde friherrinna gifvit 4,000 riksdaler som belöning derföre, att hon till Frankrikes fördel omstämt sin förut mot samma magt fiendtligt sinnade man 1). — Den andra likheten med De la Gardie bestod deri, att Bielkes krafter voro tillräckliga för att sätta en rörelse i gång, men icke för att fortfarande leda densamma; — tillräckliga för att stöta andra från statsrodret, men icke att sjelf föra det. Bielke vågade icke ens göra något sådant försök. Statsärenderna tycktes dock sjelfva lägga sig i hans hand, och det icke mindre än fyra serskilda gånger; nämligen efter De la Gardies trenne fall 1667, 1669 och 1675; samt efter Johan Gyllenstiernas död 1680. Alla gångerna stod platsen vid statsrodret ledig, och Sten Bielke närmast bredvid, likasom berättigad, nära nog sjelfskrifven till dess intagande. Han gjorde det likväl icke, utan stadnade hvarje gång overksam på sitt förra rum; vare sig af blygsamhet, sjelfmisstroende, räddhåga eller slapphet. Emedlertid dref statsskeppet vind för våg, tills snart någon annan person af djerfvare sinnelag och större tilltagsenhet framträdde och lade sin hand vid roderstången.

---

1) Estrups bidrag etc. sid. 21. Vi hafva likväl icke funnit ringaste spår af någon sådan Sten Bielkes öfvergång till franska partiet; utan snarare tvärtom. Kanske att Estrups uppgift är en förblandning med de vängåfvor, som redan äro i dessa berättelser omtalade; se 15, 314.

Mannen är redan förut tecknad 1), likaså hans föregående bana, ända till 1682. Här må ytterligare ett drag tilläggas, som bevis på den opartiska stränghet, hvarmed han skipade rättvisa, äfven mot sina ståndsbröder. På de fyra år han var landshöfding i Uppland hör han afskaffat vid pass femtio der olagligt inrättade säterier.

Nu var han emellertid i onåd. Omkring 1693 lärer dock någon försoning hafva egt rum. Den medlades månhända af drottning Ulrika Eleonora, hvilken för Rålamb hyste mycket förtroende, och med hvars kammarfröken en bland hans söner blef gift. Förlikningen var dock blott skenbar. Rålamb vistades för det mesta på sina landtgods, fjerran från hofvet och statsärenderna; varande vanligtvis den, på hvilken de missnöjde riktade sina blickar, och hos hvilken de hämtade upplysningar och råd. Under den skenbara hvilan arbetade hans penna ganska flitigt. Allmänt ansågs han som författare till den förut omtalta smygskriften mot presternas träldomspredikningar 1693 2). Vid samma tid utarbetade han ock en vidlyftig afhandling om 1680 års riksdag och deraf följande förändringar, hvilken under namn af Klas Rålambs deduktion finnes i de flesta arkiver.

KNUT KURCK.

Vi upptaga här blott denne, den äldre brodren; den yngre, Gustaf, var obetydligare och följde den förre i släpet. Båda äro redan förut tecknade, jemnte deras förra banor 3). Knut Kurck hade någon likhet med Klas Rålamb i duglighet, åmbetsmannaförtjenster, åsigter och öden. Van-

1) Se 14. 75.
2) Se 16. 223.
3) Se 14. 72—75.

ligtvis finner man dessa herrar stående bredvid hvarandra; så att den enas historia gäller äfven för den andra.

Knut Kurck var en man med nog sjelfständighet att då och då uttala sina grundsatser, men icke nog kraft att göra dem gällande. Under riksdagen 1680 hotade han att gå ifrån rådsbordet, i fall rådsvärdigheten förnedrades 1). Den förnedrades, men han satt ändå qvar. År 1681 vägrade han att underskrifva beslutet om rådsmyndighetens afskaffande. Men när konungen förvisade honom hofvet och hotade med rättegång, föll modet och Kurck undertecknade skriften och bad om förlåtelse. Fastän han underkastat sig dessa förödmjukelser, blef han dock likasom flere hans kamrater år 1682 lockad eller tvingad att taga afsked från rådsämbetet, och från denna tid nedsjönk han i fullkomlig obetydlighet.

Knut Kurck var liksom Rålamb en bland dem, som arbetade för granskningskommissionen och till en del äfven för reduktionen. Han blef sedermera krossad af detta sitt eget verk. Någon för Kurcks ära menlig försnillning eller dylikt kunde väl icke bringas i dagen 2). Men genom de antagna nya och oväntade grundsatserna, blef bemälte herre så utblottad, att hus och husgeråd i Stockholm gingo under klubban, och han sjelf måste tillbringa sina sista dagar i ganska torftiga omständigheter.

ANDERS LILLIEHÖÖK

hörde icke egentligen till Bielke-partiet. I många fall hyste han likväl åsigter, som voro med nämnde herrars beslägtade; hvarföre han ock må i deras rad upptagas. Han var son af hjelten under 30-åriga kriget, honom, som föll i slaget vid Leipzig 1642 3), redan då ärorik och

1) Se 13. 153.
2) Se dock 14. 73.
3) Se 7. 203, 213.

segrande; hvem, som man trodde, från en framtid, prydd af än skönare lagrar.

Sonens, Anders Lilliehöks, ungdom gaf stora förhoppningar. Med lätthet förvärfvade han så utmärkta kunskaper, att icke blott flere den tidens lärda helsade honom med latinska lyckönskningsverser, utan han sjelf kunde ock besvara dem på samma sätt. Man har efter honom ganska många dylika skaldestycken 1). Som ämbetsman ådagalade han sedermera mycken drift och förmåga, likaså redlighet och kärlek till fäderneslandet. Men framgången svarade icke mot egenskaperna och förtjensten. Orsaken låg i ett lynne, som led af häftighet, oro och ärelystnad; alla tre drifna till så betänklig höjd, att de föranledde mycket obehag. Hos Karl den tionde var han i början ganska väl upptagen; men blef sedermera, enligt sägen på ett snöpligt sätt bortvisad 2). Med De la Gardie låg han i öppen fejd. Under en beskickning till Danzig råkade han med denna stads borgerskap och styrelse i en så häftig ovänskap, att de på nära två års tid aldrig inbjödo honom till sina högtidligheter, aldrig svarade på de besök, han hos dem gjorde. Första gnistorna voro blott några småsaker; men Lilliehöks hetta bragte dem till brand och till en ömsesidigt rotande skriftvexling. Än ryktbarare blef dock hans träta mot kurfursten Fredrik Wilhelm af Brandenburg. Den inföll under nämnde herres krig emot Sverige. Lilliehök var vid samma tid svenskt sändebud dels i Warschau, dels i Danzig. På båda ställena sökte han naturligtvis främja Sveriges fördel och motarbeta dess fiende, kurfursten 3). Ord och skrifter voro enligt Lilliehöks vana hvassa nog; kurfurstens svar blefvo ej mildare. Deraf uppkom slutligen en strid, icke blott å ämbetets vägnar, utan ock af personlig förbittring. I ett samtal

1) Linköpings ark. Carmina suec. poet. vol. V. 7.

2) Se Fryxells handl. 3. 118. Andra källor innehålla motsatsen.

3) Se 12. 243.

med polska sändebudet utbröt kurfurstens harm, och han yttrade, att Lilliehök borde för sitt uppförande *tuktas med käppen.* Polacken blef sedermera ovän med kurfursten och berättade då för Lilliehök nyssnämnde uttryck. Denne blef ytterligt uppbragt. Som polska konungen var vid samma tid i Danzig, begärde och fick Lilliehök offentligt företräde inför honom och inför stadens styrelse. I denna samling höll han då ett högtidligt tal, som med afseende på nämnde hotelse angrep kurfursten med en sårande djerfhet. Bland annat förekommo deruti följande ord: *Om Fredrik Wilhelm, kurfurste af Brandenburg, verkligen ämnar med käppar prygla mig, såsom han måhända pratat i vädret med den vanliga förhetsning och lättsinnighet, som är hans eget straff; då får också jag, Anders Lilliehök, hans majestäts konungens af Sverge fullmyndiga sändebud hos hans majestät konungen af Polen samt hos polska republiken, härmedelst tillkännagifva, att jag beslutat mot samme Fredrik Wilhelm, kurfurste af Brandenburg, begagna fullkomlig vedergällningsrätt o. s. v.* Lilliehöks uppförande blef af många ogilladt, såsom den der onödigtvis upptog ett mellan fyra ögon fälldt uttryck och besvarade det så skymfligt och offentligt, att det skulle till yttersta förbittring upphetsa den redan förut mot Sverge fiendtliga kurfursten. Denne sednare begärde äfven, att Karl den elfte måtte med något straff ådagalägga sitt ogillande af Lilliehöks ord; men svaret blef icke blott undvikande, utan till och med försvarande. *Emedan,* skref konungen, *äran är lika dyrbar som lifvet, så undra vi icke, att vårt sändebud känt förtrytelse deröfver, att man sökt nedsätta hans goda namn och rykte, och i hans person äfven vårt eget anseende. Vi undra icke, att han velat offentligen tillbakavisa ett sådant försök.* Kurfursten kunde icke erhålla någon upprättelse.

Hvad som mycket låg Lilliehök i vägen, var den brådska och häftighet, hvarmed han ville tränga sig till befordringar och areställen. Ännu qvarstå flere spår efter ett dylikt äflande. Redan 1673 lät han vid ett och an-

nat tillfälle förstå, att han ville bli riksråd 1). År 1677 hördes efter honom många dylika ord; t. ex. hans om igen yttrade längtan efter en stol vid rådsbordet; — hans förhoppning om grefvevärdighet; — hans afund öfver den yngre Johan Gyllenstiernas större och snabbare lycka; — hans missnöje öfver, att ovännerna gingo honom förbi, o. s. v. Till och med i skrifvelser till rådet kunde han icke afhålla sig från dylika ord och klagomål; så att Johan Gyllenstierna plägade dels visa dem åt sina bordsgrannar, dels uppläsa dem högt under de andras smålöje 2). Med denna ärelystnad och rangsjuka förenades en adelsstolthet, högre än hvad vi hafva funnit hos någon från den tiden. Redan förut äro flere exempel deraf anförda 3).

Med sådana tänkesätt måste Lilliehök nödvändigt ogilla den statshvälfning, som Karl den elfte genomförde. Han gjorde det ock både 1680 4) och 1682. Sistnämnde uppträde är redan omtaladt 5), och tillika konungens missnöje, men slutligen gifna förlåtelse. Kort derefter utnämndes Lilliehök till president vid wismarska tribunalet, hvilket utan tvifvel var en slags förvisning, men tillika en befordran. Lilliehök ville dock hvarken till Wismar eller till något annat ställe i Tyskland; ty han fruktade den personligt förolämpade brandenburgska kurfurstens hämnd. Med svepskälet af en försvagad hälsa, lyckades han utverka befrielse från sagde uppdrag. Deremot insattes han i den nämnd, som skulle utarbeta den nya kyrkolagen.

---

1) Riks-ark. Svenske mäns bref. B. Skytte till G. A. Banér d. 12 Jan. 1674.

2) Braheska ark. på Skokloster. Kanslirummet. Miscellanea, T. II. relation des Discourses — — Lilliehök mit dem Sekret. Svanhals 1677 in Danzig gepflogen.

3) Se 14. 139.

4) Se 17. 88.

5) Se 16. 202.

Han hade nu återvunnit konungens förtroende 1) i så hög grad, att han fick befallning i pennan fatta sjelfva förslaget till den ifrågavarande nya stadgan 2). Också påstås, att Lilliehök har deri velat tillegna konungen långt mera magt, än hvad sedermera blef antaget. Lilliehök dog 1685; och oaktadt allt, hvad mot honom kunnat invändas, efterlemnade han dock så stort anseende för redlighet och drift, att ridderskapet och adeln ett helt år efteråt uttrykte till protokollet sin aktning och vördnad för den aflidne.

Till Bielke-partiet hörde under förmyndaretiden och intill 1680 äfven Bengt Oxenstierna, Johan Gabriel Stenbock och på sätt och vis också Nils Brahe. Men de två förre förlikade sig med hofvet och blefvo Karl den elftes män; och den sednare slöt sig mer och mer till den missnöjda högadeln. Dessa herrar finnas derföre, hvar och en, upptagne i den krets, dit de under Karls sednare regering hörde.

---

1) Braheska ark. på Skokloster. Kanslirummet. Miscellanea T. 1. Karl till A. Lilliehök d. 8 Juli 1684, d. 5 Juni 1685.

2) Se 18. 19.

NAMNLISTA.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

R.

S.

T.

U.

V.

W.

Z.

Ö.

RÄTTELSER.

Sid. 11,	rad. 22,	*står:*	hviskas	*läs:*	hviskar
» 13,	» 8,	»	stendomens högtid	»	stendoms-högtid
» 22,	» 23,	»	och ofta	»	flere gånger
» 52,	» 17,	»	tidigt	»	
» 62,	» 32,	»	ministerns,	»	ministern
» »	» »	»	608,000	»	108,000
» 69,	» 25,	»	utstyrsel	»	hufvudbetäckning
» 128,	» 11,	»	använda	»	använd
» 191,	» 4,	»	1)	»	
» »	» 21,	»	skedde	»	skede

I Adertonde delen.

Sid. 43, rad. 31, *står:* Arnell *läs:* —

BERÄTTELSER
UR
SVENSKA HISTORIEN.

TJUGONDE DELEN,

KARL DEN ELFTES HISTORIA.

SJETTE HÄFTET,

KARL DEN ELFTES SAMTIDA, SISTA REGERINGS-ÅR OCH DÖD.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

STOCKHOLM,
HOS L. J. HJERTA.

STOCKHOLM,

TRYCKT HOS JOH. BECKMAN, 1853.

INNEHÅLL.

KARL DEN ELFTES REGERING.

Sjette häftet.

BERÄTTELSE

OM

KARL DEN ELFTES SAMTIDA, SISTA REGERINGSÅR OCH DÖD.

FÖRSTA KAPITLET.

KARL DEN ELFTES SAMTIDA.

FÄLTHERRARNA.

Trenne krigare, Königsmarck, Ascheberg och Dahlberg, och trenne biskopar, Gezelius, Spegel och Swedberg 1), se der de klaraste och renaste stjernorna på minnets himmel från Karl den elftes tid! Vi fästa nu våra blickar vid raden af de tre förstnämnda herrarna och börja med

OTTO WILHELM KÖNIGSMARCK.

Efter sin far, den store fälthöfdingen under 30-åriga kriget, hade han ärft en reslig växt, ett aktningsbjudande utseende, en krigares både mod, snille och namn, samt

1) Den sistnämnde blef dock biskop först 1702.

slutligen en förmögenhet, som gaf 90,000 rikdalers årlig inkomst. Hans barndom och ungdom vårdades med all möjlig omsorg både af föräldrarna och af honom sjelf. Läraren var utmärkt, nämligen den ryktbare Esaias Pufendorf. Lika utmärkt var ock lärjungen både i flit, stadga och fattnings-förmåga. Jemnte framsteg i vanliga vetenskaper inhämtades äfven de döda språken så fullkomligt, att han talade både latin och grekiska och läste hebreiska. Detta jemnte ett serdeles stadgadt uppförande gjorde, att han i Jena valdes till studenternas rector illustris. Under utrikes resor inlärde han de lefvande språken och började öfva sig i krigsyrket, och blef dessutom personligen känd af Turenne, Mazarin och af den ännu landsflygtige Karl Stuart. Vid 22 års ålder återvände han till Stockholm, blef der öfverkammarherre, samt ådagalade så stor skicklighet och stadga, att han samma år skickades som svenskt sändebud till Englands och några andra hof. När han vid 26 års ålder en gång på en sådan resa anländt till Paris och skulle inför konungen aflägga den första högtidliga hälsningen, kom han dervid så helt och hållet af sig, att han omöjligen kunde återfinna tråden för talet eller tankarna. Men talet hölls på svenska, hvilket ingen bland fransmännen förstod. Königsmarck hade nog själsnärvaro att begagna denna omständighet. När han omöjligen kunde erinra sig talets fortsättning, började han genast att i dess ställe högtidligen uppläsa Fader Vår, Välsignelsen och en hop andra svenska böner, allt under bugningar och högtidliga åtbörder. Ludvig och hans hof förstodo hvarken det ena eller det andra; men Königsmarcks följeslagare hade största möda att icke vid detta sällsamma uppträde utbrista i högljudt löje.

Lärd, rik, duglig och storättad, hade Königsmarck under förmyndaretiden kunnat lätt nog uppstiga till statens högsta värdigheter. Men han hade öppet ogillat fåfängan, öfvermodet och egennyttan hos denna styrelses ledamöter. Han ville icke sjelf ingå i en sådan förvaltning och dymedelst måhända ådraga sig ett lika tadel.

Derföre, och emedan han framför allt älskade krigare-yrket, valde han detsamma till framtidsbana. Hastigt ilade han genom alla graderna och var redan vid 28 års ålder generalmajor. Kort förut hade han deltagit i den lilla bremiska fejden 1666, och var sedermera flere år i utrikes och för det mesta i fransysk tjenst. Under slaget vid Senef utmärkte han sig ganska mycket, och den ryktbare Condé erkände, att Königsmarck hade med både försigtighet och mandom i betydlig mån bidragit till fälttågets lyckliga utgång. Ludvig den fjortonde visade sin erkänsla genom att förära honom en dyrbar hedersvärja, och derjemnte ett regemente, som han fick behålla åtminstone till 1679; fastän han redan 1676 lemnade Frankrikes tjenst.

Redan förut hafva vi omständligen berättat, huru Königsmarck kallades att återupphjelpa svenska hären, sedan den genom och efter slaget vid Fehrbellin blifvit nästan helt och hållet förstörd 1); — huru han i samma uppdrag ådagalade utmärkt skicklighet och förmåga; — huru han tillkämpade sig segern på Rügen 1678; — och huru hjeltemodigt han sökte försvara Stralsund o. s. v. 2). Under denna tid, och då den utblottade kronan icke mägtade anskaffa penningar, försköt han af egna medel och till tropparnas underhåll icke mindre än 150,000 d. s. m. 3).

Från detta ärorika fast olyckligt slutade fälttåg återkom han 1679 till Stockholm och blef i början ganska väl mottagen. Men han hörde icke till Johan Gyllenstiernas parti och borde derföre enligt denne sednares plan aflägsnas från både hofvet och 1680 års riksdag. Det hade alltså varit fråga om att skicka honom till Paris; men Gyllenstierna fann sedermera för godt att till denna myc-

---

1) Se **IS.** 52, 62.

2) Se **IS.** 190—197.

3) Linköpings ark. Handlingar från Thorönsborg, kam.-koll. formliga intyg d. 13 September 1679 om en dylik Königsmarcks fordran. Andra uppgifva summan till 200,000 d. s. m.

het aflägsna ort bortträuga den sådå farligare Nils Bielke 1).
Königsmarck åter blef skickad till Stralsund. Detta var ett drag af den mägtige gunstlingens illsluga sinne. Ty Königsmarck hade sedan belägringen 1678 legat i en bitter rättegång mot samma stad och dess borgerskap; och just till denna ort blef han nu affärdad, och med det obehagliga uppdraget att af nämnde borgerskap utfordra deras gevär och stadsnycklar. Han måste, ehuru ogerna, åtaga sig den svåra beskickningen. Först sedan riksdagen 1680 slutat, fick han komma tillbaka till Stockholm. Nu var Gyllenstierna död och Königsmarck återvann konungens förtroende till den grad, att han ämnades till riksråd. Ett falskt rykte och tomt sqvaller, kanske af medtäflare och afundsmän med slughet utbildadt och begagnadt, tillintetgjorde denna plan, och bidrog att för alltid skilja Karl den elfte från Königsmarck; ehuru denne var en bland de redligaste och utmärktaste den tidens herrar. Saken var denna. I följe af sitt benbrott 1681 hade konungen insjuknat så häftigt, att man trodde lifvet svåfva i fara. Då, och helt och hållet utan någon anledning, uppkom i Stockholm ett rykte, att Magnus Gabriel De la Gardie, Gustaf Otto Stenbock och Otto Wilhelm Königsmarck hade med danska och fransyska sändebuden uppgjort en sammansvärjning. Afsigten skulle vara att i händelse af konungens död fängsla enkedrottningen, mörda Wachtmeistrarna och lemna regeringen i Ulrika Eleonoras händer. Sagan troddes. Af fruktan för mördare, spände Hans Wachtmeister harnesk under kläderna och omgaf sig med förtrogna och beväpnade vänner. Karl sjelf tog saken så allvarsamt, att han strök ut Königsmarcks namn från listan öfver blifvande riksråder, och bedyrade, att en sådan ära skulle aldrig denna herre vederfaras. Snart blef osannfärdigheten af ryktet ådagalaggd; men Königsmarck kunde icke erhålla någon upprättelse, ehuru han begärde en sådan. Följande året lemnades honom visserligen ett

---

1) Se 16. 140.

befäl vid norrska gränsen, men till konungens närmare förtroende kom han aldrig mer. Det rådande partiet fruktade emellertid, att något sådant kunde inträffa, och ville derföre nödvändigt få honom bort ur riket. Man föreslog ock, att han borde omigen som general-guvernör skickas till Pommern. Königsmarck ville ej. Han var krigare, och önskade att blott som sådan blifva anställd; *men krigsbefälet i Pommern*, påstod han, *vara så ringa, att det kunde ganska väl af en vanlig öfverste bestridas.* Dessutom stod han, som förbemäldt är, i fiendtligt förhållande till Stralsunds borgerskap o. s. v. Men ingenting hjelpte. Oaktadt alla ursäkter och undflygter måste han begifva sig till den motbjudande platsen.

Emellertid hade Karl den elfte från och med sin tronbestigning 1672 börjat med allvar och stränghet utföra 1655 års reduktionsbeslut. Gamla Königsmarck var en bland dem, som skördat mesta nyttan af föregående slösande förvaltningar. Han hade fått stora förläningar, serdeles i Bremen, och ansågs hafva vid sin död åtnjutit 130 till 140,000 riksdalers årlig inkomst. Den reduktion, Karl den elfte nu 1673 började anställa, afsåg icke blott en fjerdedel af alla dessa förläningar, utan ock slägtens grefskap, Westervik, hvilket reduktionen redan 1656 velat taga, men som Karl Gustaf då återgaf. Nu och vid pass 1674 ämnade Karl den elfte indraga detsamma. Men han och fäderneslandet kände sig i behof af nu varande innehafvaren Otto Wilhelms värja och fältherreskicklighet. Karl den elfte måste derföre beqväma sig att följa den eljest tadlade grundsatsen; nämligen, att icke med för stränga indragningar stöta en utmärkt man för hufvudet. Från reduktionens fordringar gjordes alltså till fördel för Otto Wilhelm Königsmarck några undantag, genom hvilka han fick behålla flere betydliga inkomster af grefskapet 1); hvar-

---

1) Riksregistrat. d. 18 Juni 1675, samt Nordin. fol. bunden 30. Kungl. brefvet d. 23 December 1675, samt d. 10 April 1678.

jemnte han bekom dels nya gåfver, dels stadfästelser på gamla 1).

Men efter krigets slut frambröto på en gång Stora och reduktions-kommissjonerna. Den förra fordrade af gamla Königsmarcks sterbhus ej mindre än 500,000 d. s. m., mest för efterräkningar rörande förvaltningen af Bremen. Underrättelsen om dessa anspråk motteg Otto Wilhelm i början med åtlöje; ty han ansåg dem innebära en fullkomlig orimlighet 2). Men konungen tog saken på fullt allvar. Innan årets slut indrogos från slägten gods till 24,000 riksdalers årlig ränta; hvarjemnte nya förluster dels inträffade, dels hotade. Königsmarck klagade öfver lidna orättvisor och bad konungen sjelf granska några bland dessa punkter 3). Vi känna icke utgången; blott det, att indragningarna fortforo och likaså Königsmarcks missnöje. År 1687 tog reduktionen ifrån honom gods för 80,000 riksdaler. En mängd andra indragningar följde i spåren, och likväl ansågs gamla Königsmarcks sterbhus ännu år 1696 vara skyldigt kronan 152,467 d. s. m. Till och med år 1704 voro många bland dessa räkningar oafslutade 4).

Gamla Königsmarcks enka försonade sig emellertid med hofvet och det rådande partiet och lyckades derigenom att rädda en del af sin förmögenhet. Men sonen, Otto Wilhelm, kunde icke förmå sig till något sådant. Likasom han före 1672 undvek kamratskapet med Karl den elftes förmyndare, likaså gjorde han ock efter 1680 med samma konungs då framträdande gunstlingar. Han ville icke tjena under, eller tillsammans med personer, hvilkas åsigter och åtgerder han så ofta måste ogilla. Icke

1) Riksregistrat. d. 17 Maj 1679.

2) Engestr. bibliot. Ekeblads bref. Ribbing till Ekeblad d. 27 April 1684, der ock summan uppgifves i riksdaler i st. f. d. s. m.

3) Redukt.-kansl. Kungl. bref till redukt.-kommiss. d. 14 Maj 1683.

4) Nordin. fol. bunden 39, sid. 557—564.

heller ville han deltaga i några af den tidens vanliga stämplingar för att störta samma gunstlingar och sjelf intaga deras plats. Mer och mer ådagalade han en fullkomlig likgilltighet för allt, som rörde Sverge, och derjemnte en bestämd öfvertygelse om fruktlösheten af hvarje bemödande att rädda sin dervarande förmögenhet. Deremot sökte han så mycket ifrigare att få lemna landet och ingå i främmande tjenst. Först blef det fråga om Frankrike; men sedermera och 1685 gick han till Ungern och kämpade der under Österrikes fanor och med ganska stor utmärkelse.

Karl den elfte kunde visserligen aldrig finna någon rätt trefnad tillhopa med den ridderlige och belefvade Königsmarck 1). Men han tyckte det å andra sidan vara försmädligt, att en så högst utmärkt person icke skulle kunna trifvas, icke användas och finna sin bergning under Karl den elftes spira och inom sitt eget fädernesland. Han ville derföre högst ogerna bifalla ifrågavarande utrikes tjenstgöring. Men han måste dock slutligen göra det; emedan Königsmarck var envis och skulle måhända hafva begifvit sig ur landet, också utan konungens tillåtelse. Ty snart var dervid ingenting att förlora; så raskt hade reduktionen gått tillväga med hans egodelar. Det var med allt skäl, som han vid denna tid yttrade: *rik kom jag till Sverge, men fattig vandrar jag derifrån.* Sista utvandringen skedde 1686, då han ingick i Venedigs tjenst. Detta år och det nästföljande anförde han på Morea republikens landttroppar under högsta ledning af den store härföraren, sedermera dogen Morosini. Båda fälttågen utmärkte sig genom serdeles lysande bragder, vunna drabbningar samt eröfrade städer och landskap; i hvilka alla företag Königsmarck hade en ganska stor andel. Sådant blef också af republiken erkändt medelst hvarjehanda belöningar och utmärkelser.

Otto Wilhelm Königsmarck var gift med Magnus

1) Se 1[illegible]. 139.

Gabriel De la Gardies dotter, Katarina Charlotta. Besynnerliga, fast af oss okända omständigheter måtte dervid hafva förefallit; ty den högtidliga förlofningen firades 1665; men bröllopet icke förr än 1682. Äktenskapet blef, ehuru barnlöst, dock lyckligt. Med all uppränklig ömhet följde och vårdade grefvinnan sin man under alla hans fälttåg. Hon var sjelf ett utmärkt kunnigt, till och med i gamla språken lärdt fruntimmer; likaså hennes medföljande hofjungfru, Anna Agriconia, eller Åkerhielm. Fältlägret företedde derföre uppträden, som på sådana ställen voro temligt sällsynta. Man såg den lärda fältmarskalken och hans lärda fruntimmer anställa hvarjehanda vetenskapliga och historiska forskningar, samt i Athen uppsöka dyrbara handskrifter och skicka dem till Uppsala boksamling. Emellanåt hördes Königsmarck sjelf tala latin och grekiska med landets kunnigaste män. Å andra sidan omgafs han af flere svenska ädlingar, hvilka sökte under den ärorika krigarens fanor bilda sig till skickliga försvarare af fäderneslandet.

Otto Wilhelm Königsmarck är en bland de renaste hjeltebilder, som vår historia kan uppte. Under mycket beröm i öfrigt, har visserligen Karl den elfte en gång påstått, att Königsmarck hade det felet att aldrig tala väl om någon menniska 1). Men detta löst framkastade och obestyrkta ord är också det enda ofördelaktiga omdöme, som vi funnit mot nämnde herre 2). För öfrigt instämma alla enhälligt i det högljudda beröm, som hans dygder och egenskaper förtjenade; och hvilket en hvar så mycket häldre uttalade, som Königsmarck icke deltog i något af den tidens många partisträfvanden, hvarken åt ena eller andra hållet. Hans hand var mot ingen; och derföre ingens hand mot honom.

---

1) Bielkeska arkiv. på Thureholm. Karl till Nils Bielke d. 3 Nov. 1688.

2) Beskyllningen i Biograf. Lexicon 7. 173 första noten bör lämpas på Filip Königsmarck, icke på Otto Wilhelm; hvilken då, d. v. s. 1694, varit död i 6 år.

Under fälttåget 1688 blef Königsmarck vid infallet på Negropont anstucken af en smittosam fältsjuka och afled inom kort, oaktadt sin makas ömma vård. Hans inelfvor begrofvos i en kyrka der i landet. Hans balsamerade kropp fördes till slägtgrafven i Stade. Hans bildstod blef af det tacksamma Venedig upprest vid nämnde stads tyghus. Hans minne söker svenska historien att åt sig bibehålla, såsom en serdeles kär och herrlig prydnad.

RUTGER VON ASCHEBERG.

Få personer hafva genomgått en så lång och lysande krigarebana som denne fältherre. Från och med 1634 till och med 1679, det vill säga i 45 år, har han deltagit i svenska härens rörelser, och derunder tillsammanlaggdt bevistat 15 större fältslag och tagit 15 standarer och 23 fanor. Dessa bragder äro redan i föregående delar beskrifna 1).

Hans utmärkta förtjenster åtnjöto ett rättvist erkännande af alla regeringar. Karl Gustaf gynnade honom ganska mycket. Under de derpå kommande fredsåren sökte förmyndare-styrelsen att med betydliga fördelar hålla honom, den borne främlingen, qvar i Sverges tjenst. Karl den elfte upphöjde honom 1673 till friherre, 1674 till general, 1678 till fältmarskalk. När skånska hären 1679 upplöstes och hemförlofvades, höll konungen en högtidlig mönstring och tog ett hjertligt farväl af sina troppar. Vid samma tillfälle förärade han åt Ascheberg ett hattband af diamanter, såsom bevis på serdeles tillgifvenhet och erkänsla. Dessa vackra och varma tänkesätt bibehöllos under bådas hela återstående lefnad. Konungen upphöjde Ascheberg sedermera till både riksråd och grefve. Men dessa yttre och icke ovanliga ärebetygelser ägde föga värde i jemnförelse med de bevis af innerlig kärlek, vördnad och tacksamhet, med hvilka Ascheberg ständigt öfverhopa-

1) Se 12. 159, samt i femtonde delen alla kapitlen om skånska fälttågen 1676—1679.

den. Konungen införde det kalla och stela bruket, att i sina äfven förtroliga skrifvelser tilltala ämbetsmännen med deras tittlar, t. ex. herr landshöfdingen, herr generalen, herr kongl. rådet och fältmarskalken m. m. Ascheberg blef vanligtvis ett bland de få undantagen ifrån denna plägsed. I konungens handbref kallas han esomoftast: *min käre Ascheberg, min trogne lärofader, min gode, trogne gubbe, min gamle lärmästare, som jag aldrig kan fulltacka,* o. s. v. *Jag önskar,* skref konungen en gång, *att jag måtte få visa mina vackra regementer för min gamle läromästare;* o. s. v. När Ascheberg 1689 under ett besök i Stockholm insjuknade så svårt, att han i tvänne veckors tid måste hålla sig vid sängen, underlät konungen ingen dag att besöka den gamle krigaren.

Sådana tillgifvenhets-prof skulle nödvändigt alstra motsvarande känslor. Så skedde ock, och på Aschebergs trohet mot Karl den elfte finnes ingen fläck. Blind var dock denna tillgifvenhet alldeles icke; det visar sig af en och annan företeelse. Så litet som möjligt uppehöll sig Ascheberg i Stockholm, utan stannade för det mesta nere i Skåne. Hans person och namn synas ej heller i den tidens reduktions-ärender, mer än alldeles nödvändigt var. Man vet ock, att han ogillade många bland dess åtgerder och förutspådde deras olyckliga följder 1). Ehuru gynnad med en och annan verklig eftergift 2), måste dock äfven Ascheberg smaka några bland efterräkningens bittra frukter; ty ehuru Karls kärlek för Ascheberg var ganska stor, så var dock kärleken till reduktionerna än större. När någon sådan kom i fråga, hände sig ock, att den *gamle trogne läromästaren* fick en och annan gång återbetala sätt vackra fyrkar till sin kungliga lärjunge 3).

---

1) Se 17. 259.

2) Nordin. Fol. bund. 31. sid. 1062, om år 1693 efterskänkt sjettepenning.

3) Se 16. 322. Nordin. Fol. bund. 34, s. 1130, 1214, 1235, om ett återgående byte i Bohuslän.

Efter krigets slut och Johan Gyllenstiernas död blef Ascheberg general-guvernör öfver Skåne och Halland, med bibehållande af Göteborg, Bohuslän och Dal. Det var en ibland de mest omfattande kretsar, någon ämbetsman haft för sin verksamhet. Ascheberg fyllde den med nit och framgång; ordnade roterings- och indelnings-väsendet i Bohuslän och Skåne; — arbetade på att återupprätta Lunds högskola och skaffa densamma nödiga anslag; — likaså att med det gamla Sverge sammansmälta Skåne och de andra nyvunna landskapen. Hans namn lefde i dessa orter länge och i älskadt minne; serdeles hos landets gamla krigare. Bland många andra höres der också följande sägen. Vid början af en drabbning och när danska tropparna i öfverlägset antal framryckte på fältet, har en skånsk soldat stött sin kamrat i sidan, pekat på fienderna och sagt: *hur tror du, det här skall komma att gå?* Den andre svarade: *jag litar på vår Herre och på Ascheberg.* — Det var för öfrigt icke blott krigaren, som bibehöll honom i aktadt minne. Äfven andra samhällsklasser talade med tacksamhet om hans lyckliga bemödanden för landets bästa, och i synnerhet om hans sträfvande att försona det gamla och djupt rotade hatet mellan båda grannfolken. Några år efter Aschebergs död, föddes häfdatecknaren Lagerbring. Vid mognad ålder nedskref denne följande ord: *jag är född och uppfödd i det land, som under de sista 13 åren af grefve Aschebergs lefnad stod under hans vård; och jag kan tryggt betyga, att jag aldrig hört ett enda ord till denne herres förklening* 1).

Ascheberg blef 1650 gift med Maria Eleonora von Busseck, med hvilken han hade 25 barn. Bland dessa voro nio dödfödda och fyra afledo i yngre år. Han sjelf dog slutligen den 17 April 1693 uti Göteborg, och Karl reste i egen person dit ned för att med sin närvaro hedra

1) I Barfods märkvärdigheter om skånska adeln sid. 432 fällas dock om Ascheberg några mindre fördelaktiga yttranden.

begrafningen. En i dervarande tyska kyrka upprättad minnesvård säger åskådaren, att under densamma hvilar den ryktbare Rutger von Ascheberg.

ERIK DAHLBERG

är den tredje och klaraste stjernan i det lysande Orionsbältet af krigareminnen från Karl den elftes tid. Redan förut hafva vi omtalat mannens ungdomsöden, de besynnerliga, skiftande, äfventyrliga och dock alltid rena 1); sedermera likaledes hvar på sitt rum de bragder, som utgjorde hans mannavärf och mannaära, och hvilka uppräknade vira sig likasom ett glänsande smycke kring hans minne och namn. Perlorna deri heta, eröfringarna af Brezsc 2), Fredriksudde, Bersudde 3), tåget öfver Stora Bält, befästningarna vid Syllinge 4) och Skepparslöf 5), teckningarna till Karl Gustafs historia, fäderneslandets förherrligande genom Sueciaverket, rustningarna till skånska hösttåget 1676 6), samt slutligen deltagandet i slaget vid Lund. Se der den kedja af bragder, som upplyfter Erik Dahlbergs namn och fäster detsamma oupplösligt vid minnet af Sverges gryende konstnärsära, svåraste strider och vigtigaste eröfringar.

De egentliga krigsbragderna äro redan omtalade i berättelserna om Karl Gustafs och Karl den elftes fälttåg; under hvilka det mesta fältmätnings-, belägrings- och befästnings-arbetet förnämligast var öfverlemnadt i Dahlbergs hand. Äfven under derpå följande fredslugn arbetade han ifrigt inom samma åt honom anförtrodda ämbetskrets. Med outtröttlig flit besökte och förbättrade han rikets fästningar, och bragte dem till en förut osedd full-

1) Se 12. 153.
2) Se 12. 155.
3) Se 12. 21—23.
4) Se 15. 104.
5) Se 15. 169.
6) Se 15. 115.

komlighet. I arkiven 1) förvaras en mängd af hans för sådant ändamål tecknade utkast. Han förstod äfven att genom uppmuntringar och utverkade anslag leda landets egna söner in på denna bana. Före honom voro de flesta herrar vid befästningsyrket utlänningar. Men år 1698 funnos bland 80 derstädes anställda tjenstemän blott 4 främlingar; de öfriga voro svenskar.

Dahlberg stiftade på detta sätt en svensk befästningsskola, hvilket dessutom var händelsen icke blott i afseende på ämbetsmännernas personer utan äfven på sjelfva saken. Ämnet kan här icke fullständigt utredas, blott i korthet antydas 2). I stället för det gamla holländska befästningssättet blefvo under hans tid här i Sverge införda de förbättrade anläggningar, som fransmannen Vauban uppfunnit. Deras tillämpning skedde dock på ett för Dahlberg egendomligt sätt. Derjemnte återtog han det af holländarna förkastade bruket af så kallade kassematterade hvalf, hvilka en sednare befästningskonst ytterligare användt och utbildat. En tredje, och ofta begagnad uppfinning bestod i de fästningstorn, som han i någon likhet med det gamla medeltidsbruket åter började anlägga. Af sådana hans verk har man ännu qvar fästena Tre kronor och Göta lejon utanför Göteborg. Man tror, att dessa, jemnte de ryktbara arabiska Martellotornen, föranledt sednare tiden att använda sådana byggnader långt oftare än förut skedde.

Dahlberg var samtiding med de två stora mästrarna i befästnings-konsten, fransmannen Vauban och holländaren Coehorn. Nämnde herrar vunno en utomordentligt stor ryktbarhet; ty de arbetade midt uti det bildade Europa och så att säga under dess ögon; och tillika i och för stater, som mägtade anskaffa de dryga medel, som en dylik verksamhet fordrar. Dahlberg med kanske lika stora

---

1) Nämligen det kongl. och ingeniör-corpsens i Stockholm och krigsakademiens vid Karlberg.

2) Se ytterligare härom Svenska Akademiens handlingar 24. 224.

förtjenster, blef vida mindre bekant; emedan hans verk och verksamhet inskränktes genom Sverges inskränktare tillgångar, och dessutom gömdes och glömdes bland nordens sällan besökta skogar och berg. Sednare tider hafva dock gjort honom rättvisa, och flere i befästnings-konsten införda förbättringar anses hafva blifvit föranledda af de förtjenster, som en närmare granskning upptäckt i Dahlbergs arbeten.

Denna del af hans verksamhet stod i nära sammanhang med hans bekanta teckningar öfver alla belägringar, träffningar och fältslag m. m. som förefollo under Karl Gustafs regering. De utgöra icke blott en prydnad för denna konungs historia, utan ock en ledning för hans häfdatecknare. Slaget vid Warschau, öfvergångarne af San och båda Bälten samt eröfringen af Fredriksudde m. fl. svenskarnes hjeltebragder framstå genom Dahlbergs teckningar och Suiddes grafstickel tydliga och lefvande för efterverldens ögon. Dessa taflor bilda tillhopa en hjeltedikt, en iliad, der hvarje teckning är en sång öfver något uppträde i den utmärkte krigare-konungens lefnad. Efter 40 års mödor och en mängd derunder inträffade hinder, fick ändteligen Dahlberg, men först 1696, den glädjen att se detta sitt stora verk fulländadt och framlaggdt för allmänheten.

Han tillämnade äfven ett dylikt arbete öfver Karl den elftes och till och med öfver Karl den tolftes krigsbragder. I synnerhet och framför allt annat blef den gamle krigaren förtjust öfver segren vid Narva. Ehuru numera 75 år gammal aftecknade han det ryktbara slaget, och det med en finhet och noggrannhet, som sträckte sig äfven till dess minsta delar. Till och med ramarna blefvo med mycken omsorg utförda; och i hvart och ett af deras hörn såg man det svenska lejonet krossande slå under sig ryska isbjörnen. — Dessa teckningar till de båda sednare Karlarnes tidehvarf hunno likväl icke fullständigas, icke ens de för Karl den elftes. De hvila således i våra samlingar spridda och outgifna. Taflan öfver slaget vid Narva

förvaras vid det lärosäte, der svensk ungdom bildas att under framtidens möjliga faror uppträda till värn för det hotade fäderneslandet.

Dessa historiskt-krigiska teckningar utgöra öfvergången mellan tvänne olika sidor af Dahlbergs verksamhet, nämligen krigarens och konstnärens. En afgjord riktning till denna sednare röjde sig redan i hans tidigare ungdom och i den uppmärksamhet, hvarmed han till och med då betraktade alla de byggnads- eller målarekonstens verk, som han fick tillfälle att se, först i norra Tyskland, och sedermera under resorna i Italien 1). Han tycktes vara i begrepp att för alltid välja detta lefnadsyrke, då Karl Gustafs skrifvelse 1656 kallade och införde honom på krigarens bana. När denna afbröts genom freden 1660, vaknade åter kärleken till de sköna konsterna. Första alstret deraf bestod i nyssnämnde teckningar till Karl Gustafs historia; det andra och än ryktbarare blef *Svecia hodierna et antiqua*, d. v. s. *det fordna och närvarande Sverge;* eller såsom det vanligen kallas *Suecia-verket*. Det bestod i 353 (?) afbildningar af Sverges städer, förnämsta herresäten, minnesmärken m. m. Under sina yngre år och i Frankfurt hade Dahlberg gjort bekantskap med den ryktbara boktryckaren Merian. Denne utgaf en samling kopparstick, som föreställde alla märkvärdiga orter i Tyskland. Härigenom tyckes Dahlberg hafva första gången blifvit ledd till tanken på att åstadkomma något dylikt för sitt eget fäderneslandet. Knappt var också freden efter Karl Gustafs död afslutad, förr än Dahlberg begärde och erhöll privilegium att utgifva Svecia-verket. Nu började ett vidlyftigt, långvarigt och ganska mödosamt arbete. Innan de många omnämnde föremålen hunno aftecknas, samlas, ordnas och på papperet vederbörligen utföras, åtgingo tio, kanske femton år. Än längre tid fordrades, innan de hunno stickas i koppar. Slutligen måste den 77-årige Dahlberg, försvagad af ålder, lemna hela arbetet ifrån sig, hvarefter han snart

---

1) Se N:o 62.

affed utan att hinna se detsamma fulländadt. Men hans nit och allt uppoffrande fosterlandskärlek hade emedlertid likasom företagets egen storhet eldat till efterföljd dem, som fingo det vigtiga uppdraget i arf. Det var Lejonmarck samt en kamrer vid namn Blåman och en kopparstickare vid namn Aveelen, hvilka hade den stora förtjensten att med dryga uppoffringar och outtröttlig verksamhet ändtligen 1716 bringa det fosterlandshedrande arbetet till fulländning. Vi veta icke, om något land har att uppte en så praktfull beskrifning, en sådan i taflor utförd topografi, som Suecia-verket.

Ensam och endast med stöd af sitt snille och sin arbetsförmåga, hann likväl Dahlberg att på en tid af omkring 15 år samla och ordna dessa teckningar. Tolf serskilda kopparstickare behöfde sedermera 52 år, innan de hunno på plåtar öfverflytta de många och fina bilderna. Tio bland Sverges utmärktare vetenskapsmän hade efter hvarandra och under tillsammans en tid af ungefär 100 år det uppdraget, att författa en passande beskrifning till samma verk. Ingen bland dem alla hann längre än till begynnelsen.

Dahlberg var en stor beundrare af byggnadskonstens mästerstycken, och han sysselsatte sig äfven sjelf med dylika föremål. Men i detta hänseende blef han fördunklad och undanträngd af den öfverlägsne Tessin. Sverge har dock efter Dahlberg tvänne berömda byggnader, nämligen hans egen graf vid Thuringe, samt Askersunds utvidgade landtkyrka med dithörande Soopiska grafkor.

Erik Dahlbergs personlighet var så stor och ädel, och både till anlag och utbildning så mångsidig, att man ytterst sällan träffar någon, som kan med honom jemnföras. Lika utomordentligt stora voro ock hans förtjenster. Knappt har vårt fädernesland af någon annan enskild persons verksamhet hämtat så många, så olikartade och så vigtiga fördelar. Detta oaktadt måste Dahlberg vänta ovanligt länge på belöningar och befordran. År 1656 ingick han i Karl Gustafs tjenst som generalqvartermästare-löjtnant med ma-

jers rang. Hans stora förtjenster under denna konungs krig äro allmänt kända, i synnerhet vid Brzesc, Fredriksudde och tåget öfver Stora Bält, af hvilken sednare bragd Dahlberg har jemnte konungen största hedern. Och likväl erhöll han under samma konungs tid *ingen* befordran, och på några penningesummor när, *ingen* belöning. Deremot fick han mottaga flere löften om något dylikt, nämligen först att bekomma adelskap; detta blef 1660 af riksförmyndarne fullgjordt: för det andra att bekomma gods för 200 dalers ränta; detta blef likaledes af riksförmyndarne fullgjordt, då de 1662 gåfvo honom dylika, stigande till 270 dalers ränta. Tredje löftet bestod deri, att då Karl Gustaf 1659 ämnade åt några och femtio sina utmärktaste herrar utdela 1) danska adelsmäns i Skåne belägna gods, blef Werpinge anslaget åt Erik Dahlberg. Men vid fredsslutet 1660 måste Sverge afstå hvarje anspråk på nämnde gods, hvarigenom ock alla gåfvorna återgingo och således äfven Erik Dahlbergs. För det fjerde ämnades han till Karl den elftes lärare i befästningskonsten, hvilket likväl icke gick i fullbordan. Deremot blef han kort efter Karl Gustafs död af riksförmyndarne befordrad till öfverste-löjtnant vid Södermanlands regemente. Här hade han framför sig den förtjente öfversten Zanits, och inom fältmätningsverket den likaledes skicklige generalqvartermästaren Wernskiöld. Båda stannade qvar mindst till 1674 och stängde således på hvar sin väg Dahlbergs befordran, så att han med alla sina förtjenster blef i 14 år qvarstående på öfverstelöjtnants-graden. Om han hört till någon af de högadliga med riksförmyndarne befryndade slägterna, hade det troligtvis gått fortare. Emedlertid blef han af dessa herrar i andra fall mycket gynnad. Adelskapet, förläningen och öfverstlöjtnants-befattningen äro redan nämnda. Dessutom fick han till skänks betydliga krigsförråd vid Kronenborg, samt derjemnte dryga un-

1) Somliga säga, att de skulle säljas, och att förslaget derom hörde till 1661.

derstöd för de arbeten och resor, som fordrades för Sveciaverket och för teckningarna till Karl Gustafs historia; och detta fastän vid statskassans brist riksförmyndarne stundom måste med besvär upplåna de dertill behöfliga medlen. År 1669 utnämndes han till befälhafvare i Malmö och till styresman öfver fästnings-byggnaderna i södra Sverge. Emedlertid blef han, som sagdt är, hela tiden qvarstående på öfverstelöjtnants-graden.

Än mindre framgång hade han under de första fjorton åren af Karl den elftes egen regering; ehuru han i skånska fälttågen 1676, 1677 och 1678 hade ytterligare ökat sina redan förut ovanligt stora förtjenster om fäderneslandet. År 1674 dog Wernskiöld, hvarefter Dahlberg, varande närmast i ordningen, befordrades till generalqvartermästare med öfverste-rang. Härtill lades ock en plats i krigskollegium. Men sedermera blef han i 13 år lemnad qvarstående på denna öfverste-grad, fastän konungen under samma tid med brådstörtad fart upphöjde de yngre och ojemnförligt mindre förtjente herrarne Hastfer och Kristofer Gyllenstierna m. fl. till general-major, generallöjtnant, kongl. råd m. m. och Gyllenborg på fjorton års tid från ofrälse-assessor till grefve och kansliråd. Vi känna ej heller, att konungen under dessa år tilldelade Dahlberg några andra och serskilda belöningar. Tvärtom lät han 1682 indraga det gods, som nämnde herre hade af riksförmyndarne och enligt Karl Gustafs gifna befallning erhållit 1). År 1683 har väl konungen eftergifvit ett mot Dahlberg riktadt räfsteanspråk. Men år 1690 blef dock detsamma af reduktionen utkräfdt 2); enligt Karls förut omtalade befallning, att man icke skulle lyda sådana kungliga eftergiftsbref, som voro stridande mot de allmänna reduktionsgrundsatserna 3).

---

1) Se 16. 322.

2) Se Nordin. fol. bund. 34 1. 667. kongl. bref. d. 30 Jan. 1690.

3) Se 17. 375.

»Det är icke svårt att gissa orsaken, hvarföre de befordringar, som i början tilldelades Dahlberg, voro så knappa och utföllo så långsamt; serdeles i jemnförelse med hvad andra fingo åtnjuta. Dessa andra, Hastfer, Gyllenstierna och Gyllenborg hörde till det mägtiga parti, som i hofvets tjenst arbetade för reduktionen och enväldsmagten, och hvars medlemmar skulle framför alla andra belönas. Men såsom Otto Wilhelm Königsmarck och till en del äfven Ascheberg, sammaledes höll sig ock Dahlberg helt och hållet aflägsnad från dessa rörelser, och det finnes ej minsta spår, att han bidragit till främjande hvarken af det ena eller andra syftet. Se der troligtvis ett bland de skäl, som bidrogo till långsamheten af Hans befordran!

Men dertill finnes ock en annan och vackrare orsak, och en, som gäller för hela hans bana, och som i någon mån ursäktar dröjsmålet hos alla de olika regeringarna. Dahlberg var nämligen en af dessa ädla naturer, som mer glädja sig åt att förtjena än att åtnjuta utmärkelser. Dessutom, med ett sinne, öppet för konsten och dess njutningar, sökte han häldre sådana nöjen, än tillfredsställandet af en ytlig ärelystnad. År 1654 erböd hönom Karl Gustaf plats som kapten vid lifgardet. Han valde häldre att som enskild lärare följa tvänne rika ungherrar till Italien, för att få tillfälle se och beundra konstens dervarande mästerverk. Sådan var han hela sin lifstid igenom, hafvande derjemnte ett lynne, som i fråga om befordringar aldrig ville söka, utan sökas. Ända till sitt sextiondeandra år hade han ej heller hunnit längre än till öfverste-graden, och detta oaktadt han redan för 20 till 30 år sedan inlaggt förtjenster, så stora, evärdeliga och riksgagneliga, att blott få svenska män haft dem större. Nu ändteligen, — och tjugunio år efter öfvergången af Stora Bält, — tyckes det, som konungen började riktigt besinna, hvad Dahlberg varit och det myckna stora, som han uträttat. Det blef då, likasom fjäll fallit från ögonen. Derföre kommo också nu och öfver den grånades hufvud belöningarna både stora och hopade. Han utnämndes 1687 till landshöfding och ge-

neralmajor, 1688 till friherre, 1692 till generalfälttygmästare, 1693 till kongl. råd, grefve och fältmarskalk. I slutet af Karl den elftes regering fick han ett uppdrag, som var lika ärofullt i afseende på förtroendet, som svårt och obehagligt i afseende på göromålen. Han måste nämligen, oaktadt sitt ifriga undanbedjande afgå såsom generalguvernör till Liffland, för att icke blott styra utan ock om möjligt med Sverge försona den ortens innevånare, hvilka blifvit högeligen uppbragta så väl genom reduktionens hårda efterräkningssätt, som genom den föregående generalguvernören Hastfers tadelvärda uppförande.

Karl tyckes sålunda hafva mot slutet af sin regering fattat mycket förtroende för Dahlberg. Det blef likväl aldrig någon sådan innerlig tillgifvenhet, som den, hvarmed Ascheberg omfattades; ehuru Dahlberg tyckes genom likartade tjenster hafva i skånska kriget förvärfvat anspråk på en lika erkänsla. Men personerna hade i öfrigt många olikheter. Ascheberg var förnämligast en modig och skicklig krigare, den der följde konungen till strid och till seger; derunder vid hans sida oförväget nedhuggande fiender och sprängande öfver diken och gärdesgårdar. För sådana egenskaper hade Karl ett godt öga och öppet sinne. Dahlberg med samma djerfhet, mod och lycka, var dock tillika en vetenskapligt bildad krigare och i sitt umgänge en fin och belefvad man. Ingendera egenskapen stod serdeles högt i Karl den elftes smak. Dahlbergs lifliga kärlek för de sköna konsterna låg också helt och hållet utom, till och med öfver samma konungs synkrets. Genom allt detta var Dahlberg ett för Karl mera främmande, ett nästan högre väsende, med hvilket han ej kunde ingå någon närmare och personlig förbindelse. Detta var troligtvis orsaken till hans olika uppförande mot de båda högt förtjenta fältmarskalkarna.

Med sina många lysande egenskaper och stora förtjenster förenade Dahlberg hjertats mildare dygder och en lefnad, på hvilken det icke finnes en enda fläck.

Dahlbergs stjerna började tindra fram redan under det stora tyska kriget. Femtio år derefter d. v. s. vid Karl den elftes död var hon ännu icke nedgången. Ännu i början af Karl den tolftes regering få vi några ögonblick hugna oss åt den rena glansen af hennes strålar.

Här må bifogas en anmärkning. Krigarens kall är i många afseenden svårt, mödosamt och vådligt; dock i andra afundsvärdt. Hans verksamhet är bestämd och rigtad på sådana föremål, som icke omedelbart sammanhänga med de skilda statsåsigter, som dela och oroa samtiden. Han vårdar sin här och leder den mot fienden, dervid lydande öfverhetens bud, utan att inlåta sig i granskning af dess grundsatser. Sålunda kan krigaren hålla sig fjerran från dagens partier, hatad af inteldera, berömd af båda och derföre vanligtvis ock af efterverlden. Äfven detta förhållande har bidragit att höja glansen af de i sig sjelfva ärofulla namnen Otto Wilhelm Königsmarck, Rutger von Ascheberg och Erik Dahlberg. Långt mera svår och brydsam är statsmannens bana. Denne måste deltaga i bestämmandet af de grundsatser, som böra i hela styrelseverket följas och iakttagas för att åstadkomma enhet och sammanhang, stadga och kraft. Han måste ock i enskilda fall göra samma grundsatser gällande och derigenom ådraga sig mångas ovilja och tadel. Ju kraftfullare och följdriktigare han framgår, desto bittrare och högljuddare blir klandret. Ofta hafva stora krigare fulländat sin bana under allmänt bifall, beröm och jubel. Ingen stor konung eller statsman har deremot funnits, som icke fått af illa eller olika sinnade personer uppbära många och till ytterlig hätskhet drifna beskyllningar. Detta må, så vidt möjligt, lända till ursäkt för den ifrågavarande tidens statsmänner; och äfven för häfdatecknaren, ifall denne framställt eller kommer att framställa deras bilder i en för mycket mörk dager. Då, såsom ofta händer, deras handlingar äro tillräckligt hvarken bevisande eller bevista, har förtäljaren ingen annan grund att bygga på, än den ofta partiska

samtidens omdömen, lycksökares smicker för de mägtiga männen; eller afundares och fienders orättvisa beskyllningar. Med denna inledande anmärkning öfvergå vi till

ANDRA KAPITLET.

KARL DEN ELFTES SAMTIDA HERRAR BLAND DET RÅDANDE PARTIET.

STATSMÄNNERNA.

Bland dessa vända vi oss först till *Bengt Oxenstierna*. Denne herres bana var så lång och märkvärdig, att dess uppträden redan i föregående delar 1) af våra berättelser intagit en betydlig plats. Den genomgår och Karl den elftes hela regering och slutar först under Karl den tolftes. Sjelfva personen hade mycket inflytande på fäderneslandets historia och påkallar derföre, likasom De la Gardies och Nils Bielkes, hela vår uppmärksamhet.

Bengt Oxenstiernas öden och befattningar under Kristina, Karl Gustaf och förmyndaretiden äro redan omtalade. Vi hafva dock sedermera erhållit kännedom om ett hans ungdomsäfventyr, hvilket i flere hänseenden förtjenar komma till allmänhetens kunskap.

Vid 27 års ålder eller omkring 1650 var Bengt Oxenstierna förlofvad med sitt syskonebarn, Ebba Sparre, bekant både genom tillnamnet *den sköna* och såsom drottning Kristinas enda qvinnliga gunstling här i Sverige. Förbindelsen tyckes hafva varit af inbördes kärlek knuten och af ömse slägtingar gillad och stadfästad. Derpå reste Oxenstierna ut till det vigtiga uppdrag, han hade vid Nürnbergska exsekutionsverket åren 1650 och 1651.

Vid denna tid fortlefde ännu den bittra ovilja, med hvilken drottning Kristina förföljde Axel Oxenstierna och

---

1) Se 10. 46; 12. 148; 14. 38; 16. 46.

hela hans slägt. Måhända hade grefve Bengt ådragit sig ett serskildt missnöje derigenom, att han redan 1647 afslagit anbudet af en öfverkammarherre-plats vid hofvet. Magnus Gabriel De la Gardie var deremot förklarad gunstling och stod just nu på höjden af sin magt. Han sjelf öfverhopades med gåfvor och nådebevis, och likaså hans slägtingar. När den aflidne Gabriel Oxenstiernas barn år 1651 gjordes till grefvar, påstod man 1), att detta skedde förnämligast för att skaffa grefvinnetitel åt dess sonhustru, den ryktbara Maria Sofia De la Gardie, hvilken var gunstlingens syster. Hans broder, Jakob Kasimir De la Gardie, återkom vid samma tid till Stockholm efter slutade studier och utrikes resor. Ehuru blott 22 år gammal och utan att förut hafva varit i någon tjenstgöring, blef han af Kristina utnämnd till öfverste för dalregementet. Det var hans första steg på ämbetsmannabanan.

Denne yngling fattade en häftig kärlek till bemälte Ebba Sparre; och det tyckes, som hon af behagsjuka verkligen sökt draga honom till sig, och kanske till och med dolt eller förnekat sin redan knutna förbindelse med Bengt Oxenstierna. Furstinnan Maria Eufrosina sade i sin fromhet, varnande åt den unga skönheten: *om I lofvat grefve Bengt, så håller edert ord såsom det anstår en ärlig jungfru, och drager icke vår svåger, grefve Jakob Kasimir, ut på en hal is.* Så förmanade hon flere gånger; men Ebba Sparre betänkte ej sakens vigt, utan lockade sin nya tillbedjare med större förhoppningar, än hon ämnade uppfylla. Underrättelserna äro i öfrigt mörka och ofullständiga; men det ser nästan ut, som De la Gardieska slägten sökt på allt sätt tillvägabringa ett giftermål mellan unga grefve Jakob Kasimir och Ebba Sparre; naturligtvis för att derigenom än mera stärka sin magt och sitt inflytande. Det tyckes i synnerhet hafva varit Magnus Gabriel De la Gardie och hans gamla mor, Ebba Brahe, som drefvo detta

1) Denna förklaring är dock något osannolik.

spel. Det tyckes ock, som Kristina velat iakttaga tillfället att å ena sidan förtreta Oxenstiernorna och å den andra gifva De la Gardierna ett ytterligare bevis på sin gunst. Hon satte sig verkligen i sinnet att med alle magt tillintetgöra Ebba Sparres förlofning med Bengt Oxenstierna och i stället förmäla henne med Jakob Kasimir De la Gardie. Men när saken började taga en så allvarsam vändning, sökte Ebba Sparre draga sig tillbaka. Det var dock för sent; och hon fick nu med grämelse erfara de bittra följderna af sin obetänksamhet, såsom efterföljande berättelse visar.

Från denna tid finnes nämligen en brefvexling, som kastar något klarare ljus öfver förhållandet. Den fördes under namn, lånta ur de italienska den tiden mycket lästa herdedikterna. Ebba Sparre benämndes *Ariana* och Bengt Oxenstierna *Melinto*. De andra kalla sig *Myrtillus*, *Fillis*, *Diana* m. m., under hvilka namn några af de förlofvades bröder, systrar eller vänner förstodos. Vi vilja införa de mest upplysande bland dessa skrifvelser.

Fillis (troligen en Bengt Oxenstiernas syster), skrifver till honom den 3 Maj 1651 sålunda: *den förnämsta* (drottningen) *är ganska ond på oss alla och talar hårdt till Ariana samt vill, att denna skall förlofva sig med den andra herrn* (Jakob Kasimir De la Gardie). *Men Ariana står emot, så länge som möjligt.* Den 21 Juli 1651 skrifver någon annan bland slägtingarna till Bengt Oxenstierna följande: *Ariana är i stor frestelse. Den förnämsta* (drottningen) *vill ändtligen ha sin vilja fram och säger, att Ariana måste rätta sig derefter, eljest skall hon icke hafva något godt mer att vänta. Den förnämsta har hotat, att icke allenast Ariana utan ock alla, de henne tillhöra, skola förnimma, hvad den förnämstas hat kan göra. Deremot skall Ariana blifva så lycklig, som hon kan önska, om hon blott lyder den förnämstas råd; hvilket dock i detta mål tyckas ett rätt tvång vara. Den förnämsta sade ytterligare till Ariana: »förlita dig icke för

»mycket på min gunst och pröfva ej för länge mitt tålamod! ty du är i min magt, och jag kan göra med dig, hvad jag vill. Men när Ariana icke lät skrämma sig, befallte henne den förnämsta att genast gå ur rummet, hvilket hon ock gjorde. Några dagar derefter sökte hon med goda ord vinna den, som hon icke med de onda kunnat skrämma. Men när också detta blef förgäfves, grep den förnämsta åter till hotelser och sade: »om du »tager någon annan än grefve Jakob Kasimir, så skall »jag söka din makes undergång. Bengt Oxenstierna kan »du dessutom aldrig få; ty jag skall förbjuda ett sådant »äktenskap emellan syskonebarn». Oaktadt dessa den förnämstas hårda ord ämnar Ariana dock framhärda i sin trohet mot Melinto, så att hennes redlighet skall häri blifva spord. Hon har sagt köpsvennen (Jakob Kasimir De la Gardie) sina tankar och bedt honom ingenting hoppas; ty, sade hon: »om jag ock med våld föres till brudstolen, »skall man likväl icke kunna förmå mig att säga Ja! »Den mägtigaste kan göra mig olycklig; men icke tvinga »min tunga att uttala de ord, jag icke vill». Men oaktadt dessa Arianas ord har den mägtigaste försäkrat köpsvennen, att hon skall skaffa honom det efterlängtade Ja-ordet.

Det gick likväl hvarken lätt eller fort att utverka detta bifall. Ännu 6 eller 7 veckor derefter var det icke framtvingadt. Ty den 16 September 1651 skref Fillis till grefve Bengt följande rader: *köpsvennen* (grefve Jakob Kasimir) *talar ej mycket i saken; men hans föräldrar bullra högt. Den förnämsta drifver också hårdt sin vilja, och hotar att förbjuda äktenskapet mellan så näraskylda personer som Melinto och Ariana.* — När kort derefter samma Fillis skref till Bengt Oxenstierna, bad hon Ebba Sparre fästa en kyss på papperet, såsom en helsning till den trolofvade. Fröken Ebba gjorde så, och Fillis utmärkte stället med en ritad omkrets, och skickade så brefvet till älskaren. Det var ett af de sista bevis på tro-

het och kärlek, som denne fick mottaga; ty från alla sidor bestormad, började ändtligen Ebba Sparre att vackla. Med De la Gardies böner förenade sig ock en eller annan af Sparreslägten; måhända af fruktan för drottningens onåd. Denna dref nämligen med yttersta häftighet på saken, och för att rätt kraftigt visa höjden af sin ynnest mot grefve Jakob Kasimir, framryckte hon besagde yngling uppför ärans trappa med en fart, så brådstörtande, att den nästan saknar exempel. Det var vid 22 års ålder, som han år 1651 efter slutade studier och resor återkom till Sverge. Inom ungefär två och ett halft år derefter, och förrän han fyllt sitt 25:te år, hade han blifvit utnämnd till öfverste för dalregementet, öfverste för gardet, öfverkammarherre, general-major och riksråd.

Ett så orimligt befordringssätt, likasom hela den mot De la Gardierna visade nåden, syntes nästan oförklarliga. Den tidens öfvertro inbillade sig derföre, att gamla Ebba Brahe hade med någon slags trolldom förhäxat drottningen, hvilken såmedelst lockades till den utomordentliga ynnest, som samma Ebba Brahes barn fingo åtnjuta. Man finner, att till och med några bland Oxenstiernorna hyst denna vidskepliga öfvertygelse.

Sedan emellertid Ebba Sparre i nära ett halft år med ihärdighet motstått drottningens böner och hot, började hon slutligen att nästan förtvifla. Den 14 November skref hon sjelf till Oxenstierna och uttalade sin beundran för hans trohet, och sin egen försäkran, att *om hon finge, ville hon ingen hällre tillhöra än sin Melinto. Men,* tillade hon, *drottningen har förklarat, att det aldrig får ske. Då jag bad, att i detta mål få följa min egen vilja, svarade hon: »det bifaller jag aldrig; ty jag har »härutinnan fattat mitt beslut och skall drifva det igenom, »så sannt jag vill blifva salig.» Jag bad morbror 1) riksskattmästaren tala vid henne; men han kunde ingenting uträtta. Hon har orubbeligt lofvat den andre min hand.*

1) Bengt Oxenstiernas far, riksskattmästaren Gabriel.

Jag måste och bekänna, att denne visar mig en parfait amour 1) *och talar anständigt och förståndigt om allting, äfven om sin medfriare. Jag ville likväl mycket hällre ega min Melinto, om det tillåtes. Men när nu hela verlden ser, att jag till det yttersta gjort allt, hvad i min magt står, då må man väl förlåta, om jag icke skulle längre kunna stå emot alla dessa bemödanden; o. s. v.*

Det nämnde mötet mellan Kristina och riksskattmästaren Oxenstierna aflopp på följande sätt. Drottningen, som sjelf kallat rikskattmästaren till enskildt samtal, yttrade dervid: »*Jag har hört, att eder son, grefve Bengt, ämnar fria till Ebba Sparre. Jag är likväl icke nöjd med en sådan förbindelse. Jungfruns far har åt mig anförtrott alla sina döttrar och deras blifvande giftermål, och jag har lofvat jungfru Ebbas hand åt en annan, på hvilken hennes tycke fallit.*» Oxenstierna svarade: *min son och jungfru Ebba hafva dock lofvat hvarandra trohet och det med ömse fränders samtycke. Jag hoppas derföre, att eders majestät lemnar sitt bifall dertill; hälldst de båda ungas sinnen alltid varit böjda för hvarandra.* Kristina invände: *jag känner ganska väl, att detta icke är händelsen; och har derföre lofvat jungfruns hand åt en annan.* Oxenstierna genmälte: *jag hoppas dock, att ers majestät icke tager ifrån min son hans fästmö.* *Men,* sade Kristina, *jungfrun har icke samtyckt, och vill icke samtycka.* Oxenstierna svarade: *om ers majestät först lofvar att icke med ogunst anse hennes uppriktighet; och sedermera låter genom två till tre opartiska män begära hennes hjertans tankar, så lärer hon vidhålla sitt första löfte.* Då inföll Kristina med afgörande ton: *dermed må vara, huru som hälldst. För den nära slägtskapens skull kan i alla fall deras giftermål icke bifallas; ej heller kan jag tillåta mig att rygga det löfte, jag en gång gifvit åt grefve Jakob Kasimir.* Rikskatt-

1) Fullkomlig kärlek.

mästaren måste slutligen afsägsna sig utan att hafva kunnat i någon mån rubba drottningens beslut.

Kristina fortfor således att bestorma Ebba Sparre, men kunde icke helt och hållet besegra hennes motstånd. Då, och någon af de sista dagarna af 1651, tog drottningen med sig icke blott den nya friaren, grefve Jakob Kasimir, utan ock dennes mor, Ebba Brahe, och bror, Magnus Gabriel De la Gardie, och flere af den slägten och gick så till Ebba Sparre, försökande på allt sätt att med böner och hotelser utverka hennes *ja*-ord. Den arma fröken kunde för ångest och gråt icke sjelf gifva något svar; men en hennes närvarande bror 1) uttalade i stället det begärda bifallet, och man släppte henne icke förr, än fästmansgåfvorna fingo aflemnas. Fröken Ebba blef genast derefter af ångest och sorg illamående; men knappt hade hon något tillfrisknat, förr än drottningen och De la Gardierna förde henne med sig till Nyköping, för att rycka henne från Stockholm och Bengt Oxenstiernas dervarande vänner och förespråkare.

Samtidigt med detta uppträde kommo till drottningen och till grefve Jakob Kasimir bref från Bengt Oxenstierna af innehåll, som man lätt kan föreställa sig. Bland annat hotade han att utan tillstånd och tjenstledighet genast öfvergifva sin plats och sin befattning, och skynda till Stockholm för att försvara sina rättigheter och sin sköna fästmö. Dessa bref och isynnerhet hotelsen om hans snara hemkomst förorsakade öfverallt mycken oro och bestörtning. Man befarade svåra och våldsamma uppträden mellan de båda täflande ungherrarna och mellan deras stora och mägtiga slägter. Från flere håll och med flerehanda skäl sökte man derföre afråda Bengt Oxenstierna från hemresan och från alla ytterligare åtgerder. Till och med hans far

---

1) Brefvet säger: "vältalige bror." Måhända menas dermed Per Larsson Sparre, hvilken var en utmärkt talare. Ebba Sparres hela öfriga slägt tyckes dock hafva gynnat Bengt Oxenstierna.

-skref i sådan riktning ett afstyrkande bref. *Din fästmö*, sade han, *är alltför vankelmodig. Hon lärer ofta både inför drottningen och andra påstått, att hon aldrig formligen bifallit förlofningen med dig. Du skall af hennes egna systrar få i detta hänseende höra ganska mycket. Säkert är, att, om jungfru Ebba hade från början visat en bestämd vilja, skulle nog hennes majestät hafva gifvit efter. Men tacka nu Gud, att du slapp en så vankelmodig person! För att rentvå dig sjelf, bör du emellertid hemskicka de bref, hvaruti hon lofvat dig trohet, o. s. v.* Ebba Sparre sjelf tyckes hafva med serdeles stor förskräckelse motsett Bengt Oxenstiernas hemkomst. Måhända fruktade hon, att det dubbla spelet af hennes obetänksamma behagsjuka skulle då föranleda dels hennes eget ytterligare blottställande, dels olyckliga, kanske blodiga uppträden mellan de båda herrarna. Hon skref derföre till Oxenstierna ett bref, hvari hennes ånger och ångest uttalade sig med följande ord. *Ariana beder, att hennes Melinto icke genom några vådliga företag störtar sig sjelf i olycka och sin Ariana i än djupare sorg. Eländet är redan stort nog. Arianas enda tröst är, om Melinto lugnar sig. Hon vill sjelf och ensam bära qvalet och de olyckliga följderna; ty hon har ensam tillställt villervallan och hon kan med hela sitt lif icke tillräckligt plikta, för hvad hon gjort. Hennes samvete är redan förut nogsamt beträngdt, utan att någon Melintos ytterligare olycka tillkommer. Icke någon otrohet, utan blott olycka och försagdhet hafva lockat Ariana till denna ostadighet. Hädanefter blir henne ock lifvet bittrare än döden o. s. v.* En ungdomsvän af grefve Bengt afrådde honom likaledes från hvarje våldsammare åtgerd. *Din medtäflares slägt*, skref han, *är nu i en så öfversvinnelig nåd, att inga bemödanden, ingen magt, inga förnuftsskäl, ej heller de ödmjukaste böner förmå rubba det fasta beslut, vår herrskarinna tagit till fördel för grefve Jakob Kasimir.*

Bengt Oxenstierna, som i allmänhet var en serdeles försigtig herre, tog dessa råd i akt. Han lät häldre fara

sin vanhelmodiga fästmö, än sin framtida lycka, och stannade derföre i Nürnberg. Så måste slutligen han och alla de andra foga sig efter Kristinas vilja. Det skedde likväl icke utan sorg och saknad, i synnerhet på Ebba Sparres sida. Bengt Oxenstiernas far skrifver straxt efteråt: *Ebba Sparre får onda ord ifrån flere håll. Hon ångrar nu sitt löftesbrott och beder om bemedling, om förlåtelse. Hon har mistat lynne och matlust och till och med hennes skönhet har under dessa sorger och brytningar mycket förlorat sig* 1).

Så lyda de spridda underrättelserna om detta märkvärdiga uppträde. Drottningen dref sin vilja igenom; förbindelsen med Oxenstierna blef bruten, och Ebba Sparre i dess ställe fästad vid grefve Jakob Kasimir. Bröllopet anställdes dock först ett helt år efter förlofningen. Uppskofvet är märkeligt nog och var måhända en följd af brudens ånger och betänkligheter 2). Men när slutligen högtiden firades, skedde det med yttersta prakt 3). Det var vid detta tillfälle, som Kristina lät uppföra det lysande värdskapet *Gudarnes högtid*, hvilket vi redan beskrifvit 4), och som troligen gaf anledning till instiftandet af Amaranter-orden.

På sådant sätt knuten, blef förbindelsen ej heller rätt lycklig. Om Magnus Gabriel och hans mor, Ebba Brahe, ämnat genom denna svägerska stärka sitt inflytande hos Kristina, så bedrogo de sig ganska mycket. Flere

---

1) Brefvexlingen om detta Jakob Kasimir De la Gardies frieri till Ebba Sparre finnes i Stenbockska arkivet på Thorsjö. Jfr bidrag till Kristinas m. fl. historie, utgifna af C. Molbech, sid. 50.

2) Kanske till en del också af gamla Jakob De la Gardies under tiden inträffade död.

3) I 10:de delen sid. 11 säges förlofningen vara afslutad 2 dagar före nyårsafton 1651. Uttrycket är mindre tydligt och bör heta: sista dagarna af året 1651.

4) Se 9:de delen, sid. 180.

spår visa att mellan dem å ena, samt Ebba Sparre och hennes man å andra sidan rådde misstroende och ömsesidig ovilja 1). Redan 1659 blef dock Jakob Kasimir skjuten utanför Köpenhamn och den sköna Ebba Sparre dog icke långt derefter, och barnlös.

Kristina hade öfverhopat detta par med både gåfvor och nådebevis. Sedermera kom Karl den elftes reduktion med så stränga efterräkningar, att grefve Jakob Kasimirs anhöriga 34 år derefter sökte göra sig urarfva i hans qvarlåtenskap.

Vi återvända nu till Bengt Oxenstierna och dennes sednare öden.

Hans lefnadsbana intill 1680 är redan förut omtalad. Den hade blifvit tillryggalaggd med ära och allmänt anseende. Visserligen lyste hans person icke i glansen af de allra utmärktaste egenskaper. Men ganska utmärkt var han dock genom kunskaper, flit, ordningskärlek samt en allsidig duglighet, hvilken vid denna tid hade genom mer än 30-års trägen ämbetsmanna-verksamhet fått en ovanligt stor utbildning. Intill 1680 hade också hans uppförande, menskligt taladt, varit nästan utan fläck. Det enda man kunde förebrå honom, var, att han 1669 kastade sig på De la Gardies sida och motarbetade den af Brahe-Bielke-partiet samma år uppgjorda sparsamma statsregleringen 2). Detta hans uppförande hade sin orsak, fast icke sin ursäkt. Den förre bestod deri, att Oxenstiernas enskilda omständigheter redan nu voro tämligen brydsamma och hotade att blifva än svårare genom nämnde statsförslag, hvilket betydligen förknappade den lön, han förut åtnjutit som president i Wismarska tribunalet.

Under sednare delen af årtiondet 1670 var han svenskt sändebud dels i Wien, dels vid fredsmötet i

1) Se 10. 12. Vi hade vid dess nedskrifvande upptäckt misshälligheten mellan de båda Ebborna; men kände då ännu icke orsakerna dertill.

2) Se 12:de delen 121—124. 14. 40.

Nimwegen och; [illegible]. Detta var följden dels af de [illegible] lånen, dels af ett oförmodadt [illegible] blifna [illegible]. Den djupa skuldsättning blef emedlertid af ett stort och olyckligt inflytande på hela hans återstående lefnad.

Omkring 1679 återkom han från fredsunderhandlingarna i Nimwegen. Vid hans återkomst hade Johan Gyllenstierna derefter [illegible] denna [illegible] bestämde då förtiden som en allmägtig hofkansler öfver både [illegible] och [illegible] Oxenstiernas egentliga ämbetsplats var emedlertid [illegible] och således under rikskansleren Magnus Gabriel De la Gardie. Men denne sednare var i djup onåd och hade icke sedan 1677 fått förvalta sin syssla. Dess göromål skötte egentligen af Gyllenstierna; men voro för tillfället anförtrodda åt denne sednares anhängare, riksskattmästaren Sten Bielke. Med en sådan tillfällig förvaltning hade man hjelpt sig fram intill dess slutligen Gyllenstierna dog. Nu ändtligen skulle platsen blifva ordentligt och en gång för alla besatt. Men att återlemna den åt egentliga innehafvaren, Magnus Gabriel De la Gardie, det ville konungen för ingen del. Lika litet ville Bielke på allvar tillbyta sig denna befattning mot sin riksskattmästare-syssla. Man måste alltså uppsöka någon annan skicklig person för det ytterst angelägna värfvet, och då stannade de granskande och väljande blickarne slutligen vid Bengt Oxenstierna. Han var inom kansliet den äldste ledamoten och man [illegible] honom högt öfver de andra i kunskaper och mångsidig erfarenhet 1). I Juli 1680 blefvo således dessa ärenden åt honom öfverlemnade, dock blott tills vidare. Många trodde, att konungen icke skulle i längden behålla honom qvar. Deras lynnen och personligheter voro nämligen mycket olika. Konungens kantiga umgängesseder ha vi redan omtalat. Grefve Bengt der-

1) Se 14. 39.

emot var kal, artig till och med krusorlig; så att ovännerna icke sällan gjorde åtlöje deraf. Två sådana personer tycktes icke vara passande för hvarandra, icke kunna sluta sig till hvarandra. Och likväl gick saken för sig. Dertill bidrogo många omständigheter; först och främst Oxenstiernas verkliga och öfverlägsna duglighet; sedermera enkedrottningen, hvilken tyckte om hans artiga umgänge; slutligen och kanske allra mest hans svågrar, de båda Wachtmeistrarna, hvilka ville genom honom än mer förstärka sitt parti. När De la Gardie om hösten 1680 upphöjdes till riksdrots, blefvo derföre kansliet och utrikes ärendena ordentligt öfverlemnade i Bengt Oxenstiernas vård. Likväl erhöll han icke tittel af rikskansler; ty konungen ämnade redan då afskaffa alla så kallade riksämbeten. I stället benämndes han kanslipresident, en tittel, som sedermera öfver 100 år åtföljde sysslan.

För att emellertid kunna ingå och qvarstanna i Karl den elftes styrelse, sådan denna blef efter 1680, gjorde Bengt Oxenstierna vid samma tid ett märkbart höger-om på sin statsmannabana. Uppfostrad i Axel Oxenstiernas skola, hade han beständigt med en viss dragning till venster, hyllat de aristokratiskt halfrepublikanska åsigter, som voro så vanliga hos den tidens högadel. Man hörde honom ännu 1680 påstå, att riksråden borde, äfven ofrågade och af sig sjelfva, gifva konungen *de påminnelser, de funno nödiga.* En gång yttrade han till och med den märkliga satsen, *att ett riksråds afgifna utlåtande borde anses för någon ting mer än blott rådgifvande* 1); o. s. v. Dylika läror passade icke för en Karl den elftes blifvande minister. Också hördes de efter 1680 års statshvälfning aldrig mer från Bengt Oxenstiernas läppar. Tvärtom var det han, som 1681 först uppsatte den skrift, genom hvilken rådsherrarna skulle frånkänna sig pligten och rättigheten att oombedda framställa sina råd; och som sedermera sökte öfvertala samma herrar att underteckna samma

---

1) Rådsprot. d. 22 Decemb. 1680.

skrift 1). Då de fordna vännerna inom rådet stretade emot reduktionen och Stora kommissionen, blefvo de af Bengt Oxenstierna öfvergifna. Han tyckes i stället hafva med det rådande partiet ingått en tyst öfverenskommelse, nämligen, att Oxenstierna icke skulle på något sätt motarbeta de ifrågavarande åtgerderna; men att han också skulle deremot befrias från åtskilliga af de anspråk, som drabbade hans genstråfviga kamrater 2). Han började nu att från denna tid ödmjukt smickra konungamagten, och bittert tadla sista förmyndare-styrelsen, sina fordna ämbetsbröder. Det var nämligen genom dessa båda åsigter, som man efter 1680 säkrast banade sig väg till magt och inflytande.

Genom dessa omständigheter och vändningar kom grefve Bengt snart nog i Karl den elftes nåd och i spetsen för utrikes ärendenas ledning. Han blef inom detta område nära nog enväldig. Med känsla af sina egna obetydliga kunskaper i ämnet, öfverlemnade Karl dessa angelägenheter helt och hållet i Oxenstiernas hand. Ett hufvudsakligt villkor blef dock dervid fästadt; nämligen, att alla krig skulle undvikas. Detta skedde också under Karls hela återstående regering och var förnämsta orsaken till den nåd och det inflytande, som Oxenstierna mägtade ständigt bibehålla. Dertill bidrog äfven dennes sluga uppförande, det välberäknade smickret för konungen och konungamagten, det beständiga tadlandet af herrarnes förmyndarestyrelse, det smidiga instämmandet i Karls personliga tycken och föreställningssätt; o. s. v. Dessa beståndsdelar återfinner man i nästan alla grefve Bengts tal och utlåtanden. Ofta nog plägade han genom skriftliga uppsatser lemna konungen underrättelse, om hvad som gjordes eller borde göras i afseende på de utrikes angelägenheterna. Hans sålunda yttrade åsigter blefve af Karl nästan alltid gillade; ty de voro alltid framställda i

1) Se 16. 471—474.

2) Se 16. 325.

[illegible] af konungens egna grundsatser eller fördomar. Oxenstierna blef derjemte troget understödd af Hedvig Eleonora, likasom han tillbaka troget understödde hennes politiska partisyften. Hvardagsgunstlingen Axel Wachtmeister var dessutom hans svåger och lemnade honom noggranna underrättelser om allt, hvad som förefoll; om alla vexlingar i konungens lynne och tankar, och om de stämplingar, som mot Oxenstierna förehades och om det sätt, hvarpå denne kunde med mesta framgång motarbeta dem 1) o. s. v. Också innästlade sig Oxenstierna inom ett par år ganska djupt i konungens förtroende. Han var redan 1683 2) intagen i sångkammarrådet och fick samma år såsom kanslipresident första platsen i sjelfva rådkammaren. Han hedrades med konungens besök vid några svårare sjukdomstillfällen, och större slägt-högtider. Mer än en gång yttrade också Karl, *att näst Gud var det Bengt Oxenstierna, som han förlitade sig på, och som han hade att tacka för fredens bibehållande.* Detta Oxenstiernas stora inflytande på utrikes angelägenheternas ledning blef snart allmänt bekant. Mer och mer vardt han också från de flesta hof öfverhopad med artigheter, nådebevis och skänker; och till och med flere innehafvare af Europas mägtigaste troner vände sig till honom med egenhändiga och smickrande bref.

Solskenet af Karl den elftes nåd har likväl icke oafbrutet och oupphörligt bestrålat Bengt Oxenstiernas ämbetsmannabana. Tvärtom hafva öfver densamma, serdeles på de sednare tiderna, tågat molnskuggor, så täta och digra, att de slutligen hotade med verklig solförmörkelse. En sådan hann väl icke inträffa: men vexlingarne kommo så ofta, att de slutligen bildade ett fullkomligt aprilväder. Inom riket saknades aldrig personer, som sökte störta den mägtige mannen. De leddes ena gången

1) Stenbockska ark. på Thorsjö. Axel Wachtmeisters bref till Bengt Oxenstierna.

2) Kanske förr.

skrift 1). Då de fordna vännerna inom rådet stretade emot reduktionen och Stora kommissionen, blefvo de af Bengt Oxenstierna öfvergifna. Han tyckes i stället hafva med det rådande partiet ingått en tyst öfverenskommelse, nämligen, att Oxenstierna icke skulle på något sätt motarbeta de ifrågavarande åtgerderna; men att han också skulle deremot befrias från åtskilliga af de anspråk, som drabbade hans genstråfviga kamrater 2). Han började ock att från denna tid ödmjukt smickra konungamagten, och bittert tadla sista förmyndare-styrelsen, sina fordna ämbetsbröder. Det var nämligen genom dessa båda åsigter, som man efter 1680 säkrast banade sig väg till magt och inflytande.

Genom dessa omständigheter och vändningar kom grefve Bengt snart nog i Karl den elftes nåd och i spetsen för utrikes ärendenas ledning. Han blef inom dess område nära nog envåldig. Med känsla af sina egna obetydliga kunskaper i ämnet, öfverlemnade Karl dessa angelägenheter helt och hållet i Oxenstiernas hand. Ett hufvudsakligt villkor blef dock dervid fästadt; nämligen, att alla krig skulle undvikas. Detta skedde också under Karls hela återstående regering och var förnämsta orsaken till den nåd och det inflytande, som Oxenstierna mägtade ständigt bibehålla. Dertill bidrog äfven dennes sluga uppförande, det välberäknade smickret för konungen och konungamagten, det beständiga tadlandet af herrarnes förmyndarestyrelse, det smidiga instämmandet i Karls personliga tycken och föreställningssätt; o. s. v. Dessa beståndsdelar återfinner man i nästan alla grefve Bengts tal och utlåtanden. Ofta nog plägade han genom skriftliga uppsatser lemna konungen underrättelse, om hvad som gjordes eller borde göras i afseende på de utrikes angelägenheterna. Hans sålunda yttrade åsigter blefvo af Karl nästan alltid gillade; ty de voro alltid framställda i

1) Se 16. 471—474.

2) Se 16. 325.

dagen af konungens egna grundsatser eller fördomar. Oxenstierna blef derjemte troget understödd af Hedvig Eleonora, likasom hon tillbaka troget understödde hennes holsteinska partisyften.[1] Hvardagsgunstlingen Axel Wachtmeister var dessutom hans svåger och lemnade honom noggranna underrättelser om allt, hvad som föreföll, om alla vexlingar i konungens lynne och tankar, och om de stämplingar, som mot Oxenstierna förehades och om det sätt, hvarpå denne kunde med mesta framgång motarbeta dem o. s. v. Också innästlade sig Oxenstierna inom ett par år ganska djupt i konungens förtroende. Han var redan 1683 (2) intagen i sängkammarrådet och fick samma år såsom kanslipresident första platsen i sjelfva rådkammaren. Han hedrades med konungens besök vid några svårare sjukdomstillfällen, och större slägt-högtider. Mer än en gång yttrade också Karl, *att näst Gud var det Bengt Oxenstierna, som han förlitade sig på, och som han hade att tacka för fredens bibehållande.* Detta Oxenstiernas stora inflytande på utrikes angelägenheternas ledning blef snart allmänt bekant. Mer och mer vardt han ock från de flesta hof öfverhopad med artigheter, nådebevis och skänker, och till och med flere innehafvare af Europas mägtigaste troner vände sig till honom med egenhändiga och smickrande bref.

Solskenet af Karl den elftes nåd har likval icke oafbrutet och oupphörligt bestrålat Bengt Oxenstiernas embetsmannabana. Tvärtom hafva öfver densamma, serdeles på de sednare tiderna, tågat molnskuggor, så täta och digra, att de slutligen hotade med verklig solförmörkelse. En sådan kom väl icke att inträffa: men vexlingarne kommo så ofta, att de slutligen bildade ett fullkomligt aprilväder. Inom riket saknades aldrig personer, som sökte störta den mägtige mannen. De ledtes ena gången

1) Stenbockska ark. på Thorsjö. Axel Wachtmeisters bref till Bengt Oxenstierna.

2) Kanske förr.

af olika grundsatser, en annan gång af personlig hämdlust, men oftast af begär att intaga hans plats. Sådana stämplingar utgingo från båda lägren, så väl högadelns, som uppkomlingarnas. I egenskap af de förras ledare, visade sig fadren och sonen De la Gardie, samt Nils Bielke; bland de sednare framkommo trappvis efter hvarandra Erik Lindskjöld, Nils Gyldenstolpe, Fabian Wrede, Lars Wallenstedt och den siste och farligaste bland dem alla, Karl Piper. Sålunda sågos fjolårsmän och framtidsmän om hvarandra söka störta mannen af den närvarande dagen. Det är ett eget och lärorikt skådespel att betrakta alla dessa straffvändor och omvexlingar. Det gällde dessutom icke endast Oxenstiernas person, utan ock hela fosterlandet och dess förhållande till den allmänna europeiska statssystemet. Vi hafva dock redan förut omständligen beskrifvit dessa besynnerliga företeelser 1), hvilka i det hela lände till heder, hvarken för fäderneslandet eller för någon af de deri uppträdande personerna.

Man har efter Bengt Oxenstierna en stor mängd bref och uppsatser. De utmärka sig för redliga tankar och klart framställningssätt. I hvardagslag var dock hans språk, efter tidens sed, mycket uppblandadt med främmande ord, såsom vi förut visat 2). Men han kunde ock skrifva en för den tiden ovanligt ren svenska, hvilket ses af flere hans bref och uppsatser till Karl den elfte sjelf. Handstilen var redig och vacker, ännu nära det 70:de året. Som talare väckte han deremot icke något fördelaktigt uppseende, varande lågmält och oförmögen att utan förberedelse kunna i en längre följd framställa sina tankar. Hufvuddraget af hans lynne var i handlingssättet en försigtighet, och i sammanlefnaden en artighet, som ofta öfverdrefvos, den förra till misstroende och tvehåga, den sednare till kruserlighet. Han var icke den man, som gick fram mot sitt mål, rakt och öppet, utan

1) Se 18. 201—240. 19. 476—496.
2) Se 18. 55.

fullfölja genom slingringar och smygvägar. På Karl inverkade han icke genom sanning och uppriktighet, utan genom smicker och begagnande af de känslor, genom hvilka han visste, att konungen kunde ledas. Hans ord voro icke att lita på; detta kände och sade redan samtiden. Han ville bereda sig ett bättre omdöme af framtiden. För sådant ändamål utarbetade och efterlemnade han flere uppsatser, rörande sin lefnad och i synnerhet sina regeringsåtgerder. Enligt dessa har det varit han, som förnämligast sökt hindra flere olyckliga eller olycksbådande företag, t. ex. Slippenbachs krigsstämplingar 1660 1), krigsförslaget mot Ryssland 1665 2), och franska förbundet 1674 3). Till ytterligare fördel för sig sjelf, har han i samma berättelser så lätt som möjligt öfverhalkat de af honom till en del föranledda och för fäderneslandet skadliga kaperierna på 1690-talet 4). Han har i allt detta blifvit af åtskilliga häfdatecknare trodd, och i följe deraf mycket upphöjd och beprisad. Men vid läsning af rådsprotokollerna och af andra samtida handlingar finner man med förvåning, att hvad Oxenstierna uppgifver vara sin nästan enskilda förtjenst, det var egentligen ett verk af Gustaf Bonde, Sten Bielke, Per Brahe eller Johan Gyllenstierna; och att grefve Bengts andel deri har stundom varit jemnförelsevis ganska obetydlig. Så lästa och med verkligheten jemnförda, komma dessa hans uppsatser icke att bidraga till det åsyftade ändamålet, nämligen att inför efterverlden upphöja Bengt Oxenstiernas ära.

Samtiden hade, som sagdt är, icke synnerligt förtroende för hans uppriktighet, och esomoftast ser man honom kallas *den gamle räfven*. Till en del torde detta hafva blifvit föranledt af hans studerade och ytterst försigtiga umgängessätt, hvilket ingaf misstanken om en inbunden

1) Se 12. 52—55.
2) Se 13. 59.
3) Se 15. 34—38.
4) Se 18. 207—239.

belägenhet. Beställningen för rådinnan ... och många gånger hafva ... öfver den ... het, hvarmed hon ... hans med-ständare ofta med egen ... beräkning lade honom i vägen.

Men hvad, som införde både ... efterverld ständer de möjligaste fläckarna på Bengt Oxenstjernas hans minne, äro de ... allenast ... sagdt, summor, som han ... slutet ... börjat af främmande hof mottaga. ... Nils Bielkes uppgifver, att dessa summor slutligen stego till 28,000 riksdaler årligen 1). Man känner också att Oxenstjerna har af Österrike, Holland och Englands tidtals uppburit ungefär 8,000 af hvardera, samt af Brandenburg 5,000, utan att räkna, hvad han fick i tillfälliga gåfvor samt af de mindre furstarna. Dessutom hade han ett eget sätt att åt sina barn skaffa fördelaktiga och inbringande embeten hos Sveriges bundsförvandter. En yngre son, ännu blott i sina gossår, fick ett kompani, en äldre deremot ett regemente i Hollands tjenst. Åt mågen lofvades ett regemente i Österrike, och en ... dotter erhöll af Hertigen en indrägtig plats vid ett adligt jungfrustift samt af Holstein och Lüneburg en betydlig årspenning 2); båda delarna tillsammans inbringande 1,400 riksdaler.

Mycket af detta hans ... uppförande är redan förut omständligen beskrifvet i teckningen af Sveriges utrikes politik 3). Det är visserligen sant, att Oxenstierna icke ville mottaga betydliga gåfvor af Frankrike. Man skulle derföre kunna tro, att hans beteende för ett förbund med Österrike, England och Holland var en följd, icke af de mutor, dessa stater gåfvo, utan af verklig öfvertygelse.

1) Linköpings arkiv. Anecdota Benzeliana. Enligt Nils Bielkes berättelse för Benzelius.

2) Stenbockska arkivet på Thorsjö. Brefvexl. mellan Bengt Oxenstierna och hans dotter Anna.

3) Se [illegible]. 218, 225, 228, 245, 250, m. [illegible]

[illegible] af dessa [illegible]. Denna [illegible] tycktes [illegible]
[illegible] genom de förbindelser [illegible]
[illegible] den [illegible] medgifvas; att han [illegible]
[illegible] dessa gåfvor af England
och Holland och låta dessa stater på samma gång befrämja
Sverges och dess handel på ett sätt, som var i hög grad
både [illegible] och fördelaktigt. Han kan ingen olika öfver-
tygelse, om fäderneslandets fördel beropas. Äfven under-
handlingarna med Hannover och Holstein lade i dagen [illegible]
[illegible], att han vid ledandet af Sverges utrikes angelägen-
heter [illegible] enskilda fördelar.
Bengt Oxenstiernas behof och begär efter penningar
[illegible] på ett [illegible] af de Herrar, som
[illegible] befordrade till svenska sändebud, [illegible]
har han enligt ryktet sällan tagit en del af deras lön;
[illegible] Köpenhamn 300 riksdaler. Det var [illegible]
[illegible] förvärfningssätt, som Hastfer [illegible]
[illegible] mot sina underlydande officerare, och hvilket
[illegible] omtalas 3).
Man frestas att vilja till Karl [illegible]
öfverflytta en del af dessa på Bengt Oxenstierna, hvilande
[illegible] Förhållandet var nämligen, att Oxenstierna
[illegible] sjelf icke [illegible] förmögenhet; endast
äldre broder, riksmarskalken Gabriel [illegible]
[illegible] och många [illegible] delade den öfriga qvarlåten-
skapen efter fadren. Under sina många vigtiga be-
skickningar tycktes Bengt sedermera äntligen hafva
[illegible] lysande lefnadssätt, eller ock hafva [illegible]
[illegible] befinnes han hafva
[illegible] penninge-förlägenhet. Vid fredsunderhand-
lingarna i Nimwegen stego hans skulder till en så betänk-
lig höjd, att han måste pantsätta många sina tillhörigheter.
Sedermera kom han hem till Sverge och blef 1680 ställd
i spetsen för utrikes ärenderna. Hans dithörande lön ut-
gjorde 7,500 d. s. m. Denna summa anslogs dock (vara

1) Se 17. 332.

[illegible] dagens [illegible]. Han hade [illegible] att [illegible] hushållning [illegible] enligt beräkning [illegible] 20,000 [illegible] [illegible] det [illegible] Förr hade Oxenstierna, [illegible] heller [illegible] någon förmögenhet [illegible], blef det [illegible] Han anhöll [illegible] förhållandet hos Karl den elfte, om [illegible] löneförhöjning. Men konungen vägrade; ty, sade han, jag [illegible] Oxenstierna [illegible] komma [illegible] de andra kongliga rådet [illegible] fordra [illegible] blef dock Oxenstierna efter [illegible] konungen lät [illegible] hans begäran: *Mitt hjerta* [illegible], [illegible] *Stora majestät* [illegible] jag icke på några [illegible] *min ringa* [illegible] En del [illegible] *egendom* [illegible] *Norrige* [illegible] på *detta* [illegible] *har* [illegible] och [illegible] *räkning* [illegible] *jag omöjligen* [illegible] på *det* [illegible], *svenska kronan mig* [illegible] 1) [illegible] för [illegible] *tillgångar att kunna* [illegible] *uppehälla* [illegible] *Om* [illegible] *icke* [illegible] *mig tillräcklig* [illegible] nödgas *jag taga afsked* [illegible] *till* [illegible] *för att* [illegible] *lifvets* [illegible]

Näst veta icke bestämdt, hvad svar han fick; det tyckes likväl hafva varit [illegible] ungefär vid denna [illegible] och man [illegible] detta afslag, var det, som Oxenstierna begynte sitt arbete af Öfverrikets [illegible] skrifterna påstå till och med, att detta skedde med [illegible] vetskap och bifall, och att denne, i sin långt [illegible] [illegible] klippa att sjelf arbeta [illegible] förändring, som Oxenstierna begärde och erhöll [illegible]

*) Denna räkning visar, att Oxenstiernas hushåll i Stockholm kostade, kläder, handpenningar och betjening oräknade, 20,200 d. s. m.

1) [illegible] B. Oxenstierna till Karl den elfte i Juli 1684. Ett exemplar af samma eller ett samtidigt, dock i innehåll något olika bref finnes i riksarkivet.

[illegible] sätt blef [illegible] gången till delaktig-
het i [illegible] hjelpmedel att af fallna-
ståndsmagter mottaga [illegible]. Dervid på denna
väg [illegible] fördjupade sig [illegible] till den [illegible]
[illegible], hvilken [illegible] stället [illegible]
af Karl elftes [illegible]. [illegible] att [illegible]
konungen hör till någon del [illegible] olyckliga för-
hållandet. Men [illegible] märkas att Oxen-
stiernas [illegible] icke förhöjdes, sökte likväl Karl elfte att
upprätthålla honom medelst andra och betydliga fördelar
och eftergifter. Under loppet af åren 1681 och 1682
efterskänktes honom flere stora och reduktions-kommis-
sionens fordringar 2). Detta oaktadt var han hela tiden
beständigt i en nödställd belägenhet. Konungen sökte
derföre att hjelpa honom medelst nya fördelar
och understöd. Första dagarne af 1687 medgafs honom
betalning af en hans krone-fordran på 15,000 d.
och detta, ehuru man vanligtvis ogillade likartade anspråk,
då de kommo från andra mindre gynnade personer 3).
Samma dag fick han dessutom eftergift på flere andra re-
duktions-kommissionens fordringar 4). Allt detta kunde
ändå icke hålla honom uppe. Vid midsommarstiden
samma år blef den utvägande penningenöden återigen så
hård, att till dess afhjelpande Rosersberg, Oxenstiernas
förnämsta egendom, skulle säljas. Sjelf begärde han afsked
ur tjensten för att kunna draga sig undan till landet och
till ett mindre kostsamt lefnadssätt. Var det hans allvar,
eller endast ett skrämskott? säkert är att det verkade i den
sednare egenskapen. Tyr vid tanken på Oxenstiernas bort-

1) Redan från riksförmyndare-tiden finnes visserligen en sådan beskyllning, eller ett sådant rykte; men alldeles obevisadt.

2) Se 16. 325.

3) Nordin. Fol. banden 130, sid. 483. Kongl. brefvet d. 7 Jan. 1687.

4) Reduktions-kommissionens [illegible] kongl. majestäts bref till redukt.-kommiss. d. 7 Jan. 1687, enligt registraturet.

[illegible] blef Karl [illegible] kongl. [illegible]
[illegible] hjertat [illegible]
[illegible] Qog, [illegible] kongl [illegible]
[illegible] jag
[illegible] Med [illegible]
[illegible] millioner. [illegible] herr kongl. rå-
dets stora förtjenster, [illegible] Gud han [illegible]
[illegible] och [illegible] upplysta förstånd [illegible] före [illegible]
[illegible] fred [illegible] fåte [illegible]
[illegible] derföre herr kongl. [illegible] trättes [illegible]
och besvärat [illegible] Med denna löner [illegible]
lättas om hjelp [illegible] Oxenstierna [illegible] sig [illegible]
och konungen höll sitt [illegible] Penningarnes anskaffande, [illegible]
[illegible] icke behöfde gå under klubban. Redan [illegible]
[illegible] Oxenstierna ytterligare några [illegible]
[illegible] gods och tillika [illegible] få behålla [illegible]
från föräldrarne ärfda ägenheter, hvilka eljest [illegible]
indragas. På årets sista dag blef honom [illegible]
[illegible] eftergift på reduktionsfordringar stigande till
124,082 [illegible] i anseende till
behöfvande omständigheter. År 1691 skänkte konungen
honom ytterligare 5000 riksdaler (2). År 1692 skulle för
Bengt Oxenstierna, liksom för alla andra, hans köpegods
indragas, till [illegible] hans reduktionsskuld.
[illegible] Allt i
reduktionen [illegible] År 1690 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

1) Riksark. Svenska [illegible] bref [illegible]

2) Köpenhamns geheimearkiv. F. Hansens relation fra Sverig.

3) Nordin. Fol. band. 31. [illegible] Kongl. bref den 22 Okt. 1692.

4) Redukt.-kansl. Kongl. bref till [illegible]

[illegible] gäldor, [illegible] 4) dels
[illegible] Oxenstierna af främmande hof uppbar, [illegible]
[illegible], och efter hans död år 1704 skuld
på 30,000 riksdaler, hvarföre enkan begärde [illegible]
understöd. Men Karl den tolfte vägrade, och sade det
vara nog, att hon för sin återstående lifstid fick [illegible]
uppbära [illegible] penning [illegible]

Äfven detta fruntimmer, [illegible] Magdalena Stenbock, [illegible] Bengt Oxenstiernas [illegible] Hon
[illegible] prakt [illegible] och förde ett lefnadssätt, som öfversteg
tillgångarna, och som derföre bragte mannen på obestånd. Själf föga [illegible] om [illegible] af [illegible]
[illegible], [illegible] således icke [illegible]
[illegible] styrka [illegible] rätt [illegible] dra [illegible].
Oxenstierna var ingalunda [illegible] man, som mägtade [illegible] sin
gemål [illegible] henne; [illegible] lika litet som [illegible]
[illegible] vexlingar i [illegible] och [illegible] efter-
gifvande [illegible] vilken [illegible] att fylla stundens högt
[illegible] fordringar, gjorde allt möjligt till och med [illegible]
[illegible] till det [illegible] köpslagande, som vi redan [illegible]
[illegible] År 1691 skänkte konungen
[illegible] Sveriges
[illegible] angelägenheter [illegible] hade [illegible] tretti [illegible] års [illegible]
[illegible] vårdade af Magnus Gabriel De la Gardie
och af Bengt Oxenstierna. Beskyllningen att hafva tagit
[illegible] af främmande hof, hvilken öfver dem [illegible]
[illegible] [illegible] som [illegible]
[illegible]. Båda dessa herrar [illegible] dock [illegible]
[illegible] och [illegible] obestånd,
och efterlemnade [illegible] fattigt [illegible]

Oktober 1696. Samt [illegible] Kongl. brefven den 23 Oktober 1696, samt den 12 Mars 1697.

4) Dessa reduktions-eftergifter voro dock ofta blott skenbara, och voro således af föga vigt. Se [illegible] 382—383.

5) [illegible]

händelse bo. Så [illegible]
förmögenhet.

Det kan ej heller [illegible] något särdeles [illegible] glädje att följa sednare hälften af Bengt Oxenstiernas personliga utveckling. [illegible] början [illegible] länge dog [illegible] fläckfrihet af [illegible] högaktad. Vid mognare år började han [illegible] Åldern [illegible] att [illegible] vände sig [illegible] för att [illegible] nödgades [illegible] mest sednare förvillelser.

JOHAN GABRIEL STENBOCK.

Redan genom föregående berättelser känna vi det allmännaste af denne herres ungdom och forna öden[1]. En närmare granskning af hans handlingar upptäcker för- uti stora och hjerta motsatser; uppbrusande häftighet och kall beräkning; ridderligt sinnelag och slug egennytta. Så stridiga företeelser hos en och samma person äro icke lätta att förlika eller förklara. Än svårare blir utredningen, när de, såsom här, finnes hos en man, den der visste med utomordentlig klokhet förkläda dem, så att man icke rätt kan se, hvilketdera handlingssättet är det naturliga och hvilketdera det låtsade; — helst om, [illegible] båda, ehuru sinsemellan mycket olika, dock äro med samma hjerta uppvuxna och hopvuxna för att sedermera, slingrade kring hvarandra, följas åt genom hela lifvet.

Under riksföreståndarnes styrelse tadlade Johan Gabriel Stenbock alltid för sparsamhet i statshushållningen och framstod vanligtvis i en ganska fördelaktig dager. Också kunde de sedermera kommande granskningarne och Stora kommissionerna icke mot honom göra några betydligare anmärkningar. Kanske bidrog härtill också den förut nämnda omständigheten, att Stenbock redan i stridens början in-

1) Se sid. [illegible] 47 och [illegible]

ging af förbindelse med det rådande partiet 1). Han blef ven under hela Karl den elftes egen regering icke [illegible] några [illegible] utsikter [illegible] planen [illegible], hvaruti de flesta Karl den elftes rådgifvare [illegible] till sist [illegible] egennyttiga förvaltare. Johan Gabriel Stenbock [illegible] han var en bland de få, *som icke togo emot utländskt mynt*, och [illegible] han kunde vinnas endast genom smicker och hedersbetygelser. Alla dessa drag tala högt om ära och oegennytta. — Men andra uppträden hviska om andra tänkesätt. Efterverlden måste såsom en egennyttig beräkning anse Stenbocks uppförande, när han 1681 i Februari tvärhastigt öfvergaf [illegible] ett obilligt rättegångssätt förföljda kamrater och förenade sig [illegible] slutade [illegible] förföljelse 2). Men [illegible] gifna Magnus Gabriel De la Gardie [illegible] och ville för [illegible] sina fordringar [illegible]; och i den [illegible] De la Gardie [illegible]. Mot den andre brodern, Axel Julius De la Gardie, förfor han också [illegible] hårdhändt och [illegible] gäldande [illegible] alla [illegible] i hufvudstaden 3). [illegible] beräkningar, hvaruti Stenbock [illegible] bland annat äfven följande drag. En [illegible] kommissionerna [illegible] till stora återbetalningar, begärde [illegible] Öfverlägg- [illegible] vanligtvis [illegible], fruarna [illegible] juvelsmycken, och [illegible] finnas, — [illegible] Stenbock

1) Se [illegible] 291, 292.

2) Se [illegible] 291, 292. Om nämligen var der förekommande gissning håller profvet.

3) Redukt.-komm. prot. [illegible] 1697.

sjelf, meddelade han; hvilket [illegible], huruvida den kunde utläggas såsom [illegible]; [illegible] för reduktionen [illegible]. Den ridderliga [illegible], som utmärker hans [illegible], bibehöll sig [illegible] länge. Mången gång [illegible] han i rådet och i konungens [illegible] hälft [illegible] bestämdt och [illegible] Bengt Oxenstierna, hvars inflytande och [illegible] kände och [illegible] Oxenstierna [illegible] med Stenbocks syskon [illegible] I fråga om kaperiet [illegible] han till förmån för [illegible] Han satte sig stundom till och med emot konungen sjelf 1). Att Karl icke [illegible] gjordt förslag efter [illegible] åt hans och åt dess [illegible] år 1686 gifna tyska ersättnings-penningarna 2), detta var åtminstone i närmaste hand ett verk af Stenbocks [illegible] och frimodighet. Då rådet i vigtiga fall önskade göra konungen några motföreställningar, öfvertalade man ofta Stenbock att åtaga sig uppdraget. Han fullgjorde det också vanligtvis med mycken uppriktighet. Å andra sidan märkes, att han i flere vigtiga punkter understödde konungens reduktions-åsigter, äfven när dessa voro tämligen orättvisa. Han lärer t. ex. hafva tillstyrkt, att gustafvianska arfvegods skulle indragas såsom kronogods, likasom obetalta löner skulle i flere fall förklaras som ofruktbara fordringar. Detta senare hans bifall förorsakade så mycket knorr, att han fann för godt utgifva en serskild skrift till sitt försvar 3). En och annan gång protesterade han väl emot; men han dock afsagt sig att som medlem taga plats i några reduktions-kommissioner. Hans vänner uttalade sin förundran deröfver, att han, som var rik, sjelfständig och ogift, ville låna sin hand åt dessa verk och sitt bifall åt en mängd der fattade beslut, hvilkas orättvisa han väl insåg. Stenbock svarade: *jag vet nog, hvad jag gör, och det måste gå, såsom det går, om det någonsin skall blifva*

1) Rådsprot. d. 30 Juni och 1 Juli 1684.

2) Se II. 256.

3) Se II. 180.

[illegible] i landets [illegible] [illegible] [illegible]; [illegible] [illegible] bevis för reduktionens nödvändighet; en annan sådan antydning derom, att, först, att [illegible] hunnit sin höjd, kunde en återgång till något bättre blifva möjlig. En tredje och icke osannolik tolkning kan finnas deruti, att Stenbock ansåg nyttigt och nödvändigt, att han, i egenskap af en medlande medelvägsman stod vid konungens sida, och att han derföre icke ville med för häftiga motsägelser tillintetgöra sitt inflytande. Hvad än orsaken må hafva varit, säkert är, att Stenbock verkligen afböjde några mycket obilliga reduktionsförslag; — och att han ifrigt talade mot flere andra af samma art; — men ock, att denna hans fritalighet var alltid både till syfte och ord så afpassad, att den icke störtade honom i onåd hos den för dylika påminnelser finkänslige konungen.

Ty utan att vara gunstling eller höra till de förtroligaste rådgifvarne, fortfor dock Stenbock att stå i gunst hos Karl den elfte. Hans ord lemnades icke utan uppmärksamhet och han sjelf icke utan belöning. År 1685 bekom han till skänks 1700 lod arbetadt silfver, och vid ett annat tillfälle fick han behålla egendomen Sjöö, ehuru den kunnat enligt vanliga reduktionsreglor indragas. År 1693 fick han en eftergift på 48,000 1) och år 1696 likaledes på tillhopa ej mindre än 61,170 allt d. s. m. 2). Vi lemna dock derhän, huru pass billiga eller rättvisa de fordringar voro, som sålunda efterskänktes.

Ganska märkvärdigt är i öfrigt det väl beräknade sätt, hvarpå Stenbock uppförde sig vid åtskilliga mot honom väckta reduktionsanspråk. År 1687 kunde man förutse, att kammar-kommissionen skulle komma att ålägga honom betydliga återbetalningar. I stället för att pruta emot och drifva saken till förbittrande rättegångar, upp-

1) Lund. De la Gardiana. M. S. III. 10. Kongl. bref den 28 Maj 1693.

2) Nordin. Fol. band. 34, sid. 1233. Kongl. bref d. 18 Maj 1696.

gjorde han en förlikning och afstod åt kronan [illegible] ½ 1) hemman, hvaremot konungen gaf honom öppet frikännelsebref från alla slags efterräkningar af Stora och kammarekommissionen. Sak samma var med ett annat dylikt exempel. Stenbock hade af Magnus Gabriel De la Gardie köpt flere betydliga gods. Enligt den antagna grundsatsen af kronans företrädesrätt, skulle nu nämnda egendomar, såsom förut sagdt är, af köparen Johan Gabriel Stenbock återlemnas till staten 2). Men Stenbock gjorde nu på samma sätt som förra gången. Kronans anspråk var visserligen både obilligt och orättvist. Men Stenbock tvistade icke länge derom, utan gaf frivilligt efter, och ingick en ny förlikning. Han betalte åt konungen 22,000 riksdaler samt egendomen Kalmarsnäs; hvaremot Karl lemnade honom ett fullkomligt frikännelse-bref från alla de anspråk, som kunde göras med anledning af gods, köpta från De la Gardie 3). Dessa dryga och till en del orättvisa återbetalningar harmade likväl den stolte och hushållsaktige mannen ganska mycket; ehuru han nödgades tiga och dölja sitt missnöje. Sinnet pröfvades ytterligare, då han 1692 måste deltaga i återbetalningen af några diamantsmycken, hvilka man påstod, att förmyndare-styrelsen hade inköpt mot allt för höga priser. Nu började det lida till slut med Stenbocks tålamod och förställning. Han säges hafva småningom flyttat sin förmögenhet till främmande ort, i mening att der välja framtida boning. Han slog tillika öfver sig sjelf en skådepenning, som föreställde en örn, svåfvande bland skyarna, och med öfverskrift: *friheten är mitt element*. Tillika begärde han afsked från sina ämbeten 4). Det beviljades

1) Enligt andra uppgifter 67½.

2) Se II. 165.

3) Lund. De la Gardiana. M. S. III. 40. Kongl. bref. d. 20 April 1687, och d. 28 Maj 1693. Nordin. Fol. bund. 34 sid. 40, 46. Kongl. bref. d. 28 Jan. 1693.

4) Denna berättelse grundar sig på en blott sägen, hvilken blifvit med någon olikhet berättad i Tessin och Tessiniana sid. 279 och i Berchs skådepenningar B. 65.

icke. Utan deste bättre lärer giftermålet någon förlikning blifvit slutligen. Stenbock erhöll 1693 den förut nämnda ståthållareskapet och stannade hela sin öfriga lifstid i fäderneslandet. Derigenom kom han ock att förblifva i Riksdrotsens högaktad, behöfvad, samt väl anskrifven hos konungen; älsk-värdhet och ungdom hos fruntimmerna, förde han i Sverige sitt lif behagligare än det kunde blifva på något annat ställe. Han ansågs vara en bland de få, som vid denna tid egde någon serdeles förmögenhet. *Han* var, sade utländningarne, *den enda svenska herre, som har råd att betala 50 riksdaler för en häst*; och allmänheten trodde sig veta, att han hade i sin källare liggande flere tunnor [illegible] medel. Hvad der fanns, blef så mycket mer vördadt och ökadt, som Stenbock var i allo en ganska ordentlig och hushållsaktig herre, och derjemte ständigt förblef ogift, inbesparande derigenom kostnaderna för ett större och mera lysande lefnadssätt.

Utom de förbemälta dragen af hans slughet, berättade samtiden också följande. Grefve Stenbock egde ingen serdeles lärdom; men ville dock anses för en mycket kunnig och bildad herre. För att vinna ett sådant rykte, hade han i minnet samlat en hop uppgifter om främmande länder, och likaså inlärt lösningen af flere kinkigare vetenskapliga frågor o. s. v. I samtal med utlänningar eller utifrån hemkomna svenskar, och likaså med lärdare personer, brukade han framkasta än det ena än det andra af dessa väl inpräglade ämnen. Sådant skedde alltid med tonen af en man, som kände saken till grunden; men tillika med en försigtighet, som aldrig gick längre, än läxan var öfverläst. Dylika uppträden förnyades likväl så ofta, att skarpsinnigare hvardagsgäster slutligen genomskådade hela ställningen.

Utmärkt genom både klokhet och kraft, var Stenbock äfven ganska verksam under sina yngre år. Efter förlikningarna med reduktionspartiet 1681 och än mera efter 1693 aftog dock sinnesspänstigheten på ett märkbart sätt.

Stundom uppdrogs väl några af den forna sjöhjelten; men i allmänhet klagades, att Stenbock, ehuru klok och inflytelserik, icke ens brydde sig om att taga någon kunskap om de förekommande ärenderna; men att han sjönk mer och mer i dvala och försoffning, ensofvande till slut, säger en bland skriftställarna 1) en storsofvare. Orsaken till denna förslappning kan sökas icke blott i hans upphunna lefnadsålder, utan fastmer i det envåldiga regeringssätt, som band verksamheten hos alla mer sjelfständiga och friare personer.

HANS WACHTMEISTER.

Slägten är ej serdeles gammal. Den härstammar från Liffland och blef 1578 upphöjd i adligt och 1651 i friherrligt stånd. De flesta dess medlemmar utmärkte sig på krigets bana.

Den nu ifrågavarande Hans Wachtmeister föddes 1641. Tillfälliga omständigheter tycktes redan från goss-åren anvisa det yrke, som skulle blifva hans framtida ära. Hans far bekom 1651 af drottning Kristina det gamla på Blasieholmen belägna amiralitetshuset. Här fick alltså den unge Wachtmeister uppväxa med flottan nästan under sina fönster och med fartygen till skådeplats för sina lekar. Så föranleddes en tidig kännedom och en varm kärlek för detta yrke, hvilka båda delarna ytterligare utbildades, då han under sina engelska resor år 1666 som frivillig deltog i engelska flottans rörelser. För öfrigt tyckes han icke hafva egt några serdeles grundliga kunskaper. Tadlet roade sig med att berätta, huru han någon gång misstog sig vid användandet af lärda uttryck, o. s. v.

Hans Wachtmeister var en nykter, arbetsam, driftig, klok och oegennyttig herre; derjemnte i högsta grad tapper och oförfärad. Mot dessa goda egenskaper framlade ovännerna beskyllningen för stolthet, herrsklystnad och

1) Nordin. Pomme d'Orange.

obändig häftighet. Till någon del lyckades nämnde förbindelser vara grundade. Flera uppträden af dylik art berättas. Bland annat har Wachtmeister under sina ungdomsresor vid något tillfälle kommit på Londons gator i ett slagsmål, hvilket kunnat kosta honom lifvet, om han ej blifvit räddad af en engelsman vid namn Sheldon. Händelsen knöt emellan dem begge en förbindelse 1), hvilken måhända var den omständighet, som längre fram till Sverige lockade sistnämnde, i sin sak utmärkte man. Det var nämligen denne Sheldon, hvilken jemte efterkommande sedermera med så mycken framgång arbetade på svenska skeppsbyggeriets förbättring 2).

Hans Wachtmeisters hetsiga lynne bidrog å en annan sida till den rigtning, han sjelf kom att taga under dåvarande partistrider. År 1670 råkade han med Axel Julius De la Gardie i en ganska häftig qvänskap, och ungefär vid samma tid äfvenså med en bland Oxenstiernorna 3). Vid dessa tillfällen förifrade sig den unge mannen ända derhän, att förmyndare-styrelsen måste tilldela honom en skrapa och slutligen visa honom från hofvet. Detta jemnte åtskilligt annat ingaf honom en bitter ovilja mot nämnde regerings-herrar och mot den gamla högadeln. Han öfvergick derföre helt och hållet till dessas fiender, till Johan Gyllenstiernas sida och blef jemnte sin bror denne partiledares pålitligaste vän och anhängare.

Under danska kriget utmärkte sig Hans Wachtmeister mångfaldiga gånger och på det mest fördelaktiga sätt; t. ex. under hösttåget 1676, i slagen vid Lund 4) och i Kjögebugt, vid återeröfrandet af Bleking 5), vid försvaret

---

1) Köpenhamn. Geheime-arkivet de vita et meritis H. Wachtmeister.

2) Jfr. 18. 94.

3) Riksark. Bref till B. Horn. Krister Horn till B. Horn den 16 December 1670. Samt Uppsala bibl. Cederhielmska samlingen, Bondeska anekdoterna.

4) Se 15. 146, 135.

5) S. st. sid. 149.

af Öland 1), samt genom flottans ändamålsenliga ledning 1678 2). Den lyckliga utgången af skånska fälttågen bör i betydlig mån tillskrifvas Hans Wachtmeister.

Efter fredens slut uppträdde han vid riksdagen 1680 och det, såsom den verksammaste synliga ledaren och pådrifvaren af de vid samma tillfälle tagna besluten om enväldet, reduktionen, samt Stora kommissionen 3). Hans uppförande under denna brytning kan och bör i många fall tadlas. Det är dock för efterverlden svårt att afgöra, huruvida fäderneslandet kunnat utan dessa eller dylika hvälfningar räddas ur den svåra belägenhet, hvari det onekligen var försatt. Hans Wachtmeister löste frågan på sitt sätt och efter sina åsigter. Dessa kunna ogillas; men man måste erkänna, att han följde dem med kraft och oförfärad beslutsamhet; — men tyvärr också med den öfverdrift, som stundom nedsatte värdet af hans tillgöranden. Det kan nämligen icke nekas, att han under tvisternas hetta ofta förhastade, ofta förifrade sig till uppgifter och påståenden, som icke voro fullt öfverensstämmande hvarken med sanning eller rättvisa 4). Han tyckes sedermera sjelf hafva insett detta förhållande. Ty fastän han vid 1680 års riksdag var nära nog den förnämsta personen, så ville han dock aldrig mer deltaga i dylika förhandlingar. Konungen önskade väl hans biträde vid den betänkliga riksdagen 1686; men Wachtmeister lyckades att med förebärande af allahanda skäl slippa undan. Likasom Königsmarck, Ascheberg och Dahlberg, så drog sig äfven Wachtmeister helt och hållet bort från partistriderna och sökte en egen och oberoende verksamhet. En sådan öppnades ock, då han fick till uppdrag att

---

1) S. st. sid. 148.
2) S. st. sid. 165.
3) Se i 16 och 17 delarna, berättelserna, huru enväldet, reduktionen och Stora kommissjonen blefvo vid 1680 års riksdag genomdrifna.

iståndsätta den nästan förstörda flottan, samt att flytta densamma från Stockholm till Karlskrona. Det var ett stort, ett vigtigt, ett odödligt, värf. Med hela kraften af sin starka själ omfattade Hans Wachtmeister detta tillfälle att utföra ett verk, som för evärdeliga tider skulle hedra och gagna hans fädernesland och flätа kring hans eget minne en oförgänglig lager. För detta mål offrade han ock de återstående 34 åren af sin lefnad, och han bragte till lyckligt slut det stora, det ärorika företaget. Allt, hvad han derunder måste genomgå, skulle fylla en hel bok 1). Afunden ville nedsätta och tillintetgöra hans verk; och trögheten ville undvika det besvär, som de stora förändringarna medförde. Båda tillsammans påstodo derföre, att anläggningen vid Karlskrona var förfelad, och att flottan bort stanna i Stockholm eller förläggas till Kalmar. Ett par gånger var man ock på väg att öfvergifva det halffärdiga arbetet, men verklighetens skäl och Wachtmeisters kraft segrade. Vid andra tillfällen anklagades han för egennytta, våld och försnillningar. Ett stort rop derom gick öfver hela landet, och man förutspådde hans snara fall. Till och med konungen sjelf började tveka och anställde derföre en serdeles allvarsam undersökning. Men ju strängare denna genomfördes, desto tydligare framträdde ock Wachtmeisters oskuld, och han steg omigen och än högre i sin konungs ynnest. Mellan två så hetsiga herrar, var det likväl icke lätt att undvika obehagliga sammanträffningar. Vi hafva redan berättat åtskilligt i den vägen. Snart blef dock allting godt igen. Karl öfverhopade den utmärkte mannen med alla de ynnestbevis, som stodo till buds. Wachtmeister blef general-amiral, riksråd, generalguvernör öfver Bleking, Öland och Kalmar län samt slutligen 1687 grefve.

Af brist på tid, utrymme och kännedom kunna vi icke lemna en fullständig tafla öfver alla Hans Wachtmeisters verk, ej heller visa de mödor och strider, under hvilka de

---

1) Se 18. 87—96.

utfördes. Vi hinna endast uppräkna namnen på hans bragder. Han grundlade och ordnade Karlskrona stad, hamn och fästningsverk; — flyttade stora flottan och dess tillbehör från Stockholm till samma Karlskrona; — ställde amiralitets-kollegium i vederbörligt skick; — inrättade der särskildt stats- och kammarkontor m. m.; — förbättrade sjöartiklarna; — uppsatte förhållningsbref för flottans åtbetsmän; ordnade lotsverket; — ökade och förbättrade fyrbåkarna; — lät pejla svenska kusterna utefter Östersjön och Kattegat; — lät utgifva sjökort deröfver; — byggde Karlskrona kyrka för medel, som han sjelf utverkat; — anlade i samma stad sjukhus, barnskolor och dessutom det i Kalmar varande gymnasii-huset. Märk slutligen! att år 1680, då han mottog flottan, räknade den blott 12 brukbara fartyg, och dessa till större delen illa både byggda och bevarade, men redan 1689 gick han ut på Östersjön med 30 linieskepp, 10 fregatter och en hop smärre örlogsfartyg. — Så mycket förmår en mans vilja, när den redlig och allvar är; och så länge svensk flagga svajar öfver Östersjöns vågor, skall minnet af Hans Wachtmeister lefva i vördnad och välsignelse.

AXEL WACHTMEISTER.

Den tre år yngre brodern, intager en om icke så lysande, dock ganska märklig plats i denna tidens historia. Till själsförmögenheter tyckes han icke hafva kunnat mäta sig med äldre brodern. Äfven utseendet var olika. Hans Wachtmeisters bild visar oss ett stolt, förnämt och fint ansigte. Axel Wachtmeisters blick och anletsdrag bära deremot stämpeln af en viss grof, men också godmodig uppriktighet; och hela gestalten vittnar om en jättelik styrka. Hans ungdom är föga känd, men hans kunskaper voro ganska ringa. Sin svåger, Bengt Oxenstjerna, fick han under denna tid åtfölja på beskickningen till några främmande hof. Förmodligen har han dock funnit sig ega mindre anlag för en dylik bana, och öfvergick derföre till krigarens. Här kom han på sin rätta plats.

Ett oförvägnare mod kunde ingen ega: och Axel Wachtmeister är en bland dessa redan under Karl den elftes tid framträdande förebilder till de sedermera så ryktbara Karolinerna. Se här några enskilda, men betecknande uppträden från hans krigsår! — Som öfverste deltog han 1676 i bremiska fälttåget. Då hände sig, att en tysk befälhafvare inbjöd honom att vid Ottersberg hålla ett samtal tvärtöfver den der framgående Wümme-floden 1). Men bakom buskarna vid sin strand hade tysken i förväg dolt ett par skarpskyttar. Både godtrogen och oförskräckt, kom nu Axel Wachtmeister från sin sida ned till flodens men i detsamma smällde skotten och ena kulan träffade honom midt för bröstet. Men att krossa Axel Wachtmeisters starka bröstben, det mägtade hon icke, och den svenske kämpen kom utan någon serdeles skada undan från försåtet. Kort derefter fick han en annan kula genom venstra armen. Snart återigen läkt, kastade han sig vid Hornburg in i en förtviflad strid emot Celliska gardet. Han blef omringad och fick flere sår; och bland annat en kula så djupt in i magen, att den sedermera följde honom ända till likkistan. Men det oaktadt fäktade han med så utmärkt tapperhet och kraft, att han bröt sig ut från fienderna och lyckades undkomma. — Kort derefter skickades han med 1200 [illegible] och 200 dragoner ut på ströftåg. Han bestod då på en dag icke mindre än tre, serskilda och ganska häftiga strider. Allraförst, och på morgonen återtog han Karlsburg 2) från fienden, dock icke utan hårdt motstånd. Kort derpå fick han höra, att 500 fiendtliga dragoner stodo i grannskapet. Han red med sitt folk genast till stället. Då lade sig en tysk kapten bakom en vall och utmanade Wachtmeister till envig. Det blef genast och gerna antaget. Wachtmeister red om-

1) Urskriften har Weser, men Ottersberg ligger icke vid [illegible]

2) Kallades också Karlstadt. Theatrum europaeum nämner dock [illegible]

igen, djerf och godtrogen mot sin fiende. Denne sköt då en muskött mot Wachtmeister, men den försåtliga kulan träffade lyckligtvis blott hästen. Wachtmeister sprang nu ur sadeln och störtade med vredgadt sinne mot sin lömske fiende. Denne var lätt skicklig fäktare och lätt klädd; hvaremot Wachtmeister, redan trötttad af det föregående striden, besvärades af tunga ryttarstöflar och en grof huggvärja. Han hade väl ock sin pistol till hands; men, emedan motståndaren saknade sådant vapen, ville den ridderligt stolte Wachtmeister icke begagna sig af denna fördel, oaktadt tysken hade förut och försåtligt begagnat sin muskött. Striden började med blotta värjor och slutades inom kort med tyskens fall. Dennes landsmän blefvo sedermera, efter något motstånd, öfverändakastade och jagade från fältet. Så slutades andra striden. — Knappt hade troppen hvilat sig några minuter, förr än vår hjelte fick veta, att ett stycke derifrån stod det lifregemente, som tillhörde enkedrottningen af Danmark. Han red dit för att öfverraska och nedhugga äfven detta. Men fienden hade blifvit varnad och redan uppställt sig i fyrkant, färdig att tillbakaslå anfallet. Vid denna syn stusade svenskarne tillbaka. De och deras hästar voro uttröttade af två föregående strider och af dagens utomordentliga hetta; och i synnerhet dragonerna krussade för att inlåta sig i en tredje och så vådlig kamp. Men Axel Wachtmeister uppmuntrade dem till fortsatta bragder, och föreställde bland annat, huru de kunde lägga af rockarne för att minska värman och blifva så mycket lättare och ledigare i striden. Det ovanliga förslaget blef med bifall mottaget. Rockarna afkastades, och Axel Wachtmeister med sitt folk störtade i skjortärmarne mot fyrkanten. Efter en häftig men kort strid blef också denna fiende bragt i oordning, öfverändakastad och slagen. På en dag hade Wachtmeister sålunda vunnit trenne segrar, samt tagit åtta standarer, 16 fanor och 500 fångar. — Kort derpå eröfrade han Freiburg; men gaf hela det der tagna bytet åt soldaterna. — Länge hade likväl icke detta fälttåg varat,

förenade de mycket öfverlägsna danskarne och tyskarne lyckades att Stade innestänga den svensk-bremiska hären. Denna hade sedermera ingen annan väg till undsättning från Sverge än genom den vid Elben liggande Schwingerskans. Nämnde punkt blef derföre af yttersta vigt för fienderna att borttaga, för svenskarne att försvara. Man väntade understöd af den flotta, som från Götheborg skulle för sådant ändamål afsändas till Elben 1) och till bemälte fäste. At förekomma densamma angrepo fienderna skansen så häftigt som möjligt. Besättningen började tveklöst tala om dagtingan. Då ditskickades Axel Wachtmeister såsom den påliteligaste person, man kunde utfinna. Och man bedrog sig icke. Wachtmeister satte nytt lif i försvaret, och tvänne fiendens stormar blefvo afslagna. Men nu voro äfven fästningsverken så nedskjutna, att då svenska soldaterna stodo raka, hade de icke längre tillräckligt skydd af murarne, utan måste krypa på knä, när de skulle från vallgången aflossa sina skott. Då kom åter igen dagtingan i fråga. Fienden erböd Axel Wachtmeister att på hvad väg han wille, få återvända till Sverge; ty man önskade framför allt att blifva qvitt en sådan motståndare. För den öfriga besättningen föreslogos deremot strängare vilkor. Wachtmeister förkastade anbudet. Fienderna började då om igen beskjuta de halfgrusade vallarna och lagade sig snart till en tredje storm. Den nu qvarlefvande besättningen utgjorde blott 26 man 2), och det var omöjligt, att tänka på något ytterligare motstånd. Wachtmeister föreslog då, att den lilla troppen skulle göra ett gemensamt utfall och söka med värjan i hand slå sig igenom fienden och återvända till Stade. Men soldaterna vägrade och flere bland dem borrkastade sina vapen och sprungo öfver till de belägrande. Wachtmeister måste då likaledes begifva sig till den fiendtliga anföraren, her-

1) Se s. 22.

2) Theatrum europaeum uppgifver 400 man.

tigen af Celle, af hvilken han blef med mycken utmärkelse och högaktning emottagen och behandlad 1).

Efter kort fångenskap utvexlades han och återvände till konungen och den skånska hären. Han inträffade der omkring nyåret 1677 och således kort efter slaget vid Lund. *Ack*, skref han till svågern, Bengt Oxenstierna, *ack, hvad jag är olycklig, som ej fick vara med på en så ärofull dag! Jag har hört hans majestät med berömmelse omtala, huru min broder Hans räddade vår venstra flygel. En sådan lager skulle jag hafva velat förvärfva, om ock på bekostnad af lifvet. Men mitt onda öde har ej unnat mig en så stor lycka* 2). Snart fick han likväl det ena tillfället efter det andra att vinna dylika utmärkelser. I Februari samma år skulle han i sällskap med sin bror och med Johan Gyllenstierna återtaga Karlshamn från fienden. En betydlig dansk tropp nalkades och höll på att nattetid öfverraska de belägrande och undsätta staden. Axel Wachtmeister hann ej få med sig mer än 20 ryttare, då han måste skynda fram att möta fienden, som räknade mer än 1200 man. Men i skydd af nattens mörker låtsade han vara mycket stark och gjorde med sina få bussar ett så stort buller och ett så ihärdigt motstånd, att fienderna saktade sitt anfall och brodren Hans kunde emellertid hinna samla de andra svenska knektarna, hvilka, ehuru mycket underlägsna, likväl lyckades kasta danskarne tillbaka. Det var i följe af denna bragd, som Karlshamn återföll i svenskarnes hand. — I Landskrona-slaget 1677 blefvo icke mindre än fyra hästar skjutna under Axel Wachtmeister. — När svenskarna 1678 belägrade Kristianstad, gjorde danskarne från sjösidan tvänne landstigningar för att undsätta staden. Begge gångerna skickades

1) Beskrifningen om dessa Axel Wachtmeisters tyska bragder är tagen ur hans personalier, befintliga i Stenbockska arkivet på Thorsjö. Deras författare har dock begått några betydliga misstag.

2) Stenbockska arkivet på Thorsjö. A. Wachtmeister till B. Oxenstierna d. 30 Jan. 1677.

[illegible] dem Axel Wachtmeister, hvilken lyckades drifva fienden tillbaka till fartygen. Emellan båda dessa bragder försökte han en tredje. För att äfven från landsidan undsätta staden, hade konung Kristian med sin hufvudhär framryckt till Önesta 1). Axel Wachtmeister var i samma dagar ute på strofttåg, åtföljd af blott 12 drabanter och några frivilliga. Händelsevis fick han veta, att i en nästgränsande by satt konung Kristian just nu vid middagsbordet. Djerft fattade han sitt beslut att söka öfverrumpla och tillfångataga den fiendtliga konungen. Han framställde för sina stridskamrater det äfventyrliga förslaget, och dessa gladdes deråt som åt en högtid. De lyckades smyga sig genom förposterna och sprängde nu i sporrstreck mot det hus, der Kristian spisade. Men en dansk officer, som med några man stod framför gården, gjorde ett så häftigt och hårdigt motstånd, att folk hann samlas och Wachtmeister måste draga sig tillbaka, sjelf sårad; dock medförande som fånge sin tappre motståndare och ett par af dennes soldater.

Sådana förtjenster ådrogo sig snart Konungens uppmärksamhet, välvilja och förtroende. Wachtmeister erhöll några gods, som förut egdes af den till danskarne öfvergångne Owe Ramel. Han fick också det vigtiga uppdraget att resa till London och söka inleda en äktenskapsförbindelse emellan dervarande prinsessan Anna och konung Karl den elfte. När denna underhandling gick om intet, och trolofningen med Ulrika Eleonora förnyades, blef Axel Wachtmeister utsedd till det första sändebud, som Karl skickade till sin utkorade brud.

Den nära och förtroliga vänskap, som Karl under danska kriget fattade för Axel Wachtmeister, fortfor hela deras lif igenom. En och annan gång, och i synnerhet 1680, trodde man, att gunstlingen skulle falla i onåd. Men man bedrog sig; konungens välvilja fortfor och till och med ökades. Wachtmeister upphöjdes steg för steg

1) Se S. 169.

till general, kungl. råd, fältmarskalk, och slutligen 1693, till grefve.

Axel Wachtmeister fick en gång tillfälle att på nog rädda sin beherrskares lif. En afton i Maj månad 1681 kom konungen med flere herrar inridande genom Norrtull. Just som de tågade förbi Barnhuset, utstörtade från en dervarande krog tolf till fjorton rusiga karlar, hvilka började angripa sällskapet och såra än den ene, än den andre, icke utan fara för konungen sjelf; tills Wachtmeister slutligen, och med blottställande af sitt eget lif, lyckades fasttaga den oregerligaste af de druckna vildhjernorna.

Huru en annan gång Karl sjelf räddade Wachtmeister från en angripande slagbjörn, är redan berättadt.

Axel Wachtmeister var, såsom vi sett, en förklarad gunstling hos Karl den elfte. Det finnes likväl icke något bevis, icke ens någon beskyllning, att han missbrukat denna sin magt, hvarken på ett eller annat sätt. En smygförfattare påstår väl, att han sökt förleda konungen till utsväfningar med den lättsinniga prestdottern Öllegård Nissenius på Ljungby. Men denna enstaka berättelse torde grunda sig, om icke på ren dikt, åtminstone på löst rykte. I fall någon sanning ligger derunder, torde uppträdet kunna snarare förklaras som ett utbrott af ungdomligt öfvermod och lättsinne, än såsom någon nedrig plan till konungens förledande. I 19 år var Axel Wachtmeister konungens nästan dagliga umgänge och förtroligaste vän, och vi hafva likväl icke funnit, att, bemälte smygskrifvare oräknad, någon enda person har mot Wachtmeister riktat en dylik anklagelse; och hvad mera är, vi hafva icke funnit spår af någon serdeles afund eller illvilja mot gunstlingen. Märkvärdigt är ock, att man sällan eller aldrig finner uttrycken af något serdeles smicker för den mägtige mannen; något försök, att genom honom vinna sina afsigter. Måhända sträckte sig hans inflytande icke till vigtigare angelägenheter. Måhända var han nog klok, att sjelf undvika dylika inblandningar. Det vill nästan

synes, som hade han, likasom brodern hans, dragit sig ifrån partistriden, och sjelfmant nöjt sig med att vara sin konungs enskilda vän. Det är väl sannt, han understödde kvällningen 1680 och sedermera och allt framgent sin svåger Bengt Oxenstierna; men för öfrigt tyckes han icke hafva serdeles blandat sig i statens styrelse eller i reduktionen, Stora kommissjonen, eller i några slags allmänna angelägenheter. Främmande magter sökte än genom den ena, än genom den andra bland de svenska herrarna vinna konungen för sitt parti; men de vände sig nästan aldrig i sådan afsigt till sjelfva den närmaste gunstlingen, till Axel Wachtmeister; och oss veterligen, har han ingen enda gång af dem mottagit förärringar. Hans förbindelse med konungen tyckes hafva hvilat icke så mycket på politiska förhållanden, utan fast mer på personlig öfverensstämmelse i lynne och lefnadssätt. De roade sig med hvarjehanda upptåg; och ensamma eller i mindre sällskap såg man dem likasom ett par ostyriga gossar rycka och skuffa hvarandra fram och tillbaka. På konungens bradstörtande färder samt vid åtskilliga andra öfverdådiga företag var äfven Axel Wachtmeister den vanliga kamraten.

De nattliga, våldsamma och halsbrytande ridterna och det i sådant fall oregelbundna lefnadssättet har dock troligtvis skadat Axel Wachtmeisters likasom konungens egen helsa. De sednare åren af sin lefnad plågades gunstlingen af en serdeles svår hufvudvärk. Han blef trepanerad och derigenom något bättre; men sjukdomen återkom och lade honom i grafven. Han öfverlefde blott i två år sin konungslige vän och dog 1699 vid 55 års ålder.

JAKOB JOHAN HASTFER.

Denne mycket beryktade man var född i Rewel 1647 och af en ursprungligen från Tyskland kommen slägt. Anledningen till den stora lycka, han gjorde, var

trefaldig. År 1672 blef han intagen i den unga, lifliga och omyndiga konungens hof, och vann dennes ynnest i synnerligen hög grad, varande i vissa fall af ett något liknande lynne. Andra anledningen till hans lycka var en kärlekshandel, hvilken han såsom ung gardeskapten förehade med riksrådet Gören Flemings enka, Sigrid Gyllenstierna, hvilken förbindelse ledde till sådana följder, att den högättade friherrinnan måste gifva sin hand åt den ännu obetydlige gardeskaptenen. Denne sednare kom sålunda i slägtskap med de efter hvarandra mägtiga gunstlingarna Johan Gyllenstierna och Klas Fleming, hvilket i hög grad påskyndade hans lycka. Tredje orsaken till framgångarne var det verkligt utomordentliga mod, han ådagalade i hela skånska fälttåget och i synnerhet i de trenne fältslagen vid Halmstad, Lund och Landskrona. Knappt finnes likväl exempel på någon svensk man, som i sednare tider gjort en hastigare lycka. År 1675 var han simpel adelsman och kapten vid gardet. År 1687 eller tolf år derefter var han grefve, general-löjtnant, general-guvernör öfver Liffland samt kungl. råd. Tillika omtalades en mängd andra bevis på den stora tillgifvenhet, Karl den elfte för honom hyste; t. ex. huru konungen 1684 ofta tillbringade hela aftnar ensam med Hastfer; — huru han 1685 gaf honom 1,000 lod silfver till nyårsgåfva; — huru han 1688 ämnade att med förbigående af Ascheberg och Nils Bielke utnämna Hastfer till riksmarsk 1); — och huru han 1691 gaf honom 10,000 2) riksdaler, som understöd för en resa till varma baden, o. s. v.

Karl den elfte har icke någon heder af denna gunstling. Nästan alla samtida författare, ehuru i öfrigt af mycket olika åsigter, öfverensstämma likväl deri, att de

---

1) Nämligen enligt ett rykte, att Karl den elfte ville återupptaga de fem höga riksämbetena.

2) Enligt danska ministern Stockfleth. Se Fryxells Handl. 3. 242. Men enligt danska kunskaparen Hansens berättelse i Geheime-arkivet i Köpenhamn blott 5,000 R:dr.

utmåla Hastfer som en ganska föraktlig och dålig menniska; icke blott okunnig utan ock hatande kunskaper; derjemte falsk, elak samt egennyttig, så att han å ena sidan tog mutor af hvem som helst, och å den andra tvang underlydande krigsbefäl och soldater. Derjemte påstods, att han var begifven på stämplingar, men utan förmåga att sjelf uppgöra planer dertill, och att han derföre i sådana fall hämtade råd och ledning af Oliwekrans, hvilken af dylika anledningar kallades: *la tete des ignorans* 1). Vi hafva redan omtalat Hastfers uppförande i Lifland, och huru stor andel han hade i de orättvisor, som der utöfvades, och i de olyckor, som derigenom förskeddes. När efter hans död Dahlberg blef i stället utnämnd till landets general-gouvernör, uttalade den då i Dorpt varande professor Hermelin innevånarnes glädje öfver förändringen. Det skedde i ett latinskt qväde af ganska märkligt innehåll 2). *Lägg bort*, skref han, *lägg bort din oro, du Lifland! och lyft i stället upp ditt förut af sorg nedtryckta hufvud! Du har funnit nåd hos konungen, derföre har han skickat dig en vördnadsvärd styresman;* och, tillade skalden:

Till Tartarens hålor igen vidunderna flyktat;
Hon stam-modern för lasternas tropp, som med giriga käftar
Gapar beständigt och fordrar än mer af det lockande guldet.
Bort högmodet ock flytt, som städs vantrefnaden spridde,
Aldrig för den betryckte lät upp sin dörr eller öra.
Nu deremot, med glädje och frid, de forntida dygder,
Klokhet och sans, rättvisa och tro, besökt våra bygder, o. s. v.

Hvar och en bland dessa rader innehöll det bittraste tadel öfver den förra general-guvernören.

Vid riksdagen 1680 uppträdde Hastfer som ett lydigt redskap för Karl den elftes vilja 3), och lånade både råd

1) De okunnigas rådgifvare.
2) Linköp. bibliot. Carmina Poet. Suec. T. I.
3) Se 16. 143.

och arm till genomdrifvandet af enväldet och reduktionen. Sedermera hörde han till Klas Flemings parti likasom till hans slägt. Efter sistnämnde herres död ville man upplösa och skingra dess fordna anhang, hvarföre de nya gunstlingarna beslöto, att Hastfer borde aflägsnas och skickas såsom general-guvernör till Riga. Han prutade häftigt emot; viljande häldre stanna qvar i konungens grannskap och i solstrålarna af dess nåd. Men det hjelpte ej, och 1686 måste han begifva sig till Riga. Ehuru sålunda aflägsnad, deltog han likväl i nästan alla stämplingarna kring Karl den elfte, hållande sig än till ena än till andra partiet, och tagande penningar af hvilket främmande hof, som sådana erböd. Vanligtvis arbetade han dock för Bengt Oxenstierna och mot Nils Bielke; ehuru han å andra sidan finnes hafva tagit mutor äfven af Frankrike och i hemlighet gifvit denna magt underrättelse om svenska regeringens afsigter o. s. v. 1).

Omkring år 1691 började han blifva sjuklig. Förgäfves anlitades läkare och varma bad. Han afled den 24 Decemb. 1695, blott 48 år gammal och utan manliga arfvingar. Liket hvilar i Stora Wingåkers kyrka, der en praktfull minnesvård med lofsjungande latinska inskrifter försäkrar efterverlden, att Jacob Johan Hastfer var en stor och vördnadsvärd man.

ERIK LINDSKIÖLD

var en bland de allra utmärktaste personligheterna under Karl den elftes regering, och tillika ett högt talande vittne, om hvad snille och kraft mägta uträtta. Fadern Olof Håkansson, ursprungligen smed, hade väl icke fått någon serdeles uppfostran; men genom förstånd och duglighet uppbragt sig till rådman och slutligen till borgmästare i

1) Bondeska ark. på Säfstaholm. Copior af B. Oxenstiernas bref.

Skeninge. Modern hade som barn blifvit från hemmet bortstulen af en Vingåkersbonde, och återfanns först vid sitt femtonde år. Af dessa föräldrar föddes sonen Erik år 1634. Snart och redan i barndomen väckte hans lyckliga fattningsgåfva mycken uppmärksamhet, hvarföre han, icke mer än fem år gammal skickades till Linköpings skola. Han kallade sig då Lindeman. Faderlös och alldeles utfattig, måste han der genomgå många svårigheter; och, någongång till och med lida hunger, såsom han sedermera sjelf berättat. Men han var dock alltid liflig och glad, äfven när han måste under sockengång för andras dörrar söka sitt bröd. Villkoren förbättrades, sedan den hoppfulle gossen lyckats ådraga sig biskopens blickar. Vid 17 års ålder hade han genomgått hela läroverket och begaf sig till Uppsala. Första dagarna efter ankomsten ströfvade han omkring på gatorna och beskådade stadens för honom nya föremål. Han hade ett ovanligt uttryck af lifiighet och behag i hela sitt väsende; men isynnerhet i de öppna, snillrika ögonen. Han väckte också nu uppmärksamhet hos en äldre man, hvilken från sitt fönster betraktade den unga vandraren och ställde till honom åtskilliga frågor. Vid samtalets slut sade den okände: *om du fortfar, att af hjertat frukta Gud, blifver du visserligen med tiden en braf och namnkunnig man* 1). Dessa ord qvarlemnade ett djupt och länge varande intryck hos den unga studenten. Emellertid och snart nog gjorde hans snille och personlighet äfven på denna nya bana mycket uppseende. Enligt rykte var det den då blott adertonårige Lindeman, som modigt höjde sin stämma för att mot utländningen Boecler försvara svenska snillets ära 2). Hvad, som längre fram och i än högre grad fästade allas blickar vid den unge studenten, var en disputation, med hvilken

1) Enligt berättelse skall den gamle mannen hafva varit Johan Columbus, hvilket torde vara miss-skrifning i st. f. Jonas; ty Johan var yngre än Lindskiöld.

2) Se 10. 58.

han uppträdde, blott trenne år efter sin ankomst till högskolan. Anledningen var tagen ur Curtii berättelse om Alexander och Hephæstion; och hur denne sednare vunnit den förres förtroende till den grad, att han erhållit tillstånd gifva sin beherrskare påminnelser och varningar när häldst, han ansåg dylika vara af nöden. Disputationens ämne var derföre en konungs rådgifvare och dess pligter. Märkvärdigt är ock, att afhandlingens både præses, professor Figrelius, och respondens, studenten Lindeman, begge två sedermera ingingo i konungens rådkammare. Karl Gustaf, hvilken bevistat högtidligheten, tyckes hafva anat någonting sådant. Efter disputationens slut och förtjust öfver den unga studentens ådagalaggda skicklighet, yttrade konungen till honom följande märkvärdiga och profetiska ord: *jag lyckönskar dig till så utmärkta framsteg på lärdomsbanan, och jag förutspår, att du framdeles blir en sådan man, som den du i dag med skicklighet tecknat och med kraft försvarat.*

Bland de vid samma tillfälle närvarande herrarna befann sig ock amiral Bielkenstierna. Han fattade behag för den unga studenten och valde honom till lärare för sina barn. Härigenom blef Lindeman upptagen i mera bildade umgängeskretsar, hvilkas angenämare sällskapston han snart visste tillegna sig. Derföre och genom ett punktligt uppfyllande af sina pligter, förvärfvade han mycken välvilja, börjande dessutom redan nu strö omkring sig hvarjehanda tillfällighetsverser, fulla af lif och qvickhet. Ryktet om dessa förenade egenskaper jemnte minnet af disputationen i Uppsala öppnade snart än högre banor; ty Karl den tionde valde honom till lärare för sin erkända son på sidolinien, Gustaf Carlsson. Med denne tillbragte Lindeman flere år i främmande land, dels vid högskolorna, dels vid hofven, och förvärfvade derunder icke blott ett större mått af boklig lärdom, utan ock en närmare och lefvande kännedom om främmande stater och deras styresmän. Hans bref till det hemmavarande riksrådet Göran Fleming voro i detta hänseende mycket upplysande och

utmärkte. Under vistandet i Heidelberg uppträdde han ock med flere skrifter till försvar för den dervarande kurfursten. För motpartiet, nämligen kurfursten af Mainz, talade och skref samma Boecler, mot hvilken Lindeman redan som student hade i Uppsala framträdt. Striden blef också nu ganska häftig, till och med bitter. Lindskiöld segrade, och kurfursten erbjöd honom plats som hofråd. Men denna lysande utsigt öfvergafs af kärlek till fäderneslandet.

Från dessa resor och förberedelser återkom Lindeman till Sverige vid omkring 33 års ålder. Man erbjöd honom plats som professor i vältaligheten, först i Lund och sedermera i Uppsala. Han var lärd, snillrik och älskade vetenskaperna; men, hvad han älskade långt mera, var statsangelägenheter, ära och utmärkelser. Han försakade derföre båda professorsplatserna och ingick 1668 i kansliet. Här ådrog han sig snart allmän uppmärksamhet, icke blott genom sin ovanliga duglighet som ämbetsman, utan ock genom de behagliga verser och tillställningar, med hvilka han lifvade hofvets nöjen. Det var nu, som han skref den bekanta dikt, hvari högadeln agades för klemighet, prål och öfvermod 1). Han blef själen i alla nöjen vid Hedvig Eleonoras hof och en förklarad gunstling hos nämnde enkedrottning, hvilken också befordrade hans frieri till den rika Elisabet Cronström. Adlad blef han redan 1669, och under namnet Lindenschöld. Detta vardt sedermera, och vid hans upphöjelse i grefligt stånd, förbytt till Lindskiöld, hvilken vanliga benämning vi hädanefter vilja använda.

År 1672 blef Karl den elfte förklarad myndig. Vi hafva redan omtalat, huru Lindskiöld genast inkallades i den sängkammarsstyrelse, som med De la Gardie och Gripenhielm till anförare ledde ärendena under konungens trenne första regeringsår 2); huru han då för tiden under-

1) Se 16. 85.
2) Se 16. 8, 9.

stödde Karls krigsplaner; huru han med egennytta begagnade sitt välde; huru han efter nyssnämnde herrars fall fick ett stort, men den gången icke långvarigt inflytande på konungen 1); samt slutligen huru han blef undanträngd och störtad af Johan Gyllenstierna 2). Sistnämnde uppträde berättas på följande sätt. I förbund med Lindskiölds fordna vänner, och i synnerhet med hans slägtinge Johan Rehnskiöld, hade Gyllenstierna länge sökt undergräfva den skicklige medtäflarens anseende. Som skäl begagnades dels Lindskiölds böjelse för det af konungen nu mera afskydda franska förbundet, dels det utomordentligt praktfulla och yppiga lefnadssätt, hvarmed Lindskiöld smickrade sin egen fåfänga, retade andras afund samt gaf fart och styrka åt det allmänna ryktet om hans egennytta och falhet. Medan Lindskiöld en gång blef af sjukdom någon längre tid qvarhållen i sina rum, iakttogo afundsmännen tillfället att kunna med slika rykten och framställningar obehindradt fylla konungens öron. När Lindskiöld sedermera, tillfrisknad, återkom till hofvet, begärde Karl hans utlåtande, huruvida man borde söka Frankrikes eller Österrikes vänskap. Lindskiöld tillstyrkte det förra. Men, som han hört talas om de i gång varande stämplingarna, passade han på tillfället, och bad, att konungen icke måtte låna sina öron åt dem, som sökte Lindskiölds fall. Karl blef missnöjd, lemnade talaren och gick in i nästa rum, hvarifrån Mårten Reutercrantz genast kom tillbaka med befallning, att Lindskiöld skulle resa till sina egendomar. Det återstod ej annat, än att lyda. Förföljd af ovettiga smädeskrifter, drog sig Lindskiöld tillbaka till landet, och sålunda tycktes den äregirige mannens förhoppningar vara gäckade och hans bana afbruten. Detta lärer hafva tilldragit sig ungefär 1679 eller vid hans fyrationdefemte år.

Hela tiden af den sålunda inträffade onåden tillbragte

---

1) Se 16. 29—35.

2) Se 16. 36, 37.

Lindskiöld på sina egendomar, dels på Lindevad bredvid Skeninge, dels på Stafsund bredvid Stockholm. Han sökte eller låtsade taga saken lugnt och lätt, såsom det egnar den vise, den öfver verldens fåfängligheter upphöjde mannen. I flere dikter prisade han landtlifvets stilla och trefliga behag, och talade deremot med vedervilja om stadsboens och isynnerhet om statsmannens oro, bekymmer och motgångar. Se här några prof af detta hans skaldskap!

Låt frihet ha gång!
Låt nöje och sång
Fördrifva allt tvång!
Vi äro nu fri
För buller och skri.
Den nöjder vill lefva, hos Lindskiöld må bli.

Vi hafvom vår håg
Vid harfven och plog;
Vi hafvom allt nog.
Den hofvet gör säll,
Måst lefva en träl, —
Den frihet förlorar, kan aldrig må väl.

På Lindevads bygd
Vi hållom för blygd
Allt annat än dygd, o. s. v.

Något hvar kan dock lätt ana beskaffenheten af den trefnad, en Lindskiöld kunde i sjelfva verket hafva vid *harf och plog* och vid landtlifvets enformiga lugn. Af andra tecken kan man ock gissa, att helt andra tänkesätt hafva ej sällan uppfyllt hjertat. Lindskiöld sysselsatte sig också med författandet eller öfversättandet af psalmer. I 1695 års psalmbok återfinnas af det förra slaget tvänne, N:o 65 och 104, samt af det sednare äfven tvänne, nämligen N:o 33 och 35. I de tre första numrorna träffar man flere spår efter en sinnesstämning, som sörjer förlusten af timlig utmärkelse, harmas öfver ovännernas framgång,

och längtar efter seger öfver sina motståndare. Der läses t. ex.

Vill du, o Gud tillstädja
Min ovän, att han skall
Åt min ofärd sig glädja,
Och spotskas vid mitt fall?
— — — — — —

Skall ovän sig berömma,
Allt som min öfverman?
Skall han min oskuld döma,
Som fröjd i min nöd fann?
Mitt tillstånd Gud ombyte,
När jag så ligger ned!
Fiendens lack och lyte
Gör mig alls ingen fred.

Troligt är, att dessa öfversättningar gjordes, att dessa känslor uttalades eller hystes under nyssnämnde onåd. Man har i öfrigt från densamma också andra bevis på det sorgbundna sinnelag, hvarmed Lindskiöld bar sin olycka m. m. och hvilka alldeles icke öfverensstämma med den lofsjungna trefnaden på det fria och fridfulla Lindevad.

Onådens tid varade dock icke länge. År 1680 dog Lindskiölds förnämsta afundsman Johan Gyllenstierna, och kort derefter dennes handtlangare Johan Rehnskiöld. Sedan båda dessa herrar voro borta, blef Lindskiölds försoning medlad snart nog och i synnerhet, som det säges, genom enkedrottningen. Karl, åtföljd af ett par herrar 1), red sjelf ut till Stafsund. De funno Lindskiöld i trädgården. Efter första hälsningen frågade Karl, hvarföre Lindskiöld så utomordentligt länge begagnade den tillåtelse, han fått att vistas på landet? Snart var under skämt och upptåg den gamla förtroligheten återställd. Konungen stannade till middagsmåltid på Stafsund, och inkommen i Lindskiölds arbetsrum, slog han ut bläckhornet öfver papperen, hvilket

1) Joh. Gabr. Stenbock och N. Bielke, enligt berättelse. Men sistnämnde herre var hela denna tid i Paris. Måhända har han blifvit förvexlad med Sten Bielke.

skulle föreställa på en gång ett nådebevis och en putslustighet. Slutligen gaf han tillkänna sin önskan, att Lindskiöld skulle nu genast följa tillbaka in till staden. Så skedde. Vid deras återkomst till slottet, var der en stor del af hofvet jemnte båda drottningarna församlad. Konungen ingick i sällskapet, stödd på Lindskiölds arm, och talade under aftonens lopp flere gånger ensam med den ånyo till nåder tagne gunstlingen 1). Upprättelsen var fullständig och lyckans bana öppnade sig omigen, och man finner ej ringaste spår, att Lindskiöld har derifrån längtat tillbaka till *harfven och plogen och Lindevads lugn.*

Men vid denna nya vändning i hans öden, hördes åter ovännens varnande stämma i en den tiden allmän smädeskrift, så lydande:

Efter du Erik fått magten igen,
Så råder jag dig: "du sjelf dig väl känn!
"Yfs icke! men håll dig spak och god!
"Tänk alltid på, hur din lycka förr stod!"
o. s. v.

Varningen förmådde ej helt och hållet omskapa Lindskiölds natur, och äfven under denna sin sednare framgångstid blef han ofta tadlad för praktlystnad och fåfänga. Men hade han ovänner, så hade han ock många och varma vänner, vunna förnämligast genom hans angenäma och behagliga umgängessätt. Han kände nogsamt fördelarna af dessa egenskaper och anbefallde dem hos sin son med följande ord: *märk väl, min son, att jag sätter sederna framför allt annat. Gudsfruktan är roten, goda seder stammen och kunskaper grenarna. Seder utan lärdom kunna gagna; icke tvärtom. Men till goda seder höra*

---

1) Berättelsen säger, att detta uppträde föreföll 1679 eller i början af 1680. Men Ulrika Eleonora kom aldrig till Stockholm förr än i November 1680, och Karl den elfte var hela 1679 i södra Sverge och kom till Stockholm, med undantag af ett kort besök, icke förr än i Juni 1680.

och belefvenhet, hyfsning, sjelfbeherrskning, behag i tal och åtbörder, och denna facilitas för hvilken svenskan icke har något motsvarande ord. Man bör mot dem, som vördnad förtjena, vara undfallande, och icke envist hålla på egna tycken, så framt ej sanningens högre lag sådant kräfver. I slikt fall är dock bättre draga sig undan, än börja tvist. För öfrigt må du i tal likasom i umgänge vara fri och ledig; likväl derunder tyglande dig sjelf med blygsamhetens och försigtighetens band. I dessa rader tecknade Lindskiöld sig sjelf, sådan han i verkligheten var; tillgänglig, tjenstaktig, höflig, gladlynt, alltid genom sättet förmildrande det svåra, som någon gång låg i saken. Herrarna af den då förtryckta högadeln omtala alltid Lindskiöld, såsom den der behandlade dem med aktning och skonsamhet, äfven under den olycka och onåd, i hvilken de fallit; och att han i detta hänseende stod långt framom de öfriga männerna af det rådande hof- och reduktionspartiet. Detta var hos honom icke blott ett verk af beräkning, utan ock en följd af hans medfödda natur, hvilken var så benägen för välvilja och glädje, att han, sig sjelf lemnad, icke hade hjerta göra någon enda menniska ledsen. Med dessa det lätta sinnets egenskaper förenades, besynnerligt nog, en alldeles ovanlig arbetsdrift och arbetsförmåga. *Om,* sade Karl den elfte; *om jag för mina andra herrar lägger ett inveckladt ämne till besvarande, så händer ofta, att de blott sent och kanske aldrig komma till rätta dermed. Men lägger jag det för Lindskiöld, så är det om en liten stund utredt.* Med denna lätthet för arbete förenades, som sagdt är, en lika stor lust dertill, och redan kl. 5 om morgnarna såg man hans förmak fullt af uppvaktande personer. Också voro hans verksamhet och inflytande ganska stora och mycket välgörande; t. ex. i afslutandet af den Cartesianska tvistefrågan, i vården om Lunds högskola, i utarbetandet af allmänna lagen, af kyrkolagen, af psalmboken, af en mängd förordningar och kungliga bref, m. m. Så stora förtjenster undföllo icke Karl den elftes öga, och de blefvo denne så mycket be-

tiggligare, som de förenades med en i allo starkt framträdande konungskhet. Sådant var nämligen af öfvertygelse tänkesättet hos Lindskiöld, liksom hos många andra dåtidens fosterlandsvänner. Vi hafva vidare omtalat, huru tidsandan ledde honom och han ledde konungen till sådana åsigter 1). Sjelf handlade han i öfverensstämmelse dermed, t. ex. då han 1776 förde den hemliga underhandlingen med Frankrike om Karl den elftes blifvande envälde 2). Det var också han, som 1682 om våren underbekräftade de gamla riksrådernas afskedande. Vid riksdagen samma höst talade han likaledes och ofta för utvidgandet af konungarnas lagstiftande magt o. s. v. Hans eftergifvenhet för Karls önskningar tyckes dock stundom hafva från grundsatsen af ärlig konungskhet öfvergått till lycksökarens jagt efter konungaynnest; såsom t. ex. då han 1675 bifallande understödde Karls längtan efter brandenburgska kriget 3); — eller då han 1680 åtog sig uppdraget att i reduktionssaken vara en hemlig mellanlöpare mellan hofvet och bönderna 4); — eller då han 1681 hjelpte till att truga de fordna rådsherrarna att låta anklaga sig i klump, i stället för hvar och en serskildt 5); — eller då han 1688 uppsatte skriften mot kopparkompanierna 6), o. s. v. Mörkaste skuggan drog han dock öfver sig vid riksdagen 1686. Det var då, som han i egenskap af landtmarskalk och ledare genomdref de högst orättvisa räfsterna mot pante- och köpegodsens innehafvare. Hans nit för kronans inkomster förde honom vid samma riksdag äfven till ett annat tadelvärdt förslag. Han ville nämligen, att alla krogar i riket borde gå för kronans räkning. Han hoppades deraf stor vinst och anförde som exempel, att tsaren i Ryssland hade på sådant sätt en inkomst af 10

1) Se **16.** 97.
2) Se **16.** 111.
3) Se **16.** 34.
4) Se **17.** 85.
5) Se **16.** 290—292.
6) Om den nämligen är af honom. Se **17.** 236.

millioner 1). Förslaget blef ej antaget; men det var ett förespel till de under Gustaf den tredjes tid beryktade kronobrännerierna. Så anträffa vi Erik Lindskiöld nästan alltid såsom en bland de mest ifriga verkställarne af den statshvälfning, Karl den elfte genomdref. Blott en enda gång, nämligen i fråga om gustavianska arfvegodsen, hafva vi sett honom tala mot konungens och det rådande partiets åsigter. I några andra fall tycker sig efterverlden finna, att hans uppförande och ord bestämdes mindre af sakens rättvisa, än af konungens kända önskningar.

En man med sådan förmåga och sådana tänkesätt måste blifva för Karl den elfte ganska dyrbar och nära nog omistlig. Lindskiöld vardt derföre om igen intagen i sängkammarrådet och erhöll ett ganska stort inflytande. Man hörde snart, som ett ordspråk sägas, att *den, som har Gud, lyckan och grefve Lindskiöld för sig, den blifver nog hulpen.* Sjelf blef Lindskiöld af egna förtjenster och af konungens nåd hjelpt framåt på lyckans bana, och det nu mera med ilande fart. År 1685 blef han hofkansler, 1686 landtmarskalk, 1687 kungl. råd, kansler öfver Lunds högskola och på samma gång både friherre och grefve 2).

Alla partier ansågo Lindskiöld för den snillrikaste bland Sverges högre tjenstemän, och såsom den der bäst kunde efterträda Bengt Oxenstierna i utrikes ärendenas ledning. Man trodde sig äfven förstå, att Lindskiöld i tysthet arbetade på att störta nämnde herre för att sedermera sjelf intaga platsen. Lindskiöld var nämligen vanligtvis nära förbunden med Nils Bielke och det fransyska partiet, hvilka åsyftade Oxenstiernas undanskuffande 3). Denne märkte afsigten och sökte förekomma den. För att aflägsna Lindskiöld från ärendenas medelpunkt, understödde han med allo kraft förslaget att utnämna besagde herre till guvernör för Karl den tolfte. Detta gick äfven i full-

1) Riddarhus.-ark. Sekr. Utsk. prot. d. 22 Sept. 1686.
2) Några säga, att han blef friherre redan året förut.
3) Se 18. 207—216.

bördan, eburu tvärt emot drottning Ulrika Eleonoras önskan. Den lärde, vittre, belefvade Lindskiöld tycktes väl framför alla andra egnad till en sådan plats; men hos honom funnos dock andra sidor, hvilka i den finkänsliga drottningens sinne motarbetade förslaget. Ty med Lindskiölds glada och lätta lynne förenade sig en viss lättsinnighet, åtminstone i ord och skrifter. Man har efter honom flere verser, som äro visserligen qvicka, men äfven ganska osedliga och plumpa. Derjemnte beskylldes han allmänt för mutor och egennytta. Flere exempel bevisade sanningen häraf, likasom man trodde sig med visshet känna, att han af Frankrike mottog en betydlig årssold. Förmodligen var det af dessa orsaker, som Ulrika Eleonora icke ville hafva honom till högsta handledare åt sin son, åt Svea rikes kronprins. Till oviljan bidrog måhända ock den omständigheten, att Lindskiöld ansågs höra till enkedrottningens mot Ulrika Eleonora fiendtliga parti 1).

Vi hafva talat om Lindskiölds tillgänglighet för mutor, och att den blifvit genom flere exempel bestyrkt. Ett bland de märkvärdigare berättas på följande sätt. Erik Lowisin, känd som en mycket ifrig, men också mycket tadlad reduktionsdrifvare, hade af Karl den elfte blifvit upphöjd till landshöfding och friherre. Men han ville nödvändigt också blifva upphöjd till grefve och kungl. råd; han likasom många andra bland kamraterna. För att vinna denna afsigt vände han sig till Lindskiöld, hvilken lofvade, att mot 5000 riksdaler förskaffa honom de önskade befordringarna. Myntet blef verkligen utbetaldt; men Lindskiöld dog, innan någondera värdigheten hunnit utverkas. Lowisin var då nog oförsynt, att af enkan återfordra summan, och att, då hon nekade, gå till konungen och omtala hela förhållandet och begära handräckning för att få tillbaka sina penningar. Karl bad honom göra skriftlig anmälan om saken. Det skedde. Då lät Karl derå teckna följande utslag: *så länge frågan om Lowisins*

---

1) Jfr. 19. 75.

upphöjelse till grefve och kungl. råd icke är afgjord, har han ej heller rättighet att af Lindskiölds enka återkräfva sina penningar. Om han åter blir grefve och kungl. råd, så äro penningarna i och med detsamma betalda. Kort derefter dog Lowisin utan att hafva erhållit nämnde befordran af konungen, eller fordran af sterbhuset. Man påstod dock, att han på reduktionsverket hade inom kort tid förvärfvat sig en förmögenhet af 100,000 riksdaler 1).

Återvändom till Lindskiöld! Vi hafva sett den lätthet, den lättsinnighet, hvarmed han förvärfvade penningar. Han bortslösade dem ock på samma sätt. Byggnader, trädgårdsanläggningar samt ett lysande lefnadssätt medtogo största delen. Vid sin död efterlemnade han visserligen åt enkan 32 hela hemman. De voro dock belastade med skulder och utgjorde måhända ej mer, än hvad den rika arftagerskan hade ursprungligen medfört i boet.

Vi känna de verser, med hvilka Lindskiöld i yngre åren bestraffade sin tids högadel; — likaså hans vänskap med Flemingarna, samma högadels fiender; — hans inträde i den mot rådet ovänliga sängkammar-styrelsen; — hans deltagande i så väl reduktionens som enväldets införande och i synnerhet i krossandet af rådets magt. Med anledning af allt detta har han blifvit betraktad såsom en fiende till bördsaristokratiens grundsats och således till både adel och högadel. Men detta var icke händelsen. Hans angrepp mot den tidens adel härrörde från dels kärlek till utvidgad konungamagt, dels afund öfver frälsemännens lyckligare samhällsläge. Sjelf var han mycket känslig för prakt och yttre utmärkelser, och redan deraf kan man ana en viss inre benägenhet för adliga värdigheter, blott hans egen person blefve delaktig deraf. Aningen bekräftas ock af verkligheten. Så snart tillfälle gafs, hade han ingenting emot att sjelf blifva både adelsman och grefve.

---

1) Geheimearkiv. i Köpenhamn. F. Hansens relation om sine sex maaneders ophold i Sverig 1694.

Man finner till och med, att han personligen sökt dessa utmärkelser; t. ex. att han för att blifva adlad anhållit om Per Brahes förord 1), och detta just 1669 eller vid samma tid, som han i ofvan- och oftanämnde verser angrep samma adel. Likaledes påstås, att det var han, som öfvertalade Karl den elfte att 1687 återigen och efter tretton års uppehåll utdela friherre- och grefvevärdigheter 2); en upphöjelse, hvarmed också Lindskiöld sjelf blef vid samma tillfälle hugnad. För öfrigt berättas ett uppträde, som är för mannens lynne i detta fall serdeles betecknande. Vid några och tjugu års ålder och som student, gick han med en kamrat omkring på Stockholms gator. I detsamma kom en förnäm herre 3) åkande förbi, och det med sådan fart, att vagnshjulen stänkte en hop smuts öfver de båda fotgångarnes kläder. Kamraten, uppretad och harmsen, började knorra mot det förnäma öfvermodet; men Lindskiöld skrattade och sade: *jag för min del ämnar en gång åka på alldeles samma sätt, och då skall jag låta stänka ned dig och dina kläder än värre.* — *Akta dig för öfvermod Lindeman!* inföll kamraten. Men denne svarade: *så underliga ting kan väl Gud göra, om det honom täckes.* Några årtionden förflöto, och den fordne studenten Lindeman var numera kungl. rådet grefve Lindskiöld; men den fordne kamraten stod qvar som underordnad tjensteman i något af ämbetsverken och ansåg sig lycklig, om han kunde erhålla en då ledig kamrerareplats. För att vinna ett så efterlängtadt mål, anmälde han sig hos den förra vännen och numera allsmägtige gunstlingen och bad om dennes förord. Lindskiöld visade sig trög och likgilltig; men tillsade ansökaren att vid nästa råds sittning infinna sig utanför rådkammardörren och

---

1) Braheska ark. på Skokloster. Kanslirummet. Bref från Lindeman till P. Brahe.

2) Se 18. 6.

3) Enligt lefnadstecknaren skulle det hafva varit J. G. Stenbock; men denne var då blott en sexton års yngling.

der afvakta svar. Det skedde. Utkommen från rådet, tillkännagaf Lindskiöld för den väntande vännen, att dennes ansökan blifvit afslagen; men inbjöd honom samma dag till middagsmåltid. Ämbetsmannen aflägsnade sig med tungt hjerta. Litet efteråt kom Lindskiölds vagn, i hvilken denne sjelf och Johan Gabriel Stenbock sutto. På Lindskiölds befallning körde kusken så häftigt och så nära förbi den nämnde fotgångaren, att denne fick sina kläder mycket öfverstänkta. Mannen infann sig dock vid den mägtige herrens bord; men med hvad känslor är ej svårt att gissa. Så mycket större och angenämare blef deremot öfverraskningen, då Lindskiöld nu räckte honom den begärda fullmagten, och sedermera under vänskapligt skämt erinrade om deras ungdom och gemensamma öden, samt om Lindskiölds redan då för tiden yttrade spådom, och huru den numera gått i fullbordan.

Många och vigtiga voro de förtroenden, som Karl den elfte lemnade åt Lindskiöld. Ett bland de mest magtpåliggande var, att som ordförande leda den nämnd, konungen 1686 förordnade till utarbetandet af en ny lagbok. Också här utmärkte sig Lindskiöld ganska mycket genom sin outtröttliga arbetsamhet, och genom de rediga och bestämda åsigter, han framställde. Dessa sednare voro i synnerhet i en punkt ganska märkvärdiga. Konungen och likaså flertalet af nämnden ville, att den nya lagboken skulle grundas på och öfverensstämma med förut gällande åsigter och stadganden, hvilka man borde ordna, förtydliga, fullständiga; men i det hela följa. Lindskiöld deremot ville lösgöra sig från fordna förhållanden, för att sedermera alldeles obehindradt kunna åstadkomma en, som han sade, »rigtig och fullkomlig lag», stödd på vetenskapliga och allmänt gällande rättsbegrepp. Sverge, redan förut rikt på ära, borde, enligt hans påstående, förvärfva sig äfven utmärkelsen af en dylik mönster-lagbok; ett verk, som hvilade på vetenskapens oförgängliga grund, och icke på osammanhängande lemningar från förflutna och råare tiders samhällsskick. Han mägtade icke genomdrifva

denna åsigt. Den äger likväl för sin tid mycken märkvärdighet, såsom uttryck af ett tänkesätt, som flere gånger och äfven i våra dagar sökt göra sig gällande. För öfrigt träffar man hos Lindskiöld flere andra drag i samma rigtning. T. ex. han försvarade den Cartesianska och fria forskningen; — han sökte inskränka rättigheten att börda jord; — han ville redan då införa lika gifto- och arfsrätt, med flere dylika förändringar, som först många mansåldrar längre fram kunnat genomdrifvas. Han var i detta fall en framtidsman och hörde i mer eller mindre mån till det slags statsmän, som vid samhällenas ombildning förnämligast afse förnuftets allmänna fordringar och rättsbegrepp; men deremot fästa mindre vigt vid förhanden varande förhållanden 1), och huruvida dessa sednare medgifva de förras i allo genomförda tillämpning. Lindskiöld hoppades dock kunna verkliggöra sina djerfva planer. Han räknade dervid på de allmänna satsernas sanning och dennas magt att göra sig gällande. Han litade ytterligare på kraften af sitt eget snille, sin egen förmåga; och i värsta fall på jernhandskarna af konungens envåldsmagt, hvilken måhända också af denna orsak blef honom så serdeles dyrbar.

Lindskiöld var fördenskull en framtidsman så tillvida, som han hyste åsigter och planer, till hvilkas antagande först en sednare tid kunde mogna. Men han var äfven på ett annat och mindre hedrande sätt en framtidsman; nämligen en af det slaget, som tyvärr ofta ingripit i vårt fäderneslands angelägenheter. Vi framställa här den gemensamma ram, inom hvilken många slika herrar kunna inpassas! En tämligen utmärkt personlighet, stående på något ämbetsmannabanans högre trappsteg, borde rätteligen bemöda sig om att styrka, stödja och hjelpa sin högste förman i dennes bemödanden till fäderneslandets bästa; och att så vidt möjligt dölja, afhjelpa och oskadliggöra de

1) I 18 del. sid. 99 yttrades ovisshet om, huruvida 1696 års förslag till konungabalk var skrifvet af Lindskiöld eller af Gyldenstolpe. Enligt Posses bidrag till svenska lagstiftningens historia, sid. 281, var det författadt af denne sednare.

brister, som förefinnas, de misstag, som begås. Så främjas enigheten mellan de styrande, laglydnaden hos de styrda och trefnaden hos alla. Så gjorde ock den store Jakob De la Gardie mot den ändå större Axel Oxenstierna 1); och så gjorde Lennart Torstensson mot sin kanske icke fullt lika store, dock äldre förman Johan Banér. Men så gör icke framtidssmeden. En sådan illfägnas åt att uppleta förmannens fel och att framdraga dem inför allmänheten eller öfverheten, allt efter som tillfälle och fördel fordra. Tillika söker han att oroa och motarbeta samma sin förman och att förlama och hindra dennes verksamhet. Grundskälet till ett sådant förfarande är ofta nog den personliga fåfängans begär att framhålla och framvisa sin egen högre klokhet och större duglighet, m. m. I släpet följer dock ofta, fast mer eller mindre medvetet, den beräkningen, att öfverheten eller allmänheten skall afskeda företrädaren och anförtro dess plats åt den högre statsklokhet, den större duglighet, som visat sig vara att tillgå. För sig sjelfva och för andra söka likväl framtidssmederna dölja dessa tänkesätt under en skenfager täckmantel; nämligen en fosterlandskärlek, som vill främja det allmänna bästa genom att å ena sidan motarbeta föråldrade och skadliga fördomar och bortvisa föråldrade och odugliga statsmän, för att å andra sidan genom nya och tidsenliga åsigter och friska viljor, d. v. s. genom sig sjelfva, bereda fäderneslandet en lyckligare framtid. Men sådana framtidsgörare blifva också alltid samtidsstörare. De sprida vantrefnad, oro och missnöje med det närvarande och förvirra och förlama styrelsens gång. Om de lyckas att störta sina företrädare och sjelfva intaga dessas platser, då inträder visserligen någon gång en bättre sakernas ordning; men vinsten deraf uppväger sällan olägenheterna af den förberedande villervalla, man tillställt. Ofta blifver dock framtidsmannen i sitt arbete mindre lycklig än företrädaren. Ty missnöjets och klandersjukans af honom sjelf upp-

---

1) Se S. 97, 123.

vårda böljor vilja sedermera icke så hastigt lägga sig. Dessutom blifver han snart föremål för angreppen af en ny lycksökare, hvilken börjar tränga sig fram på den en gång anvisade banan. — Sverge har sett flera dylika uppträden. Den första större framtidssmedja, om hvilken man äger närmare kännedom, var i gång 1650. Företrädarne, som skulle störtas, voro Axel Oxenstierna och hans vänner. Framtidsmännerna, de friska viljorna, som skulle komma i stället, voro anföraren, mästersmeden Magnus Gabriel De la Gardie och hans anhängare och ämnessvenner, Salvius, Bengt Skytte, Johannes Matthiæ, Nils Tungel och Messenius m. fl. Genom en dylik tillställning blef sedermera samme De la Gardie sjelf år 1675 störtad af ett förbund mellan rådspartiet under Sten Bielke, det unga hofvet under Johan Gyllenstierna och uppkomlingarna under Erik Lindskiöld. Detta var sistnämnde herres första lärospån i den vägen, och det lyckades. Han fick sjelf regerings-ärenderna i sin hand; men blott för en liten tid. Snart blef denne fine och fintlige verkmästare undanskuffad af den store och starke grofsmeden, Johan Gyllenstierna. När Lindskiöld sedermera kom till nåder igen, hade Bengt Oxenstierna redan fått utrikes ärenderna i sin hand. Lindskiöld började dock snart nog, såsom man sade, att stämplande förbereda Oxenstiernas fall och sin egen upphöjelse. Längre fram och under striden om de beryktade kaperierna var en sådan plan i full fart 1). Måhända hade den lyckats, så framt icke Lindskiölds egen död 1690 kommit emellan. Dock bör erkännas, att det synliga målet för framtidsmannaplanerna stod den gången i nära öfverensstämmelse med fosterlandets sanna bästa. I allmänhet taladt, hade det ock varit lyckligt, om de många framtidsmän, som Sverges historia företett, hade alla ägt Erik Lindskiölds utmärkta förmåga och egenskaper.

Vi vilja nu betrakta en annan sida af denna märk-

---

1) Se 18. 207—215.

värdiga personlighet. Fastän mannaåldrens många och vigtiga ämbetsgöromål icke lemnade tid till ytterligare studier, hade dock de yngre åren varit så serdeles väl använda, att Lindskiöld alltid förblef en bland Sverges kunskapsrikaste män. Snille var han måhända det utmärktaste, som den tiden fanns inom fäderneslandet; och blef också i denna egenskap erkänd af alla partier, och äfven i alla vägar, icke blott som ämbetsman utan ock som skriftställare. Hans bref och uppsatser äro utmärkta af klarhet och behag. Detta gäller i synnerhet de båda tal, hvilka han, som landtmarskalk, höll till konungen vid början och slutet af riksdagen 1686. Knappast hade intill den tiden något dylikt varit skrifvet på svenska tungomålet. Der finnas icke blott redig och bestämd tankegång samt lifligt och träffande språk, utan ock en mängd talekonstens prydnader, ordlekar, ljudfall, bokstafsrim m. m. Dylikt hade förut så ytterst sällan förekommit, att man knappast kunnat tro vårt språk vara till sådana konstbildningar användbart. Lindskiölds snille visade dock, hvad fäderneslandet äfven i denna väg mägtade åstadkomma. Icke minsta märkvärdigheten är språkets utmärkta renhet. Nästan alla den tidens författare, äfven Lindskiöld i sina hvardagsskrifter, uppblandade modersmålet med en mängd latinska, tyska och fransyska ord. Men i ofvannämnde tal finnas ytterst få, som icke uppväxt ur svensk grund. Dessa skrifter äro förstlingen af en fulländad fosterländsk talekonst, länge stående utan likar och efterföljare. Äfven för den egentliga skaldekonsten hade han icke obetydliga anlag. Det finnes efter honom en mängd tillfällighetsvers, dels på svenska, dels på latin, hvilka, i synnerhet de sednare, utmärka sig genom fyndighet, qvickhet och behag, så att efterverlden ännu kan med nöje läsa flere bland dem. Sjelf behandlade han dock sitt skaldskap som en småsak och, bokstafligen taladt, som en *vitterlek*. Sjelfsvåldigt skämtande skref han derom:

Min poesi är ringa
Och ej det namnet.vrd.

Min vers vill man flattera
Och komma mig till blygd.
De kunna väl passera
Här på vår Rekarbygd.

Emedlertid var han för den tidens vitterhetsidkare en vän och ett värn, som i båda hänseenden ofta anlitades. Derföre upphöjdes och beprisades han ock såsom en stor Mæcenas, en beskyddare för Sverges skalder. Med dylikt ordkram blef han också af medelmåttige rimmare så ofta och så i otid besvärad, att han stundom tröttnade. Vid något dylikt tillfälle skref han till en efterhängsen versmakare följande rader:

Ingen Mæcenas är jag, och du visst ingen Flaccus.
Ingen bland oss förtjent bära de frejdade namn.
Så hvardagliga äro hos dig både snillet och sången,
Att Mæcenas i dem säkert ej funnit behag.
Derföre ber jag: hör upp att truga in i mitt öra
Under så ståtliga namn dina eländiga vers 1).

Helt annorlunda uppförde han sig mot tidens verkliga snillen, den behagfulle Lagerlöf, den qvicke Bergenhielm, psalmsångaren Spegel, m. fl. Han fick ofta mottaga den sistnämndes psalmer till öfverseende och granskning 2). Med Bergenhielm förde han på latinska vers en lätt och liflig ordkastning, hvilken på sin tid blef bekant under namn af *lis jocosa* 3). Hans latinska dikter till Lagerlöf voro fulla af behag och sprittande qvickhet 4).

Hans sångmö, ofta yr och lättsinnig, uppträdde vid andra tillfällen genomträngd af de allvarsammaste tankar, den djupaste gudsfruktan. Omtalade äro de psalmer, som af honom dels författade, dels öfversatta, inflöto i 1695

1) Urskriften är på latinsk vers, finnes i Linköp. arkiv.
2) Wexiö Gymnasiarkiv. H. Spegels brefvexling.
3) Skämtare-tvisten.
4) Ofvannämnde skrifter finnas i Linköpings arkiv bland Carmina Svec. poët. I Riksark. svenske måns bref finnas delar af en slipprig brefvexling mellan Lindskiöld och G. Tungel.

års psalmbok. Till förberedelserna för detta verk hade Lindskiöld arbetat undan åtskilligt, serdeles genom utgifvandet af den så kallade barnabibeln, en samling, ur hvilken sedermera ett och annat ingått till och med i vår nuvarande psalmbok. Man har i öfrigt många drag af den vördnad, han visade heliga föremål. En gång t. ex. red han förbi en kyrka och blottade dervid enligt dåtidens bruk sitt hufvud, samt uttalade genast från stigbygeln följande vers:

Man stryker sitt segel för kungliga slott,
Fast fartyget mister den fart, som det fått.
Med vördnad så blotta ditt hufvud och säg:
Gud vare mig nådig! Sen vandra din väg!

Dessa och åtskilliga andra motsatser i Lindskiölds uppförande kunna till en del förklaras genom mycken lätthet eller lättrörlighet i lynnet. Det fanns mellan honom och Magnus Gabriel De la Gardie en viss likhet i detta, likasom i mycket annat. Båda hade en varm och liflig själ, tillgänglig för hvarje ädelt intryck; men stundom ock för mindre rena känslor. Båda sökte i motgångens pröfning ådagalägga den vises lugn och undergifvenhet; men läto derunder ofta framskymta den svikna ärelystnadens grämelser, till och med den retade hämndens skadelystna förhoppningar. Båda tilläto sig att förvärfva penningar på ett sätt, som icke alltid kunde gillas; och båda bortslösade dem lika hastigt på prakt, byggnader och välgörenhet. Båda hyste slutligen en varm och oförställd kärlek till fosterland, vetenskaper och vitterhet. Dock hade Lindskiöld ojemnförligt större snille, äfvenså arbetsförmåga. Till denna sednare hade han också i yngre år blifvit genom nöd och fattigdom härdad och uppfostrad; då deremot De la Gardie redan tidigt infördes i vällefnadens och förströelsernas slappande krets.

I Juni 1690 angreps Lindskiöld af en svår fläckfeber, hvilken snart hotade med olycklig utgång. Karl blef mycket uppskrämd vid tanken på att möjligtvis förlora en så ovanligt duglig ämbetsman. Han lät spänna kedjor öf-

ver närliggande gator för att hindra hvarje buller, som kunde oroa den försvagade gunstlingen. Sjelf kom han till sjukbädden för att efterfråga tillståndet. Men Lindskiöld, redan i full yrsel, svarade honom med en osammanhängande ramsa af tyska, latin och fransyska om hvarannat. Konungen såg allt hopp vara ute och lemnade under bittra tårar sjukrummet. Vid denna syn skingrades för ett ögonblick feberdimman i Lindskiölds hufvud, och han störtade ur sängen efter konungen och bad om beskydd för den blifvande enkan och de snart faderlösa barnen. Karl gaf det begärda löftet, och höll det. Om några dagar afled Lindskiöld blott 56 år gammal, efterlemnande enka och fyra barn, med många egendomar, men ock med många skulder. Karl bekostade begrafningen och lofvade betala skulderna 1). Sönerna fingo 400 daler årligen och några påstå, att konungen har på sterbhuset uppoffrat icke mindre än 100,000 riksdaler 2). Sin saknad och sorg uttalade han ofta och oförställdt. *Jag har*, skref han, *i Lindskiöld förlorat en trogen tjenare och vän, och min son en trofast ledare. Ty han mente redligt med mig, mitt barn och med hela riket. Jag beklagar hans frånfälle af allt mitt hjerta.*

---

1) Enkan skall af konungen hafva fått 12,000 riksdaler. Eljest hade hon befunnit sig i verklig nöd. Så berättas i Hansens relation 1691 i Köpenhamns geheimearkiv.

2) Denna liksom några andra uppgifter är grundad på en i Linköpings arkiv befintlig lefnadsteckning öfver Lindskiöld, hvilken blifvit bearbetad af Löfvenskiöld och Ålf, hufvudsakligen enligt muntliga meddelanden af presidenten Cederholm, hvilken säges hafva ägt personlig bekantskap med Lindskiöld. Cederholm var dock vid dennes död troligtvis blott gymnasist. Uppgifterna innehålla ock flere misstag och tidsfel så påtagliga, att de också af efterverlden kunnat upptäckas; såsom vi ock här ofvan påpekat flere dylika.

blef Lindskiölds efterträdare som kansler för Lunds akademi, som guvernör för kronprinsen och som Oxenstiernas närmsta man i utrikes ärendenas ledning. Ehuru icke så snillrik, var han dock i allt annat med Lindskiöld jemnförlig. En smygförfattare från Karl den elftes sista år säger, att Bengt Oxenstierna, Nils Gyldenstolpe och Karl Bonde voro bland Sverges högre ämbetsmän de enda, som hade nog kunskaper, erfarenhet och lefnadsvett för att kunna användas i en mera kinkig och magtpåliggande beskickning 1). Sedan Lindskiöld aflidit, ansågs Gyldenstolpe allmänt vara den tjenligaste att fylla platsen efter Bengt Oxenstierna.

Också ifrågavarande herre var en uppkomling, nämligen son åt den lärde professor Wexionius, adlad Gyldenstolpe 2). Redan under skolåren och som yngling förberedde han sin framtida lycka. Utmärkt genom flit och själsförmögenheter, gjorde han snabba framsteg och uppförde sig i allo på ett serdeles stadgadt och berömligt sätt. Det är rörande att läsa fadrens bref till den mer och mer hoppgifvande ynglingen. *Du högt älskade son! Du min ålders stöd och tröst! Du ögonsten för alla söner!* med dessa och dylika ord uttalade den gamle sina förhoppningar och sin kärlek. Genom pålitlighet, förstånd och fortfarande flit förvärfvade sonen äfven på ämbetsmannabanan goda loford och den ena befordringen efter den andra. Till framgången bidrog ock hans sednare giftermål med kongl. rådet Ehrenstéens dotter.

Gyldenstolpe var en utmärkt duglig och nyttig ämbetsman. Bland annat har han i egenskap af kansler öfver Lunds högskola uträttat mycket godt. En smygförfattare säger visserligen, att han såsom sändebud i Haag

---

1) Bondeska ark. på Säfstaholm. Schwedische Staats-perspektiv auf das 1698 Jahr gerichtet.

2) Se I. 45.

gjorde svenska folket förhatadt der i landet 1). Men holländska sändebudet försäkrade med namnets utsättande om motsatsen; nämligen, att Gyldenstolpe var i nämnde land serdeles omtyckt och högaktad.

I afseende på inre styrelsen var Gyldenstolpe en stark anhängare af envåldet. Vid 1689 års riksdag bidrog han ock till dess stadgande, och det stundom på ett sätt, som icke kan fullt gillas 2). I afseende på utrikes ärenderna stod han oftast på Frankrikes sida, dock icke alltid. Liksom de flesta Karl den elftes ministrar mottog äfven han sold af främmande hof, hvarpå vi redan hafva lemnat bevis. Ett danskt sändebud påstod, att han i detta hänseende var serdeles samvetslös 3). Så vidt oss bekant är, var förhållandet tvärtom. Vi hafva nämligen efter Gyldenstolpe funnit af sådana drag ett långt mindre antal, än efter många andra Karl den elftes högre ämbetsmän.

Han var en godlynt och behaglig sällskapsman, till och med så artig och förekommande, att han af några ansågs tillgjord och opålitlig 4). Derjemnte låg mycken försigtighet, måhända verklig blygsamhet i hans väsende. Då konungen erbjöd honom grefve-värdigheten, vägrade han länge och mottog den först på Karls uttryckliga befallning. Också i fråga om kanslersämbetet vid Lunds högskola tvekade han och sökte draga sig undan. Denna naturliga försigtighet eller blygsamhet, i förening med en på den tiden och i det hofvet ovanlig artighet i umgängessättet var måhända verkliga orsaken till de beskyllningar för falskhet, som stundom mot honom framkastades.

Karl den elfte för sin del ansåg Gyldenstolpe vara en bland rikets bästa och pålitligaste ämbetsmän. Han upphöjde honom efter hvartannat till hofkansler, friherre och 1689 till landtmarskalk. Detta sista uppdrag full-

1) Pomme d'Orange.
2) Se 18. 247.
3) Se 18. 224.
4) Köpenhamns geheimeark. F. Hanssens relation 1691.

gjordes så till konungens nöje, att Gyldenstolpe just derpå fick mottaga ej mindre än fyra lysande befordringar, nämligen till guvernör för kronprinsen, kansler öfver Lunds högskola, kongl. råd och grefve. Under sednare åren af sin lifstid besökte konungen ej sällan hans landtställe Noor, och utnämnde honom i sitt testamente till en bland Karl den tolftes blifvande förmyndare.

TREDJE KAPITLET.

KARL DEN ELFTES SAMTIDA AF DET RÅDANDE PARTIET.

REDUKTIONS-MÄNNERNA.

Bland dessa nämna vi först

KLAS HERMANSSON FLEMING.

Slägten Fleming är icke bland dem, som haft någon serskild och utmärktare blomstringstid. Deremot har den nästan oupphörligen lemnat fäderneslandet en eller annan märkvärdigare personlighet, och det allt sedan Gustaf Wasas dagar. Ett gemensamt slägttycke utmärker de flesta bland dessa herrar under sextonde och sjuttonde århundradena. Det är, med hänsyn till statsformen, en konungskhet, som stundom öfvergick till kärlek för envåldet; med hänsyn till högadeln, en ovilja, som stundom urartade till förföljelse; med hänsyn till förvaltningen, en sparsamhet och rikshushållning, som stundom för att fylla statens behof tillgrep orättvisa åtgerder. Hos öfverståthållaren Klas Larsson Fleming, slägtens skönaste krona, visa sig dessa rigtningar, dock i förädlad och till och med helt och hållet ren skepnad. Hos sonen, Herman Fleming, börja de att fördunklas af lycksökeri hos konungamagten samt hat mot ståndsbröderna. Hos sonsonen Klas Hermansson framstå samma egenskaper, men i deras mörkaste och mest motbjudande gestalt.

Sistnämnde herre blef efter Johan Gyllenstiernas död statshvälfningens utmärktaste ledare. Han var icke blott förnämsta uppfinnaren utan ock strängaste verkställaren af de efterräkningar, som Stora och reduktions-kommissjonerna anställde. Han var likaledes den, som Karl den elfte i dessa vägar mest begagnade, och som de förföljda herrarna mest fruktade och hatade. Han blef reduktionens allt i allo, för det ena partiet i ondt, för det andra i godt. Också har ingen blifvit tecknad med så olika färgor. Här må bilden först målas af hans egna gerningar.

Han var född 1649 1) och son af den Herman Fleming, som dessa berättelser ofta omtalat 2), och isynnerhet, då han 1660 störtades från riksförmyndare- och riksskattmästare-platsen. Vid sistnämnde uppträde var sonen elfva år gammal. Redan förut uppfostrad i fadrens grundsatser, deltog han med ungdomens liflighet i nämnde motgång. Under sin återstående vistelse inom föräldrahuset samt vid den dystre och missnöjde fadrens sida, blef han än mer stärkt i bemälte åsigter, hvarjemnte den gamle meddelade honom alla de anmärkningar och handlingar, som denne under en lång lefnad hopsamlat för att användas vid en blifvande och strängare reduktion. Detta allt gjorde sin verkan på det unga sinnet, och man hörde sonen tidigt nog hota sin faders motståndare med en blifvande och svår efterräkning, så snart nämligen omständigheterna kunde så medgifva.

Ett dylikt tillfälle inträffade 1675, då i de flesta förhållanden en fullkomlig omkastning egde rum. Till

---

1) Enligt personalier, befintliga i Lagerfeldtska arkiv. på Lagerlunda samt inskriften på vapnet i Jakobs kyrka, (se Bojes Landtmarsk. s. 184), hvilka uppgifter också öfverensstämma med hans öfriga lefnadsförhållanden, t. ex. att han 1674 började sina utrikes resor. I Gezelii och Palmblads biograf. lexik. samt i Stiernmans matrikel och höfdingaminne m. fl. uppgifves han vara född 1643. Fadren Herman blef dock gift först 1645.

2) Se 10. 496. 11. 86. 13. 32, m. fl.

skådeplatsen för densamma, d. v. s. till riksdagen i Uppsala skyndade derföre först och främst Klas Fleming. Här uppträdde han såsom en bland de verksammaste framtidsmännen. Han bidrog på allt sätt till den fordna förmyndarestyrelsens angripande, och blef utnämnd till ordförande i Gransknings-kommissjonen; det bästa tillfälle han kunde önska för verkställandet af hämndplanerna mot dem, som fördrifvit hans far. Vi hafva ock i sextonde delen af dessa berättelser 1) ådagalaggt, huru mycken partiskhet och orättvisa detta ämbetsverk tillät sig mot de förföljda herrarna. Mörkaste skuggan deraf faller på verkets ordförande, på Klas Hermansson Fleming.

År 1680 dog Johan Gyllenstierna och nu erhöll ifrågavarande Klas Fleming, med hänsyn till den åsyftade statshvälfningen, konungens högsta och nästan uteslutande förtroende. Detta fortgick allt framgent och ökades mer och mer, så att Fleming blef på sistone alldeles oumbärlig. Hans boning ordnades så, att konungen kunde genom en lönnväg osedd och när som häldst besöka sin gunstling 2). Förtroendet gick så långt, att reduktions- och liqvidationskommissjonerna ålades efterkomma de befallningar, som Fleming mundtligen från konungen framförde, äfven om dessa icke bestyrktes af någon skrifvelse. Detta stora inflytande bibehöll han ända till sin död; och på sätt och vis än längre. Ty när han 1685 reste till Tysklands varma bad och förtviflade om återkomsten, har han, enligt berättelse, lemnat åt konungen en förseglad skrift, innehållande råd om de åtgerder, som borde vidtagas, samt beskrifning om de förnämsta ämbetsmännen och deras egenskaper.

Spår finnas, att den sluge mannen begagnat hvarjehanda medel för att bibehålla och stärka denna konungens ynnest. Bland annat har han genom smicker och gåfvor

---

1) Se sid. 239—254; 284—288; 348.

2) Bielkeska ark. på Thureholm. Nils Bielkes fransyska autobiografi. Jmfr Fryxells Handl. [illegible]. 283. [illegible]

sökt vinna en och annan af de mest inflytelserika men penningebehöfvande gunstlingarna. Nyss utnämnd till riksråd, skref han 1681 till då varande kansliradet Erik Lindskiöld följande rader: *bror må icke tro, att den nya värdighet, hvarmed konungen benådat mig, kan på något sätt upplösa vår gamla vänskap.* — — — — *Här skickar jag en hop nya dukater, icke såsom något tacksamhetsbevis, utan till spelpenningar* 1) — — — — o. s. v.

Det var förnämligast i tvänne ting, som Fleming med serdeles nit och lycka gick konungen tillhanda; nämligen vid genomdrifvandet af enväldet och af reduktionen. Vid det förras införande var Fleming den kraftigaste bandtlangaren. Det var han, som på riddarhuset genomdref de märkvärdiga frågorna derom 2); och som längre fram trugade och skrämde de gamla riksråden att först ändra deras tittel till kongl. råd, och sedermera att begära afsked 3). De kedjor, med hvilka Karl den elfte vid denna tid fjettrade svenska friheten, gingo alla genom Klas Flemings hand. Han var vid deras tillverkning den egentliga mästersmeden.

Det andra konungens uppdrag, som genom Fleming utfördes, var den stora räfsten. Han sattes till ordförande i så väl reduktions-, som i liqvidations-kommissjonen, genom hvilka båda platser samt genom konungens förtroende, han blef i dessa mål nära nog enväldig; hvarjemnte han äfven på Stora kommissjonens gång utöfvade mycket inflytande. Detta missbrukades alltför ofta till genomdrifvande af saker, som voro både obilliga och orättvisa. Våra berättelser om Stora kommissjonen och Stora reduktionen hafva företett mångfaldiga exempel derå. Det var nästan alltid Klas Fleming eller Konrad Gyllenstierna, som trädde fram och lånade sina personer och sina namn,

---

1) Riksark. Svenske mäns bref. Klas Fleming till Erik Lindskiöld d. 10 Dec. 1681.

2) Se 16. 156—166.

3) Se 16. 177—184.

när det blef fråga om att genomdrifva åtgerder, för hvilkas orättvisa de andra ledamöterna drogo sig tillbaka.

Ofta till öfverdrift sträng mot andra, var han dock temligen medgörlig, när reduktionen gällde honom sjelf, eller hans vänner. Han mottog för egen person åtskilliga fördelar och eftergifter, samt genomdref dylika åt sina anhängare 1). Med egennyttig beräkning 2) sökte han ock att undandölja de handlingar, som, sedermera framdragna af Gyllenborg, föranledde räfsten med koppar-kompaniet, hvilken åtgerd ganska kännbart träffade Flemings slägtingar och vänner 3).

Klas Flemings partiskhet visar sig dock allra tydligast, när man genomläser riddarhusets protokoller under riksdagen 1680, vid hvilken nämnde herre var landtmarskalk. Man finner der, att han mångfaldiga gånger ådagalagt en påtaglig väld för sitt eget parti; och att han till dess fördel begick verkliga orättvisor; ehuru, så mycket möjligt var, under iakttagande af lagens yttre former. Ty, äfven ombrusad af de mest stormande partitvister, bibehöll han en orubblig köld och själsnärvaro, och kunde alltså med stor slughet och fintlighet begagna hvarje tillfälle att hjelpa sina anhängare och deras sak, såsom han ock på det mästerligaste sätt gjorde. Man kan derföre icke utan ganska besynnerliga känslor läsa, huru vid riksdagens slut han i afskedstalet bedyrade *sig icke hafva lutat till hvarken det ena eller andra partiet* 4).

Klas Fleming hade onekligen både många och stora förtjenster. Han var en serdeles klok herre, den der med försigtighet och orubbligt lugn beräknade alla sina åtgerder. I arbete var han outtröttlig. Allmänheten talade

1) Se 16. 325, 326.

2) En mildare förklaring är dock möjlig; nämligen, att Fleming verkligen ansåg denna koppar-räfst olaglig; och att detta var orsaken, hvarföre han icke ville bringa den å bana.

3) Se 17. 131, 231, 232.

4) Riddarhusprot. d. 10 Dec. 1680.

med förvåning om hans ihärdighet och ifver, och man påstod, *att han icke ens gaf sig tid att ligga sjuk* 1).

Och likväl måste han snart nog underkasta sig detta motbjudande missöde. Redan i början på året 1685, blef han af illamående stängd inom sina rum. Kanske var sådant en följd af den utomordentliga arbetsfliten. Denna fortgick dock på hans kammare med nästan samma fart, som förut på ämbetsrummet; ty konungen besökte honom nästan hvarenda eftermiddag. Ett par gånger på bättringsväg, blef Fleming genom dylika ansträngningar utmattad och insjuknade omigen och sista gången med förebud till döden. Han fördes till landet och skulle sedermera besöka de varma baden i Tyskland, men afled under ditresan den 31 Juli 1685. På dödsbädden yttrade han: *jag märker, att min tid blir icke lång; dock är jag glad öfver att hafva fått någorlunda hämnas de orättvisor, man tillfogat min salige herr fader.* Detta är det sista drag, vi känna efter Klas Hermansson Fleming.

Läsaren har nu sett den utmärkte mannen tecknad af hans egna gerningar. Motpartiets omdöme går i samma rigtning, men ändå djupare ned. Han ville, sade man, först i egenskap af soldat göra sin lycka hos den krigiske Karl den elfte och värfvade 2) derföre ett eget regemente. Men för detta yrke voro anlagen så ringa, att han blef ett mål för konungens och de öfrigas gäckerier och måste derföre söka en annan bana. För öfrigt påstod motpartiet, att han var elak, hämndgirig, illistig och dyster; — att han icke åtnjöt någon menniskas högaktning; — att man gladdes vid underrättelsen om hans dödssjukdom; — att man blef nedslagen vid underrättelsen om hans tillfrisknande; — och att man dervid undrade, *om han skulle kunna bedraga sjelfva döden,* o. s. v. Hans frånfälle föranledde många, ehuru halft undertryckta glädjeyttrin-

---

1) Kungl. bibl. i Stockholm. Celsees samlingar.

2) Enligt andra uppgifter blef troppen af honom blott gjord fulltalig.

gar, och när Karl den elfte hedrade honom med en sardeles prägtfull begrafning och med de mest prunkande loford öfver hans odödliga ära; då hördes en och annan i smyg upprepa det gamla romerska infallet: *Sit divus, modo non vivus* 1)! Några påstodo, att han af ovännerna blifvit förgifven.

Helt annorlunda utföll det omdöme, som Karl den elfte sjelf yttrade både med ord och gerning. Han upphöjde Fleming vid dess 28:de år till öfverste, vid det 31:sta till landtmarskalk, landshöfding och president i reduktionen; vid 32:dra till president i kammar- och kommerse-kollegium och till riksråd. Han gaf honom åtskilliga och stora skänker och besökte honom under sista sjukdomen nästan hvarenda dag. Vid underrättelsen om dödsfallet, betogs han af mycken och oförställd sorg. Han gaf enkan först 7,500 riksdaler att betala resan till baden, och sedermera serskildt 25,000 d. s. m. Dessutom lofvade han att bekosta sönernas utrikes resor, samt de trenne döttrarnas bröllop. De förra blefvo också 1687 upphöjda i grefligt stånd. Om deras aflidne far fällde konungen de mest hedrande loford. *Klas Fleming,* så föllo orden, *var en så stor statsman, att dess like kanske aldrig mera kommer i Svea land;* och vid ett annat tillfälle sade konungen: *jag kan icke nog beklaga herr Klas Flemings frånfälle. Jag har i honom förlorat en trogen, redlig och oegennyttig tjenare och en verkeligen stor man; ty Gud hade begåfvat honom med synnerliga egenskaper.*

FABIAN WREDE

hade i förstone icke någon så brådväxande lycka, som många andra herrar den tiden. Vid det 34:e året blef han landshöfding, men blott i det aflägsna Wiborgs län. Först vid det 39:e, eller under riksdagen 1680, kom han

1) Endast han är död, må han gerna kallas odödlig!

i närmare förbindelse med det rådande partiet och fick tillfälle att bereda sig en mera lysande lycka. Han blef nämligen insatt som medlem i Stora kommissjonen. Här var han i förstone en bland dem, som talade för mildare åtgerder. Men snart tystnade denna hans stämma; och det ser nästan ut, som han med det rådande partiet afslutat någon slags öfverenskommelse, ungefär en sådan som den, hvilken vi, dock med ledning af tydligare spår, antydt vara ingången af Johan Gabriel Stenbock 1), samt af Robert Lichtone 2). Från och med slutet af 1681 stod nämligen Fabian Wrede i det rådande partiets leder och belönades med landshöfdingeplatsen i Uppsala. År 1682 blef till och med landtmarskalksstafven honom anförtrodd. Vi hafva också sett, huru nitiskt han hjelpte till att genomdrifva alla de vigtiga planer, som Karl då förehade till enväldets bekräftande 3) och reduktionens utsträckning 4). År 1685 blef han kongl. råd och president i bergs- och reduktions-kollegierna och i reduktions- och liqvidations-kommissjonerna. År 1687 blef han grefve och president i kammar- och kommers-kollegierna och i statskontoret 5). Slutligen blef han 1697 en bland riksförmyndarne.

Så många ämbeten, lemnade i en enda persons hand, och der länge blifvande qvar, vittna om en utomordentligt stor duglighet. Fabian Wrede var ock den kanske mest ansedda bland de många utmärkta ämbetsmännen under Karl den elftes regering. Alla samtidingar berömde högeligen hans klokhet, kraft, beslutsamhet och användbarhet i alla möjliga förhållanden. I umgänget var han treflig; men enligt bruket i Karl den elftes hof, något rå och

---

1) Se **16.** 291, 292.
2) Se **17.** 211.
3) Se **16.** 197, 209.
4) Se **17.** 147.
5) Enligt Rehbinders landtmarskalk. Gezelius upptager befordringarne något olika.

bullrande; och när hans ord anföras äro de för det mesta beledsagade af en eller annan svordom. För öfrigt var han en god hushållare för kronan; men än bättre för sig sjelf, hvarföre han ock slutade med att ega en utomordentligt stor rikedom.

Att han tog emot främmande penningar, derpå hafva vi sett talande exempel 1). Men just de, som gåfvo honom skänkerna, erkände sjelfva, att han aldrig mottog sådana för befordrandet af andra åtgerder än dem, han trodde vara för fäderneslandet de nyttigaste. Under Karl den tolftes tid gjorde han ock för det allmänna bästa ovanligt stora uppoffringar.

GÖRAN GYLLENSTIERNA.

Vi hafva sett, huru de flesta Sverges högadliga ätter haft någon serskild och utmärktare blomstringstid. En sådan hade Bondar, Sturar och Tottar under Unionen; Banérer, Bielkar, Hornar och Sparrar i slutet af sextonde; Banérer, Hornar och Oxenstiernor under förra hälften af sjuttonde århundradet. Mot slutet af sistnämnde tidehvarf framstå på samma sätt Stenbockar och Wachtmeistrar, och nyss före dem de nu ifrågavarande Gyllenstiernorna, i synnerhet genom den utmärkte herr Johan, om hvilken vi redan tillförene hafva flere gånger talat.

Äfven dennes äldre broder, Göran Gyllenstierna, har under ett tiotal af år väckt ett visst uppseende. Af en bland då-tidens bittraste smygförfattare målas han med ofördelaktiga färgor. Det säges, att han *plägade tiga, för att sålunda dölja sin dumhet;* att han påtog skepnaden

---

1) Se [illegible] 225, 226. Af B. Oxenstiernas bref i Bondeska arkivet på Säfstaholm, samt af lektor Wetters utdrag ur Nils Bielkes bref i danska geheime-arkivet finner man, att Wrede 1693 och 1694 erhållit penningar af Frankrike för den häftiga strid, han förde mot Englands och Hollands kaperier.

minsta gnolltaggare, dels för att likna konungen, dels af oförmåga att vara belefvad och höflig. Riktigt oegennyttig var han ej heller. Mot andra dref han ifrigt på räfster och en sparsam rikshushållning. För sig sjelf och för sin son mottog han flere och stundom obilliga förläningar 1); och när reduktionen kom till verkställighet sökte han smyga undan ett gods, som var under densamma hemfallet. Det påstås ock, att han tog mutor af engelska köpmän o. s. v.

Hurudan nu mannen må hafva varit, så blef han dock mycket gynnad och ofta använd; serdeles sedan Karl sjelf tillträdt styrelsen, och i synnerhet sedan brodren Johan Gyllenstierna blifvit günstling. År 1673 befallte Karl den elfte hofrätten att utse en god domsaga åt Göran Gyllenstiernas yngste son, för att skaffa denne medel att fortsätta sina utrikes resor 2). Dessutom och under samma tid erhöll fadren ganska ofta både gods och andra betydliga fördelar 3). År 1674 fick han jemnte brodern löfte om att blifva grefve. Han var redan tillförene riksråd och guvernör uti drottning Kristinas underhålls-länder. Derjemnte visste brodren Johan att, som berättadt är 4), lägga i hans hand tvänne af rikets vigtigaste befattningar, öfverståthållareskapet och högsta öfverinseendet öfver flottan; äfvenså ett tredje lika magtpåliggande uppdrag. Från 1677 fick nämligen De la Gardie ej mer förestå kansliet, hvilket i dess ställe uppdrogs åt riksskattmästaren Sten Bielke. Medan nu denne var af dithörande göromål upptagen, blef Göran Gyllenstierna, såsom äldsta (?) rikskammarrådet, ordförande i kammar-kollegium. Utom guvernörskapet öfver Kristinas underhållsländer hade således sistnämnde herre på en gång i sin hand, flottan, kammarkollegium och öfverståthållareskapet i Stockholm. Sådant

1) Se här nedan.

2) Svea hofrätts arkiv. Kungl. brefvet d. 18 Juni 1673.

3) Riksregistrat. 1674—1678.

4) Se 16. 85.

kunde vid tillfälle vara nyttigt nog för brodern Johans möjliga planer; men en annan sak är, huruvida så många och vigtiga sysslor kunde af en ensam person, och dertill af en Göran Gyllenstierna, vederbörligen skötas.

Under trenne år, nämligen 1678, 1679 och 1680, qvarstod dock nämnde herre på denna den fyrdubbla utmärkelsens höjd. Men i Juni 1680 dog brodren Johan, den allsmägtige gunstlingen, och i och med detsamma var det förbi med riksrådet Görans höghet och magt. År 1681 mistade han ordförareskapet i kammar-kollegium, öfverinseendet öfver flottan, guvernörskapet öfver Kristinas underhållsländer, hvilka platser anförtroddes åt Klas Fleming, Hans Wachtmeister 1) och Olivekrans. År 1682 blef han på samma gång som en hop andra herrar tvungen att taga afsked från rådsämbetet, samt tillika skild från öfverståthållareplatsen och i stället utnämnd till president i Göta hofrätt, och sålunda ålaggd att begifva sig ned till det aflägsna Jönköping. Sistnämnde syssla har han dock aldrig i utöfningen tillträdt, ehuru ännu fyra år voro qvar af hans lifstid.

Med dessa djupa nedsättningar förenades ock kännbara förluster. Göran Gyllenstierna hade sjelf som ordförande tjenstgjort i reduktions-kollegium och jemnte sin bror varit en bland dem, som ifrigast yrkat på dylika räfster. Nu, och när åtgerden kom till verkställighet, blef han sjelf ett bland dess första och mest lidande offer. Redan 1681 fordrades af honom 75,000 d. s. m.; och längre fram följde flere dylika anspråk. Af Stora kommissjonen blef han väl i vissa fall frikänd 2); men vid några andra tillfällen dömd till ansvar, och sådant stun-

1) Redan 1678 fick denne ett öfverbefäl vid flottan. Kanske att dermed också förenades det inseende öfver sjörustningarna, som Göran Gyllenstierna haft. Af andra källor synes det, som G. O. Stenbock hade till någon tid återfått detta förtroende. Vi känna icke med säkerhet förhållandet.

2) Riks-ark. Stora kommiss. domar d. 26 Nov. 1681.

dom på ganska svaga skäl 1). Till råga på alla dessa Obehag fick han också förnimma, huru några bland de andra herrarna yttrade en viss skadeglädje, när de sågo honom falla i den grop, han och hans bror hjelpt till att gräfva åt andra. Störtad från sin fordna magt och nästan utarmad, afled han 1686 blott 54 år gammal. Ännu 1689 fick hans sterbhus af reduktions-kommissjonen mottaga nya efterräkningar, stigande till 25,862 d. s. m. 2).

KONRAD GYLLENSTIERNA.

På ofvannämnde sätt blef vid Johan Gyllenstiernas död slägtens äldre gren störtad. Deremot uppsteg mer och mer och till ganska stor magt den yngre, föreställd af de tre bröderna Konrad, Karl och Kristofer. Den äldste bland dem, Konrad, är för läsaren redan bekant såsom Stora kommissjonens ordförande och såsom den, der alltid föreslog och försvarade de hårda och obilliga åtgerder, som af nämnde verk vidtogos 3). Man kallade honom *Bruder Dick;* och när han bland annat genomdref, att Stora kommissjonen skulle anställa efterräkningar också med de afledne rådsherrarnas ord och handlingar, sade man: *Bruder Dick liknar den allsmägtige Guden; ty han dömmer öfver både lefvande och döda.* Han sjelf dog 1684.

KARL GYLLENSTIERNA,

den medlersta brodren, blef först bekant genom sin skönhet och genom den tidiga och stora lycka, han gjorde hos Hedvig Eleonora. Vid sitt 20:de år blef han hennes kammarherre, vid det 21:sta och till allas förvåning 4),

1) Se **16.** 278.
2) Nordin, fol. bunden 39, sid. 220.
3) Se **16.** 262 och följande.
4) Engestr. bibl. Ekeblads bref. F. v. der Noot till Ekeblad d. 7 Okt. (utan årtal, dock troligen 1670).

öfverkammarherre och vid det, 3:dje öfverhofstallmästare, och sedermera guvernör öfver hennes lifgeding. Vid sin död testamenterade hon flere ganska betydliga egendomar åt den gynnade hofmannen.

Denne herre har af en smygförfattare blifvit uppgifven såsom den der till en tid varit enkedrottningens älskare. Ryktet var måhända föranledt genom ofvannämnde snabba och lysande befordringar. Någon bekräftelse derå hafva vi icke funnit.

År 1682 har Gyllenstierna genom Hedvig Eleonora friat till Magnus Gabriel de la Gardies yngsta dotter, men fått korgen. Sedermera blef han ganska länge ogift; hvarföre Lindskiöld i en skämtande dikt varnade honom för de följder, som kunna uppväxa deraf, att man ingår i äktenskap på samma gång, som man ingår i gubbåren 1). Gyllenstierna gifte sig dock icke förr, än 1706 d. v. s. vid 57 års ålder; och då med enkan efter Axel Wachtmeister. Äktenskapet blef barnlöst.

För öfrigt tyckes Karl Gyllenstierna hafva varit en man af mycken användbarhet och många goda egenskaper, hvartill man kan sluta också af de höga tjenster och förtroenden, som han fortfarande fick åtnjuta. År 1687 upphöjdes han till riksråd och grefve, och sedermera till president i hofrätten samt till kansler öfver Åbo högskola. Han berömdes ock för gifmildhet, ädelmod och gudsfruktan; och var på gamla dagar den, som stödde och räddade Tollstadius under de förföljelser, denne utmärkte lärare måste genomgå.

KRISTOFER GYLLENSTIERNA,

den yngste och ryktbaraste brodern, är genom föregående berättelser känd för den utomordentliga tapperhet, han ådagalade i slagen vid Halmstad, Lund och Landskrona;

1) Linköp. bibl. Carmina suec. poet. vol. VIII.

känd för den ifver, hvarmed han bidrog att genomdrifva enväldet samt Stora och reduktions-kommissjonerna; slutligen också för sitt långvariga frieri till pfaltsgrefvinnan Katrina, hertig Adolf Johans dotter 1). För sina trogna tjenster blef han af konungen utnämnd till riksråd 1681 2), till öfverståthållare 1682, till grefve 1687 samt till riksförmyndare 1697. Oaktadt den nåd, som genom dylika befordringar ådagalades, blef dock äfven Kristofer Gyllenstierna mot slutet af Karls regering hemsökt med åtskilliga rätt dryga reduktions-fordringar. Mannen hade för öfrigt mycken duglighet och kraft och var derigenom serdeles egnad att, som hufvudstadens högsta styresman, upprätthålla den stränga ordning, Karl ville derstädes införa.

LARS WALLENSTEDT.

Omkring och straxt efter den stora statshvälfningen 1680 såg man flere personer undergå en besynnerlig och anmärkningsvärd förvandling. I begynnelsen satte de sig mer eller mindre kraftigt emot de nya åsigterna, åtgerderna och personerna. Sedermera och efter ett eller annat år finner man dem hafva helt och hållet öfvergått till det nya och rådande partiet och uppträda bland dettas ifrigaste kämpar. Det var likasom de i början betviflat möjligheten af de nya åsigternas seger och derföre icke velat hafva någon ting med desamma gemensamt. Men allt som det nya samhällsskicket lyckades vinna stadga och säkerhet, i samma mån såg man flere bland dess fordna vedersakare dels nedlägga vapen, dels öfvergå till den segrande sidan. Såsom vi berättat, inträffade något dylikt med Bengt Oxenstierna, Johan Gabriel Stenbock och Fabian Wrede. Så gick det ock med Axel Stålarm, hvilken 1681 i Stora kommissjonen ofta och ifrigt talade för måttl

1) Se 19, 98.

2) Redan förut hade han löfte om en sådan befordran.

och skonsamhet i räfsterna; men sedermera blef en bland den nya regeringens mest tillgifna män. Någon dylik förändring tyckes ock hafva försiggått med Wallenstedt. Vid 1680 års riksdag förde han såsom riddarhussekreterare adelns protokoll, och han förde det på ett sådant sätt, att man tydligt upptäcker de olagligheter och slingringar, som begingos af det rådande partiets ledare. Att han sjelf då ännu icke hörde till samma sida, tyckes derföre ganska sannolikt. Men inom 2 år derefter finner man honom förflyttad in uti räfstepartiets leder, nämligen såsom kunglig åklagare mot dem, som förgrepo sig mot Stora- och reduktions-kommissjonerna och dessas medlemmar. Ifrån samma stund var hans lycka gjord. Förut och intill sitt 51:sta år hade han hunnit endast till revisions-sekreterare. Nu gick det uppåt befordringarnas höjder med vida raskare fart, i synnerhet efter riksdagen 1689, vid hvilken han var ganska verksam i det rådande partiets tjenst. Genast efter dess slut blef han landshöfding och friherre, samt 1693 grefve, kongl. råd och president i Svea hofrätt. Han ansågs hafva serdeles stort inflytande på Karl den elfte under dennes sednare år, och blef slutligen utnämnd till en bland Karl den tolftes förmyndare.

Wallenstedt var en rå och våldsam herre, hvarföre han stundom kallades *björnen*. Ett rykte säger ock, att hans seder voro fläckade; hvilket skulle hafva varit ett arf från modren. Deremot är säkert, att han utmärkte sig som en serdeles duglig och driftig ämbetsman. Kanske kom en del af tadlet just derifrån och från hans kraftiga deltagande i de nya styrelse-åtgerderna; kanske ock från det bittra hat, hvarmed han säges hafva förföljt den gamla högadeln. Också finner man, att de flesta den tidens smygskrifvare hafva omsorgsfullt påpekat hvarje fläck eller tecken till fläck, som kunnat hos den hatade motståndaren utspanas. Någon bevist dålig handling hafva vi likväl icke funnit efter honom framdragen.

vår son af den på sin tid ryktbare Uppsala-apotekaren Wolimhaus 1). Redan tidigt utmärkte han sig genom förstånd, duglighet och drift. Vid det tjuguåttonde året blef han assessor och vid det trettionde adlad med namnet Gyllenborg. Gift med Thegners dotter, kom han genast in i reduktionen och Stora kommissjonen och var sedermera så nära hopväxt med begge, att deras historia utgör hans, och tvärtom. Vi hafva beskrifvit de båda verken och deras öden och kunna derföre fatta oss så mycket kortare om mannen.

Näst eller i jemnbredd med Klas Fleming, var Jakob Gyllenborg den, som förnämligast dref nämnde inrättningar till det öfvermått af stränghet, till de obilligheter, till de ofta ganska grofva orättvisor, som nedkallat så mycket tadel och så många tårar och förbannelser öfver Karl den elfte och öfver dess reduktionsherrar. Vi hafva ytterligare sett, huru Gyllenborg sökte genom en vidlyftig och konstrik berättelse leda samtidens och efterverldens omdöme till fördel för sig och sina åtgerder; och likaså hvad framgång detta hans bemödande haft 2). Redan en och annan samtida och skarpare blick betraktade uppsatsen såsom ett försök att förfalska och undangömma det verkliga förhållandet 3).

Ingen bland den tidens utmärktare personer har till den grad som Jakob Gyllenborg egnat hela sin verksamhet åt reduktionen. Många kallade det för lycksökeri, ett nedrigt lycksökeri, hvilket genom medundersåtares förföljande och utplundring fikade efter gunst hos en penningesniken öfverhet. Oss synes en sådan dom något förhastad.

---

1) Se **10.** 47, 48. Denne Wolimhaus hade också en yngre son, hvilken först blef framdragen af den äldre brodren och sedermera genom egen duglighet uppsteg till värdighet af riksråd och grefve med namnet Lejonstedt.

2) Se **16.** 347. **17.** 382. **18.** 50, 51.

3) Se Fryxells handl. **4.** 179.

Det är möjligt, till och med sannolikt, att Gyllenborg i likhet med många samtidingar ansåg enväldet och reduktionen vara nyttiga och lagliga, äfven med den stora utsträckning båda erhöllo; — och att hans sträfvande således var grundadt på verklig öfvertygelse. Att det åtminstone icke kom från låg egennytta, det skönjes deraf, att Gyllenborg dog utan att hafva samlat någon förmögenhet; då deremot flere andra hans likar, en Lowisin, Piper, Wrede m. fl. efterlemnade stora rikedomar. Märkligt är ock, att bland alla de ovänner, som Gyllenborgs reduktionsifver uppväckte, har ingen mot honom framkastat beskyllningen för penninge-girighet.

I likhet med nästan alla Karl den elftes män var äfven Gyllenborg utmärkt genom serdeles stor arbetsförmåga och duglighet. Detta satte honom i stånd att jemnte ledningen af reduktions-väsendet kunna deltaga vid ordnandet af indelnings-verket samt åtskilliga andra för riket nyttiga inrättningar. Äfven på riksdagarnas gång hade han ganska stort inflytande 1). En så ovanlig användbarhet i förening med helt och hållet likstämmiga åsigter gjorde honom hos Karl den elfte serdeles väl anskrifven; i synnerhet efter riksdagen 1689, vid hvilken Gyllenborg var en bland konungens verksammaste handtlangare. Till belöning blef han samma år landshöfding och friherre. Vid riksdagen 1693, då enväldet fulländades, var Gyllenborg landtmarskalk. Två år derefter eller 1695 utnämndes han till grefve och kongl. råd. Två år derefter eller 1697 har, enligt sägen, Karl den elfte liggande på sin plågsamma dödsbädd förekallat Gyllenborg och instämt honom och hans kamrater, att inför Guds rättvisa dom ansvara för all den reduktions-hårdhet, hvartill de lockat konungen.

OLOF THEGNER,

Gyllenborgs svärfar och reduktions-lärare, må följa med i samma rad. Han var bondeson från Vist socken i Öster-

1) Se 17. 149.

[illegible]. Som många sådana ynglingar fick han sitt namn efter fädernebyn, den hette Thegna, och sin uppfostran vid stiftets lärovärk. På den politiska banan framträdde han redan vid 1660 års riksdag, då han, inblandad i de missnöjdas leder, skall hafva deltagit i ropen efter reduktion. Karl den tionde antog honom som skrifvare i det 1655 upprättade reduktions-kollegiet 1). Längre fram kom han i närmare förtrolighet med Herman Fleming; serdeles sedan denne blifvit 1660 afsatt från rikskattmästare-sysslan. Fleming invigde då Thegner och sin son Klas i det stundande reduktions-verkets hemligheter och åsigter. Sedermera blef Thegner borgmästare i Stockholm och borgareståndets talesman vid några riksdagar; hvarunder hans djerfhet, inflytande och grundsatser redan började injaga bekymmer hos dåvarande förmyndare-styrelse. Emellertid saknade han ännu utrymme för sina afsigters verkställande. Men ändtligen kom riksdagen 1675 och med densamma ljusare utsigter för reduktions-partiet. Thegner var vid nämnde möte en bland de ifrigaste att genomdrifva den så kallade Gransknings-kommissionen 2). Men kort härefter trädde Johan Gyllenstierna längst fram på denna skådebana; så långt till och med, att han, den i allo väldige mannen, undanskymde alla de öfriga och deribland äfven Thegner.

Från denna tid har man efter sistnämnde herre ett drag, som är anmärkningsvärdt nog; ty det innebär ett sträfvande till verkligt folkvälde, en riktning, som den tiden ytterst sällan förekom. Vid riksdagen 1678 yttrade han nämligen den satsen, *att ständerna, som beviljade statsmedlen, borde äfven hafva rättighet att för deras användande både bestämma sättet och begära redovisning; likaså, att, när ämbetsmän skulle tillsättas, borde kollegium eller ständer*

---

1) Motpartiets författare, Klas Rålamb säger, att Thegner icke blef 1655 använd; emedan han var utan samvete och rättskänsla samt endast ledd af hat och förföljelseanda.

2) Se sid. 240.

på förslag dertill uppsätta några skickliga personer, bland hvilka konungen skulle sedermera ega utnämningsrätten o. s. v. Landtmarskalken Henrik Falkenberg tycktes halft gilla den förstnämnde åsigten. Men allteammans förföll 1). Ingen plan till folkvälde kunde göra sig gällande mot den allmänna till konungsligt envälde sträfvande tidsandan.

När Gyllenstierna 1680 föll undan, kom Thegner liksom många andra åter fram på skådeplatsen. Det var nu, som han och Klas Fleming bemägtigade sig ledningen af räfsteverken, hvarvid de ändteligen fingo utföra, hvad Herman Fleming för några och tjugu år sedan lärt dem. Sådant skedde i mycket genom den ofvanbeskrifne Jakob Gyllenborg, hvilken troligtvis blef i dessa ämnen invigd och på denna bana införd af sin svärfader, den ifrågavarande Thegner. Följderna, den blifvande reduktionens gång, hafva vi sett; äfvenså Thegners serskilda deltagande deri. Detta var i synnerhet af stort inflytande vid riksdagen 1682, då han ledde icke blott sitt eget stånd utan till en del äfven presterskapet; emedan erkebiskopen i allmänhet följde Thegners ord och efterdöme. Thegner var också den, som förnämligast genomdref den stora och till en del orättvisa utsträckning, som reduktionen nu erhöll. Året derefter blef han också adlad och utnämnd till vice president; år 1685 till landshöfding och 1687 till friherre. Han dog slutligen 1689.

Sjelf en bestämd partiman, har han af olika partier blifvit ganska olika bedömd. Vännerna teckna honom såsom ett stöd för sanning, rättvisa och fäderneslaud; motståndarne åter såsom en hatfull, samvetslös och orolig ränkmakare. De mot reduktionen riktade nidskrifterna äro med hänsyn till Thegner nästan bittrare än mot någon annan. Men alla erkänna hans ämbetsmanna-duglighet. Dock finnes ett rykte att han, som borgmästare i Stockholm, försnillat eller försummat de under hans vård stående allmänna medlen; så att, när han sedermera dog, som lands-

1) Riddarhus-ark. Riksdags acta 1678 den 24 Febr.

hälding i Uppsala, måste större delen af qvarlåtenskapen användas till betäckande af dessa brister 1). Uppgiften tyckes föga trolig. En anmärkning är deremot ovedersäglig. I yngre år och i egenskap af ofrälse-partiets ledare, framstod Thegner som en häftig motståndare till adel och högadel. Längre fram och gynnad af lyckan, mottog han sjelf upphöjelsen först till adelsman och slutligen till friherre.

KARL GUSTAF GYLLENCREUTZ

är af läsaren redan känd genom det allvarsamma motstånd, han gjorde vid envåldets införande 1680 2). Det är mycket hedrande för Karl den elfte, att man sedermera icke kan upptäcka det ringaste spår af förföljelse mot den djerfve vedersakaren. Redan 1681 blef denne från en aflägsnare domsaga flyttad till Wermdön. När sedermera reduktionen år 1684 borttog ett hans jordagods, uttalade Karl den elfte den önskan att kunna på något annat sätt godtgöra den förtjente medborgaren 3). Vid 1686 års riksdag finner man, att Gyllencreutz stundom förde ordet på tredje klassens vägnar 4). År 1687 var han tjenstgörande i reduktions-kommissjonen; 1692 blef han lagman, och 1693 af Karl den elfte sjelf insatt i hemliga utskottet 5). Det

1) Uppgiften härrör från de så kallade anecdota Benzeliana i Nordinska samlingen i Uppsala. Men dessa liksom de i Linköpings bibliotek under samma namn tryckta handlingarna äro enligt egen bekännelse för det mesta grundade på blotta hörsagor, och vi hafva i flere fall funnit deras uppgifter ganska opålitliga. Vårdlöshet eller försnillning är en tillvitelse, som oss veterligen af ingen annan blifvit mot Thegner framkastad.

2) Se XG. 166.

3) Redukt.-kansl. Kungl. Maj:ts bref till Redukt.-kommiss. d. 20 Aug., 1684.

4) Riddarhus-prot.

5) Nordin. Konungens uppsats öfver hemliga utskottets medlemmar d. 3 Nov. 1693.

finnes intet bevis, att dessa nådeprof voro belöningar för något affall från de grundsatser, Gyllencreutz 1680 uttalat.

Vid Karl den elftes död var Gyllencreutz 60 år gammal 1). Likväl lefde han nog länge att få se, först under Karl den tolftes regering bekräftelsen på sina spådomar om envåldets olyckliga följder; och sedermera efter Karl den tolftes död samma envåldes slutliga fall.

PER ÖRNEKLOU

är till ättnamnets begynnelse-bokstaf den siste, men i öfrigt icke den minst märkvärdige bland reduktions-herrarna; detta likväl på ett ganska eget sätt. Stamfadren var westgötaprest och fadren blef underståthållare i Narwa och i denna egenskap adlad. Den här ifrågavarande Per Örneklou ingick i krigstjensten och hade redan 1658 hunnit till värdigheten af major. Men dervid stannade han, och kunde under hela förmyndare-tiden icke erhålla någon högre befordran; Per Brahe hade om honom ingen god tanke 2). Sedan Karl blifvit myndig och De la Gardie omigen allsmägtig minister, uppgick åter lyckans sol för Per Örneklou. Han blef öfverste-löjtnant 1673, fick öfverstenamn 1674, och 1675 ett slags regemente af Helsingelands tremänningar. Sistnämnde år var det ock, som han, för att tjena De la Gardie, nedlät sig att som lyssnare deltaga i stämplingen mot Widekinde 3). Kort derefter ville hans nya regemente icke följa med honom ut i kriget 4). Slutligen måste de dock beqväma sig; och i sla-

1) Enligt Riddarhus-genealogien var han född 1637; men enligt biograf. lexic. 1630 eller sannolikare 1638.

2) Brah. ark på Skokloster kanslirummet. T. 40. P. Brahe till Kl. Rålamb d. 20 Apr. 1679.

3) Se K G. 13.

4) Rådsprot. d. 9 Sept. 1676.

get vid Lund blef Örneklou sårad. Sedermera befordrades han 1677 till öfverste för Södermanlands regemente, hvilken plats han likväl inom kort mistade; vi känna icke af hvad orsak. I början af 1680 inkommo ock en hop bönder till regeringen med en mot Örneklou ärekränkande skrifvelse 1). Dock äfven här känna vi hvarken innehållet eller utgången. Af alla omständigheter ser man dock, att Örneklou hade emot sig många både anmärkningar och fiender.

Varande i en dylik belägenhet och dertill utan någon tjenst, uppträdde han vid 1680 års riksdag för att, som han sade, *återupprätta sin fallna lycka.* Han öfvergick nu helt och hållet till det rådande partiet, och blef en bland dess djerfvaste och ihärdigaste kämpar 2). Han dref dess läror och åsigter nästan längre än någon annan, och ofta till en höjd, som väckte allas ogillande. Ett orimligt förslag, som han framkastade, rörande försvars-karlar blef af riddarhuset i ordets egentliga bemärkelse utskrattadt 3). Nästan än värre gick det med ett annat hans påfund, nämligen att begära rangordning för fruarna. Han blef vid dess framställande icke blott beskrattad, utan fick äfven uppbära stickord och tillmälen så grofva, att de icke kunna aftryckas. Sedermera insatt i Stora kommissjonen, blef han derstädes en af de stolpar, som Konrad Gyllenstierna mest kunde lita på 4). När det var fråga om att försvara en hård, obillig och stundom olaglig räfst, var alltid Per Örneklou en bland dem, som djerfvast trädde inom skrankorna. Här hjelpte han också till att störta och utarma Magnus Gabriel De la Gardie, under hvars allmagtstid Örneklou dock sjelf blifvit kraftigt framhjelpt på ämbetsmannabanan.

---

1) Rådsprot. d. 12 Febr. 1680.
2) Se IS. 94, 96 m. fl.
3) Riddarhusprot. d. 24 Nov. 1680.
4) Se IS. 263, 282, 289.

Denne Örneklou är ett talande exempel på, huru det i partitiden går till; — huru äfven ganska oduglige och tadelvärda personer blifva af sina anhängare så länge som möjligt beskyddade och framdragna; endast de obetingadt och nitiskt arbeta i samma partis tjenst. Det rykte, Örneklou förvärfvat, var redan 1680 tämligen ofördelaktigt. Likväl blef han vid samma års riksdag upptagen i reduktionsmännens leder och bedrad med konungens kallelse att vara ledamot i hemliga utskottet. Under loppet af samma riksdag ådrog han sig, som sagdt är, mycket både tadel och åtlöje; men å andra sidan skyggade han aldrig tillbaka, då det gällde att oförfäradt träda fram och kläda skott för sitt parti och för dess åsigter. Belöningen uteblef ej. Konungen gaf den oförskräckte partikämpen flere utmärkelser efter hvarandra. Han lät insätta honom som medlem i Stora kommissjonen och förordnade honom 1681 att som vice landshöfding förestå Skaraborgs län. Men inom kort kom han här i svåra trätor med hofrätten, med kammarkollegium, med länets häradshöfdingar och förgick sig ända derhän, att Karl redan 1681 och ytterligare i Juni 1682 måste gifva honom ganska kännbara skrapor. Det oaktadt blef han af konungen samma höst kallad till ledamot i hemliga utskottet, äfven vid dåvarande riksdag; och han tjenstgjorde der nu, likasom förut, med det mest orubbliga partinit. Också blef han 1683 utnämnd till verklig landshöfding i Skaraborgs län. Men redan år 1686 lät adeln i samma landskap till konungen inlemna en mot Örneklou riktad anklagelse. Förlikning blef väl bemedlad 1); men vid riksdagen samma år fick Örneklou äfven andra och obehagliga tvister på halsen. Dock, äfven under nämnde riksmöte höll han sig nära intill det rådande partiet 2) och vann derigenom så stor ynnest, att han följande året upphöjdes till friherrlig värdighet. Men kort derpå inkommo efter hvarandra en mängd anklagelser för orättvisor och

1) Rådsprot. d. 22 Nov.

2) Riddarhusark. riksdags-acta d. 3 Nov. 1686.

tjenstefel, och dessa så många och så grofva, att Karl hösten 1689 reste ned till Westergötland för att sjelf undersöka förhållandet. Följden blef, att Örneklou måste aflägsnas. Men mannen hade nyss förut uppfunnit och anvisat den nya reduktionskälla, som blef bekant under namn af Skogskommissjonen 1). Tacksamheten och partisinnet gjorde sig derföre än i denna stund gällande. Ehuru öfverbevisad om många och stora fel, blef dock Örneklou icke afsatt, utan fick 1690 tillåtelse att sjelf begära sitt entledigande, hvarefter han genast och inom en vecka utnämndes till landshöfding på Ösel 2). Här förlora vi honom ur sigte några år bortåt. Vid Karl den tolftes uppstigande på tronen, framträder han likväl omigen. Han öfverlemnade då, och såsom en slags lyckönskan, en rimmad historia om Svea och Göta konungar allt ifrån syndafloden intill Gustaf Wasa. Titteln var: *Himlaposten Merkurius, uppskallande och upptonande Svea och Göta konungabedrifter så ock hjeltemodiga dater, — — — i svenska verser hopaknippadt m. m.* En björnunge, som lekte i Karl den tolftes rum, råkade att slå bläckhornet öfver det historiska qvädet 3), hvilket dessutom icke lärer hafva förtjent någon annan granskning. Emellertid hade från Ösel inkommit så många och svåra anklagelser, att Örneklou icke allenast blef år 1701 afsatt äfven från denna plats, utan ock fann för godt att rymma till Tyskland, der hans sista dagar försvunno i mörker och obetydlighet. En hans son blef kapten; men måste sedermera för begångna stölder lemna tjensten.

1) Se IV. 272.

2) Enligt Stiernmans höfdinga-minne. Genealogien på Riddarhuset utsätter denna befordran till 1691.

3) Linköpingsark. Notitia historic. succor.

FJERDE KAPITLET.

KARL DEN ELFTES SAMTIDA PRESTERSKAPET.

Vårt fädernesland var den största bland de staterna, som öfvergingo till evangelisk-lutherska trosbekännelsen. Striden om dennas antagande blef dock hos oss icke fullt utkämpad förr än 1593. Det är således egentligen från nämnde tidepunkt, man kan bedömma den rena lärans verkningar och män. Och dessa behöfva ingalunda undandraga sig granskningen. Svenska kyrkan och dess föreståndare under sjuttonde århundradet hade visserligen såsom allt annat sina fel. Det hela framter dock en vördnadsbjudande tafla och på den samma en rad af män, hvilkas verksamhet varit i hög grad välgörande för både församlingarna och fäderneslandet. De sjelfva och deras arbeten hafva likväl icke varit nog kända och värderade. Det sist förflutna tidehvarfvet fästade icke nog vigt och uppmärksamhet vid troslifvet och dess utveckling och verkningar; och hyste dessutom mycken obenägenhet mot alla slags andeliga myndigheter. Men de flesta bland bemälte personer innehade just sådana ämbeten, varande nämligen biskopar. Deras vigtiga och ärofulla verksamhet har derföre blifvit någon gång förtydd, vanligtvis förtegad. Men ju mer Lutherska församlingen lär känna dessa sina troshjeltar och prydnader, desto mer skall den älska och ära dem, och i och med detsamma sig sjelf. Man skall lära sig att betrakta och beundra icke blott de kämpar, som med svärd och mod försvarat och ökat vårt land och vår krigsära; utan ock de män, som genom sjelfuppoffring och brinnande nit sökt att inom samma land upprätthålla och lifva gudsfruktan, ordning och sedlighet; och som velat lära oss att besegra äfven inre i hjertat boende fiender. Sådana vår församlings kyrkofäder voro under Gustaf Adolfs och Kristinas tider en Bothvidi, Camenius, Pau-

linus, Petraeus, Rothovius och Rudbeckius m. fl. De förtjenade alla en utförligare teckning än de få rader, som i detta verk blifvit åt dem egnade. Nu och under Karl den elftes tid framstår återigen en på samma sätt vördnadsbjudande rad, nämligen Carlberg, Fischer, Gezelierna den äldre och yngre, Pontinus, Spegel, Svedberg m. fl. Så vidt tid, utrymme och förmåga tillåta, skola vi åt de förnämsta bland dessa män egna en skyldig gerd af uppmärksamhet.

Till minne af den vördnadsvärde Gezelius fadren, hafva vi redan förut tecknat några tacksamma rader 1). Vi vända oss nu till de andra hans ämbetsbröder, och börja med erkebiskopen

HAQUIN SPEGEL.

Stammen är ursprungligen svensk och från Småland; ehuru en och annan bland dess telningar nedträngt till det närbelägna då för tiden under Danmark lydande Skåne. Namnet är taget af gården Spegla, der stamfadern redan i Karl den åttondes tid hade sitt hemvist. Slägten bestod ursprungligen af krigare. En bland dem förvärfvade under Gustaf Wasas tid adelskap; men deltog sedermera i Dackefejden och förlorade derigenom samma värdighet och tillika lifvet. En hans bror, Gudmund Spegel, prost öfver Wärend, hyllade deremot ganska ifrigt Gustaf Wasa och reformationen. Hans exempel följdes af de fleste bland slägten, så att icke mindre än fyra prester af det namnet undertecknade Uppsala beslut 1593.

Den ifrågavarande Håkan, eller, som han sjelf skref sig, *Haquin* Spegel var son af en obetydlig köpman i Rönneby. Modren, en tyska, hette Fischer och var måhända slägt till den utmärkte general-superintendenten af samma namn.

---

1) Se 16. 112.

Sonen förlorade ganska tidigt båda sina föräldrar. Öfvergifven och fattig, fann han understöd bland slägtens vänner och anförvandter, hvilka dock sjelfva voro mycket medellösa. En fattig komminister i Elmboda, tyckes hafva varit den, som mest vårdade den unga på en gång både hopplösa och hoppfulla gossen. I denne lille komministers gård tillbragte Spegel sina barndomsår. Det fridfulla landskapet med sina många sjöar och mörka skogar afspeglade sig i hans unga sinne, och tyckes hafva der alstrat det milda skaldelynne, som sedermera blef hans egen ära och hans landsmäns uppbyggelse. Hvilka personer, som sedermera hjelpte honom fram i verlden, det är icke bekant. Men i allmänhet omtalas att hvar hälst unga Spegel kom, der förvärfvade han ock vänner och välvilja. Så sträfvade han framåt och blef vid sjuttonde året student. Han besökte derpå först Lund, men sedermera Wittenberg, Leipzig, Köpenhamn, till och med Hollands och Englands lärosäten. Återkommen, antogs han till enskild lärare för sönerna af dåvarande borgmästaren i Malmö. Hans här ådagalaggda skicklighet kom till gamla riksamiralen Stenbocks öron, och detta gjorde den unga Spegels lycka. Nämnde herre tog honom till lärare för sin son, den sedermera ryktbare hjelten Magnus Stenbock. I denna befattning blef han känd också af gamla Stenbocks svågern Magnus Gabriel De la Gardie, den store gynnaren af lärdom och snillen. Nu följde den ena framgången efter den andra. Vid sitt 26:te år blef han magister och utnämnd till hofpredikant hos Hedvig Eleonora, hvarest hans embetsgåfvor och personlighet vunno ovanligt mycket bifall. Vid 28:de året valdes han att som hofpredikant följa Karl den elfte på dennes eriksgata; och vid det 30:de eller år 1675 blef han på en gång konungens biktfader och öfverhofpredikant samt superintendent öfver presterskapet vid den i Skåne varande krigshären. I sådan egenskap utmärkte han sig vid flere tillfällen. Det var han, som hösten 1676 och i Markaryds kyrka på högtidligt sätt och medelst nattvardsgång beredde de unga svenska ädlingarne

till det fältslag, på hvars utgång fäderneslandets öde berodde 1). Vi minnas, huru samma öde blef straxt derefter genom slaget vid Lund afgjordt, och huru natten förut konungen under ett allvarligt och ensligt samtal med Spegel beredde sig till den kommande dagen och striden, till seger eller död. Vi minnas ock, huru slaget flere gånger höll på att vända sig till Sverges olycka. En sådan brytning inträffade, då venstra flygeln svigtande drog sig tillbaka mot Lund. Men just i detta vigtiga ögonblick framträdde Spegel i lederna och uppmanade sina krigare att med fortsatta ansträngningar rädda det hotade fäderneslandet 2). Och om qvällen samma dag, när segern var vunnen och fosterlandet räddadt; då framträdde åter samma Spegel inför samma leder, men numera med andra uppmaningar, nämligen att gifva åt Gud äran af segren, och åt sårade likar, till och med fiender en försonande och hjelpsam hand 3). Så är Spegels namn och bild på mångfaldigt sätt hopknutad med minnet af denna ärorika dag.

För öfrigt deltog han i alla fälttågen och har öfver desamma hållit en dagbok, som är af stor vigt för den tidens historia.

Efter krigets slut följde befordringarne den ena efter den andra; till pastor i Ronneby den 1 November 1679; till superintendent öfver Gottland blott tre veckor derefter. År 1685 var det fråga om, att Spegel skulle blifva biskop i Stockholm. Men 1686 kom han i dess ställe till Skara, 1692 till Linköping och utnämndes ändtligen 1711 till erkebiskop. I alla dessa befattningar ådagalade han serdeles både nit och förmåga, så att han hos öfverhet och underhafvande förvärfvade en hög grad af aktning och tillgifvenhet.

1) Se 15, 116.

2) Wexiö ark. fol. 12. Uppmaningen säges vara gifven af en mäster Håkan, hvarmed troligen Spegel förstås.

3) Se 15. 139.

Äfven Spegel blef ett mål för den illviljans och afundens angrepp, hvilka äro förtjenstens ständiga följeslagare. Återljudet af tvenne dylika anfall hafva till och med hunnit efterverldens öron; den ena beskyllningen är, att han vid uppläggandet af katekesverket fläckat sig med tadelvärd egennytta, den andra, att han af presterna tagit silfverkannor för deras befordran. Den förra beskyllningen är helt och hållet vederlagd. I afseende på den andra berättas, att han, på konungens deraf föranledda bestraffningar skall hafva, ursäktande, svarat: *ers majestät! det finnes ingen Spegel utan fläck.* Mot båda tillvitelserna talar dock den omständigheten, att Spegels öfriga vandel varit i allmänhet så ren, att man svårligen kan tilltro honom något i högre grad tadelvärdt uppförande.

Under Karl den elftes regering blef Sverges hela kyrkoväsende omskapadt eller ordnadt, och det ofta nog med biträde af Spegel och enligt hans råd. I utarbetandet af kyrkolagen, handboken, katekesen och psalmboken hade han mer eller mindre andel, såsom redan omtaladt är i historien om hvart och ett bland dessa verk 1).

Ryktbarast är dock Spegel i egenskap af psalmförfattare. Tidigt började han vända sin hog till dessa ämnen. Hans af naturen stora anlag för skaldekonst utbildades genom mycken läsning af den tidens och äldre tiders vitterhet. Härmed förenades en utomordentligt varm och liflig gudsfruktan. Ur ett sådant sinne uppblomstrade många herrliga psalmer, hvilka sedermera hugnat och tröstat den svenska församlingen. De började utarbetas redan i hans yngre år och infördes gemensamt med Lindskiölds i den så kallade Barnabibeln. Under den korta vistelsen på Gottland 1683 öfversatte Spegel en mängd bland konung Davids psalmer. Sedermera öfverantvardade han alla dylika sina verk till den nämnd, åt hvilken nya psalmbokens utarbetande var uppdraget 2). I denna, 1695 års psalm-

1) Se s. 10—39.

2) Wexiö ark. Spegels brefvexl.

bok, finnes af Spegel 36 författade 1) och 2 öfversatta samt 22 förbättrade psalmer. Bland dessa 60 stycken, äro i nya psalmboken bibehållna 30 [illegible] 2). Många bland dem äro än i denna dag trons och andaktens käraste uttryck. Det är Spegels tankar och ord, som ännu vid de flesta högtidliga tillfällen ljuda från våra läppar och lifva våra sinnen; t. ex. när församlingen eller den enskilde vid dagens början sjunger:

"Min gerning nådigt skåda!
"Hjelp Gud det bästa råda!"

eller vid dagens slut

"Hvad jag i dag har syndat,
"Af verldens lust förblindad,
"O Gud förlåt mig det!"

eller vid gudstjenstens början:

"O huru ljuflig är
"Din boning, Herre kär!"

eller med barnasinnets förtröstan:

"Jag lyfter mina händer
"Upp till Guds berg och hus."

eller med tacksamhetens lofsång:

"Hur skall jag vedergälla
"All godhet Gud mig gör?
"Jag kan ej rättsligt ställa
"Min vandel, som sig bör."

eller med undergifvenhetens bönestick:

"Jag vill med glädje taga
"Den kalk, Gud skänker mig,

1) Deruti likväl inberäknas de, som äro bearbetade efter kon. David.

2) Nämligen 33, 75, 98, 110, 111, 136, 151, 157, 176, 188, 196, 223, 225, 229, 270, 292, 298, 307, 315, 396, 410, 427, 429, 430, 431, 442, 443, 460, 465, 467.

"Förbättras af hans aga,
"Och fandes i hans stig."

eller med syndasorgens djupa ånger:

"Ty kommer jag nu ock till dig
"Med ett förkrossadt hjerta,
"Betungad med stor blygd och skam,
"Med fruktan, sorg och smärta;
"Och ville gerna gråta blod,
"Om det i mina krafter stod
"Och kunde mig förlossa."

eller vid strålen af försoningens hopp:

"Har David funnit nåd hos dig,
"Har Du Manasse sparat;
"Har Du till Petrum mildelig
"Dig vändt och tröstligt svarat
"Den röfvaren, som tog sin flykt
"Till dig uti sin ändalykt,
"Så hoppas jag detsamma."

eller vid den högtidliga nattvardsstunden:

"Ack Jesu oss beredda gör
"Att syndens magt oss förstör."

eller med den omvändes dagliga bön:

"Hjelp, att jag emot synden sträfvar,
"När jag stapplar var min staf!"

eller då hela svenska folket utbrister och beder för sin konung och för sitt fädernesland:

"Herre, hela riket akta,
"Led vår konung i ditt ljus!
"Dina englar sänd, att vakta
"Hans regering och hans hus!"

eller de förtröstans ord, med hvilka vi så ofta slutat alla våra böner:

"Högste Gud! ack värdes höra,
"Hvad ditt barn nu bedit har."

då, på vingarna af sin andakt och sin sång har den fromme mannen renat och upplyftat våra och våra fäders och våra förfäders hjertan. Välsignelse öfver hans minne!

Spegel författade ock flere andra skaldeverk, likväl mest af andligt innehåll. De äro icke på långt när så utmärkta som psalmerna, och bestå till en stor del af öfversättningar.

Som talare hade Spegel högt anseende och bidrog mycket till predikosättets förenklande och förbättring. Han lade bort en mängd onyttiga prydnader, lärda förklaringar och klyftiga spetsfundigheter, vändande sig mera omedelbart till andaktens känsla och det enkla oförvillade förnuftet. I allmänhet var han ganska nitisk i fråga om allt, som kunde bland svenska folket sprida ljus och kunskaper. Han understödde derföre med allo kraft konungens bemödande att hos folket främja en allmännare innanläsningsförmåga och en fullständigare kristendomskunskap. Med samma åhåga att sprida ljus, beslöt han ock att för sin kyrkohistoria begagna svenska språket, och icke, såsom då för tiden vanligt var, latinet. *Jag skrifver på vårt modersmål,* sade han, *ty jag önskar, att hvarje svensk måtte kunna sjelf läsa och se, huru och på hvad sätt våra förfäder blifvit från hedendomens mörker omvända till kristendomens ljus.* Så ville Spegel, att menniskan skulle sjelf granska och bedömma sina vigtigaste angelägenheter. Härmed sammanhängde ock ett annat hans förslag, nämligen att för nattvardsungdomen införa den så kallade konfirmationen. Saken kom först efter flere mansåldrar till verkställighet. Att Spegel redan nu yrkade något sådant, bevisar bland annat äfven en märkvärdig siare-blick, åt hvad framtiden skulle komma att fordra.

I allmänhet var Spegel mer klarsynt och fördomsfri än de flesta på hans tid. Man känner de ryktbara trolldomsberättelserna omkring år 1670 1), och huru dessa

1) Se 54. 143.

allmänt troddes af en mängd utmärkta personer inom både andliga och verldsliga ståndet. Spegel yttrade ej en tvivelsmål om sakens verklighet. Men varande knappt mer än en 25 års man, vågade han icke uppenbart motsätta sig den rådande tidsandan. Samma åsigter bibehöll han dock allt framgent. Flere år derefter väcktes mycket uppseende af ett så kalladt spökeri i Ale härad och Föstorps by. Spegel trodde alltsammans vara tillställdt af en der boende elak qvinna. Skämtande men betydelsefullt tillade han: *jag nekar visserligen icke, att syner och spöken kunna finnas. Men jag tror dock, att det evangeliska ljuset esomoftast skrämmer dem bort; så att de blifva långt sällsyntare än förut under det påfviska mörkret* 1). Denna klara och fördomsfria blick sträckte sig ock till många andra förhållanden. Spegel ville derföre utesluta alla latinska psalmer ur 1695 års psalmbok; och att de derstädes intogos, skedde alldeles mot hans vilja. Han lät sig ej heller vilseledas af Rudbecks orimliga, men dock snillrika skrifter angående Sveriges forntid. I Spegels egna arbeten blefvo de derföre icke följda. Men med sitt milda, undfallande lynne, bad han Rudbeck ursäkta afvikelsen. *Den kom*, sade han, *icke af lust till motsägelse, utan blott för att underrätta de olärde om den vanligare åsigten af dessa ämnen* 2).

En egen af honom yttrad åsigt må ej heller förbigås. Han ville, att den unge Karl den tolfte skulle läsa icke blott bedrifterna af en hop hedniska krigare, en Cimon, Alcibiades, Alexander m. fl., utan fast hellre den kristne kejsar Constantini hjeltebragder.

Lik de flesta sina samtidingar var Spegel i hög grad konungsk. Ett prof deraf är redan omtaladt, nämligen hans likpredikan efter Klas Fleming 3). Vid riksdagen 1682 föreslog han en så dryg bevillning på presterna,

---

1) Wexiö ark. Spegels brefvexl.

2) Wexiö ark. Spegels brefvexl.

3) Se 16. 221.

[illegible] förvermätne och påstodo, att de ville häldre afstå sina prestgårdar än lägga en sådan gerd. Sin benägenhet för envåldet och det gudomligt kungliga majestätet uttalade han öppet och med följande ord. *Gud hafver upphöjt konungarne i så högt anseende och så majestätelig värdighet, att han hafver gjort dem till sitt rikes ämbetsmän, ja sagt, att de äro Guddr, ty de äro i ordningen näst Gud de främsta, näst Gud de andra, och i öfrigt ingen annan än Gud underkastade. De behöfva derföre icke tillskrifva någon annan än honom den magt och myndighet, som de äga. Detta har ock en af de äldsta kyrkliga lärarne bekänt, sägande: densamme, som skapat menniskor, har ock skapat konungar.* I sammanhang dermed försvarade Spegel statens magt öfver kyrkan, och skref derom följande märkliga ord. *Fjerran från oss här i Sverige vare jesuiternas farliga lära, nämligen, att furstarne icke har rättighet bestämma någonting om troslåran, och att den verldsliga styrelsen icke äger döma om samvetsaker och andliga ting m. m.*

Denna afgjorda böjelse för konungskhetens grundsatser förenades med en lika afgjord tillgifvenhet för konungens person. De nyårsbref, med hvilka denne sednare af biskopen uppvaktades, blefvo derföre understundom fyllda af tämligen starkt smicker. Så t. ex. skref Spegel 1695: *edert majestät ensam öfvergår sin herr faders hjeltedygder, dem ingen annan konung förmår jemnlikna. — Eders majestäts välgerningar under årets lopp äro så många, som årets timmar. — Eders majestät för ett så heligt lefverne, att alla undra derpå* 1); o. s. v. Dessa och dylika uttryck torde väl kunna förklaras dels genom tidens vana att smickra, — dels genom skaldernas vana att tillgripa stora och klingande ord, — dels genom verklig vördnad för Karls många förtjenster och dygder. Men till icke ringa del torde de ock vara följder af en verklig lynnets ödmjukhet eller, rättare sagdt, mjukhet, till och

1) Stenb. ark. på Thorsjö.

med snaghet. Dessutom hade Spegel aldrig uppträdt såsom en allvarligt bestraffande Elias eller Natan, hvilket dock stundom behöfdes och hvilket både Gerberg och Svedberg vågade.

Den sista åren af Spegels lefnad och verksamhet inföllo under Karl den tolftes regering.

JESPER SVEDBERG

föddes 1653 på Sweden bredvid Falun. Föräldrarna voro ett i början fattigt, men sedermera förmöget bergsmansfolk. En särskild rikedom var den fromhet, den gudsfruktan, hvilken likasom ett arf fortgick inom slägten. Morfadren, kyrkoherde i Svärdsjö, var en i tro och lefverne biblisk prestman. Modern, en både from och allvarlig qvinna, blef alltid af Svedberg omtalad med tacksamhet och välsignelse. Hon och hennes man ledde barn och husfolk till andakt och bön, till sannfärdighet och arbete. Fadren, han kallades Daniel i Sweden, tyckte nog, att den förmögenhet, hvilken på sednare år honom tillföll, var en välsignelse för hans många i kristlig tukt uppfostrade barn.

Den ifrågavarande sonen Jesper föll vid sitt sjette år i en qvarnränna och blef af vattendraget nedförd under sjelfva hjulet. Detta var i full gång, men hejdades genom barnets kropp, som fastnade mellan kuggarne. En hvar tog för afgjordt, att gossen skulle vara krossad. Med mycken möda framdragen undan hjulet, visade han också i förstone intet tecken till lif. Men han qvicknade till, och befanns så oskadad, att han inom kort återvann krafterna. Man tror, att denna ovanliga händelse mycket inverkade på hans framtida sinnesstämning och bidrog till den lefvande tro på öfvernaturliga företeelser, som utmärkte honom och sedermera i än högre grad hans son, den ryktbare andeskådaren Emanuel Svedenborg.

[illegible] Svedberg den olyckan att båda hans förnämsta lärare, både enskilda och offentliga. Det [illegible] han redan vid trettonde året besökte Uppsala och vid det sextonde Lunds högskola. Dock blef han först vid tjugonde året magister. Men sedermera gingo befordringarna så mycket fortare. Vid det trettionde året utnämndes han till pastor vid lifregementet, vid det trettiondeandra till hofpredikant, vid det trettiondesjunde till kyrkoherde i Vingåker, vid det trettiondenionde till professor och vid det fyrationdeförsta till domprost i Uppsala. Vi hinna icke uppräkna de många andra befordringar, som under tiden erbjödos, men afslogos; ej heller den, som längre fram af Karl den tolfte meddelades. Vi vilja i stället tillse, huru Svedberg uppfyllde de platser, som, enligt hvad vi redan berättat, blefvo åt honom anförtrodda.

Dessa voro alla af presterlig egenskap. Tidigt hade han ock blifvit bekant med sådan verksamhet, och detta enligt både egen och föräldrarnas önskan. Redan som gosse och i fadershemmet började han att inför det samlade arbetsfolket uppläsa stycken ur den Heliga Skrift och deröfver göra sina egna förklaringar. Detta anlag utvecklades nu mer och serdeles i Uppsala under professor Brunneri ledning. Svedberg predikade här esomoftast, och det redan före sin prestvigning. Denna inträffade, som sagdt är, vid tjugonde året. Dock företog han sedermera en resa för att studera äfven främmande länders kyrkoförfattning. Det blef mycket, som der väckte hans gudfruktiga och redbara sinne. I England var det isynnerhet det allvar, hvarmed sabbaten helgades, och i Paris den välgörenhet, som af högt uppsatta personer öfvades. Han berättar, huru han ofta såg grefvinnor och förnäma fruar gå i ringa kläder ut i staden för att besöka fattiga och sjuka och bevisa dem all barmhertighet, såsom det varit deras närmaste blodsförvandter. Hvad som mycket inverkade på honom, var ocskå umgänget med den i Hamburg boende lärde och allvarligt gudfruktige Edzardi;

hvilken i egenskap af frivillig predikant efter hans missio-närstider en lång tid af år uträttade mycket godt och förvärfvade allmän kärlek och högaktning.

Efter hemkomsten tillträdde Svedberg sin syssla som pastor vid Livregementet. Han utvecklade der, såsom varm och ifrig menniska, förhörande och undervisande folket vid alla möjliga tillfällen. Ryttarne voro i början ovana, förlägna, tröga, till och med motvilliga. Men när Svedberg begynte tala med dem mildt och fogligt, och derjemte klart och öfvertygande, då började de ock att mer och mer öppna öron och hjertan för hans ord, och slutligen att längta och trängas om tillfälle till en sådan undervisning. Sjelfva befälet satte sig ej sällan vid bordet, med uppmärksamhet hörande och frågande den märkvärdiga unga läraren. I synnerhet hade han mycket arbete, innan det lyckades att bland manskapet införa ordentlig innanläsning. I början kunde han icke åstadkomma detta hos mer än 300 man och hela regementet utgjorde dock ett antal af 1200. Vid slutet af ett möte gaf han derföre tillkänna, att hvarje ryttare, som vid början af nästa sammanträde kunde läsa i bok, skulle af honom erhålla till skänks ett exemplar af katekesen. Löftet och än mer de hjertliga förmaningarna gjorde sin verkan. Vid början af nästa möte framträdde ej mindre än 600 ryttare, som innehade den ifrågavarande kunskapsgraden. Svedbergs glädje blef stor, men föga mindre hans öfverraskning, hans förlägenhet. Det var nämligen icke lätt att få medel till inköp af så många då för tiden dyra böcker. Svedberg gick upp till konungen och berättade förhållandet. Karl blef rörd. Han drog fram sin börs och tog derur en handfull dukater, lemnande dem oräknade åt Svedberg för att användas till det ifrågavarande ändamålet.

Nästa befattning, Svedberg hade, var som kyrkoherde i Vingåker. På ingen lärareplats arbetade han med så mycken tillfredsställelse, som här. Folket, sade han, var fridsamt, fromt och gudfruktigt. Hos en sådan församling

skulle en sådan prestman vinna serdeles kärlek. Också lärde sockenboerne knappt känna sin själasörjare, förr än de började bära till honom allt hvad som behöfdes; och emedan den gamla prestgården var mycket liten och bofällig, nedrefvo de densamma och uppbyggde i hast en ny, rymlig och beqväm boning. Sjelf var Svedberg outtröttlig i uppfyllandet af sina pligter mot åhörarne; men om någon bland dessa glömde sina pligter, sina utlagor till honom, bar han det tyst och tåligt. Ingen enda gång hvarken här eller annorstädes utkräfde han den aflöning, som icke till honom godvilligt erlades. *Jag kan*, sade han, *icke förmå mig dertill, men jag kan ej heller tadla de ämbetsbröder, som sådant göra.*

Blott tvänne år fick han stanna på en så lugn plats. År 1692 kom utnämningen till teologie professor i Upsala. Svedberg prutade häftigt och länge emot, men konungen var lika envis. Han bad Svedberg *icke undandraga sig åliggandet att äfven i en högre och vidsträcktare krets söka med sitt allvarliga nit* främja Kristi lära och vårda Kristi hjord. — En sådan kallelse borde och måste mottagas. Och den blef slutligen mottagen, dock under mycken bäfvan; och detta både i anseende till egen ofullkomlighet och de tvister, hvilka nyss brunnit mellan högskolans lärare. Med sin vanliga uppriktighet framställde Svedberg för konungen dessa sina betänkligheter, och tillade slutligen: *men efter det ändtligen skall så vara, så vill jag i Herrans namn begifva mig dit. Jag skall taga Gud till hjelp och göra mitt bästa. Något under vill kunna uträttas, om blott eders majestät lofvar att hålla mig ryggen fri.* — *Det lofva vi göra*, svarade konungen. *Får jag eders majestäts hand derpå?* frågade Svedberg, framräckande dervid sin egen; och konungen gaf genast det begärda handslaget. Karl höll sitt ord och Svedberg likaså. Med ett hjerta klappande af fruktan och hopp, tillträdde han sin nya befattning. Mångas sinnen voro mot honom intagna, isynnerhet genom ryktet, att han skulle vara en pietist, den der icke ville tillåta

de oskyldigaste nöjen eller prydnader. Genom sällsynt förening af allvar och lif, vann han dock snart unga sinnen. Mindre talades dock om honom såsom professor, än om den nitiske predikanten. Nästan hvarje hans föreläsning slutades med bön och uppmaning att icke blott lära utan ock öfva Kristendomen. Katekes-förhör och predikningar höll han sjelf hvarenda söndag och fredag. Förhören skedde icke blott med stadens ungdom, utan ock med studenterne, så frälse som ofrälse, och de hölls med så brinnande nit, att samma ungdom infann sig talrikt och frivilligt. Ofta kommo äfven föräldrarne sjelfva till inbördes hugnad och uppbyggelse. Öfver hela lärosätet utbredde sig en anda af frid och försoning, och sällan spordes buller eller tvister från den förut så oroliga staden. Af ungdomen blef Svedberg sjelf högeligen älskad. En eldsvåda förstörde hans i staden varande hus. Studenterna strömmade då hoptals till stället och räddade undan allt, hvad löst var, så fritt och fullständigt, att han nästan icke förlorade någonting mer än blotta väggarne.

Under hela denna tid hade han esomoftast tjenstgjort vid hofvet; och äfven här såsom allestädes med allvar och mod. Huru kraftigt han bestraffade reduktionens hårdheter och orättvisor, är redan omtaladt 1). En annan gång vidrörde han ett närbeslägtadt föremål, nämligen huru man plägade att anföra så kallade *statsorsaker* såsom ursäkter eller försvar för orättvisor och lagbrott. Men, sade han, *sådana statsorsaker var det ock, hvilka blefvo som ursäkt anförda af de första syndarne, af Adam och Eva, af Kain, af Saul, af Farao, af Pilatus m. fl. Fördenskull i konungar och konungamän! låter Guds ära, församlingens uppbyggelse, undersåtarnes välstånd och ett godt samvete vara edra statsorsaker; ty dessa fyra äro de starkaste pelare, på hvilka en tron hvila kan.*" En hofprest, troligen Samuel Wiraenius, hade predikat öfver "orden:

1) Se [illegible]. 399.

gifven kejsaren, hvad kejsaren tillhörer, och Gudi, hvad Gudi tillhörer, förklarande bibelspråket så, att riket, folket och all dess egendom skulle höra konungen till. I förtrytelse öfver sådant smicker, utbrast Svedberg: *Nej! Nej! bort med sådana kalkstrykare, sådana hvitmenare! En annan Samuel måste konungen hafva; nämligen en sådan, som i stället framhåller de skriftens ord: en öfverste skall icke taga från sino folke, dess egendom.* Sjelf framhöll Svedberg för konungen många sådana skriftens ord; t. ex. *när du sittande varder på ditt rikes stol, skall du taga Herrans Bibel till dig och deruti läsa alla dina lifsdagar, på det du skall lära dig frukta Gud. — Du skall icke förhäfva ditt hjerta öfver dina bröder, och icke vika från budet, hvarken på den högra sidan eller den venstra, på det du skall förlänga dina dagar i ditt regemente, du och din barn i allt Svea land* 1). Så predikade Svedberg för Karl den elfte. Det är också bekant, att denne prestman alldeles icke gynnade det af Karl införda konungsliga envåldet. Och likväl har Karl älskat och ärat samma Svedberg, kanske mer än någon annan bland sina predikanter. Detta är bådas ära; ett bevis på den erkända renheten af Svedbergs tänkesätt och tillika på Karls vördnad för den uppriktiga öfvertygelsen, i synnerhet då den kom från en så obefläckad källa. Vi hafva nyss omtalat, huru Karl skänkte honom en betydlig penningesumma till inköp af katekeser åt lifregementets ryttare. Se här ett annat uppträde i samma väg! En fredag predikade Svedberg ute på Ulriksdal för konungen och hela hofvet, föreställande i synnerhet nödvändigheten af skolornas förbättrande och barnens mer kristliga uppfostran. Han sade uttryckligen, att i detta hänseende funnos i Sverges rike och Stockholms stad många och stora brister. I slutet af predikan förekommo följande ord. *Jag skall förtälja eder, i majestäter, hvad Gud hafver talat om eder i det gamla testamentet; nämligen, att konungarna skola*

---

1) Se 5 Mos. 17. 18—20.

vara kyrkans skaffare, och furstinnorna hennes ammor. Detta ord är sannerligen icke uppfylldt derigenom, att sådana höga personer stundom likasom stå fadder 1) och gifva faddergåfvor både åt enskilda och åt kyrkorna. Nej, de måste gripa sig bättre an. De måste i verk och gerning befordra Kristi rike och allvärligen tillse, att barnens och kyrkornas bästa befrämjas, och att i denna vigtiga sak allting kommer till vederbörlig ordning. Söndagen derpå predikade han om igen i samma anda och rigtning. Karl, i stället för att harmas, blef uppmärksam på förhållandet. Det befanns då, att skolans lärare voro ganska ringa aktade, än sämre lönta och derföre till största delen bestående af obetydliga och oskickliga personer. Konungen blef mycket missnöjd, att man icke förr anmält ett så skadligt förhållande; och han sökte nu genom hvarjehanda åtgerder afhjelpa bristen. Detta var en bland de lyckliga följderna af Svedbergs nit och fritalighet. Konungen hyste också ett ogement förtroende till denne lärare. Ofta när prestsysslor skulle tillsättas, infordrade och följde han Svedbergs råd. Någongång hände, att konungen till och med frågade, om ej Svedberg hade någonting att bedja om, och lofvade i förväg sitt bifall; så viss var han, att samma bön skulle åsyfta icke Svedbergs enskilda utan statens allmänna bästa.

Svedbergs djerfva fritalighet mot allehanda laster och missbruk skaffade honom många och mägtiga fiender, hvilka i sin förbittring sökte på hvarjehanda sätt störta den oförfärade läraren. Men Karl den elfte uppfyllde troget sitt gifna löfte, nämligen *att hålla Svedberg ryggen fri.* När en sammanrotad skara illviljare och afundsmän hade vid något tillfälle med yttersta häftighet angripit Svedberg; just då erböd sig Karl att med riksmarskalken till ombud stå fadder åt ett af den angripnes barn. Karl gjorde det för att sålunda tydligt gifva tillkänna, huru han föraktade

---

1) Afser måhända, att kyrkorna på Ladugårdslandet och Kungsholmen blifvit uppkallade efter konungens moder och gemål.

det ohemula tadlet. Man anmärkte ock, att närhäldst konungen nämnde Svedberg, skedde det alltid med uttrycken af sann högaktning och innerlig tillgifvenhet.

Denna vänskap torde till någon del hafva härrört från en viss likhet i bådas lynnen; en medfödd kärlek för tarflighet och enkla seder; ett lifligt begär att i hvarje ämne genast söka dess kärna, utan att förlora sig i spetsfundigheter eller låta förvilla sig af granna och konstiga ord. Sådan var Karl i sin regering, och sådan var Svedberg i sitt preståmbete och i sina predikningar. Dessa sednare tycktes väl mången gång vara tämligen torra; men de gingo alltid rakt på hufvudsaken, nämligen kristelig tro och kristeligt lefverne. Ordstrider och fåfänga klyftigheter hatade han redan från ungdomen. I Lund skulle till offentlig granskning förekomma en dissertation, öfverfylld af dylikt kram. Svedberg, då varande student, utplockade derur en mängd besynnerliga ord och ordasätt och hopfogade dem till ett lustigt bref, hvilket han sedermera vid sjelfva högtidligheten uppläste, rifvande slutligen hela den lärda afhandlingen i stycken. Detta hans uppförande blef i någon mån gilladt af den store häfdatecknaren Samuel Pufendorf, hvilken sjelf städse undvek onödiga klyftigheter och tomma och högtrafvande ord. Längre fram hörde man Svedberg ångra den tid, han vid högskolan användt på inlärandet af filosofiska benämningar och bestämningar. Han påstod, att han deraf icke haft så stor nytta, som af ett *knappnålsbref*. I dess ställe riktade han alla sina själskrafter på verkligheten. Detta visade sig i mångfaldiga hänseenden; t. ex. i hans bemödande att främja en förnyad och förbättrad handbok, psalmbok och bibelöfversättning; — hans lika ifriga sträfvande att tvinga svenska allmogen till bättre innanläsning; — likaså hans bemödande att afskaffa de många apostla-dagarna, hvilka då för tiden skulle firas som helgdagar, men enligt Svedbergs ord i dess ställe blefvo verkliga syndadagar o. s. v.

Med denna starka riktning till handgriplig verklighet, förenade sig en lika stark tro på andar och öfvernaturliga

syner. Det ena tyckes strida mot det andra. Motsatsen kan dock förklaras. Som prest trodde och borde Svedberg tro Skriftens läror och anförda exempel på uppenbarelser af englar och aflidna personer. Men allt, hvad Svedberg gjorde, det gjorde han med besked; och så var det ock med hans tro på den öfvernaturliga verlden och på dess ingripande i menskliga förhållanden. Äfven detta blef för honom en påtaglig verklighet. Han tog till predikoämnen samtida berättelser om spöken, om andesyner, om då lefvande profetiska personer, och behandlade allt detta såsom verkligt timade händelser. Sådant föranledde åtskilligt gyckel. En gång medan han förrättade aftonbönen i en kyrka, smög sig den skalkaktiga klockaren upp i tornet, och utropade derifrån så högljudt han kunde: *Jesper Svedberg! i morgon måste du dö;* och Svedberg tog genast ropet såsom en himmelsk uppenbarelse. Denna sägen visar, om just icke hvad Svedberg gjorde, dock hvad allmänheten om Svedberg tänkte och trodde. I sjelfva verket sysselsatte han sig ganska mycket med läran om englarna. De flesta psalmerna angående detta ämne äro af Svedberg, och det både i gamla och nya psalmboken. Man hörde honom stundom undersöka, hvad språk andarna begagnade, och han kom slutligen till den öfvertygelsen, att de med svenskar tala svenska, med tyskar tyska o. s. v. Han trodde sig stundom hafva uppenbarelser, och var verkligen öfvertygad om, att han sjelf med böner och händers påläggande botat åtskilliga lekamliga skador och sjukdomar. Hans person var en föregångare och hans tro en förberedelse till den ryktbare sonen Emanuel Svedenborg och dennes lära om andeverldens hemligheter och om det nya, det himmelska Jerusalem.

Fadren, den ifrågavarande Jesper Svedberg, ville lägga grunden till ett sådant Jerusalem redan här på jorden, och här i sitt fädernesland. Med serdeles ifver deltog han derföre i de många åtgerder, genom hvilka svenska kyrkan blef på hans tid nyskapad eller stadfästad. Vi hafva redan beskrifvit denna vigtiga förändring, och i synnerhet

den stora andel, Svedberg hade i den då utgifna nya psalmboken; likaså det missöde, det misskännande, han dervid måste undergå 1). Här må blott nämnas, hvad som i dessa nya verk kom serskildt från Svedbergs penna. Deribland märkas trenne af de böner, svenska församlingen ännu och med uppbyggelse nästan söndagligen begagnar? nämligen den, som från predikstolen uppläses för dagens nattvardsgäster; — likaså den näst före nattvarden gående uppmaningen, *att derväd pröfva sig sjelfva;* — likaledes den vid jordfästning brukliga bönen. I psalmboken af år 1695 hade han författat 14 och öfversatt 18 nummer. Bland dessa, tillhopa 32 stycken, hafva 22 2) blifvit bibehållna i vår nya psalmbok. Flere bland dem äro ännu mycket sjungna och älskade; i synnerhet barnapsalmen: *O Gud, som ej de spädas röst föraktar,* hvilken otaliga gånger har till andakt och rörelse uppväckt våra församlingar och deras ungdom.

Svedbergs rykte och verksamhet stannade icke inom fäderneslandet. Svenska församlingarna i London, Lisabon och i vårt amerikanska nybygge vände sig till honom för att bekomma lärare, läroböcker och andlig ledning; och de vände sig till rätta mannen. Äfven för dessa ändamål utverkade han nödiga medel och besörjde deras riktiga användning. Bemälte svenska nybyggare hafva också länge och i välsignande minne bibehållit Jesper Svedberg och hans konungslige vän, Karl den elfte.

Sednare delen af Svedbergs lefnad och verksamhet inföll under Karl den tolftes regering.

MAGNUS PONTINUS

var en bland dessa Ordets förkunnare, hvilka då för tiden med lika utmärkt nit som framgång sökte befordra gudsfruktan,

1) Se 18. 25—28.

2) Nämligen: N:o 29, 35, 36, 93, 96, 99, 120, 156, 164, 217, 250, 271, 272, 299, 313, 316, 342, 367, 399, 412, 500.

sedlighet och ordning inom fäderneslandet. Hans härkomst var ringa; fadern och modren, begge bondebarn, hunno ej till någon annan plats än en skrädderiverkstad i Kalmar. Men i fromhet och gudsfruktan stodo båda så mycket högre. I sådana dygder uppföddes ock deras son; och emedan denne visade samma själsriktning och jemnväl en utomordentlig fattningsgåfva och lärgirighet, blef han tidigt både af dem och af sig sjelf bestämd för lärarekallet. Redan vid tio års ålder hade han inhämtat, hvad inhämtas kunde, vid den dåvarande ofullständiga skolan i Kalmar. Sedermera höll fattigdomen på att hindra alla ytterligare framsteg. Först vid aderton års ålder mägtade han bereda sig lägenhet att komma till Linköpings gymnasium. På två års tid var detta genomgånget, och han begaf sig till Uppsala. Men utan några egna tillgångar, måste han här lifnära sig genom att passa upp andra och förmögnare studenter, och hans föda bestod ej sällan af de halfskämda matsäcksvaror, som dessa bortkastat. Så osund näring grundlade ock en svår sjuklighet, hvilken sedermera följde honom hela lifvet igenom och slutade med att i förtid bädda hans graf.

Blyghet och ödmjukt sinnelag hindrade honom länge från att blifva känd. Ändtligen fick professor Loccenius närmare kunskap om den utmärkte unge mannen, och tog honom derföre till lärare för sina barn och sökte genom sorgfällig vård återställa hans skadade helsa. Detta var första steget på lyckans trappa. Nu blef Pontinus (ty så kallade han sig efter farfadrens bostad Brogården), nu blef han magister och så utmärkt i synnerhet i de gamla språken, att Karl Gustaf 1652 nämnde honom till lektor. Men snart återvaknade kärleken för andliga ståndet och han prestvigdes vid trettioett års ålder. Kort derefter, troligen 1656, fick drottning Hedvig Eleonora höra honom predika. Det var andra steget till hans lycka. Drottningen fann gåfvorna så utmärkta, att hon kallade honom till hofpredikant, i hvilken syssla han tjenstgjorde under fem års tid.

Året 1661 medförde många och svåra pröfningar. Hans far dog; hans barn och tjenstefolk lades på sjukbädden; hans unga hustru, som länge varit plågad af grubblerier och tvifvelsmål, insjuknade än svårare; slutligen likaså han sjelf. Sist dog hustrun, efterlemnande tre späda barn, och bland dem en dotter, som var stum. Till råga på olyckan blef han hos öfverheten anklagad för innehållet af sina predikningar.

Alla dessa inom ett års tid hopade olyckor bar Pontinus med styrkan och undergifvenheten af den lära, han förkunnade. Ju tyngre korset tryckte, desto kraftfullare lyfte sig hans tro och förtröstan, desto varmare flöto bönerna från hans läppar; bönerna för honom sjelf och för andra korsdragare. De förut åt menigheten gifna lärorna blefvo nu också hans egen undervisning, styrka och tröst; och med ledning af dem gick han renad och förklarad ur bedröfvelsens pröfning. Hans predikningar genomträngdes mer och mer af sådana känslor och väckte hos åhörarna en djup andakt och innerlig hänförelse. Man såg unga hofmän hällre lyssna till hans ord än besöka de mest muntrande nöjen; och man hörde församlingsboar omtala, huru hans lärdomar lågo dem i tankarna långa tider bortåt. Också angrep han tidens laster med ett nit, som var både oförfäradt och mildt. Öppet bestraffade han bruket af envigen och den tänkesättets förvridning, som gillade dylika bragder, och som samlade en skara beundrare kring den, som lyckades att i en sådan strid fälla sin motståndare. Hans anmärkningar vågade sig än högre upp. År 1668 predikade han om den tidens slappa lagskipning; och *huru de höga och förnäma icke underkastades det straff, de fattiga icke tillerkändes den rättvisa, som båda förtjente; — huru konungen vandes att blott höra trummor och bygga skansar, men icke att känna landet och dess behof; — och huru han sålunda uppväxte, likt ett ungt lejon, till att förderfva både folk och land o. s. v.* Rikskansleren De la Gardie måste sjelf åhöra denna predikan. Regeringen knotade och hotade,

men vågade icke angripa den högt aktade mannen. Vid närmare besinning gjorde den tvärtom rättvisa åt ett så vördnadsvärdt nit. Den hade sjelf 1662 kallat och utnämnt honom till pastor i Jakob. Sedermera förordnades han till amiralitets-superintendent; och vid hans sednare gifte blef bruden klädd af sjelfva rikskansleren De la Gardies furstliga gemål.

Som bevis på den utomordentliga flit, hvarmed Pontinus tjenstgjorde, må nämnas, att han under sin vistelse i hufvudstaden hade derstädes hållit 2,300 predikningar; d. v. s. ungefär 100 för hvart år.

Efter Karl den elftes uppstigande på tronen, inträdde snart den brytning, som slutades med statshvälfningen 1680. Pontinus var en bland dem, som i mycket ogillat förmyndarestyrelsen, och blef derföre 1675 insatt i Gransknings-kommissjonen. Några spår af hans verksamhet kunna der likväl icke upptäckas. Han deltog oss veterligen icke vidare i samma rörelser, utan tyckes hafva så vidt möjligt undandragit sig all inblandning i både dessa och andra statssaker. År 1681 blef han biskop i Linköping, dock redan med mycket försvagad helsa. Likväl uppoffrade han alla sina återstående krafter för att inom denna sin nya ämbetskrets upprätthålla och främja gudsfruktan, ordning och de rena och fläckfria seder, af hvilka han sjelf gaf och alltid gifvit ett så herrligt efterdöme. Han dog 1691. Efterträdaren Spegel uppbar hans namn ganska högt, och reste till hans ära tvänne berömmande minnesvårdar.

JOHANNES CARLBERG

var också en biskop af samma nit och samma anda. Han är läsaren förut nogsamt bekant genom sin allvarliga predikan mot reduktionens öfverdrifter 1); och genom det

1) Se II. 398.

sällsynta sätt, hvarpå han blef antagen till Ulrika Eleonoras hofpredikant 1). Sin öfriga ämbetstid tillbragte han i Göteborg, dels som domprost, dels som biskop, varande derstädes mycket älskad för sitt varma och rena nit och för de välgörande följderna deraf.

JOHAN FISCHER

var för vårt fäderneslānd till börd en främling, men till verksamhet en högt älskad son. Det tacksamma minnet gifver derföre också åt honom ett rum i raden af Sverges välgörare.

Född i Lübeck och undervisad i Rostock och Hamburg, blef han redan i ynglingaåren af många ansedd som svärmare; ty han ådagalade ett serdeles allvar i både tro och nitälskan. Men just för samma egenskapers skull blef han förordnad till luthersk superintendent i pfaltsgrefven af Sulzbachs land; hvilken, fastän sjelf katolik, var i sin fromhet på en gång så fördragsam och så ifrig, att han äfven för sina lutherska undersåtare ville hafva en i deras tro så nitälskande lärare som möjligt. Fischer fullgjorde ock sitt uppdrag med obevekligt allvar. T. ex. vid ett dop vägrade han att till fadder antaga furstens kansler, hvilken var misstänkt som en gudsförnekare. Kansleren vredgades; men pfaltsgrefven tog superintendenten i försvar. I början af 1670-talet blef Fischer genom dåvarande general-guvernören i Liffland, Klas Tott, kallad till general-superintendent öfver nämnde landsort. Han mottog anbudet. På denna plats har han åstadkommit utomordentligt mycket godt. Genom många och nitiska predikningar sökte han verka på sin närmaste omgifning; och genom täta och allvarliga räfstebesök, likaledes på hela landsorten och dess presterskap. Han blef en sträng granskare och bestraffare af de fel, som voro gängse bland

1) Se 19. 62.

hans eget stånd och sökte så vidt möjligt införskaffa alla dylika. Han pådref och ofta genomdref anläggandet af så väl landskolor som högre läroverk. Verginska estniska öfversättning af psalmboken och nya testamentet blefvo af Fischer befordrade till trycket. Genom flere uppvaktningar hos Karl den elfte och genom egna betydliga uppoffringar lyckades han skaffa medel att kunna från trycket utgifva hela bibeln, öfversatt på lettiska. För detta och dylika ändamål hade han, liksom några andra den tidens biskopar, förskaffat sig ett eget tryckeri, från hvilket han till menighetens upplysning utgaf katekesen samt flere andeliga undervisningsböcker, tolkade på folkets eget tungomål. Så fortfor han i tjugusex års tid. Hans verksamhet var utomordentligt stor, och likaså de välgörande följderna deraf. Han har blifvit kallad Lifflands nya apostel, och han gjorde skäl för namnet.

En så oförfärad och kraftfull verksamhet uppretade naturligtvis många fiender; dels prester, som af honom blifvit bestraffade eller afsatta, dels ämbetsmyndigheter, med hvilka han råkat i delo. Ofta finner man spår efter sådana obehagliga tvister. Regeringen kom mer än en gång i förlägenhet. Den erkände och måste erkänna Fischers nit och ofta likaså rättvisan af hans påståenden. Men den häftighet, den obevekliga stränghet, hvarmed han gick till väga, föranledde stundom ogillande varningar. I det hela förklarade dock regeringen alltid sitt bifall till Fischers åtgerder.

Denne var deremot icke alltid så nöjd med regeringen sjelf. Att han uppträdt till enväldets försvar, derom finnas inga bevis; deremot, att han ogillat den liffländska reduktionen, hvarjemte han misstänktes vara en Patkuls vän och anhängare. Förhållandet är ej närmare utredt. Men sedan reduktionen blifvit i Liffland helt och hållet genomförd och landets författning kastad öfverända, tycks Fischer icke hafva derstädes haft något trefnad. Kanske ock, att han förutsåg den storm, som nalkades. År 1699 lemnade han orten och sin dervarande plats, och detta

inte att hafva någon annan i beredskap. Efter ett par års vistelse för det mesta i Hamburg, blef han general-superintendent i Magdeburg och dog derstädes år 1705.

SAMUEL WIRÆNIUS.

var af helt annan art än de förenämnde; dock äfven han en mycket lärd, duglig och driftig man, tillika en skicklig predikant och en qvick och munter umgängesbroder. Under danska fejden blef han som krigsprest af konungen känd och mycket omtyckt. Karl tog honom derföre till hofpredikant och sedermera 1681 till öfverhofpredikant och biktfader. Slutligen utnämndes han 1688 till biskop i Wexiö. Karl prisade honom mycket, såsom en god och trogen själasörjare.

Hvad historien vet att om honom förtälja, är följande. I sin ungdom qvick och liflig, men tillika mycket utsväfvande, blef Wirænius, för sitt oordentliga lefnadssätt, förvisad från Uppsala högskola. Det var sedermera och vid utrikes lärosäten, som han stadgade sina seder, fulländade sin bildning och vann värdigheten af magister. På lyckans bana blef han första gången framdragen af Gustaf Adolf De la Gardie; men förenade sig sedermera med det parti, som bidrog att utarma såväl nämnde hans välgörare, som alla dess anhöriga. Han tyckes hafva slutat ett nära förbund med envålds- och reduktions-herrarna, och gick ganska långt i sin välvilja och i sitt nit för dem och deras åsigter. Han höll en berömmande likpredikan öfver Bengt Oxenskiöld, en man af tvetydigt rykte, men hörande till det rådande partiet. Han höll ock den märkliga envåldspredikan, med hvilken riksdagen 1682 inleddes 1). Han har ock, som man tror, år 1693 varit med om den ryktbarare predikningen, som lärde, huru undersåtarne skulle vara *konungens trälar*, samt huru all deras egen-

1) Se s. 189.

dom hörde konungen till m. m. 1). Som vi minnas, började Karls samvete slutligen oroas af tanken på de orättvisor, reduktionen förorsakat; och konungen tyckte sig i nattens tystnad och mörker se de utarmade enkorna och barnen och höra deras ömkliga qvidande. Han berättade det för biktfadern, Wiraenius; men denne lugnade, eller förhärdade Karls samvete, och rådde honom att icke akta på dylika uppenbarelser 2).

Wiraenius var en ännu ganska kraftfull man och blott 56 år gammal, när han år 1703 fick med en och samma post underrättelse om sin sons död och tillika ett onådigt bref från Karl den tolfte. Båda tillsammans grepo honom så häftigt, att han fick slag och blef liggande utan tecken till lif. Man tog för afgjordt, att han var död, och hastade att föra liket till dess sista hvilorum. Dagen efter jordfästningen var en söndag. När efter aftonsångens slut, klockaren skulle stänga kyrkan, tyckte han sig i februari-qvällens tystnad och mörker höra från biskopens graf ett ömkligt qvidande, likasom af en gråtande menniska. Han berättade det genast samma afton, men man lugnade och rådde honom att icke akta på dylika uppenbarelser. Måndagen gingo likväl några till kyrkan och öppnade grafkoret. Då befanns likkistan sönderbruten och Wiraenius liggande bredvid på golfvet 3), numera utan räddning afliden.

---

1) Se 16. 222, 223.

2) Se 17. 249.

3) Enligt andra underrättelser låg han qvar i likkistan, men omvänd och med ena handen sönderrifven.

FEMTE KAPITLET.

KARL DEN ELFTES SAMTIDA.

PSALMFÖRFATTARNE.

Under Karl den elftes tid blef en ny och allmän psalmbok författad och antagen. Åtgerden i sin helhet är redan beskrifven 1). Här vilja vi för läsaren i korthet nämna de personer, som mest bidragit till det välgörande verket, och hvilkas tankar och känslor hafva nu i mer än ett och ett halft århundrade ledt den svenska församlingens andaktssång. Några bland dem, t. ex. De la Gardie, Lindskiöld, Spegel och Svedberg äro redan omtalade. Låtom oss göra bekantskap äfven med de återstående! Bland dessa och kanske bland dem alla bör först nämnas

JAKOB ARRHENIUS.

Han var under sina sista år professor, men förut akademie-räntmästare i Uppsala. I sistnämnde syssla utvecklade han serdeles mycken verksamhet, uppsökte högskolans alla privilegier, riktade dess samlingar, förbättrade dess hus och qvarnar, ordnade dess räntekammare och stat, utförde lyckligt dess gamla rättegångar, indref dess föråldrade fordringar samt återförskaffade flere hemman och anslag, som länesätet dels mistat, dels höll på att mista. En skickligare räntmästare har der måhända aldrig funnits.

Men hos honom fanns ock en annan egenskap, som med den förra högst sällan paras. Den rastlösa och kraftfulla behandlingen af timliga föremål förenades nämligen med en kär-

1) Se 18. 22.

lek till de eviga, så klar och brinnande, att den här lyst och värmt alla sednare slägten inom vårt fädernesland. Ty Arrhenius var ostridigt bland våra allra lyckligaste psalmsångare; kanske den, hvars arbeten varit häldre och allmännare använda än någon annans. I gamla psalmboken finnas af honom författade 8 och öfversatta 12 numror, bland hvilka fem 1) af de förra och åtta 2) af de sednare erhållit plats i nya psalmboken. Flere bland dessa blifva ännu företrädesvis af svenska församlingen begagnade. Deribland märkes N:o 207: *O Gud! O Gud! så from;* hvilken jemnte Ollons psalm N:o 206: *Hvad godt kan jag dock göra,* voro under gamla psalmbokens tid de, som mest sjöngos såsom uppmaning till kristeligt lefverne. Lika herrliga klingade ock från Arrhenii läppar känslorna af förtröstan, lof och tacksägelse; t. ex. i N:o 269: *Ditt namn, o Gud! jag lofva vill;* och i synnerhet i den ryktbara lofpsalmen N:o 268: *Hela verlden fröjdas Herran.* På en gång både starkast och ljufvast var dock stämman, när hon uttalade hans innerliga och glödande kärlek till frälsaren; t. ex. i psalmerna: *Du lifsens bröd, o Jesu Krist* 3); eller *Jesus är min vän den bäste* 4); eller *Jesus allt mitt goda är* 5); hvilken sistnämnde med sin härliga tongång blifvit en bland svenska församlingens käraste sånger.

För sin tid var Arrhenius en stor mästare öfver sjelfva språket. Några hans mest lyckade verser hafva kunnat nästan oförändrade inflyttas i nya psalmboken.

GUSTAF OLLON

från Vikbolandet i Östergötland, blef genom Knut Kurck frambjelpt till en kamrerstjenst vid sjötullen i Stockholm.

1) Näml. N:o 213, 215, 246, 268 och 269.
2) Näml. N:o 52, 178, 204, 205, 207, 238, 244 och 464.
3) N:o 155.
4) N:o 213.
5) N:o 215.

Namnet är, som man gissar, taget af Kurcks egendom Ollonö. Detta är allt, hvad man vet angående mannens timliga förhållanden. Om honom liksom om Ausius, Brask m. fl. bland dessa psalmsångare, känner verlden blott välgerningarna och ingenting mer; likasom man af stjernan ser dess strålar, men icke dess kropp, icke dess skugger. Strålarna från Ollons namn utgöras af åtta i gamla psalmboken befintliga numror, bland hvilka sju 1) blifvit införda i den nya. Bland dessa märkes den ofta vid Gudstjenstens början begagnade versen: »*Så kommer jag, min Gud, i Jesu namn rätt glader;*» och än mer den psalm, som allt sedermera har i vårt fädernesland varit den kristliga undergifvenhetens mest älskade uttryck; nämligen »*Min själ och sinne låt Gud råda, Och hoppas på din Fader blid!*»

HÅKAN AUSIUS

lärer hafva varit en broder till den bekante professor Henrik Ausius, hvilken åt grekiska språkets läsning här i Sverge gaf en ny och ökad fart 2). För öfrigt äro mannens öden helt och hållet okända. I vår gamla psalmbok har han skrifvit elfva numror, bland hvilka sju 3) äro intagna i den nya. De toner, hvilka han häldst och lyckligast anslagit, äro betraktelser öfver verldens fåfänglighet.

PETRUS BRASK

härstammade från den bekanta östgöta-slägten och var son af en kyrkoherde i Klara, hvilken på sin tid uppträdde som författare och skald. Om sonen, den ifrågavarande

1) Nämligen af honom författade N:o 206, 257, 261, 264, och öfversatta N:o 196, 142, och 239.

2) Se 14. 147.

3) Nämligen författade: 455 och 459; samt öfversatta: N:o 66, 226, 230, 447 och 470.

psalmsångaren, känner historien ingenting. I gamla psalmboken finnas upptagna elfva af honom öfversatta numror, bland hvilka nio 1) gått in i den nya brukliga. Bland dem märkas nyårspsalmen: *Gif o Jesu fröjd och lycka!* omvändelsepsalmen: *Bort mitt hjerta med de tankar* m. m. samt den så ofta sjungna korsdragarepsalmen: *Som dig Gud täckes gör med mig I döden och i lifvet!* Och med dessa tre sånger har Petrus Brask åt sig upprest en oförgänglig minnesvård inom den svenska församlingen.

SAMUEL COLUMBUS

tillhörde en bekant prestslägt från Westmanland, af hvilken många medlemmar utmärkte sig genom lärdom, snille och en fromhet, som erinrar om sjelfva namnet 2). Flere bland dem voro skalder; och stamfadren Jonas tillika den, som mycket bidrog till musikens främjande i vårt fädernesland. Äldsta sonen Johan blef professor och en bland våra lyckligare latinska sångare. Den yngre ifrågavarande sonen, Samuel, vann samma utmärkelse på modersmålet, och i än högre grad, blifvande tillika vän och efterföljare åt den store Stiernhielm. I gamla psalmboken hade han tvänne numror, hvilka begge blifvit under N:o 439 och 440 intagna i den nya. Båda äro aftonpsalmer. Den unga förhoppningsfulla skaldens dag var äfven snart nog förliden. Han afled vid 37 års ålder till sorg och saknad för de många vännerna af både hans person och af svenska vitterheten.

ISRAEL KOLMODIN,

en lärd och from man, slutligen superintendent på Gottland, hade i gamla psalmboken 4 numror, bland hvilka

1) Nämligen: N:o 109, 137, 192, 253, 254, 389, 443, 444, 457.

2) Betyder Dufva.

sånger 1) blifvit intagna i den nya. Hvilken svensk har icke vid årets skönaste tid sjungit vår församlings midsommarpsalm: *Den blomstertid nu kommer. Med lust och fägring stor.* Äfven den är ett minne af fromhetens blomstertid i vårt fädernesland, ett minne af fromhetens fägring hos den milde Israel Kolmodin.

PETRUS LAGERLÖF,

komministerson från Fryksdalen i Wermland, var på sin tid en bland våra rikast utrustade och mest högaktade vetenskaps- och vitterhetsidkare. Först framhjelptes han af Magnus Gabriel De la Gardie, hvilken satte högt värde på hans snille och personlighet. Likaså gjorde sedermera Erik Lindskiöld, till hvilken han tyckes hafva stått i ett ganska nära och vänskapligt förhållande.

Det var i egenskap af latinsk skald och vältalare, som Lagerlöf först utmärkte sig. Bland alla, som vid Upsala lärosäte i detta hänseende framstått, har han blifvit räknad någon gång såsom den förste, vanligtvis såsom den andre i ordningen. Endast den ryktbare Uppmarck Rosenadler har kunnat göra honom företrädet stridigt. För sin tid var Lagerlöf också en bland de lyckligare skalderna på modersmålet; hvilket han tillika sökte rena och regelbinda. I allmänhet älskade han allt, som hörde till fäderneslandet; och således äfven dess häfder, hvarföre han ock valdes till rikshistoriograf. Äfven som enskild man förvärfvade han kärlek och aktning. När den fordne gynnaren Magnus Gabriel De la Gardie dog i fattigdom och onåd, vågade Lagerlöf träda upp och i ett lysande loftal erkänna och berömma den förskjutne mannens stora egenskaper.

I gamla psalmboken hade Lagerlöf trenne numror, hvilka alla 2) ingått i den nya.

---

1) Nämligen 147, 491 och 394.
2) Nämligen öfversatt N:o 328 och 332, samt förbättrat Lucidors psalm N:o 463.

LASSE JOHANSSON (LUCIDOR)

en Bellmans, eller Lidners, eller Stagnelii föregångare, men dem i allo mycket underlägsen. Börden var okänd. Några ville gissande härleda den från Karl Gustaf Wrangel, hvilken bekostade hans uppfostran. Med mera skäl uppgifves dock en amiral Strusshielm. Gossen visade tidiga och utomordentliga snillegåfvor, så att man af honom väntade mycket för fäderneslandet. Måhända var det af sådan orsak, han fick eller tog namnet *Lucidor*, d. v. s. *Ljusbringaren* eller *Upplysaren*. Fattningsgåfvans ovanliga lätthet kan bedömas deraf, att han vid sitt adertonde år skref vers på sju serskilda språk, svenska, tyska, holländska, engelska, fransyska, italienska och latin. Lika kringsväfvande var han dock tyvärr äfven i sina seder. Som student inlät han sig i brottslig kärlekshandel med en fröken Sjöblad och blef enligt adelns då gällande privilegier straffad med landsförvisning på två års tid. Denna olyckans varning blef förgäfves. Han började föra en mer och mer oordentlig lefnad, upptagen blott af utsväfningar eller författande af grift- och bröllopsqväden. Ett bland de sistnämnde, benämndt *Giljareqval*, skrefs med anledning af förbindelsen mellan en fröken Ulfsparre och den sedermera i Stora kommissjonen ryktbare Konrad Gyllenstierna. Sången skulle innehålla ett gäckeri med de öfverdrifna smekord, som förälskade personer mot hvarandra begagna. Lucidor låter derföre älskarinnans så kallade droppögon liknas vid dalkarlsskålar, kinden vid en skålld so, hyen vid ett ålskinn o. s. v. Brudparet kunde naturligtvis icke tycka om det misslyckade skämtet, och gaf också tillkänna sin ovilja. Men sådant oaktadt lät Lucidor genom trycket allmängöra samma qväde och dervid utsätta namnen på de personer, för hvilkas räkning det blifvit författadt. Då uppretades brudparet i hög grad, och bröllopps-sångaren kastades i fängelse, såsom den der smädeligen angripit deras personer. Snart blef han utsläppt; men öfverlemnade sig nu mera åt de vildaste ut-

döfningar. Han hade till slut ingen annan bostad än ett lusthus, och der knappt kläderna på kroppen. Bläckhorn och penna utgjorde nästan enda husgerådet. Men ur dem flödade bröllops- och grafskrifter för en hvar, som sådana beställde och betalade. Förtjensten blef genast i dryckenskap och liderlighet förtärd och efterlemnade än mer nöd och brist, tills någon ny dylik tillfällighet gaf ny inkomst. Här gällde således det gamla ordspråket, *att den enes död var den andres bröd*. Derföre kallade sig Lucidor också för *Thanatophilander;* d. v. s. den, som gläder sig åt dödsfall. Det bittra skämtet var dock tvetydigt; och innebar, att han älskade och önskade döden, icke blott åt andra, utan ock åt sig sjelf. Ty emellanåt kände han djupt sitt elände och kallade sig derför *Lucidor den olycklige* och förutsade ofta, att hans slut skulle blifva än olyckligare. Så gick det ock. På en källare råkade han i en ordvexling och strid, som slutades så, att motståndaren rände honom värjan genom lifvet. Såret blef hans död.

Under syndafloden af dessa Lucidors förvillelser och brott upptäcker man dock tidtals en anda, som förqväfd och fördränkt vanligtvis låg i dvala; men som dock var mägtig af ädlare känslor. Stundom vaknade den för några ögonblick upp ur sin förnedring. Med hjertskakande styrka höjde han då sin röst, ena gången i djup klagan öfver eget elände, en annan gång i högljudda och förfärande varningsrop till andra. Så uppkommo våra psalmer om den osaliga evigheten 1) och den sent uppväckte syndarens dödssuckar 2). Man säger, att Lucidor framstammat sistnämnde sång under de plågans stunder, som förflöto mellan dödssåret och döden.

Läsaren har nu gjort bekantskap med de förnämsta sångarne i den tidens psalmskola. De flesta bland dem utgingo från ringhetens, ofta fattigdomens låga boningar, och några stadnade der beständigt qvar; — och likväl

---

1) N:o 463 och 465.
2) N:o 467.

blefvo de kallade att fullborda ett bland de högsta och herrligaste värf, som kunna åt menskliga krafter anförtros. Men å andra sidan voro flere bland dem, dels födda, dels uppstigna på samhällets och lärdomens höjder. Båda klasserna sökte dock ett och samma mål, möttes vid ett och samma altare. Det var likasom fordom, då vid Bethlehems krubba i gemensam andakt knäböjde de vise furstarne från Österlandet, och de okände herdarne från den närbelägna betesmarken.

SJETTE KAPITLET.

KARL DEN ELFTES SAMTIDA VETENSKAPSMÄN.

URBAN HIÄRNE.

Slägten är mycket gammal. Enligt sägen har den en gång burit krona, men sedermera sjunkit utföre genom jarl- och riddarevärdigheterna och slutligen ända ned till bondestugan. I och med ifrågavarande Urban och dess far började den återigen stiga uppåt. Den förstnämnde föddes 1641. Fattig och snart faderlös blef han tvungen att nästan tigga sig fram vid och emellan läroverken, hvilka likväl en tidig och stark vetgirighet dref honom att besöka. Denna ifver, jemnte mycket framspringande snillegåfvor skaffade honom snart nog gynnare och understöd. Först en lektor Tranæus i Strengnäs och sedermera riksrådet Klas Tott voro förnämligast de, som i början hjelpte honom fram. En gång känd, beredde han dock sedermera sjelf sin väg, blifvande en utmärkt läkare och slutligen arkiater och ordförande i Collegium Medicum; sist hedrad med landshöfdingenamn och värdighet.

Hiärne är ett ibland de mest mångsidiga snillen, Sverge frambragt. Det hans anlag, som först knoppades,

var för ritkonsten. Vid sex års ålder företog han sig, att med ett stycke krita afteckna sin fars bordsgäster. Medelst denna något uppöfvade färdighet har han sedermera under de fattigare åren förvärfvat sig böcker och uppehälle. Längre fram utbildade han densamma genom etsning och kopparstickeri, likväl icke till någon serdeles höjd.

Äfven för skaldskap visade han tidiga anlag. Redan som student skref och uppförde han hvarjehanda skådespel. I dessa nöjen deltogo flere ynglingar, hvilka sedermera blefvo mycket ryktbara; t. ex. Jakob Gyllenborg, Anders Lejonstedt, Samuel Columbus m. fl. Urban Hiärne har äfven utgifvit en hop andra dikter, bland hvilka dock ingen kunnat bibehålla sig i lifligare minne. Också rörande svenska språket skref han åtskilligt, hvarom mera framdeles.

I läkarevetenskapen var han på sin tid ganska utmärkt. Han grundlade en botanisk trädgård på kungsholmen, och ett och annat läkemedel bär ännu efter honom sitt namn. Äfven i utöfningen hade han ganska stort anseende, hvarföre också Karl den elfte åt honom och Ziervogel anförtrodde sin vård under den sista och serdeles svåra sjukdomen.

Bland Urban Hiärnes största förtjenster räkna vi det förnyade begagnandet af Sverges helsobrunnar. Redan under katolska tiden voro flera dylika här i landet upptagna och mycket anlitade. Detta skedde likväl, efter tidens sed, förnämligast under munkarnes ledning och med stark tillsats af vidskepelse och signerier. De välgörande verkningarne af nämnde vatten blefvo derföre af den katolska menigheten betraktade såsom underverk af det helgon, åt hvilket källan var invigd. När derföre lutherska läran infördes, började dennas predikare betrakta samma källor såsom bihang till den påfviska öfvertron och behandlade dem alltså med ovilja och förakt, sökande till och med i sitt förmenta högre vetande att afskaffa deras begagnande. Man skiljde icke den naturligt välgörande kraften från den dermed tillfälligtvis förenade vidskepelsen. I följe af gammal

vana och helsoerfarenhet gjorde dock allmogen ännu på vissa tider sina besök vid de så kallade heliga källorna. Men det skedde numera oordentligt och utan ledning af kunnigare personer; och derföre ock med föga nytta, och för det mesta under åtlöje af dem, som ansågo sig mer upplysta. Det säges ock, att några bland dessa brunnar blifvit gömda eller tilltäppta af de sista munkarna. Af harm öfver den införda trosförändringen ville dessa icke åt det i deras ögon kätterska folket lemna fördelarna af dylika källor. Så säger man. Säkert är, att i Hiärnes ungdom voro sådana brunnar, enligt hans ord, här i Sverge lika så okända, *som elefanter och noshörningar;* och en hvar, som behöfde dylik helsohjelp, måste söka den utomlands.

Under en sådan resa till Aachen, fann riksrådet Soop en dervarande gammal anteckning af innehåll, att äfven vid Medevi hade några källor blifvit på förbemälte sätt af munkarna tillstoppade. Soop underrättade Hiärne härom och skickade honom prof af nämnde vatten. Efter anställd undersökning insåg Hiärne vattnets egenskaper och sakens vigt. På hans råd ordnade Soop genast och på stället en brunnsinrättning, vid hvilken Hiärne började tjenstgöra som läkare. Väl uppstodo en hop personer, som betviflade och begabbade den oerhörda nyheten af en i norden belägen helsokälla. Men snart återkom derifrån den ena sjuklingen efter den andra, botad eller förbättrad; slutligen, och på samma sätt enkedrottning Hedvig Eleonora sjelf. Nu var Medevi rykte stadfästadt, och tillika Urban Hiärnes. Hans bild har äfven sedermera blifvit uppsatt öfver den så kallade Högbrunnen vid Medevi och erinrar än i denna dag gästerna om deras förbindelse till stiftaren.

Urban Hiärnes förtjenst sträcker sig icke blott till Medevi, utan äfven till flere andra brunnar, hvilka kort efteråt blefvo upptäckta, dels omedelbart af honom sjelf, dels som en följd af det exempel, den ledning, han gaf, den fart, han satte i alla dylika företag. Han är otvifvel-

aktigt den, som har första och största äran af de svenska helsobrunnarnas sednare upptäckt och begagnande.

Vi hafva sett, huru han öppnade de förut stängda helsovattnens ådror. Å en annan sida sökte han tillstoppa brännvinets helsoförstörande flöden. Han anade redan nu det elände, det både själens och kroppens förderf, som denna dryck skulle utbreda öfver Sverges folk. Han sökte derföre, att i dess första begynnelse motarbeta en så hotande riksolycka; — men förgäfves.

Det föremål, som kanske mest upptog Hiärnes verksamhet och tid, var bergsvetenskapen. Åt denna kunskaps- och näringsgren anses han hafva gifvit ganska mycken fart, i synnerhet genom de läroböcker, han på svenska språket utarbetade, och genom hvilka ämnet blef för den stora allmänheten mycket lättare åtkomligt, än förut varit händelsen.

I egenskap af både läkare och lärd insattes Hiärne i gransknings-nämnden öfver det bekanta trolldoms-väsendet 1). Honom framför andra tillkommer förtjensten af att hafva gjort slut på denna villa och oro; då han nämligen först anade och sedermera lyckades ådagalägga, att många trolldomsangifvelser härflöto från enfald, elakhet eller bedrägeri.

Sjelf var han dock till en viss grad fången i de besynnerliga åsigter, som ännu vid den tiden voro hos mången rådande. Han påstod sig t. ex. hafva i en dröm skådat den tydliga och sedermera igenkända bilden af sin blifvande hustru; hvilken han likväl dåförtiden ännu icke hade i verkligheten sett. Vid förklaringen öfver jordens och himlakropparnas inbördes förhållande blef han en slags efterföljare åt den på sin tid ryktbare svärmaren Forssius. Han hade ock åtskilliga funderingar om en underjordisk sol, om en eldsande, om himlakropparnas inflytande m. m. och han försvarade den gamle besynnerlige forskaren Paracelsus mot de nya åsigter, som mer och mer började framställas af Cartesii skola och dess tänkare.

---

1) Se **14**. 143—145.

En så vidsträckt och mångsidig verksamhet hade varit omöjlig utan serdeles stor både förmåga och lust till arbete. Dessa egenskaper funnos ock hos Hiärne och det i ganska hög grad. Att se sina vigtiga sysselsättningar afbrutna genom obetydliga besök och samtal var honom en plåga. Öppet uttalades denna känsla, då han öfver sin dörr skref med stora bokstäfver följande ord: *vänner, som stjäla vår tid, äro värre än andra tjufvar; ty de kunna icke återställa, hvad de borttagit.*

SAMUEL PUFENDORF

och hans äldre broder Esaias voro söner af en fattig prest i Sachsen. Flit, snille och kunskaper ådrogo dem mångas blickar, och bland andra äfven Axel Oxenstiernas. Denne kallade till Sverges tjenst den äldre brodern Esaias, hvilken till en tid hade mycket förtroende, så att han blef i egenskap af svenskt sändebud skickad till åtskilliga främmande hof, till och med det kejserliga. Misshällighet med Bengt Oxenstierna, måhända ock egna fel, föranledde honom sedermera att öfvergå till andra magters tjenst. Han blef nu en bitter fiende till Karl den elftes regering, och sökte på flerehanda sätt skada densamma; hvarföre ock slutligen en rättegång anställdes, genom hvilken han, ehuru redan afliden, dömdes från lif, ära och gods.

Yngre brodern, den ifrågavarande Samuel, född 1632, skulle i början studera teologi. Det bjöd honom emot. Han tyckte, att det mål, till hvilket man skulle i denna vetenskap arbeta sig fram, berodde icke af forskarens undersökningar och sjelfverksamhet, utan var redan i förväg bestämdt, hvadan tankegången aldrig kunde blifva fullkomligt fri. Den unge vetenskapsidkaren började derföre att i stället studera filosofi och det under professor Weigel i Jena. Denne sökte att också i sistnämnde vetenskap införa matematikens klarhet och bestämdhet; hvilken riktning var enlig med Pufendorfs egna anlag. Dessutom kunde

hvarken lärare eller lärjunge finna sig vid den tillförene rådande skolastiska filosofien, dess många spetsfundigheter, dess ofruktbarhet för lifvet och för det medborgerliga samhället o. s. v. För bådas ögon framglänste ett herrligt mål, nämligen att göra nämnde vetenskap mera klar och lättfattlig; — att på verkligheten och staten lämpa de allmänna satser, förnuftet uttänkt; — att sålunda reda många tillförene invecklade ämnen och förjaga många hittills herrskande fördomar o. s. v. Lärjungen var till allt detta både skickligare och ifrigare än läraren och grep alltså verket an. Några spår voro visserligen på besagde bana förut uppgångna, i synnerhet af Hugo Grotius genom dennes ryktbara verk: *De jure belli et pacis* 1). Sistnämnde lärobyggnad hvilade likväl icke på rent vetenskapliga och följdriktigt utvecklade grundsatser. Men ett sådant verk var det, som Pufendorf nu ville åstadkomma. Första försöket dertill kallades: *elementa jurisprudentiæ naturalis* 2). Skriften befanns väl något torr och kall; men var serdeles klar och tydlig och ledde till en hop nya och friare grundsatser, hvilka väckte utomordentlig uppmärksamhet, än tadel, än beröm. Pufendorf blef derpå af kurfursten i Pfalts kallad till Heidelberg, der hans föreläsningar mottogos med ganska mycket bifall. Vid denna tid utgaf han ock rörande tyska riket några ströskrifter, hvilka blefvo af somliga furstar väl tagna, af andra deremot ganska illa; i Wien till och med så, att man dömde en bland dem till offentlig förbränning. Under tiden fulländade Pufendorf sin lärobyggnad helt och hållet, och utgaf den år 1672, under namn af: *de jure naturæ et gentium* 3). Här var framställningen mycket lifligare än i det förra arbetet, utförligheten större, klarheten och bestämdheten likaså. Hvad Grotius, ledd af blott känsla och snille, hade i allmänna ordalag framkastat, detta blef nu af Pufendorf fotadt på

1) Om krigs- och fredsrätt.
2) Grunddragen till en naturlig rättslära.
3) Om naturrätt och folkrätt.

vetenskapliga grundsatser samt ordnadt och genomfördt i alla dess delar och följder. Till rättsgrund antog han *socialitas* 1), hvilken nära nog öfverensstämde med det bud det, att vi sjelfva icke böra mot andra göra, hvad vi icke vilja, att andra skola göra mot oss. Moralfilosofien och samhällsläran hade förut städse mer eller mindre berott af teologien. Pufendorf ville, att de skulle bero endast af förnuftet. Genom honom ingjöts ett alldeles nytt lif i den så kallade praktiska filosofien; och ledd af hans exempel, började man mer och mer att på medborgerliga samhälls-förhållanden lämpa förnuftets orubbliga, sig alltid lika bestämmelser. Han har i detta hänseende haft ett omätligt stort inflytande; ty på de grundvalar, han lade, hafva en mängd sednare författare fotat sina satser. Måhända kan Samuel Pufendorf anses som stamfader för de samhälls-lärare, hvilka söka ordna statsbyggnaden uteslutande efter förnuftets allmänna lagar.

Ett sådant författareskap måste nödvändigt angripa en mängd fördomar och föråldrade inrättningar. Härtill kom ock, att Pufendorf sökte göra sin vetenskap oberoende af teologien. Detta jemnte afunden retade fiender och framkallade anfall. Ett bland de bittraste leddes af tvänne professorer Schwartz och Beckman, båda i Lund. Häftiga stridskrifter vankades å ömse sidor. Riksförmyndarne toge Pufendorfs parti och ålade hans motståndare tystnad. Då läto dessa i främmande land utgifva en skrift, som angrep Pufendorf till heder och ära och beskyllde honom för en mängd kätterier. Rättegång uppstod. Schwartz och Beckman förlorade saken och blefvo landsförvista. Det säges, att den sednare har i sin ilska först utmanat Pufendorf, och sedermera till och med legt en lönnmördare mot den, han icke kunde på annat sätt besegra. Försöket, om det någon gång försöktes, blef fåfängt.

Ett häftigt anfall mot de nya åsigterna och deras upphofsman skedde äfven i Sachsen. Dervarande kurfursten

1) Samhällighet.

förbundo professorerna i Leipzig att motarbeta Pufendorfs läror, och att dessa icke måtte inverka på ungdomen. Befallningen åtlyddes och flere stridskrifter utgingo i nämnde riktning. Till en sådan förföljelse bidrog längre fram äfven en Seckendorff, hvilken blef uppbragt deröfver, att Pufendorf i sin 30-årakrigets historia omtalat, huru Torstensson lät aflifva Seckendorffs fader, emedan denne blifvit beträdd med förräderi mot svenska fanorna 1). Pufendorf besvarade anfallen tills skriftvexlingen sjelfdog.

Hugo Grotius var den, som i nyare Europa först började framställa de på rena förnuftsgrunder fotade samhällsläror, hvilka i sednare tider sökt mer och mer göra sig gällande. Förföljd i sitt medfödda fädernesland, Holland, och i sitt antagna fädernesland Frankrike, blef han af Gustaf Adolf och af Kristinas förmyndare inbjuden till Sverge, upptagen i dess tjenst och hedrad med dess förtroende och utmärkelser.

Samuel Pufendorf var den, som fullföljde och utbildade dessa renare samhälls-grundsatser. Men också han blef för deras skull förföljd af sina medfödda landsherrar, kejsaren och kurfursten af Sachsen. Karl den elftes förmyndare erbödo och gåfvo honom tjenstebefattning, heder och utmärkelse och tillika försvar mot hans fiender; hvilket exempel sedermera följdes också af Karl den elfte. Det är således vårt fädernesland och två dess konungar, och i synnerhet två dess högädliga förmyndare-styrelser, som den äran tillkommer, att hafva åt Grotius och Pufendorf, åt ljusets och samhällsfrihetens förnämsta härolder, gifvit icke blott skydd utan ock den heder och utmärkelse, som de förtjenat.

Det var år 1670, som Pufendorf blef af riksförmyndarne med ganska fördelaktiga villkor inbjuden till det nyss upprättade lärosätet i Lund. Han kom och vistades der till 1676, då danskarna inföllo i landet och högskolan upplöstes. Pufendorf begaf sig derefter till Stockholm.

---

1) Se s. 205.

Här blef han året derpå utnämnd till rikshistoriograf; hvilket föranledde den andra märkvärdiga sidan af hans författareskap; vi mena häfdateckningen. Han fick nämligen genast af Karl den elfte i uppdrag att skrifva dess faders, Karl den tiondes historia, för hvilket ändamål frihet lemnades att begagna alla riksarkivets tillgångar. Men då han lärde närmare känna dessa rika källor; — då han kom att betänka den stora och odödliga äran, som svenskarne under trettioåra-kriget inlagt; men tillika att deras bragder voro till stor del okända både af främlingar och af dem sjelfva; — och att ingen svensk tycktes vilja på detta arbete offra sin tid; —och att illviljare och främlingar derföre orättvist nedsatte svenskarnes ära; — och slutligen, att Gustaf Adolfs tåg till Tyskland var för Sverge begynnelsen till ett nytt tidehvarf; — och att detta tidehvarf nödvändigt måste kännas, om man skulle kunna bedöma Karl den tiondes styrelse o. s. v. — — *när* säger han, *när jag betänkte allt detta, då hänfördes jag af en oemotståndlig kallelse att först skrifva denna Sverges hjeltesaga.* Så uppstod Pufendorfs historia öfver fäderneslandets öden från 1630 till 1654. Det stora verket fullbordades på ungefär fyra år, nämligen från 1680 till 1685 1).

Derpå vände han sig till Karl den tiondes historia; och efter vid pass tre års arbete blef också detta vigtiga verk fulländadt.

Af Pufendorfs hand hafva svenskarne således fått mottaga den första utförliga teckningen af det ärorikaste tidehvarf, deras folkstam upplefvat. Dessa historiska arbeten hafva äfven i sig sjelfva utomordentligt stora förtjenster; långt öfver hvad någon svensk häfdatecknare före och med få undantag efter honom mägtat gifva sina

---

1) Af Link, Biblioth.-Handl. I. 23 kunde det synas, som hela utkastet blifvit nedskrifvet under blott sednare halfåret af 1680. Anmärkningen torde dock gälla blott de 16 första böckerna.

verk. Bland dessa goda egenskaper räkna vi främst pålitligheten. Innehållet är, såsom han sjelf säger, grundadt på offentliga handlingar, rådets protokoller, härförares och sändebuds berättelser o. s. v. Ofta möter man långa utdrag ur sådana uppsatser; och en efterkommande forskare finner, att Pufendorf redan på sin tid känt och begagnat en hop källor, hvilka dock sedermera ända till våra dagar blifvit lemnade åt glömskan. — En annan berömd egenskap är Pufendorfs oväld och sanningskärlek. De olika partiernas åsigter och åtgerder framställas med så orubbligt lugn, att det ofta är nästan omöjligt att ana, hvilkendera sidan författaren sjelf gillat. Han blott afmålar händelserna tydligt och troget; men lemnar åt läsaren sjelf att dervid fästa de känslor och tankar, som målningen kan föranleda. Pufendorf sjelf tyckes hafva blott sett, men dervid hvarken känt eller tänkt; så kall och lugn är vanligtvis hans berättelse. Att hon likväl är ett verk af djup och mogen öfverläggning, det visar dess klara, från början till slut sammanhängande gång. *Hvad jag sökt*, säger han, *är sanningen samt ett enkelt och tydligt språk, hvarken sminkadt eller svällande af lånta prydnader. Jag tror mig derigenom mest behaga dem, som i en historia söka sjelfva saken och icke blomstrande ord eller tillspetsade tänkespråk* 1). *Jag har*, skrifver han vidare, *icke haft tid att i mitt arbete här och der inflåta sådana omdömen och talesätt, som en Tacitus gjorde*, o. s. v. Frånvaron af dylika prydnader var dock måhända en följd af Pufendorfs icke blott föresats utan ock anlag. Om han egt förmåga af en Taciti snilleblixtar, hade dessa otvifvelaktigt infunnit sig sjelfmant, och utan att han behöft för deras inflätande spilla någon serskild tid. — En tredje förtjenst är den utomordentliga klarhet och tydlighet, hvarmed berättelsen fortgår och visar tilldragelserna, huru de följa både efter och af hvarandra, så att läsaren tydligt urskiljer de i händelsernas urverk ingripande kuggarne och

1) Flosculos verborum aut acumina sententiolarum.

deras rörelser. — En fjerde förtjenst består deri, att Pufendorf helt och hållet undvikit alla hugskott, gissningar och förhastade omdömen.

Som fel har man påpekat hans vidlyftighet, och detta med rätta. Han inläter sig så djupt i biomständigheterna, att läsaren för deras skull ofta förlorar ledtråden till det hela, och derföre också deltagandet och tålamodet. Att icke för hårdt pröfva sistnämnde dygd, hade dock för Pufendorf varit så mycket angelägnare, som hvart och ett af hans häfdaverk fordrar kanske tre eller fyra månaders trägen läsning för att genomgås. — Man har ytterligare anmärkt, att Pufendorf sysselsätter sig nästan uteslutande med de yttre tilldragelserna och föga med de inre, t. ex. folklifvet och samhälls-utvecklingen. Så är det ock, och han erkänner det sjelf. Men så skrefs historien af hela hans samtid, af de Thou, Buchanan, Grotius m. fl. Här i vårt fädernesland var det först Wilde och Lagerbring, som i häfdateckningen införde nämnde dittills försummade ämnen.

Pufendorfs köld och vidlyftighet, jemnte den omständigheten, att han skref på latin, torde vara rätta orsaken, hvarföre han blifvit långt mindre läst, än man skulle hafva väntat i anseende till hans verkligen stora förtjenster. För efterkommande forskare är han dock en utomordentligt dyrbar källa, i anseende till uppgifternas så väl rikedom som pålitlighet, och bland Sverges häfdatecknare skall han alltid intaga ett af de allra högsta rummen.

Vi nämnde den oväld, han sökte iakttaga och den sanningskärlek, hvarmed han omtalade hvarje vigtig företeelse, dess framläggande för allmänheten måtte nu hafva varit behagligt eller obehagligt. För denna fritalighets skull blefvo han och hans verk hos en och annan mindre väl ansedda. Kristina tillskref honom förtretliga bref, och några herrar blefvo högst misslynta öfver det sätt, hvarpå deras och deras förfäders handlingar af den uppriktige häfdatecknaren berättades. Pufendorf blef verkligen af sådan orsak utsatt för åtskilliga ledsamheter.

Hans Karl den tiondes historia har en märkvärdig egen-

het, som icke må förbigås. Pufendorfs sanningskärlek tvang honom att omtala några för nämnde konung ofördelaktiga uppträden; t. ex. hans delningsförslag, hans äfventyrliga planer, hans opålitliga statskonst m. m. Men om dessa företeelser hade blifvit enkelt och obeslöjadt framställda för läsarens blickar, skulle Karl den elfte och hans rådgifvare aldrig tillåtit en sådan historia se dagsljuset. Pufendorf stannade derföre icke med blotta händelsens beskrifning; utan införde ock de om densamma vexlade strid-skrifterna. Han lät dervid Karl den tionde alltid hafva sista ordet, och anförde nära nog såsom i saken afgörande och bevisande de stats- och försvars-skrifter, som utgingo från svenska kansliet. Dessa sökte naturligtvis med slughet och svepskäl blanda bort förhållandet och slutade alltid med att kraftigt försäkra, det rättvisan otvifvelaktigt var på Karl den tiondes sida. De, som nu med vanlig hast genomläsa bemälte historia, skola derföre tycka, att boken äfven i nämnde punkter gillar den statskonst, svenska hofvet följde. Men, om man med dessa försvarsskrifter noga jemnför sjelfva de ifrågavarande uppträdena, t. ex. det sednare anfallet mot Dannemark, eller det mot hertigen af Kurland m. fl.; då skall man finna, att det förra, nämligen försvaret, innehåller blott svepskäl, och att det tadelvärda i gerningen qvarstår ovederlaggdt. Man skall finna, att Pufendorf sjelf insett och troligen afsett detta förhållande; eljest skulle han hafva öfverbalkat och icke med så bestämda ord angifvit det i sig sjelft klandervärda sakförhållandet. Man har påstått, att författaren af dessa historiska berättelser tecknat Karl den tionde med allt för mörka färger. Många bland dem äro likväl hämtade ur Pufendorfs nämnde arbete.

Omtaladt är, att under Karl den elftes tid författades en mängd mot honom och hans män riktade smygskrifter. Den ryktbaraste bland dessa heter: *Anecdotes de Suède*. Somliga tro den vara skrifven af Samuel, andra åter af

brodern, Esaias Pufendorf. Vi kunna ei längre afgöra tvisten.

Säkert är dock, att Samuel Pufendorf hade under de sednare åren icke någon rätt trefnad i Sverige. Karl lemnade visserligen hans arbeten icke obelönta. För Karl den tiondes historia skall han hafva erhållit 24,000 daler; hvarjemnte han blef upphöjd i adeligt stånd 1684. Likväl började han vantrifvas i Stockholm. Dertill hafva måhända flere omständigheter bidragit; t. ex. längtan efter fäderneslandets varmare sol; missnöje med det behandlingssätt, brodren Esaias fick röna; likaså med de förtretligheter, häfdatecknaren sjelf måste lida af dem, som ansågo sig sjelfva eller sina förfäder orättvist behandlade i hans historia. Slutligen är det otvifvelaktigt, att den frisinnige samhällsläraren ogillat Karl den elftes envälde och flera bland dess reduktioner. Genom de sistnämnde blef han äfven sjelf lidande. För att kunna till Lunds nyss öppnade högskola indraga och derstädes qvarhålla den utmärkte läraren, hade riksförmyndarne, och i synnerhet De la Gardie och Lunds akademie-kansler Gustaf Otto Stenbock åt honom utverkat bland annat en förläning af 90 dalers ränta årligen. Denna gåfva blef genom 1680 års reduktion indragen, och de herrar, som tillröstat densamma, fingo återgälda kronans förlust 1).

Karl den elfte ville se äfven sin egen historia skrifven af Pufendorf och lät tillkännagifva en sådan önskan; men häfdatecknaren undandrog sig förtroendet. Han tog till och med afsked ur Sverges och ingick i Brandenburgs tjenst. Här skref han den store kurfursten Fredrik Wilhelms historia, ett verk af samma vidd, fel och förtjenster, som de tvänne förenämnde. Af sonen, den dåvarande kurfursten, blef han mycket firad. Slutligen upphöjdes han till friherrlig värdighet; som det säges af Karl den

1) Redukt.-kansl. register öfver gods-donationer i både förbudne och oförbudne orter, af ständernas kommission publicerade, samt Stora kommiss. prot. d. 17 Febr. (Jan.?) 1682.

adlte 1), och fastän han redan lemnat denna konungs tjenst. Om så är, var han den förste, som här i Sverge lyckades att genom endast lärda förtjenster vinna en så hög utmärkelse.

OLOF RUDBECK

är en bland de mest ovanliga vetenskapsmän, Sverige frambragt. Hans inflytande har ock i flere hänseenden varit ganska stort; men ryktet vida större. Efterverlden bör derföre känna såväl hans förtjenster som villor.

Han var tionde barnet i ordningen efter den utmärkte westerås-biskopen Johannes Rudbeckius och föddes 1630. Redan som gosse utmärkte han sig i många hänseenden, varande qvick och glad, men derjemnte sedig och arbetsam och med anlag för nästan alla möjliga icke blott kunskapsarter utan ock färdigheter. Han läste med ifver både gamla och nya språk, likaså matematik, samt stjern- och naturkunskap. Derjemnte gjorde han smärre mekaniska försök och förfärdigade bland annat också ett väggur. Tillika sysselsatte han sig med målning och tonkonst, detta sednare på flerehanda sätt; men i synnerhet medelst sång, hafvande en vacker och serdeles stark stämma. Sjelfva utseendet var behagligt. Men det tycktes, som de många och stora anlagen behöft ett deremot svarande utrymme. Hufvudskålens hvalf hade nämligen en serdeles vidd, hvarföre han också fick tillnamnet *Storhufvud*.

Den allvarsamme fadern höll honom liksom andra skolgossar och gymnasister till sträng ordning och tarfligt lefnadssätt. Drägten t. ex. bestod af en enkel vadmalsrock, hopfästad med häktor. Men när den qvicka gossen tidigt inhemtat, hvad Westerås läroverk kunde meddela,

1) Moreri säger, att det skedde af kejsaren. I Sverge är han hvarken som adelsman eller friherre introducerad.

beslöt fadern låta honom följa de äldre bröderna till Uppsala och beställde honom i sådan afsigt några finare kläder. Dessas prydlighet gjorde pilten mycket uppblåst och öfvermodig. Fadern märkte förhållandet och tog derföre tillbaka den grannare drägten och lät sin Olof ännu ett år gå med vadmalsrocken qvar i Westerås skola. Det skedde för att såmedelst späka hans till stolthet benägna sinne. Man säger till och med, att fadern har vid samma tillfälle användt också riset för att så mycket kraftigare utdrifva högmods-anden.

Året derefter ankommen till högskolan, väckte ynglingen genast mycken uppmärksamhet genom sitt glada och behagliga utseende och umgängessätt och genom sina ovanliga kunskaper och sin lika ovanliga flit. Men vi måste hädanefter för redighetens skull serskildt följa hvar och en af de många olika banor, på hvilka han framgick.

Anatomien, eller som den då kallades *likrefvarekonsten*, var det ämne, i hvilket han först lyckades utmärka sig. Naturvetenskaperna stodo då för tiden i ett jemnförelsevis ganska ringa anseende. Inom slägten Rudbeck hade de dock blifvit mer än vanligt uppdrifna; ty fadern, den mångsidige biskopen, riktade sin uppmärksamhet äfven åt detta håll. Anlagen voro således hos Olof Rudbeck ett arf; och ett, som han mycket förkofrade. Efter ankomsten till högskolan, kastade han sig med brinnande ifver på dessa ämnen, och i synnerhet på anatomien, inom hvilken vetenskap just vid den tiden flere vigtiga upptäckter hade utomlands blifvit gjorda. I Sverge låg dock samma kunskapsgren ännu för det mesta i dvala. Hvad lärarne hade att derom förkunna, var icke mycket. Nästan alla bibehöllo den gamla tidsandans obenägenhet mot dylika forskningar. Professorn i anatomien grubblade på att upptäcka de visas sten och dylika magiska hemligheter. Läraren i fysiken sysselsatte sig nästan uteslutande med filosofien och arbetade på att nedrifva Aristotelis och befästa Cartesii lärobyggnad. Akademie-apotekaren Wolimhaus fördjupade sig i kabbalistiska grubblerier, sökande

bland annat uträkna, på hvilken dag yttersta domen skulle inträffa. Snart hade den lärgirige Rudbeck inhämtat, hvad dessa män kunde i vetenskapligt hänseende meddela. Sedermera började han att drifva saken på egen hand och det med så stor framgång, att hans lärare snart måste af honom inhämta råd och upplysning. Under sådana forskningar upptäckte han tillvaron af en mängd förut obekanta kärl eller rör, och tillika, huru dessa ledde åtskilliga vätskor till blodet och hjertat. De äro numera bekanta under namn af *Vasa lymphatica* d. v. s. *vattenådror*. Blodets omlopp i menniskokroppen hade kort förut blifvit upptäckt eller ånyo ådagalaggdt af den utmärkte Harvey. Läran om blodets rening blef genom Rudbecks nyssnämnde uppfinning mycket förbättrad till stor vinst för läkarekonsten.

Underrättelsen om denna vetenskapliga upptäckt kom snart nog till Stockholm. Kristina med sin vanliga nyfikenhet for kort derefter till Uppsala, för att med egna ögon taga kännedom om saken. Hon lät Rudbeck i sin och flere höga herrars närvaro anställa en så kallad *likrefning*. Det var troligtvis första och kanske enda gången, som en regent och än mer en drottning bevistat ett dylikt uppträde. Rudbeck vann derunder så mycket bifall, att hans lycka var gjord. Han fick på statens bekostnad resa utrikes, och han gjorde det med sin vanliga uppmärksamhet och flit. Återkommen till Sverige, blef han professor i anatomien på samma gång, som hans vän Hoffvenius i läkärekonsten. Bådas vetenskaper voro förut vid lärosätet så föga aktade, att endast få ynglingar ville åt desamma offra sin tid. Genom Rudbeck och Hoffvenius ändrades dock detta förhållande, så att man kort derefter eller år 1660 räknade ej mindre än 87 dylika studenter. Rudbeck genomdref också ordnandet af en likrefningssal, som var vida fullständigare än den, som förut fanns att tillgå.

Några utländska lärda, och i synnerhet dansken Bartholinus påstodo sig hafva uppfunnit och anvisat de

ofta nämnde rören eller vatten-ådrorna, redan innan det skedde af Rudbeck. Härom uppstod en lång och häftig skriftvexling. Domföra kännare, så in- som utrikes 1), hafva dock gillat den 22-åriga studenten Rudbecks anspråk på äran af den första upptäckten. Den är och förblifver hans, och tillika hans största och evärdeligaste förtjenst inom vetenskapens verld. Men besynnerligt nog, vände han sig snart från den bana, på hvilken han redan vunnit så stor utmärkelse, och efter någon tid ser man honom egna största delen af sin tid och sitt snille åt helt andra ämnen.

Ett deribland var örtkunskapen. Rudbecks anlag för densamma stod i förbindelse med hans allmänna tycke för naturvetenskapen. Under utrikes resorna skaffade han sig en betydlig samling frön, växter, botaniska ritningar och äfven mekaniska modeller. Detta allt ämnade han att vid återkomsten till Uppsala 1655 offentligen förevisa. Han hoppades, att allmänheten skulle med lifligt deltagande omfatta dessa ämnen, och detta tillfälle att få se och lära känna en mängd förut osedda och okända föremål. Han hade mycket besvär för att kunna anskaffa en sal, tillräckligt rymlig att mottaga det stora antal åhörare och åskådare, som han väntade. Rummet blef slutligen anskaffadt och föremålen ordnade och den bestämda timman slog. Men ingen enda åhörare eller åskådare infann sig. Rudbeck gret af harm. Men sådant var allmänna tänkesättet. Det missaktade ifrågavarande läroämnen och i synnerhet örtkunskapen, hvilken man ansåg tillhöra blott apotekare, qvacksalfvare och sådana gummor, som utskickades att hopplocka de växter, af hvilka nämnde föga ansedda personer kokade sina läkemedel. Ännu långt efteråt ville man icke bland vetenskapernas antal räkna örtkunskapen, och man begabbade dess idkare med namn af *gräsläsare*. Olof Rudbeck var likväl icke en man, som förlorade modet. För att i allmänna tänkesättet upp-

1) T. ex. Hwasser, Haller och Sprengel.

hjelpa den försummade vetenskapen behöfdes först och främst en botanisk trädgård, som kunde ingifva studenterna hog för dylika ämnen. Till plats för en sådan inrättning skänkte Rudbeck en tomt jemnte boningshus 1), belägna i norra delen af Uppsala. Tillika utverkade han Karl den tiondes gåfvobref på en annan bredvid liggande tomt. Ytterligare blefvo fyra dylika af borgerskapet skänkta och fyra inköpta, allt för samma ändamål. Så uppstod den första, sedermera så kallade *gamla botaniska trädgården* 2), belägen nära Svartbäckstullen. Redan 1685 räknades der 1,870 växter och bland dem 630 utländska. Dess uppkomst och första förkofran var Rudbecks verk. Sedermera råkade den i något förfall; men blef om igen och genom den store Linné förbättrad och bragt till en ryktbarhet, som sträckte sig icke blott öfver Europa, utan ock öfver hela vårt jordklot. Rudbecks bemödanden blefvo icke krönta med så lysande framgång. Hans örtagård vann visserligen många loford af både in- och utrikes resande. Men med studenterna gick det trögare. Vandrande i trädgårdens gångar, sökte väl Rudbeck genom samtal och undervisning lifva ungdomens tycke för denna kunskapsgren. Ännu 1685 hade han likväl den förödmjukelsen, att vid en tillkännagifven örtsökarevandring, infunno sig utom hans egen son blott tvänne deltagande ynglingar. En stor, ehuru icke vetenskaplig, lycka hade dock Rudbeck i denna sin trädgård funnit. Bland dem, som vid anläggningen kommo för att beskåda dess blommor, var också en dag stadens borgmästare och dess blomstrande dotter, Vendela Lohrman. Här knöts den bekantskap, som vid Rudbeck fästade den sköna flickan, hvilken sedermera under ett 40-årigt äktenskap förljufvade hans dagar.

Tidsandans och studenternas ofvannämnde obenägenhet för örtkunskapen mägtade icke afkyla Rudbecks nit.

1) Af Biograf. Lexicon 12. 318, tyckes dock, som Rudbeck fått ersättning för denna tomt.

2) Nu mera tillhörig Östgöta nation.

Han anlade den till Uppsala slott hörande trädgården och utgaf en beskrifning öfver den vid Jakobsdal. Tillika uppfattade han i afseende på nämnde vetenskap en ny plan, värdig hans jättestora snille. Den ryktbare Coijet hade efter holländaren Burserus inköpt en örtsamling, som utgjorde 30 band. I följe af Rudbecks böner skänkte han dem år 1666 till Uppsala högskola, hvarest den ökades, med hvad professorn sjelf hade i samma väg anskaffat. Nu uppstod hos denne sednare en stor och herrlig tanke, nämligen att låta rita, trycka och utgifva trogna afbildningar af alla dessa föremål, så att blifvande örtkännare skulle kunna i ett enda sådant verk se för sina ögon hela växtriket. Rudbeck hoppades att derigenom ganska mycket främja besagde vetenskap och lätta dess inhemtande. Storheten och nyttan af ett sådant företag genomträngde honom helt och hållet, och han började genast att dermed allvarligen sysselsätta sig. Ritare och formskärare anskaffades och sattes i verksamhet. År 1685 voro redan 1,600 örtbilder skurna i träd och 600 ritade. Saken väckte allmänt deltagande. Till kostnadernas bestridande anslog Karl den elfte 3,000 d. s., måhända årligen. Karl Gustaf Oxenstierna skänkte 5,000; Magnus Gabriel De la Gardie, i sitt då varande svåra betryck, gaf dock likaledes 200, allt samma mynt. Rudbeck sjelf offrade ganska betydliga summor. Hela verket skulle kallas *Campi Elysii*, d. v. s. de elyseiska fälten, eller *Glysiswall;* ty i sin Atlantica-ifver ansåg Rudbeck det latinska namnet vara blott en förvrängning af det gamla svenska. I nära fyratio år fortgick besagde arbete. Slutligen utkom första delen och ett stycke af den andra. För fortsättningen voro flere tusen formar redan färdigskurna. Till yttermera säkerhet förvarades dessa i Uppsala domkyrka. Men vid den svåra branden år 1702 uppgingo de allesamman i rök, och så tillintetgjordes inom några ögonblick frukterna af en mångårig och ansträngd verksamhet. På de kringliggande fälten uppspirar dock hvarje vår ett nylifvadt minne af Olof Rudbecks blomsterkärlek.

Den bekanta men eljest sällsynta kungsängs-liljan har jemnte en hop andra utländska växter blifvit af honom till dessa trakter införd.

Såsom vi nämnt, var Rudbecks kärlek till naturvetenskaperna ett arf från fadern. Jemnte detsamma hade han ock ett annat dylikt, nämligen lusten och förmågan att styra och herrska. Midt under hans vetenskapliga sträfvanden, uppenbarade sig denna egenskap esomoftast. Den må också här i hans lefnadsteckning få sin plats på samma sätt inskjuten, nämligen, mellan hans naturforskning och hans häfdateckning.

Olof Rudbeck hade, liksom fadren, en utomordentligt kraftfull och bestämd vilja, och dertill en kroppsbyggnad, så sund och stark, att den aldrig vägrade sitt biträde till hvad den verksamma anden ville företaga. Enligt ordningen blifven högskolans rektor, fyllde Rudbeck platsen så utomordentligt väl, att samtlige ämbetsbröderna bådo, det tiden för denna hans tjenstgöring måtte fördubblas, hvilket regeringen under mycket beröm för Rudbeck biföll. Så fick denne sednare vana vid magten samt erfarenhet om sin herrskareförmåga. Herrskarelusten hade han förut. Det tyckes, som densamma fått mer och mer fria tyglar; ty snart nog kom han i häftiga strider mot sina ämbetsbröder. Äfven spridde sig ett rykte, att han gjorde täta besök hos akademiens kansler De la Gardie; — att han dervid talade illa om sina kamrater och om tillståndet i Uppsala; — och att han derjemnte sökte en gång för alla skaffa sig någon slags ämbetsmyndighet öfver hela högskolan. Kort derefter eller 1663 ankom äfven ett regeringens bref, som utnämnde erkebiskopen, landshöfdingen och Olof Rudbeck till lärosätets beständiga kuratorer eller vårdare. Erkebiskopen, det var Lenæus, fyllde vid samma tid sitt nittionde år; landshöfdingen, det var Klas Rålamb, hade full sysselsättning af andra och olikartade ämbetsåligganden. Det var tydligt; att egentliga kuratorsmagten skulle falla i händerna på den kraftfulle, tilltagsne och blott 33-årige Olof Rudbeck, hvilken dessutom var

synnerdeles väl anskrifven hos kanslern. Rudbeck blef också den verkliga ledaren. Han uppförde sig. deruader ofta med sjelfrådighet, någon gång med öfvermod. Hvad han för högskolans bästa verkade, var dock utomordentligt mycket, och han sparade dervid hvarken tid, besvär eller egna medel. Men han sparade ej heller andra. Med lynne efter fadern, lät han sin herrskare-hand hvila öfver kamraterna, och det stundom ganska tungt. Sådant gjorde ond blod. Redan hans stora vetenskapliga rykte väckte afund hos de sämre bland ämbetsbröderna. Den magt, han vid så unga år bekommit, retade en hop andra; och sättet, hvarpå den användes, uppbragte nästan alla, äfven de frommaste. Det ena klagomålet ingick efter det andra; bland annat deröfver, att han på ett ganska godtyckligt sätt använde högskolans medel; och att anmärkningar deröfver bemöttes med hån, snäsor och stickord. Räntekammarens vårdare, Schefferus och Arrhenius, anförde efter hvarandra allvarsamma klagomål härutinnan. De la Gardie reste slutligen 1670 till Uppsala och höll i sittande konsistorium ett förhör med Rudbeck och dennes motståndare. Den anklagade visade då ovedersägligen, att det var till lärosätets bästa, som han användt de ur räntkammaren tagna summorna och dessutom 19,000 daler 1), egna medel. Svårare var att afgöra tvisterna om det personliga uppförandet. Kanslern slutade med att förmana allesammans till inbördes aktning och fördragsamhet. I det hela gick Rudbeck med seger ur striden och De la Gardie bibehöll honom vid kurators-befattningen; ehuru han sjelf bad att blifva derifrån befriad. Oaktadt de erhållna varningarna uppstodo snart nya stridigheter, och såsom det tyckes, af än bittrare art. Det var numera *salt i surt öga*, och det å ömse sidor. Ämbetsbröderna underläto icke att göra Rudbeck en och annan förtret; och denne fortfor att hos De la Gardie utmåla dem i mörka färgor; ehuru han sedermera icke ville kännas dervid. År 1675

1) Troligen kopparmynt.

måste kanslern ännu en gång gifva de lärda herrarna en allvarsam föreställning, till och med en skrapa; af hvilken denna gång också Rudbeck fick smaka några rätt skarpa drag. I förtreten tillkännagaf denne sin afsigt att aldrig mer komma upp i konsistorium. De la Gardie tycks dock hafva öfvertalat honom att stanna der qvar. Men den inbördes oviljan fortfor allt framgent. Ännu 1685 skref han till kanslern, och liknade Uppsala vid ett *Sodom, der man näppeligen torde finna tio rättfärdiga män.* Vid denna tid och i sådan sinnesstämning drog han sig tillbaka från deltagandet i konsistorii göromål. För att till och med draga sig undan dess domsrätt, antog han burskap som borgare.

Bland det myckna goda, som Rudbeck under sin styrelsetid uträttade, var också uppförandet af många för högskolan nyttiga byggnader. Detta leder oss till en ny sida af hans verksamhet, nämligen den mekaniska. Redan som gosse, täljde och förfärdigade han åtskilligt i denna väg. Äfven under sina resor gjorde han några dylika samlingar. Med användande af dessa och af en hop sednare tillkomna, grundlade han i Uppsala en mekanisk modellkammare. Vid de byggnader, som för högskolans räkning företogos, uppgjorde han sjelf ritningarna, gaf byggmästaren nödiga föreskrifter och lade stundom egen hand vid verket. På samma sätt uttänkte han förslag, huru slussar borde byggas och blåsverk förbättras. Vid kröningen 1675 var det han, som ordnade högtidligheterna och förfärdigade fyrverkeriet. En gång företog han sig till och med att gjuta stilar; *på det,* skrifver han, *man må se, att Olof Rudbeck icke hafver lemnat mycket oförsökt här i verlden.* Bland detta *myckna, som försöktes,* måste nödvändigt ett och annat gå mindre väl. Han byggde ett skepp, försedt med hjul och vingar, så att det, enligt hans förmenande, skulle kunna segla i både med- och motvind. Försöket misslyckades. Han byggde ock en vattenkonst, som, enligt sägen, skulle från det så kallade *Föret* nere på Kungsängen leda vattnet upp till slottet

och dess trädgård (?). Äfven detta misslyckades. Den ditthörande grafven syntes långt derefter och var känd under namn af *Rudbeckens fåfänga.*

Äfven tonkonsten hade i Olof Rudbeck en lycklig och tillgifven dyrkare. Hans stämma var utomordentligt behaglig. En samtiding berättade, huru han *kunde sjunga så herrligt, att man trodde sig höra en engel från himmelen.* Derjemnte var rösten så stark, att den kunde härma svagare kanonskott. I en holländsk kyrka lät han den en gång obehindradt klinga ut, hvilket hade den verkan, att folket för att få höra den märkvärdiga sångare tillströmmade så hoptals, att närmsta gator fylldes. Rudbeck gjorde ock, hvad den tiden sällan skedde; han studerade lagarna för nämnde konst, och förvärfvade också deri en mera grundlig kännedom än nästan någon annan inom fäderneslandet egde. Också var det han, som ordnade musiken vid Karl den elftes kröning 1675, och vid De la Gardies begrafning 1686; och när sedermera tonerna till den nya psalmboken skulle utarbetas, visste man ingen skickligare dertill än Olof Rudbeck.

Vi komma nu till det verk, som mer än någonting annat gjort Olof Rudbeck ryktbar öfver hela Europa. Det var nämligen hans *Atlantica.* Förhållandet med detta vidunderliga arbete var följande.

Några hundrade år efter Kristi födelse blef södra Europa öfversvämmadt och till en del eröfradt af flere från norr och öster kommande folkslag, bland hvilka de förnämsta kallade sig Göter. Ett och annat bland dem påstod sig hafva utgått från vårt fädernesland. Kunskapen om dessa Göters stora landvinningar och ärorika bragder kom med kristendomen och dess lärare till norden och blef bland svenskarna mer och mer utspridd. Snart föranleddes deraf ett begär, ett bemödande att åt fäderneslandet tillegna äran af alla dessa krigare, alla dessa bragder. För att vinna ett sådant mål, började man att i afseende på Sverges forntid åsidosätta, hvad äldre inhemska häfdatecknare berättat, och i stället uppgöra en helt

och hållet ny historia. Under Gustaf Wasas regering skref derföre Johannes Magnus en dylik, hvilken antog som Göternas äldsta konung Magog, Noacks sonson. För att fylla den långa tiderymden mellan honom och de sednare verkliga regenterna, upptogos icke blott de götiska konungarna i södra Europa, utan ock en mängd blott i sagorna förekommande konunganamn, bland annat en stor skara Erikar och Karlar. Några skarpsyntare forskare insågo väl opålitligheten, till och med orimligheten af dessa antaganden. Men en så urgammal historia och en så lång konungarad ansågs höra till Sveriges ära och borde derföre, så tyckte man, icke af någon svensk motsägas. Det var också med stöd af denna beräkning, som Gustaf Wasas söner antogo ordningstalen Erik den fjortonde och Karl den nionde; ehuru man i verkligheten aldrig kunnat bland äldre konungar framvisa åtta Karlar eller tretton Erikar. Så i allmänhet stod saken, när Rudbeck uppträdde.

Ända till sitt fyrationde år och än längre, hade han icke åt historien egnat någon serskild uppmärksamhet. Anledningen, hvarföre han sedermera kom att vända sig åt detta håll, berättas på följande sätt. Hos Grekerna fanns en gammal sägen om ett stort kringflutet land, som fordom skulle hafva varit beläget i verldshafvet, vester ut från Spanien. Sedermera skulle det hafva nedsjunkit i djupet, efterlemnande blott några här och der öfver böljorna uppskjutande bergspetsar, i skepnad af öar. Denna sägen blef sedermera af den grekiska tänkaren Plato begagnad och bearbetad, såsom underlag för en diktad men snillrik berättelse, i hvilken han ville framställa urbilden af ett folk och ett samhälle, sådana de enligt hans föreställning borde vara. En dylik mönsterstat förlade han nämligen i tankarna på den ifrågavarande stora sago-ön, och beskref den med serdeles lysande färgor, under namn af Atlantis.

Denna Platos dikt läste Rudbeck i sin ungdom, och dess bilder inpreglade sig djupt i hans lifliga sinne. Någon

synnerdeles verkan deraf hade likväl icke visat sig. Men ungefär ett fjerdedels århundrade derefter eller år 1672 behöfde hans vän Verelius en ny karta öfver Sverige; och Rudbeck lofvade utarbeta densamma. När nu sistnämnde herre började närmare sysselsätta sig med dessa ämnen, tyckte han de svenska orternas namn och lägen hafva en förvånande likhet med den beskrifning, han i ungdomen läst öfver *Platos Atlantis*. Som en blixt flög genom hans hufvud den tanken, att den af Plato så herrligt beskrifna ön torde vara densamma som hans fädernesland. Lärdom och snille ingåfvo honom en oräknelig skara skäl eller svepskäl. Snart trodde han sig vara alldeles viss på saken och föresåg i andanom, huru denna stora upptäckt skulle bereda honom sjelf och hans fädernesland en odödlig ära. Mer och mer öfvergaf han nu sina förra sysselsättningar. Till och med de älskade Elyseiska fälten blefvo slutligen nästan helt och hållet lemnade åt sonen. Sjelf störtade han med hela kraften af sin själ in i granskningen af fornverldens aflägsnaste sagor och minneslemningar; de egyptiska, feniciska, grekiska och nordiska, så vidt dylika ämnen då för tiden blifvit framdragna. Med tillhjelp af sitt snille, sin fyndighet, sitt minne och sin inbillningskraft, samlade han snart ihop ämnen till den nya förvånande lärobyggnaden. Verket derom kallas vanligtvis *Atlantica*. Dess tryckning höll på att afstanna genom brist på medel. Men Rudbeck upptog då betydliga lån för att så snart som möjligt låta sitt snillefoster komma i dagsljuset. År 1675 1) blef också första delen färdigtryckt. Sedermera följde den andra och tredje. Den fjerde låg under pressen, när den 1702 blef förstörd af oftanämnde stora Uppsala-brand.

Innehållet af dessa besynnerliga böcker är till sin anda af ungefär följande halt 2).

1) Härefter rättas det oriktiga årtalet 1679, som förekommer i 1:a delen, sid. 53, rad. 3.

2) Vår framställning, här likasom i mycket angående Rudbeck, hvilar på Atterboms lefnadsteckning.

Svenska halfön var bebodd redan före syndafloden. Omkring 17 eller 1800 år efter verldens skapelse hade Sverges innevånare förvärfvat mycken bildning. De egde redan då en ordentlig tideräkning, hvilket man kan se af deras runestafvar. De äldsta ättehögarna kring Uppsala äro ock från besagde tid, hvilket kan bevisas medelst djupet af den svartmylla, som hunnit bilda sig öfver deras spetsar. Efter syndafloden flyttade Japhets söner, Magog och Mesek, till norden. Den förre stiftade i Sverge det gamla götiska, och den andre i Finnland det finska riket. Ordet Magog är beslägtadt med det fornnordiska ordet Gogur eller Gyger, d. v. s. jätte eller hjelte; och det betecknade, att han var herrskare öfver ett folk med jättelik styrka och växt. Hans land delades mellan de tvänne sönerna Sven och Getar, hvilka grundlade Svea och Göta riken. Den skandinaviska halfön är påtagligen det Atlantis, som Plato omtalar. Olands härad i Uppland är blott ett förvändt uttal i stället för Atland. Läget af Uppsala passar helt och hållet in med Platos beskrifning öfver hufvudstaden på Atlantis. De fem floder, han der omtalar, äro tydligen de kring Uppsala befintliga Tensta-, Skyta-, Samna- och Jumkils-åarna samt Svartbäcken. De hufvudstaden omgifvande murar, som han likaledes nämner, äro de kring slätten gående höjderna, hvilka af allmogen än i dag kallas Uppsala-murar. När Plato talar om vinet i Atlantis, menar han dels mjödet, dels den dryck, som göres af vinbär, hvilka i Norrland växa till betydligare mängd och storlek än annorstädes. Då Plato talar om elefanterna i Atlantis, menar han våra nordiska elgar 1). *Apollo är blott ett förvändt uttal af det fornsvenska ordet Hög-Balder eller Ha-Balder, d. v. s. solens höga Gud. Sverge är således detta af Plato beskrifna land, denna boning för*

---

1) I förstone påstod Rudbeck, att dermed menades våra ulfvar. Men sedermera och enligt förslag af G. A. De la Gardie antog han i stället elgarna.

menniskor af högre fromhet, rättrådighet och hjeltekraft än annorstädes på hela den kända jorden. Underrättelsen om detta Atlantis hade grekerna erhållit, dels genom feniciska skeppares berättelser; dels genom den Anacharsis, som besökte Solon; dels och ursprungligen från den gamle Orpheus. Denne sistnämndes resor hade nämligen icke, såsom man vanligtvis påstår, inskränkt sig till det sydliga Europa, utan gått uppåt den höga norden; ja! ända öfver Bottniska viken; ty det var detta vatten, som han i sällskap med Argonauterna besökte. Det haf, som dervid omtalas under namn af Ponthos, betyder icke, såsom man vanligen antager, Pontus Euxinus eller Svarta hafvet, utan just Bottniska viken, eller den så kallade Botten. Sistnämnde ord heter på närslägtade språk Bund, hvilket tydligen är det samma som Ponthos. Men det är också beslägtadt med ordet Band eller Bälte; och deraf kommer namnet Baltiska hafvet, och att sjelfva landet kallas Balthia, hvilket äfven betyder den fromme, den rättfärdige Balders ö. Det omtalas ytterligare, att Orpheus på sin resa kom till floden Acheron. Dermed menades icke, såsom man hittills trott, något vattendrag i Grekland. Acheron är tvärtom detsamma, som svenska ordet Afgrunden, hvarmed förstås den norrska Malströmmen, till hvilken Orpheus kom. Och då det omtalas, att denne också besökte Kimmi, så menas dermed Kemi lappmark, hvars innevånare äro de rätta Cimerier eller Cimbrer. Det omtalade cimmeriska mörkret har afseende på den långa vinternatten i Kemi. Derföre igenfinnes ock samma namn i ordet kimrök, hvilket betyder det svarta kemi-mörka stoft, som afsättes i skorstenen. För öfrigt lefde Kemi-boarna icke i något okunnighetens mörker; utan tvärtom. Just den omständigheten, att solen var så länge borta, fästade deras uppmärksamhet på nämnde himlakropp. Derföre är det ock hos Kemi-boarna, som man först uppfunnit att dyrka Solen, Månan och Jorden o. s. v. Det mesta, af hvad greker och romare berätta, har afseende på norden, ehuru

nämnen blifvit något förvridna; t. ex. Härkalle till Hercules; Märkisman till Mercurius; Sjörån till Sirener o. s. v. Från norden, från detta Atlantis, hafva öfver hela verlden utgått icke blott kunskaper och samhällsordning, utan ock de ryktbaraste eröfrare och grundläggare af fordna stater. De Galler, som med Brennus i spelsen intågade i Rom, voro egentligen svenska Kallar, Karlar, anförda af en Brander. Det gamla Troja blef uppbyggdt af våra förfäder; och dess grundläggare, Dardanus och Erichton, voro Göter, som egentligen hette Thordön och Erik. Den vise Minos, lagstiftaren på Creta, var i sjelfva verket densamma som vår götiske Mimer. Äfven feniciernas stat blef grundad af götiska utvandringar från det gamla Atlantis. Landet Basan betyder Bjesse, d. v. s. jätte-landet; och den ryktbare feniciske författarn Sanchuniaton hette egentligen den Sann-kunnige Atte. Röda hafvet kallas det Erythreiska. Det säges vanligtvis hafva af fornfolket fått detta namn efter fursten Erythra, eller af grekiska ordet Erythros, som betyder röd. Men bemälte ord har uppstått sålunda, att när våra förfäder kommo från det inre Medelhafvet och dess länder, och fingo se nämnde vik af verldshafvet, utropade de: »detta är yttra, nämligen hafvet»; och deraf kom sedermera namnet Erythra. Till och med före Abrahams tid utgick ifrån det nordliga Atlantis den man, som grundlade Egyptens rike. Det var vår gamle Niord, hvilken ock kallades Man, eller hos Tacitus Mannus, och af hvilken Manhem har sitt namn. Han uttågade till Egypten och ordnade detta land i lika många fylken, som vårt svenska Manhem. Denne konung Mannus blef i Egypten kallad Menes, och byggde der en stad, som efter honom nu kallas Memphis; men som rätteligen hette efter hans svenska namn Man-by eller Män-by. Somliga tro ock, att han uppbyggt den andra egyptiska staden Thebe, så ryktbar för sina hundrade portar. Namnet kommer ock af det gamla svenska ordet Tä, hvarmed vår allmoge ännu här och der utmärker

en grind, en dörr eller en gata. Det egyptiska Thebe hette derföre ursprungligen Tå-bo, d. v. s. portarnas stad. Det blef en afbild af nordens guda-Tå-bo, d. v. s. af Walhall med dettas många portar o. s. v.

Sådant ungefär var bevisningssättet och till en del innehållet af detta märkvärdiga arbete. Sjelfva utförandet egde i hög grad förtjensterna af lärdom, fyndighet, snille och inbillningskraft. Dertill kom en ovanligt stor konstnärsförmåga att af de mest besynnerliga och olikartade ämnen sammansätta en hel bild; och att gifva den ett sådant uttryck af lif, sannolikhet och till och med sanning, att den i synnerhet då för tiden skulle lätt nog dåra alla mindre kunniga och skarpsynta ögon. Så skedde ock. Öfver hela Europa väckte boken utomordentligt uppseende. I den mån arken lemnade pressen, blefvo de i lån skickade fram och åter mellan dem, som voro nyfikna att så snart som möjligt få se det märkvärdiga innehållet. Färdigtryckt, blef boken hos mången liggande på bordet bredvid bibeln, till daglig läsning och beundran; och från en stor mängd lärda och lärdomsälskare både inom och utom fäderneslandet kommo till Rudbeck de mest smickrande skrifvelser. Äfven de, som icke gillade eller icke vågade bedömma sjelfva innehållet, voro dock roade af det lätta och behagliga skrifsättet, de lifliga bilderna; och ej minst af de förvånande gissningssprången, och af den djerfhet och tillika mästerliga skicklighet, hvarmed dessa utfördes. Flertalet blef så hänfördt, att de trodde äfven på sanningen. Detta var i synnerhet händelsen i Sverge. Ty med den lärda förtjusningen förenade sig här också den fosterländska. Man var utom sig af hänryckning öfver, att se det älskade fäderneslandet hafva en historia, så urgammal och så ärorik, att det i slikt hänseende stod högt öfver alla andra jordens länder. Man kunde icke visa nog beundran och tacksamhet för den man, som gjort en så hedrande och så underbar upptäckt. Den ära, han härigenom sjelf inlaggt, och den tjenst, han på samma gång gjort fäderneslandet, blefvo af mången skattade jemngoda

med 30-åra krigets yppersta bragder och med Karl Gustafs undransvärda tåg. Att betvifla uppgifternas sanning ansågs som en förbrytelse mot fäderneslandet, ett straffvärdt bemödande att rycka bort den lager, hvarmed Rudbeck bekransat vår historia. Drottning Kristina yttrade, att Sverge icke förmådde gifva honom en nog värdig belöning. Fru Brenner, tidens ryktbaraste skaldinna, lofsjöng Atlantican och lofvade oryggligt bestånd åt dess lära, likasom åt dess ära. Den lärde professor Morhof i Kiel hänfördes i början af en alldeles utomordentligt stor förtjusning. I ett lofqväde till Rudbeck uttalar han dessa känslor bland annat med följande ord:

Jorden af intet skapade Gud: så äfven ur intet
Jordens historia Du bringar till varelse fram.
Jupiters hufvud födde en gång den enda Minerva;
Ditt har burit en mängd gudar ånyo till lif. —
Slägt de äro till Dig; Ditt fädernesland är ock deras;
Der ha sin vagga de haft; der ha de herrskat i glans.
Krona af ek gafs fordom åt den, som räddat en landsman;
Krona af lager åt den, hvilken en fiende fällt.
Rudbeck! bättre förtjenar dock Du: en krona utaf stjernor;
Ty åt ditt fädernesland åter dess gudar du skänkt.

Oaktadt denna högljudda och vidt utspridda förtjusning, funnos dock åtskilliga tviflare. Flere bland tidens mest lärda och skarpsinniga män upptäckte genast osammanhanget och skörheten af den väfnad, på hvilken den granna Atlantica-bilden prålade. Sådana vedersakare voro bland främlingarna Leibnitz, Bayle, och längre fram just den nyssnämnde beundraren Morhof m. fl. och här hemma ett icke obetydligt antal af de vetenskapsmän, som jemnte mognad och skarpsinnighet egde närmare kännedom af ämnet; t. ex. Hadorph, Pufendorf, Schefferus, Örnhielm m. fl. Sålunda fick Rudbeck snart erfara, att hans åsigter ogillades af flere utmärkta personer. Detta retade hans stolthet. Han lät till egen ära och motståndarnes qväsning trycka en mängd smickrande omdömen, som lärde herrar

fällt rörande hans Atlantica. Bland andra infördes också ett, som en kyrkoherde Sitelius i Östergötland skrifvit, och som innehöll åtskilliga stickord mot ledamöterna i antiqvitetskollegium, bland hvilka Atlanticans berörde fiender sutto. Dessa fattade eld och klagade hos kanslern De la Gardie öfver Rudbecks uppförande och försäkrade tillika, att hans Atlantica till icke ringa del bestod af *blotta dikter och behagligt snack;* och att den jemnväl innehöll *många och grofva fel i så väl Sverges som andra länders historia.* De la Gardie tog saken mycket illa. Han gaf dem en skrapa, och beklagade, *att de ville nedsätta ett arbete, som andra lärde och ovåldige män högeligen lofordat, och som tillika lände fäderneslandet till evärdelig ära.* Dessa De la Gardies tänkesätt delades ock af den till andra partiet hörande Bengt Oxenstierna; ja, af Karl den elfte sjelf. Man företog sig derföre att qväfva hvarje motstånd, hvarje anmärkning. Peringskiöld började angripa några Atlanticans orimligare uppgifter; men blef af Oxenstierna snäsad och måste tiga. — Professor Stobæus i Lund ämnade likaledes uppträda mot samma verk. Rudbeck fick veta det och skref till honom följande märkliga varning: *jag vill å ena sidan säga eder, att jag hoppas kunna ganska väl försvara mina satser; men också å andra sidan, att hans majestät vår allernådigste konung har godkänt och gillat Atlanticans innehåll, hvarföre i bören akta eder sjelf och eder välfärd.* Efter detta skrämskott drog sig äfven Stobæus tillbaka. — Man hade vid samma tid ämnat från trycket utgifva Messenii arbeten i svenska historien. Men deras innehåll var i mycket stridande mot Atlantican. Rudbeck afstyrkte derföre utgifvandet: *ty* sade han, *dessa skrifter stöta omkull mycket, af hvad man nu har i fäderneslandets historia och till dess ära med stort arbete uppfört.* Skälet antogs, och Messenii arbete lemnades tillsvidare otryckt. — En prost Eurenius ville bevisa, att med ön Atlantis mentes Förlofvade Landet. Men han kunde icke på länge få sitt arbete utgifvet, endast derföre, att det stridde mot Rudbecks åsigter. De förnämsta motstån-

-darne, Pufendorf, Hadorph och Örnhielm, voro visserligen Rudbeck ojemnförligt öfverlägsna i fråga om verkliga förtjenster af Sverges sanna historia. Men Rudbeck hade för sig hofvet, national-fåfängan och det stora allmänna tänkesättet; likaledes ock flere bland högskolans yngre lärare, hvilka med oupphörliga och högljudda loford beprisade honom och hans åsigter. Af dessa omständigheter, och kanske mest af fruktan för den enväldige konungens misshag, qväfdes hvarje motstånd. Rudbecks historiska satser blefvo antagna och följda såsom de enda gällande, de enda sanna. Men, när efter enväldets afskaffande äfven forskningens frihet återinträdde, då störtade bemälte lärobyggnad med ens och helt och hållet. Den blef ogillad, beskrattad och snart så glömd, att numera nästan ingen vill genomläsa det verk, som dock utgjorde sin samtids förtjusning.

Det var på nämnde historiska arbete, som Rudbeck offrade största delen af sina sista trettio lefnadsår. Slutligen blef han också i denna verksamhet afbruten genom den stora Uppsala-branden år 1702. Vid detta olyckliga tillfälle uppgingo i rök många och dyrbara frukter af hans arbeten; t. ex. det mesta af hans Campi Elysii och af tredje och fjerde delarne af hans Atlantica och tillika det hus, han bebodde, samt alla hans dervarande dyrbara samlingar. Men äfven i dessa förfärliga ögonblick visade han en styrka, en beslutsamhet och ett mod, som för hans 72 år voro i hög grad märkvärdiga. Den gamle mannen gick sjelf upp till sin anatomisal, som var belägen i högsta afsatsen af Gustavianska byggnaden. Härifrån utdelade han sina befallningar, huru sprutorna borde användas och arbetet ledas. Enligt sägen har hans väldiga röst ännu vid denna tid varit så stark, att den genom lågornas dånande och folkets rop hördes ända upp till Svartbäcken. Man berättade honom, huru elden höll på att angripa hans eget hus. Han stadnade dock qvar på ämbetsrummet, för att först och främst rädda detta och högskolans förnämsta byggnad. Gustavianska lärohuset räddades ock; men af den öfriga staden lades största och

bästa delen i aska; och derjemnte, som sagdt är, allt det dyrbaraste, Rudbeck sjelf ägde. Ännu lefde dock den mägtige andens mod och verksamhetsbegär. Några dagar efter branden uppgjorde han ett förslag, huru staden skulle till mera beqvämlighet och prydligare utseende nybyggas. Ungdomen i hans själ beräknade ej ålderdomen i hans kropp. Hittills hade han också åtnjutit en nästan oafbruten helsa. Men samma år om hösten insjuknade han allvarsamt och häftigt och dog efter blott fem dagars lidande.

SJUNDE KAPITLET.

KARL DEN ELFTES SAMTIDA KONSTNÄRER.

NIKODEMUS TESSIN.

Det är i Sverge, som denna ätt fått sin egentliga ryktbarhet. I sjelfva verket härstammar den från Pommern; eller, som några påstå, ursprungligen från Italien. Ty likasom Sverge från Tyskland, så har ock Tyskland från Italien erhållit en stor del af sin bildning och många sina namnkunnigaste slägter.

Stamfadren för de ifrågavarande svenska ättlingarna var Nikodemus Tessin, den äldre. Han kom i sin ungdom från Pommern till Stockholm, antogs som byggmästare åt drottning Kristina och blef sedermera rådman och slutligen hofarkitekt samt 1674 upphöjd i adligt stånd. Sverge har efter honom många byggnader; t. ex. stadshuset och banken i Stockholm och dessutom Borgholms och Drottningholms slott samt Kalmare domkyrka.

Vida ryktbarare blef sonen Nikodemus Tessin, den yngre. Tidigt visade han ovanliga snillegåfvor, hvilka äfven utbildades genom flitigt studerande af de flesta språk och vetenskaper. Vid sitt femtonde år höll han offentliga

tal. Vid det sjuttonde beslöt han, enligt Hedvig Eleonoras råd och egen böjelse, att välja fadrens yrke, nämligen byggnadskonsten. Vid det adertonde, d. v. s. 1671 anträdde han en resa till Italien. Här i nöjenas land och sjelf i nöjenas ålder, försakade han likväl de lockande förströelserna och lefde nästan uteslutande för sitt yrke och sina arbeten. Det var i synnerhet under Bernini, som han sökte utbilda sin skicklighet. Efter fyra år återkom han till fäderneslandet. Här blef han ganska väl upptagen och af Hedvig Eleonora så gerna sedd, att nidskrifvare utspridde hvarjehanda ofördelaktigt tal om den numera fyratioåriga enkedrottningen. Sjelf knöt Tessin deremot en kärleksförbindelse med samma enkedrottnings hoffröken, Hedvig Stenbock, just densamma, hvilken i egenskap af född grefvinna hade tagit försteget framför den i tjensten äldre friherrinnan Ingeborg Gyllenstierna 1), hvilket uppträde blef, såsom vi berättat, en bland de små anledningarna till den stora statshvälfningen 1680. Tessins nämnde frieri väckte mycket uppseende. Ehuru numera kammarherre och adelsman, var han dock i sig sjelf son af en ursprungligen ofrälse rådman; fröken Stenbock deremot grefvinna af en bland rikets förnämsta ätter och jemnväl brorsdotter af en bland riksförmyndarne. De förnäma slägtingarna motsatte sig ock en förbindelse, hvilken de betraktade såsom ett missgifte. Hedvig Eleonora sjelf såg den ogerna; så säger man åtminstone. Men kärleken var het, och fröken Stenbock, omkring sitt trettiondefemte år, ville ej vänta längre. Under en resa till Pommern lät hon viga sig vid Tessin, utan att hafva dertill erhållit sina slägtingars bifall. Dessa vredgades mycket och hotade med hämnd. Men Karl den elfte och Lindskiöld gynnade och försvarade de nygifta, och konungen förlänade snart Tessin den ena utmärkelsen efter den andra, så att dennes högadliga fruförvandter slutligen måste i honom erkänna en sin vederlike.

Under ordnandet af de högtidligheter, som vid hof-

---

1) Se 18. 129.

vet firades, ådagalade Tessin mycket snille och fyndighet; och i synnerhet har man berömt prydnaderna vid Karl den elftes begrafning såsom ett i sitt slag så fulländadt mästerstycke, att det af fransmännen blef stucket i koppar. Efter hans ritningar anlades ock trädgårdarna vid Drottningholm, Ekolssund, Strömsholm och Ulriksdal. Storkyrkan bär vittne om hans verksamhet i de tvänne kungliga stolarna, samt i minnesvårdarne öfver Ehrenstrahl och Johan Gabriel Stenbock. Äfven Kungsörs kyrka är af honom uppförd. Bland hans berömdare verk räknas den inre trappan i det af fadren byggda Drottningholms slott. Än högre loford har man tilldelat ett annat hans verk, nämligen hufvudstadens öfverståthållarhus. Ryktbarast bland allt är dock Stockholms konungaborg. Uppförandet af den nu bestående byggnaden skedde först längre fram; men redan förberedelserna dertill ega stor märkvärdighet. I början af Karl den elftes regering var det gamla slottet i hög grad bofälligt. Åtskilliga bland murarna lutade till fall. De flesta rummen oroades af takdropp. Taken sjelfva hvilade här och der på stöttor, och man fruktade, att de skulle ena gången blåsa bort, andra gången falla ned. Man hade uppgjort ett förslag till den gamla byggnadens iståndsättande, hvilket, såsom mindre dyrt, vann konungens bifall. Men år 1688 förevisade Tessin några utförliga ritningar till ett alldeles nytt slott. Planen var så prydlig och smakfull, att Karl den elfte och hela hans hof hänfördes af förtjusning. Året derpå eller 1689 dog drottning Kristina, hvarigenom till staten återföllo de betydliga summor, hvilka hitintills för hennes underhåll gått ur landet. Man beräknade, att genom dem skulle det nya slottet kunna på en tid af fyra år uppbyggas. Karl gillade och antog nu den föreslagna planen. Redan 1690 om hösten framskaffades en stor mängd bjelkar och stenar. År 1691 blef grunden undersökt, grundvalarna laggda och stärkta, de omgifvande slottsgrafvarna fyllda och det nya serdeles vackra slottskapellet uppfördt. Karl tyckes hafva varit ganska ifrig på saken;

ty redan den 6 September hölls i sistnämnde kyrka den första altartjensten och juldagen samma år den första predikan; allt detta, ehuru templet icke ännu var täckt, och icke hann fullständigt inredas förrän flere år derefter. År 1692 nedrefs norra delen af gamla borgen och i stället uppfördes en af de nya slottslängderna. Det skedde med så mycken ansträngning, att byggnaden blef färdig innan hösten, och det i en så smakfull och prydlig stil, att den ryktbara fransyska kopparstickaren Le Clerc återgaf den med sin grafstickel. Sjelfva Ludvig den fjortonde hade, då han fick se teckningen, låtit genom sitt i Stockholm varande sändebud lyckönska Karl den elfte till ett så vackert företag. I förtjusningen öfver detta Tessins verk lät till och med Karl sjelf prägla en minnespenning. De följande åren var man sysselsatt med att inreda kyrkan och den redan uppbyggda delen af slottet. Nu lät också Tessin gjuta de vackra bronslejon, som än i denna stund vakta uppgången till Sverges konungaborg. Den nya slottskyrkan blef 1696 alldeles färdig och prydd med ett grannt marmorgolf, dyrbara bildhuggerier och två stora målningar af Ehrenstrahl. Äfven praktrummen i den nya slottssidan voro i ordning. Det hela hade kostat 311,811 1) daler silfvermynt. Så långt hade man hunnit, när den olyckliga slottsbranden i Maj 1697 lade alltsammans i aska. Men huru det, såsom en Phœnix, åter uppreste sig i förskönad gestalt; och huru Tessins snille blef af olyckan icke nedslaget utan eggadt till fördubblad verksamhet; — allt detta utgör ämne för kommande berättelser.

DAVID EHRENSTRAHL

är den svenska målarekonstens stamfader, ehuru sjelf härstammande från Tyskland. Klöker, det var hans ursprung-

1) Genom skriffel står i 10. sid. 177 denna summa uppgifven till 371,811, hvilket jemnte de deraf uppkomna felen i summan härmedelst rättas.

liga namn, ingick först i svenska kansliet och tjenstgjorde vid freds-underhandlingarna i Osnabrück. Bland dervarande göromål förekom ofta att texta och med prydnader utsira vigtigare handlingar. Klöker fattade derunder så mycket behag för färger och teckning, att han efter fredsverkets slut öfvergaf ämbetsmannabanan och for till Holland för att studera målningskonsten. Efter vackra framsteg, blef han 1651 af Maria Eleonora kallad till Sverge; men återigen och på hennes bekostnad bortskickad till Italien för att än mer utbilda sina lofvande anlag. År 1655 dog berörde drottning; men Klökers flit, skicklighet och goda egenskaper skaffade honom öfverallt understöd och gynnare. En kardinal fattade så mycket tycke för den unga protestantiska konstnären, att denne fick flere år bortåt njuta fritt underhåll i den katolska kyrkofurstens hus. På sådant sätt kunde han, i sig sjelf en medellös yngling, stanna i detta konstens hemland icke mindre än åtta år. De blefvo icke gagnlöst förspillda. De två första användes i Venedig att studera der befintliga mästerverk, de sednare fyra i Rom. Här var dåförtiden målaren Pietro di Cortona på höjden af sitt rykte och en bland den tidens mest berömda konstnärer. Hos och efter honom utbildade sig Ehrenstrahl. Denne sednares praktfulla färgläggning och ofta använda allegorier erinra kännaren om hans fordna lärare.

För att rikta kunskaper och inbillningskraft hade Klöker också studerat fordna och närvarande tiders språk, seder, drägter och förnämsta skaldeverk; förvärfvande sig äfven i dessa ämnen ganska betydliga insigter.

Sedan det gamla lustslottet på Drottningholm nedbrunnit, beslöt Hedvig Eleonora att i stället uppföra ett nytt och mera praktfullt; ett verkligt palats, som skulle lända både Sverge och henne sjelf till evärdelig ära. Åt Nikodemus Tessin den äldre anförtroddes sjelfva byggnaden. Men det blef också fråga om att finna en skicklig målare, som kunde utföra de taflor, med hvilka hon önskade pryda väggar och tak. Klökers rykte hade på de

senare åren mer och mer stigit. Han fick derföre Hedvig Eleonoras inbjudning till Sverge och utnämndes till hofmålare. Förnämsta sysselsättningen blef nu att med hvarjehanda skilderier pryda Strömsholm, Gripsholm, Ulriksdal, men i synnerhet Drottningholm. En stor mängd taflor, befintliga på dessa lustslott, vittna ännu om hans snille och arbetsamhet. År 1674, och under den konstälskande De la Gardies välmagtstid, blef han upphöjd i adligt stånd med namnet Ehrenstrahl. År 1690 blef han hofintendent.

Ehrenstrahl var till lynnet ärlig och uppriktig, mild och stilla, artig och tjenstaktig; viljande så vidt möjligt lefva i fred med alla menniskor. Han var ock en god hushållare och hopsamlade tämlig förmögenhet. Högre än allt annat älskade han dock sin konst och offrade på densamma hela sin tid och verksamhet. Det rådde mellan honom och Erik Dahlberg mycken likhet i sedlighet, lynne och konstkärlek; och derföre ock mycken personlig vänskap 1), måhända knuten under den tid de, som unga konstnärer, vistades tillsammans i Italien.

Vi hafva talat om den flit, den kärlek, hvarmed Ehrenstrahl dref sitt yrke. Dessa egenskaper följde honom in i ålderdomen. Han var öfver 60 år gammal, när han utförde den största och kanske mest ryktbara bland alla sina taflor, nämligen Yttersta Domen. Och likväl är den måhända mera full af lif och snille än något bland hans öfriga verk. Ursprungligen målad för slottskapellet, blef den vid branden 1697 derifrån borttagen och sedermera uppsatt i storkyrkan. Härigenom har den blifvit ett allmänt kändt föremål för uppmärksamhet och beundran. Åskådaren häpnar vid anblicken af den förskräckelsens ångest, hvarmed de olycklige söka gömma sig undan straffengelns ljungeldar; — anblicken af den förstenande fasa, med hvilken de fördömda stirra mot den afgrund, hvari de nedstörtas; — anblicken af den vilda förtviflan eller

1) Se brefvexlingen förvarad på Riksark.

den djupa hopplösheten i de redan nedstörtades anleten; — anblicken af den djefvulska skadeglädje, hvarmed plågoandarna kasta sig öfver de olyckliga offren. Men å andra sidan finner betraktaren med hänförelse många herrliga bilder; t. ex. tvänne unga makar, arm i arm, mot höjden lyftade af en huldrik engel; och bredvid dem en moder med barnen vid sidan, sväfvande uppåt och skådande uppåt och med en blick, som säger: *Herre, här är jag och barnen, du mig gifvit hafver.* Bland alla Ehrenstrahls arbeten är detta det mest kända och efter vårt omdöme tillika det, som mest förtjenar att vara det. Konstdomare sätta dock högsta värdet på hans tafla öfver Karl den elftes kröning. Derjemnte nämnas med utmärkelse takmålningen i riddarhussalen, och ett i Svea hofrätt befintligt skilderi, som föreställer, huru tiden upptäcker den länge och djupt dolda sanningen; m. fl.

Ehrenstrahl utmärkte sig äfven i hög grad såsom målare af djur, och serdeles af hästar. Han var för denna sin skicklighet mycket omtyckt och anlitad af hästvännen Karl den elfte, och många bland dennes springare framstå ännu för efterverlden i lifslefvande teckningar af Ehrenstrahls hand.

De flesta denne målares taflor äro igenkännliga på den klart högblåa färg, hvilken återfinnes i nästan hvartenda hans arbete. Man påstår ock, att enkedrottningen och hennes hoffruntimmer utöfvade på dessa konstverk ett något menligt inflytande; att t. ex. från dem och deras tycke kommo de öfverflödigt hjerta färger, de tråkigt vänliga ansigten, som man i hans målningar stundom tadlat.

Ehrenstrahl dog 1698 och fick sitt hvilorum i Storkyrkan, hvarest Karl den tolfte lät öfver honom uppsätta en praktfull grafvård. Än mer talande äro likväl de tvänne minnen, som han sjelf derstädes åt sig upprättat, nämligen taflorna öfver Kristi korsfästelse och yttersta domen.

ÅTTONDE KAPITLET.

OM LEFNADS- OCH TÄNKESÄTTET.

Vi hafva ofta omtalat det ytterst öfverflödiga lefnadssätt, som de högadliga herrarne och efter deras exempel andra folkklasser hade hvar och en efter sina villkor fört, allt sedan trettioåra-kriget. Det var en följd, af hvad svenskarna i främmande länder sett och lärt; — likaså af det öfvermod och de stora tillgångar, som nästan oupphörliga segrar gifvit; — och slutligen och kanske allra mest af exemplet från Kristina och den efter henne tongifvande Magnus Gabriel De la Gardie. Dessa missbruk fortgingo ännu i början af Karl den elftes regering. Bröllop, grafööl, och dylika högtidligheter höllos med en prakt, som öfversteg alla gränsor; t. ex. år 1678 firades efter friherrinnan Soop på Stjernsund en likbegängelse, som kostade 10,000 riksdaler i silfver. Ofta måste dylika högtidligheter i flere år uppskjutas, endast för att under tiden kunna samla nödiga medel. Ofta blef man ändock tvungen att tillgripa lån, och det i allmänhet öfverdådiga lefnadssättet medförde en tämligt allmän vana vid skuldsättning och vinglerier.

Vid Karl den elftes mognare år inträdde en märkbar förändring. Den sista likbegängelse, som blef med det gamla brukets öfverflödiga ståt firad, var den, som år 1680 hölls efter Karl Gustaf Wrangel. Från den tiden och allt framgent började man föra ett helt annat lefnadssätt. Orsakerna till förändringen voro flere; t. ex. efterdömet af Karl den elfte och hans hof; — samma konungs alltid visade ovilja mot prakt och yppighet; — farhågan att större ståt skulle förråda större tillgångar och derigenom reta till afund och reduktionsanspråk; — och slutligen den fattigdom och deraf framtvungna sparsamhet, som räfsterna medförde. Detta hofvets och de storas exempel hade på hela folket en ganska hälsosam inverkan. Svenskarna af alla stånd vandes vid ordning och tarflighet.

Förändringen var icke blott nyttig, utan ock nödvändig. Yppighet, flärd, skuldsättning och vinglerier höllo förut på att blifva ett svenskarnas kännetecken. Det var hög tid, att en ny och bättre anda gjorde sig gällande.

Till denna förändring hörde, att man började återtaga äldre tiders enklare lefnadsvanor, att följa solen och naturen. Redan klockan 5 om morgonen kunde besök afläggas hos rikets högsta ämbetsmän. Hofvets allmänna morgonbön hölls klockan 6; och dervid infunno sig ock en hop andra utom slottet boende herrar, nämligen sådana, som önskade att för konungen visa sina personer och sin andakt. Middagen intogs klockan 11, qvällsvarden klockan 6. För alla stånd utfärdades öfverflödsförordningar, hvilka dock sjelfva blefvo tämligen öfverflödiga. Hofvets exempel och högadelns fattigdom voro i sig sjelfva tillräckligt kraftiga medel att vänja det öfriga folket från flärd och slöserier.

Denna ånyo framträdande enkelhet i lefnadssätt blef tyvärr ofta beledsagad af en viss råhet i seder och uppförande. Sådant var dock en verkan, icke af tarfligheten sjelf, utan af exemplet ofvanefter, af Karls personlighet och lefnadsvanor. Andra orsaker tillkommo. Som sådana räkna vi menniskans vanliga benägenhet att från den ena ytterligheten öfvergå till den andra. Efter reduktionens utsugningar funnos dessutom jemnförelsevis mot förut endast få personer, som hade nog tillgångar att kunna genom uppfostran och utrikes resor förvärfva sig finare seder och behagligare umgängessätt. Nämnde egenskaper voro ej heller rätta medlet att göra lycka hos Karl den elfte; kanske snarare tvärtom. Också säger den store okände författaren, *att jemnte det sträfva i konungens lynne och uppförande, började också allmänna sammanlefnaden besväras af dels tröghet, dels en slags lymmelaktighet. Den, som var ett tjurhufvud, berömdes och kallades pålitlig, hvilket alltid är ett tecken till råhet. Ty,* tillägger samme författare, *vanligtvis ser man plumpheten, sjelf grof och ohyfsad, smäda belefvenheten; liksom viljande inbilla folk*

att ett fryntligt, sedigt och nedlåtande väsende innebär falskhet; men ohyfsningen deremot ärlighet. Men tokig och usel en hvar, som litar på den slags ärlighet, som berömmer sig af plumphuggerier.

Råheten öfvergick ofta till hårdhet. Folket hade för sina ögon den krossande strängheten af Karls oupphörligt fortgående reduktioner; likaså de beständigt upprepade skådespelen af blodiga straff, spöslitningar, gatulopp, afrättningar m. m. Detta vande sinnena vid dylika uppträden och bidrog att i någon mån förhärda känslan.

Flere gånger hafva vi talat om konungens lefvande Gudsfruktan. Härutinnan verkade hans exempel, måhända åtskilligt hyckleri, men i det hela mycket godt 1); likaledes ock det allvar, med hvilket han sökte upprätthålla ordning och skick. Nyssnämnde författare beskrifver denna förändring sålunda. *Det blef konung Karl den elfte förbehållet att, så vidt görligt var, återinföra sedlighet och ordning. Hvad näsvisheten och okynnet angick, befallte konungen, att sådana fel skulle näpsas af föräldrarna, regementsbefälet, kollegiepresidenterna eller af handelskontorens hufvudmän. Den rucklare, som icke hörde under någon af dessa myndigheter, forslades utan krus från hufvudstaden och ställdes under uppsigt, der han kom. Odågan, bullermakaren, frossaren, suparen och spelaren och de, hvilka höllo sådana hus, blefvo af denne redbare konung drifna ur staden, och dylika unga officerare genast utstrukna ur regementerna.* Det är otvifvelaktigt, att en sådan regering skulle hos folket främja sedlighet, allvar och redbarhet.

Tiden hade dock äfven sin skugga. Det var den anda af egennytta och tadelvärd vinningslystnad, som gjorde sig gällande. Karl föregick alltför ofta sjelf med sådant exempel. Löftesbrott, olagligheter, påtagliga orättvisor utmärkte många hans reduktioner och liqvidationer, och tillverkningen af det falska myntet i Stettin kunde icke hål-

1) Jfr 19. 37—39.

les hemlig. Undersåtarne sågo konungen med slika medel öka sina inkomster, — och följde exemplet. Bland högre ämbetsmän blef det tämligen vanligt att rikta sig genom mutor och andra olofliga tillgrepp; och i synnerhet att af utrikes magter mottaga så kallade vängåfvor. Vi hafva sett många och motbjudande exempel af sistnämnde förvärf. Detta sednare blef likväl dåförtiden betraktadt med mycket mildare ögon än nu; ty det bedrefs tämligen allmänt. De flesta Englands dåvarande ministrar, och till och med den utmärkte republikanaren Algernon Sidney, sträckte på samma sätt händerna efter Ludvig den fjortondes guld. Regenterna sjelfva kände ofta förhållandet och sågo genom fingret dermed; glada att, utan egen uppoffring, få sina gunstlingar uppmuntrade och belönta med den ena fördelen efter den andra. Så tyckes äfven Karl den elfte hafva gjort. Omtaladt är, huru han på sätt och vis sjelf inledde Bengt Oxenstierna på denna tadelvärda bana.

Vi hafva hört, huru bittert sistnämnde konung beklagade sin olycka att icke ega någon enda vän eller tjenare, på hvilken han kunde fullkomligt förlita sig 1). Så var det ock. Ingen bland hans statsmanna-gunstlingar, hvarken Fleming, Gyllenstierna, Hastfer, Lindsköld eller Oxenstierna utmärkte sig för någon högre grad af högsinthet och ädelmod. I så måtto var konungens klagan rättvis. Men hvarföre valde han sådana personer? Hvarföre qvarhöll han dem oupphörligt vid sidan af tronen? Hvarför aflägsnade han ur sin närmsta omgifning just de män, på hvilka han kunnat med mera skäl lita; t. ex. Otto Wilhelm Königsmarck, Henrik Falkenberg, Nils Bielke och Erik Dahlberg. Saken låter förklara sig. Konungen kände i luften, att sistnämnde herrar ogillade åtskilligt i hans regering; och kanske just det, som han sjelf mest älskade. Derföre trifdes han icke vid deras sida, utan hällre i sällskap med en hop andra, hvilkas i detta

---

1) Se 19. 40, 186.

fall slöare rättskänsla öfverensstämde med hans egen. Så uppkom en hofkrets, i hvilken konungen och hans gunstlingar ömsesidigt ursäktade de gemensamma felen — och bibehöllo dem. Det är troligt, att dessa exempel sträckt sina förderfliga följder äfven till lägre samhällsklasser; ehuru man, som vanligt, saknar närmare uppgifter om det bland dem herrskande förderfvet.

Under Kristinas tid hade bruket af envigen fått ökad fart och allt sedermera varit mycket gängse. Karl den elfte sökte afskaffa dem medelst det så kallade duellsplakatet. Derigenom utsattes höga straff för sådana slags förolämpningar, som enligt tidsandan berättigade eller nästan tvingade till utmaning. I början hade denna fridslag gällt endast för adeln; men sedermera och längre fram blefvo också en hop ofrälse tjenstemän derunder inbegripna. Genom en sådan stadga och genom dess allvarsamma handhafvande minskades antalet af dylika uppträden.

Duellsplakatet gjorde på ofvannämnda sätt en mängd ofrälse tjenstemän till adelns vederlikar. Också detta bidrog i sin lilla mån att minska afståndet mellan frälse och ofrälse, och att till hvarandra närma båda dessa samhällsklasser. Saken i allmänhet är redan tillförene omtalad 1).

Med råheten i seder följde som vanligt begifvenhet på dryckenskap. Hittills hade man för det mesta dertill användt humle- och pors-öl, vin och mjöd. Det vida mer förderfliga brännvinet var jemnförelsevis föga kändt och i allmänhet betraktadt blott som läkemedel. Konung Johan den tredje skref en afhandling om sättet för dess olika tillverkningar; och sedermera en likaledes om dess hälsosamma verkningar. När bondgummor under dessa gamla tider kommo till prestgårdarna, hände ej sällan, att man i sin välmening fuktade hörnet af deras halskläde med några droppar brännvin, såsom med ett slags sällsynt luktvatten. I allmänhet var drycken föga begagnad. På Leckö grefve-slott hade år 1669 åtgått af denna vara

1) Se **16.** 234, 235. **17.** 370, 416. **18.** 9.

endast — två kamor. Men under Karl den elftes fredsår utbredde sig förderfvet med en hastighet, som redan då begynte väcka oro. Snart och i synnerhet från södra Sverige hördes många klagomål, huru en del bland bönderna förvandlade sin spannemål till brännvin och sina sön- och arbetsdagar till dryckenskapsgillen. Karls fosterlandskärlek skulle visst icke i längden hafva lemnat fritt lopp åt ett sådant folkförderf. Under sina sista år tyckes han ock hafva tillämnat någon af sina vanliga kraftåtgerder, för att dermed tillintetgöra all brännvinsbränning. Hans mellankommande död hindrade dock verkställigheten.

Okunnighet, råhet, vilda seder och grofva och vederstyggliga brott voro ännu bland allmogen mycket rådande. Domböckerna från denna tid gifva om dylika laster flera vittnesbörd än förut. Att brottmålslistan ökades, kom dock visserligen icke af ökade brott, utan af den ökade noggrannhet, med hvilken sådana numera framdrogos och beifrades. Ty Karl den elfte var en skarpsynt och outtröttlig efterspanare och en sträng hämnare af hvarje öfverträdelse. Å andra sidan sökte han ock med yttersta flit att genom presterskapet förbättra allmogens sedliga vård och främja dess kristendom. Dessa förenade åtgerder måste bland folket, så högre som lägre, hafva i betydlig mån infört vana vid mera ordning och bättre seder.

Vi hafva sett icke blott den ifver och framgång, hvarmed Karl den elfte fullkomnade hären, flottan och ämbetsverken; utan ock och på samma gång den ringa trefnad, som handel, handtverkerier och näringar hade under hans styrelse. Begge omständigheterna bidrogo att ytterligare utbilda svenskarnas gamla ensidighet; näml. att missakta sistnämnde yrken och i stället söka ära och utkomst förnämligast vid hären eller ämbets-verken. Sjelfva skolorna främjade denna tänkesättets skefhet; ty den undervisning, de meddelade, afsåg endast ämbetsmanna-bildningen. Under Karls regering finner man ej heller någon enda person, som i betydligare mån idkat eller befordrat

märingarna; ingen hvarken Ludvig De Geer eller Jonas Alströmer.

Deremot fortfor krigare-yrket att af hela folket anses som det ärorikaste, det förnämsta. Orsaken var ej blott fordna minnen och vanor, utan ock den öfvervägande förkärlek, hvarmed Karl den elfte omfattade detta stånd, och den ifver, hvarmed han deltog i dess göromål. Hans sista sjutton regerings-år voro visserligen fredliga. Men i afseende på rustningar och vapenöfningar likna de nära nog en stor och grundlig förberedelse till Karl den tolftes långvariga krig.

NIONDE KAPITLET.

MISSNÖJEN I LANDET.

Sådana funnos, men förnämligast inom adeln. Orsaken var, som sagdt är, dels envåldet, dels reduktionen; båda delarna med sina tillbehör 1). Det låg i sakens natur, att största delen af nämnde samhällsklass skulle mer eller mindre ogilla den sakernas nya ordning, som beröfvade dem både rikedomar och magt. Oviljan underblåstes af röster från främmande land; t. ex. af Ludvig den fjortonde, som harmades öfver Sveriges förändrade statskonst, dess köld mot Frankrike, dess vänskap med Österrike. Å andra sidan blef missnöjet uppeggadt också af några engelska författare. Dessa ogillade Karl den elftes envälde, förespådde dess menliga följder och påstådo, att de svenska presterskapets ledare, som hjelpte till att öfverändakasta friheten, hade blifvit dertill bildade i Oxford, hvarest, under den samtidige Karl den andres tid, envåldslärorna öppet föredrogos 2). Nämnde engelsmän påstodo

1) Se ytterligare **16.** 233—235. **17.** 402—405.

2) Spegel och envåldspredikanten biskop Lang hafva i sjelfva verket någon tid vistats i Oxford.

ock, att Sverges samhällsskick före 1680 var nära nog det bästa, som Europa då för tiden egde; och att det tjenat till förebild för det engelska. I synnerhet berömde man den gamla riksrådsförfattningen och dessa ämbetsmäns pligt att underrätta konungen om folkets behof och att bevaka bådas, så rättigheter som pligter. Dylika yttranden voro mycket behagliga för svenska högadeln; och äfven för många andra; i synnerhet sedan öfverdrifterna af Karls envälde och orättvisorna af hans reduktioner börjat väcka missnöje. Motståndsmännerne vågade likväl icke öppet uttala sina tänkesätt. De sökte i stället att utsprida dem medelst smygskrifter, hvilka i hemlighet lupo kring landet. Man har från denna tid en mängd dylika uppsatser, nästan alla riktade mot Karl den elfte och hans regeringsåtgerder och ämbetsmän 1). De utgjorde en välkommen läsning för den missnöjda adel, som, tillbakasatt

---

1) Vi vilja uppräkna de förnämste af oss kända:

1. Oförgripliga tankar öfver det ärendet om länegodsens reduktion, som blef proponerad på sista riksdagen i Halmstad 1678. Den är troligen af G. A. De la Gardie, och finnes både i Riks-ark. och Bond. ark. på Säfstaholm.

2. Ett insmygt bref till Bondeståndet 1680; finnes i Engestr., Nord. och Cederhi. saml.; på sista stället hänfördt till 1682.

3. Samtal mellan en utländsk dansk man och en uppriktig svensk; versifieradt, riktadt mot adeln och troligen hörande till 1680; finnes i Rålamb. och Wexiö arkiv.

4. La Suède redressée dans son veritable interêt, tryckt i Bremen 1682 och sedermera hos Rousset. s. 118 år 1756.

5. Om 1680 års riksdagsärender etc.; är troligen af Klas Rålamb och mycket upplysande i dessa ämnen. Den finnes i de flesta arkiver och är troligtvis skrifven efter 1690.

6. Relation de Suède, lär vara skrifven af Du Cros och, som det tyckes, före 1685. Uppsatsen är ganska

och utarmad, öfvergifvit hufvudstaden för att på landet undangömma sig sjelf, jemnte sin fattigdom och sin harm.

Sistnämnde känsla föranleddes likväl icke blott af egennytta, utan ock af berömligare orsaker, nämligen af kärlek för medborgerlig frihet och af hat mot envåldets

---

bitter och opålitlig. Den finnes i Bond. ark. på Säfstaholm och flerestädes.

7. Pomme d'Orange; finnes i Nordins saml. och oss veterligen icke på något annat ställe. Några anse den vara af en grefve Torstensson, hvilket dock har flere skäl mot sig. Ilskan och opålitligheten liknar den näst föregåendes.

8. Anonymi betänkande öfver åtskilliga presters otillbörliga predikande 1693; är troligen af Kl. Rålamb och finnes i Nordin. saml. Den är sedermera tryckt i Ärlig svensk.

9. Les anecdotes de Suède; öfversatt och flere gånger tryckt samt författad af någon bland bröderna Pufendorf. Skriften är skarp, stundom obillig; men förråder mycken och nära kännedom af dåvarande förhållanden.

10. Pasquinus veridicus till Svea ständer om rikets närvarande tillstånd; samt dithörande skriften Marforius Pasquino veridico; båda från 1697, finnas i Rålamb. saml. samt på Geheim. ark. i Köpenhamn och äro tryckta i Fryxells handlingar 4. 178. De äro af bitterhet och öfverdrift ganska opålitliga.

11. Schwedische Staats-Perspectiv auf dass 1698 Jahr gerichtet; finnes oss veterligen blott i Bond. ark. på Säfstaholm. Det lider af samma fel som näst föregående, men innehåller dock några verkliga upplysningar i ämnet.

12. En namnlös odaterad skrift, utan början och slut; författad på tyska, och troligen efter 1709. Finnes i Thorsjö arkiv.

13. Demüthige unvorgreifliche Gedanken. Utan dato, slut eller författare-namn. Månne af presten Anander? Skriften finnes på Thorsjö.

14. Ett bref till Riddaren Bank finnes i Nordinska saml.; uppgifver sig vara författad af en engelsman, och angriper i synnerhet envåldet och dess försvarare.

15. G. v. Mengdens plattyska smädedikt. Se 17. 397, tryckt i Gadebusch. Livl. Bibliothek.

kop. Äfven under denna tid stöter man esomoftast på hans namn, och det alltid i sammanhang med obehagliga uppträden och rättegångar; bland annat också mot hans hustru och närmaste slägtingar. Äfven med Karl den elfte och dess regering var han högeligen missnöjd. År 1685 inlemnade han till konungen en skrift, en slags profetia, i hvilken han rådde styrelsen att följa bättre grundsatser än hittills. I annan händelse spådde han Guds vrede och förbannelse öfver både regering och land.

En hans like, men af än större namnkunnighet var liffländaren Johan Henrik Schonheit. Han tjenstgjorde i Westerbotten först som regementsfältskär, sedermera som landsfiskal och var en artig, qvick, vacker och välväxt ung herre; dock med allt för mycken böjelse dels för fruntimmer, dels för trätor och rättegångar. Han var äfven författare och öfversatte en roman om *den kyske Josef*. Boken var likväl af sådant innehåll, att den blef förbjuden. I rak motsats till nämnde sin hjelte ingick han oloflig kärleksförbindelse med en rik borgarehustru i Umeå och blef derföre af domkapitlet sakfälld. År 1693 angaf han landshöfdingen öfver Westerbottens län, Gustaf Douglas, såsom den der skulle hafva betungat folket med otillbörliga skatter och tillika olagligen afhyst ej mindre än 350 hemman. När Karl den elfte 1694 reste till Torneå, infann sig Schonheit och framställde personligen och inför konungen samma sina påståenden. De kunde sedermera icke bevisas. Douglas blef frikänd och Schonheit kastad i fängelse. Någon tid derefter nedlade han dessa sina anklagelse-punkter och bad att få behålla sysslan 1). Men vid samma tid trodde han sig hafva förmärkt, att Karl Piper samt sekreterarne Herdhielm och Tranhielm hade med grof och klandervärd egennytta tillskansat sig en mängd gods och inkomster i Liffland och dymedelst förorättat kronan och bidragit till det missnöje, som i sist-

1) Rådsprot. d. 5 Febr. och 6 Okt. 1696; och den 30 Maj och 25 Aug. 1698.

nämnde landsort förefanns. Han framställde verkligen en sådan anklagelse; men kunde ej heller nu bevisa sina påståenden, och blef derföre häktad. År 1697 flydde han ur fängelset nedåt Tyskland, der han envisades med att fortsätta samma rättegång. I sådan afsigt vände han sig till svenska sändebudet i Haag, sedermera kungliga rådet Lillieroth, som likväl icke ville närmare befatta sig med saken. Derefter sökte han genom hertigen af Holstein få målet hemställdt till Karl den tolftes eget bepröfvande. Men fåfängt. Då och år 1700 lät han på tyska trycka en Bengt Oxenstierna och Johan Gabriel Stenbock tillegnad skrift, som mot de förutnämnde trenne herrarna innehöll ytterst svåra tillvitelser. Uppgifternas sanning kunna vi icke bedöma. Skäl finnas å ömse sidor. Piper blef på sin tid af många anklagad för egennytta, och Tranhielms historia är icke rätt prisvärd. Han gjorde nämligen sin lycka såsom reduktionsbiträde åt Klas Fleming, och sedermera genom att utarbeta räkningarna till 1686 års orättvisa panteräfst 1). Men af domstolen blefvo samma herrar frikända och Schonheit slutligen år 1703 hålkstruken och med halsjern skickad till lifstidsarbete på Marstrand. Här tyckes hans sinne hafva genom bitterhet och grubblerier blifvit alldeles förvirradt. Han började studera svärmaren Böhmes skrifter och ville på sig tilllämpa profeten Daniels 12:te kap., om den store Mikael, som skulle uppstå och frälsa allt folket. I tal och skrift påstod han, att i Sverige fanns ingen rätt kristlig kyrka; — att Nattvarden vore en förödelsens styggelse; — att presterna och högskolans professorer voro själamördare och ogudaktiga tyranner; — att magistraten och slottshöfdingen i Marstrand samt domrarna i Svea hofrätt voro tjufvar och nidingar; — att Karl den tolftes regering höll svenska folket i neslig träldom, o. s. v. Den numera oefterrättlige mannens ord blefvo dock tagna på fullt allvar. En afdelning af Göta hofrätt tyckes hafva blifvit

1) Se XV. 474—497.

skickad till Marstrand för att ransaka och afdöma målet. Utslaget blef, att Schonheits skrifter skulle inför hans egna ögon brännas, derpå hans högra hand afslås och på kåken fästas, och slutligen han sjelf halshuggas och på afrättsplatsen nedgräfvas. Domen lemnades till rådets ompröfning. Dessa herrar tyckte densamma vara alltför mild. Derföre tillade man, att tungan skulle ryckas ur Schonheits hals och på kåken bredvid handen fastspikas, och kroppen efter afrättningen förbrännas. Axel Julius De la Gardie, Karl Gyllenstierna, Gabriel Falkenberg och Arvid Horn voro de, som fällde detta utslag, ett bland de blodigaste, de ohyggligaste, vårt fäderneslands rättegångshistoria har att omtala. Domen gick i verkställighet. Schonheit visade dervid ett oförfäradt mod. Under vandringen till afrättsplatsen inlät han sig med de åtföljande presterna i en tvist rörande några bland troslärorna. Då sedermera hans skrift brändes, log han och sade till samma prester: *så skola ock edra själar en gång brinna i helvetet.* Han ville icke mottaga någon förfriskning; ty, sade han, *hos min Jesus får jag snart, allt hvad jag behöfver. I förtröstan på hans förtjenstfulla död, går jag min egen död lugn till mötes och hoppas förvisso att blifva salig.* Nu blef handen afhuggen, derpå tungan med en krok utdragen och bortskuren, sedermera hufvudet afslaget och med kroppen å båle brändt, och slutligen hand och tunga fastspikade vid den på torget stående kåken. Allt detta skedde i Marstrand d. 30 Juli 1706 1).

1) Nordin. Quarto bunden N:o 30; samt E. M. Fants Dissert. De effectu reductionis R. Caroli XI in Livonia.

TIONDE KAPITLET.

HUNGERSNÖDEN

UNDER

KARL DEN ELFTES SISTA ÅR.

Under Karl den elftes regering hemsöktes Sverge af många och svåra olyckor, kommande från naturhändelser eller blotta tillfälligheter. Stormar gjorde flere gånger stor skada, och nästan hvarje år blef en eller annan stad af eldsvådor förhärjad. Från 1681 till och med 1696 har sjelfva hufvudstaden varit af denna olycka ganska mycket lidande. Ena gången eller år 1686 steg de afbrunna husens antal till två tusen.

Hvad som förorsakade vida större elände, voro de täta och svåra missväxtåren. Som sådana räknades 1672, 73, 74, 84, 88, och sedermera nästan i jemnt stigande alla de återstående åtta åren. Det tyckes, som någon stor rubbning förevarit i jordens telluriska eller planetariska förhållande. Väderlek och årstider företedde nämligen ganska besynnerliga omkastningar; och detta icke blott under ett utan under flere efter hvarandra följande år, och sådant icke blott i Sverge utan ock i större delen af vår verldsdel. Vi vilja år för år följa dessa märkvärdiga företeelser och vårt fäderneslands deraf uppkomna lidanden.

Sommaren 1689 medförde en så utomordentlig hetta, att de flesta vattenkällor uttorkade; och vid svenska flottan skola 3,500 man hafva dött af en der yppad smittosam sjukdom. Under hösten föll nästan intet regn, och redan i medlet af Oktober infann sig en tämligt stark frost. Brunnar och bäckar förblefvo således torra. För att vattna boskapen och än mer för att mala säden måste folket fara långa vägar, stundom en eller flere mil. Vinterkylan ökades. Redan den 31 Oktober 1) började kapp-

1) Man erinre sig dock, att ännu följdes den så kallade gamla stilen.

körningarna på isen utanför Karlberg. Natten emellan den 1 och 2 November blef kölden så skarp, att Mälaren och Saltsjön lade sig ända intill staden. Den 3 Novemb. kunde man från Södermalm gå på isen öfver till Kungsholmen och från Slottsbacken likaledes till Ladugårdslandet. Den 4 November föll snö till ett djup af halft annat qvarter. Några dagar derefter hände sig, att vargar, drifna af hunger, sönderbeto stängseln kring Djurgården för att dit intränga och söka rof. En hop fartyg, lastade med spannmål, fröso fast i skärgården och måste den 19 Dec. från Waxholmen isas in till staden; och i medlet af sistnämnde månad låg Mälaren så stark, att hofvet kunde på dess is åka fram och tillbaka mellan de kungliga lustslotten.

År 1690 den 14 Jan. blef kölden ännu en gång så stark, att på en enda natt strömmen mellan slottet och Blasieholmen, till och med mellan slottet och stallet betäcktes af is. Dalarna hemsöktes denna vinter af en så förfärlig hungersnöd, att stora skaror vandrade derifrån för att söka nya och bättre hemvist. Samma år härjades Karlskrona af en ganska förödande farsot, och Wermland af stora skogseldar, som gingo öfver drygaste delen af länet.

År 1691 kom våren både tidig och brådstört. Ännu d. 17 Mars låg isen på Mälaren tämligen stark; men knappt sex veckor derefter eller den 28 April plockades mogna smultron i den kungliga trädgården 1) i Stockholm. Under sommaren blefvo de flesta länder inom Europa hemsökta af hagel och regnflöden; men isynnerhet af förfärligt härjande åskväder. Äfven i Sverige blefvo trenne tempel och deribland Westerås domkyrka genom sådana olyckshändelser, dels skadade, dels uppbrända.

År 1692 i April, kom en så hård köld, att vårt fädernesland sällan hade på sent på eftervintern erfarit något dylikt. Man kunde på isen fara från Stockholm

1) Månne i drifhus? Se Karl den elftes dagbok.

städt både Mälaren och Saltsjön. Många menniskor frösø också ihjel, och det både i Sverge och Ryssland. I medlersta Europa föll vid samma tid en oerhörd mängd snö. Sedermera hemsöktes de sydligare länderna och isynnerhet Italien af förfärliga jordbäfningar, hvarvid i trakten kring Etna många tusende menniskor tillsatte lifvet. I Sverge hugnades visserligen blickarna af en lofvande och herrlig årsväxt. Vid skördetiden blef dock grödan till större delen af regn förderfvad.

År 1693 hemsöktes Ungern och Tyskland af stora svärmar österländska gräshoppor; hvarjemnte åskan gjorde på många ställen betydliga skador. I följe af förra årets missväxt, dogo i Frankrike många tusende menniskor af verklig hungersnöd. Här i Sverge inträffade fram i Maj månad och, sedan säden redan var nedmyllad, ett häftigt snöfall, som varade treune dagar. Derefter följde en utomordentlig hetta och torka hela sommarn igenom. Säden blef tunn, kortväxt, småaxad, och brådmognade så hastigt, att redan omkring den 26 Juli var hela skörden inbergad. Sädespriset steg till 20 daler tunnan, och konungen lät från sina liffländska förråder införa 60,000 tunnor korn.

Under loppet af år 1694 inträffade en mängd jordbäfningar i södra Italien och Vesuvius gjorde några våldsamma utbrott. I medlersta Europa var dyr tid och ofta hungersnöd. Det berättas, att ensamt i Paris hafva på detta år 92,000 menniskor dött af svält eller af derigenom förorsakade sjukdomar. I Pommern blef säden, stora landsträckor utefter, alldeles förstörd af starka hagelskurar. I Sverge kostade en tunna mjöl vanligtvis 4 riksdaler i silfver. Konungen lät någon del af sina förråder säljas för två och en half, och åt sina kronobönder för icke fullt två riksdaler samma mynt. Men detta var alldeles otillräckligt. Nästan öfverallt nödgades folket mer eller mindre tillgripa bark, rötter m. m.; och om våren funnos mångenstädes menniskor liggande döda med barkbiten i munnen. Året medförde sedermera ingen egentlig miss-

växt; men skörden blef alltför otillräcklig, helst alla gamla förråd voro uttömda, och ingen tillförsel kunde erhållas från främmande länder, hvilka sjelfva ledo af den allmänna bristen.

År 1695 ingick med en vinter, som öfver hela Europa var så kall, att man icke kunde erinra sig dess like sedan 1658, då Karl Gustaf gjorde det ryktbara tåget öfver Bält. Kölden började redan i Oktober 1694, stärktes ytterligare i December och fortfor nästan oafbrutet de tre första månaderna af 1695. Tysklands strömmar voro nedbäddade under tjocka istäcken. Det var nästan omöjligt att ur deras djup upphemta någon fisk, hvarföre också, märkligt nog, katolikerna fingo tillåtelse att under fastetiden äta några eljest förbudna rätter. Snön låg så högt, att i södra Europa kommo posterna stundom en hel vecka sednare än vanligt var. Många personer fröso ihjel; och vargarna, drifna af svält och förtviflan, angrepo menniskorna, äfven i dessas boningar. Vintern varade också ovanligt länge. Ännu den sjuttonde Mars låg Elben utanför Hamburg så hårdt tillfrusen, att man på dess is förde hästar öfver floden; och i Portugal och Spanien dog en tredjedel af boskapen genom brist på vårfoder. I stället för snö och köld hade södra Italien oupphörliga åskor och hällregn, landet till mycken skada. På denna vinter och vår följde en sommar så kall och regnig, att säden kunde på de flesta ställen icke rätt mogna; hvadan följde dyr tid och till och med hungersnöd, i synnerhet i Portugal, Spanien och Ryssland. I Sverge hade, som sagdt är, samma elände redan under förra året inbrutit, och utsigterna för det närvarande visade sig än mörkare. Ty vintern blef också här utomordentligt sträng och långvarig. Snön låg qvar till medlet af Maj och vårsådden hann icke afslutas förr än inemot midsommar 1). Sedermera följde en ytterst regnig och kall väderlek och det under hela sommaren. Den sent sådda säden kunde derföre icke komma till rigtig växt;

1) Urskriften har den 14 Juni, troligen gamla stilen.

än mindre till mogned. Mångenstädes och isynnerhet i de norra landskapen, sågos på åkrarna blott några få gröna strån, och för öfrigt endast svarta jorden; hvarföre också bönderna kallade detta år *det stora svartåret*. Först sent på eftersommaren kunde rågen skördas och ändock var den blott halfmogen. Först än sednare kunde man förrätta det nya höstutsädet. Men för sådant ändamål hade man intet annat sädeskorn att i jorden nedmylla än bemälte nyss skördade men blott halfmogna råg. Redan ett par veckor efter sådden, fann äfven åkermannen med förtviflan, att nästan alla kornen voro i jorden bortmultnade och derigenom allt hopp om det kommande årets skörd försvunnet. En tunna råg kostade nu 10, en tunna korn 6 riksdaler i silfver. Karl förböd utförseln och lättade införseln af säd; men nästan ingenstädes fanns denna vara i någon större mängd att köpa. I Sverge började till och med förmögnare bönder och herremän att afskeda drängar och pigor för att slippa föda dem. Dessa jemnte stora skaror utfattiga småbrukare ströko tiggande kring landet. I Wermland och i synnerhet i Norrland voro missväxtåren och den deraf följande hungersnöden svårast. Som undsättning för sistnämnde ort lät Karl den elfte till norrlands-städerna afsända sju fartyg, lastade med korn. Först sent på året blefvo de färdiga att segla uppåt Bottniska viken. Då kommo de rasande höststormarna; — och alla sju fartygen ledo skeppsbrott och förgingos så helt och hållet, att icke en enda tunna spannmål kunde räddas. De arma norrlänningarna råkade i ett hjelplöst och förfärligt elände. Fjorton dagar före jul kostade i deras hemorter ett pund malen mjölblandad bark fyra riksdaler i silfver och kunde ofta icke bekommas. Af de der förlaggda regementerna svälte 2 till 300 soldater ihjel. Antalet af de andra dödsoffren känna vi icke. I Est- och Liffland var eländet nästan lika stort. Samhällsbanden började brista. Bönderna mottego med hugg och slag de kronobetjenter, som ville kräfva skatterna. Hungrande skaror sammanrotade sig och plundrade sådana ställen, der spannmål fanns;

dock ursäktande sig med nödens förtvifvan, och tillika lofvande att återbetala så snart möjligheten medgaf.

År 1696 ingick med motsatta, dock lika besynnerliga förebud, som 1695. I stället för den då rasande utomordentligt stränga vintern, inföll nu ett lika utomordentligt och besynnerligt mildväder. Redan den 2 Februari såg man i Stockholm fingerlångt gräs växa vid vägarna. Omkring den 17 i nämnde månad började Djurgården grönska. I samma dagar försvunno isarna och till hufvudstaden begynte anlända båtar från Mälare-städerna och vårfoglar från södern. I Halland infunno sig till och med svalorna, och der likasom mångenstädes började man redan vårsådden. Men den 7 Mars återkom vintern med så mycket köld och snö, att man öfver allt kring hufvudstaden såg slädtrafvare med sina slädar och renar med sina ackjor ila fram och tillbaka öfver fjerdarna. Den i Februari nedmyllade vårsäden blef genom denna eftervinter alldeles förstörd. Förra årets rågutsäde var redan förut i jorden multnadt. Få voro de, som hade någon spannmål till förnyadt vårbruk. Det lilla, som kunde anskaffas och blef utsådt, gaf också detta år en ovanligt ringa skörd. Den 8 och 23 Augusti kom i Finnland en så stark frost, att sädesaxen öfverdrogos med is. På senhösten inträffade deremot i Sverge ett sådant mildväder, att man på Kungsör ännu den 1 September åt mogna smultron, och i trakten kring Stockholm den 10 Oktober 1) likaledes friska hallon. Sädesskörden var dock så godt som ingen, och för det kommande året hotade en förfärlig hungersnöd.

Dessa hopade olyckor och rysliga eländen gåfvo anledning till hvarjehanda tal och tydningar. I Finnland och Norrland hade så många soldater hungrat ihjel, att dervarande regementer voro knappt halftaliga. Sverges och Karls fiender anmärkte härvid, huru stolt konungen hade varit öfver sin stora krigshär; — med hvilket välbehag

1) Det vill säga den 24 Oktober, enligt nuvarande beräkning.

han gång på gång mönstrat dess leder och räknat dess tusental; — men att också denna räkning, denna stolthet medförde samma straff, som när konung David, lockad af högmodsanden, lät uppteckna talet af sina undersåtare. — Ganska allmän var också den folktron, att Gud tagit sin barmhertighet, sin välsignelse från landet, på samma gång, som den barmhertiga och fromma drottning Ulrika Eleonora gick bort. De missnöjda bland adeln talade dock med hvarandra om helt andra orsaker till den nöd och förbannelse, som hvilade öfver riket. De ville betrakta den som ett syndastraff för det orättvisa sätt, hvarpå de tyckte, att konung och folk hade gemensamt bortroffat adelns och de rikare samhällsklassernas egodelar. Jemnväl anmärktes, att sedan räfsterna utarmat den högre befolkningen, funnos numera i hela landet ganska få personer, som egde någon förmögenhet, och som derföre kunde i dessa nödens dagar bispringa den stora, utfattiga hopen. Kronan hade nästan tagit all egendom och var alltså den enda, som mägtade lemna någon hjelp. Under åren 1695 och 1696 hade Karl också undsatt folket med 110,682 och en half tunnor säd och för 1697 betingat ytterligare 58,600 tunnor. Men en hvar kunde begripa, att detta var blott en ytterst ringa del, af hvad som behöfdes för hela det uthungrade riket. Dylika utsigter för framtiden väckte oro, sorg och hos de flesta en dyster förtviflan; och med sådana känslor motsågo Sverges innevånare den

STORA HUNGERSNÖDEN 1697.

Fäderneslandets södra och medlersta orter tyckas icke hafva varit hemsökta af så svåra missväxter, som de östra och norra; åtminstone har man ingen närmare underrättelse om någon dylik deras olycka. Dock säges, att från Skåne har en hop menniskor, drifna af hunger och dyr tid, begifvit sig öfver till Dannemark 1). I Pommern var

1) Enligt andra underrättelser hade Skåne haft tämligt god årsväxt, så att derifrån en mängd säd utfördes.

förhållandet svårare. Nöden och missnöjet stego mer och mer. Till andra landsplågor kom der ock en otalig mängd råttor, hvilka förtärde utsädet på åkrarna, så att mångenstädes knappt ett enda rågstrå kom upp. I städerna rådde näringslöshet och fattigdom. För deras obetalta skatter skulle 38,000 riksdaler utmätas; men ingenting annat fanns att taga än skåp och sängkläder. Bielke befarade, att landet snart skulle råka i ödesmål.

Mycket olyckligare var tillståndet i Est- och Liffland. Flere års missväxter hade efterlemnat en brist och åstadkommit ett elände, som upplöste alla samhällsband. Lag och ämbetsmän aktades ej mer. Äfven husliga och slägtförbindelser lossnade. På ena stället afskedade husbönderna sitt tjenstefolk; på ett annat gick tjenstefolket bort från de utarmade husbönderna. Till och med, att makar, föräldrar och barn öfvergåfvo hvarandra för att en hvar, så godt han kunde, söka uppehålla sitt lif. Ofta måste onaturlig och ohelsosam spis tillgripas. När lefvande kreatur af dylika utsvultna skaror anträffades, blefvo de på stället ihjelslagna, sönderrifna och i sitt blod uppslukade. Mest strömmade de olyckliga till städerna, i hopp att der finna några förråder af lifsmedel. En då i Dorpt lefvande professor har sedermera beskrifvit dessa ohyggligheter sålunda. *Jag ryser ännu, när jag tänker på allt det elände, all den jemmer, jag på den tiden måste bevittna; nämligen huru utsvultna menniskor, unga och gamla, dagligen krällade kring gatorna i större och mindre flockar, för ögonen ömkliga med deras af hunger hopskrynklade och svarta ansigten, och för öronen plågsamma med deras jemmer och tjut, så nätter som dagar. — Jag minnes ännu, huru man oupphörligt var sysselsatt med att bortforsla den mängd dylika varelser, som blefvo liggande döda på gatorna.* Med en enda post i Mars 1697 fick regeringen underrättelse om, att i nämnde orter hade af hunger aflidit 14,000 personer. För antalets mängd och den tillfrusna markens hårdhet kunde liken icke begrafvas, utan fördes till kyrkogårdarna och kastades hoptals öfver

hvarandra. Ännu i Juni 1697 såg man i Estland och till och med i sjelfva Rewel högar af sådana hungersdöda, obegrafna kroppar. Man beräknade, att i dessa landsorter hade öfver 50,000 menniskor omkommit af brist på föda.

Nästan än värre var det i Finnland, der under förra årets Augustinätter 1) frosten hade förstört hela årsväxten. Här började också villervallan och eländet att stiga till en förfärlig höjd. I Februari gjorde Karelerbönderna uppror och slogo ihjel konungens uppbördsmän och likaså de soldater, som till deras beskydd blifvit ditsända. Snart måste man öfvergifva hvarje försök att upprätthålla lag och ordning, så förfärlig blef nöden. På en enda dag hade i en enda socken 156 menniskor svält ihjel. Bristen och eländet voro i denna landsort så stora och allmänna, att de mångenstädes sträckte sig lika till alla samhällsklasser, så väl till herrar och sjelfägande bönder, som till dagakarlar och backstugusittare. Ordentliga lifsmedel funnos slutligen på endast ganska få ställen. Hela socknar utdogo så fullständigt, att kyrkorna måste stängas, hvarefter nycklarna skickades till konungen. I Mars 1697 fick han på en gång mottaga sex poster från Finnland. De innehöllo att 80,900 menniskor hade derstädes lidit hungersdöden, och att nio socknar voro utdöda och deras kyrkor stängda. Fjorton dagar efteråt fick han samma underrättelse om fem andra kyrkor. Tillståndet i landet var fasansfullt. Man hade som lifnäring tillgripit efter hvarandra agnar, halm, missnerötter och bark; sedermera döda djur, stekta hudar och skinn, slutligen menniskolik, ja! till och med att den rasande hungern drifvit föräldrar till barnens och barn till föräldrarnas döda kroppar. De, som kunde uppehålla lifvet, irrade omkring som förfärliga spöklika gestalter. Kroppen bestod nästan af blott skinn och ben. Gången var raglande och matt, ögonen vilda och ansigtet så hopskrumpet och svart, att närmaste vänner knappt kunde

1) Se sid. 204.

känna igen hvarandra. Så, mindre liknande menniskor än djur, ströfvade de få qvarlefvande kring nejden för att till uppehållande af sitt ömkliga lif söka hvad medel, som kunde möjligen uppletas. Ofta tillgrepos sådana, som icke uppehöllo, utan tvärtom släckte lifvet. Derföre blefvo också här de frusna kyrkogårdarna betäckta af obegrafna likhögar. Det säges, att nästan alla soldaterna vid Nylands regemente svulto ihjel; och man beräknade, att från den 1 September 1696 till samma dag 1697 hade i Åbo stift på detta rysliga sätt aflidit 60,371 personer och i Nylands och Tavastehus län 28,248. I det sistnämnde blefvo 857 hemman öde och öfvergifna. Från de andra delarna af Finnland saknas närmare underrättelser.

Lika okunnig är man om tillståndet i Norrland, ehuru det troligtvis varit lika förfärligt; ty man berättar t. ex. att af dervarande soldater hade mer än hälften svultit ihjel.

Äfven Uppland led ganska mycket af samma förödelse. Folket bakade bröd af agnar, nässlor, hasselknoppar och bark. Andra tillgrepo mäsk, hvaraf magarna svällde upp och sjukdomar och döden följde. Huru många, som i denna landsort hungrade ihjel, är icke uppgifvet; men af dervarande soldater hafva mellan två och 300 personer måst undergå denna plågsamma död; likaså ensamt i Alunda socken ej mindre än 230 bland dess innevånare. En resande berättar, att på 11 mil norr om Stockholm sågos vid vägarna högst få lefvande menniskor; blott här och der några uthungrade varelser, som sutto vid ihjelhungrade djurs kroppar.

I Stockholm spordes redan hösten 1696 förebåden till, hvad komma skulle. Utsvultna personer öfverföllo en bagarebod, ihjelslogo försäljnings-qvinnan och borttogo brödet. Gardets och konungens närvaro tyglade genast dessa oordningar och krono-förråderna fyllde i det längsta de svåraste behofven, så att hufvudstaden fick vintern öfver vara i någorlunda fred; utom att den ständigt oroades genom de mer och mer förfärande budskapen från

landsorterna. Men i längden förmådde ej konungen att afhjelpa nöden och upprätthålla ordningen, icke ens här i sin egen omgifning. I Mars 1697 beskref en Stockholmsbo, *huru vid den tiden också hufvudstaden började få se och erfara det elände, som man dittills blott från andra nejder hört omtalas.* I slutet af Mars förklarade stadens bagare, att de icke mägtade anskaffa tillräcklig mängd af bröd för längre tid, än de närmaste fjorton dagarna. För hvad sedermera kunde behöfvas, visste de intet råd; och i skären låg 2 alnars tjock is, så att hvarje tillförsel var stängd. Bristen gällde dessutom nästan alla slags födoämnen. Tillgången på sofvel var högst ringa; ty genom detta och förra årens foderbrist hade en stor del af boskapen antingen dött eller blifvit i förtid slagtad. Tillgången på fisk och vildt var lika obetydlig; ty under de föregående kalla och regniga somrarna hade fiskerierna slagit felt och vildfogelns ägg eller yngel blifvit förstörda. Utsigten var ryslig. Konungen lät anställa undersökningar i alla hus; och en hvar, som hade ett större förråd, än han ansågs oundgängligen behöfva, måste sälja öfverskottet. Det förslog föga. Ty från landet inströmmade beständigt hela skaror uthungrade personer, hvilka under böner och veklagan raglade kraftlösa kring gatorna. En morgon fann man på en af broarna en död qvinna, vid hvars kallnade bröst tvänne späda barn, qvidande, men förgäfves sökte sin näring. Allt detta redan i Mars.

Längre fram blefvo nöden och eländet än större. Vid medlet af April kostade rågtunnan femton 1) riksdaler i silfver och var dock sällan så duglig, att den kunde användas till bröd. Snart fanns hvarken råg eller hafra mer, utan endast något hvete. Äfven detta blef inom några få dagar bortsopadt. Danska ministern kunde sedermera i hela hufvudstaden icke få köpa så mycket säd, som hans hushåll för några veckor behöfde; utan måste, märkligt

1) Enligt andra tjugu till och med trettio riksdaler. Se De la Gard. ark. 13. 95.

nog, serskildt efterskrifva den från Helsingör. Vid sjelfva det kungliga slottet rådde en utomordentlig foderbrist, och konungens förråder började lida till slut. För egen och det hungrande folkets räkning hade Karl visserligen införskrifvit 58,600 tunnor säd. Men ända ut emot hafsbandet lågo isarna qvar och hindrade införseln. Med en laddning af flere hundrade tunnor råg, hade en tysk skeppare lyckats tränga sig in bland de yttersta skären; men längre kunde han icke på tre veckors tid slippa fram. Gardessoldaterna utskickades för att såga isen och hjelpa fartyget och den efterlängtade spannmålen in till hufvudstaden. Men den af vinterstormarna brutna och sedermera hopdrifna hafsisen hade på flere ställen skjutit sina lager antingen öfver eller på kant emot hvarandra och i denna ställning ånyo fastfrusit till verkliga isberg, hvilka omöjligen kunde genomsågas. Till yttermera olycka hade den ifrågavarande rågen icke varit rätt torr. Derföre och genom nyssnämnde dröjsmål tog den skada och blef till brödföda mindre duglig. För de uthungrade skarorna var den dock en läckerhet. De strömmade dit, och inom kort var hela fartyget utrymdt.

Genom alla dessa olyckliga händelser blef tillståndet i hög grad ömkligt och fasaväckande. Den 24 April beskrifves det af en stockholmsbo sålunda. *Många tusen fattiga hafva från landet begifvit sig hit till hufvadstaden. De vackla, krypa eller ligga öfverallt på gatorna. Ingen vill taga dem in i sina hus. Sålunda måste dessa arma olycksoffer tillbringa de ännu vinterkalla nätterna under bar himmel, liggande än här, än der vid väggarna. Många stå aldrig upp igen; och om morgnarna kommer stadsvakten och för bort de döda kropparna, hvilka kastas i stora gropar och der på en gång jordfästas.* Så nedgräfdes på Adolf Fredriks kyrkogård 2,029 och i Spånga (?) 2,967 af hunger och vanvård omkomna menniskor. Antalet af de på andra ställen jordade känna vi icke.

Karl den elfte ansträngde alla sina krafter för att afhjelpa nöden. Han beslöt att af sina förråder under-

hålla 800 fattiga. Knappt blef detta bekant, förr än 8,000 personer anmälde sig till delaktighet i almosan. För att skaffa hufvudstaden någon fred och någon ordning, blefvo sådana olyckliga, till ett antal af 9,000, utförda till Skeppsholmen, förlaggda i flottans dervarande repslagarebana och till lifnäring bespisade ur kronans förråder. Men vid den stora slottsbranden den 7 Maj blefvo från slottstaket glödande kopparflagor af vinden förda öfver till Skeppsholmen, der de antände bemälte byggnad, så att den helt och hållet afbrann. Den derstädes förlaggda fattigskaran blef alltså för andra gången husvill och måste omigen ligga ute å bara marken, så att många hundrade, kanske tusende deraf togo döden.

Samtidigt med alla dessa olyckor, blef Karl den elftes egen person förföljd, i lifvet af en serdeles svår sjukdom och efter döden af mordbrand och åskeldar. Det var ett högst besynnerligt sammanträffande af de för land och konung mest nedslående och olyckliga tillfälligheter. Det erinrar oss om de likaledes hopade motgångar, som åren 1675 och 1676 hemsökte Karl den elfte i början af hans regering 1). Pröfningarna vid dess slut blefvo, såsom vi hafva sett, ojemnförligt svårare.

Ändtligen omkring den 1 Maj gingo isarna bort, hvarefter ymnig tillförsel och gynnsam årsväxt gjorde slut på den svåraste bristen. All nöd kunde likväl icke på en gång afhjelpas; och dessutom hade eländet alstrat smittosamma sjukdomar, hvilka under loppet af den följande sommaren härjade landet. Man har för öfrigt uppgifvit, att ensamt i Sverge, Finnland oberäknadt, hafva under detta år 80,000 personer hungrat ihjel; ett antal, som måhända är snarare för litet än för stort.

---

1) Se 15. 140.

ELFTE KAPITLET.

OM KARL DEN ELFTES HÄLSA.

Redan under barnaåren ansågs denna icke vara serdeles god. I synnerhet klagades öfver dålig matsmältning, hvilket onda ökades genom ymnigt förtärande af kötträtter. Sedermera blefvo krafterna mycket stärkta genom jagt, ridt och soldatöfningar m. m. Dessa kroppsrörelser, och i synnerhet ridterna, skedde dock ofta med sådan häftighet, att de å andra sidan voro menliga för hälsan. Vi hafva också förut omtalat, huru konungen åtskilliga gånger begaf sig ut på så svag is, att han råkade i sjönöd; — huru han en gång kämpade med en slagbjörn så våldsamt, att en ådra dervid brast sönder; — huru han vid flere tillfällen red omkull och på sådant sätt en gång afbröt benet, en annan gång klämde bröstet o. s. v. Han ville nästan aldrig rådfråga läkare; och på Kungsör, der han ofta vistades långa tider bortåt, fanns intet apotek. Äfven i det hvardagliga lifvet försummades all slags vård om hälsan. Maten slukades häftigt och under resorna var den någon gång af mindre god beskaffenhet; likaså det vatten eller svagdricka, som han, upphettad af sina kroppsrörelser, både häftigt och i mängd nedstörtade. Hvad som mest skadade hälsan, voro dock, som sagdt är, de utomordentligt våldsamma ridterna. Vi hafva redan omtalat, huru han ofta på 9 eller 10 timmar red mellan Kungsör och Stockholm och det vanligtvis under de kyliga midnattstimmarna, och utan att akta årstid eller väderlek. Någon gång fast mera sällan gick han till motsatt ytterlighet. När göromålen i Stockholm voro som ifrigast, kunde stundom flere veckor, till och med månader förflyta, utan att han en enda gång lemnade slottet.

Vid åtskilliga tillfällen blef han angripen af verkliga sjukdomar; t. ex. 1673 af messlingen; 1679 af en

förkylningsfeber; 1682 af en i hufvudet uppkommen bulnad, hvilken sednare slutligen verkte ut genom örat 1).

År 1685 led han af en svår frossfeber. Vid denna tid började ock hälsan att i allmänhet blifva något vacklande, likasom den hade i barndomen varit. Håret grånade och nästan en gång i hvarje månad fick konungen häftiga anfall af hufvudverk och andra plågor, hvilka ständigt slutade med gallblandade uppkastningar, hvarefter han åter under några veckors tid kände sig frisk igen. Detta fortgick nästan regelbundet i många år och tycktes vara ett slags villkor för konungens välbefinnande i öfrigt. Likväl har han under samma tid börjat lida af plågor och tyngd i underlifvet. År 1692 blef han lindrigt rörd af åskan, dock, som det tyckes, utan att deraf på något sätt skadas. År 1693 dog drottning Ulrika Eleonora, och Karl sörjde deröfver så häftigt, att han verkligen sjuknade och måste för några dagar intaga sängen. Från denna tid ökades de förra plågorna i underlifvet, och kammarherren Gustaf Cronhielm hörde honom klaga öfver sömnlöshet och öfver en smärtsam hårdnad i ena sidan. Men dessa åkommor omtalade han icke för någon annan person, allra mindst för någon läkare. År 1694 om sommaren företogs resan uppåt Torneå. Hemkommen från denna långa färd, kände han de sistnämnda smärtorna ökas och nu först berättade han dem för sin mor, enkedrottningen. Likväl ville han ännu icke rådfråga läkare eller använda läkemedel. Han ansåg sitt lidande bestå i vanliga magplågor, hvilka icke behöfde annan bot än huskurer. Året 1695 förflöt på samma sätt. Sommaren 1696 föll konungen i en ganska svår sjukdom, och de förut hvarje månad återkommande kräkningarna upphörde. Från den tiden förvärrades tillståndet och hårdnaden och smärtorna i sidan började blifva ganska svåra. Nu först i Juli 1696,

1) Denna sista sjukdom omtalas icke, oss veterligen, i någon bland våra inhemska källor; men nämnes i utdrag ur Hamburger-tidningar, befintliga i Stenbockska ark. på Thorsjö.

beslöt han att angående dessa ovanliga företeelser inhemta läkares råd. Valet föll på Hiärne och lifmedikus Ziervogel, Sverges dåvarande utmärktaste män i det yrket. Deras föreskrifter medförde i början någon lindring. Men snart tilltogo plågorna omigen, och underlifvet drogs tillbaka mot ryggen så hårdt, att konungen knappt kunde gå rak. Detta fortfor mer eller mindre hela hösten 1696, under hvilken tid läkrarne vanligtvis måste uppvakta honom två gånger hvarje dygn, nämligen klockan 5 förmiddagen och klockan 6 eftermiddagen. De lyckades visserligen att tidtals lindra plågorna; men icke att häfva sjelfva sjukdomen och dess grundorsak.

Ehuru på detta sätt mycket försvagad och angripen, beslöt dock Karl att trotsa och med sin jernvilja likasom kufva och betvinga den inre fienden. Den 11 Januari 1697 reste han nedåt Nerike. Der och i Westmanland och Uppland tillbragte han ungefär en månads tid med jagter och husesyner, farande i denna hårda årstid oupphörligt landet omkring. Vid början af Februari kom han åter till Stockholm, naturligtvis med hälsotillståndet än mera försämradt. Han klagade bittert öfver de svåra plågor, han nu i mer än ett halft års tid måst uthärda; men tillkännagaf derjemnte, att han ville genast vända tillbaka till Kungsör, der han hoppades återfå hälsan. Den 8 Februari 1697 reste han också dit, tagande vägen öfver Strengnäs och Thorshälla, och nu i anseende till sin sjuklighet åtföljd af Urban Hiärne. Efter framkomsten begynte omigen de vanliga resorna på husesyner samt varg- och björnjagter. Ehuru sjuk och utmattad, sträfvade dock konungen och deltog en och annan gång deri; men vanligtvis blef det numera kronprinsen, som anförde sällskapet. Ännu den 21 Februari var dock konungen med på en varghetsning, och tre dagar derefter vid husesynen på ett kornettboställe. Dessa voro hans sista utfärder af det slaget. Sjukdomen förvärrades mer och mer. Dertill bidrogo ock de förfärliga bådskapen från Finn- och Estland, om hungersnöden, om de många tusen ihjelsvälta

menniskorna; och om de på sådant sätt utdöda socknarna. Så angreps han på en gång af både den djupaste sorg och de svåraste plågor. Honom ovetande, kallade nu Hedvig Eleonora äfven Ziervogel till Kungsör för att der med Hiärne öfverlägga om tillståndet. När Ziervogel visade sig, ville Karl i början jaga honom på porten, och drifva honom ur tjensten, såsom den der understått sig komma okallad. Med möda förmådde enkedrottningen blidka Karls vrede, så att mannen fick stanna qvar. Begge läkrarne började dock redan nu anse konungens tillstånd ohjelpligt. Den 1 Mars flyttade hofvet från Kungsör till Strömsholm, troligen för att kunna på detta rymligare slott åtnjuta större beqvämlighet. Konungen blef likväl ingalunda bättre. Matsmältningen var numera så förstörd, att all fastare föda orsakade plågor och förvärrade sjukdomen. Läkrarne ville derföre, att endast lättare soppor skulle förtäras. Men Karls lynne var så otåligt, att de icke vågade sjelfva föreslå denna nya matordning, utan öfvertalade enkedrottningen att underrätta konungen derom. Förändringen medförde dock ingen förbättring, och den 8 Mars vände hela hofvet tillbaka till Stockholm.

TOLFTE KAPITLET.

KONUNGENS SISTA SJUKDOM OCH DÖD.

Ännu några veckor efter återkomsten till hufvudstaden förmådde konungen att om dagarna gå uppe i sina rum. Plågorna voro dock svåra. Magen drog sig mer och mer tillbaka mot ryggen, hvarigenom hela den öfriga kroppen böjdes tillhopa, så att konungen oupphörligt, vare sig gående eller sittande, måste iakttaga en djupt nedlutad ställning. Snart blef det honom nästan omöjligt att hålla sig rak eller vända hufvudet uppåt. *Kunnen i icke,* sade han till sina läkare, *kunnen i icke hjelpa mig, så att jag*

än en gång får upplyfta mina ögon mot himmelen? Under plågornas mellanstunder var han än nedslagen, än ytterst otålig. I sednare händelsen kunde han knappt lida några andra personer än modren, Hedvig Eleonora, och den nya gunstlingen, kammarherren Gustaf Cronhielm; stundom icke ens dessa, utan blott en gammal vaktmästare vid namn Håkan. Emellanåt ville han med allo magt tillbaka till sitt Kungsör. Plågorna och svagheten ökades dag för dag. Den 10 Mars skickades, på Hedvig Eleonoras begäran, ett ilbud för att inhemta råd af Hennecken, en ryktbar läkare i Lübeck. Den 12 Mars höll Collegium Medicum en gemensam rådplägning om konungens sjukdom. Deras utlåtande innehöll, att den troligtvis bestod i någon invärtes kräftåkomma, som var af ganska vådlig beskaffenhet. Denna förklaring bekräftades af hvarje dags företeelser. Konungen fick ej mer behålla den mat, han förtärde, och smärtorna och mattigheten ökades. Den 23 Mars och efter utståendet af några ganska plågsamma anfall, begärde han, att läkrarne skulle uppriktigt gifva tillkänna, hvad de tänkte om sjukdomen och dess utgång. De tvekade. Men med hårda ord befallte han dem att genast säga ut, hvad de trodde eller visste. De förklarade då: *att den långa tid, sjukdomen varat, hade redan förut ingifvit dem farhågor, hvilka blifvit mer och mer stegrade. Ers majestät,* tillade Ziervogel, *känner ty värr sjelf sitt lidande, och hur hårdt det är; och om jag nu ändtligen skall vara uppriktig, så finnes här föga hopp om lifvet.* — *Nå väl,* svarade konungen, *jag har aldrig varit rädd för döden och är det ej heller denna gång. Men jag ålägger eder att, när allt är förbi, låta öppna min mage, hvarest man då lärer finna många besynnerliga ting;* den befallning, hvilken Karl under sin sjukdom flere gånger upprepade. Nu och sedan han mottagit läkrarnes dödsbud, lät han tillkalla sina barn. Den sextonåriga prinsessan Hedvig Sofia började genast gråta; men konungen grodades deraf och bad henne att, så länge hon var i rummet, hämma sina tårar. Efter det gemensamma afskedet

bortskickades båda prinsessorna; men kronprinsen fick stanna qvar i tvänne timmar. Under denna tid har konungen, såsom man vill veta, gifvit honom åtskilliga förmaningar, och bland annat den, *att först och främst frukta Gud och älska undersåtarne; och sedermera att hålla sig till ordentliga och redliga rådsherrar; men icke till fuchsvansar och örontasslare, hvilka endast söka sin egen nytta.*

Under hela tiden hade konungen hvarje helgedag hört predikan och hvarje dag hållit bönestunder, vanligtvis under ledning af bigtfadren, Georg Wallin. Sedan nu läkrarne förutsagt en snart inträffande död, begick han nattvarden, dervid stående på knä midt på kammargolfvet och under tecken af den djupaste andakt. Dagarna förut hade han låtit genom samma Wallin utdela 1,000 daler kopparmynt till de fattiga.

Bland folket, så högre som lägre, gick allehanda tal. De flesta och bästa beklagade förlusten af den med sina misstag och orättvisor dock i det hela välmenande och välgörande konungen. Bland pöbel och pöbelsinnade menniskor hördes deremot andra ord. *Det är,* mente sådana, *det är Guds straff för den girighet, hvarmed han bortsugit sina undersåtares merg och must, så att många tusende bland dem måste af hunger omkomma. På samma sätt måste han nu också sjelf dö af svält; ty han förmår icke njuta af det öfverflöd, han roffat till sig* o. s. v. Naturligt är, att vid dessa förhållanden skulle tankar och tal ofta falla på reduktionen och på de orättvisor, som den föranledt, de tårar, den utpressat. Så skedde ock. Det finnes en sägen, att konungen en gång frågat Urban Hiärne: *hvad tror du, det är, som så grufveligen plågar mig?* Hiärne svarade: *jo det är de många fattiga enkors och faderlösa barns suckar och tårar, hvilka blifvit för reduktionens skull utgjutna.* — Karl genmälte: *tror du då, att jag gjort orätt med reduktionen?* — Hiärne svarade: *ja visserligen har ers majestät derutinnan gått till väga med allt för mycken hårdhet.* — Konungen utbrast då suckande: *Gud förlåte dem, som inbillade mig, att jag*

borde sådant göra. — Med denna sägen sammanhänger ock en annan; nämligen, att konungen skall hafva straxt efteråt tillkallat reduktions-ledaren Jakob Gyllenborg och mot honom utfarit i ganska häftiga förebråelser. Han skall t. ex. hafva sagt. *Du och dina medbröder äro de, som lockat och eggat mig till alla de åtgerder, med hvilka jag förorättat mina undersåtare. Eder är skulden, att jag nu till straff för sådant måste ligga här och pinas. Min vilja var dock aldrig att med orätt tillegna kronan, hvad enskilda egde. Men i hafven inbillat mig, att, hvad som skedde, var lagligt och rätt. Jag vill för min del vara alldeles oskyldig i dessa våldsamheter. Men jag instämmer eder att en gång vid Guds stränga och rättvisa dom ansvara för våra gerningar.* Sådana dystra tankar blefvo än mer oroande genom de skräckfulla underrättelser, som med hvarje post anlände från de nödlidande i norra och östra landskapen och genom det elände och den hungersnöd och hungersdöd, som man på sjelfva Stockholms gator alla dagar hade för ögonen. Det låg ett dystert, ett förfärande olycksmoln öfver hela riket, öfver dess hufvudstad och allra mest öfver dess konung.

Dennes plågor och svaghet ökades dagligen. Den 28 Mars lades han ändtligen på allvar till sängs. Den 29 hölls åter en stor rådplägning mellan ledamöterna i Collegium Medicum. Man insåg nu än tydligare, att konungens mage led af invärtes kräfta, och man trodde sig förstå, att dervid uppkomna bulnader hade brustit sönder och bland inelfvorna uttömt sitt frätande var. Hela Collegium trodde derföre allt hopp om räddning vara numera förbi. Den 31 Mars infann sig en olyckbådande hicka, och man började hvarje dag hålla förböner i kyrkorna; en sak, som Karl hittills hade strängeligen förbjudit. Den 1 April återkom ilbudet från Lübeck. Den tyske läkaren gaf åtskilliga föreskrifter och derjemnte förhoppning om lycklig utgång. Brefvet härom upplästes i närvaro af kronprinsen och flere personer, både rådsherrar och läkare. När läsningen slutat, uppstod Urban Hiärne och sade: *de flesta*

medel, som doktor Hennecken föreslagit, äro redan af oss använda. Han tror likväl, att konungens lif kan räddas; men jag och mina medbröder frukta motsatsen, och att den största fara är å färde. Hiärnes ord besannades. Redan dagen derpå var konungen så svag, att man emellanåt trodde sista stunden kommen. Samma dag, det var Långfredagen, gick Karl den tolfte för första gången till Herrans nattvard. Fadern efterfrågade sonens beteende dervid och gladdes mycket, när man berömde dess visade andakt och kunskaper. Dödsbuden ökades emellertid mer och mer. När Wallin påskdagen om morgonen inträdde i rummet, räckte Karl honom sin hand, sägande: *nu lider det närmare och närmare till döden.* Wallin svarade: *så länge eders majestät lefver, lefver också vårt hopp. Gud, som förmår uppväcka de döda, förmår ock hjelpa de sjuka.* Annandag påsk led det synbarligen till slut. Wallin predikade helt kort och hade till ingångsspråk: *Herre blif när oss, ty det lider åt aftonen, och dagen är förliden.* Efter talets slut bad konungen, att predikanten skulle komma tillbaka klockan 9 på aftonen; men Wallin tänkte: *ho vet, huru här står till klockan 9 i afton. Måhända är denna dagen slutad, förrän aftonen kommer. Derföre låtom oss verka, medan ännu dager är.* Han begärde alltså ett enskildt samtal med konungen. Denne vinkade med handen, att de öfriga skulle aflägsna sig, hvilket ock skedde. Då tog Wallin till orda: *eders majestät kan vid detta tillfälle bevisa en stor nåd åt några olyckliga inom vårt land; och tror jag visserligen, att den gerningen vore Gudi likaså behaglig, som hvad häldst ers majestät har i sina välmagtsdagar utfört.* Konungen frågade: *hvilka äro dessa olyckliga?* Wallin svarade: *jag nämner blott de arma statsfångarna från Liffland* 1), *hvilka redan några år setat i häkte. Underdånigst beder jag, att ers majestät ville af nåd förunna dem friheten.* — Konungen svarade: *mycket gerna! Jag har intet ondt emot dem. De skola mycket*

1) Se IV. 340.

gerna slippa ut. Wallin tog konungen i hand härpå, och genast blefvo befrielsebrefven uppsatta och undertecknade. Det sägs, att äfven Hedvig Eleonora medverkat till sistnämnde åtgerd; att hon uppmanat Wallin till den framställning, han gjorde; — att hon framträdt till sängen och berättat, huru omigen i det olyckliga Liffland flere kyrkor blifvit stängda, emedan alla församlingsboarna hungrat ihjel; — och man tillägger, att denna underrättelse ytterligare bidragit till bevekande af konungens hjerta.

Den så tillvägabragta försoningen med menniskor gjorde Karl än mildare och ödmjukare till sinnes, och han beslöt att omigen begå den himmelska försoningens måltid. Det skedde genast. Han ville derunder ingalunda ligga beqvämligen stilla på bädden, utan lät resa sig upp i sängen och ställde sig der på knä, lutad öfver Gustaf Cronhielms armar. Så läste han sjelf syndabekännelsen med hög röst och flytande tårar. När aflösningen var gifven, nådemedlen tagna och välsignelsen afkunnad, tackade han Wallin och sade: *jag är nu så glad och lätt i mitt samvete.* — Wallin svarade: *det är icke underligt; ty »der syndernas förlåtelse är, der är ock lif och salighet».* Karl slog då sina armar om Wallins hals och ville kyssa honom. Af vördnad för sin konung äfven i en sådan stund, bortvände Wallin det tårade ansigtet; men Karl fasthöll och kysste hans hufvud, sägande: *Gud välsigne dig för den trogna tjenst, du gjort mig i mina lifsdagar.* — På eftermiddagen blef han än svagare och tog afsked af den ene efter den andre. I allt, som rörde sjelfva regeringen, hade han under de sista åren mest litat på Piper. Denne var måhända den ende, som fått fullt förtroende om de planer, konungen uppgjort för sin framtida styrelse, ifall en längre lifstid blifvit honom förunnad. Samme Piper blef nu derföre tillkallad och måste med handslag lofva att icke för någon annan än enkedrottningen eller tronföljaren uppenbara dessa den döende konungens afsigter. När löfte och handslag voro gifna, lät konungen hjelpa sig upp i sängen för att kunna till afsked taga den högt värderade tjenaren

i famn. Sedermera föllo krafterna så, att konungen emellanåt icke förmådde tala. I dess ställe bad han Wallin uppläsa tröstande verser och bibelspråk. Denne gjorde så. Men konungen förmådde icke gifva något annat svar än genom lyftade händer eller talande blickar. För den svåra verkens skull hade han satt sig tvärt öfver sängen. Wallin höll sin hand bakom ryggen och kuddarna. Vid sidan sutto konungens kammarherre Gustaf Cronhielm och hans båda läkare Hiärne och Ziervogel. För ett ögonblick lindrades smärtorna något, så att konungen återfick målet. Han utbrast då: *i skolen veta, att döden är hård att pågå!* Om en stund tillade han: *huru länge skall jag på detta sätt qvida? och skola mina plågor räcka hela natten?* Hiärne svarade: *om en timma eller två har Jesus gjort en god förlossning.* Konungen upplyfte sina händer och stammade efter: *ja, Herren gifve mig en salig förlossning,* hvarefter han åter sjönk tillbaka i mattighet och dvala. Men en stund derefter framträdde för hans säng den gamle ridkamraten, stallmästaren Hård. Vid dennes åsyn vaknade för ett ögonblick lifsandarna. Konungen utsträckte handen och sade: *farväl Gustaf Hård, tack för hvar dag, vi varit tillsammans! Gud låte oss råka hvarandra i det himmelska riket.* Hård nedböjde sig öfver den uträckta handen och konungen tryckte till afsked hans hufvud mot sitt bröst. Då framträdde ock några andra herrar och visade sig; men Karl vinkade dem bort. Krafterna, målet och lifsvärmen aftogo stundeligen. Snart kunde han ej mer hålla hufvudet uppe. Under dödsarbetet hördes från läpparna de orden: *Herre Jesu! anamma min anda!* dock afbrutna af tunga och rossliga andedrag. Endast några få dylika återstodo. Sista sucken utandades omkring klockan half tio på qvällen. Det var annandag påsk, eller den 5 April 1697.

Redan dagen efter konungens död företogs den af honom begärda liköppningen. Den leddes af de tvänne läkare, han sjelf valt, nämligen Hiärne och Ziervogel, samt af hans tvänne hofkirurger. Närvarande voro dessutom

presidenten Wrangel samt de båda gunstlingarna, Wachtmeister. Vid denna undersökning befanns magen full af kräftartade svullnader och af vattenblåsor. Många dylika hade mognat, brustit och bland inelfvorna utgjutit sitt skarpa innehåll. Allting bekräftade således den gissning, läkrarne redan den 12 och 29 Mars yttrat om sjukdomens beskaffenhet. Ett utförligt protokoll blef härom uppsatt och underskrifvet 1). Derjemnte gjordes en färglaggd ritning af de inre delarnas utseende 2). Denna liköppning jemnte sjukdomens hela gång visade på det bestämdaste sätt, att konungen dött af invärtes kräfta.

TRETTONDE KAPITLET.

RYKTEN OM KARL DEN ELFTES FÖRGIFTNING.

Dylika utspriddes genast, och det i flere riktningar och af olika innehåll.

Första lösa talet om någonting dylikt har genom danska i Stockholm varande sändebudet kommit till efterverlden. Denne skref nämligen till hofvet i Köpenhamn, att läkrarne icke visste, hvari sjukdomen bestod, och att de, för att dölja sin okunnighet, började »mumla om, att »konungen fått förgift eller stötta diamanter, hvilka frätte »sönder hans inelfvor» 3). Detta rykte blef af sändebudet nedskrifvet den 31 Mars. Men det var tydligen och helt och hållet stridande mot sanningen. Ty redan förut, eller den 12 och likaledes den 29 Mars hade läkrarne angifvit beskaffenheten af konungens sjukdom, sådan vi den be-

1) Tryckt i Loenboms hist. upplysn. 4. 48, samt i svenska konungars olycksöden af Schützercrantz sid. 470.

2) Denna förvaras ännu i Drottningholms arkiv.

3) Fryxells handl. 4. 49.

skrifvit, och sådan likglöppningen den ådagalade. Det till Köpenhamn inberättade falska ryktet spriddes dock, som vanligt, åt alla håll. Det blef visserligen snart nog vederlaggdt och af de kunnigare förkastadt 1). Bland lättrognare personer har det dock fortlefvat ända till våra dagar.

Ett annat rykte påstod, att kammarherren Erik Wrangel hade utrikes ifrån skaffat sig ett långsamt tärande gift, hvilket han bibringat konungen. Äfven denna gissning har af danska sändebudet blifvit till Köpenhamn inberättad 2). Den har likväl aldrig fått någon serdeles fart.

En tredje sägen mente, att konungen blifvit förgifven på en resa till Norrtelje. Sagesmannen var dock ingen annan än den vansinnige Ekerot, om hvilken mera i nästa kapitel. Detta rykte vann ej heller någon större allmänlighet.

En fjerde sägen uppgifver biskop Carlsson i Westerås såsom konungens lönnmördare. Den enda anledningen till en sådan misstanka var, att biskopen hade af konungen erhållit en allvarsam skrapa för egenmägtighet i stiftsstyrelsen. Nämnde rykte, länge föga kändt, har dock nyligen framträdt under följande gestalt. Det sägs, att Karl den elfte var frisk och sund, när han den 8 Februari anträdde sin sista färd till Kungsör 3); — att han på samma resa tog bortvägen genom Westerås och derstädes gaf biskop Carlsson en allvarsam skrapa 4); — att konungen sedermera kallade samma biskop till Kungsör och lät bo-

1) Se Loenboms hist. märkvärdigheter 1. 10, der likväl genom tryckfel står 1677 i st. för 1697.

2) Fryxells handl. 1. 212.

3) Detta är orätt. Konungen var då ganska sjuk. Se Wallins berättelse i Stockholms magazin, andra bandet sid. 669, samt berättelserna i sundhets-kollegii arkiv.

4) Detta strider helt och hållet mot sanningen. Konungen var under denna resa ingen enda gång i Westerås. Vägen från Stockholm till Kungsör togs öfver Gripsholm, Strengnäs och Thorshälla. (Se Karl den elftes egen dagbok sid. 432 och 436).

nom gifva sig nattvarden 1); — att biskopen skulle dervid hafva uppblandat vinet med gift; — att konungens sjukdom först efter denna nattvardsgång begynte 2); — och att den i Stockholm qvarvarande Hiärne häpnade, då han fick se, huru sjuk konungen var, när denne återkom till hufvudstaden 3). — Hela denna sägen är, såsom anmärkningarna visa, rakt stridande mot sanningen. Alla fyra berättelserna om förgiftning vederlades ock på det bestämdaste af så väl konungens läkare som af liköppningen.

Men sådant oaktadt fortlefde dock samma rykten; så begärliga äro menniskorna efter dylikt kram. Äfven drottning Lovisa Ulrika hade hört talet derom. Händelsevis kom hon sedermera öfver den nyssnämnde färglaggda afteckningen af konungens inre delar, jemnte tillhörande protokoll. Hon lemnade båda till arkiater Petersén, sedermera adlad Heidenstam, och ålade honom att deröfver afgifva sitt utlåtande. Så skedde 4). Petersén bekräftade Ziervogels mening; nämligen, att sjukdomen ursprungligen härrörde från dålig matsmältning; och han tillade: *att magens många inre växter hade otvifvelaktigt till sin utbildning behöft en tid af åtminstone tjugu år.* Om förgiftning nämner han icke ett ord. Oaktadt denna vederläggning, hafva dock förgiftningsryktena ända till våra dagar fortfarit. Men just på de sednaste åren hafva flere nya bidrag till sjukdomshistorien blifvit anträffade; och bland andra den till en tid glömda, men i Drottningholms arkiv förvarade färglaggda ritningen, samt Peterséns deröfver afgifna betänkande, hvilka båda delarna nyss omtalats. Detta allt

---

1) Karl den elftes dagbok nämner icke ett ord om denna nattvardsgång, hvilket dock är af mindre vigt; emedan samma tystnad äfven vid andra dylika tillfällen iakttagits.

2) Konungens sjukdom började egentligen i Juli 1696. Han kände sig från den stunden ingen enda gång riktigt frisk; och var redan ganska sjuk, då han for till Kungsör.

3) Äfven detta är helt och hållet oriktigt; ty Hiärne åtföljde konungen under hela resan.

4) Utlåtandet, dat. d. 5 Aug. 1768, finnes i Drottningholms ark.

samlades och ordnades till en omständlig beskrifning både öfver konungens hälsotillstånd i allmänhet och öfver sjukdomens gång. Jemnte tillhörande handlingar inlemnades den till kongl. sundhetskollegium med anhållan om dess utlåtande. Kollegium begärde professor A. Retzii enskilda betänkande i ämnet. Detta utföll så, att *konung Karl den elfte befanns hafva lidit af en kräftartad afsättning i bukhinnan och lefvern* 1), *hvaraf vållats bukvattusot* — — *och död, utan ringaste anledning, att förgiftning egt rum.* Kongl. kollegium fann ytterligare i sitt eget arkiv den dagbok öfver konungens sjukdom, som Ziervogel allt ifrån den 24 Februari fört. På alla dessa handlingar grundade kollegium sitt slutliga utlåtande, hvilket innehöll, *att man icke kan hysa ringaste tvifvel om, att hans majestät konung Karl den elftes död varit förorsakad af de kräftartade bildningar uti hans underlif, hvilka i de bilaggda handlingarna funnits ej blott beskrifna, utan ock på ett omisskänneligt sätt aftecknade, och som för sin utveckling erfordrat en längre tid.* Kollegium förklarade derjemnte, *att hvarken företeelserna vid liköppningen eller berättelsen om sjukdomens förhållande gifva den ringaste antydning om bibragt gift, hvaremot sjukdomsförloppet till alla delar öfverensstämmer med de symptomer, som framkallas af underslifs-organernas förstörelse genom svulster och sår af kräftartad natur* 2).

Att konungen dött af invärtes kräfta och bukvattusot, och icke af förgift, detta har sålunda blifvit intygadt år 1697 af de samtidiga läkrarne Hiärne och Ziervogel; 1768 af arkiater Petersén; 1850 först af professor A. Retzius och sedermera af alla det dåvarande kongl. sundhetskollegii medlemmar. Och nu, och genom allt detta,

---

1) Sjukdomen kallas af prof. Retzius Cancer medullaris cysticus peritonæi et hepatis.

2) Utlåtandet är dat. d. 5 Aug. 1850 och underteoknadt af C. J. Ekströmer, M. af Pontin, D. Ekelund, E. G. Engberg, F. Th. Berg och contrasigneradt J. Ljungberg.

må man väl för alltid hafva ur vår historia utplånat den mörka och förnedrande misstanken, att den i många hänseenden store och välgörande konung Karl den elfte blifvit af brottsliga undersåtare genom förgift tagen af daga. Vi hafva ansett för vår pligt att göra detta förut stundom betviflade, men för fäderneslandet vigtiga förhållande rätt klart, otvifvelaktigt och oemotsägligt, och som sådant också af den stora allmänheten i alla sina enskildheter kändt. Af denna orsak hafva vi först varit ganska omständliga i sjelfva berättelsen om konungens sjukdom, och sedermera i deras ursprungliga ordalag infört sjelfva de afgörande vittnesbörden om dödsorsaken. Utförligheten skall förlåtas af en hvar, som önskar att så kraftigt och allmänt, som ske kan, vederlägga hvarje oförtjent, mot vårt folk riktad beskyllning.

FJORTONDE KAPITLET.

STORA SLOTTS-BRANDEN 1697.

Vid denna tid fanns i Stockholm en person vid namn Lars Ekerot, hvilken varit vid flottan först konstapel och derpå löjtnant 1). Sedermera gaf Hans Wachtmeister honom afsked, enligt Ekerots försäkran, utan några gilltiga skäl. Ekerot påstod sig ytterligare hafva fordringar hos kronan; men att dessa blifvit genom liqvidations-kommissjonens orättvisa beräkningssätt tillintetgjorda; och att han förlorat en rättegång derföre, att han icke kunnat muta domstolen o. s. v. Mannen blef slutligen något rubbad till sina sinnen; och var sådan kanske redan före sitt afsked. Han fick nu flere gånger inför Karl den elfte mundtligen andraga sina klagomål, hvarvid dock konungen mer och mer öfvertygades om hans sinnesförvirring. Slutligen ansåg Karl ändamålslöst att vidare sysselsätta sig

1) Enligt några uppgifter blef han till och med kapten.

med denna sak. Han ville derföre ej mer mottaga den olycklige, utan anslog till dess årsunderhåll en summa af 250 daler.

Omkring 1695 började denne Ekerot uppsätta och isynnerhet till öfverhofpredikanten Wallin inskicka en hop skrifter, i hvilka han klagade öfver landets olyckor och lidanden, öfver de fattigas förtryck, domstolarnas orättvisor, de mägtigas högmod o. s. v. Serskildt och bittrast angrep han rådsherrarna och isynnerhet Hans Wachtmeister och Jakob Gyllenborg; derjemnte äfven Piper. Sistnämnde herre påstod sig känna mannen ganska väl, och att denne var icke blott vriden till förståndet utan ock tämligen elak till sinnelaget 1). Emellertid yttrade sig Ekerots själsförvirring ännu icke på något svårare sätt, hvarföre man ock tillät honom vandra, fri och ledig, kring staden.

Jultiden 1696 antog galenskapen en annan riktning. Han började nu att skriftligen och mundtligen hos Wallin framställa obyggliga förutsägelser, vanligtvis att Stockholms slott snart skulle af vådeld förstöras. Äfven åt hofpredikanten Rabenius, med hvilken han var närmare bekant, gaf han på samma sätt samma varningar. Han påstod sig hafva flere gånger fått uppenbarelse härom, stundom i drömmen, stundom halft vakande. Presterna omtalte saken för hofvet och dess ämbetsmän; och emedan då för tiden många ännu trodde på dylika spådomar, tillsades betjeningen att noga vårda elden. De flesta ansågo dock både mannen och hans uppgifter för alldeles oefterrättliga, och brydde sig derföre icke om någondera. Så förflöto vintern och våren 1697. Konungen dog och liket stod ännu qvar i hans rum på det af brand-spådomen hotade slottet.

Den sista April fick Wallin återigen ett bref från Ekerot. Det innehöll, *att man skulle taga sig tillvara; ty Guds vrede hvilade tung öfver landet. Slottet*, skref

---

1) Rådsprot. d. 20 Maj 1697.

han, *skulle derföre inom åtta dagar brinna upp; så att; ifall man icke aktade sig, torde man komma att ur askan upphämta salig konungens, ja kanske hela det kungl. husets ben.* Sådana bref skickade han hela veckan igenom hvarenda dag. Derjemnte kom han flere gånger personligen till Wallin och framställde då muntligt samma varningar. Öfverhofpredikanten sökte visa omöjligheten af en dylik siare-förmåga, och bad honom gå bort och bedja Gud om nåd och bättre ljus. Afvisningarna hjelpte ej. Slutligen befallte Wallin sitt tjenstefolk att hädanefter hvarken släppa Ekerot in eller mottaga hans bref. När nu denne sednare icke mer fick tillträde i Wallins hus, stack han in sina skrifvelser under den stängda porten, så att tjenstefolket skulle hitta dem på förstugugolfvet. De gjorde så och framburo dem till sin husbonde. Denne brydde sig slutligen icke om att öppna eller läsa uppsatserna och ansåg det icke ens löna mödan att ytterligare tala derom. Sista gången, Ekerot på detta sätt sökte honom, var den 7 Maj 1697 kl. 11 f. m.

Samma dag, straxt efter klockan två, utbrast i stora riddarsalen på slottet en eldsvåda, så stark, att några bland hoffruntimren, som åto i rummet bredvid, knappt hunno rädda sig undan. Nästan i samma ögonblick bröt elden ut på vindarna af gamla slottets alla tre ännu qvarstående längder och började dessutom visa sig äfven i småtornen. Allt trädvirke i den uråldriga borgen och i synnerhet uppe på dess vindar var i hög grad torrt och eldfängdt. Derföre, och emedan lågorna samtidigt utbrusto på så många olika ställen, blef det fåfängt att tänka på någon släckning; endast att rädda, hvad räddas kunde. Man sprang genast och varnade den om branden ännu okunniga enkedrottningen. En blick genom fönstret visade henne, huru öfverallt rök och lågor slogo fram under takstolarna. Häpnad och förskräckelse angrepo härvid den nu 60-åriga gumman så häftigt, att man måste nästan bära henne från slottet. En hop officerare sprungo till den aflidne konungens rum och togo liket på sina skuldror

och lyckades så rädda det undan den hotande branden. Elden grep nämligen omkring sig med förfärande häftighet. Snart stodo alla småtornen såsom flammande vårdkasar. Femtio eller sextio alnar öfver dem, och högt öfver röken och lågorna, reste sig ännu det jättestora slottstornet, *Tre kronor*, på hvars spira Sverges nämnde vapen verkligen var uppsatt. Mängdens ögon rigtades under ångest och bäfvan dit upp. Någon stund stod den herrliga byggnaden med sin spira och sina kronor, oangripen och oskadad. Men snart började först rök och sedermera lågor att framtränga ur skottgluggarna, och det allt högre och högre upp. På de öfre bottnarna lågo åtta kanoner, hvarjemnte der fanns upphängd en stor kyrkoklocka. Inom en kort stund blefvo dessa bjelklag af elden förtärda; och med ett brakande dån nedstörtade nu klocka och kanoner och slogo igenom alla brandbottnar och hvalf samt stadnade icke förr, än i nedersta källaren. Mellan röken och lågorna såg man dock ännu på tornets spets de tre kronorna då och då framskymta. Men snart nådde elden äfven de högsta sparrarna, och efter några ögonblick störtade spira och kronor ned i det brinnande djupet. En rysning genomlopp åskådarna; men en och annan hviskade med bitter skade-glädje: *nu föllo Sverges tre kronor ned från det pfalziska husets hufvud.*

Under tiden hade lågorna utbredt sig åt alla håll. Redan kl. half fyra på eftermiddagen var hela gamla slottet afbrändt. Dertill fordrades knappt två timmar; så eldfängd var byggnaden, och så häftigt rasade branden.

Ännu återstod den vackra slottslängd, hvilken med tillhörande kyrka nyss blifvit färdig. Bäfvande rigtades nu alla blickar åt detta håll, och man tänkte med serdeles ångest på den nyss inredda slotts-kyrkan, hvilken var mycket omtyckt för sin skönhet och sina prydnader. Tessin hade sökt göra hela den nya byggnaden så stark och så brandfri som möjligt. Länge motstod den ock de angripande lågorna. Men gamla slottet låg allför nära, hvarföre ock hettan blef alltför stark. Från det brinnande taket

uppfylldes också luften af glödande kopparflegor, hvilka i det uppkomna starka vinddraget kastades vida omkring. Slutligen såg man lågorna utbryta äfven i nya slottet. Den fasta byggnaden försvarade sig dock steg för steg. Elden var visserligen oemotståndlig; men kunde dock numera endast långsamt fortsätta sina härjningar. Först klockan fem om morgonen var nya slottslängden nedbrunnen. Den hade under mer än tolf timmars tid kämpat mot lågorna.

Hvad som vid detta tillfälle förstördes, var af ganska stort värde. Vi nämna blott de kungliga rummen med deras flesta tillhörande husgeråd, prydnader och dyrbarheter; dessutom kansliet, hofrätten, revisjonen, krigs-kollegium, tre fjerdedelar af den kungl. boksamlingen, samt öfver ett tusende derstädes förvarade handskrifter. Troligtvis förlorades vid samma tillfälle en hop papper och räkningar, som Karl den elfte haft under sin egen hand; deribland måhända också Johan Gyllenstiernas bref och uppsatser; allt detta till obotlig förlust för tidehvarfvets historia.

Några delar af slottet blefvo dock från elden förskonade; nämligen räntekammaren med skatthvalfvet *Elefanten;* likaså kammar-, kommers- och reduktions-kollegierna samt stats-kontoret. Begabbare påstodo, att orsaken hvarföre reduktions-rummen icke afbrunno, låg deri, att nämnde verk var så genomfuktadt af de olyckligas tårar, att det omöjligen kunde antändas. Också det rum, hvari konungen stått lik, slapp besynnerligt nog undan från förstöringen.

En hel hop af de på slottet förvarade sakerna blef af den tillströmmande mängden räddad. Handlingar, böcker och hvarjehanda husgeråd buros till Storkyrkan, hvilken deraf i kor och bänkar så uppfylldes, att presten icke kunde taga sig fram till altaret, folket icke få plats i kyrkan. Ehrenstrahls tvänne stora skilderier öfver *Korsfästelsen* och *Yttersta domen* hade varit uppsatta i nya slottskapellet. Vid eldens annalkande lyckades man dock

att rädda också dessa, den dåvarande konstens mästerstycken. Enkedrottningen hade en mängd juveler och andra dyrbarheter, hvilka hon i första förskräckelsen och brådskan helt och hållet glömde bort. Först längre fram under branden tänkte man på deras räddning. En kammarherre, gamla baron Erik Sparre, erbjöd sig dertill; men ingen ville följa. En ung löjtnant och tvänne soldater befalldes då att i Sparres sällskap våga försöket. Alla fyra störtade in i den brinnande byggnaden och lyckades verkligen att åt enkedrottningen rycka undan en stor del af hennes juveler och tillika åtskilligt guld och silfver till betydligt värde 1). Likväl sägas än större dyrbarheter hafva blifvit lågornas rof.

Mordbrand var genast den allmänna tanken, tron och talet. Folket var utom sig af raseri. Det kastade misstankarna än hit än dit. Ena gången påstods, att danska, andra gången, att österrikiska, tredje gången, att franska sändebudet låtit tända slottet; och närmsta dagarna efter branden vågade dessa herrar eller deras tjenstfolk knappt visa sig på gatorna. En dansk byggmästare, hvilken kort förut kommit till staden, blef anklagad, likaså några andra personer; och detta blott på lösa inbillningar och angifvelser af de uppbragta massorna.

Knappt hade deremot eldsvådan utbrustit, förrän Wallin och flere andra påminte sig Ekerot och hans spådomar. Man beslöt derföre söka utforska, hvad anledningar denne haft till sin förutsägelse. Men nu var mannen helt och hållet försvunnen. Om några dagar kom han dock sjelfmant fram igen och anmälde sig hos Wallin; *ty*, sade han, *jag har fått höra, att man söker efter mig*. Jemnväl aflemnade han två stora bref med utanskrift till den nya konungen. Nu anställdes med honom ett stort förhör i närvaro af Karl den tolfte, enkedrottningen, rådet och biskop Benzelius. Så snart Ekerot kom inom dörren,

1) Brefskrifvaren gissar på 40 till 50,000 danska riksbanksdaler.

föll han på knä och *tackade Gud, att han fått tillfälle att för unga konungen tillkännagifva, hvad Guds ande uppenbarat om det straff, som väntade landets synder, samt om den orättvisa, som blifvit honom sjelf tillfogad.* Benzelius frågade: *hvad grund hafven i för edra uppenbarelser?* Ekerot svarade: *jag led nöd; men bad Gud om hjelp och fick den i Köpenhamn år 1664, då jag såg blanka karlar på himmelen och konungens namn der hopbundet.* Sedermera fortfor han en lång stund att tala, dock utan mening och sammanhang. Benzelius frågade omigen: *huru kunde slottsbranden vara eder förut bekant?* Ekerot svarade: *jag har länge i förväg sett den.* — *Sofvande eller vakande?* frågade Benzelius. — Ekerot svarade: *midtemellan. En afton, då jag tändt min pipa, sågs den tydligt. Jag visste till och med sjelfva dagen. Jag vet också, hvad dag hela staden kommer att brinna upp.* Benzelius sade: *i hafven likaledes påstått, att konungen blef förgifven på resan till Norrtelge. Hvaraf veten i det?* Ekerot svarade: *jo! åren 1680 och 1681 såg jag konungens namn stå sammanbundet öfver solen på himlahvalfvet. Jag har också hört talas om denna förgiftning, och Gud har uppenbarat den för mig. Många finnas ock, som glädja sig åt dessa olyckor.* Hela hans uppförande visade tydliga tecken till sinnesförvirring; men tillika angrep han med ganska bittra beskyllningar Karl den elftes hela regering, och isynnerhet Piper. Ganska envist påstod han sig vara alldeles oskyldig i slottsbranden; och vidhöll sedermera detta förnekande orubbligt. Inga fällande bevis kunde framdragas, hvarföre han ock slutligen måste frikännas. Likväl hölls han i fängsligt förvar; såsom lidande af ett vådligt vansinne. Kort derefter insjuknade den olycklige och fick sluta sina sorgliga dagar.

Hans spådom om hufvudstadens blifvande brand injagade emellertid så mycken oro i sinnena, att flere personer flyttade åt landet, endast för att undgå den hotande olyckan.

Man misstänkte också en annan orsak till eldsvådan 1). En brandmästare, antagen till slottets säkerhet, hade uppe på dess vindar hållit försäljning af öl och brännvin. När andre vaktmästare varnade honom, hade han kört dem bort. Några trodde, att det var i dessa oordentliga tillhåll, som elden af vårdslöshet fått tillfälle utbryta. Undersökningar anställdes. De släpphändta vaktmästrarne dömdes till gatlopp, brandmästaren deremot till döden. Detta sednare blef likväl af konungens nåd så till vida lindradt, att äfven han skulle slippa undan med samma slags straff, som de andra. Folkets harm gjorde dock konungens nåd fåfäng, till och med förderflig. De personer, som skulle vid gatuloppet verkställa brandmästarens afstraffning, gåfvo honom i vredesmod så kraftiga och eftertryckliga slag, att den olycklige dog af följderna 2).

Huru slottsbranden uppkom, har aldrig blifvit fullkomligen utredt. Med ledning af här meddelade uppgifter, må läsaren sjelf göra sina gissningar eller slutsatser.

FEMTONDE KAPITLET.

KARL DEN ELFTES BEGRAFNING.

Konungens lik erhöll enligt hans egen föreskrift en ganska enkel svepning, bestående blott af finare lärft, och inga regalier blefvo laggda i kistan. Denna lät man stanna qvar i hans vanliga rum, till dess bisättningen skulle ske, hvilken högtidlighet var utsatt till den 13 Maj. Men

1) Theatr. Europ. 15. 276 säger, att i ett kanslirum på slottet var eldstaden bristfällig; att derigenom tändes en hop bredvid liggande papper; och att elden derifrån spridde sig öfver hela vinden. Inrikes handlingar hafva, oss veterligen, icke omnämnt någon dylik brandorsak.

2) Ofvanstående kapitel grundar sig på råds-prot. i Maj—Juli 1697, jemnförda med hvad tryckta skrifter i ämnet innehålla.

redan den 7 inträffade stora slottsbranden. Konungens lik räddades på sätt, redan är omtaladt 1). Det nedlades först i ett gammalt vid slottet beläget stall; men efter ett par timmar flyttades det till Per Brahes hus på Norrbro, hvarest man hade i hastigheten ställt ett rum i ordning för dess mottagande 2). Huset hade förut blifvit af konungen indraget från Anders Torstensons enka och ämnades nu till boställe åt hofvets stallbetjening. Efter någon tid fördes liket derifrån till Riddarholmskyrkan, hvarest det skulle förblifva till begrafningsdagen. Men äfven här och under denna mellantid hotades det af förföljande lågor. Den 10 Augusti 3) slog åskan inom en timmes tid två gånger ned i bemälte kyrka, skadade en person ganska illa och antände trädvirket. Likväl lyckades man att genast släcka elden. Tecknatydare fingo verkligen vid denna tid rika ämnen till anmärkningar. Den 7 Maj inträffade den stora slottsbranden. Ett par dagar derefter utbröt en ny eldsvåda, som förstörde det gamla stall, der man först nedlade konungens lik, när det utbars från det brinnande slottet. Den 11 Maj, då hans frånfälle skulle i Uppsala domkyrka tillkännagifvas, inträffade ett så starkt åskslag, att jorden och husen skakades, och fönster och dörrar sprungo upp. Den 18 Maj kom elden lös i den ännu qvarstående delen af Stockholms slott, hvilken jemnte det rum, hvari konungen stått lik, lades i aska på samma sätt som den öfriga byggnaden. Den 2 Juni, då gardet var sysselsatt med något arbete vid det afbrända slottet,

1) Enligt danska ministerns samtidiga berättelse, se Fryxells handl. 4. 407. Landshöfd. Tilas uppgifver deremot, att liket räddades af drabanten Mocklin, enligt Gahms beskrifning om Karl den elftes lefverne sid. 76.

2) Enligt Schützercrantz m. fl. skulle liket först hafva blifvit buret till reduktionssalen och laggdt på dervarande bord. Vi känna icke upphofvet och tillförlitligheten af denna berättelse.

3) Enligt danska ministerns berättelse i Fryxells handl. 4. 149, d. 18; men i Rühzelii Brontologia sid. 90, säges det hafva skett den 10 Aug.

rasade en del af de återstående murarna ned och krossade till döds tjugunio soldater. Den 10 Augusti var det, som åskan två gånger slog ned i Riddarholmskyrkan, der konungens lik var bisatt. Den 13 September höll en hotande eldsvåda på att lägga i aska Karlbergs slott, dit det kungliga hofvet tagit sin tillflykt. Det besynnerliga sammanträffandet af alla dessa tillfälligheter föranledde många egna tankar och omdömen och gaf en dyster sinnesstämning åt både hufvudstaden och hela landet.

Hösten derpå sammankallades ständerna. I deras närvaro blef Karl den elfte begrafven i Riddarholmskyrkan och nedsatt i hvalfvet under karolinska grafkoret. Det skedde den 24 November, d. v. s. på hans 42 födelsedag.

SEXTONDE KAPITLET.

OMDÖMEN ÖFVER KARL DEN ELFTE.

Karl den elfte afskaffade ett gammalt och införde ett nytt statsskick. Han utrotade gamla och införde nya bruk, — eller missbruk; allt som man vill taga det. Dessa förändringar genomdrefvos med brådska och kraft, och vanligtvis utan all skonsamhet. En sådan regent måste alltid blifva föremål för mycket olika omdömen. Så skedde ock här.

Att han tog envåldet tadlas af dem, som älska ett friare styrelsesätt; och afskys af dem, som anse republikanska former vara enda eller förnämsta medlet för staternas lycka och trefnad. Men samma åtgerd prisas af dem, som betvifla folkens förmåga att med fördel och sans deltaga i sin egen styrelse; och som uppriktigt tro, att lugn och lycka endast kunna finnas under en nästan envåldig konungaspira.

Reduktionen blifver redan i och för sig sjelf tadlad af dem, som anse adeln vara det fastaste stöd för tronen, staten och lugnet; och som derföre ogerna se denna samhällsklass försvagad. Reduktionens orättvisor blifva af så-

dana personer utmålade med de vedervärdigaste färger och hela åtgerden fördömd. Samma reduktion blifver deremot högeligen beprisad af både envåldets och folkväldets anhängare, och i synnerhet af dem, som tro, att man endast genom en dylik omhvälfning kunde bereda rum för det stora svenska folkets frihet och utbildning. Reduktionens orättvisor blifva af denna sida ofta förtegade eller, så vidt möjligt, framställda i en mildrande, en ursäktande dager.

Karl den elftes sparsamhet tadlas af dem, som anse ett rikes utvärtes glans vara liktydig med dess verkliga ära; — och likaså af dem, hvilkas egna åtgerder i detta hänseende lida vid jemnförelsen. — Men samma sparsamhet prisas af en hvar, som sätter värde på denna regentdygd; på den ordning och tarflighet, ett sådant exempel sprider; på den möjlighet, som deraf uppstår, att dels minska folkets utlagor, dels använda dem till allmänt nyttiga föremål.

Vi erinra oss härvid, huru Gustaf den andre Adolf, för sina stora utgifters och djerfva planers skull, blef af den sparsamme och försigtige Karl den elfte kallad *kung Orre;* — och huru deremot samme Karl den elfte blef sedermera af den praktälskande misshushållaren Gustaf den tredje kallad *kronofogden.*

Karl den elftes indelningsverk tadlas af dem, som derigenom hindras från sådana förändringar, som de anse böra vid försvarsverket införas. Men samma indelningsverk prisas lika högljudt af dem, som anse denna inrättning hafva utgjort och än i denna stund utgöra ett bland de fastaste bålverken för fäderneslandets frihet och sjelfständighet.

Så olika omdömen hafva blifvit fällda och fällas än i dag öfver Karl den elfte och hans regeringsåtgerder.

Otvifvelaktigt är, att det i många fall ligger ett tungt och mörkt moln öfver hela denna konungs regering, serdeles efter 1680. Det är någonting kallt och strängt, ofta till och med dystert och hemskt deri; t. ex. hans tysta och glädjelösa hof; — den hårdhet och köld, hvarmed

han bemötte sina slägtingar, hertig Adolf Johans barn och i synnerhet sin sjukliga, men milda gemål; — den jernhårda rättvisa, som enligt meningen skulle utgöra grundsatsen för Stora och Reduktions-kommissjonerna, men som ofta öfvergick till förkrossande orättvisa. Skuggorna ökades och fördystrades, ju längre det led. Den allmänt älskade Ulrika Eleonora dog. Reduktionerna blefvo mer och mer småaktiga. Englands och Hollands kaperier skadade Sveriges handel och nedsatte dess anseende. Orättvisorna mot Liffland väckte Europas ovilja och förberedde landskapets förlust. Derpå följde de många svåra missväxtåren och den deraf uppkomna förfärliga hungersnöden; slutligen och under samma tid konungens egen långvariga och ytterst plågsamma sjukdom; sist de många eldsvådorna, hvilka icke blott förorsakade stora förluster, utan ock på det mest hemska sätt likasom förföljde den aflidne konungens kropp; först i slottet, der han stod lik och sedermera två gånger i Riddarholmskyrkan, der han var bisatt. Man kan icke utan dystra känslor och tankar betrakta alla dessa tilldragelser.

Men å andra sidan, huru mycket för fosterlandet nyttigt och ärorikt innehåller icke samma regering; huru många föremål för svenskens evigt varande tacksamhet? Det var Karl den elftes mod och kraft, som i danska kriget åt Sverige räddade Skåne, Halland och Bleking, och på samma gång kanske hela rikets frihet och sjelfständighet. Det var samma kraft hos samma konung, som med Sverge helt och hållet hopsmälte nyssnämnde och några andra landskap, hvilka förut voro mer eller mindre främmande, kanske till och med fiendtliga mot det nya moderlandet. Det var samma konungs reduktion, som gjorde slut på det hotande adelsväldet och som i förening med hans sparsamhet gaf medel att betala rikets ofantliga skuld och att åter upprätta och ordna hela dess förvaltning. Det var genom honom, som svenska kyrkoväsendet blef för första gången sedan reformationens införande vederbörligen stadgadt; och likaså alla andra ämbetsverk

och ämbetsmän försatta i en verksamhet, långt mera ändamålsenlig och nyttig än förut. Och att de blefvo också fortfarande hållna i en så god takt; äfven detta var ett verk af samma konungs allvarliga eftersyn och af den stränghet, hvarmed han straffade hvarje försummelse hos sina förmyndare och hos andra statens tjenare. Att landt- och sjö-försvaret försattes i ett vida fullständigare skick än någonsin förut; att de trenne jette-företagen, indelningsverket, statsregleringen och flottans flyttande till Karlskrona kunde genomföras; att svenska bondeståndets frihet blef tryggad, dess sedlighet förbättrad och dess upplysning förberedd; för detta allt har Sverge att tacka samma Karl den elfte och hans regering.

Sådana minnen tala. Sannerligen! Få äro de konungar, af hvilka vårt fädernesland fått mottaga så många, stora och allt framgent verkande välgerningar. Karl har dervid kunnat misstaga sig om medlen, och han har så gjort, och derutinnan gifvit sin dryga skatt åt den menskliga ofullkomligheten. Man ser dock, att äfven under dessa förvillelser har Sveriges magt och Sveriges lycka alltid varit det mål, han egentligen åsyftade. Månne detta mål har af någon svensk konung blifvit sökt med mera uppriktighet, kraft, oegennytta och ihärdighet än af konung Karl den elfte? Vår nu ändteligen slutade berättelse har framställt bevisen, både för och mot. Läsaren döme!

NAMNLISTA.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

R.

S.

T.

U.

V.

W.

Z.

Å.

Ä.

Ö.

RATTELSER.

Sid. 5,	rad. 9,	*står:*	slösande förvaltningar	*läs:*	förvaltningars slöseri
» 45,	» 3,	»	hela	*läs:*	
» 64,	» 7,	»	Riga	»	Liffland
» 82,	» 58,	»	vrd	»	värd
» 83,	» 14,	»	ingen	»	ej någon
» 140,	» 18,	»	fröjdas	»	fröjdes
» 193,	» 39,	»	författad	»	författadt
» 216,	» 32,	»	den	»	en

Hos alla Bokhandlare i Stockholm och Landsorten säljes, komplett i fem häften, för 2 R:dr 24 sk. B:ko.

KEMISKA BREF

af

JUSTUS LIEBIG.

Öfversättning från tredje upplagan af Georg Scheutz.

För att gifva ett begrepp om det rikhaltiga innehållet af dessa bref, meddelas följande öfversigt:

I. *Föremålet.* Naturvetenskapernas inflytande på handeln och näringarne. Följder af Syrets upptäckt. Astronomernas och Naturforskarnes undersökningssätt. Kemisk analys. Tillämpad Kemi. Kemiens inflytelse på utforskandet af lifsyttringarne.

II. Forntidens felaktiga åsigt af naturföreteelserna. Riktig naturinsigt, Kristendomens befrämjare. Betraktelser öfver naturens under. Naturkunskap, källa till kunskapen om Gud.

III. *Kemiens Historia.* Den nyare Kemiens ursprung. Hufvudändamålet för de äldsta kemiska forskningarne. *Första* Tidehvarfvet: *Alkemi.* De Vises Sten. Orsaken till tron på metallernas förvandling. Uppgifter om verkligen lyckadt guldmakeri. Alkemiens gagnelighet genom föranledandet af forskningar. Nuvarande åsigter om framdeles möjliga upptäckter. — *Andra* Tidehvarfvet: *Flogistisk Kemi.* Rönens ordnande genom sammanställning af hvarandra liknande. — *Tredje* Tidehvarfvet: *Antiflogistisk Kemi.* Förloppens bestämmande efter mått och vigt.

IV. Skef riktning hos de lärde i Medeltiden. Kyrkans inflytande derpå. Framsteg, genom vigtiga upptäckter på jorden och i rymden, genom boktryckerikonsten och genom riktigare naturkunskap.

Aristoteliska åsigter af kropparnes ursprung och egenskaper. De fyra elementerna.

Galeniska systemet i Läkarekonsten. Dess satser öfver läkemedlens verksamhet. Deras förhållande till de Vises Sten. Antagandet af tre nya elementer: Svafvel, Mercurius, Salt. Förändring af dessa ords ursprungliga betydelse. Alkemistiska benämningar för andra föremål. Läkedomskraften hos de Vises Sten. Förändringar i läkarekonsten genom införandet af kemiska preparater.

Paracelsus. Likhet i åsigter hos nuvarande läkare och hos Galenus och Paracelsus.

V. Kemiska krafter. Frändskap. Kemiska föreningar. Elementernas indelning. Metaller och Metalloider. Värmets inflytande på kemiska föreningar. Sammanhangskraftens upphäfvande. Lösning, analysens kraftigaste medel.

VI. Mått och vigt hos de sig förenande elementerna, ett hufvudföremål för Kemistens betraktelser. Kemiska proportioner.

Kemiska tecken. Blandningsvigter eller Eqvivalenter. En metallexids eqvivalent. En syras eqvivalent. Kemiska formler.

VII. Orsaken till de kemiska proportionerna. Atomistiska teorien.

VIII. Ytterligare betraktelser öfver atomerna. Atomernas form. Kristallform. Salters sammankristallisering. Orsaken dertill: lika kristallform eller lika atomistisk sammansättning. Isomorfi. Egentlig vigt. Atomvolym.

IX. Kemiska apparater. Ämnen för dem: Glas — Kautsju — Kork — Platina. Vågen. De gamles elementer. Lavoisier och hans efterföljare. Undersökning af jordens elementer. Syntetisk framalstring af mineralier. — Lasursten. Organisk Kemi.

X. Formförändringar hos materien. Gasers förvandling till vätskor och fasta kroppar. Kolsyra. Dess egenskaper i fast tillstånd. Gasers förtätning medelst porösa kroppar; — genom platina. Vigten af denna egenskap i naturen.

XI. Sodatillverkning af koksalt. Dess vigt för handeln och näringarne. Glas. Tvål och såpa. Svafvelsyra. Silfvers raffinering. Blekning. Svafvelhandeln.

XII. Sambandet emellan teori och praktik. Magnetismens användning såsom rörelsekraft. Förhållandet emellan kol och zink såsom kraftkällor. Hvitbetssåckertillverkningen är opolitisk. Lysgas.

XIII. Isomeri, eller lika sammansättning hos ämnen af olika kemiska och fysiska egenskaper. Kristallform och Amorfism. Isomorfism, eller lika form hos ämnen af olika sammansättning.

XIV. Mekaniska krafters inflytande på kemiska föreningars bildning och sönderdelning. Värmets verkan på den kemiska frändskapen. De organiska föreningarnes invecklade sammansättning, i jemnförelse med mineraliernas. Orsaken till de förras lättare sönderdelning. Värme, vilkorlig orsak till de oorganiska föreningarnes form. Värme, ljus, men i synnerhet lifskraft, vilkorliga orsaker till organiska föreningars form och egenskaper.

XV. De organiska ämnenas uppkomst af kolsyra, vatten och ammoniak, under afsöndring af syre. Koppling af två organiska föreningar. Omsättning af organiska ämnen, så snart de äro undandragna lifskraften. Första inledningen dertill, genom syrets verkan. Fortplantning af den inledda rörelsen. Jäsning, röta. Jäst. Jäsningsprodukternas förändring med värmegraden, genom närvaron af andra ämnen. Finkelolja. Orsaken till viners smak och lukt. Oenantheter.

XVI. Egenskaper hos mjölkost och vextost. Vexosts förhållande till Salicin — Saligenin. Dess förhållande till Amygdalin. — Bildning af blåsyra och bittermandelolja. Vextosts verkan på senapsfrö. — Uppkomsten af flygtig senapsolja. Likt vextosten verka vextlim, djuriska hinnor, löpe. Ystning. Jäsningsväckares, i synnerhet maghinnans, egenskap att bringa kokadt kött, kokad ägghvita och andra stela födoämnen, i flytande skick.

XVII. Röta, ett förbränningsförlopp. Ångblekning, en technisk tillämpning af rötning. Ölbrygd och vinberedning. Ättikbildning.

XVIII. Kokhettas verkan på ämnen som befinna sig i jäsning och röta. Gay-Lussacs sätt att förvara organiska ämnen. Förgängelses fortplantning till lefvande djurkroppar.

XIX. Åsigter öfver orsaken till jäsning och röta. Jästens form. Till följd af dess förgängelse inträder säckrets sönderdelning. Mikroskopiska djur äro icke orsaken till röta. Påskyndande af förgängelsen, genom djur. Syrgasutveckling ur vatten, som innehåller djur. Förstöring derigenom af skadligt verkande ämnen. Kisel-infusorier och kalk-infusorier. Den så kallade parasit-teorien; skabb och muscardine. Farsoter. Skilnad emellan oorganiska och organiska ämnen.

XX. Kemiens förhållande till Fysiologien. Skilnad emellan kemiskt och fysiologiskt beteckningssätt af tingen. Urin, galla, blod. De inom organismen verksamma krafterna. Verkningar af naturkrafter, som vi ännu ej kunna förklara. Kristallisationsföreteelser hos glaubersalt. Iodångors fällning på teckningar.

XXI. Väg till utforskandet af naturlagar. Förhållandet emellan kokpunkten, atmosfertrycket och vätskors sammansättning. Förhållanden emellan egentligt värme och ämnens blandningsvigter. Hvilka uppgifter kan Anatomien lösa åt Fysiologien, och hvilka Kemien? De kemiska formlernas betydelse.

XXII. *Födoämnen*. Verkan af luftens syre på den djuriska organismen. Hvaraf beror mängden af det upptagna syret?

XXIII. *Djurisk värma*. Förlust och ersättning deraf. Luftstreckets inflytande. Den djuriska värmans källor. Syrets verkan hos svältande; — i sjukdomar. Afsöndrings- och andedrägtsorganernas samverkan.

XXIV. *Andedrägten*. Blodets omlopp. Syrets sammanträffande i lungan med blodet. Blodets färgförändring. Den inandade och den utandade luftens sammansättning. Blodets kemiska förändringar genom andedrägten. Verkan af luftens syrehalt och kolsyrehalt på andedrägten. Död i en genom andedrägten förändrad luft. Medel deremot. Luftens volymförminskning genom andedrägten. Beräkning af den genom andningen utvecklade värman.

XXV. *Födoämnen*. Hvitan, deras grundval. Kött-tråd, ostämne. Likhet till sammansättning och egenskaper emellan dessa djurämnen och vissa vextämnen, såsom vextlim, legumin, fröhvita. Öfverensstämmelse mellan deras sönderdelnings-alster. Plastiska födoämnen.

XXVI. *Födoämnenas qväfvefria beståndsdelar*. Mjölksäcker, drufsäcker, rörsäcker, stärkelse, dextrin. Salivens verkan på stärkelse. Fett. Instinktens lag. Tabeller öfver förhållandet emellan födoämnenas plastiska och deras qväfvefria beståndsdelar. Födoämnenas verkan inom organismen. Betydelsen af födoämnenas plastiska beståndsdsdelar. Deras oförmåga att vidmakthålla andedrägten. Betydelsen af födoämne-

nas qväfvefria beståndsdelar. Syrans verkan på dem. Fettbildning. Åtskilliga ämnens olika vigt för andedrägten.

XXVII. *Saltets verkan på näringsförloppet.* Beståndsdelarne af blodets och födoämnenas aska. Verkan af blodets alkaliska beskaffenhet. Fosforsyrans betydelse för lifvets bestånd. Likhet i verkningssätt af fosforsyradt och kolsyradt alkali. Blodets oorganiska beståndsdelars beroende af födoämnenas oorganiska beståndsdelar. Blodets oorganiska beståndsdelars öfvergång till urinen och tarm-uttömningarne. Syrlig och alkalisk urin. Organiska syrors förbrännlighet beroende på blodets alkalihalt. Urinsyrans förekommande i urinen. Fosforsyrans förekommande i urinen eller i tarm-uttömningarne. Blodets koksaltshalt. Koksalts verkan på upplösta qväfvehaltiga ämnen, på urinämne och på säcker. Nyttan af koksalt såsom tillsats i boskapsfoder. Hinnors förhållande i koksaltslösningar.

XXVIII. *Kötts beståndsdelar.* Kött-tråd. Köttets hvita. Köttspad. Kötts tillagning, kokning och stekning. Beståndsdelar af köttspad; kreatin, kreatinin, inosit, mjölksyra. Köttspads stora värde såsom födoämne. Beredning af kött-extrakt. Beståndsdelarne af kötts och köttspads aska. Saltadt kött. Olikhet i oorganiska beståndsdelar hos olika köttsorter. Jernhalt i kött och blod. Fiskkött. *Jemnförelse af sammansättningen hos djurkroppens qväfvehaltiga beståndsdelar.* Den enas förvandling till den andra. Spannmål, mjöl och bröd. Ersättning för bröd i hungersnöd. Vextlim, ofvandeg, kli. Födoämnenas verkan på menniskans kropps- och själs-förrättningar. Vin, brännvin, te, kaffe, — deras beståndsdelar. Vextfödas ersättning genom köttföda. Menniskans behof. Jemnförelse mellan menniskans och samhällets organism.

XXIX. *Ursprunget till vexternas beståndsdelar.* Hafsvexter. Landvexter. Vigten af jordmånens oorganiska beståndsdelar. Atmosferens beståndsdelar. Jordbrukskonstens problem. Inflytandet på vexterna af jordmånens brist eller öfverflöd på lösliga beståndsdelar.

XXX. *Landthushållningen såsom konst och vetenskap.* Verkan af jordens bearbetning. Tidens verkan. Ytans förökning.

XXXI. Trädes verkan. Kalkning. Verkan af bränning och mergling.

XXXII. Gödningens natur och verkningssätt. Vextämnenas förstöring. Gödsel. Värdet af gödseln efter olika djur. Författarens rön med mineralgödning.

XXXIII. Källorna till vexternas kol och qväfve. Kolafkastningen, af skogar och ängar, som endast gödas med mineraliska ämnen, bevisar dess härkomst från luften. Förhållandet emellan jordmånens beståndsdelar samt kolet och qväfvet. Verkan af kolsyran och ammoniaken i gödseln. Oumbärligheten af oorganiska beståndsdelar till framalstring af blodbeståndsdelar. Nödvändigheten af analytiska undersökningar till jordbrukets förkofran. — *Bihang.*